

Server Tanilli

Yüzyılların Gerçeği ve Mirası

VI. Cilt

20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında

alkım

YÜZYILLARIN GERÇEĞİ VE MİRASI

VI Cilt

Yüzyılların Gerçeği v
e Mirası VI / Server Tanilli
ALKIM /224 • Tarih • 29

Kitap Editörü: Demet Elkâtip

Kapak: Alper Baş • İç Tasarım: Fatma Doğan

© Alkım Yayınevi
ISBN: 978-9944-148-31-3

1. Baskı - 6. Baskı: (1999-2005): Adam Yayınları
7. Baskı: Kasım 2007

Kapak Resmi: Picasso, Guernica'dan bir ayrıntı

Baskı: Kurtiş Matbaası

Alkım Yayınevi
Mühürdar Cad. No: 60 Kadıköy - İstanbul • Tel: (0216) 449 10 60 (Pbx)
Faks: (0216) 449 10 64 • e-mail: alkim@alkim.com.tr •
http://www.alkim.com.tr

SERVER TANİLLİ

yüzyılların gerçeği ve mirası

İNSANLIK TARİHİNE GİRİŞ
VI. CİLT
20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında

GİRİŞ
XX. YÜZYIL ÜSTÜNE

"1914 Ağustos'unda sona eren çağ, der Keynes, insanın iktisadi ilerleyişinin olağanüstü bir öyküsü oldu; liberal ve kapitalist dünya doruğuna ulaştı onunla". Büyük iktisatçı, söz konusu ilerlemelerin bilançosunu da şöyle çıkarır: Uluslar için gönenç, bireyler için zenginlik ve rahatlık, genel bir güvenlik duygusu; bütün dünya, Avrupa'ya, toprağının üretmediği yiyecek maddelerini sağlar, en nadir tropikal ürünler sofrasındadır; ve yine bütün dünya, ancak Avrupa fabrikalarının kendisine sağlayabileceği nesnelere -ardına değin- kapılarını açar. Gönençli, açık bir dünya görünüşüdür bu: Hemen hemen tüm engeller en aza indirgenmiştir orada; insanlar, mallar ve metalar, sermaye ve fikirler serbestçe dolaşır; ve Avrupa'nın üretimi ile ticareti, insanlık tarihinde görülebilen en yüksek düzeye ulaşmıştır.

Ne var ki, Keynes'in anlattığı bu masalsı ülke, bu "Ütopya Cumhuriyeti", bütün dünya olmaktan da uzaktır, tüm Avrupa bile değildir; Avrupa'nın bir parçası, "egemen Avrupa"dır, "Avrupa uygarlığı"nın belli başlı ocaklarını oluşturan **Batı ve Orta Avrupa'nın kimi ülkeleri**dir o. Okyanuslar ötesinde yeni güçler, **Birleşik Amerika** ile **Japonya** ortaya çıkmışlardır: Yeryüzü kaynaklarının sömürülmesinde paylarını isterler; Avrupa'ya öykünürler ikisi de, onun yöntemlerini, ideallerini, yaşam biçimlerini kabul etmişlerdir ve "öteki Avrupa'lar" oldukları ölçüde bu role can atarlar.

Hatırlatmaya gerek yok: "Beyaz insan"ın -ve elbette içinde kimi beyazların!- bu egemenliği, XVI. yüzyılla başlar; ne var ki, onun XIX. yüzyıldaki çarpıcı ilerlemeleri ve şaşırtıcı başarıları, başlangıçta olan bitenleri unutturmuştur ve söz konusu egemenliği de, boyun eğmiş halklar kabullenmişe benzerler. Gezegenin birliği, o beyaz insanla ve onun için gerçekleşmiş gibidir. Başarılarını borçlu olduğu iktisadi ve siyasal rejim her türlü deneyime dayanıklı görünür; parlak geleceği kuşkulu olmaktan uzak liberal kapitalizmle parlamenter demokrasinin erdemlerini, sadece geçmişe bağlı duygusal insanlar ya da bir avuç ütopyacı ve devrim kuramcısı tartışır dururlar.

Bir kırk yıl sonra, art arda **iki dünya savaşı** ile işitilmemiş boyutlarda bir iktisadî bunalımın arkasından, durum alabildiğine değişir. Yüzyılın başından beri tehdit eden ve 1914'te nihayet patlak veren bunalım, Avrupa'nın üzerine kurulu olduğu zenginlik ve egemenliğin zayıf dengesini -temellerine değin- sarsar. Bir dört yıl süren Avrupa "sivil savaş"ı ile **1917 Rus Devrimi**, "liberal ve kapitalist sistem"e, bir daha belini doğrultamayacağı darbeler indirir; eski düzeni ihya etmek, 1914 öncesi "güvenliğin altın çağı" ile "yaşamanın tadı"nı yeniden canlandırmak adına yapılan bütün girişimler başarısızlığa uğrar. **1929'un büyük bunalımı** ile, İkinci Dünya Savaşı'ndan da önce -derman kabul etmez- yeni yaralar açılır ve **Avrupa'nın gerilemesi** kaçınılmaz görünür ve onunla beraber gücünü oluşturan sistem de inişe geçer. 24 Ekim 1929 günü Wall Street'in Kara Cuma'sıyla, yıkılır görünen bütün bir kapitalist rejimdir; iş adamları gibi devlet adamlarının da gözünde, güvenliğin ve geleceğe olan inancın yok oluşudur bu. Aynı zamanda, **totaliter rejimler** açılıp serpilmeye başlar ki, XVIII. yüzyıldan beri Avrupa uygarlığının temelini oluşturan bütün liberal ilkelere meydan okuyacaklardır.

Bunalımın açtığı yaralar daha sağaltılmadan çıkıp gelen İkinci Dünya Savaşı, bu faşist rejimleri siler süpürür; ama dünyanın bölünüşünü, **kapitalist ve komünist dünya zıtlığı** halinde daha da derinleştirir ve özellikle de, egemenlik altına alınmış halkların **bağımsızlığa doğru** yürüyüşünü hızlandırır. Başta hemen hemen bütün Asya, sömürgeci güçlerin hükümranlığını sarsar ve Avrupalıların kurdukları imparatorluklardan kalanlar da kısa bir süre sonra yok olacaktır. Afrika uyanmıştır ve zincirlerini kırarak doğrulmaktadır. Latin Amerika'nın bağımlı ülkelerine gelince, doların sultasına karşı gitgide daha az sabırlı olurlar. Olan bitenler, yeni bir dünyanın, bir **Üçüncü Dünya'**nın da habercisidirler.

Bir bunalım dönemidir ki bu, kazanılmış her şey, misli görülmemiş bir devrimin itişi karşısında dengesini yitirmişe benzer. Çünkü, dünyanın çehresinin değişmesi, sadece siyasal ve iktisadî alanda değildir; **bilim, fikir ve sanat alanında**dır da: Köklü bir devrim, fizik kuramlarını altüst eder, gözalıcı buluşlara yol açar ve felsefi görüşlerde yenileşmeye götürür; sanatçılar ve yazarlar, bütünüyle yeni biçimlerin aranışı içindedirler ve bu biçimlere dayanıp çağın karmaşık ve sıra dışı özelliklerini açıklarken, insanın kendisiyle ve dünyayla olan yeni ilişkilerini de dile getirirler.

Yaşamın, bu arada savaşın yeni koşullarını değiştiren; ve insanlığı her zaman ağırlığı altında ezmiş olan felaketleri kesin olarak sona erdirecek olan araçları insanların ilk kez emrine veren **bilimsel ve teknik ilerlemeler**in içine girilmiştir; gerçek anlamıyla bir “devrim” yaşanmaktadır bu alanlarda.

1950-1970 yıllarının dünyası, hareketsiz olmadığı gibi barış içinde de değildir; bunalımlar ve uyuşmazlıklar birbirini izler ve tehlikelidirler hepsi de. Öyle de olsa, Birleşik Devletler’le Sovyetler Birliği’nin ağır ağır yerleştirdikleri çifte tekel tam olmasa ve dönemin sonlarında tartışılır hale gelse de, dünya kamuoyuna, belli bir istikrar ve dengenin bulunduğu izlenimini verir. Ne var ki, bu görece ferahlatıcı hava, 1950-1970’li yılların dünya dengesinin iki sütunundan birinin ani çöküşüyle tartışılır hale gelir. Cepheden bir saldırıya uğramadan sadece içerden bir aşınmayla, 80’li yıllar boyunca bir eriyişin arkasından, **komünist sistem çöker**.

Yüzyılın -her şeye karşın- sürprizidir bu ve arkaya bıraktığı büyük sorular vardır: Neydi bu ani çözülüşün nedenleri? Yıkılış niçin Avrupa’da tam oldu da Asya’da sınırlı kaldı? Bu değişikliğin ertesinde dünya için seçenek, tek başına koşuyu sürdüren üstün bir gücün, Birleşik Devletler’in egemenliği midir, yoksa kaos mudur?

Amerikan gücünün tek başına egemenliğinin ve kelimeleri henüz ağzında dolaştırıp anlaşılmaz sesler çıkaran bir “**küreselleşme**”nin ilk taşlarının döşenmesinin ötesinde, önümüzdeki yıllar, öyle görünüyor ki alabildiğine tehlikelerle dolu: Milliyetçi, cemaatçı, etnik ya da dinsel rekabetlerin zaten bölüp parçaladıkları dünyamızı büyük felaketler tehdit ediyor. Yerküre, bir **kaosun gölgesinde** yaşar bir halde.

İnsanlığı yeni bir barbarlığın pençesine düşmekten kurtaracak olan çıkış yolları nelerdir?

Bir yüzyıl biterken, hüzünlü bir aranıştır bu!

“Bir yüzyıl biterken” dedik. Gerçekten ne zaman bitiyor, XX. yüzyıl? Onun ne zaman başladığı pek tartışılır olmaktan çıkmıştır; yüzyılımızın, Birinci Dünya Savaşı’nın patlamasıyla doğduğunu biliyoruz. Sıradan bir kronolojik işarete uyup 1999’un son gecesi, akreple yelkovanın saat 24’ü gösterdiği anı mı alacağız bitiş için; yoksa daha anlamlı olgular üzerinde mi durmak gerekecek? Örneğin, 1998’de Mars’a yollanmış ilk füzenin hedefine varışı değilse, 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılışı mıdır bu? Ya da

2000’li yılların başlarında, barışçı olmasını dileyeceğimiz, dünya çapında bir başka önemli olay mı nokta koyacak yüzyılımıza?

Ne var ki, gelecek kuşakların çözeceği bir sorundur bu ve açıklamalara sağladığı kolaylık bir yana bırakılırsa, tarihin kesintisiz akışı göz önünde tutulduğunda, biçimsel olmaktan da ileri gitmez.

Konuya gelelim, “Avrupa’nın gerilemesi” olgusundan başlayalım.

I
AVRUPA'NIN GERİLEMESİ

Avrupa’nın gerilemesi, kıtanın dünya çapındaki ayrıcalıklarını yitirerek, kapitalizmin liderliğini Birleşik Devletler’le Japonya’nın üstlenmesidir, Bu olay, aslında Birinci Dünya Savaşı’ndan önce başlamıştır; ancak, hızlanarak kesin sonuçlarını vermesi o savaşladır.

Olayların derinlerdeki ekonomik ve sosyal nedenlerine eğilecek yerde şamatasına kapılanlar için, Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan imparatoru Franz-Joseph’in yeğeninin 28 Haziran 1914’te Saraybosna’da bir Sırp kurşunuyla öldürülmesinin arkasından başlar. İngiltere ile Fransa’nın başını çektikleri İtilaf Devletleri ve bağlaşıklarına karşı, Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın oluşturduğu İttifak Devletleri ve bağlaşıkları arasında bir dört yıl sürer boğuşma ve bu sonuncuların yenilgisiyle biter.

Bir tabanca kurşununun bu çapta bir felakete yol açması elbette mümkün değildir. Nitekim, olayın altında önemli bir uyuşmazlık, bir pazar kavgası yatar: İngiltere ile Fransa, dünya emperyalizminin başını çekerek, XIX. yüzyılın sonlarına doğru sömürgeleri aralarında paylaşmışlar, özellikle Afrika’yı yağmalamışlardı. Kara Avrupa’sının en büyük iktisadî gücü olan Almanya ise, bir sömürge imparatorluğundan yoksun tek büyük devletti; dünyanın paylaşılıp bir olup bittiye getirilmiş olmasını kabul etmiyor ve yeni bir paylaşma istiyordu.

Savaşa yol açan neden başta budur!

İtilaf Devletleri’nin lehine sonuçlansa da, pahalıya mal olur savaş ve Avrupa’nın üstünlüğü adına kurulmuş yapıyı sarsar: Onun, dünya çapındaki egemenliğine son verirken siyasal yapısını da silkeler ve, askerî monarşiler bir yana bırakılırsa, Avrupa’lı devletlerin tartışılmaz olarak bilinen belli temel ilkelerini, yani sivil iktidarın üstünlüğü, parlamenter demokrasi, kişi hak ve özgürlükleri gibi ilke ve teamüllerini altüst eder.

Tek avuntu, fikir ve sanat alanındaki yenileniştir.

Derken, 1929’da “Büyük Bunalım”, çıkagelir. Birleşik Devletler’de başlayıp oradan Avrupa’ya sıçrayan, ama yalnız Avrupa’yı değil bütün dünyayı sarsan bir olaydır bu. Avrupa’da liberalizmin gerilediği ve “devlet müdahalesi”nin başladığı görülür. Bunalıma karşı çeşitli ulusal çözümlere gidilir. Ama asıl üstünde durulması gereken bir büyük değişiklik vardır: Parlamenter demokrasi kesin olarak bunalıma girip gerilerken, Avrupa’nın orasında burasında düpedüz faşist diktatörlükler kurulur.

1939’da kapitalist dünya bir yol ağzındadır. Yalnız Avrupa’yı değil, bütün insanlığı içine alacak bir yeni hesaplaşmanın eşiğine gelinmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nı başlatarak, birincisinden çok daha korkunç bir felakete yol açanlar da, işte bu faşist diktatörlükler olacaktır.

BÖLÜM I
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Avrupa'nın gerilemesine, giderek ayrıcalıklarını yitirmesine yol açan Birinci Dünya Savaşı, etkileri dünya çapında da olsa, yaşlı kıtanın bir "iç savaşı" görünüşündedir. O korkunç boğuşmayı ve onu izleyen gelişmeleri anlatmadan önce, kaybolup gidenin çapını iyice anlayabilmek için, Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğindeki **Avrupa'nın üstünlüğü**nün dayandığı temelleri görmekte yarar var.

Neleri temsil ediyordu 1914'te Avrupa?

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN EŞİĞİNDE AVRUPA'NIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Avrupa'nın, 1914'te dünyanın geri kalan bölümü üzerindeki üstünlüğü, sadece askerî gücüne dayanmaz; maddi ve teknik alanda, mali alanda ve evrensel boyutlardaki fikri alandadır da bu üstünlük: Avrupa, dünyanın fabrikası, bankası ve öğretmenidir.

Avrupa'nın üstünlüğünün kanıtları

Avrupa'nın maddi üstünlüğü, önce **insanca zenginliği**ndedir. Gezegenin 1 milyar 800 milyon nüfusunun sadece 460 milyonu (yüzde 26) yaşlı kıtada olsa da, artış oranı yüksekliğini hâlâ sürdürür: Almanya, yılda 850.000 çoğalır, Avusturya-Macaristan için 250.000, Rus İmparatorluğu için 2 milyondan fazladır bu rakam. Bunun gibi, dışarıya Avrupalı göçü, yeryüzündeki göçlerin en önemlisi olarak kalır. Avrupalı, deniz aşırı kurulmuş olan yeni "beyaz" devletleri, güçlendirmeyi ve geliştirmeyi sürdürür: Birleşik Amerika ile Dominyonlara, Arjantin'e, Brezilya'ya, başta İngilizlerle İtalyanlar, sonra da Orta ve Doğu Avrupa'nın sefalet içindeki yüzbinlerce köylüsü, her yıl akar durur; yılda bir 700.000 Rus köylüsü de, Ural'ların ötesinde Asya'ya boşalır. Deniz aşırı ülkelerde, geçici göçmenler olarak kalsa da, "Avrupalının Avrupa için" örgütlediği bir iktisadî sömürünün kadrolarını da katmalı bu rakamlara.

Yaşlı kıtanın sanayi ve ticaret alanındaki üstünlüğünde ilk dikkati çeken şudur: Dünyada Avrupa'nın, en başta da Batı Avrupa'nın yararına bir **dikey iş bölümü** yerleşmiştir. Ötede, Birleşik Devletler'in hızla sanayileşmesine karşın, en önemli sanayi merkezi yeryüzünde, işte bu Batı Avrupa'dır:

Büyük Britanya, Almanya, Fransa, üretim yeteneği ile kıtanın kalifiye iş gücünün 10'da 7'sine sahiptirler. Bu üç ülke, meta üretiminde, neredeyse bir tekeli ellerinde tutarlar: Dünyaya yollanan malların yüzde 62'sini onlar sağlarlar; dışardan hammadde ile yiyecek maddeleri alımında da başta onlar gelirler. Birleşik Devletler, maden kömürü, demir ve çelik üretiminde önde gelse de, mamul madde dış satımın ancak yüzde 33'ünü oluşturur ve ticaret donanması dış ticaretin sadece onda birini karşılar; uluslararası alışverişte, Amerika'nın payı yüzde 14 ve Asya'nınki yüzde 10,6 iken, Avrupa'nın payı ezicidir.

Ticaret alanında, Avrupa, bütün dünya ülkeleri arasında her yönden **zorunlu bir aracı**dır: Önce Londra, sonra Amsterdam, Anvers, Frankfurt, Viyana, Paris, dünya ticaretinin hakemleri, "iktisadî kararın merkezleri"dirler.

Dev bir mali gücü de vardır bu Avrupa'nın: Yün, kömür, bakır, kalay gibi hammaddelerin hemen hemen tek pazarı, mamul madde sağlamada dünya müteahhidi olan Avrupa, serbestçe fiyatlarını saptar onların. Dışardaki yatırımlarından büyük kazançlar elde eder. Hükümetler ve özel girişimler uzun vadeli kredi ihtiyaçlarını onun bankalarından sağlarlar. New York, hâlâ Kuzey ve Güney Amerika değerleri ile sınırlamıştır kendisini; ama dünyanın neresinde olursa olsun, bir maden mi açılacak, bir demiryolu mu döşenecek, bir fabrika mı kurulacak, gerekli sermayeyi sağlayan sadece Avrupa'dır; dünyanın bankasıdır o ve üç devlet, bütün dış yatırımların yüzde 83'ünü aralarında bölüşürler: Büyük Britanya yüzde 45, Fransa yüzde 25, Almanya yüzde 13 bir payla sıralanırlar; Birleşik Devletler ise, yüzde 5 payla onların pek arkasından gider. Britanya ulusal zenginliğinin dörtte biri, Fransa'nınkinin altıda biri yabancı ülkelerde yatırılmıştır: Söz konusu yatırımlar da, oralarda, büyük işletmeleri yöneten ve borçlu ülkeleri müşteri ve hammadde sağlayıcı haline getiren tacir, teknisyen ve mühendislere yol göstererek, iktisadî fethin araçları olmuşlardır.

Ancak unutulmasın: Bu dünya pazarlarını ellerinde tutan ülkeler, bütün bir Avrupa demek değildir. Batı Avrupa'nın bu ayrıcalıklı ülkeleri, iktisatçı François Perroux'nun deyimiyle, "**egemen Avrupa**"dır ve karşısında da, tarımı geri ve sanayisi çocukluğunu yaşayan "edilgin Avrupa" vardır. Birincisinin başında Büyük Britanya ile Almanya yer alır; onları, daha da geriden Fransa ile, alabildiğine sanayileşmiş küçük ülkeler, Belçika, İsviçre, Hollanda izler. Londra, giderek İngiltere, "dünya ekonomisinin merkezi"dir.

İngiltere'nin asıl rakibi de, kara Avrupa'sının başta gelen gücü durumundaki, 67 milyonluk Almanya'dır; teknik ve örgütlenişte bir başka dev gelişmeyi yaşamıştır Almanya.

> *Gerçekten Almanya, 67 milyonluk nüfusuyla, kara Avrupa'sının başta gelen gücüdür; çokça denildiği gibi, "teknik ve örgütlenişin cenneti"dir. Pek çarpıcı bir yükselişi yaşamıştır: Dökme demir üretimi 13 milyon tondur (Büyük Britanya 10 milyon); demir-çelik 12.500.000 ton (Büyük Britanya 7.750.000), maden kömürü üretimi 190 milyon tondur. Renklendirici maddeler gibi kimi kimya sanayisi dallarında tekel kurmuştur. Bankacılık ve ticarette, yöntemli bir genişleme ve yayılma politikası izlemiştir; o kadar ki, Orta Avrupa ile Tuna havalisinde bütün bir dış ticaretin merkezi olup çıkmıştır.*

Bu birkaç ülkenin dışında, geri kalanı, "**edilgin Avrupa**"nın içinde yer alırlar. Başta Güney ve Doğu Avrupa, büyük toprak sahiplerine tabi, yoksul bir yaşamı sürdüren geri köylülerin yurdudur. Sanayi tohum halindedir orada ve kolonyal tiptedir: Çoğu kez Fransız, Alman, Belçika sermayesiyle yaratılmıştır bu ve kimi zaman yabancılarca yürütülür. Bu doğu devletleri içinde en büyüğü olan dev Rus İmparatorluğu'nun sanayisi daha da yetersizdir.

Her iki Avrupa arasındaki ticaret de, egemen Avrupa'nın dünya ile sürdürdüğü ticaretin aynısıdır: Mamul madde karşılığında, hammadde ve yiyecek maddeleri almak!

Peki, "egemenlik altındaki dünya"nın durumu ne bu Avrupa karşısında?

Egemenlik altındaki dünya

Avrupa dışında, Birleşik Amerika, Japonya ve bir ölçüde Dominyonlar bir yana bırakılırsa, alacaklı sanayi ülkelerinin tekeli tamdır. Doğrudan doğruya yönetilen sömürgeler dışında, Asya, Güney Amerika, Afrika, bir **yarı-sömürge** rejimi ne tabidir.

Uçsuz bucaksız Çin en belirgin örneğidir bunun. 1842'de 18 ülkenin imzaladığı antlaşmaların sonucu olarak, Çin'in kapıları Avrupa'ya açılmıştır. O ülkelerin yurttaşları Çinlilere oranla ayrıcalıklı durumdadır: İstedikleri gibi girer çıkar, ticaretlerini yapar ve Çin mahkemelerinde değil konsolosluk mahkemelerinde yargılanırlar; belli noktalarda yabancıların garnizonları vardır; ticaret, "en ayrıcalıklı ulus" ilkesine dayanır ve devede

kulak bir gümrük ödenir; başka mali ayrıcalıklardan da yararlanılır; belli başlı kamu hizmetleri üzerinde de denetim konmuştur: Limanlar, gümrükler, dolaylı vergiler Batılılara bırakılmıştır. Yabancı bankalar, devlet borçlanmasında, demiryolu yapımında, tazminat ödenmesinde birer aracı durumundadırlar ve sözleşmeleri korkunç koşullara bağlarlar.

Bu iktisadî bağımlılık, Çinlileri sıkı bir siyasal bağımlılığa sürüklemiştir ve Çinli yüzkızartıcı biçimde aşağılanır kendi ülkesinde: Hıristiyan misyonerler ulusal gelenekleri çiğner; yabancı işletmeler, Çinliye, bir yabancıya oranla düşük ücret öder. Gümrük bağımsızlığının yitirilmiş olması, ülkenin sanayileşmesini geciktirir; dokunulmazlıklar, kimi suçların kavuşturulmasında yerli makamların elini kolunu bağlar; nüfuz dairelerinin yaratılması ülkenin bölünüşünü hazırlar.

Böylesine sert biçimde olmasa da, Ortadoğu'da Osmanlıda ve Mısır'da da durum aynıdır. Limanları, tramvayları, telefonu, elektrik ve gaz üretim ve dağıtımını yabancı kumpanyalar kurar ve işletir; doğal kaynaklar, kömür, kurşun, çinko, krom, yabancı kumpanyaların elindedir; "hacılar için", yani üretken olmayan bir alanda yapılmış Arabistan demiryolu dışında, bütün demiryolları yabancıların elindedir. Denizde seyrü seferin yüzde 82'si yabancılara aittir; petrol aranması, hatta maliye yabancı bankalarca denetlenir; ülkenin tek işi vardır: Hammadde üretmek!

Mısır'da, ulusal zenginliğin yarısına yakınını yabancılar, özellikle de Fransızlarla İngilizler ele geçirmişlerdir. Bu insanlar, üstelik idarede kilit noktalardadır; Süveyş Kanalı Kumpanyasında, sanayide ve büyük ticarette emredici durumdadırlar. Türkiye gibi Mısır da kapitülasyon rejimine tabidir ve bu rejim, yabancılara en önemli -adli- konularda dokunulmazlıklar sağlar.

Latin Amerika'da, Avrupa, Birleşik Devletler'le paylaşmak zorundadır sömürüyü.

Öte yandan, kurdukları **sömürge imparatorlukları**nda, büyük Avrupalı devletler, kendi çıkarlarına tekel kurmakta, yerli kaynakları ve emeği -istedikleri gibi- sömürmekte daha da serbesttirler. Afrika, XIX. yüzyılın son çeyreğinde, alelacele paylaşılmıştır: Göz önünde tutulanlar da, gerçeklikler değil, etnik ve geleneksel bölünmeler, kimi zaman rastlantılar olmuştur; bazen de sadece enlemler ve boylamlara bakıp sınırlar çizilmiştir; halklar keyfe göre parçalanmış, yine keyfe göre gruplandırılmıştır. Böylece oluşturulmuş dev imparatorluklar vardır: Britanya İmparatorluğu

metropolden 140 kez daha geniştir; bu oranlar Belçika İmparatorluğu için 80, Hollanda İmparatorluğu için 60, Fransız İmparatorluğu için 20'dir. Rusya, daha önce Sibirya'ya egemenken, Orta Asya'ya da yaymıştır bunu. Tek başlarına Rusya, Büyük Britanya, Fransa, yerkürenin yarısından fazlasına ve insanlığın da üçte birine hükmederler. Elde edilmiş ülkelerin işletilmesi "sağma ekonomisi"nin ilkelerine göredir: Kimi mamul maddelerle ham ürünler trampa edilip dışarıya yollanır; sermayeler, sadece hammaddeler için kullanılır ve kazançlar nadir olarak yerinde yatırıma sokulur; hiçbir sanayileşme denemesi görülmez. Güneydoğu Asya'da, "örnek koloni" olarak Hollanda sömürgelerinde, zorla dayatılmış kahve tarımı Cava'da 1914'e kadar sürdürülmüş, hammaddelerin fiyatı da Amsterdam'da saptanmıştır. Üstelik bir "özümseme politikası" uygulanan Fransız Hindiçini'sinde, 1892 gümrük antlaşması, Fransız sanayisi için ayrıcalıklı bir pazar yaratmıştır, ama ülkenin çayı, kahveyle karabiberi Fransa'ya girerken gümrük öder; bu gümrük politikası, Hindiçini'nin, pirinç için has müşterileri olan öteki Asya ülkeleriyle ticaretini çöküşe götürür. Burada da pek azdır yatırımlar; o da, orman işletmeciliği ile kahve ve kauçukağacı plantasyonları içindir. 1913'te, Hindiçini'nin dışsatımının yüzde 95'i hammadde, dışalımının yüzde 70'i de mamul maddedir.

İngilizin Hindistan'da kurduğu sömürü çarkı ise, daha karmaşık, daha boyutludur.

> *Hindistan'da İngilizler, dışarıya satılacak ürünlerin, buğday, pamuk, haşhaş ve kenevirin ekimini geliştirmişlerdir; gümrük tarifeleri, dokuma ve maden sanayilerinin doğmasını engellemiş, sonra da gelişmelerine köstek olmuştur. Yerli tezgâhların Batılı maşinizmce çökertilmesi; ancak büyük toprak sahipleri ile tefecilerin işine yarayan -İngiltere'den aktarma- bir toprak rejimi, tarım kesiminde varını yoğunu yitirmiş kitleleri Doğu ve Güney Afrika'ya göçe zorlar ve onlar da oralarda tam bir köle rejiminin boyunduruğuna girerler. O kadar ki Gandhi, ilk haykırışını bu rejime karşı yükseltecektir. Dış ticaretin hemen hemen tamamı (yüzde 90), İmparatorluğun ülkeleriyle yapılır. Yatırımların gelirleri -ki 1916'da 390 milyon sterline ulaşmıştır-, kamu borçlarının faizlerinin yanı sıra, eski yöneticilere bağlanan aylıklar için, her yıl İngiltere'ye büyük paralar ödenir. Son olarak, XIX. yüzyılın sonlarında Sudan'a ve Habeşistan'a yapılan seferlerin yükünü*

-insan ve para olarak- çeken Hindistan'dır; Akdeniz'deki Britanya donanması ile, İran'daki İngiliz konsolosluklarının giderlerinin bir bölümünü ödeyen de odur...

Fikri bir temeli de var mıdır bu üstünlüğün?

Avrupa'nın fikri ve teknik üstünlüğü

Anlatmaya çalıştığımız maddi egemenlik, **tartışmasız bir fikri üstünlüğe** de dayanır. Son yüzyılların en bereketli fikir akımlarıyla buluşları, Avrupa'da ortaya çıkmışlardır; insanlığın başına musallat afetler ile salgınları gerileten hekimler, yeryüzünün çehresini değiştiren büyük bayındırlık çalışmalarını yürüten mühendisler, Avrupa'nın laboratuvarlarıyla üniversitelerinde yetişmişlerdir. Gücün ve başarılarının sırrı da gelip ondan sorulur: Dünyanın dört bucağından öğrenciler İngiliz, Alman, Fransız vb. üniversitelerine doğru akarlar; modern bilimin formülleri onun kitaplarından ya da çevirilerinden bellenir; çağdaş devlet yapısı ve yönetimi yine ondan gelinip öğrenilir; ulusal orduların kurulup yetiştirilmesi söz konusu olduğunda, Alman ya da Fransız askerî heyetleri, İngiliz deniz görevlileri gelip işe koyulurlar. Kıyısından bucağından da olsa, Avrupa temsili kurumlarına öykünülmeye çalışılır: Rusya'. 1905'te, Osmanlı İmparatorluğu 1908'de, Çin 1912'de, Avrupa siyasal rejimlerinin temelini oluşturan hoşgörü, liberalizm, hatta demokrasi ilkelerine yüzlerini çevirirler. Öte yandan, denizaşırı ülkelerdeki genç milliyetçi reformcular, yurtlarına bir yenilik getirme kaygısı içinde, Avrupa tarihinin kendilerine sağladığı örneklerden esinlenirler: Büyük Petro, Kossuth, Mazzini, Cavour Bismarck, ulusal birliği kuran bu dev insanlardır örnekler de. Fransız Devrimi'nin ortaya attığı liberal düşünce, pozitivist anlayış, yüzyılın başlarındaki Çin reformcularına, Osmanlı'nın İttihat ve Terakki Komitesi sivil ve subaylarına, Balkanların yurtseverlerine esin verir.

Böylece, 1914'te, kapitalizmin zafer bayrağını dalgalandırdığı bir dönemde, “bilim ve gücün tekeli”ne sahip Avrupa, gerçek bir üstünlük içindedir. Avrupa, teknisyenleri ve sermayeleri sayesinde, Elie Halevy'nin deyişiyle, “bir uluslararası ticaret cumhuriyeti” kurmuştur; ve o cumhuriyet, “Britanya'nın öncülüğünde, ama gerçekte bütün Beyazların yararına” çalışır. Paraların istikran, sermayelerle insanların dolaşımındaki kolaylık, iktisadî kalkınma, 1873-1895 yıllarının uzun bunalımının sona ermesinden

beri süren iktisadî kalkınma, bütün bunlar, sistemin gücü hakkında mutlak bir güven yaratmıştır ve çok az kimse kuşkulanır bundan.

Ama yine de tehlikeler vardır.

Avrupa’nın üstünlüğünü tehdit eden tehlikeler

Gerçekten, iktisatçı Keynes’in, anısını iç geçirerek canlandırdığı bu mutlu zamanların Avrupa’sı, uluslararası ilişkilerde gitgide artan bir anarşi ile burun burunadır ve buna yol açan da, **emperyalizmleri birbirinin karşısına diken rekabetler**dir: Kara Avrupa’sının en büyük iktisadî gücü olan Almanya, bir sömürge imparatorluğundan yoksun tek büyük devlettir ve işlerin böylesi bir olup bittiye getirilmesini kabul etmez; Avrupa dışında ve Avrupa’da, bütün büyük devletler birbirinin karşısındadır ve aralarından kimilerinin içerde güçlükleri vardır: İrlanda’da, Alman ve Rus Polonya’sında, Alsace-Lorraine’de, Finlandiya’da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğumun Slav ya da Latin azınlıkları arasındadır bu sorunlar ve ulusal bilinç ilerleyip milliyetçiliklerin de o ölçüde kızıştığı her yerde düşündürürler rejimleri.

Öte yandan, rekabetler vardır ki, ilerlemeleri, onlara bir eşitlik statüsü tanımaya Avrupa’yı zorlar: Amerika kıtasında, Birleşik Devletler’in nüfuzuna bir pay ayırmak gerekmiştir, Uzakdoğu’da da Japonya’nın nüfuzuna; bununla beraber, pazarların genişleyip yayıldığı bir sırada, Avrupa’nın karşısındaki tehdit, henüz tam anlamıyla kaygılandırıcı gözükmez.

1914’te uç veren kaygılar, XIX. yüzyılda sanayi Avrupa’sı yararına yerleşmiş hiyerarşi ile ilgili değildir pek; daha çok, gitgide gelişen **sosyal sıkıntı ve karışıklıklar** yol açmaktadır bunlara. Gerçekten 1905’ten beri, İngiltere’de, Fransa’da, İtalya’da, devrimci bir nitelik taşıyan dev grevler patlak vermiştir; her yıl, 1 Mayıs gösterileri, işçi sendikalarının artan gücünü ortaya koyarlar. Ne var ki, söz konusu sendikaların üyeleri, bir bütün olarak pek düşüktür: Fransa’da, bir milyon sendikalı vardır ve tüm işçi sınıfının da yüzde 12 ya da 13’ünü oluştururlar; sayısının en çok olduğu maden işçileri bile toplam üyelerin sadece yüzde 33’üdür. Rakamlar, daha da sanayileşmiş ülkelerde daha da büyüktür: Büyük Britanya’da 4 milyondur, Almanya’da da hemen hemen ona yakın. Marksizmin etkisi de büyür, sosyalist partilerin toplaştıkları İkinci Enternasyonal’e o esin verir: Parlamentolarda işçi temsilcilerin oranı, Almanya’da yüzde 28, Norveç’te yüzde 25, Belçika’da yüzde 20, Fransa’da yüzde 17, İtalya’da yüzde 10,

Hollanda'da yüzde 9'dur; İngiltere'de İşçi Partisi'nin Avam Kamarası'nda sandalye sayısı sadece yüzde 6'dır, ama 1910'da oyların yüzde 42'sini elde eder; bununla beraber, hiçbir yerde, yönetici sınıflar yerleşik düzenin yıkılmasına yönelik bir korku içinde değillerdir ciddi olarak; sadece Rusya'dadır ki, sosyal hiyerarşi tehdit altında görünür, çünkü 1905'teki korkunç bastırmadan beri, huzursuzluğun nedenlerine çare bulma konusunda pek az şey yapılmıştır.

İşte, 1914'te patlayan savaş, Avrupa'nın belirtmeye çalıştığımız bu üstünlüğünü yıkmaya başlayacaktır ve bir kırk yıl sonra da eser kalmayacaktır ondan; bu arada Rusya'da patlayan devrim, işçi hareketinin evrimini ve sosyal sorunun verilerini baştan aşağıya değiştirecektir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YAPIYI SARSIYOR

Bu savaş, dünyanın belli başlı güçlerinin hemen hemen aynı anda katıldıkları ilk savaştır. Gerçekten, o ana değin, hatta Napoleon döneminde, uyuşmazlıklar sadece Avrupalıydı ve 1813-1815 arasındadır ki tüm Avrupa Fransa'ya karşı birleşir sonunda. XIX. yüzyılın bu savaşlarına katılan bütün devletler, tarımın ağırlıkta olduğu ülkelerdi; ekonomileri, çatışmalardan az etkilenmişti ya da hiç etkilenmemişti ve öte yandan, savaşlar da kısa ve sınırlı idi. 1914-1918'de ise, tersine, savaşa katılan tüm güçler, **sanayi ve ticaret devletleri**dir ve çatışmalar boyunca, üretim yeteneklerini, güçlü bir silahlanma sanayisini geliştirmeye adarlar; bu devletler, esas olarak tarım kesiminden aldıkları büyük çapta insan yığınlarını cepheye sürerler, bu ise azık ve gereçlerin kaygılandırıcı biçimde azalışına yol açar. Böylece, alışveriş altüst olur ve **dünyanın iktisadî yapısı** ciddi olarak sarsılır.

Ne var ki, siyasal yapı da sarsılır. Bu alanda da, yönetimler, savaşın uzamasından, kendini gösteren ve çözülmeleri için de kimsenin iyice hazırlıklı olmadığı yeni sorunların çapından şaşkına dönmüş bir halde, -birçok yönden yepyeni bir duruma pek uyamayacak- "daha önceki" önlemlere başvurmak zorunda kalırlar ya da çoğu geleceği de etkileyecek alelacele çözümler bulurlar.

Askerî monarşiler bir yana bırakılırsa, Avrupalı devletler, tartışılmaz olarak bilinen belli ilkelerce yönetiliyorlardı: Sivil iktidarın üstünlüğü, hükümetin ve idarenin eylemlerinin halktan gelen seçilmiş temsilcilerce denetlenmesi esasına dayanan parlamenter demokrasi, temel hak ve özgürlüklere saygı idi bu ilkeler. Son olarak, iktisadî alanda, bir bakıma sonsuz diyebileceğimiz bir özgürlük sürüyordu her yanda. Liberalizmin

zafer kazandığı ve genel gönencin var olduğu bu dönemde, devletin zayıflığı, ulusal topluluğun çıkarları için hiç de tehlikeli görünmüyordu.

Oysa savaş, bütün bu ilkeleri ve teamülleri altüst eder; bir **geriye dönüşün işareti** olur; otoriteyi ve disiplini güçlendirme bahanesiyle, seçilmiş organların ortadan kaldırılmasına ya da zayıflatılmasına yönelir; bireyin haklarının savunulmasının önüne "hikmet-i hükümet"in konulmasını ister, toplumda demokrasinin ilerlemesinin gerilettiği güçlerin etkisinin gitgide artmasını destekler.

Burada birkaç önemli noktanın ayrıntısına girmeliyiz.

Savaş ekonomisinin örgütlenişi

Bireyci alışkanlıkları en çok altüst eden ve geleneksel görüşleri baştan aşağıya başarısızlığa uğratan, **savaş ekonomisi** oldu. Üretim ve alışverişteki nazik ve karmaşık mekanizma birden parçalandı. Her hükümet, ordularını besleyebilmek, ulusu yaşatabilmek için, köktenci önlemlere gitmek, özel girişimin yerine geçmek ya da onu otoritesi altına almak zorunda kaldı. İki hasmın âdet edindiği abluka ve deniz taşımacılığına getirilecek kopukluk, her ülkeyi, **kendi kendine yeterlik** (*self sufficience*) politikasına götürdü ve bu da, barış ekonomisinin iş bölümü üzerinde pek açık bir gerilemenin işareti oldu.

Savaşın ilk aylarından başlayarak, orduların uğradıkları ağır kayıplar, **asker mevcudu ve donanım sorununu** gündeme getirir. Rusya dışında, depolar çabucak boşalır ve ihtiyatlar erirken, ordu mevcudunu ayakta tutmak için, ertelenmiş ya da hizmet dışı tutulan sınıflara çağrı çıkarılır; sömürgelerden, hatta yabancılardan askere almalar başlar. Bu soruna, orduları silahlandırıp donatma sorunu eklenir. Hesaplar kısa süreli bir savaş üzerine yapılmıştır; oysa 1914 Eylül'ünden başlayarak, bütün ordular bir silah ve cephane bunalımı ile yüzyüze gelir. Özellikle Fransa'da pek ağır yürür donanım çabaları. Her ülkede, savaş imalatı, kaynakların ve el emeğinin büyük bölümünü çekip alır. İki taraf arasındaki bu yarışta, Almanya ciddi olarak öndedir: Üretim çabasını yoğunlaştırmak için çabucak önlemler almıştır ve, 1913'te ayda 200 mitralyöz yaparken, 1917'den başlayarak, ayda 2.000 top ve 9.000 mitralyöz üretir.

Ne var ki, bu üretim çabaları daha önceden asla görülmemiş **elemeği ve hammadde sorunları**nı gündeme getirir: Cepheye giden milyonlarca genç insanın yerini tutacak ve ihtiyaçlara yeten bir üretimi sağlayacak emekçiler bulmak gerekir. Gerçek bir iktisadî seferberliğe yol açar bu. Sadece

Almanya zorla çalıştırmaya başvurur. Ama her ülkede, kalifiye olmayan işçiler de dahil, kadı emeğine, sömürge emekçilerine çağrı çıkarılır, savaş esirlerine varıncaya değin çalıştırılır.

Abluka ve deniz taşımacılığındaki kopukluk sonucu **iktisadî silah**, pek büyük bir önem kazanır. Güçlerin harcanmasına ve üretimdeki anarşiye karşı mücadele, özel girişimin devletçe düzenlenmesi ve yönlendirilmesini gerektirir: Sonunda devlet, bütün ekonomiyi yönlendirir olur. Ticaret, üretim, çalışma özgürlüğü alabildiğine sınırlanır ve düzenlenir. Bu konuda ilk ve en sert önlemler, Almanya'dan gelir; öteki ülkeler de, onları az çok yumuşatarak tekrarlarlar.

Harekâtın başlarından beri, mali bunalımı önlemek amacıyla bütün klasik önlemler alınır: Ticari işlemlerde mühletleri uzatma, banka hesaplarında moratoryom, altının yerini tutacak kâğıt para zorlamasıdır bunlar. Ne var ki, savaşın mali yükü, öngörülen tüm ihtiyatları aşar; bütün ülkelerde, iç ve dış istikrazları çoğaltmak gerekir. Böylece devlet borçlanmaları çığ gibi büyür.

Halkın iaşe sorununu da devletin ele alması gerekir. Bütün ülkelerde, tarım üretimi, erkek elemeği ile hayvan ve gübre yokluğundan düşer; öyle olunca da, cephe gerisinin ve sivil halkın ihtiyaçlarını karşılama sorun olup çıkar. Yiyecekleri kısıtlayıp karneye bağlamadan başlayarak, bütün tüketim maddeleri için yığınla önlem alınır. Her yerde, tarafsız kalmış ülkelerde bile, yiyecek, yakacak ve el emeği kıtlığı kendini hissettirir; fiyatlar yükselir, ücretlerin görece artmasına karşın alım gücü düşer, giderek halkın büyük bir bölümü için yaşam alabildiğine çetinleşir.

Cephe ve cephe gerisinde acılar içindedir insanlar.

Cephe ve cephe gerisi

Halklar, çetin bir sınavla karşı karşıya gelmişlerdir. Başlarda, savaş halinde işçi sınıfının takınacağı tavırla ilgili olarak yönetici sınıfların besledikleri korkunun temelsiz olduğu ortaya çıkar. Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi otoriter imparatorluklarda olsun, Almanya'da, Fransa'da, İngiltere'de olsun, halk kitleleri, savaş ilanına hemen hemen **genel bir katılış** gösterirler; her yerde "kutsal birlik"tir dile getirilen. Genel grev tehditleri, Sosyalist Enternasyonal'in -önceki birkaç-kararı unutulur. Seferberlik, birliklerin toplaşması, bir coşku havasında gerçekleşir; her ulusun içbağlılığı öylesine sağlamdır ki, devrimci öğeleri yansızlaştırmak amacıyla savaş öncesinde düşünülmüş önlemler yersiz kalır, halklar, kuzu kuzu hükümetlerinin ardından giderler.

Bununla beraber, işler, çabucak değişecektir: Değişecektir, çünkü mesleklerinden ve yuvalarından koparılmış asker yurttaşlardır ki ilk kez ve hem de milyonlarca, savaşa, özellikle kanlı, uzu n ve çetin b ir savaş a katılmışlardır; yalnız aşağı sınıflar değil, toplumun bütün sınıfları bu savaşla ilişkilidir ve kimsenin düşlemediği bir sınava girmişlerdir. Değişecektir, çünkü savaş, savaşmayanları da vurmaktadır; onların cephedeki sevdikleriyle ilgili kaygılarına, maddi yaşamın güçlükleri gelip eklenir.

Gerçekten, bu savaşta çarpışanların, özellikle de cepheler yerleşip oturduğunda çektiklerini, daha önce hiçbir savaşın insanları çekmediler. Ölüm, her an tehdit eder. Ama nasıl bir tehdit?

> *1915'in sonunda, Britanya ordusu, 273.000 asker ve 12.000 subay olarak, mevcudunun üçte birini kaybetmiştir; aynı tarihte, Fransız ordusunun kaybı, 16.000'i subay olmak üzere, 590.000 ölüdür, Alman ordusununki ise, 20.000'i subay 628.000 ölüdür. Sonra.1916'nın saldırı savaşları gelir: Verdun'de, Alman ordusu 336.000 kişi, Fransız ordusu ise 362.000 kişi kaybeder; Somme, İngilizlere 420.000, Fransızlara ise 202.000 kişiye malolur; batı cephesinde, tek bir yılda, 2 milyondan fazla savaşçı savaş dışı olmuştur. Çanakkale seferi de pahalıya oturmuştur: İngilizler 215.000, Fransızlar 27.000 insan yitirmişlerdir. Rusya'da, savaşın ilk iki yılında, ölü, yaralı ve kayıp olarak zaiyat, 3.800.000 kişidir; sonraki yıllarda, Rus ordusu, her altı ayda bir milyon dolayında ölü ve yaralı, 500.000 de savaş esiri verecektir.*

Hatırlatmaya gerek yok: Çekilen acılar, savaşçıyı biçimlendirir; 1914'te olduğundan bambaşka bir insan olup çıkar: Düşlerinden uyanır, sempatisi savaş arkadaşlarının çerçevesini aşmaz; siperde gece ve gündüz beraber olduğu insanlar gerçek kahramanlardır gözünde; savaşın başındaki coşku, yerini hayal kırıklıklarına, savaşı görüp tanımamış olan basının kendi sırtından uydurduğu efsanelere karşı duyduğu düşmanlığa bırakır; bıkkınlığa, onca özverinin boşuna olduğu duygusu gelip eklenir kimi zaman.

Cephe gerisi de, çetin koşullar içindedir: Havadan bombalanmaya o da uğrar; denizaltı savaşlarının ve ablukaların doğrudan ya da dolaylı

sonuçlarını o da yaşar. Emekçi kıtlığı yüzünden, yabancı işçilere ve kadın emeğine çağrıda bulunulmuştur; kadınlar fabrikalarda ve tarlalardadır, yaşlılar ve çocuklarla çift sürerler. Ücretler, sanayisine göre eşitsiz artar; ne var ki fiyatlar da yükselir ve alım gücü düşer. Hükümetler, ister istemez tayın, yani yiyecekleri kısıtlama yoluna giderler. Yağlı yiyeceklerin yetersizliği, beslenme gücü az besinleri tüketme, sabun kıtlığı salgınlara yol açar; bunların da pir sonucu olarak, doğum oranı yüzde 40 azalır, ölüm oranı sivil halkta artar: 1916'da yüzde 14'tür, 1918'de yüzde 37'dir. Avusturya-Macaristan ile Osmanlı imparatorluklarında durum, her konuda daha da vahimdir.

Bütün bunlara eklenen siyasal ve sosyal sorunlar da vardır.

Savaşın siyasal ve sosyal sorunları

Bu acılar, "savaş vurguncuları"nın birden yükselen zenginliklerinin yarattığı tablo, derinleşen sosyal eşitsizliğin yol açtığı duygular, sonunda, bütün savaşan ülkelerde ağır bir **siyasal ve sosyal bunalıma** neden olur.

Gerçekten, farklılık siyasal alanda, yönetenlerle. savaşçıları sağlayan halk kitlesi arasında belirgindir. Savaş, sert biçimde, **sivil ve siyasal özgürlüklerin savunulması** sorununu ortaya koyar. Barış döneminden başlayarak öngörülmüş ve aşağı yukarı her yanda aynı olup yürürlüğe sokulmuş önlemler, fikirlerde tam bir hareketlenişe varır: Sıkıyönetim, yani bireysel özgürlüğün ortadan kaldırılışı, sıkıyönetim mahkemeleri, basına önceden sansür, mallara el koyma, yürütme gücüne büyük yetkiler tanıyan bütün bu önlemler dikkatleri üzerlerine çekerler. Basın özgürlüğünün ortadan kaldırılışı ile kamuoyunun denetimi sınırlanmıştır ve İngiltere dışında kısmi seçimler askıya alınmıştır. Hükümetin yaşamının zaten parlamentoya tabi olmadığı askerî imparatorluklarda, yürütme "tam yetkiler"e sahiptir; ama Fransa'da, yasayıcı bir güç sağlayan kararnameler uygulaması, kanunların uygulanmasını askıya alır ya da sınırlar; Büyük Britanya'da, "krallığın korunması amacıyla" çıkarılan *act*'lar, Avam Kamarası'nın gözatma hakkı koşuluna bağlı olarak, hükümete, varolan kanunları değiştirme olanağını sağlarlar. Bir yansız ülke olan İsviçre'de bile, Federal Konsey, güvenliği ve iktisadî etkinliği sağlamak için "sınırsız yetkiler" kabul eder.

Kamuya açıklanamayacak ivedi kararlar alma zorunluluğu da, **parlamentoları temel yetkilerinden soyutlar**: Hükümetler, meclislerin toplantı sürelerini sınırlamaya çabalar ve temsilcilerin eleştirilerini boğmak

için sansüre başvururlar. Bununla beraber, milletvekilleri, çok geçmez, asker ve subay mektupları ile çıkarlar kürsüye; savaşın ve harekâtın yönetilişine, hükümetin ve idarenin yönetilişindeki yanlış ve kötüye kullanmalara karşı yükselen yakınmaları dile getirirler. Sorular, kredi oylamaları, yerine göre denetleme komisyonları, parlamentoya rolünü oynama olanağı sağlar bir parça ve sorunların üstüne gidilir. Ne var ki, parlamenterler pek sert direnişlere çarparlar ve her zaman da kıramazlar onları. Böylece, iktidarı birkaç kişinin elinde toplayan bir "savaş diktatörlüğü" kurulur: Almanya'da Hindenburg'la Ludendorff isteklerini bakanlara ve başbakanlara dayatırlar; İngiltere'de, Lloyd George'un egemenliğinde -beş üyelik- bir savaş komitesi (*War Cabinet*) vardır; Fransa'da da, Clemenceau'nun yönetiminde -beş kişilik- bir savaş komitesi görülür ki, Bakanlar Kurulu'nun çalışmasını hazırlar, ama aslında istediği gibi yönetir.

Öte yandan, savaşın dayattığı disiplin, demokrasideki ilerlemelerin gitgide gerilettiği "önde gelenler"in otoritesini artırır: Sadece yetkilerine kıskançlıkla bağlı askerî şeflerin değil, orduya hemen hemen tüm kadroları sağlayan burjuvazinin otoritesi artar; ulusal savunmaya zararlı düşüncelere, "bozgunculuk"a karşı mücadele, yalnız komutanlığın ya da yürütmenin eylemlerine değil her türlü düşünceye kadar yayılır. Niçin? Çünkü, sosyal yapıyı, patronların otoritesini ya da dinsel sorunları tartışırken, kutsal birliğin tehlikeye düşmesinden korkulur.

Kamu özgürlüklerini sınırlamaya ve yolsuzluklara karşı yakınmalara, 1915'ten başlayarak, kıyımlara duyulan tiksinti, kaynaklarda savurganlık ve boş olduğu kadar kesin zafere götürmesi de olanaksız görülen **savaşı sürdürmeye muhalefet** eklenir. Bu eğilimler, farklı ölçülerle, İngiliz barışçı çevrelerinde; İngiliz, Fransız, Alman kimi iş ve siyaset çevrelerinde dile getirilir. İngiltere'de İşçi Partisi içindeki kımıldanışlar, kıta Avrupa'sında sosyalist muhalefete gelip ulaşır ve acılarla bıkkınlık arttıkça bu muhalefet de daha etkili hale gelir.

> *İsviçre'deki göçmen Rus sosyalistleri, İsviçreliler, ülkelerinin savaşa girmesine karşı olan İtalyanlar, Fransızlarla İngilizler, 1915 Mayıs'ında Zimmerwald'da, uluslararası bir konferans toplarlar; konferans kutsal birliği protesto edip "ilhaksız ve tazminatsız bir barış" ister. Almanya'da Liebknecht ile bir yirmi arkadaşı barış isteyip*

bağımsız bir parti kurarlar. 1916 Nisan'ında Kienthal'de, yeni bir uluslararası sosyalist konferansı toplanır ve ivedi bir ateşkesi dayatması için proletaryaya çağrıda bulunur. Yığınla savaşçı ile eski ideallerine bağlı kalmış emekçilerin özlemlerine yanıt veren fikir, çeşitli sosyalist partilere ve sendikacı çevrelere yayılır: Fransız sosyalist bakanları hükümeti terkederler; Liebknecht Berlin'de Spartakusbund'u kurar. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, milliyetlerin direnişi apaçık hale gelir; Rusya'da, işlerin gelişmesinden yakınan aydın burjuvazi, Duma aracılığıyla iaşe ve savaş imalatına elkoymak ister: Ne var ki, çar, Duma'nın toplantısını erteler ve çarla burjuvazi arasındaki kopuş tamamlanır; 1916'dan başlayarak, durum, devrimci bir niteliğe bürünür.

Rusya'daki devrim, sabrın ve takatin sonuna gelmiş halklar arasında derin yankılar yapar: Devrim, kimine göre izlenmesi gerekli bir örnektir; çünkü barış, kimi zaman ne pahasına olursa olsun barış arkasındadırlar. Stockholme Sosyalist Konferansı, barışın mümkün olduğu duygusunu güçlendirir; kutsal birlik fikrine yatmış sendika şefleri, kitle hareketlerince safdışı edilirler; cephede olduğu gibi cephe gerisinde de, barış adına gösteriler birbirini izler: Kimisi açıkça devrimci bir nitelik taşıyan grevler, ayaklanmalar, askerden kaçmalar sarar ortalığı.

1917 ve 1918 yılları onların yıllarıdır...

Böylece kıyımların, çekilen acıların, adaletsizliğin yol açtığı grevler ve ayaklanmalar, başta Almanya olmak üzere, askerî imparatorlukları çökertir, ama liberal ülkeleri de sarsar. Oralarda zafer coşkusu ve maddi yaşamın -görece- daha az çetinliği, yönetici sınıflara, çalkantıları yatıştırma olanağı sağlar; başka yerlerde ise, kanlı iç savaşlar ve yenenlerin yardımıyla iktidarlarını kurabileceklerdir.

Ancak, Rusya'da başarısızlığa uğrayacaklardır.

BÖLÜM II
İSTİKRAR VE ONARMA ÖNLEMLERİ

Alman gücünün hızla çöküşünün arkasından, İtilaf Devletlerinin zaferi kesin ve tam görünür. Zafer, **demokrasinin eski hasımlarının yok edilişi**ni onaylar: Geleneksel askerî monarşiler, orduya ve Kilise'ye dayanan gerici sosyal sınıflardır bunlar; bu anlamda, zafer, Fransız Devrimi'nin son zaferidir. Avrupa'da kala kala birkaç monarşi kalmıştır, yeni yönetimlerin genel biçimi cumhuriyettir, halk egemenliği ilkesi hiçbir yerde tartışılır değildir. "Hukukun savaşı", liberal güçlerin zaferiyle sonuçlanmıştır ve asıl düşmanları da kesin olarak safdışı edilmiştir o güçlerin.

Bununla beraber, yatışmış olmaktan da uzaktır dünya; savaş her yerde sona ermiş değildir henüz; silahlı mücadeleler, birbirine hasım milliyetleri karşı karşıya getirmektedir ve özellikle de **toplumu temelinden yıkmanın tehditleri** görülmektedir: Yenilenlerin ülkesinde, Almanya'da, Macaristan'da devrimler vardır; zafer kazananlarla yansız ülkelerde korkutucu sosyal karışıklıklar hüküm sürmektedir. Özellikle Bolşevik devriminin yayılmasından duyulan korku ve kaygı büyüktür. Yenen ülkelerin yönetimlerinin, eski düzeni ve barışı yeniden yerli yerine oturtabilmeleri için iki uzun yıl gerekir.

GÜÇ VE GEÇİCİ BİR İSTİKRAR: 1919-1920

İstikrar önlemlerinin hedefi, başta sosyal karışıklıklardır.

Sosyal karışıklıklar ve son askerî harekât

Almanya'da devrim vardır.

Bağlaşıklarının kopup ayrılmaları, umutsuz bir durumda bırakır Almanya'yı; Başkan Wilson'un Alman hükümetiyle görüşmeyi reddetmesi, donanmanın ayaklanışı ve ilk asker konseylerinin kuruluşu yüzünden, II. Guillaume tahtından ayrılmak zorunda kalır; Cumhuriyeti, Sosyal Demokrat Partinin ılımlı kanadından Ebert ilan eder ve "bağımsızlar"la bir koalisyon hükümeti kurar. Kitle şaşkın ve hareketsizdir; sağ partiler ve yönetici sınıflar çökmüşlerdir. Gerçekten devrimci ve etkin olanlar sadece *Spartakusbund*'un gruplarıdır; onlar da askerler ve denizcilerle birleşerek düzeni yıkmaya ve grevlere kışkırtırlar. Onlara kafa tutacak yalnız iki güç vardır: Ebert'in sosyal demokratlarıyla ordu! Bir Bolşevik devrimini

önlemek ve hemen bir Kurucu Meclis toplamak amacıyla, 19 Kasım'dan başlayarak, bu iki güç arasında gizli bir anlaşmaya varılır. Ülkenin güneyinde ve batısında, özellikle de Ruhr yöresinde ve Berlin'de korkutucu bir hal almış ayaklanmacı hareketler, eski ordunun birliklerince ezilir; 1919 Ocak'ında, Berlin'deki "kızıl hafta"yı Noske vahşice bastırır, yüzlerce ayaklanmacı öldürülür, Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg katledilirler. Bavyera'da -orada Kurt Eisner öldürülmüştür!-, Hamburg'ta, Bremen'de, Saksonya'da, Ruhr ile Magdeburg'ta karışıklıklar sürse de, bir komünist devrim girişiminin kesin başarısızlığıdır bu. Üç "bağımsız" komiser Aralık'ta hükümeti terketmek zorunda kalırlar; yeni Reichstag'da azınlığa düşmüş olan sosyal demokratlar, iktidarı Katolikler ve demokratlarla paylaşmak zorundadırlar. Sosyal ve siyasal devrim, Almanya'da bastırılmıştır.

Macaristan'da devrim vardır ve pek farklı bir nitelik gösterir: Orada devrim, Almanya'da olduğundan da fazla, küçük bir azınlığın eseridir ve komünistlerin iktidarı, ona çok daha köktenci bir damga vurur. Cephelerin çöküşünün ve İmparator-kral Karl'ın tahtını bırakmasının arkasından, muhalefetin liberal şefi Kont. Karolyi Cumhuriyeti ilan eder. İtilaf Devletlerinin işgali, sefalet, işsizlik, komşu ülkelerin toprak istekleri karşısında yurtsever güçlerin kızgınlığı, büyük toprak sahiplerine karşı bir ayaklanmaya yol açar; kentlerde Komünist Parti'nin etkisi artar ve Mart'ta Bela Kun iktidarı alır. Dışarıya karşı ulusal hareketi, büyük toprak sahiplerine karşı da sosyal hareketi temsil eden "Macar Komünü", üretim araçlarını, büyük ve orta mülkleri; bütün sanayi, maden ve taşıma işletmelerini; mağaza, banka ve sigortaları, eğitim kurumlarını millileştirir. Her millileştirilen işletme, işçilerin seçtiği ve seçilmiş bir "Denetim Konseyi"nin yardım ettiği bir "Üretim Komiseri"nce yönetilir. Üretimin bütünü de, daha üst kuruluşların yönetim ve denetimine bırakılır. Ne var ki, abluka, Fransız birliklerinin korumasında ortaya çıkmış Amiral Horthy ile Kont Bethlen hükümetinin yönlendirdiği karşıdevrimci etkinlikler, devrimci yönetimi zayıflatır, 1919 Temmuz'unda, Rumenler, "Allahsız kızıl rejim"i yıkmak üzere, Budapeşte'nin üzerine yürürler; "kızıl lejyonlar"ı ezer ve üç ay ülkeyi yağmalarlar. Sonunda, Amiral Horthy'le karşıdevrim iktidarı alır, cumhuriyete son verilir ve beyaz terör kol gezer. Düzen kurulmuş ve büyük toprak sahiplerinin iktidarı onarılmıştır.

Devrimci kargaşa, sadece yenilen ülkelere özgü değildir; yenen ülkelerle yansız kalanlar da, yoğun bir sosyal karışıklıkla sarsılırlar. Bir dört yılın acıları ve yoksunluklarının yarattığı kızışma büyüktür ve onu besleyen etkenler de şunlardır: Rus devrimi örneği ile, Batılı yönetimlerden desteklenen karşıdevrimcilere dikilip ona yardım etme arzusu; uğrunda onca savaşılmış ve acı çekilmiş hukuk barışının, Wilson'un ilkelerine karşı çıkan yönetimlerce baltalanacağı korkusu; o çetin ve askerî disiplin yıllarının arkasından, "daha iyi ve özgürlük içinde yaşama"ya duyulan özlem! Fiyatlarda korkunç yükseliş, **burjuva-düzene karşı başkaldırı**yı daha da bileyler. Böylece 19191920 yılları, savaş sırasında umutları beslemiş olan sosyal adalet ve barış idealinin gerçekleşememesinin yarattığı hınç ve düş kırıklıklarının yıllarıdır.

Belçika'da, Fransa'da, İngiltere'de, İtalya'da ve İspanya'da, işçi ve sosyalist sendikaların üye sayısı çığ gibi artar, grevler alır yürür; bu grevlere karşı hükümetlerin yasaklamalara gittiği, yer yer askeri kullanmaya kalktığı da görülür.

Söz konusu işçi hareketlerini daha da korkutucu kılan büyük sosyal tehlike, **sosyalist Rusya'nın varlığı**dır ve bütün sosyalizmlerin çekildiği bir kutup durumundadır. Böylece, devrimin yayılması korkusu, ayakta kalabileceğine kimsenin inanmadığı bu rejime karşı mücadeleyi kışkırtır. 1917'den başlayarak Almanya'ya karşı bir doğu cephesini sürdürmek, 1918'den beri de, Amerikalıların ve İtilaf Devletleri'nin limanlara yığdığı savaş malzemesi stoklarını koruma bahanesiyle, Arkhangelsk'e, Murmansk'a, Vladivostok'a seferi birlikler yollanır; Sibirya'da, Güney Rusya'da, Baltık yöresinde boy gösteren bolşevik karşıtı güçlere yardımda bulunulur. Sonunda, Riga antlaşmasıyla son bulan Polonya-Rusya savaşının arkasından, 1920'de barış kurulur. Devrimci Rusya, düşmanlarına kafa tutmayı başarmış, varlığını korumuştur, ancak korkuların ve kuşkuların konusudur; Batılı yönetimler, boşa çıkan askerî müdahale politikasının yerine, onu çevreden soyutlayacak, karantinada tutacak bir "sağlık kuşağı" politikasın geçirirler. Bu arada, çökeceği günü de beklerler.

Barışın kurulması

Almanya, toprak edinmek ve Avrupa üzerinde egemenliğini kurmak için uzun bir barış dönemine son vermişti; bu ise, insanlığın bir uygarlık kazanımı olarak baktığı değerlerle bağları koparmak demekti: İnsan yaşamına ve hukuka saygı, insanlar arasındaki uyuşmazlıkları çözmede

güce başvurmayı reddetme idi bu değerler de. Böylece, demokrasilerin verdikleri savunma savaşı ise, bir “hukuk savaşı” idi; şiddete ve adaletsizliğe karşı bir seferberlikti. Ne amaçla? Halklara özgürlük getirmek, sağlam bir barışa kavuşmak, hakça eşit halkların, tıpkı bireyler gibi bu haklarının saygı göreceği bir uluslararası örgüt kurmak için!

Savaş öncesinde, Başkan Wilson, söylev ve mesajlarıyla, ülkesinin amaçlanın dile getirmiş ve **adil ve sürekli bir barış**ın koşullarına değinmişti; söylediklerinin de, pek büyük yankıları olmuştu dünyada. Uyuşmazlıkların nedenlerine son vermek için, milliyetler ilkesinin uygulanmasını, yabancı bir egemenliğe tabi halklara bağımsızlık verilmesini öneriyordu; gizli diplomasinin son bulmasını, uyuşmazlıklarda hakem olacak bir **Milletler Cemiyeti**’nin kurulmasını, yenilenler için bile adil bir barışa gidilmesini savunuyordu. Ne var ki, Birleşik Devletler’le dünya kamuoyunun ve pek güç durumdaki Almanya’nın da istediği bu ilkelerdi.

Ancak, söz konusu ilkeler az uygulandı ya da uygulanmadı. Zaferi kazananlar bundan yararlanmak, meydanın boşalmasıyla dünya üzerindeki egemenliklerini sağlamlaştırmak; vaktiyle fethettikleri kolonileri yeniden paylaşmak; Avrupa’ya, bir öç savaşını imkânsız kılacak bir örgütleniş getirmek özlemi içindeydiler.

1919-1920 yıllarının antlaşmaları bu hedefe yönelik oldu.

Gerçekten, 28 Haziran 1919 tarihli **Versailles Antlaşması** başta olmak üzere söz konusu antlaşmalar, Wilson’un ilkeleriyle Avrupa’nın eski diplomasisi arasındaki uzlaşmaların ürünüdürler. Yenenler, ulusal devletler yaratarak, Doğu ve Orta Avrupa’da bağımlı durumdaki halklara özgürlük getirerek, milliyetler arasındaki uyuşmazlıklara son vermek istiyorlardı. 1920’de çizilen sınırlar, bütüne bakıldığında, halkların özlemlerine daha uygundur; ulusal azınlıklar 1914’te olduğundan daha azdır sayıca. Ne var ki, kaybolmuş değildir bunlar. Sonra, yeni sınırlar çizilirken, özbeöz ulusal devletlerin kurulmasını imkânsız kılacak iktisadî, stratejik, etnik gerekler göz önünde tutulmuştur. Ama bu devletlerin siyasal ya da iktisadî bağımsızlıklarını koruyacak araçlar da: verilmek gerekmez miydi? Ayrıca, akıldışı olmasa da mantıksız sınırların çizildiği ve böylece halklar arasında sürekli uyuşmazlık yaratmanın kapılarının da açık tutulduğu görülür. Almanların, özellikle Macarlarla Türklerin uğradığı kayıplar böyledir.

Öte yandan, yenilenler, sürgit güçsüz durumda kalmaları için, askeri bakımdan silahsızlanmaları ve kimi iktisadî önlemlere uymaları gerekmektedir. Savaşın baş sorumlusu Almanya'ya getirilen özellikle ağır kayıtlar vardır. Aynı türden kayıtlar, Bulgaristan'ı, Osmanlı Devleti'ni, Macaristan'ı ve Avusturya'yı da kıskıvrak bağlar; Almanya ile Avusturya'nın birleşmesini (*Anschluss*) engellemek için önlemler alınır.

Aslında bir "Kartaca Barışı"ndan başka nedir ki bu?

"Ne iyi, ne mümkün, ne de pratik"tir; Keynes'in dediği gibi, "adalete, acımaya ve sağduyuya bir meydan okuma"dır bir yerde.

Resmi olarak görmezden gelinen Rusya karşısında ise, İtilaf Devletleri, onu soyutlamak için, Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya ve Romanya'dan oluşan bir "sağlık kuşağı" ile kuşatırlar. Orta ve Doğu Avrupa'da, başlıcaları Çekoslovakya ve Polonya olmak üzere, belli sayıda Slav devletler Almanya'yı gözetleyeceklerdir.

Böylece, politika ve ülke planında, **Wilson'un ilkeleri büyük darbeler yemiştir**. Ama öte yandan, yendir savaşı önlemek isteyen bir dizi barış antlaşması söz konusu ilkeleri ayakta tutmak ister.

Milletler Cemiyeti. Antlaşması başında gelir bunların.

> *"Her savaş bütün bir camiayı ilgilendirir ve camia, milletler barışını koruyacak önlemleri almalıdır" ilkesinden hareketle, Antlaşma, 5'i sürekli (Birleşik Devletler, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya) 9 üyelik bir konseye, üyeler arasında çıkacak her türlü uyuşmazlığı çözümlemek, savaş açacak her devlete karşı iktisadî ve askerî önlemleri almak görevini verir; çeşitli ülkelerin silahsızlanmasına göz kulak olmak, "uygulanamaz" hale gelmiş antlaşmaları gözden geçirmek, bir uluslararası Çalışma Bürosu kurmak, son olarak eski Alman kolonileriyle yenenlerin idaresini üstlendikleri eski Osmanlı topraklarını denetlemek de Antlaşmanın öngördüğü şeyler. Özetle kısa, genel, eksikleri bulunan, kimi zaman karanlıkları da olan bir metindir bu. Barışçı umutlara tam anlamıyla yanıt vermekten uzaktır: Savaşa başvurmayı biçimsel olsa bile yasaklamaz ve bir uluslararası zabıta gücünü hemen kurmaz. Ama sonraki düzeltmelere açık bir yapıdadır. Her devletin içinde görülebilecek azınlıkları ise koruyucu önlemler içerir.*

Aslında, belli bir enternasyonalizmin aracı olabilecek Milletler Cemiyeti, yenenlerin bir egemenlik aracı olup çıkar yazık ki!

Avrupa'da barışı kuran İtilaf Devletleri, onu Uzakdoğu'da da gerçekleştirmeyi ve Avrupalılarla Amerikalıların çıkarlarını tehdit eden Japonya'nın elde ettiği üstünlüğe son vermeyi isterler. 1921'de Birleşik Devletler'in çağrısıyla toplanan Washington Konferansı, Japon yayılışına "dur" der: Silahlanmanın sınırlandırılması; Çin'in egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı; Sibirya'dan çekilme ve açıkkapı ilkesini tanıma dayatılmış olur. Böylece, savaşın Beyazlar aleyhine Uzakdoğu'da bozduğu denge sağlanmış olur.

Düzenin yerleşmesi. Siyasal ve sosyal reformlar

Devrim savuşturulduktan ve barış kurulduktan sonra, liberal kurumları yerlerine oturtmak ve halk kitlelerine, Rus örneğine takılmaktan alıkoyacak ödünleri vermek kalır.

Siyasal reformlar görüyoruz.

Zafer kazanan ülkelerin saygınlığı öylesinedir ki, yenilenler ve yeni devletler onların kurumlanın kabul ederler. Almanya'da monarşi kaybolur; sadece Macaristan krallık olarak kalır, ama komşularının vetosu nedeniyle hükümdarı yoktur. Bütün yeni devletler, Polonya, Çekoslovakya, Baltık ülkeleri cumhuriyettirler. Geneloy, hiçbir yerde tartışılmaz. Rejim olarak, **bireyci ilkeleriyle parlamenter rejim** revaçtadır: Özgür insanın, devlet ve bütün sosyal gruplar karşısında haklarının üstünlüğü esastır. Çekoslovak Anayasası (1920) ile Polonya ve Yugoslavya anayasaları (1921), Fransız modelinden esinlenirler. Almanya'da ve Avusturya'da, parlamenter rejime daha açık bir hukuksal biçim verme çabaları görülür. Kimi ülkeler, İsviçre'den halkın yasa önerme hakkı ile referandumu alır; çoğu, seçilmiş Meclisin yürütmeye üstünlüğünü, bazıları da cumhurbaşkanının halkça seçilmesini kabul ederler.

Sosyal reformlara elatılır.

Hükümetler, bir yandan sosyal karışıklıkları bastırırken, bir yandan da kimi eski sendikal istemlere yanıt verirler: 8. saatlik iş günü, toplu sözleşme hakkı, miraslar üzerinde müterakki vergi ve işsizliğe karşı zorunlu sigorta bunlar arasındadır.

Orta ve Doğu Avrupa'da **toprak yasaları** ağır basar.

Gerçekten, Avrupa'nın doğusunda sosyal düzeni tehdit eden, toprak sorunudur. Alman ya da Macar aristokrasisi ile Kilise'nin elindeki büyük toprak mülkiyetinin yanı sıra, köylüler pek küçük toprak parçalarını kullanırlar ve bir yarı-servaja tabidirler; özellikle nüfusun artmasıyla derin bir hoşnutsuzluğu sürdürür bu rejim. Kırsalda ayaklanmaları ve Rusya'daki gibi toprakların bölüşülmesini savuşturmak amacıyla, bütün yeni devletler (Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya, Polonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya), 1919 ile 1920'de toprak kanunları çıkarırlar. Ne var ki, bir devrim tehdidi altında kararlaştırılmış bütün bu reformlar, eski sahiplere belli bir tazminat ödemeyi şart koşarlar; öyle de olsa, sonraki yıllar, yarım yamalak ve ağır ağır uygulanırlar. Reform, sadece ulusal bir aristokrasiye sahip olmayan ülkelerde (Yugoslavya, Çekoslovakya, Estonya) radikaldir; Polonya'da ve özellikle de Macaristan'da, devrim ve savaş tehlikesi kaybolur olmaz, yerel aristokrasi reformun gerçekleşmesine karşı çıkar ve sonuçta ülkenin tarımsal yapısı pek az değişmiş olur.

Böylece, düzen ve barış yerleşir; artık 1914'ten önce Avrupa'yı dünyanın merkezi ve efendisi yapmış olan dengeye ve ekonominin hızla kalkınmasına dönüşün önünde hiçbir engel yok gibidir.

Savaşın bilançosu

Ne var ki, savaşın pek ağır bir bilançosu vardır Avrupa için: Çünkü, milyonlarca genç insanını yitirmiştir yaşlı kıta; yakılıp yıkılmış, parçalanmıştır; binbir uyuşmazlık tohumunu barındırır bağrında ve deniz aşırı korkunç rakipleri zenginleşirken, onun dengesi altüst olmuştur.

Gerçekten, **insanca kayıplar korkunçtur**: Almanya'nın ölü sayısı 1.827.000'dir ki, 15'le 50 yaş arasındaki insanlarının yüzde 12'sidir; bu rakamlar, Fransa için 1.400.000, yüzde 14; İngiltere için 744.000, yüzde 6; Birleşik Devletler içinse, 115.000, yüzde 0,5'tir. Öteki ülkeler için tahminlerde bulunabiliriz: İtalya 700.000, Avusturya-Macaristan 1.350.000, Sırbistan 370.000 insanını kurban vermiştir... Rusya için 1914-1920 arası ölü sayısı 7 milyona yakındır. Avrupa, toplam 13 milyon evladını yitirmiştir. Bu rakamlara, sivil halktan istilalar, salgınlar, yiyecek kısıtlaması ve kıtlık yüzünden ölenler ile doğum açığını da eklemeli. Savaş giderlerinin geçmiştekilerle hiçbir benzerliği yoktur; fiyatlarda yükselişin,

iktisadî potansiyelde düşüşün, bütçe açıklıklarının ve dışarıya borçlanmaların da öyle. Dış borçlanmanın ağırlığı yüzünden, Avrupa, Birleşik Devletler'e bağımlı olup çıkmıştır; bu sonuncusu da, dünyanın başta gelen mali gücüdür.

Öte yandan, **Avrupa ekonomisinin genel koşulları ile ticaret akımları**, 1913'te aşağı yukarı istikrarlı iken altüst olmuştur bunlar. Sadece Orta Avrupa'dadır ki, değişiklikler pek sınırlı kalmıştır. Savaş, Avrupa içi ticaretin büyük bir bölümünü yıkmış ve kıtanın azık-gereç kaynaklarını deniz aşırı ülkelere doğru değiştirmiştir. Japonya ile Birleşik Devletler, bu değişiklikten en çok yararlanan ülkelerdir.

Sonra, **Avrupa bölünmüş ve zayıflamıştır**: Wilson'un 14 noktası, Avrupa'yı yeni temeller üzerine kurmayı isterken, antlaşmalar pek saygılı olmamıştır. Ulusal devletlerin çoğalması, Avrupa'yı bölük-pörçük etmiş, sınırları uzatmış, görece de olsa iktisadi bağımsızlık için gerekli kaynaklardan yoksun zayıf devletler yaratmıştır; bu devletlerin birliği, yığınla ulusal azınlıklar nedeniyle sallantılı ve geçicidir. Söz konusu devletler yalnız içlerinde değil, kendi aralarında da sürtüşmelidirler. Ayrıca, yenen devletler arasında da, kıta içinde ve dışında rekabet ve çıkar uyuşmazlıkları vardır. Almanya'nın Afrika'daki sömürgeleri kapışılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yenilgisinin arkasından, Ortadoğu petrollerinin bölüşülmesi, Suriye'nin toprakları, Doğu'da nüfuz dairelerinin paylaşımı, zaferi kazananları karşı karşıya getirmiştir. Dahası yenilenler, Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Türkiye, olan bitenden şikâyetçidirler. Böylece, çoğunun gözünde, 1920'den başlayarak, barış, ne adil görünmektedir, ne de sürekli. Sorunlara olsa olsa geçici çözümler getirilmiştir. Bu durum ise, dünyanın geri kalanında egemenliğinin alabildiğine sarsılmış olduğu bir sırada, Avrupa'nın kalkıp doğrulma şanslarını pek güçleştirmektedir.

Askerî zaferi Fransız ve İngiliz orduları kazansa da, **asıl kazançlı çıkan**, Atlantik ötesi **Birleşik Amerika'**dır: Savaşın zenginleştirdiği bu ülke, yeryüzünün üstün gücüdür şimdi. Böylece, milyonlarca insanını yitiren ve kalkınma gücü pek zayıflamış olan Avrupa, dünya egemenliğini onunla paylaşmak zorunda kalacaktır. Ancak, yeni ve daha da önemli bir olay vardır: 1917'de **Rusya'da devrim** olmuştur.

Nedir getirdiği onun başta?

Rusya'da devrim, Almanya'nın yükünü hafifleterek ve onu iki cephede birden savaşmanın tehlikelerinden kurtararak, Orta Avrupa imparatorluklarına başlangıçta yardımcı olmuş görünümündedir ve onlar da, bundan yararlanıp 1918'de İtilaf Devletlerine ağır darbeler indirirler. Ne var ki, devrim, bütüne bakıldığında, İtilaf Devletleri'nin davasına yardımcı olmuş sayılır: Çarlığın düşüşü Başkan Wilson'un kararını kolaylaştırmış, o da savaşı demokrasilerin bir savaşı olarak sunabilmiştir; bunun gibi, Osmanlı paşalarının savaş iradesini sarsmıştır; Avusturya-Macaristan'ın Slav birliklerinin kopup çekilmesini hızlandırmış, *Spartakusbund* ile bağımsız Alman partisini cesaretlendirerek onların imparatorluk rejiminin çöküşünde önemli bir rol oynamalarını sağlamıştır; Rus Devrimi gibi Alman Devrimi de, grevlerle, asker ve denizcilerin ayaklanmasıyla başlamıştır; Avusturya-Macaristan'da devrim, bir sosyal ve ulusal devrimdir. Rus Devriminin ise, bir başka önemli sonucu vardır: 1914'te enternasyonal sosyalizmin iflasından sonra, bir an için ne yapacağını bilemez hale düşmüş emekçi kitlelerin önüne bir örnek koymuş ve cesaret vermiştir onlara.

O emekçi yığınlar ise, başlarda, kapitalist rejimi ve savaşı kendiliğinden desteklemiş, ama sonra bu savaşın "kendi" savaşları olmadığını farketmişlerdir; yönetici sınıflar ise, söz konusu kanlı çatışmayı ne önleyebilmiş, ne kısaltabilmiş ve kendi içinden bir bölük insanın -yığınların acıları pahasına- zenginleşmesine yol açmış olduğu için korkunç bir itibar kaybına uğramıştır. Başlarda, milliyetçi dalganın kabarmasıyla üstü örtülen sınıf çelişmeleri, dört yıllık sefalet boyunca daha çarpıcı ve kızıştırıcı bir halde yeniden ortaya çıkmıştır. Yönetici sınıflar bunun bilincindedir: Devrimin yayılacağı korkusu içindedirler, o yüzden de Rusya'daki bu yeni devleti yıkma duygusuyla doludurlar. Çünkü, bu yeni devlet, tarihte ilk kez, sosyalizmi kuramdan gerçeklikler alanına aktarıyordu. Beyaz dünyanın birliği bozulmuştur, yansızlara da yer yoktur orada; artık yönetimler, partiler, bireylerin sempatileri, bazıları için korku ve tiksinti, bazıları içinse umut konusu olan, işte bu Rus Devrimine bakarak sınıflandırılacaktır.

Son olarak, iktisadî ve siyasal liberalizm de ağır yaralar almıştır.

Gerçekten savaşın derinden derine sarstığı sadece sosyal yapı değil, iktisadî temellerdir de: İktisadî liberalizmin ilkeleri terkedilmiştir ve görünen de odur ki, koşulların esinlettiği ve şimdiye kadar ütopyacı ve felaket getirici olarak -daha baştan- mahkûm edilen **sosyalizan önlemler**,

ulusun selameti için tek etkili önlemler belli olmaktadır. Siyasal alanda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Çarlıkla Osmanlıların sultaları altındaki halkların kurtuluşu, XIX. yüzyılın liberal çabalarının zafere ulaşması olarak görülebilir: Milliyetler ilkesinin üstün gelmesi, askerî monarşilerle "Alman militarizmi"nin yenilgisi, özgürlüğün kesin bir zaferi gibidir. Bununla beraber, dört yılın "savaş diktatörlüğü", geçen yüzyılın liberal ve demokratik fetihlerini tartışılır hale getirmiştir; siyasal liberalizme **yürütme gücü yararına** vurulan darbeler tehlikeli örneklerdir ve ilginç olanı, sosyal güçlüklerin tek etkili ilaçları olarak görülmeleridir. Böylece, siyasal ve iktisadî alanda, savaşı izleyen uzun yıllar boyunca açılıp serpilecek olan bütün kurumların ve uygulamaların tohumları, savaş sırasında çimlenmiş haldedir.

Bununla beraber, 1920'den 1929'a değin olan dönem, bir "düşler dönemi" olacak, "normale dönme"nin yani geçmişi yaşatmanın hayalleri görülecektir. Birleşik Devletler'in kendi kıtasına çekilmesi ve Rusya'nın bir anlığına zayıflaması, yüzyılın başlarından beri içten içe hazırlanan ve savaşın da salıverdiği değişiklikleri görmeyi engellemektedir.

İKTİSADÎ ONARMANIN BAŞARISIZLIĞI

Savaş öncesi dönemi niteleyen, geçici bunalımlarla karşılaşsa da, dünya ekonomisinin sürekli genişlemesidir. Bunun tersine, 1920 ile başlayan dönemin niteliği ise, birden kesintiye uğrayan hızlı bir gelişmenin arkasından, ülkeden ülkeye değişen bir **durgunluk**tur. Bunun en korkunç etkisini ise Avrupa görür. Kıtanın belli başlı altı sanayi ülkesinin, 1880'den 1913'e kadar sanayi üretiminde yıllık büyümesi ortalama yüzde 3,25 iken, gitgide düşer bu; enflasyondan ve parasal kaostan sıyrılmak için büyük güçlüklere uğrar kıta ve geçmişteki kalkınma gücünü yakalayamaz. O sıralarda oluşan İkinci Sanayi Devriminden de yararlanamadığı gibi, yeni piyasa koşullarına uyamaz ve vaktiyle servetine yol açan eski alışveriş akımlarını tekrar elde edemez; gitgide gerilediğini kendi gözleriyle görür.

1920 bunalımı ve parasal düzensizlik

Savaştan çıkıldığında, hammadde, yiyecek ürünleri ve mamul madde ihtiyaçları dev çaptadırlar: Milyonlarca aç insanı beslemek, giydirmek; tükenmiş stokları yeniden yapmak; yıkılmış fabrikaları, çökertilmiş taşımacılıkla donanmayı tekrar onarıp donatmak, köhnemiş malzemeleri yenileriyle değiştirmek gerekir. Savaş için çalışmış Avrupa sanayileri barış sanayisine dönüşürler; parola, daha çok üretmektir; ancak bir an için,

ihtiyaç duyulan ürünlere sahip devletlere çağrıda bulunmak gerekir. Japonya, Birleşik Devletler, Kanada, Brezilya, Arjantin, Avrupa ülkelerinin azık-gerecini savaş sırasında olduğu gibi sağlarlar. Ancak, savaş boyunca yükselen fiyatlar, sonsuz ihtiyaçlar nedeniyle daha da hızlı artarlar; örneğin petrol ve buğday için artış dört misli, ipek için üç misli, pamuk için yüzde ellidir. Böylece, Avrupa'nın dışalımı çoğalırken, dışarıya satışı pek zayıf kalır; 1919 Mart'ında, Birleşik Devletler, arkasından da Büyük Britanya, müttefik hazineler arasında yerleşik dayanışmaya son verip de avansları birden kestikleri anda hesap açtığı vahim hale gelir; Avrupa'da özel kredilerle banka avansları bu kopuşu giderecek güçte değildirler ve öyle olunca da **ani, ağır bir bunalım** patlak verir, bütün ülkeleri de etkiler.

Dövizlerin tükenişi bir istem azalışına yol açar: Avrupa'nın satın almak için parası yoktur; azalma, tahıl alımından bütün öteki sanayi dallarına kadar yayılır; ücretler ciddi biçimde azalır, işsizlik çoğalır; bankalar kredileri kısar, çoğu zaten güçlük içindedir; esham ve tahvilat çöker. Ekonomi 1922'de kendine gelir, ancak bunalım sürekli izler bırakır ve para bunalımının gerçek bir kaosa yol açtığı Avrupa'da olur bu özellikle.

Gerçekten, sanayi ve ticaret Avrupa'sının, bütün bir XIX. yüzyıl boyunca yararlanmış olduğu güvenlik ve istikrar, alışkanlıkları altüst eden ve iktisadî kalkınmayı güçsüzleştiren bir **parasal istikrarsızlığa** bırakır yerini. Sadece İngiltere, parasını istikrara kavuşturmak için gerekli çabaları yapabilecek durumdadır: Nitekim, 1919'dan başlayarak, bütçeyi dengede tutmak, parasal enflasyonu reddetmek yolunda pek dirençli davranılır. Sterlinin dolarla eşitliği sağlanır; Londra, yeniden dünyanın en büyük mali merkezi olup çıkar. Kıtanın öteki ülkeleri ise, paralarını, savaş öncesi düzeye getirebilecek durumda değildirler; istikrarı kurup enflasyonun sonuçlarının üstesinden gelmeleri gerekir. Bunalım, özellikle Orta Avrupa'da ciddidir. Alman markı, çeşitli nedenlerle hızla değer kaybeder; bunalım ancak 1924'te önlenir; öteki Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri de paralarını sağlığa kavuştururlar. Fransa da, büyük dalgalanışların arkasından, parasına istikrar getiren son büyük devlet olur.

Öyle de olsa, enflasyon sürekli sonuçlar bırakmıştır. Onlardan biri de şudur: Doların ya da sterlinin karşısına kendi parasını çıkaran devlet, aslında onların geleceğine bağlamıştır yazgısını ve ister istemez **Anglosakson ülkelerine bağımlılık** içine girmiştir.

Denizaşırı ülkelerin gelişmesi

Avrupa’nın güçlükleri, hatırı sayılır bölümüyle, üretimin -savaş sırasında oluşmuş- coğrafi dağılımındaki değişikliklerin yanı sıra, denizaşırı ülkelerde gerçekleşen dev ilerlemelerin eseridir; söz konusu ülkeler, ister yeni sanayileşsin ister daha önceki sanayisini geliştirsin, pazarını Avrupa’ya kapar ve başka pazarlarda onunla rekabete girişir.

İlk göze çarpan da, Amerika Birleşik Devletleridir.

Gerçekten, savaş, işitilmemiş kazançların kaynağı oldu Birleşik Devletler için: Savaş sırasında İtilaf Devletleri’nin, sonra da savaşmış **bütün ülkelerin müteahhidi** durumundaki Birleşik Amerika, tüm dünyada, Avrupalı ürünlerin eksikliğini giderdi; dışardan gelen büyük istem, erzak olarak ve mamul madde olarak üretimini artırmaya götürdü. Ticaret dengesinin fazlalığı bir sermaye akınına yol açtı; bununla, borçlarının büyük bölümünü tasfiye ederken, kendisi de alacaklı oldu. Avrupa’ya borç para verdi (1919’da 3.000 milyar frank); Güney Amerika ülkelerinin akçalanmasında Avrupalıların yerine geçti. 1920-1922 bunalımı, işsizliğe, iflaslara, sert deflasyona yol açar, ama durum çabucak düzelir ve içerde alabildiğine korumacı bir rejimden yararlanan üretim şaşırtıcı bir gelişim içine girer. Tarımda, sanayide, açık deniz ticaret donanmasında genişleme ve verim büyüleyicidir. Böylece, Amerikan mallarının dünya piyasalarını istila edip oralardan Avrupa mallarını kovması hiç de şaşırtıcı değildir. Amerika dünyaya satar ve içerde de, yasaklayıcı gümrük tarifeleri bütün rakipleri kıskançlıkla tasfiye eder. Bununla da kalmaz, Birleşik Devletler, Büyük Britanya’yla beraber, dünyanın bankasıdırlar özellikle: Yeni dış yatırımlara sel gibi para akar.

Avrupa’daki savaş, Birleşik Amerika gibi **Japonya’ya da masalsı kazançlar**ın kapısını açar: Özellikle Uzakdoğu’da, kendi bağlaşıklarıyla yansızlara silah ve her türden donanım maddesi satışından gelir bu kazançlar. Avrupalı rakiplerinin yokluğundan yararlanıp, sanayisi ve donanması alabildiğine gelişir. Bir eli Okyanusya’daysa, bir eli Güneydoğu Asya’dadır. 1920-1922 bunalımını o da yaşar, ama atlatır. 1923’teki korkunç deprem de engellemez gelişmeyi. Hindistan, dokumalarının baş müşterisidir; Birleşik Devletler de ipeklilerinin. Maden ve kimya sanayileri de tam bir gelişme içindedir. El emeğinin bolluğu ile ucuzluğu; merkezîleşmiş ve iyi donanmış bir sanayi ve ticaret örgütlenişi, Japonya’yı, özellikle de Uzakdoğu’da, Avrupa ile Amerika’nın korkunç bir rakibi yapıp çıkmıştır.

Yeni ülkelerin sanayileşmesi, savaş sonrası dünya ekonomisinin bir başka temel olgusudur. Birleşik Devletler'le Japon sanayisine atılım getiren nedenler onlar için de söz konusudur. Brezilya ile Arjantin, sanayilerini geliştirip üretimlerini artırırlar ve dışarıya mal satarlar. İngiliz dominyonları, için, savaş, "iktisadî olgunlaşma"yı hızlandırıcı bir rol oynar: Kanada, Güney Afrika Birliği, Avustralya ile Yeni Zelanda için durum budur.

Asya'da, bir iç savaş içinde olsa da, Çin, pamuklu sanayisinin üretimini beş katına çıkarır; ama asıl Hindistan'dır ki büyük ilerlemeler kaydeder. Bütün bu "savaş çocukları"ndaki gelişmelerin Avrupa, bu arada İngiliz ekonomisinin aleyhine olduğunu, belirtmeye gerek var mı?

İkinci Sanayi Devrimi ve ekonomide değişiklikler

Savaş, 1914'ten önceki teknik buluşların ilerlemelerini hızlandırdı ve uygulanışlarını da genişletip yaydı. Sonraki yıllarda başka buluş ve yenilikler yeni ürünlere ve büyük çapta üretime olanak sağlayan yöntemlere yol açtı; ne var ki bu ilerlemelerden esas olarak Amerika Birleşik Devletlerinde yararlanılır ve Avrupa'nın iktisadî yönden gerileyişini daha da şiddetlendirir onlar.

Neleri görüyoruz bu ilerlemeler arasında?

Elektrikle **yanmalı motorun yayılışı** başta gelir. Gerçekten, onların yayılışı, XIX. yüzyılda buharlı makinenin yol açtığı devrime benzer bir devrimdir: bu yayılış, ekonominin yapısı ile verimliliği baştan aşağıya değiştirir. Elektrik üretimi artar ve gitgide daha uzak mesafelere nakledilir olur; bütün sanayiler için, elektrik, enerji kaynağı olarak kömürle -göğsünü gere gere- rekabet etmekte ve en küçük ve en dağınık çiftliklerin mekanikleşmesini sağlamaktadır.

Elektrikle işleyen motor, mekanikleşmeyi kolaylaştırarak yeni üretim yöntemlerine atılım getirir: Ford'un 1919'ten önce otomobil yapımında ilk kez kullandığı zincirleme çalışma yaygınlaşır ve maliyet fiyatını düşürür; standartlaşmaya kapıları açarken, zanaatçılığı onarma ve bakım işlerine doğru iter.

Petrolle işleyen yanmalı motor, elektrikten de fazla olarak, kömürün üstünlüğüne darbe vurur; sanayinin yeni bir dağılımı ile yeni bir işbölümüne götürür, bu da en az sanayileşmiş bölgelere kadar etkiler her şeyi: Kamyon, atın yerine geçmiştir; uçak, gözalıcı bir gelişme gösterir ve çok geçmez, önem bakımından otomobille yarışır hale gelecektir.

Böylece, elektrik ve motor, işletmelerin rasyonelleştirilmesini kolaylaştırır ve sanayide olduğu kadar üretilenin dağılımında verimliliği artırır.

Maden ve kimya sanayilerindeki teknik ilerlemelerin sonucu, yeni ürünler ve yeni imalat biçimleri ortaya çıkar: Paslanmaz çelik, alüminyumun çeliğin yerine geçmesi, fırınların gücünün artması, petrolün arıtılmasındaki gelişmelerle yeni alt ürünlerin, yapay dokumaların, plastik maddelerin elde edilmesi akla ilk gelen örneklerdir. Bütün bu yenilikler, eski hammaddeler hiyerarşisi ile, savaşın daha önce iyiden iyiye bozduğu üretim merkezlerinin dağılımını altüst eder; söz konusu yenilikler, eskiye dönüşün de kapılarını kapar.

Ne var ki, bütün bu gelişmelerden payını alanlar, başta en dinamik ülkeler, **Birleşik Devletler** ile **Almanya**'dır. Çünkü, söz konusu teknik yöntem ve yenilikler, pek önemli bir sermaye ile, değişik ve en nadir hammaddelerin alımını gerektirmektedir. Öteki ülkelerde yığınla eksiklik ve engel vardır bu bakımdan.

> *Böylece, savaştan önce Taylor'la Ford'un önerdikleri çalışma yöntemleri, üretimin rasyonelleştirilmesi (scientific management), ekonominin koşullarını değiştirir ve işletmelerin temerküzünü hızlandırır; ancak büyük sanayi ülkeleri arasında eşitsiz ve gecikmelidir yayılışları. Örneğin, Birleşik devletler'de ve Almanya'da, söz konusu yöntemler alabildiğine uygulanır ve üretimi büyük ölçüde artırırken, Fransa'da, sadece maden ve otomobil sanayilerindedir uygulanış ve böylece Fransız sanayisinin teknik düzeyi düşük kalır. Garip kaçacak söylemesi: İsveç'in, İsviçre'nin, Çekoslovakya'nın gelip katıldıkları bu gelişmenin dışında kalan tek ülke vardır ki, İngiltere'dir; orada patronların bireyciliği ve işsizliğin artması korkusu, köhnemiş materyalle çalışan işletmelerin modernleşmesini 1928'e kadar geciktirir.*

Özetle, Avrupa'da ekonomide modernleşme ve rasyonelleşme yetersiz, kalır: Çünkü; ulusal pazarların darlığı, eksiksiz yararlanılabilecek bir üretim yetenek ve gücü kazanmaya götürmez; onun yanı sıra, üreticiler arasındaki -özellikle 1925'ten sonra çoğalan ulusal ve uluslararası- anlaşmalar, kötü donanmış ikinci derecede önemli fabrikaları iflasa karşı koruyan bir rekabet

sınırlamasına giderler. Bunun sonucu şudur ki, çeşitli ülkelerde üretimde ilerlemeler pek eşitsizdir ve atılan adımlar da, aynı ritmi taşımaz her yanda.

Dünya ekonomisindeki karışıklık

El emeğini kullanmanın, mal ve sermayelerin dolaşımının yeni koşulları, Avrupa'nın üretim gücünün zayıflaması, dünya ticaret hacminde durağanlığa, Avrupa'nın dünyanın geri kalanı ile ilişkilerinde bir altüst oluşa ve ekonomisinin -hemen hemen baştan aşağıya- **bölünüp parçalanışı**na yol açar.

Başta **insanlar** sorundur.

XIX. yüzyıldaki "nüfus patlaması" yavaşlamış olsa da sürer. Tıptaki ilerlemelerin bir sonucu olan ölüm oranındaki düşüş, savaştaki kayıplarla doğum oranındaki genel azalışı giderir; öte yandan, Doğu ve Güney Avrupa nüfusundaki artış alabildiğine hızla sürer: O kadar ki, Avrupa, bütün olarak 1913'ten 1928'e kadar 36 milyon artarak 498 milyondan 534 milyona çıkar; oysa Birleşik Devletler'de artış 92. milyondan 120 milyona yakındır.

Avrupa içinde **büyük göç hareketleri** olur.

1914 öncesinden başlayarak, yıllık nüfus fazlasının önemli bir bölümü dışarıya göçüyordu: İ913'te, iki milyon dolayında Avrupalı ülkesini terkederek, bir başka Avrupa ülkesine ya da denizaşırı diyarlara gitmişti. Bu göç 1918'den sonra daha da ivedi hale gelir; çünkü, Avrupa nüfusunun bir bölümü, bir ocak ve ekmek parası arkasında dolaşır durur haldedir. Rusya'da devrimin ve iç savaşın arkasından, 1.750.000 sığınmacı, bütün Avrupa'ya ve Uzakdoğu'ya yayılır ve pek azı yurduna döner. Yenilen ülkelerde, özellikle Almanya'da anayurda büyük çapta dönüşler vardır.

Macaristan'da, Bulgaristan'da yığınla Macar ve Bulgar yurtlarına dönerler. Yunanistan'la Türkiye de, çok daha boyutlu göç hareketlerine sahnedir ve kaynağı da farklıdır olayın: Göçü, yönetimler arası anlaşmazlıklar dayatmıştır iki ülkede de.

Son olarak, yurtsuz kalmış olanlar vardır.

Buna karşılık, Avrupa'dan gelen **göçü dizginleyen eğilimler** de görülür.

> *Örneğin, Birleşik Devletlerde, çok öncelerden başlayan kısıtlama eğilimi, 1918'de 800.000'den fazla insan ülkeye doluşunca tam bir kesinlik kazanır; 1921'de çıkarılan bir kanunla, dışarıdan göç, Birleşik Devletlerde oturanların milliyetinden yabancılar için olmak üzere, yüzde 3'le sınırlanır, 1924'teki bir kanun bu oranı yüzde 2'ye*

indirir. Kanada'da kısıtlama: belki daha az serttir, ama daha ikiyüzlüdür.

Güney Amerika, özellikle de Brezilya ve Arjantin, dış göçe açık kalırlar; ne var ki, koşullar her zaman istikrarsızdır oralarda, gelenlerin yarıdan fazlası sonra dönerler. Büyük Britanya'da işsizlik bunalımı sonucu, 1922'de Empire settlement Act *çıkarılır ve yasa dışarıya göçe paraca yardımı öngörür: Ne var ki fazla bir etkisi olmaz bunun; çünkü Dominyonlar sadece tarıma isterler, İngiltere ise işsiz emekçileri dışarıya salmak kararındadır.*

Dışardan göçe, özellikle emekçiler için olmak üzere; kapılarını açık tutan öteki ülkeler, Almanya ile Fransa'dır.

Özetle, göç kabul eden ülkelerin uyguladıkları, "ağın deliklerini ırka ya da gelenlerin kökenine göre ayarlayan Malthus'çü ve ayıklayıcı sistem", Avrupa için pek ağır sonuçlar doğurur: Çünkü, büyük el emeği hareketlerine son vermiş, güçlüklerini, özellikle süreğen düşük istihdamı artırmıştır; ayrıca, bu tutum uluslararası istikrarsızlığı sürekli etkiler durur.

Öte yandan, **iktisadî milliyetçilik**, el emeğinin dolaşımını felce uğratırken, mal ve meta dolaşımına da ket vurur. Avrupa'nın 38 siyasal birim arasında bölünmesi, kömür, maden ürünleri ve enerji olarak kaynakların dağılımını altüst eder; geniş ekonomiler içinde açılıp serpilmiş olan tamamlayıcı sanayileri daha dar ulusal çerçeveler içine hapseder. Dahası, milliyetçiliğin gelişmesi, eski devletlerle yenileri arasındaki güvensizlik ve rekabetler, herbirini, bir ulusal içe kapanışa götürür ve komşularından soyutlar. Kaynaklarını yönlendirme, başkalarına mümkün olduğu kadar az bağımlı olma isteği vardır; çünkü, savaş göstermiştir ki, çatışma halinde en çok ayakta kalabilen ülke, ihtiyaçlarına tek başına en iyi yanıt verebilen ülkedir. Siyasal bağımsızlığın koşulu olan bu iktisadî bağımsızlık kaygısı, tehdidini hep sürdüren enflasyon baskısı, bütün devletleri gümrük duvarlarının arkasından mevzilenmeye götürür; ne var ki aynı duvarlar, uluslararası alışverişi köstekler ve rekabetten uzak, yapay ve verimi az koşullarda çalışan sanayilerin ortaya çıkışını destekler. Böylece, bütün dünya, serbest mübadelenin klasik ülkesi Büyük Britanya bile, Birleşik Devletler'in "hayasız ve ılımlılık tanımayan korumacılık" örneğini izlemeye koyulur; bütün dünya, gümrük duvarlarıyla bölünür, mal ve metalar 1914 öncesinde olduğundan çok daha yüksek ve ortalama yüzde

41’e varan haklara gelip çarparlar. Sonuç odur ki, üretim artsa da, uluslararası alışveriş sınırlanmıştır ya da sıkışıp kıpırdayamaz haldedir.

Son olarak, yoksullaşan Avrupa, **dışardaki yatırımlarından çoğunu** da yitirir: Rus devrimi, Çin’deki devrim ve iç savaş, bunların bir bölümünü yok etmiştir; zenginleşmiş kimi Güney Amerika ülkeleri de bir başka bölümünü satın almıştır; yarı sömürge ekonomisine sahip ülkelerin çoğunun bağımsızlığa doğru hareketlenişi ise, yatırımlara hiç de uygun gelmeyen bir istikrarsızlık yaratır. Öte yandan, Avrupa’nın sanayi güçlerinin gelirleri pek düşmüştür ve Amerikan sanayisi üstünlüğünü her konuda dayatmaktadır; öyle olunca, Avrupa, dışarıda 1914 öncesine oranla gitgide daha az yatırıma gidebilmektedir. Buna karşılık, 1914’te alabildiğine yerel nitelikteki Amerikan mali piyasası şimdi dünya çapındadır; 1914 öncesinden çok daha fazla miktarlar yatırıma yöneltmiş sermayelerin yüzde 47’si Latin Amerika’da, özellikle Antiller’de, Küba’da, Arjantin’de, Şili’de; yüzde 27’si Kanada’da ve Terre-Neuve’de ve yüzde 18’i Avrupa’da yatırılmıştır. Avrupa’nın bu gerileyişi, geri kalmış ülkelerin iktisadî etkinliğini yönlendirmede eylem araçlarını da azaltmıştır; siyasal nüfuzu da Birleşik Devletler lehine çapından düşmüştür.

Artık, **yeni ticaret akımları**nın dönemidir: Avrupa, 1914’ten önceki yerini yeniden elde etme gücünde değildir; dünya ticaretinde birinci sırayı korumaktadır, ancak payı azalmıştır. Üretici ülkelerin hemen hepsi, savaş sırasında, müşterileriyle doğrudan temas kurmuşlardır ve ticaret bağımsızlığını kazanmışlardır. Her şeyin İngiltere’nin elinden geçtiği dönem bitmiştir; mahreçler Avrupa’ya kapanmıştır. Avrupa, kimi konularda, örneğin petrolde başta gelen bir dışalımadır.

Avrupa içi pazar da dağılıp parçalanmıştır.

Süreğen bunalım

Üretim merkezlerinin yer değiştirmesi ve uğradıkları değişiklikler, dünya ekonomisinin kendisine gelmesini engellemiş ve **süreğen bir bunalım**a yol açmıştır. Avrupa ekonomisindeki durağanlık ve yeni koşullara uymada eksiklikleri, başlıca müşterisi olduğu hammadde piyasasında bir kasılıp büzülmeyle sonuçlanır. Alım gücü azalan bu ülkeler gümrük koruması altında sanayileşir ve bu da Avrupa’nın dışsatımında -özellikle dokuma ve mamul maddelerde- düşüşe götürürken, donanım malları yani makine ve taşıt araçları sağlayan Birleşik Amerika, söz konusu pazarda Avrupa’nın yerine geçmeye başlar.

Gerçekten, sanayiyi yeniden örgütleme çabaları, Fransa ile Büyük Britanya'nın kendi sömürge imparatorluklarına gösterdikleri daha büyük ilgi, umutlara yanıt vermez; 1919'da, Avrupa'nın 1914'ten önce dünyada tuttuğu yeri yeniden elde etmesi düşünülüyordu ki gerçekleşmez bu. Kapitalist Avrupa ülkeleri, savaş öncesine oranla -birbirinden farklı- bir **gerileyiş** içindedirler. Amerika'nın dışarıya sattıkları dev boyutlarda artsa da, 1870'le 1914 arasında üç katına varmış dünya mamul madde ticaretinin hacmi aşağı yukarı, durağan kalır; böylece azalış, Avrupa ülkeleriyle, özellikle Birleşik Devletler'le beraber uluslararası ticarete hükmeden üç büyük ülke ile ilgilidir. Bunlardan biri olan Büyük Britanya'nın ayrıcalıklı durumu vahim bir bozuluşa uğramıştır: Çöküş, önce kömürle başlamış ve dışsatımları ciddi olarak geriletmiştir; yaşam düzeyi ise, ancak dış ülkelerdeki yatırımların gelirleriyle sürebilmiştir. Fransa'nın durumu da hiç parlak değildir.

Ya Almanya'nınki?

Birleşik Devletler'le beraber, üretimin rasyonelleştirilmesi ve yetkinleştirilmesi hareketinin başında bulunan Almanya, sanayi güçleri arasında ikinci sıraya tekrar yükselse de, dünya ekonomisindeki yerini koruyamaz; üretimi, 1913'te Avrupa'daki üretimin yüzde 40'ını temsil etse de, 1929'da bu oran yüzde 29'dur sadece ve 1909'da dünyadaki üretiminin yüzde 17'sini temsil ederken, şimdi yüzde 11,3'e düşmüştür bu oran.

Mark'ın bunalımının arkasından sermaye eksikliğinin (*Kapitalhunger*) acısını çeker Almanya: Yeni fabrikaları kurma, aletlerin yenilenmesi büyük yatırımları gerektirir, faiz oranı pek yüksektir (yüzde 18'e kadar), doğal olarak dışardan para alır; ne var ki, bir noktadan sonra, ülkeyi yabancıya bağımlı hale getirir bu, ödenecek faizler de ezici bir yük olup çıkar: 1924'te 166 milyon marktır borç, 1929'da 1.255 milyon olur. Görünüşte bir gönenç, varsa orta sınıfların sırtındandır; bir de enflasyon aracılığıyla reel ücretlerin düşürülmesinin sonucudur. Ayrıca, tam bir sanayi enflasyonu vardır ve süreğen bir düşük istihdama yol açmıştır.

Dünya ekonomisinin dağılıp parçalanmasının en kaygılandırıcı belirtilerinden biri de, **tarımdaki bunalımın ayak diremesi**dir ki, özellikle tek tip tarımın uygulandığı ülkelerde, fazla üretimden kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak da, 1920 ile 1929 arasında fiyatlarda düşüş felakettir.

Sadece savaş ve enflasyon sırasındadır ki, köylü sınıfı, ölü ve yaralıların çoğunluğu kendi çocukları da olsa, tarımsal maddelerin yüksek fiyatlı

oluşuyla borçlarının silinmesinden yararlanıp yazgısını düzeltmiştir geçici olarak; ne var ki, sonra, faizlerin yükselişi ve fiyatların düşüşüyle durumu yeniden bozulmuştur. Böylece, her yanda köylüler, 1929 bunalımı getirip sefalete atmadan çok önce, devlet korumacılığını ister dururlar. Gümrük korumacılığı ise, tarımsal üretimin aleyhine olarak sanayiyi gözetir haldedir. Öte yandan, yaşam düzeyindeki genel iyileşme de, tahıl tüketimini et, sütlü yiyecekler, yeşil sebze, kümes hayvanları, yemiş lehine azaltır; yapay iplikteki gelişme, pamuk ve ipek ipliğine olan ihtiyacı iyiden iyiye azaltmıştır.

Kapitalist ekonominin egemen güçlerinin gerileyişinin en vahim belirtisi, hiç kuşkusuz **düşük istihdam**dır. İnsanlık tarihinde ilk kez, 1920'de Amerika'da ortaya çıkıp Avrupa'yı avucuna alacak biçimde, süreğen işsizlik kendisini gösterir.

> *1914'ten önce, işsizlik ikinci derecededir ve az önemlidir; şiddetli -ve ağır- bunalım dönemlerinde bile, yüzde 10'u geçmezdi. Oysa, Büyük Britanya'da işsizlik oranı, sadece yüzde 2,4 iken ve savaş öncesinde oranla biraz yüksekken, 1921-22'den başlayarak, birden yüzde 15'e yükselir ve bunalım geçince de hiçbir zaman bir milyon işsizin altına inmez. Grafiğin oku da, çeşitli katmanları eşitsiz etkiler; ancak eski geleneksel sanayileri özellikle vurur ve maden kömürü havzalarında yerleşir kalır. Birleşik Devletler'de, 1920'de 1.400.000 işsiz vardır, 1921'de ise, bunalım nedeniyle 4.750.000 olur bu; bu rakamlara, 1924'te 2 milyon, 1928'de 1.850.000 daha eklenir. Almanya'ya gelince, işsizlik oranı 1914'ten önce yüzde 2,5 iken, 1922'de 1,90'a düşer bu; ancak, 1924'ten başlayarak yüzde 14,7'ye ve 1926'da da -iki milyona yakın işsizle- yüzde 18,3'e yükselir; sonra biraz iner, ama 1927 ve 1928'de 1.500.000'den fazla işsiz emekçi vardır, 1929'da tam bir gönenç döneminde daha da artar bu. İşsizliğe karşı kullanılan çareler de etkisiz kalır ve devletlere ağır külfetler yükler. Durum odur ki, başta emekçileri, özellikle de gençleri vuran işsizlik afeti yüzünden, nüfusun büyük bir bölümü atıl durumdadır.*

Ama nereden kaynaklanıyordu bu işsizlik?

Geçmişte görülen, üretimdeki dönem dönem salınımlarla ilgisi olmayan, dünya ekonomisinde ortaya çıkan derin ve. sürekli değişikliklerden doğan

yeni bir tür işsizlik, çok boyutlu bir olay mıydı ortadaki?

Öyleydi! Söz konusu değişiklikler, başta Avrupa'nın gerilemesinin sonucuydular; bu gerileme de, bir avuç ayrıcalıklı ülkenin yararına kurulmuş, dünyanın doğal kaynaklarının coğrafi dağılışı ile çelişme halindeki bir işbölümüne dayanan **kırılgan bir dengenin bozuluşu**nun eseriydi. Sonra, temerküz ve rasyonelleştirme, serbest rekabet rejiminin yerine, birçok küçük işletmeyi saf dışı eden ya da bağımlı kılmaya yönelen bir "büyük birimler ve tekeller kapitalizmi"ni geçirmişti. Ekonomiyi yönlendiren bu dev firmalar, yetkinleşen aletleri, ulusal pazarların emip eritme olanaklarını çok aşan -hep daha büyük- kitle üretimine kendilerini verebiliyorlarsa gelişebilirlerdi. Oysa, bu üretim, ne yeni fetihlere akabilirdi, çünkü fethedilecek sömürge yoktu artık; ne de, zayıf alım güçleri kâr getiren mahreçler olmaya engel durumdaki geri kalmış ülkelere.

Böylece, sürekli genişleyen bir üretici güçle dar kalmış bir pazar; hızla artan bir nüfusla kâra dayanan, makineyi gitgide insanın yerine geçiren bir iktisadî rejim arasında **çelişme** vardır. İşin nankör yanı, denizaşırı ülkelerin sömürüsünü temellerinden biri yapmış bu rejimin karşısında, söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını istemeye başladıkları bir andı bu.

Bir güçlükler döneminde bu çelişmeleri bütün açıklığıyla görmek mümkün değildi henüz. Sadece 20'li yılların ortalarına doğrudur ki, Avrupalı iş adamlarıyla devlet adamları, "normal"e, ticaretin sürekli gelişmesine kendiliğinden bir dönüşü umut etmez oldular. O zaman da, dünya ticaretini yeniden canlandırmanın yolu aranırken; dikkatler, iç ve dış pazarların genişletilmesine değil para dolaşımına ilişkin sorunlara çevrildi. Böylece rahatsızlık sürdü, 1926-1927 yıllarından başlayarak dünya piyasasında tıkanıklığın belirtileri ortaya çıkmaya başladı: 1913'ten beri üretim yeteneği yüzde 50 artan, tarımsal üretimi de -en azından- bir o kadar çoğalan bir ortamda, sunum, istemi daha şimdiden aşmıştır. Sistemin yazgısı **yeni bir sarsıntının eline** kalmıştır; o sarsıntı da olduğunda, 1920'dekinden çok daha vahim bir durum çıkacaktır ortaya.

SİYASAL VE SOSYAL ONARMA

Fransız Devrimi'yle İmparatorluk savaşlarının; arkasından olduğu gibi, evrensel barış arzusu, Rus örneğinden esinlenecek bir devrim korkusu, bütün kapitalist dünyada tutucu bir rejimin yerleşmesini desteklerler; eski hasımlarının, askerî monarşilerin çöktüğü bir anda, demokrasinin bunalımı başlar. Derinliğine hiçbir reformun gerçekleşmemiş olması bir yana,

egemen sınıflar kendi iktidar tekelini güçlendirir ve XIX. yüzyılın liberal ilkelerine karşı tam bir tepki oluşur.

Tutucu güçler: Milliyetçilik, ırkçılık, Kilise'nin rolü

Rus örneği, işçi sınıfının bir bölümünü coşkuya götürürken, **yönetici sınıfları da dehşetle irkiltir**. 1789-1800 yıllarında olduğu gibi, devrimden kaçanların anlattıkları, onları değiştirip çoğaltarak yayan basının söyledikleri, bir devrimi -uzaktan ya da yakından- desteklemeye yatkın görünen herkese karşı tiksinme ve tepkide bulunma duygusu yaratır. "Kızıl terör" öykülerine, "kadınların millileştirilmesi", "şapkayı as içeri gir" masalları eklenir ve bunlar bir "kolektif çılgınlık" haline yol açar. "Dünya Devrimi", bir "Uluslararası Emekçi Sovyetleri Cumhuriyeti kurma" yolunda çağrılar, bu "'Büyük Korku"yu yoğunlaştırır. Söz konusu çağrıları çıkaran III. Enternasyonalin etkisine, bütün işçi hareketlenişlerinde ve reformcu tüm eylemlerde karşı çıkılır.

Bu korku, büyük bir canlılık içinde ortaya çıkan **milliyetçilikte** bir **bağlaşık** bulur kendine: Yabancı egemenliğinin kalıntılarını alabildiğine sertlikle saf dışı eden yeni devletlerde böyledir; bir öç almayı için için hazırlayan yenilmiş devletlerde böyledir; geleneksel tutucuların ve malının telaşına düşmüş sırtı kalınların dikkat kesildikleri yenen devletlerde öyledir.

Birleşik Devletler'de tutucu tepki, Protestan, püriten, yabancı düşmanı bir milliyetçiliğe bürünür; ve "yüzde yüz Amerikalı" olmayan herkese; bu arada Zencilere, Yahudilere, Katoliklere, sosyalistlere, tanrıtanımazlara karşı çıkar. Amerikalı olmayan bütün düşüncelere (*unamerican ideas*) savaş açar ve mücadeleyi özellikle Ku Klux Klan üstlenir ve siyahilere dehşet saçmaya başlar; kimi kesimlerce tutulur da eylemi. Irkı arındırma önlemleri hatırlanır. Dışardan göçü sınırlayan 1921 ve 1924 tarihli kanunları, alkolü yasaklayan 1919 tarihli kanunu, kimi federe devlet okullarında evrim düşüncesinin mahkûm edilişini bu ruh hali açıklar; son olarak, Versailles Antlaşması'nın onaylanmasını reddeden ve Birleşik Devletler'i Milletler Cemiyetinin dışında bırakan soyutlanmacı politikayı esinleten de odur.

Fransa'da *Yurtseverler Birliği*'nin ve *Action Française*'in temsil ettikleri, savaş öncesinin aşırı ulusalcı milliyetçiliği, aydın ve siyasal çevrelerde etkili olmaya başlar. Zaferden göğsü kabarık, büyüleyici kaynaklara sahip bir sömürge imparatorluğunu da elinde tutmanın şevkiyle, "Yüz milyonluk Fransa" diye havasını atmaktadır; Bolşevik devrimin korkusuyla, "milli"yi tekeline alıp sol harekete karşı çıkar. Ruhban, eskisinden daha da etkili ordu

ve yüksek burjuvazi arkasındadır; grevlerin, sendikal hareketteki ilerlemelerin, toplu iş sözleşmelerinin ve işçi istemlerinin sağın kucağına ittiği halk kesimi de avucundadır; demokrasiye, parlamentarizme, sendikalara ve sosyalizme kim ki karşıdır saflarına alır. Barış ve Almanya'nın tutumundan hayal kırıklığına düşmüştür; kamuoyunun önemli bir bölümünü, alabildiğine silahlanma ve bağlaşıklar, Milletler Cemiyeti'ne güvensizlik ve "sertlik" politikası çevresinde toplar. Bütün bunlar, bir sosyal hiyerarşi ile geleneksel değerlere dayanan sert bir ulusal disiplini gerektirmektedir.

Almanya'da milliyetçilik, Versailles Antlaşması'nın dayattığı sert koşullardan ve yenilginin ezdiği ulusal gururdan alır besinini. Dışardan dürtüklenen ayrılıkçı hareketlerden; Frankfurt'un ve Ruhr'un işgalinden; kendisini bağımlı halde tutmak için Fransızların "kuşatıcı" bağlaşıklar edinme çabasından kaygılıdır. Antlaşma kıskıvrak bağlamış da olsa, "yenilmez" dediği ordunun; askerî disiplin ve yapıda örgütlendirilmiş -az çok gizli- yığınla örgütün çevresinde toplaşmış Alman milliyetçiliği, öç alma duygusuyla dopdoludur ve devrimden doğmuş Weimar Cumhuriyetine de karşıdır. Saygınlığını yitirmiş politikacılara karşı, bir yandan ordu, öte yandan büyük sanayi, bu milliyetçi grupları desteklerler; o gruplar da yığınla monarşisti, antikomünisti, Yahudi düşmanını, demokrasi karşıtı yurtseverleri kendilerine çekerler. Kapitalizme, Yahudilere, liberalizme, bireyciliğe, Marksizme karşı düşüncelerin karışıp çorbaya dönüştürdükleri bir fikir yapısına sahip bir hareket, güncelden kahırlanıp yüzünü geçmişe çevirerek iç geçiren bir yazarlar ve iktisatçılar çevresinde gelişmeye başlar: Aralarında, Alman sosyalizminin havarisi Wernert Sombart, *Batı'nın Çöküşü*'nü yazan Oswald Spengler ya da Moeller Van den Bruck gibileri vardır; bu sonuncusu, 1922'de *Üçüncü Reich* adlı bir eser yazmış ve ilkeler diye de şunları sıralamıştır: Kan, ırk, uluslararası zenginler iktidarına ve Yahudilere karşı mücadele; Hitler'in ilk cildi 1925'te yayımlanan *Kavgam* adlı kitabı, bütün bunlara tehlikeli bir yaygınlık sağlayacaktır.

İtalya'da, ulusu -istemeyerek- savaşa sürüklemeyi başarmış olan milliyetçi hareket, barış antlaşmalarının yol açtığı düşkırıklıkları nedeniyle yeniden celallenir. İtalya, savaştan pek kazançlı çıkmıştı. Ne var ki, kendisine Dalmaçya'yı da vaadeden 1915 anlaşması uygulanmaz ve Osmanlı İmparatorluğu ile Alman sömürge imparatorluğunun paylaşılmasından da uzak tutulur; İtalyan milliyetçiliği, yaşam pahalılığının,

işsizliğin, grevlerin yol açtığı sosyal huzursuzluğu ve patronların örgütlü proletarya karşısındaki kaygılarını iyi sömürür; 1915'te örgütlenmiş devrimci eylemin silahlı gençleri, 1919'da İtalyan Faşistleri olurlar ve sendikacılara, sosyalistlere halkçı Katoliklere karşı cezalandırıcı şiddet eylemlerine başlarlar, hükümetle ordunun da işbirliğiyle Mussolini'yi iktidara getirirler.

Ordu şeflerinin nüfuzunun ağır bastığı Japonya'da da milliyetçi ve militarist gruplar gelişir ve bu nüfuza destek olurlar. Kapitalizme karşı öğeler de vardır aralarında. Az çok gizli örgütler, eski şövalye kahramanlık ideallerinin propagandasını yaparlar: İmparator tanrıların soyundan gelir ve Japonya da evrenin merkezidir! İktidarsız meclislere, dağınık partilere ve yolsuzluğa batmış politikacılara tiksinti duyan bütün bu gruplar, hain diye gördükleri kişileri öldürmeye başlarlar ve pangermanizmden hayli etkilenen bir panjaponizm mistiği geliştirirler.

Bu saldırgan milliyetçiliğin göstergeleri pek değişiktir ve başlıcalarından biri de, **ırkçılık**tır: Aşağı ve istilacı diye görülen insanlara karşı sistemli düşmanlık vardır. Bu insanlar da, Birleşik Devletlerde siyahlar, bir ölçüde Yahudiler; Güney Afrika'da yerlilerdir. Avustralya ile Yeni Zelanda da ırkçı politika güder: Asya'dan göçe sımsıkı kapılarını kapar ve Anglosakson olmayan göçe güçlükle açılır. Irkçılığın bir başka biçimi Yahudi düşmanlığıdır ki, Orta ve Doğu Avrupa'da şiddetlidir. Kimdir Yahudi? "Modern kapitalizmin en iğrenç temsilcisi": Devrimci partilerde yönetici rolünde de o vardır; bütün kötülüklerin kaynağıdır ve topluma karşı karanlık komplolar arkasındadır! Fransa'da bile, Dreyfus davasından beri, Yahudi düşmanlığı, milliyetçi safsatanın bellibaşlı temalarından biridir.

Öte yandan, milliyetçilik, tutucu çıkarlar ve büyük iktisadî yararlarla içiçedir gitgide ve **Kilise**'ye her zamankinden fazla yaklaşır.

> *Papalık, savaş sırasında tam bir yansızlık göstermiş olsa da, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın yenilgisinden korktuğu izlenimini uyandırmıştır; öyle olunca da, 1919'da büyük güçlüklerle karşılaşır. Ayrıca, bütün dinsel inançlara açıkça düşman bir devletin, yani devrim Rusya'sının ortaya çıkışı da kaygılarına eklenir. O da, olanbitene bakıp koşullara uyma çabası içine girer: Merkeziyetçiliğini güçlendirir; Anglikanlar ve Ortodokslarla birlik yollarını arar; her ülkede dinci partilerin kurulmasını destekler; hükümetlerle işbirliği*

*yapmak ister. 1914'ten önce, devletin üstünlüğünü hep savunmuş olan burjuvazi de, Kilise'ye bakarken sertliğini yumuşatır artık. Bolşevikliğe ve devrimci düşüncelere karşı tam bir düşmanlık içindeki Papa XI. Pius, Kilise'ye, piskoposların seçiminden okullarda din eğitimine varıncaya değin, yığınla konuda büyük yararlar sağlayan bir anlaşmalar (*concordat*) politikası kabul eder ve 1919'dan 1929'a değin birçok devletlerle bunları gerçekleştirir. Bu politikanın doruk noktası, 1929'da: İtalyan devleti ile yapılan ve "İtalya'yı Tanrı'ya ve Tanrı'yı da İtalya'ya veren" anlaşma olur ve bir antlaşma da Vatikan Devleti'ni kurar.*

*Amerika'da, Katolik Kilise gibi Protestan Kiliseler de, tam bir tutuculuk içine gelip girerler: Avrupa'daki "düzen yönetimleri"ne, özellikle faşizme güler yüzle bakılır; daha sonra da, Franko hareketiyle Salazar'a gülücükler dağıtılacaktır. Bütün bu kiliseler, Amerikan milliyetçiliğine derinden bağlıdırlar ya da öyle olmak isterler; Amerikalı olmayan (*unamerican*) ve ütopyacı her sosyal reform hareketine, kâr üstüne kurulu rejimin kuyusunu kazacak diye bakar ve karşı çıkarlar.*

Bunlar olurken, liberal demokrasinin de bunalımı başlar.

Liberal demokrasinin bunalımı

İşçi sınıfının örgütlü güçlerinin gelişip serpilmesi, komünist devrimin etkisinin gitgide yaygınlaşması, liberal demokrasi rejimini **derinliğine bir değişikliğe** götürdü. Temelde, yani toplumun yapısında anlaşmış muhafazakâr ve liberal partilerin zıtlığı üzerine kurulu bir sistemde, partilerin nöbetleşe iktidara gelmesi, işlerin -fazla gürültü çıkarmadan- yürümesine yetiyordu; çünkü, kanatlardan biri, hasmının, mülkiyet hakkına amansız bir darbe indirmeyeceğinden emindi. Ama partiler, aynı sınıfın iki kanadı değilse, artık iki sınıf karşı karşıya gelmiş çatışıyorsa; işçi sınıfı, kısmi ve ağır-aksak reformlarla yetinmek istemeyip de, demokrasinin ilkelerini iktisadî ve sosyal alana yaymanın aranışında ise ve sosyal reform istemi gitgide gelişen bir güce sırtını dayayabilecekse, yerleşik düzenin temelleri tehlikede dernekti. Böylece, gerilim daha da artar ve egemen sınıf, yapısal reformlara giden yolu tıkamak için muhafazakârlığının içinde katılaşıp sertleşir; çıkarlarının politikasını uygulamak üzere, hükümeti zorlamada geleneksel yöntemleri terkeder. Dahası, kilit-sanayileri

denetleyen büyük işletmeler, hem eskisinden güçlü hem de zayıftır; çünkü, açılıp serpilmeleri, şimdi, hükümetin izlediği iktisat politikasına bağlıdır ve hükümet onlara yardım edeceği gibi, gümrük, maliye ve sosyal nitelikli önlemleriyle vesayet altına da sokabilir. Devlete, sosyal ya da iktisadî sorunlara müdahale etmemesini öğütleyen **liberal öğreti miadını tamamlamıştır** artık: Devletten yararlanmak ve onu denetlemek için; egemen sınıfların çıkarları alanına sokmak gerekmektedir.

Bu büyük çıkarların eskisinden de güçlü etki araçları vardır elinde. Baskı grupları (*pressure groups*), ilk hatıra gelenlerdir. İktisadî sorunlara yön veren "oligarşi", devletle sıkı ilişkiler içindedir ve gözetiminden de denetiminden de pek korkmaz onun. Dahası basın, bir-iki yürekli istisna bir yana, hemen hemen bütünüyle, doğrudan ya da dolaylı bu güçlerin elindedir.

Öte yandan, **parlamenter demokrasi** de, partilerin değişikliğe uğramasıyla ve savaş sırasında yürütmeyi güçlendirmeye ve yetkilerini genişletmeye başlayan önlemlerle **zayıflamıştır**: Seçmen kitlesinin iktidarı parlamentoya, parlamentonunki de hükümete geçmiştir; gelişmiş ve genişlemiş bir iktidar vardır ortada. Partilerin örgütleri gitgide katılaşmış ve merkezîleşmiştir; parti üyelerinin yöneticiler üzerindeki etkisi azalırken, baştakiler "kadir-i mutlak" olup çıkmışlardır. İngiltere'de, tek başına adayın seçilme ya da yeniden seçilme şansı yoktur; partinin başındakiler ya da komitelerce belirlenen aday seçilince de, sert bir parti disiplininin emrindedir; bütün etkinliği denetlenir ve sıradan bir oylama makinesi olup çıkar. Çoğunluk partisinin başı, kendiliğinden hükümetin başı olur ve bütün Avam Kamarası'nı avucuna alır, çünkü yeni seçimlere gidilmedikçe düşürülemez; fesih hakkı ise, hükümetle meclis arasındaki bir sorunu çözmeye değil, kamuoyunun tavrını yoklamaya yarar.

Almanya'da partilerin örgütü daha da serttir.

Sorunların karmaşıklığı, acele çözüme gitmenin gerekliliği, teknik araçların da doğurduğu merkeziyetçilik, hükümetlerin yetkilerini genişletmiştir; olanbiten karşısında çoğu kez yetersiz kalan meclisler ise, yetkilerinin bir bölümünü ya idareye ya da yürütmeye devretmişlerdir ve bu sonuncusunun iktidarı, yönettiği uzmanlara başvurma nedeniyle güçlenmiştir.

İngiltere'de, yürütme gücü bir grup bakanın elinde toplaşmıştır; başbakan da -Lloyd George gibi- ağır basan bir kişilikse, uygulamada kararları o alır;

çevresinde de bir teknisyenler, görevliler kitlesi vardır ve başbakan bu bilgileri doğrudan onlardan alarak, bakanlar karşısında da büyük bir bağımsızlık kazanmıştır. Ve çokça söylendiği gibi, bir “Kabine Diktatörlüğü” vardır İngiltere’de. Fransa’da ise, yürütme, “kanun hükmünde kararnameler”le etkisini genişletmiştir. Böylece parlamento, yetkilerini yürütmeye bırakır, sonradan yaptığı denetleme ise, bütünüyle etkisiz olmasa da pek zayıflamış haldedir. Bütün bunlara, her ülkede, idarenin gitgide önem kazanan rolünü de eklemeli.

Yığınların pek büyük bir rol oynadığı bu kitle uygarlığında, partilere ve hükümetlere egemen çıkarlar, kamuoyunu gazete ile yönlendirir.

> *Bütün bir XIX. yüzyılı dolduran basın özgürlüğü için mücadele, siyasal iktidara karşı mücadeledir; ne var ki, bir uzun zamandan beri, “para güçleri”nden gelen bir başka tehdit de ortaya çıkmıştır; devletin ve siyasal partilerin dışında kalan bu güçler, haber araçları yaratmak için gerekli dev kaynaklara sahiptirler. “Kamuoyu sanayisi”, ötekiler gibi bir sanayi olmuştur ve gazetelerin sahipleri de işadamlarıdır ve yayınları, büyük ticaret ya da sanayi firmalarının dağıttığı reklamlarla yaşarlar. Böylece, gazetelerin bağımsızlığı da sınırlanmıştır; onları dize getirmek için, reklamın etkisine baskı gruplarının ve lobilerinkini de eklemeli. Dikkafalılık edecek bir gazeteye verilecek en büyük ceza, onu reklam gelirlerinden yoksun kılmaktır.*
>
> *Bu sanayi, ötekiler gibi tektek ellerde toplaşmıştır ve tekelleşme eğilimindedir. Büyük tröstlerin günlük ve haftalık gazeteleri, resimli dergileri, kimi zaman değişik fikir, gazeteleri vardır. Böylece, bütün ülkelerde, basın bir big business’tir; 1930’da İngiltere’de, İngiliz sanayileri arasında 12. sıradadır o ve gemi yapımcılığından önce gelir. Britanya basınının hemen hemen bütünü de yedi dev grubun elindedir ve siyasal eğilimleri onlar belirler. Bu kuralın dışında kalanlar aşırı sol, sosyalist ve komünist eğilimli gazetelerdir. Birleşik Devletler’de, Almanya’da, Fransa’da ve dünyanın geri kalan bölümünde olan da budur.*
>
> *Belli ellerde toplaşma, haber özgürlüğü ve bağımsızlığına zarar vericidir. Öte yandan, “kitle”nin hoşuna gitmek için, budanmış ve çarpıtılmış nitelikte heyecanlandırıcı haberler gazetelerden eksik olmaz: İngiltere’de basın, 1917 ile 1922 arasında 37 kez Lenin’in*

öldürüldüğünü duyurur. Cinayetler, skandallar, eğlence ve oyunlar, tefrika ve çizgi romanlar, briç ve satranç soruları, bulmacalar artık bildik konulardır. Bir sanayi ve ticaret girişimine dönüşmüş basın, yetişkinler için eğitici ve yansız haber vermede hiçbir rol oynamazken, çocuklara da el atar; vur kırlı bir edebiyat, "olağanüstü insan"ı, gangsterliği ve serüvenciliği yüceltir. Onların yanı sıra, dev bir tiraja sahip "duygusal basın", kadın okuyuculara niteliksiz bir duygusallığın ruh bozucu edebiyatını götürür.

Böylece, Andre Siegfried'in 1927'de Amerikan basını için çizdiği şu tablo, dünyanın geri kalanı için de doğrudur: "Beyin yıkama, Birleşik Devletler'de süreklidir. Çünkü, para babalarının elinde, halkın görüşünü istedikleri gibi yoğurmanın etkili araçları vardır: Bilmemesi gerekeni saklarlar ondan, her konuda kabul etmesini istedikleri tavrı önüne koyarlar; içinde debelenip ama çıkamayacağı bir ağın içine atarlar onu ve sonunda bir gün gelir, halinden yakınmaz bile olur".

Basın denen bu sanayinin kapitalist niteliği, vazgeçemez oldukları reklam kaynakları dolayısıyla gazetelerin uğradıkları etkiler, basının pek büyük bir bölümünü **uydumcu** ve **tutucu** olmaya götürür; sosyal mücadeleler vahimleşip daha da önem kazandıkları ölçüde, bu etkiler de zorlayıcı olurlar.

Üç örnek (Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa)

Birleşik Devletler'de, *big business* alabildiğine örgütlüdür ve daha zengindir; seçmenlerin, özellikle de yoksul seçmenlerin katılımı inanılmayacak ölçüde zayıftır (çoğu kez yüzde 50'den aşağı); seçmen kesimi uysal ve bilgisizdir; adaylar önseçimlerde (*primaries*) pek az sayıda seçmenlerce belirlenir ve seçim görevlileri (*bosses*) baskın bir rol oynarlar seçimlerde: İşte bütün bunlar, zengin ve etkin örgütlerin eylemini kolaylaştırırlar; iki büyük partinin seçim propagandasında, kendi adaylarının önünü açmak için para babaları büyük katkılarda bulunurlar. Öte yandan, yalnız seçim sırasında değil, Amerikan Kongresi üzerinde de, baskı grupları ve lobiler aracılığıyla, örgütlü özel çıkarların baskısı sürekli işler durur. Bir işçi partisi olmadığından -*New Deal*'den önce zayıf durumdaki- işçi sendikaları bir baskı grubu rolüne soyunurlar ki, büyük sermayenin yanında sönük kalır.

İngiltere'de seçim rejimi Liberallerle, aralarında bölünmüş İşçi Partililerin karşısında Muhafazakâr Parti'nin işine yarar. Söz konusu rejime bir çeki düzen getirme önerileri hiçbir sonuca varmaz; öyle olunca da, ülkede koşullar değişmiş de olsa iktidarın kaynakları değişmez. Dahası, meclislerde adaylar, esas olarak aristokratik kökenlidirler ve sermayenin çıkarları alabildiğine temsil edilir. Buna bakıp, muhafazakâr hükümetlerin, özellikle emekçiler yararına önlemlere sırt çevirmelerine şaşılabilir mi?

Fransız toplumunda küçük işletmeci, esnaf, küçük tacir ve sanayici kitlenin ağır basar oluşu, ülke politikasındaki tersliği ve sürekli sağa yönelişi açıklar. Sağ partiler koalisyonu ile sol partiler koalisyonu arasındaki geleneksel mücadelede, sol gücünü göstermiştir. Ne var ki, iktisadî yaşamın yeni koşulları, sağdaki ve soldaki sınıfları güç bir duruma getirip sokmuştur. Kilise'ye dayanan geleneksel sağ güçler karşısında, yüksek görevliler, yüksek sanayi burjuvazisi, bankacı çevreler, mülkiyet sahibi köylüler, küçük ya da orta sanayici ve tacirler, kişisel bağımsızlıklarıyla iktisadî özerkliklerini korumak isterler; ama büyük yeniliklere, merkezîleşmeye, rasyonelleşmeye ve çok şubeli işletmeciliğe de karşıdırlar ve hükümetçe kendilerinin korunmalarını isterler; sonra, sağcı oldukları için, gitgide ağırlığını duyuran işçi sınıfıyla bağlaşıklığa girmeleri de kolay değildir. Geleneksel solun da işi güçtür: O, "büyükler"e saldırmak ve "küçükler"i savunmak için, orta sınıflarla işçilerin bağlaşıklığını arıyordu hep; ne var ki, sol, burjuvazinin bütün kesimlerini kolayca bir araya getirmiş olan sağ karşısında, bağdaşıklığını sürdüremez artık. Antikapitalist önlemlerde işçi sınıfındaki hareketleniş tehdit edici olur olmaz, radikal partinin saflarını oluşturan orta sınıflar, sağa çevirirler yüzlerini, sola oy vermiş ülkenin çoğunluğu da sağın iktidara geldiğini görür. Böylece, 1924, 1932, 1936'da oluşmuş seçim anlaşmaları, hükümet etmek söz konusu olur olmaz, bozulur: Ne var ki radikaller, bir sol çoğunluğun sağ kanadı ya da bir sağ çoğunluğun sol kanadı olarak, uygulamada bütün hükümetlere katılırlar.

Fransa'nın siyasal yaşamındaki dalgalanışları, geçmişte uzun bir süre iktidarın uzağında tutulmuş olan sağın 1936'ya kadar olan yılların büyük bir bölümünde hükümete egemen oluşunu işte böyle açıklayabiliriz. Arka arkaya yığınla hükümet bunalımına karşın, kamuoyunun istikrarı pek göze çarpıcıdır ve sol hep bölünmüş olarak kalır. Alabildiğine birleşmiş büyük çıkarlar ise, ağırlıklarını çoğu kez dayatır dururlar.

İtalya ve Almanya'daki sapmalar

İtalya'da demokratik bir geleneğin olmayışı parlamenter rejimi hemen felce uğratır ve iktisadî bunalımın şiddeti, işçi ve köylüleri bir genel başkaldırıya götürür; kabına sığmaz haldeki yönetici sınıflar da, buna bakıp parlamenter kurallara sırt çevirerek şiddete çağrıda bulunurlar ve egemen durumlarını sürdürmek amacıyla diktatörlüğü benimserler. 1919 Kasım'ında -nisbi sistemle- yapılmış ilk seçimler, Sosyalist Parti'yle (1.840.000 oy), bir rahibin başkanlığındaki yeni Katolik Halk Partisi için (1.100.000 oy) bir zaferdir, Sosyalistler ve *popolari*, sağ ve merkezin temsilcileri karşısında güçlü bir çoğunluktur. Sosyalist Parti'nin hazırladığı toprak reformu tasarıları ve Nitti hükümetinin bastırmadığı grevler ve fabrika işgalleri, sanayi burjuvazi ile toprak sahiplerini kaygılandırır; onlar da, şaşırmış bir halde, Mussolini'yi desteklerler. Mussolini de, hem kapitalizme, hem devlete karşı milliyetçi demagojik programını onların hizmetine sunar ve hasımlarını önce felce uğratır, sonra da şiddetle çökertmeye girişir. Serüvenciler, *arditi*'ler, işsizlerden oluşan bir avuç faşist grup, cezalandırma eylemlerine girişir: Ücretlilere, ortakçılara, halk evlerine, sosyalist belediyelere, Emek Borsası'na, kooperatiflere karşı öldürmeler, yangınlar, yağmalar, canavarlıklar adım başındadır. Cezayla karşılaşmadıkları gibi, ordu, jandarma ve hükümetten de açıkça yardım görürler; parti ve işçi sendikalarına dehşet salarlar; öte yandan, faşist sendikalar da, yalnız grev kırmakla kalmazlar, ücretlere ve toplu iş sözleşmelerine ilişkin kazanımların heder olmasına seyirci olurlar.

Bunlar olurken, muhafazakârları, liberalleri, büyük toprak sahiplerini kapsayan milli cepheye faşistler de alınırlar. 1921 Temmuz ve Ağustos'unda da, bir grev başlatmış olan maden işçileri, zorla işbaşı yaparlar; bir 150 yörede işçilerin meskenlerini yakıp yıkan son bir dalga, Mussolini'ye, "Roma üstüne yürüyüş"ü hazırlama olanağını sağlar; burjuva partilerin şefleri ve kral ailesiyle görüşüp uzlaşırken, ordu da silah ve cephane verir kendisine. Sonunda kral, hükümeti kurma işini ona bırakır.

Almanya'ya gelince, 1918-1919 bunalımının arkasından, sağın hükümete gitgide el koyar olduğu görülür. İlk hükümetleri "Weimar koalisyonu"na dahil partiler kurar: Sosyalistlerin başkanlığında, sosyalistler, merkez ve demokratlardır bunlar; çok geçmeden, hükümetin yönetimi ve en önemli bakanlıklar sosyalistlerin elinden kaçmaya başlar; Katolikler 1920'den, demokratlar da 1922'den başlayarak üstünlük sağlar ve sonunda da sosyal

demokratları saf dışı ederler. Sağ partilerin ilerlemeleri, 1925'te Cumhurbaşkanı Ebert öldüğünde pek açık durumdadır: Bütün sol, komünist aday Thaelmann'ı desteklese de, sağ partiler blok halinde ihtiyar Mareşal Hindenburg'u seçerler: Prusya askerî anlayışıyla gırtlağına kadar dolu bir monarşist ve tek amacı Almanya'yı yeniden silahlandırmak olan mareşal, çok geçmeden sağın oyuncağı olup çıkar. 1920'den 1930'a kadar, Almanya'da birbiri arkasından 17 koalisyon hükümeti işbaşına gelir: Onlardaki güçsüzlük, bölünmüşlük, entrika ve ikiyüzlülük, parlamenter rejimi felce uğratırken, saygınlığını da on paralık eder: 1928'den başlayarak, bir hükümet çoğunluğu sağlamanın olanaksızlığı, başkanlık yönetiminin gelişini hazırlar. Kendi hükümet ve parlamentoları olan eyaletlerde (*Lander*) olan bitenler de Berlin'dekini aratmaz.

1919 yılından başlayarak ve gölgede kalmış askerlerle elele, Alman ekonomisini yönlendiren "feodalite", yani maliyeciler, sanayiciler, büyük toprak sahipleri, işlerin dizginlerini ele geçirir ve mülkiyet ilişkilerinin değişikliğe uğramasını engellemeyi başarırlar. Reichstag'a "gizli ama mutlak biçimde" egemen olanlar da, başta Alman Ulusal Partisi ile. Halkçı Parti olmak üzere, onların partileridir aslında. Sosyalist partilere gelince, 1919'da oyların yüzde 45,5'ini kazanan bu partiler 1921'de Sosyal Demokrat Parti'yi oluştururlar ki 1924'te oyların yüzde 20,5'ini elde eder, komünistler de yüzde 12,6'sını; 1928'de birincisi yüzde 29,8 ile oy miktarını artırırken, komünistlerinki yüzde 10,6'ya düşer.

Orta ve Doğu Avrupa'da ise demokrasi hep bunalımdadır.

Sosyalist ve komünist partilerin muhalefetinin zayıflığı. Sendikal harekette bölünüş. Enternasyonal'lar

Tutucu güçlerin işini daha da kolaylaştıran, **sosyalist muhalefetin zayıflığı ve bölünmüşlüğü**dür. Yüzyılın başından beri her yanda sürekli bir ilerleyiş içinde olan ve 1919'da zaferi yakın ve kaçınılmaz görünen sosyalizm, programını gerçekleştirmekte yetersiz kalır ve iktidara geçtiği ülkelerde de, hemen hemen gürültüsüz patırtısız uzaklaştırılır oradan. Nereden kaynaklanmaktadır bu başarısızlık? Emekçi kitlelerin soğukluğundan ileri gelmez, tersine sosyalizmin yandaşları gitgide çoğalır; bir zayıflık varsa nedeni şudur: Bir yandan, sosyalistlerle komünistler aralarında bölünmüşlerdir; öte yandan sosyalizm, yapısal reformları

parlamenter demokrasi çerçevesinde yapabilme hünerini gösterememektedir. Peki niçin bölünme ve parçalanma?

Savaş sırasında, hükümet çevresinde birliğe önem veren reformcu öğelerle, enternasyonalci ve devrimci kalmış öğeler arasındaki bölünüş, savaş sonunda ortaya çıkan olaylar ve Rus devrimiyle kesinleşir.

Gerçekten, sosyalist partilerle sendikalar çatlar ve **iki büyük eğilim** arasında bölünürler: Bir yandan, gitgide ılımlaşan ve Marksizm adına konuştuğu zaman bile her türlü devrimci eyleme sırt çeviren ve “ulusal” bir politikaya bağlanan bir sağ kanat burjuva partilerle kolkoladır, ya da en azından parlamenter oyunun kurallarına başeğer ve az çok hızlı bir millileştirmeler programına uyar; öte yandan, komünist ya da komünizme yakınlık duyan bir sol vardır ki, sınıf mücadelesi ve iktidarın -proletaryanın gücüyle- devrimci yoldan ele geçirilmesi ilkesine bağlı kalmıştır, ama iktidarı zorla almaya girişmekten de acizdir. Bu iki fraksiyon, yeterli bir tabandan yoksun olduklarından, kapitalizm için korkutucu hasımlar olmaktan çıkmışlardır.

> *Almanya’da, sosyal demokratlarla geleceğin komünistleri arasında kavga, daha 1918 yılından başlar. Spartakistler hareketinin kanla boğulmasının arkasından, solun birliği kısa bir süre için sağlanırsa da, işçi hareketinin iki büyük fraksiyonu arasındaki çatışma bitmez, sürer. O tarihten başlayarak, sosyal demokratlar, Karl Marx’tan esinlenen Erfurt Programı’nı reddeder; maden ve elektrik gibi kilit sanayilerin sosyalizasyonunu savunmakla yetinir; koalisyonlara girip çıkarak kapitalist sistemin bir parçası haline gelirler sonunda. Seçimlerde ciddi sonuçlar elde etseler de, vakti gelip demokrasiyi savunmak için bir halk hareketi yaratmak gerektiğinde, yetersiz kalırlar. Fransa’da, Sosyalist Parti’nin gelişiminde olan da budur: 1921’de Tours Kongresinde kopuş olur; ancak komünizme kayan büyük bir çoğunluktur ve Jaures’in kurduğu* İnsanlık *adlı gazeteyi ellerinde tutarlar; azınlık, Leon Blum ve arkadaşlarının yönetiminde Birleşik Sosyalist Parti’yi oluştururlar ve gazeteleri de Halkçı adını taşır. Öyle de olsa ilerler parti; ancak tek başına iktidara geçmekten uzaktır ve Radikallerin 1924’te hükümete katılma önerileri karşısında gerilerler ve onlara sağladıkları destek ise, ciddi en ufak bir reforma kapı açmaz, hemen hemen bütünüyle İkinci:*

*Enternasyonal’a bağlı kalmış olan İngiliz İşçi Partisi’ne (*Labour*) gelince, savaşın ertesinde, Fabien’lerin etkisindedirler; partinin 1918 Şubat’ındaki kongresinde,* Emek ve Yeni Sosyal Düzen *adıyla kabul edilen genel programını, Sidney Webb yazar. Program sağlık, eğitim, işsizlik, toplu sözleşmeler, demiryolları ile maden ve elektrik üretiminin millileştirilmesine ilişkin önlemlerle, bir “yaşam asgarisi”ni kabul ediyordu. Parti, muhafazakârlar yanında güçsüzlüğünü sürdürse de, talih yüzüne güler. Liberal Parti’nin kaçınılmaz zayıflayışıyla İngiltere’nin ikinci partisi olur ve 1924’te ilk kez bir İşçi Partili, J. Ramsay Mac Donald, hükümeti kurar. 1929’da yeniden iktidarı alıp 1931’de kaybedecektir. Sürekli ilerler halde de olsa, İşçi Partisi, toplumu derinliğine etkileyebilecek ve ülkedeki muhafazakâr güçlerin üstünlüğünü -ciddi olarak- dengeleyebilecek durumda değildir.*

İtalya’da, 1919 seçimleri güçlü bir sosyalist partinin varlığını ortaya koymuştu. Ne var ki, 1921’de, orada da sosyalistlerle komünistler arasında kopuş olur ve rejimin güçlerince desteklenen faşist saldırı, her ikisinin örgütlerini darma duman eder. Komünistlerin başında arhk Gramsci ve Togliatti gibi akıllı kişiler vardır; ancak koğuşturma ve zulümlere karşın, sosyalistler ve komünistler, sosyalist milletvekili Matteoti’nin 1924’te faşistlerce öldürülmesinden sonra bile, bir eylem birliğini gerçekleştiremezler. Aynı yıl, 127 milletvekili, protesto amacıyla parlamentodan çekilince, meydan bütünüyle faşistlere bırakılmış olur: Tutuklama ve tehditlerin arkasından hepsi için bir gizli yaşam başlayacak, yurtdışına göçecek ve her iki partinin kongrelerini oralarda toplayacaklardır.

Japonya’da, her türlü haklardan yoksun işçi sınıfındaki hareketleniş kimi olumlu adımlar atarsa da, 1929’da, emekçi parti ve sendikaların kapatılmasıyla noktalanır gelişmeler.

Komünist partilere gelince, hiçbir ülkede, parlamentolarda olduğu gibi siyasal yaşamda da önemli bir rol oynayamazlar. Nedeni de, soyutlanmış olmaları ve sosyalistlerle aralarındaki azgın mücadeledir. Sadece, büyük bir etkiye sahip oldukları işçi sendikaları aracılığıyladır ki, eylemleri bir ölçüde ses getirir. İngiltere’de ve Birleşik Devletler’de etkileri pek zayıf kalır. Almanya’da Komünist Parti, Bağımsız Sosyalist Parti’nin sol kanadı ile sosyal demokratların burjuva partilerle işbirliği yapmasından düş kırıklığına uğrayan

herkesi çeker kendine. Devrimci hareketlere canlılık getiren odur, ne var ki çabuk ve acımasız bastırılır. Adayları Thaelmann, 1925 cumhurbaşkanlığı seçiminde, Mareşal Hindenburg'a karşı iki milyona yakın oy alır. Öyle de olsa hareketin diriliğini 1924 ve 1928 seçimleri gösterir: Birincisinde oyların yüzde 12,6'sını, ikincisinde yüzde 10,6'sını kazanır parti.

Fransa'da Komünist Parti, bunalımlar içinde ve Sosyalist Parti'yle hırlaşa didişe yolunu açmaya çalışır.

Balkanlarda, Macaristan'la Romanya'da ise, komünist partiler yasaklanmışlardır.

Bütün bunlara koşut olarak ve işçi sınıfı partilerinin söz konusu zayıflığı ile yakından ilişkili olarak, **sendikacılık hareketi** de bölünmeler ve başarısızlıklarıyla zayıf düşmüştür. Savaşın ertesinde, hareket hızlı ve büyük başarılar sağlasa da, düşüşü de çabuk ve derin olmuştur. Burada da, Rusya'daki devrime bakarak, tutulacak yol konusunda sendikalar ve şefleri bölünürler: Sosyalistlerle komünistler arasındaki parçalanış, birbirine zıt doğrultuda sendika oluşumlarına yol açar. Bunun bir sonucu da şudur ki, fiyatların ve kazançların genel olarak yüksek olduğu, giderek ücretlilerin istemlerine de genellikle kapıların açık olduğu bir dönemde, işçi sınıfı felce uğramış halde kalır ve kendine de bir pay isteyip elde edemez. Sendikal bölünmeye tanık olmayan Anglosakson ülkelerinde ise, savaş ertesinin terslikleri ve insafsız koşullardır ki, işçi hareketini hasımlarının acımasızlığına terkeder: Birleşik Devletler'de sonuçta patronlar üstün gelir; İngiltere'de ise, felce uğratılan işçi hareketi muhafazakâr politikaya boyun eğmek zorunda kalır.

Aşağı yukarı her ülkede, birbirine zıt partilere ve sendikalara bölünmüş ve yekdiğerinin rakibi kesilmiş emekçiler dünyasında, kapitalist rejimin hasımları, 1914'ten önce de var olan uluslararası örgütleri yeniden kurarlar: Sosyalist partiler, II. Enternasyonal'ı oluştururken, 1919'da Moskova'da temeli olan III. Enternasyonal (*Komintern*) da, komünist partileri bir araya getirir.

Uluslararası sendikal planda da kopuşlar ve rekabetler vardır.

Böylece, her alanda, sosyalizmin iki fraksiyonu, emekçi yığınları ben temsil ediyorum diye seferber olup, tartışır ve çarpışır; karşılıklı olarak her ikisi de zayıflar ve takatten düşer.

Özetle, 1920 ile. 1929 arasında -hemen hemen istisnasız- muhafazakâr hükümetlerce yönetilen dünyanın bellibaşlı devletleri, birbirinden farklı güçlükler ortamında, siyasal ve sosyal restorasyonlarını gerçekleştirir ve birbirinden farklı başarılara ulaşırlar. Hepsi de, sanayileşmenin ilerlediğini ve arkasından emekçi ve kentli nüfusun arttığını, işletmelerin temerküzünü ve yönetici sınıfların devlet organlarına el koyduklarını görmüşlerdir. Bununla beraber, İngiltere derin ve sürekli bir bunalımdan geçerken, sadece Birleşik Devletler gözalıcı ve kesintisiz bir gönençten yararlanmıştır; bu iki zıt örnek arasında öteki ülkelerin bahtına düşen, karışıklıklarla dolu istikrarsız bir yaşam, kesintili ve geçici gönenç dönemleridir ve söz konusu durum da, o ülkelerde restorasyon için baş vurulan araçların yetersizliğini ve onarılan yapının zayıflığını göstermektedir. 1929’da patlak verecek bunalım, bu zayıflığı bütün açıklığıyla ortaya koyacaktır.

BÖLÜM III
FİKİR VE SANAT YAŞAMINDA YENİLEŞME

Avrupa, maddi üstünlüğünün çökmekte olduğu bir dönemde, **yoğun bir fikri etkinliğe** de sahne olur; yüzyılın başındaki bilimsel buluşların bir sonucu olan bu fikri etkinlik, bilimsel bilginin ve çeşitli felsefe öğretilerinin dayandığı bütün ilkeleri yeniden tartışma konusu yapar. Yaşanmış bir dünya savaşı felaketi, onun eseri olan siyasal ve sosyal istikrarsızlık, yeni bilimsel ve felsefi kuramların doğurduğu karışıklık ve bulanıklığı artırır. Dünyada olan biten derin değişikliklerin az çok bilincine varış, bütün fikir ve sanat alanlarında bir **yenileşme isteğine** yol açar. Anlatımın ve dışa vurmanın tüm biçimlerinde gerçekten bir **devrim**dir bu.

XX. yüzyılın başları, Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde, XVIII. yüzyılla XIX. yüzyılın bir bölümünün eseri olan akılcı iyimserliğin egemenliğindedir hâlâ; söz konusu iyimserliğe göre, insan, bilimlerdeki gelişme ile, ancak akla dayanan; yani bilimsel bilgilere ve ilkelere uygun olarak yönünü bulabilecektir. Bununla beraber, 1914'ten önce bile, XIX. yüzyılda, Kierkegaard'la Nietzsche, akılcılıkla bilimci iyimserliği tartışma konusu yapmış ve onların temellerini sarsmışlardı. Böylece, yalnız Kant'ın ve Auguste Comte'un mirasını değil, Rönesans'la doğmuş hümanizmayı da altüst etme tehdidini haber veren bir **bunalım** gelip çatmıştır.

YENİ FİKİR ORTAMI

Yeni bir fikir ortamını haber veren, en başta fizik ve matematik bilimlerdeki devrimdir.

Matematik ve fizik bilimlerinde devrim

Vaktiyle Euklides'in ve Newton'un ileri sürdüğü ve yapının da üstüne kurulu olduğu eski bilimsel kavramlar, neredeyse birkaç yıl içinde aşılmış bulunuyordu. Poincare'nin ölümünden sonra, 1943 yılındaki son nefesine değin matematik dünyasına egemen olan Hilbert, çok önceden sonsuz boyutlu bir alanı tanımlamış ve bir **bütünlükler kuramı** ortaya atmıştı ki, matematiğin temelini tartışılır hale getirmişti; Aristoteles'ten gelen eski mantığı aşma iddiasındaki "yeni mantıklar" böylece doğar.

Bu yeni anlayışlar, Einstein'in **görecelik kuramı**nın doğurduğu fizikteki gelişmelerle çakışır; söz konusu kuram ise, ister sınırlı ister genel

biçimleriyle olsun, Euklides’in geometrisi ile Newton’un mekaniğini yıkmaktadır. O tarihe değin kuramı tekbiçimli düz çizgideki hareketlerle sınırlı iken, Einstein, genelçekim de dahil bütün hareketlere yaydığında, ağırlığı cisimlerin özel bir niteliği olarak açıklayan Newton’un tersine, genelçekimi bir hareketsizlik gücü ile aynı şey olarak görür. Einstein’in zaman-uzayı, **dört boyutlu bir geometri**ye kapıyı açar ve zaman burada dördüncü boyuttur. Atom çapında düşünüldüğünde, devrim daha az önemli değildir. XIX. yüzyılın akılcılığı, maddenin zaman içinde sürekliliği ile aynı kalışına inanmıştı; oysa Crookes, Jean Perrin, Röntgen, J. J. Thomson, Becquerel, Pierre ve Marie Curie, Max Planck ve Nils Bohr’un gerçekleştirdiği bir dizi buluş, bu çifte gerçekliği yıkar ve fizik dünyasını altüst eder. 1924’te Louis de Broglie ile Schrödinger, **dalga mekaniği**ni kurarlar; Schrödinger ise, 1926’da, dalga mekaniği ile Heisenberg’in **kuantik mekaniği** arasındaki denkliği bulup gösterir. Dalga ve cisimcik, birbiriyle uzlaşmaz durumdaki bu iki kavramın gerçeklikte bir arada bulunur görünmesi bir yana, kuantik mekanik bir başka karışıklığa daha yol açar: Heisenberg, **belirlenemezcilik ilkesi**ni ileri sürer ki, o güne değin dokunulmazlığını sürdürmüş olan olayların mutlak gerekircilik (*determinizm*) ilkesini sarsar. Öte yandan, bütün fizikçiler şu noktada hemfikir değildirler: Heisenberg ve Bohr, belirlenemezciliği atom fiziğinde temel olarak kabul ederken, Louis de Broglie bu konuda olasıcılıktan yana bir tavır takınır ve Einstein ile Langevin ise kesin olarak gerekircilik ilkesine bağlılıklarını sürdürürler.

Gelişmelerin felsefeye de yansıdığı görülür.

Felsefede devrim

Bu buluş ve tartışmalar, bilime, onun kapsam ve sınırlarına yöneltilebilecek bir eleştiri için malzeme de sağlarlar. O güne değin her türlü bilimsel kesinliğin aracı olarak görülen deneyin rolü, dalga mekaniğinin de temeli olan matematik hesaplamalar yararına olmak üzere gerileyip Henri Poincare’nin “saymaca” görüşüne varır: Bilim hiçbir şey tanımaz, nesnelerin doğasını ise asla bilemez; olsa olsa, nesnelerin, kendi aralarındaki ilişkileri belirleyebilir o. Dönem, gücünü ortaya koyan kapitalizmin ve sayıca ve etki olarak gitgide büyüyen proletaryanın günden güne ivedi sosyal sorunlar ortaya attığı bir dönemdir; insanı kupkuru bir mantık ve matematik akla indirgeyen çeşitli idealist felsefeler bu sorunları çözmeye yetersiz durumdadırlar: Söz konusu bilimsel “saymacacılık”, işte

böyle bir atmosfer içinde yıkanır. İdealist felsefelerin somut sorunlara bu kayıtsızlığı, akla karşı felsefelerin, özellikle Bergson'un Avrupa'da tanıttığı Amerikan pragmatizminin başarısını açıklar; bu sonuncusu, "akıldışına bir kapı açar" ve bilinçaltının temel rolüne dikkatleri çeker. Bunlar olurken, Almanya'da da, Huserl'in fenomenolojisi ile hızlı ve derinliğine bir devrim olmuştur ve şöyle düşünmektedir: Gerçeklik, deneyle ya da aklın aydınlığında bilinemez, onun ne olduğunu bize kendine özgü bir sezgi açıklayabilir ancak.

Gerekirciliğin (*determinizm*) bunalımı ile daha da ağırlaşan bilimdeki bu bunalım; eski akılcılığı derinden derine sarsar; Bergson, W. James, Unamuno ile gitgide daha güçlü **akla karşı bir akım** gelişir. Bu akım Almanya'da savaş sırasında ve savaş ertesi görülür: Max Scheler, Husserl'in fenomenolojik yöntemini ahlak (*etik*) sorunları alanına taşır ve hiçbir mutlağın ya da yüce amacın geçerli olmadığı bir dünyanın karşısına, başında Hıristiyanlığın tanrısının bulunduğu sert bir değerler sistemini çıkarır. Ancak, 30'lu yıllarda Heidegger'ledir ki, bu akla karşı akım, **varoluşçuluk** (*existentialisme*) kisvesiyle kesin bir yayılışa kavuşur.

Heidegger'in eseri, Almanya'da, Hitler'in iktidara geçişine en yakın yıllarda ete kemiğe bürünür: *Varolmak ve Zaman* 1927'de, *Kant ve Metafizik Sorunu* 1929'da ve *Metafizik Nedir?*de 1930'de yayımlanır. Bu eserlerle, "varoluş felsefesi", genel okuyucunun karşısına çıkar ve hemen pek geniş bir ilgi toplar. Bir ölçüde kuzey romantizmi ve Kierkegaard'ın bunalım felsefesiyle dirsek teması içindedir; bilimdeki bunalımın, daha da genel olarak savaş sonrası Almanya'daki karışıklık ve savruluşun yarattığı bir iklimde soluyan aydın çevrelerin arasına gelip girmiştir. Görecilik (*relativisme*), her türlü değere olduğu kadar bilimsel doğruların nesnelliğine inanmama egemendir; her türlü fikri kesinlikle bağlarını koparmış, akla karşı bir ilahiyatı savunan Karl Bart'ın ortada dolaştığı bir dönemdir de o. Böylece, Heidegger'ın felsefesi, Alman toplumunun, en başta: da akla karşı bir tavır takındığı yılların dile gelişi olarak ortaya çıkar.

Daha da yakından bakıldığında, söz konusu felsefe, yüzyılın başlarındaki ve savaşın da doğruladığı bütün edebi ve sanatsal hareketlerin felsefi alana taşınmasıdır. "Saçma" (*absürde*) kavramını ilk kez ortaya atarken, şunların da altını çizer: Varlığımız, bir hiçlik zemininde belirir ve "felsefe, olsa olsa bir bunalım ve umutsuzluk kültürüdür"; insan, kural ve değerlerini kendisi edinmek zorundadır. Varoluşçuluğun -Heidegger'le beraber- en önde

temsilcilerinden biri olan Karl Jaspers ise, umutsuzluk ve saçmadan yakasını Tanrı'ya inanmakla sıyırır.

Kimi insan bilimleri de bunalım içindedir.

İnsan bilimlerinde bunalım. Psikoloji ve sosyoloji

Psikoloji ile sosyoloji de, yöntemlerinin temelini yeniden düşünmeye başlarlar.

Gerçekten psikolojide, bilimsel niteliği pek az olan içebakışla psikofizik terkedilir; biçim kuramı (*Gestalt*), Rusların Pavlov'un şartlı refleks öğretisinin ışığında kurmak istedikleri deneysel psikoloji, Amerikalıların davranışçılığı (*behaviorisme*) ya da Fransa ile Almanya'daki test yöntemi, Freud'ün **psikanalizi** önünde silinirler ve Freud'ün büyük savaştan önce başladığı çalışmaları ise, 1917'den sonra, özellikle Amerika'da şaşırtıcı bir yaygınlık kazanırken edebiyat ve sanat çevrelerini, biyolojist görüşteki sosyologları etkiler. Freud, bili**nçaltı kavramı**na dikkatleri çeker: Sinir hastası, çeşitli güçlükler nedeniyle, "içe kapanık" (*refoule*), doyumsuz bir insandır; bilinçaltı, hastalığın nedeni olan "içine atma"ların, en başta da cinsel nitelikteki duygularını "baskı altına alma"ların yeridir, çünkü çoğu halde uğranılan sarsıntı hastanın cinsel yaşamının bir olayı ile ilgilidir. Hemen hemen bütün eylem ve düşüncelerimiz, belki çocukluğumuza kadar uzanan -bizim bilmediğimiz- bir bilinçaltı güçle şartlanmıştır; böylece, aydınlık bilincimizin altında oluşmuş bu esrarlı yaşam bizi yönlendirir aslında.

Sosyolojiye gelince, Herbert Spencer'in arkasından, özellikle toplumların evrim yasalarını araştırmaya kendini vermişti ve insanlığın gelişmesine de hep düz bir çizgi olarak bakılıyordu; buradan kalkıp sosyoloji, toplumların incelenmesine, yüzyılın başındaki büyük psikolojik buluşları alıp uygularken dikkatlerini yeni inceleme temalarına da çevirir. Sosyologlar, Özellikle de Amerikalı olanlar, topluma kendi çevrelerinde dönüp değişen bir şey olarak bakarlar: Kentlerin doğuşuna, göçmenlerin dışardan akını ve ırkların birbirine karışmasıyla yeni bir halkın oluşumuna çevirirler yüzlerini; ve **kent gerçekliği**ni kendi dinamizmi içinde daha yakından sıkılaştırmaya, sosyal hareketleri hangi etkenlerin belirlediğini, bu olguları hangi devamlılıkların birleştirdiğini araştırmaya verirler kendilerini.

Bu siyasal ve sosyal kaygılardan çeşitli kuramlar çıkar ortaya: Aralarında, iş yaşamını güneş lekelerine ya da iklim koşullarına bağlayanlar vardır; Alman Tönnies'in biçimsel sosyolojisi sosyal yaşamın kendisini göz

önünde tutmaz, safdışı eder; “burjuvazinin Karl Marx’ı” Pareto ile Winiarsky’nin görüşleri, bir zorunlu eşitsizlik kuramına varır; Max Weber’in “kavrayışçı sosyoloji”si, dört “eylem tipi”ni birbirinden ayırarak, her şeyi bilinçli bireyin eylemine bağlar; doğa bilimlerini insanbilimlerinin karşısına çıkaran bütün bir akımın başında Dilthey’in kuramı yer alır. Fransa’da Durkheim’in okulu, sosyoloji ile etnografi arasında bir ilişki kurar. Eserinin ilk bölümünde mantıkla, “ilkel”in niteliği olan mantık-öncesi zıtlığının altını çizmiş olan Levy-Bruhl’ün tersine, Durkheim bu ikisinin sürekliliği üstünde ısrar eder ve bu da, Beyaz’ın “yaban” üzerindeki üstünlük ideolojisini yıkar; öte yandan Mauss şunu gösterir: “Bütünlüğüne sosyal olay”, bütünlüğüne bir sosyal yapıda ele alındığında asıl anlamını kazanır.

Böylece sosyoloji, **“bütünlükler”in incelenmesi**ne çevirir yüzünü. Nedir onlar? Sosyal gruplardır ki, P.A. Sorokin, toplumların içsel sosyokültürel dinamiği diye adlandırır. Sosyologlar, iklim gibi toplum-dışı etkenlerin rolünü azımsamaya gider, onların etkisinin mutlak olarak belirleyici olmadığını farkederler; toplum, bireysel ruhsallıkların sıradan yan yana oluşlarından başka bir şeydir, bir “kolektif bilinç” vardır. Bununla beraber, grup gerçekliğine böylesine bakan görüşleri her zaman reddetmiş olan Amerikan sosyolojisi, büyük bunalımın etkisini alabildiğine duyar üstünde. Sorokin, Marx’in sosyal sınıf görüşüne karşı bir başka görüş ileri sürer: Ona göre, sınıf bilinci, bir grubun toplumdaki rolüne belli bir bakıştan doğup, bu gruba ilişkin iktisadî ve sosyal olayların bilincinin eseri değildir. Onun gözünde, “sınıf”, pek hareketli öğelerden oluştuğundan, bir başkasının zıddı bir grubu doğuramaz. Aynı anlayışla ve Marksist ideolojiyle mücadele amacıyladır ki, psikiyatr J.L. Moreno, bir sosyal psikanaliz görüşüne varır ve bireysel uyuşmazlıkları çözmede kullanılan psikanaliz tekniğinin grup uyuşmazlıklarına uygulanmasını önerir; aslında olağan birer hastalık olan patronla işçilerin uyuşmazlıklarına çare, olsa olsa psikolojik türden bir çare olabilir ona göre.

Böylece sosyoloji, toplumlarla ilgili **bağımsız bir bilim** olarak ağır ağır oluşur ve öteki insan bilimleri, François Simiand’la ekonomi ve Marc Bloch’la da tarih üzerinde derinliğine bir etkide bulunur. Gerçekten tarih, ufkunu genişletmek, hemen hemen bilinmeyen uygarlıklarla ilgili bilgisini yenilemek için, arkeologların, iktisatçı ve sosyologların çalışmalarından yararlanır; dili çözülen Hititler, Etrüskler, eski Çin, Sümerler ve keşif

öncesindeki Amerika uygarlıkları gün ışığına çıkarlar; tarih, daha da çok, geçmişteki insanların sosyal ve iktisadî yapıları ile yaşam koşullarının incelenmesine verir kendini.

Bilimsel devrim ve insan bilimlerindeki devrim, akılcılığa ve gerekirciliğe (*determinizm*) ağır bir darbe vururlar; "Evrensel Akıl" düşüncesini yıkar, görececilik kavramıyla bilinçaltının rolünü gün ışığına çıkarırlar ve insanı hükmü altına alıp etkinliğini yönlendiren akıldışı karanlık güçlerin önemini belirtirler. Bu akla karşı tavırdan yararlanan da din ve gelenekçilik olur.

EDEBİ VE SANATSAL DEVRİM

Edebiyat ve sanat alanında bunalım demek yeterli değildir; açıklama, anlatım, dile getirme biçimlerinde yenileşme, bilimsel ve fikri bunalımla derinden derine bir ilişki içinde, ama tam bir **ayaklanma havası içinde** olur.

Yeni iklim

Söz konusu ayaklanma, önce, yüzyılın başlarından kalkarak **evrensel** çapta kabullenilmiş **uzlaşmalara karşı**dır. Müzik, kromatik aralıklı bestelerin ve Wagner'in "sonsuz melodi" anlayışının sultasında sıyrılmak ister; resim, izlenimciliğin sırt çevirdiği hacimlerle dile getirişi tekrar ele almayı özler; yazarlar, yeni bir dünya görüşü adına deyip Zola'nın gerçekçiliğine tepki gösterirler. Ne var ki, maddi uygarlıktaki değişmelerin hızlanışı, yeni bilimsel buluşların yankıları ve o zamana değin yerleşmiş sayılan kavramlarda yol açtıkları altüst oluş, sanatsal ve edebi "uzlaşmalar" üzerinde de etkilerini gösterirler ve onlar da göreceliğin izlerini taşırlar: Kendinden bir gam, kendinden mekân, kendinden perspektif, kendinden şiir kuralı yoktur artık. Öte yandan, evrensel uzlaşmalara karşı ayaklanmaya, aklın ve mantığın kabul ettiği **nesneye karşı bir tepki** de eşlik eder: Kendinden bir şey olarak bellediğimiz nesneye anlam veren biziz. Her sanatçı, ressam, şair, heykeltraş, müzikçi, yazar şunun bilincine varır: Dünya görüşünü ortaya koymak üzere, kendi anlatım biçimini, kendi dilini, yaratmalıdır. Bu bakış biçiminin oluşmasında, sanatçıyı alabildiğine yeni ve esnek bir dünyaya getirip sokan zenci sanatının etkisi ile, ulusal folklorların, Manuel de Falla'nın, Georges Enesco, Bela Bartok, Villa Lobos'ların esinlendikleri bu kaynakların çekiciliğini de belirtmeli.

Son olarak, yeni biçimlerin aranışında, sadece resmî olana, uygun ve elverişli olana bir tepki değil, **yeni bir hümanizma aranışı** da vardır: Bu

hümanizmada insan, akılca kendine yeten, doygun, kendinden emin, dünyanın sahibi olduğuna inanan bir varlık olmayacaktır; akıldışı, ahlakdışının da yeri olacaktır orada; eski tabularından azat edilmiş insan, yepyeni bir bilimin sahibi olarak, nesneler dünyasıyla ilişkilerinde yaratıcı özgürlüğünün bilincine varacaktır bu hümanizmada, Biçimsel sorunlar ağır basar görünse de, doğmakta olan yeni insanı dile getirmek için bir girişimdir bu. Sanat da, "biçim" sorunlarını "temel ve öz" kaygılarından yapay olarak ayırmaz artık; bir insansal içeriği anlatmaya uygun biçimi, sadece onu arar.

Yenenlerde edebiyat ve tiyatro

Nesneler dünyasına eski bakışla ve onu sürdüren toplumla bu çifte kopuş, savaş sonrası sanat ve edebiyata temel niteliğini verir. Öte yandan, savaş, en iğrenç çıkarların savunulduğu korkunç, dayanılmaz ve saçma bir öykü olmuştur. Savaş sonrasının sosyal ve siyasal karışıklıklarla dolu ortamı ise, bütün sosyal uzlaşmaları Sarsan, toplumun çeşitli sınıflarını bir yararlanma ve kurtuluş açlığı içine atan düşüncelerin genel olarak mayalanışını hazırlamıştır. Ancak 1925'ten sonradır ki, bir istikrar iklimi doğar gibi olunca, bu uğultu da diner.

Gerçekten, savaş bittiğinde, **siperlerin karabasanını unutmak** söz konusudur; kimi insanlardaki iyimserlik ve kayıtsızlık, aslında çeşitli biçimlerde kendisini belli eden dönemin kaygı ve kötümserliğini güçlükle saklar. Önce, "somut yaşam"ın zevklerinden yararlanma, onları yaşamak ve bu arada kural ve tabulardan kurtuluş ağır basar; J. Cocteau'nun, H. De Montherlant, Aldous Huxley, Andre Gide'in şöhreti işte o zaman sarar dünyayı; Gide'in 1897'de yayımlanmış ve yirmi yılda beş yüz nüsha bile satmamış kitabını, *Dünya Nimetleri*'ni burjuva gençlik başucu eseri yapar, çünkü zevki aramaktan başka hiçbir kural öğütlemez kitap. Her türlü ahlak kuralından yakayı sıyırmanın bir gerekçesi gibi görünen psikanaliz de o sıralarda alabildiğine revaç kazanır. Marcel Prousr'un (*Geçmiş Zaman Peşinde*, 1913-1928) ve Joyce'un (*Ulysse*, 1922) eserlerinin basılıp büyük yankılar uyandırdığı yıllar da o yıllardır: Her ikisi de, iç dünyaya eğilişleriyle, insanı tanımada yeni bir yol açarlar önümüze; ne var ki okurlar, onlarda, peşin fikirlerle ahlak ilkelerinin yerle bir edilişini görürler özellikle. Öyle olduğu içindir ki, o kuşağın manevi rehberi çılgın bireyci Andre Gide'dir ve Huxley gibi Pirandello gibi, tutarsızlıklarla dolu bir dünyada insanın tutarsızlığını göstermekte; insanların eylemlerinin çoğunun

mekanik ve içtensiz olduğunu, niyet ve tutumlarıyla eylemlerinin gerçekliği arasında sürgit bir uyuşmazlığın bulunduğunu belirtmektedir.

Kaygının **kaçışa** götürdüğü insanlar da vardır: "İnsan, Tanrı'dan kaçtıktan sonra kendinden kaçıyor; sefaletini birkaç dakikalığına gözünden saklayacak düşlere ve yapaylıklara kaçıyor" der Papini. Kimileri yeni klasisizme doğru kaçar: Biçimsel güzelliği, "saf şiir"i onda bulur; "saf şiir" de, anlamdan ve insansal içerikten yoksundur. Her ikisi de birbirinin çağdaşı olan Paul Valery ile T.S. Eliot, **modern insanın güçsüzlüğü**ne inanırlar. Valery, o ünlü cümlesini o sıralarda söyleyecektir: "Biz öteki uygarlıklar, şimdi anlıyoruz ki ölümlüyüz". Bir anlamı da şudur o sözlerin: Beyaz insanla, bireyciliği tepe tepe kullanan bir sosyal sınıfın üstüne kurulu Batı uygarlığı ölmektedir. Başkaları da vardır ki, bir fantezi dünyasını yaratmaya kaçarlar (Cocteau, Giraudoux); kendilerini unutmak ya da bilinmeyen dünyaların aranışı içinde yolculuğa çıkarlar (Amerikalılar Amerika'dan kaçıp Avrupa'ya gelirler, Şilili Pablo Neruda ile Andre Malraux Uzakdoğu'ya giderler); Saint-Exupery gibi tehlikeye ve eyleme, Dada ve gerçeküstücüler gibi zekânın serüvenlerine kaçanlar da vardır.

Öte yandan, bu etkilere aykırı kaçacak biçimde, Romain Rolland şöyle diyecektir: "Batı ruhunun bilinci yerle bir olmuştur, ancak öyle de olsa hâlâ umut içindedir o"; Roger Martin du Gard, *Thibaultlar*'da (1922-1939), can çekişen bir toplumun geleneksel görünüşlerini çizer; Bernanos'la François Mauriac, günahın pençesinde kıvranan insanları çizip dursalar da, biçimci bir dine karşı kimi zaman başkaldırırlar.

> *Bu kaçış atmosferi, Anglosakson romanında da görülür: Amerikalı "kayıp kuşak"ın yazarları (Sinclair Lews, Scott Fitzgerald, Hemingway, Dreiser, John dos Passos), sadece -ve pek fazla- maddi mutluluklara dönmüş bir dünyaya karşı çıkarak, Amerikan yaşamının eleştirisine verir kendilerini ya da bedensel tutkuyu tanrılaştırırlar ki, Henri Miller'le tam bir cinsellik dinine varacaktır. Gözalıcı bir romancılar topluluğu oluşturan İngiliz yazarları (Virginia Woolf, Clemence Dane, Margaret Kennedy, Rosamund Lehmann...), incelmiş bir toplumu, işe yaramaz hale gelmiş insanları nesnel bir gerçekçilikle anlatırken, Victoria çağının tabu sorunlarına yaklaşmakta da, duraksamazlar; D.H. Lawrence'te olduğu gibi kimi zaman alabildiğine*

çiğdir bu yaklaşım ya da Aldous Huxley'de olduğu gibi şaşkın bir dünyanın edepdışı hicvi halindedir.

Yeni yazarlar ve sahneye koyucularla, tiyatroda da bir devrim olur.

Dada hareketi ve gerçeküstücülük

1915'te New York'ta Fransız ressamı Marcel Duchamp ile İspanyol Francis Picabia'nın karşılaşmasının bir ürünü olan harekete, adını, 1916'da Münih'te, çeşitli ülkelerin siyasal sürgünlerinden oluşan bir ortamda, Tristan Tzara verir; 1919 yılından başlayarak da, Paris'te yoğunlaşır hareket ve ünlü Dada Bildirisi de orada yayımlanır. Hareket, genç sanatçı ve şairleri bir araya getirir. Nedir düşünüp söyledikleri? Şu: Savaş, bütün saygın değerleri, bütün kazanılmış durumları yerle bir etmiştir; ayrıca, kıyımlar için birleşen "seçkinler"in; yakıp yıkma: araçlarını yetkinleştiren bilimin, boğazlaşmalara gerekçe arayan filozofların, kiliselerin özel bölümlerinde müminlere seslenen sanatın da iflasıdır o. 1914 öncesinde olduğundan farklı olarak, başkaldırı, sadece estetik anlamda değildir; yenenlerle yenilenlerin bitkinliğinin, pek pahalıya malolmuş savaş kazanmalarının (sinir düzeltmeleri, yeni sömürge paylaşımı) yol açtığı sosyal kaygıları da içerir. Hepsinin de gözünde, var olan rejimler, özellikle de bütün bir: uygarlık iflas etmiştir.

1920 yılı, onların nihilizmini kızıştırır ve bir "Dada ortamı" yaratır: Temsiller, sergiler, gösteriler skandala yol açar; bütün değerleri, özellikle de estetik değerleri yıkmaya yöneliktir hepsi de.

Her şeye "Hayır!" denir.

Almanya'da, yenilgi ile sosyal bunalımın ayrıca desteklediği Dada hareketi, daha siyasal bir renge bürünür hemen; Fransa'dakinin tersine, edebi olmaktan çok sanatsaldır ve daha az merkezileşmiştir: Alman burjuvazisi ve militarizminin karikatürcüsü Georg Grosz ile Berlin Grubu; Baargeld, Max Ernst, Hans Arp ile sosyal konularda daha köktenci Köln Grubu; şair ressam Kurt Schwitters'le Hannover Grubu görülür.

Bu anarşik çalkantıdan **gerçeküstücülük** (*sürrealizm*) doğar ki, yüzyılın ortalarının, en bereketli hareketi olacaktır. Onun söylediği nedir? Gerçeküstücülük, "geleneksel hümanizmanın düşünme ve duyma biçimlerine bir reddiye"dir; içtenliği yeniden bulmak, "aklın bozucu etkisi"nden kaçmak için, bilinçaltına eğilmeyi gündemine alır. 1924'te, Andre Breton *Gerçeküstücü Bildiri*'yi yayımlar ve bir "Gerçeküstücü

Araştırmalar Merkezi" açar; tedirginlik ve şaşkınlık sağlamak amacıyla, otomatik yazma usulleri ısmarlar; düşünce kendi haline bırakılmalı; bizi aklın denetiminden kurtarıp fikirden çok daha iyi gerçekliğe yaklaştıran düşleri belirtmek amacıyla ipnotik uykudan yararlanılmalıdır. Hareket, pek çabuk, sadece "düşüncelerde" bir devrim arayanlarla, 1925 dolayında burjuvazinin sertleşip kasılmasına bakıp bir an için komünistlere yaklaşanlar arasında bölünür.

Şiirde, Louis Aragon ve RobertDesnos'la beraber, Paul Eluard en önde gelen temsilcidir; imgelerinin zenginliği, ölçü-uyak gibi hiçbir şiirsel öğe taşımayan bir sanata dayanıp bir sarsıntı yaratan alışılmamış yaklaşımlarıyla, dönemin Fransız dilinin en büyük şairi de odur. Büyük İspanyol şairi Federico Garcia Lorca'yı etkileyen hareket, 1930'larla beraber Fransa dışında da alabildiğine yaygınlaşır; şair Rene Char, sinemacı Bunuel, ressam Salvador Dali gibi, öğretiyi derinleştirip biraz da anlamını değiştiren yeni öğelerle güçlenir. O tarihe değin psikanalize dayanan gerçeküstücülük, bilinçaltını, bütün bir şiirin kaynağı olarak görüyordu; Dali, bir akıl hastalığının, paranoyanın çözümlemesine dayanıp, sanatın, bilinçaltı alanını değil, saplantı alanını, arzuların çılgın, saçma biçimlerini araştırmasını ister ve böylece gerçeküstücülüğü, denetlenemez olana ve anarşizan olana doğru götürür sürekli.

> *Savaştan yenik çıkan ülkelerde atmosfer yenenlerdekinden pek farkıdır: Devrim, karışıklık, tepki, enflasyon vardır oralarda... Öylesine altüst olup kıvranan bir toplumda, yenen ülkelerde Dada ve gerçeküstücülük biçiminde ortaya çıkan dışavurumculuk, eleştirici biçimiyle uzun süre kendini sürdüremezdi, müsbet ve yapıcı olması, gerekirdi; öte yandan, ne izleyici kitle ne de sanatçılar için, gün, gevşeme ve sanat için sanat günü değildi. Böylece, esas olarak Germen ülkelerdedir ki, öncü araştırma anlayışı devam eder. Dışavurumcu dalga, geleceğe dönük daha müsbet bir eleştiriye bırakır yerini, Yeni Nesnellik (*Neue Sachligeit*) diye adlandırılan budur. Gelecekte kurulacak toplum üstüne kesin bir bilinç ve gözalıcı bir biçim kaygısıyla okullar doğar. "Enkazla yeni bir dünya kurmak" söz konusudur. XIX. yüzyıl akılcılığının mirasçısı olan Heinrich Mann'ın etkisi gerileyiş içindedir; kardeşi Thomas Mann'ın etkisi ise, koyu kötümserliği nedeniyle belki, daha büyüktür. Ne var ki, bütün canlılığı*

ile kendini gösteren, devletin tanrılaştırılmasına karşı başkaldırı, anarşi eğilimi, alabildiğine güçlü insanlıkdışı güçlerin daha da ezdiği insanın sefaleti duygusudur; Alfred Döblin'in Jacob Wassermann, Hasenclever, Franz Werfel'in acılarla dolu çarpıcı eserlerinde yansıyan budur. Franz Kafka'ya gelince, hemen hemen tüm eserleri -özellikle Şato *ve* Dava- *1924'teki ölümünden sonra yayımlanan yazar, esrarlı ve korkunç güçlerin eline, geçmiş ve içinde insanın ezildiği bir dünyanın simgesel betimlemesini yapar. Yeni Nesnellik'in yaydığı irili ufaklı eserlerin içinde, en dikkat çekeni de Bertolt Brecht'inkidir ve özellikle de onun dramatik eseri* Üç Kuruşluk Opera'*dır (1928).*

Resim, müzik, yeni mimarlık

Yaşam koşullarının gitgide artan bir hızla değiştiği zengin ve karmaşık bir dönemde, resmin gerçekten insanı anlatması, baştan aşağıya yeni biçimlerin insanın kendisi ile ve dünyayla yeni ilişkilerini yansıtmayı aradığı, tam bir altüst oluş pahasına mümkündü ancak. Dehasıyla bütün bu kuşağa egemen olan Pablo Picasso, olağanüstü yenilikçi yeteneği ile bunun en dikkat çekici örneğidir. Savaşın ertesinde, kübizmini değişikliğe uğratır ve mavileri, kırmızıları ve canlı yeşilleriyle (*Kız Öğrenci, L'ArIequin, Gitar ve Üzüm*) renklere önemini verir, arkasından çok geçmeden -grubun dışında kalmış da olsa- gerçeküstücülüğün etkisine uğrar; 1925'ten sonra, sürüklenen bir dünyanın imgesi olarak, saçma ve gülünç bir tablo yaratan biçimsiz kişiler, ürkünç biçimler çizer sistemli olarak; 1937'de de, dönemin dışavurumculuğunun doruğu olarak kalacak eserlerini verir: İspanya içsavaşından bir kesiti dile getiren ve faşistlerin uçaklarla yerle bir ettikleri bir kasabanın öyküsü olan *Guernica* en çok bilinenidir onların.

Matisse'in sanatı, 1919dan sonra gerginlikten uzaklaşır, *Odalisques*'i ile daha sevimli olur; Juan Gris'nin, Derain, Dufy ve Braque'ın eseri de öyledir; Braque, kübizmden ayrılır ve natürmortlarına, çıplaklarına, peyzajlarına daha çekici bir güzellik verir. Savaş süresince, hem sanayi uygarlığını, hem de canlı bir sosyal gerçekliği bulmuş olan Fernand Leger, bu yeni insanlığı ululamaya adar kendini; onun mekân ve biçim anlayışı, afiş sanatını da pek etkileyecektir.

Gerçeküstücülüğe gelince, onun da sanatçıları vardır ve bir sanat hareketi olarak değerinin en çarpıcı kanıtlarını resimde ortaya koyar ve hepsinde de seyirci güncel gerçekliğin ötesinde bir dünyaya götürülür. 1925'teki ilk

gerçeküstücü sergi, Max Ernst'i, Hans Arp, Miro, Picabia, Klee ve De Chirico ile başkalarını bir araya getirir.

Bununla beraber, 1930'dan sonra, bir bölümüyle Orta Avrupa'dan kovulmuş Alman, Rus, Yahudi sanatçıların etkisiyle, **soyut resim** Fransa'da ve Birleşik Devletler'de ortaya çıkar. Doğa durmadan değişir, sert görünüşlerin arkasında hareketli bir gerçeklik yatar diyen çağdaş bilime yollamada bulunan soyutçu ressamlar, gündelik yaşamın "doğa"sını hiç hatırlatmayan, ama "doğa"nın o güne değin esinlettiği kadar evrensel heyecanlar ve tavırlar esinleten eserler yaratmayı iş edinirler. Akımın içinde yer alan sanatçılar Arp, Calder, Delaunay, Moholy-Nagy, Mondrian, Schwitters ve İngiltere'de de Ben Nicholson'dur.

Müzik, yenen ülkelerde, gerçeküstücülüğün etkisinde kalmasa da, edebiyat ve resimdeki aynı **eğilim çeşitliliği**ni yaşar. Wagner'in etkisi saf dışı edilmiştir: Stravinsky, neoklasik tepkinin ve biçimciliğin zaferinin pek güçlü temsilciliğini üstlenirken, Ravel'le Roussel "Debussy devrimi"ni sürdürürler; Eric Satie'nin çevresinde toplaşan "Altılar Grubu", tersine Debussy'nin "izlenimcilik"ine karşıdır; 1936'da da, Olivier Messiaen'in çevresinde Genç Fransa grubu oluşur. Fransa dışında Manuel de Falla, Brezilyalı Villa Lobos, Bela Bartok, ülkelerinin folklorik geleneklerinden esinlenirler. Ancak asıl büyük yenilik, Amerikalı Siyahilerin folklorundan doğmuş **caz**ın Avrupa'da yayılışıdır ki, çok geniş bir dinleyici kitlesini büyüler; ne var ki Batı müziğini de ciddi olarak etkilemez, çünkü pek ayrı bir türdendir ve özümlenemez haldedir. King Oliver, özellikle Louis Armstrong ve Gershwin (*Rhapsody in blue*), bu yaygınlığın öncüleridir. 1930'dan sonra, caz derinliğine ve hızlı bir değişikliğe uğrar, Duke Ellington'la zengin bir orkestra yapısına da kavuşur.

Avusturya'da savaştan önce başlamış müzik devrimi, Schönberg ve çömezleri Alban Berg ve Anton Webern'le sürer.

Mimarlığa gelince, 1919 öncesinden başlayarak teknik yenilikler, bu alandaki devrimi hazırlamışlardı. Geçmişteki sorunlardan farklı sorunlar, **büyük kentlerde** kendilerini gösterirler: Yüksek arsa fiyatları, boş mekânların darlığı, taşımaları örgütleme sorunlar, -fabrika, okul, hastahane gibi- yeni yapı türleri, ısıtmadan aydınlatmaya kadar modern ihtiyaçlar, eski uygulamalardan farklı çözümler beklerler. Öte yandan, yapım koşulları yeni maddi araçlar ve yeni yöntemlerle değişikliğe uğramıştır; çoğu inşaat parçaları daha önceden fabrikalarda üretilir, iş onları birleştirmeye kalır.

Kimi zaman, evler bile daha önceden üretilmiş parçalarıyla birkaç saatte kurulur. Beton ve çelik, zaten büyük olanaklar sağlar haldedir... Mimarlar, bütün bu kaynaklardan yola çıkıp, sadelik, rasyonel yapı, binanın ayrıldığı amaca en iyi uygunluğu ilkelerine varırlar. Buna "işlevsel sanat" denir ki, Le Corbusier onu şu sözlerle dile getirecektir: "Bir ev, içinde oturulacak bir makinedir". 1920'den başlayarak da, bütün bir mimarlık hareketine egemen olanlar, Mies van der Rohe'dir, Walter Gropius'tur ve Le Corbusier'dir. Gropius'un 1919'dan başlayarak Weimar'da *Bauhaus'*la açtığı modern çığır Alman mimarlığını üstün ve öncü hale getirir; ne var ki, Nazizm *Bauhaus'*u kapatır ve Yahudilerle komünistlerin "soysuz sanatı" dediği bir çığırı mahkûm ederek devleti ve Führer'i yüceltmeye koyular'. Amerikalı mimar Frank Lloyd Wright'ın şöhreti zaten dünya çapındadır. Le Corbusier'ye gelince, kuramsal yazılan ve doğrudan doğruya kübizmden esinlenen hafif yapılarıyla dev bir etkileyiş içindedir; ne var ki yığınla çömezinin bulunduğu daha çok dış ülkelerdedir bu etki, Fransa'da bir parça çevreden soyutlanmış olarak kalır.

Sinema: İktisadî ve teknik koşullar, özgün eserler

Sinema, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonradır ki bir sanat olur ve sanatçılara çağrıda bulunur. Ancak, o andan başlayarak, sanayi üretiminin koşullarına ve ticari gereklerin buyruğuna girer; bu da, teknik yetkinleştikçe onun üzerine bir yük olarak biner. Sinema, öteki sanatlardan çok daha fazla, filmi yaratan iktisadî gücün ve ona verimlilik sağlayan seyirci kitlenin beğenisinin emrindedir. Öyle olunca da, üretim, dev tröstlerce **tekelleştirilir** çabucak.

1927'de, pek büyük sermayeleri gerektiren **sesli sinema** ortaya çıkar; üretimin tekniğini kökünden değiştirerek, eski malzeme ve donanımı baştan aşağıya değişmek zorunda bırakır. Yeni buluşa bir süre karşı çıkılmak istenirse de, büyük kumpanyalar sonunda boyun eğerler. Birleşik Devletler'de, büyük Amerikan bankası (Rockefeller, Morgan), Amerikan sinema sanayisini baştan aşağıya ve kesin olarak denetimine alır. Almanya'da tekeli iki dev girişim paylaşır.

Film, sadece büyük mali gruplara bağımlı olmakla kalmaz; hükümetlerin, siyasal, sosyal ve dinsel baskı gruplarının denetimine de tabi olur; ve hepsi de sinemanın etkili ve yaygın gücünden kendi propagandaları için yararlanmak, yapımcıyı yönlendirmek ve ona kimi konuları yasaklamak isterler. Son olarak, film bir metadır ve kazanç aranışı, mümkün olan en

geniş seyirci kitlesinin izleyebileceği “ticari filmler” i yapmaya götürür; bu kitlenin ise kültürü cılızdır ve sıradan bir ideoloji ile yetinir. Böylece, her şey sinemayı güçlü bir **propaganda aracı**na dönüştürmüştür; söz konusu propaganda ise, egemen sınıfların ve yöneticilerin sloganlarını seyirci kitleleri arasında yayma görevini üstlenir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, **Amerikan sineması** uluslararası film üretimine egemendir; bunu sağlayan da, elindeki dev mali olanaklar, geniş iç pazarı, “Şarlo” diye bir kişilik yaratan Charlie Chaplin’in şöhreti, bol paralı sözleşmelerin çektiği Avrupalı sanatçı ve film yönetmenleridir: Stroheim, Lubitsch, Stemberg, Greta Garbo, Sjöstrom, Carl Dreyer ve başkaldırı... Yılda 800’e yakın film yapılır (1929’da Fransa’nın üretimi 52’dir). Fransız sineması, birkaç yıllık bir direnişin arkasından, bu rekabet karşısında teslim olur; sadece büyük yönetmenlerin, Rene Clair, Jean Gremillon, Marcel Carne, Jean Renoir’ın oluşturdukları bir öncü sinema ayakta kalır; Luis Bunuel’le gerçeküstücü bir sinema da ortaya çıkar (*Endülüs’lü Köpek, Altın Çağ*). Eisenstein’in *Potemkin Zırhlısı*, Pudovkirt’in, Dovjenko’nun filmlerinin etkisi, sosyal temaları gündeme getirir; Bunuel’de (*Ekmeksiz Dünya*), Hollandalı Joris İvens’de (*Zuyderzte, Borinage*), Jacques Feyder’de (*Crainquebille, Therese Raquin*) de bu temalar görülür. Alman sineması, dönemin edebiyatı ile aynı temaları yansıtarak açılıp serpilir: Savaşın hemen arkasından dışavurumculuk egemen olur, sonra Pabst’ın *Neşesiz Sokak*’ıyla gerçekçilik ağır basar.

1929-30 bunalımı, doğaldır ki sinemayı da çarpar. Bunalım, bankaların sinema sanatı ve sanayisi üzerindeki egemenliğini güçlendirirken, yaratıcı ve sanatçıların çoğu kez bereketli bir yenilenişine de yol açar: Bu dönemin çoğu filmi, romanlarda olduğu gibi, bunalımı ve doğurduğu tepkiyi yansıtır ki, sosyal ve siyasal esinlidir, kimi zaman da sert vurur: *Batı Cephesinde Yeni Birşey Yok, Kent Işıkları, Modern Zamanlar, Diktatör, Gazap Üzümleri*... böyledirler. Aynı sosyal esin Pabst’ın filmlerine (*Üç Kuruşluk Opera, Maden Faciası*), Lang’ın (*Doktor Mabuse’ün Vasiyetnamesi* ki, Nazizm yasaklayacaktır) ve Dudow’unkilere yansır. Sonra, Hitler’in iktidara gelişiyle, Alman sineması propagandaya yönelir, stüdyolar Yahudilerden, Marksistlerden ve liberallerden arındırılır; ve, Leni Riefenstahl’ın *İradenin Zaferi* ile büyük belgeseli *Stad Tanrıları* bir yana bırakılırsa, ölür sinema, Almanya’daki bütün öteki sanatlar ve fikri etkinliklerde olduğu gibi...

Fransa'da, Almanya'da olduğu gibi, sesli sinemanın ortaya çıkışı, ulusal sinemanın yeniden doğuşuna kapıyı açar: Bu, Rene Clair'in büyük dönemidir (*Paris'in Çatıları Altında*); arkasından, hemen her yanda olduğu gibi, dünyadaki bunalımın, siyasal, iktisadî ve sosyal kaygıların (*Ondört Temmuz*, *Bize Özgürlük*) etkisini taşıyan filmler gelir. Pagnol'la beraber çalışan Jean Renoir'da evrim özellikle açıktır. Göçmen el emeği sorununa yaklaştığı Toni'den sonra, Marksist esinli filmler yapar: Y*aşam Bizimdir, Büyük Düş, La Marseillaise, İnsan Denen Hayvan...* Aynı esin Jacques Feyder'de (*Kahramanca Kermes*), hatta Duvivier'de (*Güzel Devir*) görülür. Bu sosyal filmlerin yanı sıra, Amerikan gangster filmlerine benzer bir tür de boy atar. Bu kötümser ve gerçekçi türde, Duvivier'nin arkasından, Marcel Carne sivrilir (*Sisler Rıhtımı*, *Kuzey Oteli*) ve kötümserliği, savaş sırasında çevirdiği *Akşam Ziyaretçileri* (1942) adlı filminde efsanevi bir renge bürünecektir. İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğine varıldığında, Fransız sineması, nitelikçe pek güçlüdür ve Holivut'un ürettiklerinde genellikle görülen sıradanlıkla zıtlık gösterir; Holivut'taki üretim ise, Stroheim'in deyimiyle, "dev bir sosis fabrikası" olup çıkmıştır.

BÖLÜM IV
DEVLET MÜDAHALESİ

1929'da patlak veren bunalım, XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın başlarında görülenlerden pek farklıdır: öylesine şiddetli, derin ve evrensel olmuştur ki o, sistemi genel olarak parçalamış ve zaten alabildiğine sarsılmış bir dünyada dev yıkıntılara yol açmıştır; öte yandan, kapitalizmi, o tür sorunlarla karşı karşıya getirmiştir ki, rejim, kendini derinden derine değiştirerek yaşayabilirdi ancak.

1929 BÜYÜK BUNALIMI

Bunalım 1929'da patlar, dünyayı sarar ve kendine özgü nitelikleri vardır. Nasıl?

Bunalım bütün dünyayı sarıyor

Bunalımlar XIX. yüzyıl boyunca da görüldü. Ne var ki büyümenin hastalıkları olarak bakılıyordu onlara; en güçsüz işletmeler saf dışı edilerek hastalık savuşturuluyor ve kalkınma da kendiliğinden ve hızla yeniden başlıyordu. Bu kaçınılmaz ve bir bakıma kurtarıcı -iyimser- bunalım anlayışının karşısına Marksistler şu görüşle çıkıyorlardı: Şiddeti giderek artan bu bunalımlar, işletmelerin tek elde toplanması ve tekelleşme eğilimi sürecini hızlandırırken, ortaya çıkan yapı değişikliği, bunalımlar gitgide daha sık ve daha zararlı olmaya götürüyor; söz konusu zararlılık, yalnız emekçilerin çıkarlarına değil, toplumun genel sağlığına da karşıdır.

Hangisi haklıydı bu görüşlerin?

1929 bunalımı, daha önce patlak verenlerden birçok bakımdan **farklı**dır. Bunalım, öncekilerin tersine, fiyat, kazanç ve istihdam yükselişinin arkasından değil, fiyatlarda düşüş ve her alanda bir durgunluğun yaşandığı bir ortamda doğdu. Öte yandan, öncekilerden farklı olarak, yalnız Avrupalı değil dünya çapındaydı; sadece Birleşik Devletler'le Avrupa'nın değil, yarı sömürge ve sömürge ülkelerin de üstüne çökmüştür. Tarımı ve sanayisi ile ekonominin tüm kesimlerini içine alır; işçisi, memuru, esnafı, taciri ve sanayicisiyle bütün insanları gelir yakalar.

Daha önce görülmemiş çapta bir bunalımdır bu!

Bunalım, Birleşik Devletler'de, 24 Ekim 1929 günü, bir "kara cuma"da, beklenmedik bir anda, New York borsasında bir krizle, birden patlar. Gerçi

önceki aylarda başlayan fiyat düşüşleri vardır. Ama son günlerde bir iflas, bir panik, çözülüşü beraberinde getirir; hisse senetleri çığ gibi satılır, fiyatlar düşer. Çoğu tacir ve sanayici kredilerinin kaybolduğunu görür; taksitle satışlar durur, siparişler ertelenir, stoklar birikir. Borsa çöker, üretim azalır, otomobil üretimi yarı yarıya düşer; bunalım, sıçrayışlar halinde, bütün sanayiye yayılır, dış ticareti etkilerken işsizlik çıkar gelir.

Bir şaşkınlıktır sarar herkesi...

Amerika'daki bunalım Avrupa'ya ulaşır ve giderek **bütün dünyayı** avucuna alır. Öyle olur, çünkü New Yorktaki mali bunalım, Avrupa'ya kredi açmayı imkânsız kılar. Oysa dolar, 1922'den beri, dışarıya yatırıma gidiyordu ve Orta ve Doğu Avrupa, özellikle de Almanya bu kredilerle destekleniyordu. Şimdi bütün Orta Avrupa'da bankalara akın başlamıştır ve arkasından **zincirleme iflaslar** gelir. Çöküş özellikle Almanya'da daha çarpıcıdır: Şansölye Bruning, bütün bankaların, tasarruf sandıkları ile kredi kurumlarının kapatılmasına karar verir; bir süre sonra tekrar açıldıklarında, Almanya'daki tüm yabancı alacaklar dondurulmuştur ve fiili bir moratoryuma tabidirler.

Her yanda güçlük içindeki bankalar çöker: Riga'da, Avusturya, Romanya, Yugoslavya, Fransa'da öyledir; Çekoslovakya ve Fransa'da olduğu gibi, kimi zaman hükümetler yeniden örgütler bankaları. 24 Eylül 1931'de, sadece New York, Paris, Prag borsaları açıktır. Banka iflasları dalgası, ancak 1932 ilkbaharında sona erer. Ne var ki, felaket o noktada durmaz. İngiltere, çeşitli nedenlerden dolayı büyük güçlükler içindedir ve sterlinin değerinde çarpıcı düşüşler olur ve onun uydusu başka ülke paraları da aynı akıbete uğrar. Böylece, felakete ancak 1931'de uğrayacak olan Fransa bir yana bırakılırsa, bütün devletler 1930'dan başlayarak bunalımın acılarını tadarlar.

Kapitalizmin sahnesine yeni çıkmış ülkeler (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan, Brezilya, Arjantin) bunalımı dışardan alırlar; dışsatımları ani bir düşüşle karşılaşırken, yabancı sermaye kaynakları da kurur.

Bunalımın belirtileri

Dünya tarım ve sanayi göstergeleri birbiriyle karşılaştırıldığında, şu görülür: 1929'dan 1933'e değin, tarım üretimi pek az değişmiş sadece hafif bir azalma göstermiştir; oysa sanayi üretimi, bütün olarak, yüzde 15 oranında gerilemiştir. Böylece, bunalımın en çarpıcı belirtisi, öncekilerden

çok daha fazla boyutlarda bir **kasılıp büzülme**dir. Bu kasılıp büzülme ise, **sanayi ülkelerinde** (Sanayi Avrupası ile Birleşik Devletler), Avrupa'nın tarım ülkeleriyle Japonya'da olduğundan çok daha fazla serttir. Kayıpların yarıdan fazlası Birleşik Devletler'e aittir. Bu sanayi çöküşü görülmemiş çaptadır; savaş zamanında bile, savaşan ülkeler için böyle bir kayıp söz konusu değildi.

Tarımda üretim, özellikle de besin maddelerinde az değiştiğinden, bunalımı sanayideki bunalımdan daha az geneldir. Başta kentler olmak üzere, alım gücünde azalıştan gelen **çarpıcı bir fiyat değişikliği** görülür. Özellikle tarım ürünü satan ülkelerde, çiftçiler, nüfusun öteki kesimlerinden daha çok duyarlar bunalımın etkisini. Bu, başta. Birleşik Devletler'de, Japonya, Polonya, Macaristan, Romanya, Yugoslavya, Arjantin ve Kanada'da gözle görülür haldedir. Bütün bu ülkelerde tarımcılar, makine, gübre tüketimini azaltır, tüketim, ürünlerini kısar; bu da, sanayide işsizliğe yol açan bir nedendir. Ayrıca, tarım tekniğinde yetkinlik olanaksızlaşır. Borç ödemedeki güçlükler çiftçileri kıvrandırır; Birleşik Devletler'de binlerce çiftlik, alacaklı bankaların mülkiyetine geçer. Öte yandan, bunalım, kırsaldan kentlere alışılmış göçü, kesintiye uğratınca, tarımda emek sunumu çoğalır, ücretler düşer. Böylece, kentteki işsizlik, kırsal kesimdeki işsizliğe kapıları açar.

Bunalım, bütün ülkelerde **yoğun bir işsizliğe** neden olur.

> *Sanayide bütün ücretli grupları yakalayan bu afet, oradan öteki kesimlere yaydır. Her meslek, özelliğine göre nasibini alır bundan. Sadece İngiltere'dir ki, görece yüksek ücret düzenini sürdürür. Fransa'da iktidara gelen Halk Cephesi, ücretleri yeniden değerlendirme olanağı sağlarsa da, parasal bunalım çok geçmeden işleri bozacaktır. Almanya'da, 1933-1939 yılları arasında ücret ve istihdamda artış (yüzde 14) olursa da, hâlâ 1929'dakinden aşağıdadır 1938'de düzey.*
>
> *Sanayi üretiminin gelişmesini hâlâ sürdürdüğü 1929'da, dünyada bir on milyon kadar işsiz varken, 1929'dan 1932'ye değin üç katına çıkar bu sayı; kısmi işsizler ile gizli işsizlik de hesapta tutulursa 40 milyon dolayında bir rakama varır çalışmayanların yekûnu. Sanayideki işsizliğe, sayılması olanaksız tarımdaki işsizliği de eklemeli.*

Öte yandan, bunalım süresince, başka olumsuz etkenler de gelip işin içine girer. İşsizlik oranları ülkeden ülkeye pek farklıdır; ırk bakımından da öyledir, nitekim Birleşik Devletler'de, işsizlik, Beyazlardan daha çok çarpar Siyahileri ve işe en sonda alınıp ilk ağızda çıkarılanlar da bu sonunculardır.

Bunalımın **mali görünüşleri** de vardır: Bunalım, her yanda, kısa vadeli yığınla yatırımı tasfiyeye götürürken, uluslararası ödemeler sistemini de dağıtıp parçalar. Bir yandan, serseri serseri dolaşan sermaye kitlesi büyürken, öte yandan fiyatlar artan bir düşüşe geçer. Para sistemlerindeki bozuluşlar, bütün bir dünya ticaret sisteminin çöküşüne yol açar; daha da genel bir söyleyişle, dünya ekonomisi **anarşi** içine düşer. Herkesin kendi başının çaresine bakmaya kalktığı bir dönemdir bu: Evrensel özgür mübadele terkedilir; korumacılık artar; başka ülkelerin mallarına, insanlarına ve paralarına karşı korunma önlemleri genelleşir; ticarette rekabetler kızışır. Böylece, dünya ekonomisi, ulusal ve imparatorluklar halinde parçalara bölünür ve onlar da birbirlerine karşı **içlerine kapanırlar**: İngiltere, kendi sömürge ve dominyonlarına, Fransa kendi imparatorluğuna kapanır; Almanya ile Doğu Avrupa devletleri, kendi kendine yeterlik ve korumacılık ilkesine kayarlar; Birleşik Devletler'de, *New Deal*, esas olarak iç pazara yönelir. Az gelişmiş ülkelere gelince, hammadde fiyatlarındaki düşüşten pek zarar görürler; öyle olunca da, eskisinden daha fazla sanayileşmelerini hızlandırmaya koyulur ve dışardan mamul madde satın almayı azaltırlar.

Özetle, bir kalkınma olsa da ahım şahım değildir ve dünya pazarı yıkılmıştır.

DEVLET MÜDAHALESİ VE BUNALIMIN İKTİSADÎ SONUÇLARI

Kimi zaman on binlerce işçi çalıştıran önemli işletmelerin içine düştüğü güçlükler, bankaların -iflaslar da dahil- işlerinin bozulması, mali bunalımla ağır işsizliğin tehditleri, hükümetleri kayıtsız bırakamazdı. Böylece, düzelmeyi "doğal yasalar"a terkeden, daha önceki bunalımların tersine, **devletin gitgide etkin müdahalesi** başlar; devlet, her ülkede ekonomiyi eline alıp çeşitli önlemlerle özel kapitalizmin eylem alanını sınırlar. Tröstler, karteller, açık ya da gizli anlaşmaların eseri olan tekelci sermaye, iktisadî liberalizme yapacağını yapmıştı. Şimdi, o zamana değin devlet

karşısındaki bağımsızlıklarına öylesine kıskanç olan üreticiler de yüzlerini ona çevirip **korumasını** isterler.

Birleşik Devletler'de, Ticaret Odası'nın Harriman Komitesi, 1931 Ekim'inden başlayarak, "bir ulusal üretim ve dağıtım programı" kabul edilmesini, bir ulusal kurulca, "iktisadî sorunların eşgüdümü"nü ister; 1932'de, Alman İktisat Konseyi'nin bir üyesi, Dr. Hermann Bucher, "sınırsız bireyciliğin bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler (ilkesinin) zamanının dolduğunu" açıklar.

Öte yandan, yönetimler de, siyasal farklılıkları ne olursa olsun, sadece kapitalizmi kurtarmak için değil, bunalımın ulusu ölümcül biçimde yaralamaması amacıyla harekete geçerler. Böylece devlet, 30'lu yıllar boyunca etkinlik alanını alabildiğine artırır. Sadece vergi, gümrük hakları, kontenjanlar, bayındırlık işleri, parasal ayarlamalar, sosyal yasalar gibi genel önlemlerle değil, **özel müdahalelerle**dir de bu: Güçlük içindeki işletmelere el uzatıp kurtarmak, kartel ve anlaşmalar kayırma ya da dayatma, hatta millileştirmelere gitme, kimi alanlarda üretimi yönetme ve kendi yağıyla kavrulan ülkelerde iktisadî yaşamın bütün kesimlerinde yönetmeyi üstlenme...

Böylece devlet, "serbest girişim"in dengesizliğe ve kaosa götürdüğü iktisadî etkinliği çekip çevirmede gücünü ortaya koyar; fiyatlara kararlılık getirmenin, ölçüyü kaçırmış üretimi düzenleyerek ve istemi hareketlendirerek güçlüklere çare bulmanın aranışı içindedir. Bu iktisadî türden etkenlere, kimi zaman şu **siyasal etkenler** gelip eklenir: Bazı büyük işletmelerin aşırı etkisini sınırlandırmak (Fransa Bankası'nın, kimi savaş fabrikalarının millileştirilmesi); bazı hizmetlerden yararlananlara ucuz olanaklar sağlama; güvenliği daha kolay örgütleme, savaş sırasında milletin gücünü artırma, vb. Bunun gibi, devlet, hemen hemen her ülkede, işsizliğe, yaşlılığa, hastalığa karşı mücadeleyi örgütler ve üstlenir. Son olarak, devlet, özel girişimin yetersiz olduğu, çoğu kez verimsiz kaldığı gerekçesiyle, onun yerine geçer.

Nedir bu söylediklerimizden çıkan sonuç? Şu: Bunalım, iktisadî alanda, benzeri daha önce asla görülmemiş ve boyutları geleneksel usulleri aşan bir devlet müdahalesine yol açmıştır. Şöylece, bütün ülkelerde, rejimleri ne olursa olsun, ister otoriter ister liberal, bir **güdümlü ekonomi** yerleşir; bu ekonomi, bütün alanlara müdahale etmekte, birbirinin aşağı yukarı aynı, ancak her devletin siyasal ve sosyal koşullarına göre farklı biçimlere

bürünen önlemler uygulamaktadır. Öte yandan, güdümcülük, kapitalizme düşman değildir, çoğu kez onu berkitir bile; toplumun yapısı asla tartışma konusu edilmez; hiçbir yerde, iktisadî yaşamın denetimi, fiyatların otoriter biçimde saptanması, “özgür girişim”e getirilen az çok sıkı sınırlamalar, **bireysel mülkiyet ilkesi**ne dokunmaz ve bir devlet sosyalizmine gitmek eğilimini taşımaz. Söz konusu olan, tersine, tehdit altındaki “iktisadî düzen”i kurtarmaktır; görünüşte en devrimci kılıklara bürünenler de dahil, bütün bu önlemleri alsa da, “tutucu bir müdahalecilik”tir ortadaki.

Ne var ki, mali ve hammadde olanakları bakımından zengin ve yeryüzünde geniş toprakları elinde tutan kimi ülkelerin iktisadî yapılarını derinden derine değiştirmeyecek bu tür önlemlerle yetinmek mümkün olsa da, olanakları çok daha az olan ülkeler, kendi yağlarıyla kavrulmaya -kaçınılmaz olarak- götüren bir yola gelip girmek zorunda kaldılar. Birinci gruba giren ülkeler, Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa idi ki, 1937’de dünya altın stokunun yüzde 80’mi ellerinde tutuyorlardı ve uçsuz bucaksız bir iç pazar ya da sömürge pazarına sahiptiler; İsviçre, İsveç, Arjantin, Belçika ve Hollanda’nın ise, bu stoktaki payları önemli idi; oysa Japonya, Almanya ve İtalya’nın söz konusu stoktan paylarına düşen sadece yüzde 5’ti ve bu üç ülkeden ikisi deniz aşırı topraklardan yoksundu. İhtiyaçları olan nesneleri yani hammadde, yiyecek maddeleri ve mamul maddeleri parasını ödeyerek sağlama olanakları olmayınca, şu kalıyordu kendileri için: Ya sanayi üretimlerini geliştirmek, ya onların yerine geçecek ürünleri araştırmak, ya da eksikliğini duydukları üretici ülkeleri iktisadi ve siyasal egemenliklerine tabi kılmak! Dünyanın öteki ülkelerine, yani Orta ve Doğu Avrupa, Asya ve Güney Amerika ülkelerine gelince, daha da zayıf durumdaydılar. Böylece, iktisadi bunalım, sadece dünyanın bir bölümünün iktisadi yapısına derin değişiklikler getirmekle kalmamış, **zıtlıkları** daha da artırmış ve **yeni uyuşmazlıklara** zemin hazırlamıştı.

BUNALIM KARŞISINDA DEVLETLER

Bunalım, dünyanın bütün ülkelerini derinliğine, ama çok değişik biçimde etkiledi ve yol açtığı tepkilerin ortak yanları olsa da, çoğu kez onlar da pek önemli farklılıklar gösterir. Öte yandan, felaketi savuşturmak için kullanılan ilaçlar, her yerde aynı sonucu vermedi. Böylece, her ülkenin gösterdiği çehre başka başkadır.

Çeşitli ulusal çözümler

Birleşik Devletler'de, Başkan Hoover'in deflasyoncu önlemleri, işsizlikle mücadeleyi yerel örgütlerle hayır derneklerine bırakması, tarım politikasındaki başarısızlığı, 1932 seçimlerinde Cumhuriyetçilerin yenilgisi ile sonuçlanır. Demokrat Parti'den F.D. Roosevelt iktidara geldiğinde, bunalım doruğundadır. Bankalarla çiftçilerin imdadına koşmak için ilk önlemleri aldığında, şunun da farkına varır: Aslında, ulusal kalkınmayı bütünlüğüne ele alacak bir program zorunludur. Pek ciddi bir iktisatçı, hukukçu ve işadamları kadrosuyla koyulur işe. Uyguladığı müdahaleci politika *New Deal* diye adlandırılacaktır. F.D. Roosevelt, onu, "hükümetin, dünya ekonomisi karşısında yeni bir ödev ve sorumluluk anlayışı" olarak sunar ve sosyalist hiçbir niteliği de yoktur; pek yumuşak, aşama aşama gerçekleştirilen, özgürce tartışılan ve çoğu kez ilgililerce hazırlanan, her sanayi ya da ticarete özgü nitelikler taşıyan, ama "ulusal sanayi kalkınması" temeline dayanan bir güdümlü ekonomi politikasıdır bu.

Nedir hedefleri o politikanın?

Şunlar: Üretimde maliyet ile fiyatlar arasında, kentlerle kırsal arasında, tarım fiyatlarıyla sanayi fiyatları arasında bir denge kurmak; üretimle ücretleri değerlendirerek, çalışma koşullarını düzelterek, kitlelerin alım gücünü artırarak, gerektiğinde fiyatları denetleyerek, iç pazarı diriltmek! Bunu sağlamak üzere, bankalar yeniden örgütlenir, borsa gözaltına alınır, 1933'te iki kez devalüasyona gidilir; çalışma süresi azaltılıp ücretler artırılır, fiyatların asgari haldi saptanır, meşru olmayan rekabet önlenir. "Sanayiye mutlaka akla uygun kazanç ve emekçilere de, yeterli bir ücret güvencesi": Amaç bu! Asgari ücretten çalışma süresine, işsizlik sigortasından halka ucuz mesken yapımına değin bir dizi sosyal yasa, buna dönüktür.

New Deal, tutucuların büyük saldırısıyla karşılaşır; Yüksek Mahkeme de ayak bağı olur. Ancak Roosevelt 1936 seçimlerini kazanınca sesler alttan alır ve Yüksek Mahkeme de uysallaşır; reformun yolu daha da açılır.

Nedir sonuçları bu çabanın?

İçinde eşitsizlikler taşısa, bir ileri bir geri adımlarla da yürüse, *New Deal* gerçek bir devrim oldu Birleşik Devletler için. Halk, bunalımın kendisini uçurumun kenarına getirdiğini her bakımdan görmüştü; öyle olduğu için alınan önlemlere de destek oldu. Silahlanmanın olmadığı bir ortamda -1939'da askerî giderlerin ulusal bütçedeki payı yüzde 1'dir!- uygulanmış da olsa, atılmış cesur adımlar vardır: Siyasal yönden, federal hükümet, daha

önceden kendisine çizilmiş sınırları aştı ve özellikle ekonomide, tarım, sanayi ve mali konularda gerçek bir yönlendirici oldu. Özellikle sosyal alanda, *New Deal*'in politikası özgür sendikacılığın yolunu açtı; Birleşik Devletler'e, Avrupa'dan daha da geç giren emekçi yararına yasalar, büyük bir manevi iklim yaratırken Amerikan toplumunda işçilerin etkisini güçlendirmiştir.

İngiltere'de, bunalım başka yerlerde olduğundan daha az sertlikle yaşanır. İşsizlik, 1933'te en yüksek rakamına -çalışan nüfusun yüzde 22'si!- çıksa da, 1937'ye kadar ağır ağır düşer (yüzde 12). Ülkede, halkın yaşam düzeyinde bir yükseliş bile görülür. Öyle de olsa, 1939'da, İngiltere, bunalımın üstesinden, Birleşik Devletler'den ya da Fransa'dan daha fazla gelebilmiş değildir: Kitlesel işsizlik sürmekte ve sanayi mallarının dış satımı süreğen bir bunalımın acısını çekmektedir. Sosyal gerilim yoğundur; iktidardaki Muhafazakârlar, şimdi güçlü İşçi Partisi muhalefetini hesapta tutmak zorundadırlar ve İşçi Partisi ise, 1935 seçimlerinde, o güne değin aldığı en yüksek oranı, oyların yüzde 38,4'ünü elde etmiştir.

Birleşik Devletler'de 1932'den beri ve İngiltere'de 1931'den başlayarak, politikası az çok tutarlı ve dönem boyunca da aynı ilkelerden esinlenen bir hükümetin iktidarı görülse de, **Fransa**, arka arkaya birbiriyle çelişen yığınla deneyime sahne olur. Böylece Fransa, dünyada 1933-1937 yılları arasındaki genel canlanışa katılmaz; üretim düzeyi bakımından son sıralarda bir yerdedir; tarım gelirlerinde düşüş felakettir ve tam bir iktisadî gerileme içindedir. Deflasyon politikasındaki başarısızlık, onun yol açtığı sefalettir ki, 1936 seçimlerinde, Leon Blum'un öncülüğünde Halk Cephesi'ni zafere götürür. Halk Cephesi'nin programı ise, iktisadî yaşamı canlandırma ve halkın alım gücünü artırmadır. Geçmiş yıllarda patronlardan başkasını görmeyen yönetim, emekle ilgili yasaları savsaklamış ve işçilerin istemlerine hep karşı çıkmıştır. Bu kez, kendilerinden yana bir iktidarın kurulduğuna bakıp, işçiler ağır basarlar. Ünlü Matignon Sözleşmeleri'nin yaşama geçirilmesiyle, emekten yana yığınla hak elde edilir. Ne var ki, sürüp giden grevler sermayeyi kaçırtır ve sosyal reformlar maliyetleri artırır ve fiyatları yükseltir; dışsatımı da etkiler bu. Frank devalüasyona uğrar. Sermaye kaçışı sürer ve sanayicilerle tacirler de, ellerindeki ve avuçlarındakini çil altınlara ya da dolara çevirirler. Blum hükümeti, sosyal reformları durdurur; ve spekülasyona karşı mücadelede tam yetkilerle donanmak istediğinde, düşer.

Neydi “Blum deneyimi”nin başarısızlığının nedenleri?

Başta, hasımlarının gücünü kıracak yapısal reformları gerçekleştirmemişti; Fransız Merkez Bankası reformu eksikti ve öteki bankalar üzerinde hiçbir denetim kurulmamıştı; fiyatları denetleme ise yetersizdi ve öyle kaldı.

Yeni hükümet, klasik deflasyon politikasına döndü. Frank, zayıflaya zayıflaya sterlinin uydusu olup çıktı. 1938’den başlayarak, 1936’nın sosyal yasalarına bir tepki de tezgâhlanınca grevler patlar ve başarısızlığa uğraması işçi hareketini zayıf düşürür. Öte yandan, yeniden silahlanma politikası başlamıştır.

Aslında, bütün bir bunalım dönemi boyunca, Fransız ekonomisi, başka ülkelerin dinamizmiyle çelişen bir durgunluğu yaşadı. Fransız fiyatlarının yüksekliği yüzünden, tanırı, yeterli mahreçlerden yoksun kaldı. Sanayi ürünlerinin pahalılığı da tanının teknik donanımını engelledi. Sanayi de bunalım içindedir ve teknik düzeyi zayıftır. Bütün bunlar dışsatımı da etkiler. Bu iktisadî gerilik ise, varolan ekonomik ve sosyal yapıyı sürdürmenin arkasındaki tutuculuğun eseridir.

Bunalım **Almanya’da** yıkıcı etkiler yaptı; nedeni de, ekonomisi kırılgan, sanayisindeki alet ve edevat köhnemiş, sermaye yatırımlarının çoğu yüksek faize bağlı ve özellikle de, 1925’ten beri gelen yabancı yatırımlara alabildiğine bağımlıdır. Dünya fiyatları çöküşe uğradığında ve kredi bunalımı Alman sanayisini hem kendi iç olanaklarından hem de mahreçlerinin bir bölümünden yoksun kıldığında, bu zayıf denge de yok olur gider. 1928’den 1932’ye kadar sanayi üretim hacmi düşer ve işsizlerin sayısı 994.000’den 5.579.000’e yükselir; ücretler de yarı yarıya azalır. Dışsatımlar da azalır. Başbakan Bruning, daraltıcı ve kısıtlayıcı klasik deflasyon önlemlerine başvurur. Bunalımın şiddeti, işsizliğin kemirdiği halk sınıflarının çektiği acılar ve hızla köktenciliğe kayışları, Komünist Parti’nin yandaşlarını çoğaltır ve sosyal hareketlenişi kızıştırır. Proleterleşmenin tehdit ettiği orta sınıflarla yönetici sınıflar, özellikle de büyük sanayi, kurtuluşu faşizmde bulur: Faşist Milliyetçi Sosyalist Parti 1933 Ocak’ında iktidarı alır.

O tarihte asıl sorun, yeni mahreçler açarak ulusal ekonomiyi yeniden yoluna koymak ve her şeyden önce de, işsizliğe karşı mücadeledir.

Başlangıçta düzenli bir plan yoktur: “Hizmet planı” denen dört yıllık ilk plan, işsizliğe karşı alınmış bir önlemler paketidir; arkasından, 1936 sonbaharından başlayarak, “üretim planı” denen -dört yıllık- ikinci plan yapılır ve tam bir kendi yağıyla kavrulmayı hedefler; konuyu tasarlamış olan Goering’in otoritesi altında, dev bir idare mekanizması bütün ekonomiyi örgütlemeye çalışır. Başlangıçta devlet, tek başınadır ve tek müşteri olarak kalacaktır; en önemli bankacı odur ve dış ticareti tekelleştirir: İşletmeleri devletleştirmeden ve yönetimine el koymadan, bütün ekonomiyi buyruğuna alır, emirler verir, fiyatları ve ücretleri denetler ve krediyi yönlendirir. Tarihte ilk kez, bir kapitalist ekonomi, barış zamanından başlayarak planlanmıştır.

Çare, kitlelerin alım gücünü artırarak, yani ücretleri yükselterek, iç pazarı genişletmekti. Oysa, partinin büyük sermayeyle anlaşması buna engeldi. Böylece, bayındırlık işlerine, özellikle otoyolları yapımına, yeniden silahlanmaya, emeğin zorunlu hizmetine, kadın çalışmayacaksa yeni evlilere devletçe yardıma, yeni bir korporatif örgütlenişe başvurulur. Üretim gözalıcı biçimde yükselir: 1936’dan başlayarak 1929’daki düzeye erişir; ve 1939’da da onu yüzde 33 aşar. İşsizlik giderilir; 1938’de işsiz diye çok yaşlılar ile uyum sağlayamayanlar vardır. Esas olarak ilerleyen, üretim malları (hammadde, enerji) ile yatırım malları (yapı)dır; tüketim malları üretimindeki artış ise, nüfustaki çoğalış ile dev askerî giderleri zarzor karşılar; öyle ki, halkın yaşam düzeyi hemen hemen durağan kalır. Böylece, kamu siparişlerinin itici gücü sayesinde, Almanya, kendi el emeğinin tam istihdamı ile alet ve edevatını yenilemeyi gerçekleştirmiştir. Daha da güzeli, 1935’ten başlayarak, kalifiye el emeği ile tarım emekçileri eksikliği kendini hissettirmektedir.

Bunalım **Japonya’da**, öteki sanayi ülkelerinde görülenden pek farklı biçimlere büründü, hatta onların zıttı bir görünüm aldı. Kısa sürdü, tarıma pek sert vurdu, ama sanayinin ve dışsatımların bir bölümünün gelişmesini engellemedi; böylece, ülke için görece hafif geçti. 1936’da, ordunun hükümet üstündeki baskısı doruğundadır ve Mançurya’nın sanayileşmesini dikkatle izler ve Çin’e girilmesini ister ki, 1937’de savaş yeniden başlayacaktır. Japonya’da da, Almanya’da ve İtalya’da olduğu gibi, bir savaş ekonomisidir yürürlükte olan; öyle olduğu için de, özel girişim stratejik çıkarlara boyun eğer ve hükümetin dış ticaretten fiyatlara değin her şey Üzerine gitgide çoğalan bir denetimi vardır. Şu nokta da önemli:

Japonya, ele geçirdiği toprakları, kendisininkiyle sıkı bir eşgüdüm içinde sanayileşmeye iten tek sömürgeci güçtür. Bunalıma başlıca çare kuşkusuz savaş ekonomisidir; ancak, Birleşik Devletler'inki de dahil, bütün öteki ekonomiler takatsiz kalırken, Japon ekonomisi her yönden gelişme içindedir.

Tarım ekonomisi ülkelerinde durum nedir?

Bütün büyük devletlerin aldığı korumacı önlemler, İngiltere'de, Almanya, İtalya ve başka yerlerde tarım üretimindeki gelişme, uluslararası pazarı felce uğratır. Tanının ekonomide ağır bastığı ülkeler, az satabildikleri için, dışarıdan aldıkları mamul maddelerin karşılığını da ödeyemez haldedirler. Böylece, ister istemez sanayileşmenin arkasına düşerler; çeşitli olanaklara başvurup, sanayilerini ayakları üstüne dikecek alet ve edevatı edinmeye başlarlar. Arjantin'de, Brezilya'da, Şili'de, Hindistan'da, Türkiye'de, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde durum budur. Avrupa'da ya da Avrupa dışında bütün ülkelerde, 1937 ile 1938 arasında dışarıdan makine alımı, bu sanayileşme, giderek iktisadî bağımsızlık kararlılığını gösterir.

Varılan sonuçlar da gözalıcıdır.

1937'den 1939'a değin iktisadî durum

Daha önce de söylediğimiz gibi, bütün bu çabaların sonuçları, ülkeden ülkeye değişiyordu ve böylece birbirine eşit değildi. Fransa bir yana, bunalım 1929'da patladı ve 1932'ye değin derinleşti; arkasından, düşe kalka, yine ülkesine göre iyiye döndü durum. 1936'da, üretim düzeyi 1913'tekine yeniden erişmiştir, kalkmış geneldir; üretimler arasında, fiyatlar arasında gitgide açık bir denge görülür. Biri ötekini tamamlayan iki alım gücü arasında da bir denge kurulmuşa benzer: Onlar da büyük tarım ülkeleriyle büyük sanayi ülkeleridir. Bunalımı savuşturmak amacıyla, bütün "deneyimler", az çok sert ve sistemli de olsa, benzer araçlardan yararlanmıştır. Düzelişi sağlayan asıl ilaç hangisi olmuştur? İktisat okulları arasındaki tartışma budur.

Ne var ki, bu düzeliş sürekli olmaz: 1937'nin ortalarına doğru, özellikle de üretim malları yapan sanayi dallarında, 1929 ile 1930'dakine benzer bir gerileme görülmeye başlar. Avrupa'da, askerî giderlerin en önemli olduğu ülkelerde düşüş, silahlanmaya en az katılan ülkelerdekinden daha az derindir: Birleşik Devletler'de, Avrupalı küçük devletlerle Kanada'da, savaş ekonomisi henüz pek önemli bir rol oynamaz durumdadır. Birleşik Devletler'de iktisadî etkinlik, 1929'dakine oranla yüzde 37 geriler ve

işsizlerin sayısı 1938'de yeniden 10 milyonu aşar; bayındırlık çalışmaları için büyük çapta giderlere tekrar girişme, durumu düzeltmede yeterli olmaz, nitekim işsiz sayısı 1939'da bir kez daha 9 milyonu aşar. Şu sonuca varılır buradan: El emeğine tam istihdamı sağlayarak, savaş "tasfiye edecektir bunalımı"! Böylece, 1937'den başlayarak, o tarihe değin ekonomide sıradan bir uyarıcı diye görülen **silahlanma,** sanayinin **başlıca mahreci** olarak ortaya çıkar ve önde gelen sanayi ülkelerinde "tek dayanak" olmaya yüz tutar. Hammadde fiyatları, silahlanma ihtiyaçlarına göre değişir; 1938'de, tahıl, koyun eti, dokuma, kakao fiyatları düşer, maden fiyatları ise artar. Hammadde üretiminde gelişmeyi sağlayan, silahlanmadır; ancak, tarımsal maddelerde, bu üretimi düzenleyip planlamak güçtür, öyle olunca da 1938'de dünya stokları yeniden tehlikeli biçimde şişmeye başlarlar.

Böylece, ferahlama geçicidir.

Dünya ekonomisi, derinden derine bir karışıklığı sürdürür. Üretim her alanda artmıştır, ancak tüketim bu hareketi izlemez. Öte yandan, 1937'de işsizlerin sayısı, çeşitli nedenlerle 1929'dakinden yüksek kalır. Soru şudur: İktisadî rejim, tam istihdamı sağlamaktan aciz midir artık?

Devletler, üretmedikleri şeyleri, kimi zaman değiş-tokuş biçiminde edinmeyi, kısa vadeli iki yanlı anlaşmalarla sağlamaya kalkarlar; geçmişin çok yanlı ticaret ilişkilerinin yerine o geçmiştir. Böylece dünya, -sterlin bloku, yen bloku, mark bloku gibi- **birbirinden kopuk bloklara** bölünür; ilişkiler onların içinde biçimlenir. Liberal dönemin çok yanlı ticareti yok olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ertesinde gördüğümüz Avrupa'nın gerilemesi, daha da vahimleşmiştir. 1929'dan önce göreceydi bu, Avrupa dünyanın geri kalan bölümünden daha az bir hızla ilerliyordu; oysa, ekonomisinin kimi kesimlerinde mutlak bir gerileme vardır artık. 1932 ile 1937 arasında dünya, ticaretinin görece kendine gelmesi de, Avrupa'dan çok daha fazla öteki kıtalara borçludur.

Bir sorun da, **hammadde ve mahreçler sorunu**dur: Hammadde ve mahreçler aranışı, artık tek başlarına hareket eden sanayicilerin ve tacirlerin işi değil, az çok kartelleşmiş büyük girişimlerin ve daha ayrıcalıklı bölgelerin arkasından koşan devletlerin işidir. Mussolini'nin ağzında dile gelen "Proleter devletler"le "Zengin devletler" sloganının karşı çıktığı durum budur. Bu son kategori içine, bir bölümü geniş bir sömürge imparatorluğuna sahip kendi halinden "hoşnut" ülkeler, Büyük Britanya,

Fransa, Belçika, Pays-Bas girmektedir; öteki “hoşnut” ülkeler ise, pek geniş bir ülkeye sahip, görece zayıf bir nüfus çoğunluğuyla hemen hemen bütün hammaddeler elinin altında olan, Birleşik Devletler’le Sovyetler Birliği’dir ve özellikle birincisi, dünyada hammadde üretiminde ön sıradadır.

“Hoşnut olmayan” devletler atasında ise, başlıca Japonya, İtalya ve Almanya görülür.

Ve Almanya, grubun başında yer almaktadır.

Hammadde kıtlığı çeken ülkeler, buna çare olarak, sömürgelerin yeniden bölüşümünü isterler. Hammadde sorunu, aynı zamanda mahreçler sorununa da bağlıdır. Gerçekten, bütün bu ülkeler, Almanya, İtalya, Japonya, yalnız hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için değil, ürettiklerini sürmek için de yabancı pazarlara bağlıdırlar. Japonlar dampinge kalksalar da, karşılarında hemen yükseltilen gümrükleri görürler. Almanya ile İtalya’nın karşısında, iki yanlı anlaşmaların engeli vardır. Böylece, en güvenli çözüm yolu yeni ülkelerin fethidir. Öyle olduğu için de, Japonya, dev bir pazarı ele geçirmek amacıyla, Çin’in fethine çevirir yüzünü gitgide; Almanya, Güneydoğu Avrupa’da ve Latin Amerika’da, kendine iktisadî ve aynı zamanda siyasal bir nüfuz bölgesi yaratmanın aranışı içine girer; İtalya, Orta Avrupa ile Balkanlar’da ve Ortadoğu’da aynı şeyi yapmak ister.

Bütün bu anlattıklarımızı özetlemek gerekirse, bunalım dünyayı, uluslararası iş bölümü ile ticaret özgürlüğü üstüne kurulu bir sisteme karşı tepki olarak, her ulusal ekonomiyi **otonomi aranışı**na yönelten bir “karmaşık ekonomi”yi örgütlemeye doğru itmektedir. İktisadî milliyetçilik ve siyasal bağımsızlık kaygısı, döviz kıtlığı, yeni savaşlara hazırlanma, henüz sanayisi olmayan ülkeleri sanayileşme çabasına, ötekilerde de yiyecek maddeleri ya da hammadde konusunda otonomi aranışına götürür. Bu çifte amacı yaşama geçirecek bütün araçlar, ülkeleri ve ülke gruplarını birbirinden soyutlar ve uluslararası ticareti çöküntüye sürükler. Alıcılarla satıcılar arasındaki özgür alışverişin yerine geçen trampa büyük ölçüde gelişir; devletler, gitgide kişilerin yerine geçip kendi aralarında tartışır ve anlaşır olurlar ve bir bölümü, dış ticareti -bütünüyle ya da bir parçasıyla- kendi tekeline bile geçirir. Öte yandan, 1939’da, İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı bir sırada, bunalım sona ermiş değildir; dünya, alet-edevatın yeterince kullanılamadığı, üretim çarkı içine sokulma olanağı bulunamamış milyonlarca işsizin dolaşıp durduğu bir görünüm sergiler; bu insanlar, bir “yedek işsizler ordusu” değil, bir “sürekli işsizler ordusu” oluştururlar.

Dünya ekonomisinin yapısı, misli menendi görülmemiş biçimde çöküp parçalanmıştır.

BÖLÜM V
BÜYÜK BUNALIM VE SONUÇLARI: (II)
SOSYAL VE FİKRİ SONUÇLAR

1929 bunalımının, nüfus hareketleri, toplumun yapısı işçi hareketleri ve fikri yaşam üzerinde önemli etkileri vardır. Birincisinden başlayalım.

BUNALIM VE NÜFUS HAREKETLERİ

Bunalımın önemi ve süresi, işsizliğin yaygınlığı ve yaşam koşullarının güçleşmesi, doğum oranlarını etkiler; doğumlar azalırken ölüm oranı artar; evlenmeler hızını kaybeder. Bütün bunlardan en çok etkilenen de işçi sınıfıdır. Doğum oranlarında hissedilir düşüş, sanayi ülkeleri kadar tarım ülkeleri için de bir olgudur. Bir tek istisnası vardır söylediğimizin: Brezilya'da çoğalmanın gözalıcı boyutları aynı kalır.

Öyle olunca **doğumları artırma çabası** sarar ortalığı. Aslında, liberal ülkelerde işsizlik, nüfusta "aşırı çoğalma"ya bağlandığından, doğumları sınırlama, dertlere karşı en iyi çare diye görülür; o yüzden de, Lambert Anglikan Kilisesinin topladığı bir konferans, 1930'da "doğum denetimi"ne boyun eğer. Ama öte yandan, doğumda azalmanın, askerî güçleri üzerinde yapacağı olumsuz etkilerden kaygılanan totaliter yönetimler, azalma eğilimini tersine çevirip doğum oranını artırmak için büyük bir çabaya girişirler. Mussolini, 1927'den başlayarak, "doğumlar savaşı"nı açar: Nüfusun çoğalmasını İtalya'nın büyüklüğünün bir koşulu olarak gösterir ve kalabalık aileleri yüreklendirmeye dönük çeşitli önlemler alır: Vergi indirimi, evlilik ve aile yardımı, iş ve konut bulmada kolaylık, onurlandırmalar, ilk akla gelenlerdir. Böylece, nüfus 1930'da 41.200.000 iken, 1941'de 44.500.000'e çıkar; artış, geri ve sefalet içindeki Güney İtalya'da, sanayici Kuzey İtalya ve kentlerde olduğundan çok daha fazladır.

Almanya'da, naziler iktidara gelir gelmez, "gençliksiz bir halk"taki doğum azlığını bir "ulusal intihar" olarak görüp benzeri önlemlere başvururlar. Orada da nüfus artmaya başlar: Doğum oranı, 1933'te binde 147 iken, 1939'da binde 204'e çıkar; 1933'te 971.000 doğuma karşı 1939'da 1.407.000 doğum sayılır.

Öte yandan, **kentlerde yoğunlaşma** hareketi sürer, ama **yavaşlama eğilimi** içindedir. İç göçlerde değişmeler vardır. Bununla beraber, kırsal

nüfusun kentlere doğru göçü, onu engelleme ya da yavaşlatma yolunda önlemler ne olursa olsun, sürer. Bu önlemler, özellikle Nazi. Almanya'sı ile Faşist İtalya'ya özgüdürler. Kentlerdeki nüfus artışı, belirttiğimiz çerçeve içinde de olsa, Avrupa ile sınırlı değildir: Brezilya'da, Hindistan'da, Japonya'da görülen de budur.

Ancak, bunalımın sonuçları içinde belki en vahim olanı, **dışarıya göçün durması**dır; daha önceki dönemde hayli yavaşlamış olan hareket, kesinleşir. 1929 ile 1939 arasında, dışarıya göç birkaç yüzbine düşer; dahası, kimi ülkelerde, dışarıya çıkışlar girişleri aşar: Birleşik Devletler'de olan budur. Kanada'dan başlayarak birçok ülkede (Arjantin, Uruguay, Brezilya) liberal yasalar ters yüz edilir. Yekûn olarak, 1935'ten 1939'a değin, bütün Avrupa için yıllık çıkış ortalaması 50.000 kişiden azdır; 1918'in 1.527.000'ine karşılık, 1938'de 110.000'e iner rakam. Sadece Filistin'dir ki, Almanya'da kıyıma uğrayan Yahudilere sürekli ve kitlesel olarak açılır.

> *Filistin, 1930-1934 yıllarında 91.000, 1935'te 61.000 göçmen kabul eder; 1940'ta ülke nüfusu 475.000'dir, oysa 1930'da bu sayı 167.000 idi ve ülkenin alabileceği azami rakam olarak bakılıyordu buna. Aslında, bunalımın en acılı sonuçlarından biri, Nazi Almanyalından kovulan Yahudilerin öyküsüdür. 1933'te Almanya'da 500.000 Yahudi yaşıyordu ki, bunun 100.000'i doğu kökenli idi. Çıkarılan yığınla yasa, 1933 ilkbaharından başlayarak yaşamı zindan eder onlara ve konusu oldukları adım başı şiddet, bu insanları ülkeden kaçmaya zorlar; mallarının tasfiyesi binbir güçlükle çevrilidir ve kendilerine bırakılan yüzde 10'u bile bulamaz. 1933'ten 1939'a değin, 226.000 dolayında insan Almanya'yı terkeder; Aryen olmayanlarla siyasal göçmenler de dahil, 400.000 dolayında sığınmacı ülkeyi bırakıp gider: Bunların çoğu Filistin'e (yüzde 27), Birleşik Devletler'e (yüzde 17), Güney Amerika'ya (yüzde 13) ve Fransa'ya sığınırlar.*

Dışarıya göçün önüne dikilen bütün bu engellerden en çok etkilenen ülkeler de, doğaldır ki dışarıya göçmen yollayan ülkeler -başta Polonya ile İtalya- olur.

Böylece, Birinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak ortaya çıkan ve bunalımla daha da ağırlaşan nüfus sorunlarının önemini gözardı etmemeli.

Birleşik Devletler'in ve sonra başka ülkelerin uyguladığı dışarıdan göçü kısıtlama politikası, Avrupa'da gitgide çetinleşen bir durum yarattı; kimi ülkelerdeki içe kapanış, kimilerinde de vahşi bir korumacılığa gidiş, ürünlerin ve insanların dolaşmasını engelleyerek, duruma tuz-biber ekmiştir.

TOPLUMUN YAPISI ÜZERİNDE ETKİLER

Bunalım, bütün ülkelerde, ulusal gelirin gerilemesi ve yeniden bölüşülmesine, giderek toplumun yapısında derin değişikliklere yol açtı; genel olarak, sosyal eşitsizlikleri ve sınıfsal zıtlıkları daha da ağırlaştırdı.

Önce yüksek sınıfla orta sınıftan söz etmeli.

Fiyatlarda düşüş, paranın satın alma gücünü artırırken, borçları, kazanılmış hakları, taşınmaz malları yeniden değerlendirir; böylece, rantiyelere, sabit gelirlilere, memurlara, gayrimenkul sahiplerine yarar. Her zamanki gelirlerini koruyanlar, fiyat düşüşlerinden ve tasarruftan yararlanırlar. Bunun sonucu olarak, en azından bunalımın başlarında, **tasarruflarda** bir **çoğalma** görülür; ne var ki, küçük ve orta tasarruf sahipleri ellerindekini çabucak tüketirler ve fiyatlar da yükseldiğinde ellerinde avuçlarında birşey kalmaz.

Önemli sermayelere sahip olanlara gelince, borsalarda hisse senetlerinin düşüşü, şirketlerin rezervlerinin azalışı, işletmelerin etkinliklerinde büzülme ya da kesinti yüzünden, onlar da hissedilir kayıplara uğrarlar, ne var ki geçicidir bu: Gerçekten 1933'ten başlayarak, bir ferahlama ve yığınla küçük işletmenin tasfiyeye uğraması, çoğu kez büyük firmaların işine yarar. Böylece, yüksek burjuvaziden çok daha fazla olarak, **orta ve aşağı sınıflar**, bunalımın sürekli olarak acısını tadarlar. Serbest meslek sahipleri -avukatlar, hekimler, gazeteciler- de, büyük bir güvensizlik içinde yaşarlar; yoksullaşmış bir müşteri çevresini tartışırlar aralarında ve yeni üyelerin sayısını azaltarak rekabeti sınırlandırmanın arkasına düşerler. Böylesi bir ortam, bütün bir küçük tacir, küçük esnaf, aydınlar çevresini, Orta ve Doğu Avrupa'da gelişen Yahudi aleyhtarı propagandaya daha da kulak kabartır hale getirir.

Ya tarımla uğraşanlarla işçilerin durumu?

Tarımla uğraşanlar, sanayi fiyatlarıyla tarım ürünleri fiyatları arasındaki aykırılığın en çok acısını çekenlerdir. Gümrük koruması olan yerlerde, geniş ölçüde güvence altındadırlar; ancak, temelde tarım ekonomisine dayanan ülkelerde, felakete uğrarlar; bunun sonucu olarak,

giysi, petrol alımı kısıtlanır, alet-edevat satın alma durur; yoksul köylü, ancak iç pazarda satabileceğinden, yıkıma en çok uğrayandır, büyük toprak sahibi hiç olmazsa bir dışsatım priminden yararlanır.

İşçi sınıfına gelince, yalnız bedensel yoksunluklara değil aşağılanmaya mahkûm olmuş, sosyal saygınlığını yitirmiştir. Bunalım, kendisini maddi olarak, daha da fazla politik olarak çarpmıştır; çalışanları işsizlerin karşısına çıkararak birliğini bozmuş ve proletaryanın yeni bir alt sınıfını, işsizleri yaratarak, işçi sınıfının bağrında eşitlik doğrultusunda -o yüzyıllık- evrimi kesintiye uğratmıştır. Bunalımla, pek de çabuk olarak, “emeğin bölüşülmesi sefaletin bölüşülmesine dönüşür”. Saymaca ücretlerin düşüşüyle karşılaşan, bölünmüş, şiddetle yüzyüze, işsizliğin, ezdiği işçi sınıfı, patronlara ödün dayatamaz haldedir artık; Almanya’da, İtalya’da ve Japonya’da zaten her türlü emekçi kuruluşu yok edilmiştir. Tam işsizlere gelince, İngiltere’de, sonra da Birleşik Devletler’de maddi yardımdan yararlanırlar. Almanya’da, ilk önlemler, bayındırlık çalışmaları, zayıf bir ücret sağlar kendilerine; Fransa’da, sadece 1936’dan sonradır ki, durumları bir parça düzelir; ne var ki, hemen hemen başka heryerde durumları askıdadır ya da bütünüyle sefalet içindedirler. Dilencilik, fuhuş, karaborsa geçim araçları arasındadır, ne iş olursa yaparlar. Umutsuzluğa daha fazla direnemeyenler, çareyi canına kıymada bulurlar: Macaristan’da, 1933’te intihar eden işçilerin sayısı, 1929’dakinin üç katıdır (240’a karşı 750!)

Peki bu koşullarda, sefaletin şiddete dönüştüğü bir dönemde, nasıl yaşayabilirdi bu insanlar?

Sorun budur.

İŞÇİ HAREKETİ VE PARTİLERİ

Bunalım, başkaldırı duygularını ve sınıfsal zıtlıkları bileyledi; işçi örgütleri üzerinde etkisi ise, değişken oldu.

Bunalım boyunca sendikalar

Önce, sendikaların üye sayısı ile etkinliğinde bir azalış görülür; arkasından da, bir diktatörlüğe boyun eğmemiş ülkelerde, bu kuruluşlar, yoğunluğu gitgide artan bir gelişme gösterirler. Bunalımın acısını en çok çeken ülkelerdedir ki, sendikalar en büyük kayıplara uğrarlar.

Almanya’da çöküş birden ve şiddetli olur; böylece, orada işçi, örgütlerini, yeni rejim yıkmadan önce bunalım çökertir. Avusturya’da da, bunalımın şiddeti, 1929 ile 1932 arasında, sendikalıların sayısını yüzde 30’a yakın azaltır. Büyük Britanya’da, bu süre içinde, sendikalar, üyelerinin yüzde

16,3’ünü kaybederler; Kanada’da, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda’da da olan budur.

Tersine, işsizliğin belli bir sınırı aşmadığı ülkelerde (İsviçre, Çekoslovakya, Macaristan), ya da sendikaların belli bir nüfuzu koruduğu ve hükümetlerle işsizler arasında aracı rolü oynayabildikleri ülkelerde (İskandinav ülkeleri, Belçika, Hollanda), sendikaların üye sayıları artar. Son olarak Fransa’da, sendikalar ilerlerler; ne var ki, bunu sağlayan da, esas olarak, memur ve müstahdemleri, yani işsizliğin yakalarına pek yapışmadığı meslekleri çatıları altında toplayan sendikalardır.

İtalya’da olduğu gibi Almanya’da, sendikalarından yoksun kılınmış, Emek Cephesi’nin ve korporasyonların duvarları arasına tıkılmış, duygu ve düşüncelerini dile getirmek için her türlü araç elinden alınmış olan işçi sınıfı, hareketsizliğe mahkûmdur, kendisine dayatılmış yazgıyı yaşamak zorundadır. Bunun gibi İspanya’da da, büyük bir atılımın arkasından, biri sosyalist, öteki anarko-sendikalist iki büyük emek kuruluşunu Frankocular ezer; Cumhuriyet yönetiminin tarım reformu tasarısı ile sosyal reformları bütünüyle yokedilir.

Birleşik Devletler’de, 1933’ün başlarında sendikalıların sayısı hayli düşmüşken, *New Deal* politikası, işçi sınıfına kesin bir ilerlemenin kapılarını açar. İşçiler, istedikleri sendikalarda toplaşmak özgürlüğüne kavuşurlar; daha çok seçtikleri, *American Federation of Labour*’un sendikalarıdır ve federasyonun üye sayısı, 7.500.000’i bulur. Grevler çoğalır gitgide. 1937’de Roosewelt’in Yüksek Mahkeme’ye karşı zaferi, emekçileri cesaretlendirir. Grevler, bir şiddet ve yakıp yıkma atmosferine bürünür; karşı saldırılar da işin içine girince, sendikal hareket bölünür. Ne var ki, hareketi durdurmaz bu; 1939’da, belli başlı iki merkez örgütün 8 milyondan fazla sendikalı üyesi vardır.

Fransa’da, 1936 yılının, başlarında, tehlike karşısında, iki büyük işçi kuruluşu birbirlerine yaklaşırlar ve sonunda, sendikacılık organik birliğini sağlar. Halk Cephesi’nin zaferi ise, emekçilerin yüreklerinde sonsuz bir umutlanışı yeşertir; çünkü, sosyalist doğrultuda bir hükümet iktidara geçmiştir ve böylece yapısal reformların saati çalmıştır. Bir on yıllık hoşnutsuzluğun yerini, arka arkaya grevlerle dile getirilen bir patlayış alır. Bütün Fransa’ya yayılan harekete koşut olarak, iki büyük kuruluş -C.G.T. İle C.F.T.C.- için farklı ölçülerde de olsa, sendikalıların sayısında da korkunç bir yükseliş olur.

Ne var ki, panikten sıyrılan patron sınıfının hareketlenişi karşısında yeniden başlayan grevler, işçilerin elde ettikleri yararları artan yaşam pahalılığının kemirmesi, iktisadî durgunluğun sürmesi ve işsizliği yenmede başarısızlık, sendikalı sayısında bir gerilemeye yol açar; nesnel hedeflere, bir kez vardıktan sonra yığınla emekçi geri çekilir ve binbir zahmetle kurulan birlik kopar. İspanya içsavaşı ile Hitler rejimi ve Sovyetler Birliği karşısında takınılması gereken tavır da sendikaları birbirine düşürür. Başta haftalık 40 saatlik çalışma süresi olmak üzere, işçilerin kazandıkları bütün mevzilere 1938'de göz dikilince, protesto grevi patlar ama başarısızlığa uğrar. İşçi hareketinin bağrında militanlar aralarındaki Çatışmayı sürdürürler. Savaşın eşiğinde, C.G.T.'nin üye sayısı 1936'daki rakama inmiştir; kuruluş, 1939 Eylül'ünden başlayarak, Komünist Parti'nin üyelerini ihraç eder, onlar da gizli mücadele yolunu seçerler.

Özetle, bu on yıl boyunca işçi hareketinin görünüşü pek değişmiştir. 1929'da, özgür sendikacılığı sadece İtalya reddederken, o tarihten başlayarak, Almanya, Portekiz, Franco İspanya'sı, Japonya onu taklit ederler. Diktatörlüklerle yönetilen devletlerin karşısında, merkezini Berlin'den Paris'e aktarmış bulunan Uluslararası Sendika Federasyonu'nun üyeleri, artık Batı Avrupa ile Kuzey Amerika kökenlidir.

İşçi hareketinde bir başka önemli gelişmeyi anlatalım.

Antikapitalizm, sosyalizm ve komünizmin yayılışı

Bunalımın şiddeti, yol açtığı dengesizlik, sanayide aşırı üretimle milyonlarca işsiz ve ailesini doyuramayacak denli düşük bir ücretle çalışan işçiler arasındaki zıtlık, tarımda aşırı üretimle milyonlarca aç insan arasındaki çelişme, yine milyonlarca çiftçinin sefalete duçar edilmiş olması, bütün bunlar, **kapitalist rejimin meşruluğundan kuşkuya** götürür insanları. O güne değin düzene, dar bir çevreyle sınırlı ideolojik eleştiriler yöneltilmişti sadece; vaktiyle suçlamalar, meslekten iktisatçılar, devrimci kuramcılar ve militanlar arasında dönüp dolaşırken, şimdi en tutucu çevrelerden bile, esas olarak ahlaksal nedenlere de dayansa, eleştiriler yükselmektedir.

Herkesin ağzı açılmıştır...

Faşistlere gelince, her ülkede, kendi davalarına kazanmak için, **kitlelerin ve orta sınıfların hıncını sömürür** dururlar. Mussolini, Hitler, Franco hepsi kapitalizme karşı esip savururlar: Mussolini, oturur kalkar, “liberal kapitalizmin köhne düşünceleri” ile “yetersizliklerini” mahkûm eder; Hitler, *Kavgam* adlı kitabında, emekten gelmeyen gelirlere son vereceğini, madenleri, elektriği, taşımaları, ağır maden sanayisini, bankaları sosyalleştireceğini, büyük mağazaları millileştireceğini, işlemeyeceklerini bildikleri halde toprak satın alanlara yasak getireceğini söyler; İspanyol Falanj Partisi durup durup tekrarlar: “Kapitalizmi reddediyoruz”, “Bir azınlık olanca lüks içinde yaşarken, büyük yığınların sefalet içinde ömür sürmesine hoşgörüyle bakılamaz”. Kuşkusuz, onların bütün söyledikleri ve vaatleri etkisiz kalır. Çünkü, büyük sermayenin iktidara taşıdığı bu insanlar, o sermayeyle bağlarını -tam anlamıyla- koparıp atamazlardı; ama öyle de olsa, proleterleşme tehdidi altındaki orta sınıflarla işsizlerin isteklerine -antikapitalizme dayanan- demagojik ve bulanık bir programla yanıt vermek isterler; söz konusu antikapitalizm ise, esas olarak yabancıya ve Yahudilere dönüktür ve kimseyi rahatsız etmez.

Birleşik Devletler’de bile, kapitalizmin yolsuzlukları eleştirinin temalarından biridir.

Kapitalizmin suçlanması, doğal olarak **sosyalist ve komünist düşüncelerin yayılması**na kapıları açar. Bunalım, yığınla insanı şuna inandırmıştır: Üretimdeki dev çoğalışın gerektirdiği örgütleniş ve denetleme sorunları, toplumda kökten bir değişiklik olmazsa, çözülmez. Bütün bu dönem boyunca, sosyalist ve komünist düşüncelere genel bir merak vardır; halk sınıfları köktencileşirler; ve *intelligentzia*’nın bir bölümü, hem faşizmin yol açtığı dehşet, hem varolan sefalet ve iktisadî kaostan sorumlu kapitalizme karşı duydukları tepki sonucu, iktisadî liberalizme sırt çevirirler ve Marksizmden kaynaklanan öğreti ve partilere sempati duymaya başlarlar. Bütün ülkelerde, belli başlı kuramcıların, herkesten önce de Karl Marx, Engels, Lenin’in kitaplarının baskı ve çevirileri çoğalır durur.

Komintern’in 1935’teki 7. Kongre’sinin salık verdiği **“Halk Cepheleri” uygulaması**, Fransa’da, İspanya, Şili ve Meksika’da, işçi partilerinin ilerlemesine yol açar: 1940’ta Şili’de 20 (1930’da 4’tü), Brezilya’da 17, Küba’da 12, Kosta-Rika’da 6 milletvekili vardır parlamentoda; işçiler, aydınlar, kimi yerde askerler arasından seçilir gelirler.

Fransa'da, 1936 seçimleri, Sosyalist Parti'nin yaptığı atılımın bir kanıtıdır. Parlamenter rejimin iyiden iyiye oturduğu küçük ülkelerde, bunalım, sosyalizmi genel olarak güçlendirir: Danimarka'da, İsveç'te, Norveç'te olan budur; İsveç'te doğrudan doğruya iktidara gelmişse, Finlandiya'da en güçlü parti onunkidir. Bütün bu ülkelerde, sosyalist ya da işçi partilerinin üye sayısı 1929 ile 1939 yılları arasında artar; sadece, Büyük Britanya'da durağan kalır ve İsviçre'de geriler.

Komünit partilere gelince, Fransa'da ve Almanya'da **dev ilerlemeler** kaydederler.

> *Fransa'da Komünist Parti, 1936 seçimlerinde, bir köşede kalmış durumdan sıyrılır ve Halk Cephesi'ne katılır; 1932'de 796.000 oy almışken, 1936'da 1.502.000 oy kazanır ve parlamentoda 60 sandalye elde ede r. Almanya'da bunalım, işçi yığınların fabrikada edilgin tavırlarıyla kitlelerin siyasal bakımdan köktencileşmesi arasında garip bir çelişki sergiler; öyle de olsa, 1930 ile 1932 arasında, Alman Sosyalist Partisi 1.388.000 oy yitirirken, Komünist Parti 1.384.000 oy kazanır ve üye sayısını da yüzde yüz artırır.*

Öte yandan, sosyalist partiler de değişmişlerdir.

Sosyalizmdeki değişiklik

Genel olarak, **reformizme doğru** evrilmiştir sosyalist partiler ve, devrimci formülleri kullandıklarında da, parlamenter demokrasinin oyununa ayak uydurmak için, Marksizmden gitgide daha fazla uzaklaşmışlardır; bu partiler, reformlara girişir, onları destekler ya da öğütler ve söz konusu reformlar da, F.D. Roosevelt'in *New Deal*'inde yapılanlardan pek az farklıdırlar aslında, yani kapitalizm çerçevesinde kalarak hemen alınması gerekli önlemlerdir. Bir bakıma, bu partiler içerdeki değişikliklerden etkilenmişlerdir, çünkü en etkin ve genç öğeler Komünit Parti'ye doğru yönelmişlerdir; öte yandan, küçük burjuva, memur ve müstahdem, bir de memurlaştırılmış işçilerin gelip saflarına girmeleriyle ortaya çıkan bir durumdur bu.

İtalya'da ve Almanya'da faşizmin attığı adımlar da, bu değişikliği belirginleştirir. Diktatörlüklerin kolayca yerleşmesi, bölünmüş işçi sınıfıyla sosyalizmin alabildiğine zayıflığını ortaya koymuştur; bir de, diktatörlüğe hasım durumundaki orta sınıflardan öğeleri yanlarına almadıkça bu faşizme

karşı çıkamayacaklarını göstermiştir. Yığınla sosyalist, olan bitenden kapitalizmi sorumlu görse de, gerçekliğe bakıp şuna inanırlar: Kollektivizmin güncelliği yoktur; ne olursa olsun, şiddete dayanan toptan bir değişiklik bugün için imkânsızdır. Böylece, her şeyden önce iktisadî bunalıma son vermelidir; çünkü, sefalet umutsuzluğun artasıdır ve işçi sınıfının bir bölümünü komünizme iterken, ötekini de faşizme doğru sürükler. Buradan kalkarak, birçok sosyalist kuramcı, yeni sosyal gerçekliğe uydurabilmek amacıyla, **Marksizmi gözden geçirme**ye girişirler; onlar arasında Belçikalı Henri De Man, *Marksizmin Ötesine* adlı eserinde (1927), Marksizmden pek uzak bir görüş ortaya kor, özellikle de tarihin materyalist anlayışını terkeder.

> *Ona göre, bütün bir işçi sınıfına has ortak yarar yoktur; çünkü, sosyalist işçi, "bir burjuva olma özleminden başka şeyi düşünmeyen iştahı kursağında kalmış bir kapitalist"tir. Pratik planda söz konusu olan, sadece asalak tekelci kapitalizmle mücadele etmek ve bu amaçla da, onun proleterleşme ile tehdit ettiği insanlara, yani bağımsızlıklarını hâlâ sürdüren tacir ve sanayicilere, zanaatçılara, çiftçilere, memurlara çağrıda bulunmaktır; böylece, ekonomideki kaosu daha da ağırlaştıracak her türlü karışıklıktan kaçınmalı, mülkiyetin her türlü sosyalizasyonundan vazgeçmeli, somut bir gerçeklik olan ulusal duyguya bir yer vermeli ve devletin herkes karşısındaki iktidarını güçlendirmeli. Tröstler karşısında bu genişliğine toplaşmayı gerçekleştirmek için, sadece emekçi bir görüşe gelip sıkışmamalı; proletaryanın ve orta sınıfların çıkarlarını uzlaştırmaya çalışmalı. Uygulamada birer tekel olup çıkmış temel sanayilerle bankalar millileştirilecektir sadece; tröstlerin gitgide tehdidi altındaki rekabetçi kesim ise, olsa olsa devlet denetimine tabi tutulacaktır.*

Henri De Man'ın, yabancı sosyalist partiler, özellikle Fransız Sosyalist Partisi üzerinde belli bir etkisi oldu. Partide bir fraksiyonun 1933'te yayımladığı *Yeni Sosyalizm* adlı kitabın alt başlığında şunlar yazılıydı: "Düzen, otorite, ulus". Fraksiyon, başını Leon Blum'ün çektiği "eskiler"in "hareketsizlik"i ile "yazgıcılık"ına karşı çıkıyor ve orta sınıfları temsil eden Radikal Parti'yi bir ulusal sosyalizme doğru çekmeye çalışıyordu. Partinin

başındaki Leon Blum’e gelince, yine de bir reformcu program uyguladı. Radikallerle hükümetteki bağlaşıklığı, programında dile getirdiği yapısal reformlardan vazgeçmeye zorladı onu ve -Buğday Ofisi’ni kurmak, Fransız Merkez Bankası’nı millileştirmek gibi- sıradan reformlarla yetindi; ayrıca, partisinin pasifist kanadı ile radikaller, İspanya İç Savaşı’na müdahale etmeme zorunda bıraktı; son olarak, Münih anlaşmasına evet demenin “iğrenç rahatlığı”, partinin geleneksel ilkelerine bağlı insanlarla kopuşa götürdü onu.

Bu reformist gelişmenin nedenleri neydi?

Öteki liberal ülkelerde olduğu gibi Fransa’da da, sosyalist öğretiye uygun yapısal reformlar, ülkenin iktisadî ve siyasal örgütlenişinin baştan aşağıya yeni bir dökümünü, yani gerçek bir sosyal devrimi gerektiriyordu; çoğu parti üyeleri, özellikle de şefleri, bunalımı ve sefaleti ağırlaştırma, ülkeyi, tehdit edici diktatörlük rejimleri karşısında tehlikeli biçimde zayıf düşürme korkusuyla, birşey yapmaktan çekiniyorlardı. Öte yandan, parlamentoda çoğunlukta değildiler ve sağlarındaki partilerle -İngiltere ve Belçika’da Liberaller, Fransa’da Radikaller- bağlaşıklık zorunda kalma, ellerini ayaklarını bağlıyordu. Ayrıca, komünizme yolları açma korkusuyla, egemen sınıfın bürokraside, bankalarda, basın ve kilit sanayilerdeki temsilcileri panik yarattıklarında, sermayenin kaçışına yol açtıklarında, boyun eğdiler ve yeni sosyal yasaları uygulamayı reddettiler. Böylece, iktidara geçtikleri her yerde, sosyalist partiler çabucak kovuldular ya da hasımlarıyla biraraya gelme zorunda bırakıldılar. İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da ve Belçika’da olan budur. Bütün bu talihsiz deneyimler, komünist partileri güçlendiririrken, sosyalist partileri zayıflatmış ve kendilerine bel bağlamış yığınla insanı düşkırıklığına uğratmıştır. Çeşitli sosyalist girişimlere -1922’den önce İtalya’da, Almanya ve Fransa’da- Ely Halevy’nin, 1929-1931’de İngiliz sosyalizmi üstüne dile getirdiği şu yargılamasını uygulayamaz mıyız: “Kâra dayanan sistemi değiştirmek için hiçbir şey yapmadığı gibi, kimi zaman bu imkânsız sistemin iyi işlemesi adına ne gerekiyorsa yaptı”?

BUNALIMIN DÜŞÜNCELERE ETKİSİ

Bütün olarak bakıldığında, 1918’den başlayarak, fikir yaşamı ve sanatsal üretim karışık ve istikrarsız bir toplum görünümünü sergiler; bu görünümde, geleneksel ilkelerin yerlebir oluşu karşısında, heyecan ve lirizmden kaçış vardır, savaş ve ortaya çıkardığı sorunlar düşünülmek

istenmez, ama düşüncelerdeki genel kaygı da apaçıktır. 1930 sonrasında ise, dünya çapında bunalımın, koptu kopacak bir kasırganın işaretlerinin etkisiyle hava değişir; bunalım, 1918'den beri kendini belli etmiş eğilimleri güçlendirdiği oranda, daha da hızlanır bu değişim; ve yine o değişim, uluslararası barışı güvencede tutan maddi ve demokratik bir ilerlemeye olan inanca yeni darbeler indirir.

Bu yeni havayı daha yakından kokladığımızda ne görürüz?

Yeni atmosfer

1928'de, Romain Rolland Gandhi'ye şöyle yazıyordu: "Yaklaşan bir yanın yüzyılın korkunç yükünü sırtında taşıyacak olan dünya gençliğine, davranış kuralı olarak işine yaraması için anlaşılır bir vasiyetname bırakmamız önemli. Bu gençliğin üzerinde korkunç şeylerin birikip yığıldığını görüyorum. Bir yakıp yıkma çağının, geçmişteki bütün savaşların yanında çocuk oyuncağı olarak kalacağı bir dünya savaşları döneminin, ulusları yok edecek bir kimya savaşının hazırlanmakta olduğuna kuşkum yok artık".

1931 Kasım'ında da *Günce*'sinde şunları söyler: "Bir on iki yıllık aranıştan, duraksamalardan sonra, çoğumuz şu noktada gelip buluşmak zorunda kaldık: Rusya sınırlarına kadar ve ona Amerika'yı da ekleyerek, en geniş anlamıyla bütün Batı'da varolan sosyal düzenin sürmesi imkânsızdır..."

Bu arada 1929 bunalımı patlak vermiştir. 1930'dan başlayarak, en aydınlık kafaları, en yücegönüllü insanları bunaltan temalar, proleter sınıfın sefaleti, savaş tehditleridir; bunlara, söz konusu sefalet ve tehditleri sanayi uygarlığına bağlamak isteyen fikirler eklenir, tekniğin istilasına, bilimin övünmesine ve bireyin ezilmesine karşı çıkarlar ve çağdaş uygarlığı baştan aşağıya suçlarlar. Aydın tabakanın sadece bir bölümü Marksizme yönelir ve sıradan reformlarla yetinmeyip, burjuva bireyciliği üstüne kurulu eski uygarlığı mahkûm ederler; esef etsin etmesin, hepsinde dünyanın sonuna tanıklık etmenin duygusu egemendir.

20'li yıllardakinin tersine, eserler gitgide "güdümlü"dür (angaje), yani bir "**davaya bağlı**"dır, fikir sistemleri gitgide yaşamsal somut sorunların çözülmesine yönelmişlerdir; öyle katıksız, saf düşüncelerden örülü bir felsefe bulmak imkân dışıdır aralarında, çünkü dış dünya gerçekliği savsaklanır gibi değildir. Determinizmin bunalımından doğmuş, psikanalizle görecelik kavramının genişleyip bütün fikir alanlarına

yayılışıyla derinleşmiş bilginin eleştirilmesinin yol açtığı bir tema, **anlamsız dünya teması**, -edebi, sanatsal, felsefi- değişik biçimlerde gitgide yayılır durumdadır şimdi. Bu kötümser atmosferde, insan, değerler yaratan özgür kişi olarak, kendisinin daha çok bilincine varır, nesnelere ve olaylara bir anlam verir; aynı zamanda alabildiğine zayıf oluşunun, tek başına kalma ve ölümle içiçe bulunuşunun, giderek bütün bir insan yaşamının anlam taşımadığının da bilincindedir. Yazarlar gibi ressamlar da (Kokoschka, Marc Chagall, Picasso...), çarpıcı tarihsel ve allegorik bileşimlerle, **faşist ideolojiye karşı** mücadeleye katılırlar.

Amerikan romanı ve etkisi

Birleşik Devletler'in bu kadar çok ve parlak yazarları hiç olmamıştı: 1930'da, Sindair Lewis, 1936'da Eugene O'Neill, Nobel edebiyat armağanını kazanırlar. Amerikan romanı, belki sinema tekniğinin etkisiyle görüş açılarını çoğaltınadaki hünerine dayanarak, dönemine egemen olur: Anlatım, hep şimdiki zaman ya da hep geçmişle ilgili olarak, tek çizgili bir gelişmenin mahkûmu değildir artık. Geriye bakışlar, geleceğe yönelik düşler, şimdiki zamanın örgüsüne karışır dururlar. Özellikle, ne Martin du Gard, ne Jules Romains'in yapamadıgını başarır, romanesk kurguyu, kahramana simgesel değer kazandıtarak bir dönemin tarihine hünerle yerleştirir. Geleneksel olarak gerçeklikten çok şiire tutkun Güney Okulu bile, Faulkner'le bir uygarlığın sonunu dile getirir.

Geçici bir süre için Marksizme eğilimli ya da en azından "popülist" olan Kuzeyin romanesk okulu, 1930'lardan sonra sosyal adaletsizliğe karşı eleştirilerini artırır: Dos Passos, dönemin etkisiyle, liberal ve çevreden soyutlanmış kahraman anlayışından acı bir sosyal eleştiriye geçer; kendisini allak bullak etmiş olan Sacco-Vanzetti davası çevresinde kurulu A.B.D. (Amerika Birleşik Devletleri) adını verdiği üçlemesinde, birbiriyle çatışan "iki ulus", sömürenlerle sömürülenler görüşüne varır. Ernest Hemingway, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*'da (1940), Cumhuriyetçi İspanya'nın dramını anlatır ve savunur onu. Özellikle genç kuşak, -John Steinbeck, Erskine Caldwell, "Amerikalı Zola" James T. Farrell- "yeni natüralist" bir eğilimi dile getirir, ancak 1937'den sonra bu Marksist eğilimi terkederek, Birleşik Devletler'de yeniden yayılan evrensel uydumculuğun etkisine girer. Onların yanı sıra, siyahi romancı Richard Wright, kendi ırkının sözcülüğünü yapar. Eugene O'Neill, insanın zayıflığını, düşman bir evren ve toplum karşısındaki sefaletini anlatan eserleriyle tiyatroya egemen olur.

1930’dan başlayarak bunalımın etkisine giren Büyük Britanya, Birleşik Devletler’de olduğu gibi roman ve tiyatro alanında olmak üzere tepkisini koyar ortaya: Marksist eğilimli bir sosyal eleştiri ve gerçeküstücü bir yaklaşımla, Davit Gascoyne, Roland Penrose, W.H. Anden, sosyal felaketi ve bireyin toplumla ilişkilerini anlatan eserler verirler. Ancak orada da, 1936’dan başlayarak, bu Marksist eğilimden sapılarak, şairler ve romancılar komünistlerin yanında mücadeleden çekilirler. Bir zıt uçta, topyekûn sanayi devrimine reddiye çıkaran bir grup eserin yazarları vardır: Aldous Huxley, Morgan (*Pınar, Sparkenbroke*); sonra Katolikliği kabullenen Evelyn Waugh ile Graham Green ve tiyatrosuyla, gitgide geçmişin değerlerine yüzünü çeviren T.S. Eliot ilk akla gelenlerdir.

Fransa’da da, romanesk edebiyat ve tiyatronun çehresi aynıdır; öyle de olsa, Alman varoluşçuluğu ile yakın cephelerin ötesinde oluşan olaylardan daha çok etkilenmiştir kalemler. Olan bitene en çok bağlı eserler arasında, devrimin romanları vardır: Aragon’un *Basel’in Çanları* ile *Güzel Mahalleleri*, Malraux’nun *İnsanlık Durumu* ile *Umut*’u, hatta *Troya Savaşı Olmayacak* (1936) ve *Elektra* (1937) ile Giraudoux’nun tiyatrosu böyledir; bu sonuncu yazarda, insanın yazgısının abesliği ile mutlak özgürlüğünün altı yeniden çizilir. Yalnızlık öylesine çaresizdir ki, ötekinin varlığı tek başına özgürlük için tehlikedir; Jean-Paul Sartre, *Gizli Oturum*’unda, bu anlayışın son noktasına kadar giderek, “Cehennem ötekilerdir” der; Andre Gide, iflah olmaz ve anarşist eğilimli bireyciliğini (*Sovyetler Birliği’nden Dönüş*, 1936) sürdürür; son olarak, Jules Romains, 1932’den başlayarak, *İyi Niyetli İnsanlar*’da, kayboluşuna yandığı iyimser bir toplumun kolektif ruhunu yeniden canlandırmaya çabalar.

Bütüne bakıldığında, dönem, soyut tepkisiyle resim bir yana, katıksız bir estetik aranışına uygun değildir; eserler, **çağları için güdümlü**dürler derinden derine, güdümlü olmayan bir idealden esinlendiklerinde bile öyledirler.

Marksizm akılcılığı yeniliyor. Bilimin ve ilerleme fikrinin eleştirisi

Varoluşçuluk, o “can sıkıntısına, ölüme, bunaltıya olan eğilim”, insanın yazgısı için yeterli bir açıklama değildir herkesin gözünde. Marksistler için, çağdaş insanlığın mutsuzlukları, bilimle tekniğin, ya da insanın özünün değil, gerileyen kapitalizmin yolsuzluklarının eseridir. Burjuvazi sınıfıyla bir kopuş kararlılığı göstermiş olan herkesin gözüne şirin gözüken Marksist ideoloji, gitgide açıklık kazanır ve sertleşir ve akla aykırılığın bütün

biçimlerine, gerçeküstücülüğe, Bergsonculuğa, klasik psikolojiye karşı, **bilim ve insanın bilimsel açıklanışı adına** savaş açar; 1939 yılındadır ki, ünlü Düşünce dergisi Paris'te yayımlanmaya başlar. Bilim, hem insanın kökeni ile ilgili bir açıklama, hem de sınıf mücadelesinin her evrimin motoru olduğu toplumla ilgili bir çözümleme sağlar ve çağdaş tarihi sergiler gözler önüne; ayrıca bilim, insana, bilgisi ölçüsünde ve durmadan artan ihtiyaçları doğrultusunda, dünyayı değiştirme gücünü verir. Doğa bilimleriyle insan bilimlerinin birliğini vurgulayan Marksist bilim, böylece insanın önüne, bireysel serüvenini yerleştirebileceği, dünyadaki evrimin bilincine varabileceği tam bir sistem koyar; insanlığa mutlu bir gelecek vaadeder ve alabildiğine iyimserdir, bugün gördüğümüz bütün sorunlar ve acılar komünist toplumda kaybolacaktır, der.

Marksizm bunları söylerken, ideolojik arenanın öte ucunda, insanlığın çektiği acıların sorumlusu olarak bilimi ve tekniği gösterenler yer alırlar. Onlar, akli bilimin doğruyu göstermekteki güçsüzlüğünün yanı sıra, dünyayı değiştirmekteki korkunç gücüne karşı çıkarlar. Sanayi Devrimine ve bilime reddiye çıkaran bu tavrın temsilcisi, Bergson'un çömezi Gabriel Marcel'dir; Hıristiyanlığa dönmesinin arkasından, doğal bilgi biçimlerinin yerine **Hıristiyan inanç ve umudunu** geçirmek ister. Ne var ki, bilime duyduğu güvensizlik, uygarlığın evriminin anlamı üstüne derin bir kötümserlikle içiçedir; çünkü, sanayi uygarlığı geliştikçe, atalardan kalma inancın önüne yığınla engel koymaktadır; böylece, bir gerileme vardır, onu gidermek için de, "modern düşüncenin iki yüzyıldan beri aşağılara doğru kaydığı yokuşu kararlı bir biçimde tırmanmak" gerekir.

Büyük sanayideki gelişmenin er geç arkasından getireceği sosyal sonuçları -bulanık da olsa- farkeden tüm tutucu çevreler, ayak uydururlar ona. O zaman da, bütün bir XIX. yüzyıl boyunca maşinizme karşı yükselen ve bilimle akla hor bakmış olan eleştiri ve yakınmalar çoğalır. 1930'dan başlayarak, Georges Duhamel, *Gelecek Yaşamdan Sahneler*'inde, "makine"nin diktatörlüğüne karşı "birey"i savunmak isteyenlerin; mekanikleşmiş uygarlığa, bu "korkunç işporta malı"na, bu bireyi grubun içinde eritmeye varacak, gerçek uygarlığın özü olan çeşitliliği ve niteliği yok edecek olan bu "sinekler uygarlığı"na karşı çıkanların sözcüsü olur.

Madem ki maşinizm kötü bir şeydir ve felaketlere yol açıyor, öyleyse yalnız "zekânın düşmanı" değil, işsizlik ve sefaletten de sorumlu olan bu "yeni Prometheus'u zincire vurmak" gerekmez mi? Teknik ilerlemeye karşı

protestoda en ateşli ve direşken olanlardan biri Joseph Caillaux'dur ve "katil tekniği", "iktisadî anarşi ile ahlaksal dengesizliğin" kaynağı olarak gösterir. Milyonlarca işçiyi işsizliğe duçar eden büyük teknik buluşlardır deyip, Kembs barajını örnek olarak verir: Barajın sonunda kurulacak santral 25 işçiyle çalışacaktır, ama vaktiyle elektrik üretiminde çalışan 1.200 kişiyi de işsiz hale getirecek ve elektrik de öyle daha az pahalı olmayacaktır. Caillaux, teknisyenlerden kaygılanır ve şöyle der: "Aydınlar, sanayi uygarlığının aşırılıklarına karşı çıkmazlarsa, halklar tehlike ve felaketlerle yüzyüze geleceklerdir."

Yeni korporatizm vezanaatçılığa övgü

Geçmiş özlemine ve "manevi değerler"e sıkı sıkıya bağlı bu teknik aleyhtarı ideoloji, Fransız Devrimi'nden doğan liberal bireyciliğin ve hukuk rejiminin zıddı çeşitli öğretilerde dile gelir doğallıkla. Özellikle **yeni korporatizm** böyledir: Meslekleri örgütleyerek üretimi disiplin altına almak ve sınıf mücadelesini ortadan kaldırmak iddiasındadır; meslekler de, patronların bireyciliğini ve işçilerin direnişlerini dizginleyebilecek aracı örgütlere dönüşmüşlerdir. La Tour du Pin'in çömezleri, demokrasi ve cumhuriyet aleyhtarı kimi Katoliklerin geliştirdikleri eski bir düşüncedir bu. Ne var ki, sosyalizmi kabul etmeyecek, ama öyle de olsa liberal rejimin anarşisine bir çare arayan herkesin merakını birden üstüne çeker. Bu paternalist ve loncacı ülkünün havariliğini yapanlar, faşizme yakınlık duyan genç Katolik aydınlardır özellikle. Uygulamada, söz konusu korporatizmin kabul edildiği her yerde -yani diktatörlük rejimlerinde-, herkesin çıkarlarını ahenkleştiren özgür bir örgütleniş görülmedi, tersine diktacı iktidarlarla bağlaşıklık içinde, büyük güçlerin özel çıkarlarını dayatmada bir araç oldular: Faşist İtalya, Salazar'ın Portekiz'i, Dollfuss'un Avusturya'sı, Franko'nun İspanya'sı böyledir; yine hiçbir yerde, patronların bütünü için bile, ilgililerin kendi kendilerini yönetme gerçekleşmedi.

Bunun gibi, Fransız, Alman, İtalyan hemen bütün korporatistlerde, eski çalışma biçimleri, yani **loncaları ve köylülüğü yüceltme** ve yeniden değerlendirme girişimleri, görülür. Almanya'da, feodal rejim meddahı Katolik iktisatçı Adam Müller'in eseri mezarından çıkarılır; Fransa'da ve İtalya'da Georges Duhamel, Cailiaux, Gina Lombroso-Ferrero vardır, "nicel"le uzlaşamayacak "nitel" yüceltir ve "bizim ırkımızın zevk ve geleneklerinde niteliğin eseri" vardır, derler. "Dünya, Fransa gibi tarımsal ve zanaatçı küçük sanayiye doğru gitmeli ve bu sanayi de, elektriğin

geliştirdiği küçük aletlerle donanmalıdırlar"; "Bugün en zengin sanayiler, büyük fabrikaları olmayan sanayilerdir..." Bütün ülkelerde, hükümetlerin de yardımıyla, esnaf kuruluşları yolunda büyük çaba harcanır.

Zanaatçılığın yüceltilmesinin amacı da şudur: Mekanikleşmeye karşı çıkarak, "sermaye ile ücretlilik arasında kalmış bir sosyal sınıfı" kurtarmak; insanın unutur olduğu "aile ruhu, lonca anlayışı, kimi zaman dinsel anlayışı" gibi değerleri tekrar ihya etmektir. Zanaatçılığın yeniden doğuşu, kapitalist dünyanın bunalımına bir çare olarak görülür; böylece o, sosyal yapıyı hiçbir noktada değiştirmeden, mekanikleşmiş büyük sanayinin felaketlerini savuşturmada yardımcı olacaktır. Alman faşizmi bir propaganda teması yakalamıştır: köylüleri, motorize büyük işletmenin karşısına dikmek, genç işçileri de, insanı makine durumuna indirgeyen ve onu sefalete sürükleyen tekniğin önüne çıkarmak; "insanı bir mekanik alet derekesine indirgemek için, ruhunu parça parça eden ruhsuz bir çalışmaya" karşı Alman gençliğini korumalıdır, denir. Öyle olunca, rejimin gözalıcı ilk önlemleri, bayındırlık çalışmalarını. "kazma kürek" dayatmak olur: "Bütün çalışmalar, mekanik araçlar gerekli olmadıkça, insan gücüyle gerçekleştirilmelidir"; Thuringe züccaciye sanayisinde, hükümet, "emeği ve ekmeği çok sayıda işçiye yaymak" amacıyla, cama üflemede makine kullanımını yasaklar. Bütün ülkelerde, el emeğini ihya için, kimi makinelerin kullanılmasını sınırlama girişimleri görülür.

Ne anlama geliyordu bu tavırlar?

Böylesi tavırlar, iktisadî rejimin üstesinden gelmekte kendini güçsüz hissettiği **maddi ilerleme karşısında şaşkınlığın** işaretleridir. "Fikri ve moral bir ilerlemede dengesini bulamamış maddi bir ilerlemenin sonuçlarından insanı kurtarma söz konusudur bugün" diyecektir bir Fransız yetkili.

Marksistlerin dışında, ilerleme ideolojisine sadık kalmış yazarlar, filozoflar nadimdir. Andre Gide, "kötü diye görülen, ama sırası geldiğinde, gücün ve ilerlemenin öğeleri haline gelebilecek güçler" e güvenini ilan edip ünlü *Yeni Nimetler'*inde aynı fikre döndüğünde, yapayalnız kalır ve dostlarının yanında esefle karşılanır yaptığı. XVIII. yüzyıldan beri hemen bütün Fransız aydınlarının ülküsü olan **ilerleme düşüncesi**, Fransız burjuvazisinin gözünde, "köhnemiş bir dogma", ilkel, horlanan bir değer olup çıkmıştır.

İktisadî düşüncenin gözden geçirilmesi. JM. Keynes'in rolü

Büyük bunalım, yüzyılın başlarında egemenliklerini hâlâ sürdüren iktisadî kuramların gözden geçirilmesini ve altüst oluşlarını hızlandırdı. Paraların, dış ticaretin, ulusal üretimin örgütleniş ve yönünün karşısına çıkardığı sorunlarıyla Birinci Dünya Savaşı deneyimi; kapitalizme karşı bir rejimin kurulduğu ve kök saldığı Sovyetler Birliği örneği, iktisatçıları, çalışmalarına eskisinden daha gerçekçi bir yön vermeye, klasik öğretileri çağdaş olayların ışığında **gözden geçirme**ye zorlamıştı. Klasik ekonominin kimi öngerçekleri alabildiğine sarsılmıştı: Şu açıkça görülüyordu ki, liberal ekonomi, öyle dendiği gibi genel çıkarla üreticilerin özel çıkarlarının kendiliğinden dengelendiği bir ekonomi değildi; iktisadî Malthüscülüğe adım başında rastlanıyordu; son olarak da hukuksal özgürlük, rekabeti sınırlandırmak amacıyla yaptıkları anlaşmalarla, en zayıf işletmelerle tüketiciler zararına olmak üzere, tekelleri destekliyordu.

Büyük bunalım, bu iyimser liberalizmi gitgide terketmeye zorladı; toplumu, tekellere ve düşük üretime karşı koruyabilecek bir ekonomi ve denetim yönetimi kurmak gerekiyordu. İktisatçıların ufku genişledi, özellikle **dengesizlikler ve bunalımların incelenmesi**ne, iktisadî etkinliği düzenleme araçlarının araştırılmasına verdiler kendilerini. Öte yandan, aynı anda yeni çözümleme araçları ellerine geçmişti: Gerçekliği daha açık tanıyabilmek, evrimi önceden yönlendirmek olanağını sağlayan ekonometri böyleydi. Ayrıca, Marksist ekonomi ve Sovyetler Birliği’nde gerçekleştirdikleri, “sosyalizmin ülkesi”nde bunalımın olmayışı, bütün bunlar üzerinde dikkatle durulur oldu; sonra iktisatçı Emile James’ın da dediği gibi, “Marksizm, gerçek bilimin kıyısında bir sapma değildi, ona güven beslemeyen ya da etkisinden korkanlarca bile, ciddiye alındı, çözümlendi ve yorumlandı.”

Böylece kâr, ücretler, faiz, paranın rolü ve doğası, fiyatlarla ilgili **yeni kuramlar** çıktı ortaya; özellikle, bunalımlar ve dönemlerle ilgili kuramlar derinliğine araştırıldı ve nedenleri ve çareleri belirlenmeye çalışıldı. Bu çareler de, temel yapıda reformları da içeren tam bir planlamadan, banka ve kilit-sanayilerin gözlenmesini de kapsayan ekonominin sıradan yönlendirilişine değin uzanıyordu. Müdahalecilerin karşısına, hâlâ pek canlı bir liberalizmin yandaşları çıktılar. Ne var ki, söz konusu liberalizm, yüzyılın başındakinden pek farklıdır: Devlet denetimine karşı çıkarken, “Bırakınız yapsınlar”a dönmeyi de körükörüne istemez, dahası devlet müdahalesinin her biçimine yasak koymaz.

John M. Keynes, işte böyle bir ortamda belirir.

> *Genel bunalımın orta yerinde, hükümetlerin amprik olarak ve yeterli bir kuramsal temele dayanmadan müdahalelerde bulundukları bir sırada, Keynes 1936'da,* İstihdam, Faiz ve Para Üstüne Genel Kuram*'ını yayımlar. Büyük etkileri olur eserin ve Adam Smith'in* Ulusların Zenginliği *ya da* Komünist Manifesto*'nun etkileriyle karşılaştırılır yaptıkları. Gerçekten, Alfred Sauvy'ye göre, Keynes, "kapitalizmin kurtarıcısı" idi; onun kuramı sayesinde, "kapitalizm, kolektivizmin baskıları içine düşmeden, özgürlüğün kimi çetinlik ve sertliklerini atmak olanağını elde etti". Keynes, çoğu kez Karl Marx'ı hatırlatsa da, kapitalizmin hasını değildi; onu, yapısal reformlarla altüst etmeyi istemez, işleyişini düzeltmenin arkasındadır: Girişim özgürlüğü, özel mülkiyet saklı tutulmuştur, ne güdümcülük ne de planlama önerir. "Keynes Devrimi", şunu gösterir aslında: Klasik kuramlar, işsizliğin olmadığı ve esas olanın üretme olup dağılım olmadığı bir toplum için geçerlidirler sadece. İktisadî olgulara, işletme çerçevesi içinde mikro-ekonomik açıdan değil, ekonominin bütünlüğü içinde, makroekonomik açıdan bakılmalıdır. Kapitalist ekonomik dünyanın yorumunda, Keynes şunu göstermek istiyor: Şimdi bir "düşük istihdam dengesi" _ vardır ve ne rastlantısal ne de iradi olmayıp tüketim giderlerindeki yetersizliğin sonucudurlar; işte bu yetersizliktir yatırımları, giderek istihdamın düzeyini sınırlayan. Bunalımdan sıyrılmak için, o geleneksel ücretleri indirme Hacı etkisizdir, tersine istemin artması sağlanmalıdır: Bunun için de, tasarruf sahipleri kısır bir biriktirimden vazgeçirilip yatırıma sevkedilmeli; dolaşımdaki para miktarı artırılmalı; uzun vadeli bir kredi ile faiz hadlerinin sistemli düşürülmesi politikası uygulanmalı; bir kamu yatırımları ve bayındırlık çalışmaları politikası izlenmelidir: İşte bu politikadır ki, gelirlerde yeni bir dağılıma yol açacak, yeni istemleri doğuracak ve böylece ekonomiyi işler hale getirecektir. Son olarak, korumacılık, yüksek fiyata üreten işletmeler yaratmaya götürse bile, ulusal geliri ve istihdamın düzeyini yükseltecektir. Keynes'in kuramı, "tutarlı bir müdahale politikasına gerekçe" oldu; "işsizlik tehdidini safdışı ederek ya da önleyerek kapitalizmi ve kapitalist kârları kurtardı" (J. Marchal); pek özel bir durumun -sadece. Büyük*

Britanya'nın!- temsilcisi olsa da, çok uyarıcı oldu ve "o zamandan beri ortaya çıkan hemen hemen bütün fikir hareketlerinin çıkış noktası hizmetini" gördü (E. James).

Bunlar olurken, geleneksel kimi liberal kavramlar da değişikliğe uğradı.

Gerçekten, yeni liberalizmin, devletten sadece düzeni ve güvenliği sağlamayı isteyip, özellikle iktisadî yaşama her türlü müdahaleden uzak durmasını öğütleyen eski liberalizmden farklı olduğunu görmüştük Bu farklılık, o güne değin dokunulmaz bilinen kimi eski anlayışlara da kesin olarak dokunmanın gerekçesi oldu.

Başta **mülkiyet kavramı** geliyor. Vaktiyle patronun istediği gibi algıladığı mutlak mülkiyet kavramının yerine, yığınla yasanın kıskıvrak bağladığı işletme bir tür sosyal hizmet olup çıkmıştır. Patron, fabrikasını keyfince kapatıp ya da üretimi azaltamayacağı gibi, hafta tatili, haftalık iş saati toplamı, ücretli tatiller, iş kazaları, sosyal sigortalar üzerine yığınla yasa, onun eskiden mutlak olan otoritesini sınırlar. **Sözleşme özgürlüğü** de büyük değişikliklere uğramıştır: Vaktiyle iş akti bireyseldi ve sadece tarafları bağlıyordu ve içeriğini yasakoyucu değiştiremezdi. Oysa bugün, iş sözleşmesi güdümlü ve kolektiftir; yasa, tarafların özgürlüklerinin üstünde, insan kişiliğine ve haklarına saygıyı esas alır ve başta işçiler olmak üzere, "iktisadî bakımdan zayıf" olanları korur; toplu sözleşme de, "en çok temsil gücüne sahip" olan sendika, patron ve işçi örgütlerince aktedilmiştir ve ona karşı olanları da bağlar. **Ücret kavramı** da değişmiştir: Yasalar ve sosyal sigortalar onumda altüst etmişlerdir. İşçi, yaptığı çalışmaya göre ücreti ödenen bir kimse değildir; ücret de, istem ve sunum yasalarına tabi olmaktan çıkmıştır. Toplu sözleşmeler üzerine yasalar, "asgari ücret"i güvenceye bağlarlar; sadece verimlilik değil, insanın kendisi de bir etkendir artık.

BÖLÜM VI
BÜYÜK BUNALIM VE SONUÇLARI: (III)
SİYASAL SONUÇLAR

1929'la başlayan büyük bunalımın daha da belirgin olan sonuçları siyasaldır: Liberalizm geriler ve parlamenter demokrasinin bunalımına yol açarken, Avrupa'da düpedüz faşist diktatörlükler ortaya çıkar.

Nasıl?

LİBERALİZMİN GERİLEYİŞİ VE PARLAMENTER DEMOKRASİNİN BUNALIMI

İktisadî bunalım, bütün ülkelerde siyasal rejimleri ve özellikle de parlamenter rejimi sarsmıştır; 1918'de İtilaf Devletlerinin zaferi, parlamenter rejime mutlu bir gelecek vaat etse de böyle olmuştur. Her yanda **liberalizmin gerileyişi** belirginleşir ve yürütme gücünün yetkileri genişler.

Gerçekten bunalım, vaktiyle parlamenter rejimin iyi işleyişini mümkün kılan koşulları sonunda yokeder: İşsizliğin genişlemesi, alım gücünün azalması, orta sınıfların ve köylülerin çöküşü, sınıfsal zıtlıkları derinleştirir, reform yandaşlarının istemlerini daha da bileyler. Kamu özgürlükleri, özellikle de dernekleşme özgürlüklerinden, yeni haklar elde etmek için halk kitlelerinin yararlanmalarında korkulacak bir yan yok mu? Sosyal hiyerarşiyi tehdit eden bu özgürlükler tehlikelidir; yok etmeli onları, ya da en azından uyutmalı! Mülkiyeti kurtarmak için, yönetici sınıfların bir bölümü, liberalizmi yadsır ve gider karşı-devrimle kolkola girer; parlamenter demokrasinin güçlükleri çözmede güçsüzlüğü ortaya çıktığı ölçüde, daha da kolay olur muhabbetleşme.

Böylece, 1933'te Birleşik Devletler, İngiltere ve Dominyonları, Fransa ve kimi Kuzeybatı ya da Orta Avrupa'nın küçük ülkeleri, Belçika, Hollanda, İsviçre, Çekoslovakya ve İskandinav ülkeleri bir yana, dünyada ayakta kalmış tek bir liberal rejim yoktur.

Merkezî iktidarın en zayıf durumda olduğu Birleşik Devletler'de bile, bunalım, Başkan'ın yetkilerini alabildiğine çoğaltmanın kapısını açar. *New Deal* boyunca, şarta bağlı paraca yardım, federal otoriteye, iradesini federe devletlere dayatma olanağı sağlar. Böylece, federal yönetim, daha önce

federe devletlere ait geniş alanlara el koyar. Başkan Roosevelt, onların birkaçını birden ilgilendiren kamu hizmetleri yaratır ve federe devletler, Birliğin politikasını uygulayan görevliler olup çıkar. Kongrenin tek görevi vardır artık: Ülkenin genel politikasını saptamak! Ve çerçeve yasalarla **yürütmenin düzenleme yetkisini** genişletip durur. 1937'de yolları açan bir Anayasa değişikliğine gidilir ve 1941'de, üye devletlerin, federal devletin el atamayacağı hiçbir alan kalmamıştır kendilerinde. Kongre, denetlemede ne denli titizlenirse titizlensin, federal yetkilerin genişlemesinden yararlanan tek kişi, Başkan'dır artık.

Parlamenter rejimin anayurdu olan İngiltere'de bunalım derindir. Yasama alanında, bakanlıklara ve bakanlara, yasama yetkisinin bir bölümünü devretmenin kapısı aralanır. Yüzyıllık yasaklara sırt çevrilir; dahası, 1933'ten başlayarak Kuzey İrlanda'da *Habeas Corpus* askıya alınır. Sonunda şunun farkına varılır: Parlamento, iktisadi sorunlarla uğraşma yeteneğinde değildir; bu sorunları partilerden bağımsız ve ulusal temsilden ayrı bir **teknisyenler heyeti**ne bırakma yolunda öneriler olur.

Fransa'da, parlamenter rejimin zayıflaması, bunalım sonucu daha da artar ve anayasal çarklar tam bir felce uğrar. Sol blok, 1932 ve 1936 seçimlerinde sağa karşı açık bir zafer kazanır; ne var ki, 1938'de, sağ güçlerce iktidardan kovulur. Mali ve sosyal sorunlar başa geçerler; parti mücadeleleri de her türlü uzlaşmanın dışına çıkar, bir iç savaşın eşiğine geldi gelecek olur ülke. 1932 seçimlerinde Sosyalist Parti'nin ilerlemesi ve özellikle 1936'da Halk Cephesi'nin zaferi, İtalya'da ve Almanya'da otoriter yöntemlerin başarı kazandığı bir sırada, kötü örnek olurlar diye yönetici sınıfları kaygılandırır. Daha önce Rusya'daki terörün anısı da unutulmamıştır. Bütün bunların sonucu, demokratik usule güven kaybolur ve işçi sınıfının -bir an için de olsa- tehlikeye düşürmeyeceği kendi çıkarları doğrultusunda **sert bir yönetimin aranışı** içine girer egemen sınıflar.

Fransız sağının demokrasi karşıtı, hatta cumhuriyet karşıtı geleneğinin sağlam kökleri de vardır. Kimi siyaset adamlarının sıradanlığı, siyasal-mali skandallar, geçmişten kalan bir parlamento karşıtlığını besler; milliyetçi dernekler de, burjuva gençlik üzerinde bunu işler durur: Yürütme gücünü güçlendirmenin arkasındaki *Yurtsever Gençler, Yurtseverler Birliği*'nin yanı sıra, monarşinin ihyasına aklını takmış azgın *Action française* de vardır. Siyasal ve sosyal düzeni -az çok şiddetle- sürdürmeyi savunan bu kuruluşlara yenileri de katılır ve içlerinde kimisi düpedüz faşisttir. Bütün bu

gruplar, parlamento karşıtı gösterilerini arttırırlar ve 1934 yılındaki Stavisky skandalı da patlayınca, hükümetin güçsüzlüğü ve tutarsızlığına bakıp kanlı eylemlere girişirler; hükümet işbaşından çekilir ve yerini eski Cumhurbaşkanı Doumergue'e bırakır ki, kurduğu hükümet Mareşal Petain, Laval, Flandin'le açıkça sağa kırmıştır dümeni. O hükümet, arkasından Laval'ın hükümeti, iki yıl deflasyon politikası izlerler ve gitgide etkisi altına girdikleri derneklerin örgütlenişi açıkça faşist, programı ise geleneksel otoriter sağın programıdır. Mücadele, siyasal ve sosyal alanla da sınırlanmaz: "Düzen güçleri"ni zayıflatmamak amacıyla, sağ, Almanya'ya kapalı politikasını terkeder; Fransız-Sovyet antlaşması reddedilir; eski İngiliz düşmanlığı uyanır; çok geçmeden İtalya'nın Habeşistan'a müdahalesi, faşist devletlerin Franco'ya yardımı, Münih anlaşması uygun görülür, destek sağlanır.

Faşist derneklerin tehdidi, solun bütün parti ve örgütleri arasındaki bağları sıklaştırır; bir *Antifaşist Aydınlar Komitesi*'nin kuruluşu, temas ve anlaşmaları kolaylaştırır, sonuçta eylem birliği anlaşmasına giderken, kurulan Halk Cephesi de 1936 seçimlerinden zaferle çıkar. Güçlü bir komünist partinin desteklediği sosyalist doğrultudaki bir hükümet karşısında yönetici sınıfların bir bölümünün terörü, gitgide güç denemelerine doğru çevirir yüzünü; sanayicilerden, dışardan, yüksek bürokrasi ile ordunun kimi öğelerinden yardım gören yeni faşist kuruluşlar da çıkar ortaya ve cinayetler işlenmeye başlar.

Sertlik ve şiddet bakımından daha öncekileri aşan bu mücadeleler, kurumlarda bir reformu önlemekle kalmaz, rejimin yürütme gücünde güçlenişe doğru ağır ağır gittiği bir sırada, onların kötü işleyişini daha da belirginleştirir: Başbakan, bakanlar arasından sıyrılır sivrilir ve apayrı yetkilerle donanır, hükümet demek o demek olur neredeyse; yasama gücü yürütmenin lehine ayrıcalıklarını kaybeder ve kanun gücünde kararnameler harcıâlem olup çıkar. 1934'ten sonra, büyük reformların çoğu onlarla gerçekleştirilir; 1937'den 1939'a kadar, yirmi altı ayın on üçünü, hükümet kanun gücünde kararnamelerle yönetir.

Liberalizme sadık kalmış öteki ülkelerde de, bunalım, siyasal sonuçlara yol açar. Belçika'da, İsviçre'de, Danimarka'da, Norveç'te, Finlandiya'da da faşist palazlanışlar olur, parlamentolarda yer tutarlar.

FAŞİST DİKTATÖRLÜKLER

Daha 1929 bunalımından önce, kimi Avrupa devletlerinde parlamenter rejim devrilmiş ve diktatörlükler kurulmuştu. Gerçekten, 1923'le beraber, İspanya'da General Primo de Rivera bir askerî diktatörlük kurar; Portekiz'de General Carmona, 1926'da; General Gomez da Costa ile Lizbon'u aldıktan sonra, onu taklit eder. Bulgaristan'ın, Tsankov'la birkaç diktatörlük yılı (1923-1926) olmuştu: Yunanistan da, 1925'te, General Pangalos'la böylesi bir dönemden geçmişti. Son olarak, 1926'da, Mareşal Pilsudski bir askerî hükümet darbesi yaparak, parlamenter yönetim dekorunu sürdürse de iktidarı elinde tutar. Ne var ki, bütün bu otoriter rejimler eski tarz diktatörlüklerdi, oysa 1922 yılından başlayarak İtalya'da kurulan rejim **yeni nitelikler** gösterir; XX. yüzyılda, gerçek bir karşı-devrimin ilk örneği odur. Bununla beraber, "öğreti"sini ve özelliklerini ortaya koyması birçok yıl sonra olur; sadece bunalımla ve 1933'te Nasyonal Sosyalist Parti'nin Almanya'da iktidarı almasıyladır ki, "faşist" diktatörlük, liberalizmin genel bunalımının en gözalıcı gösterisini oluşturur ve çağdaş dünyada, evrensel çapta taklit edilen ise faşizmin İtalya'daki biçimi olur çoğu kez.

Bunalımın, hemen hemen dünyanın her noktasında yol açtığı diktatörlükler, İtalyan ve Alman örneği üzerine kuruludurlar; onlardan aldıkları, kimi zaman dış biçimlerdir sadece, ancak her halükârda Mussolini ve Hitler'e neler borçlu olduklarını bilirler. Böylece, pek farklı sosyal gerçekliklerden de yola çıksalar, "faşist" etiketi altında toplanırlar.

Peki nereden geliyordu faşizm?

Faşizmin kaynakları

"Faşist" olgunun temel nitelikleri, İtalya ile Almanya'daki gelişmelerin incelenmesiyle anlaşılabilir. Bu iki ülkededir ki, sosyal sorunla ulusal sorun bir aradaydı; yine oralardadır ki, işsizlik, sınıf çatışmaları, parasal istikrarsızlık bir **genel güvensizlik** yaratmıştı. Bu iki ülkede, büyük kitleleri harekete geçirip, ulusal planda aşağılanmaya karşı, hoş karşılanamayacak bir iktisadî duruma karşı ve güçsüz ve çürümüş bir siyasal rejime karşı ulusal ve sosyal istemleri birleştiren bir halk hareketlenişi olmuştu. Şu da kuşku dışı: İtalya ve Almanya gibi, güçlü **demokratik geleneklerin yokluğu**ndan yararlanmıştı hareket; acıdır, temsili rejim, elli yılda bu gelenekleri kuramamıştı o ülkelerde ve parti mücadeleleri, onların yetersizliği, saygınsızlıkları ülkeyi **yıkıntıya** götürür haldeydi. Bu uygun zeminde, bunalımın şiddeti -İtalya'da 1920'den ve Almanya'da 1929'dan

başlayarak- tehdit edilen ayrıcalıkları harekete geçirerek, sınıflar arası mücadeleyi daha da derinleştirdi.

Her iki diktatörlüğü oluşturan grupların içinde yer alanları incelediğimizde, hareketin niteliğini daha iyi anlarız.

> *Bu gruplar, ayrışık türden insanlar yığını olarak görünse de, içlerinde en kalabalık ve en kararlı olanları, orta sınıflardan geliyorlardı. Örnek vermek gerekirse, bir iktisadî bunalım içinde kıvranan 1920-22 yıllarının İtalya'sında, 1921'de Roma Kongresi toplandığında, Faşist Parti'nin kadrolarını oluşturan, partiye kayıtlı 150.000 kişiden, 18.000'i toprak sahibi, 14.0001i tacir, 4.000'i sanayici, 10.000'i serbest meslek erbabı, 22.000'i müstahdem ve memur, 20.000'e yakını üniversite öğrencisi, yani bir 90 bine yakını işçi olmayan, geri kalanı tarım emekçisi (37.000) ve 24.000'i kent emekçisi, çoğu işsiz ya da kamu hizmetlerinde çalışan kimselerdir. 1930'da, oranlar değişmiştir; 308 faşist şeften 254'ü küçük burjuvaziden gelmedir.*
>
> *Korkunç bir işsizliğin acısını çeken 1930-33 Almanya'sında, durum aynıdır. Orada da, Nasyonal Sosyalist Parti, yandaşlarını, küçük burjuvaziden, müstahdem ve memurlardan, serbest meslek erbabı ile düşkün aydınlardan, eski subaylardan, küçük mülk sahiplerinden, orta sanayi ve tacirlerden, son olarak da işsizlerden çekip almaktadır. Gerçek anlamıyla işçi sınıfından gelen bir destek yoktur pek; işçiler, daha çok işçi partilerine oy verirler.*

Özetle, faşizm, bir **orta sınıflar hareketi**dir. Rejime başkaldıranlar arasında, küçük burjuva ya da burjuva, fiilen proleterleşmiş ya da kısa vadede öyle olmak tehdidi altında bulunan insanlar görülür. Sınıf gururundan dolayı, sosyalizmle komünizmin önerdiği toplumun kökünden değiştirilmesine karşı çıkarlar; kimi zaman işçilerden daha az ücret alsalar da, bir başka sınıfa ait olma duygusunu taşırlar ve asıl işçiler arasında görülmeyi bir sosyal düşüş olarak görürler. Bu öğelere, burjuvazinin hiçbir sosyal mevki kazanamamış ve bu yolda umudu da olmayan genç insanlarını, özellikle üniversite öğrencilerini; borç altında ezilmiş küçük mülkiyet sahibi yığınla köylüyü; eski muharip olup da iş bulamamış ya da faşist partide kahramanca bir gelecek umut edenleri; iktisadî sefaletten çok,

toplumdaki sıralarını kaybedip sanayi proletaryasının düzeyine düşmenin kaygısını çekenleri eklemeli. Büyük çıkarların sosyalizme ve komünizme karşı kullanılmak üzere sağlayacakları yardımlar, daha sonra, faşist parti belli bir önem kazandığında gelip işin içine girerler. Bir önemli nokta da şu: Almanya'daki hareket göstermiştir ki, Nasyonal Sosyalist Parti'nin yükselişi, **işsizliğin ilerlemesi ile iktisadî yaşamdaki değişiklik ve kararsızlıklara** sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Hangi temaları işlemektedir bu hareket?

Faşist ideolojinin temaları ve partinin rolü

Değişik katmanlardan ortaya çıkan bu koalisyon, parlamentarizme, belli bir ölçüde de kapitalizme karşıdır; ama özellikle ve derinden derine karşı olduğu, **işçi sınıfı ideolojisi**dir. Faşist ve nazi ideolojisi, kimi temalarını işçi sınıfının terminolojisinden alır, ancak onu enternasyonalci ve proletaryen renginden soyutlar. Faşist antikapitalizm de, orta sınıfların bulanık özlemlerine denk düşer: Bankaya karşı yönelir ve sınıf mücadelesinin yerine, "uluslararası zenginler yönetimi" dediği yabancı kapitaliste karşı mücadeleyi kor. Bu propaganda, hoşnutsuz sınıf ve zümrelerin dikkatini başka yöne çekerek, içeride sosyal yapıda kökten bir değişiklik düşüncesinin önüne bir perde çeker.

Böylece, faşizm, sınıf mücadelesi düşüncesini yok etme mitosuna dayalı, **gerici ve işçi karşıtı** bir harekettir. Öyle olduğu için de, daha baştan, partilerini ve sendikalarını yıkarak, emekçileri silahsız hale getirir ve onları patronlar karşısında eli böğründe bırakır.

Peki nedir iktidara katılmanın koşulları faşizmde?

Faşizmin gücü, iyiden iyiye örgütlenmiş **parti**dedir: Faşist parti, üniformaları, disiplini, askerî talimleri, geçit ve törenleriyle kendini güçle dayatmasını bilir; bir propaganda makinesidir o, basını, radyoyu, sinemayı, ayrıca bütün bir terör ve casusluk sistemini kullanır. Öte yandan, iktidarı zorla ele geçirmek gibi bir konusu yoktur: İtalya'da ve Almanya'da, iktidar yasal yoldan elde edilmiştir. Yükseliş, yerleşik otoritelerle uzun süren bir işbirliği sonucu hazırlanmıştır; yargıçlar, polis, idare, ordu yasadışılıklara göz yummuş ve hasımları kovuşturmuştur; Roma üzerine yürüyüş, işin sahnesiydi ve Mussolini'yi kral hükümeti kurmak için çağırmıştı, Hitler'i de şansölye olması için Hindenburg davet etmişti. Böylece, Anayasaya dayanarak mücadele etmiş ve iktidara pek yasal bir yoldan gelmişlerdi. Her iki ülkede de, faşistler, sosyalistlerle komünistlerin kendi aralarında

verdikleri amansız bir mücadele ile zayıf düşen işçi örgütlerine karşı savaşmışlardır ve yasal hükümetin hoşnut bakışları altında yıkmışlardır onları.

"Devrimci parlak sözlerle küçük burjuva düşüncelerinin karışımı" olan, "bir yarım-kültür atmosferi"nde gelişmiş totaliter doktrin, sürekli bir çatışma olarak bakar yaşama; parti, sürekli savaş halindeki bir ulusun hizmetinde sivil bir milis gücüdür; önce, ulusun iradesini boğmak isteyenlerle savaşmak, sonra da halkın iktidarını savunmak ve artırmaktır görevi. Parti, **barışı reddeder** ve "demokrasinin yeteneksizliği" dediği şeye ve onun, mutluluğu gönençte gören -XVIII. yüzyıldan gelen- anlayışına karşı nefret duyar. Rosenberg'e göre **şiddetle** gerçekleşecektir bu mutluluk: Artık söz konusu olan, "sınıfın sınıfa, dinsel dogmanın dogmaya savaşı değil, kanın kana, ırkın ırka, halkın halka karşı mücadelesi"dir. Devletin ihtiyaçlarıyla zıtlaşan bireysel haklar olmaz, birey tümüyle devlete bağımlıdır. Bunun gibi, iktisadî alanda, her türlü örgütleniş devletin denetimine tabidir. Gerçi "Faşist devlette, din, aklın en yüce belirtilerinden biri olarak görülür, yalnız saygı görülmez, savunulur da" diye ilan edilmiştir ve Naziler, "Devlette bütün inançlara özgürlük" vaadetmişlerdir; öyle de olsa, devlet, din alanında da egemendir. Öte yandan, bütün fikri etkinlikleri denetlemelidir devlet.

Faşist rejimlerin bir ortak özelliği de, akıl dışı, ya da **akla karşı** olmaları. Tutkuya, kitlelerde coşkuya, inanca çağrıda bulunurlar. Buradan kalkarak, şef yanılmazdır, her şeyi bilir, onun iradesine başeğmek kuraldır. Duce ile Führer'e tapmalıdır; üstelik, "Hitler'i Tanrı göndermiştir, kutsaldır". Genç faşistlere öğretilen sloganlar şunlardı: "İnanmak, boyun eğmek, savaşmak!"

Nedir partinin temel rolü böylesi bir ortamda?

Faşist rejim, ulusu çevreleyen ve onun bağrından çıkmış seçkin bir kadro olarak, **tek parti**ye dayanır; parti, Führer'in, Duçe'nin mutlak otoritesine bağlı çeşitli gruplardan oluşur ve hepsinin başını çeken de odur. Parti, **devletle özdeşleşmiş**tir; öyle olunca da, partinin üyeleri, ulusal etkinliğin her dalında görev başındadırlar ya da denetlerler onları. Parti, rejimin düşmanlarına karşı, **askerî yapıda örgütler** kullanır: Almanya'da, saldırı birlikleri (S.A.'lar), koruma birlikleri (S.S.'ler), İtalya'da Milis, Portekiz'de Lejyon, İspanya'da Falanj vardır... Parti, gençlerin yetişmesine ve birliğine büyük önem verir; eğitimi gözetler ve özel örgütler içine alır gençliği. Ayrıca iş esnasında ve işten sonra için, kadın birlikleri, öğrenci birlikleri,

köylü ve işçi birlikleri vardır. Hepsi, spordan kültüre kadar, kimsenin, devletin ve partinin etki alanından çıkmamasına gözkulak olurlar.

Bütün fikri etkinlik partiye bağlıdır; radyoyu, sinemayı, basını, tiyatroyu, edebiyatı... yönlendiren odur. Pek sıkı bir sansür kurulmuştur; bütün muhalif basın yok edilmiştir; gazeteler, işleyecekleri tema ve doğrultular için direktif alırlar partiden. Parti, rejimin özel polisinin (Gestapo, Ovra...) başıdır aynı zamanda ve istediğini yapar. Nazi yasaları, ihtiyatsız her sözü, muhalif her gösteriyi acımasızca izletiyorlardı: Almanya'da, 1933'ten 1938'e kadar, "muhalif" diye 435.000 Alman tutuklanmıştır; İtalya'da, Devlet. Savunması Özel Mahkemesi, hiçbir usul kuralı ile bağlı değildi ve kimi hallerde, örneğin "ulusal duyguyu zayıflatma" amacıyla işlenen toplu suçlarda temyizi olmayan hükümler veriyordu.

Parti, saflığını sağlamak, ılımlılarla maskeli düşmanları safdışı etmek için, iktidara gelir gelmez, bir temizlemeye girişir ve kendi yetiştirdiği, böylece daha güven verici gençlerden toplar görevlilerini. Partinin yanı sıra varlığını sürdüren özerk kuruluşlar, yani büyük girişimler, kiliseler, ordu yakından gözetlenir ve çeşitli yollarla yansızlaştırılırlar.

Bütün faşist rejimler güce tapan rejimler olduklarından, **kalabalık ve güçlü bir ordu** önemlidir; bunun için, bir yandan nüfus artışına önem verirken, bir yandan da **ırkın saflığı**nı sürdüren önlemlere gidilmiştir: Yahudilerle "Aryenler" arasında evlilik yasaklanarak, Yahudiler ulusal topluluktan elenir; dejenerelerin, onulmaz hastaların, canilerin kısırlaştırılmasına başvurulur. Devlet, ne kadar çok olursa o kadar çok sevineceği çocukların yetişmesine özel bir dikkat harcar. Milletindir onlar, onları millet yetiştirmeli, sağlam, etkin ve itaate alışkın insanlar çıkarmalıdır. Beden eğitimi önemlidir, ama asıl eğitim olarak da, kafalara kahramanlar kültü, yurda özverili olma anlayışı işlenir. Öğretmenler arasında temizliğe gidilir: Yahudiler ve Marksistler elenir ve kadrolar gözaltına alınır. Eğitim ve propaganda içiçedir ve daha ilkokuldan başlayarak faşist doktrin öğretilmelidir.

Bilimlere gelince, biyoloji Almanya'da, bir ırklar bilimine dönüştürülür ve kuzeyli insanların tarihte oynadıkları rol belletilir; tarih de ırk, Volk, Reich, Raum, Führer kavramları üstüne kurulur. Okul dışında, parti, halk eğitimini tekeline alan ve bütün spor gruplarını özümseyen gençlik örgütlerini avucunda toplar, kullanır.

Hitler'in görüşleri ve iktidara gelişi

Faşizmi iktidara geldikten sonra yaratan Mussolini'den farklı olarak, Hitler şansölye olduğunda, ilkelere, bir programa, yığınla mücadele birliğine ve nerede neyi yapacağını kendisine sağlayabilecek bir personele sahiptir.

Neydi ilkeleri Hitler'in?

> *İlkeleri, önce 1920'de Hofbraühaus'da 25 nokta halinde dile getirdiği bir programda, sonra da 1923'te Münih'te başarıya ulaşmamış bir hükümet darbesinin arkasından atıldığı hapishanede kaleme aldığı Kavgam adlı eserinde yazılıdır. Dünya görüşü, kan ve ırk kavramlarına dayalıdır; onu, daha önce Moeller Van den Bruck 1922'de* Üçüncü Reich *adlı kitabında açıklamıştı; Gobineau, Houston Steward Chamberlain, Paul de Lagarde'dan esinlenilmiş bu görüş özetle şudur: İnsanlığın yüksek ırkı Aryen ırkıdır ve saflığını korumalıdır; o saflığı bozacak olanların başında da Yahudiler gelir. Siyasal bakımdan, Fransız Devriminin ilkelerine karşıdır: Weimar Cumhuriyetinin kabul ettiği liberal ideolojiyi Almanya'yı yenen Batılılar dayatmıştır ona. Böylece "ulusun uyanışı"na çalışmalı, bireycilikle liberalizmi reddetmeli: Alman zihniyetine aykırı olduğu gibi, doğal olmayan akılcı sistemlerdir bunlar; eşitlik ve özgürlük anlamsız ve doğaya zıttır, insan tek başına değildir, gelenekler arasında bir zincirin halkasıdır. Devletin görevi, kan ve dil birliğini, gerçekten Alman geleneklere dönüşü, bu halkın yaşaması ve gelişmesi için gerekli alanı ele geçirmeyi sağlamalıdır. İktidarın kaynağı, bireyler çoğunluğu değil, halk (*Volk*)'tır; halk bir bütündür, Führer hukuk yaratırken onun iradesini yorumlar. O halkın düşmanları vardır ve şunlardır: Dışarıda, Rusya'yla Fransa; içeride Masonlar, Yahudiler, sosyal demokrasi; ve bu sonuncusunun aracılığıyladır ki, Yahudi Karl Marx Almanya'yı çürütüp yıkmak için girişimde bulunmuştur. İktisadî alanda, Hitler, kartelleri, bencil varlıkları, "ruhsuz makine"yi sorgular; köylüleri, orta sınıfları, özel mülkiyeti savunur. Son olarak, Alman halkı, yaşam alanı olmayan bir halktır (*Volk ohne Raum*); bu da onu, Doğuya, Güneye, Avrupa'nın Batısına yayılmaya götürecektir.*
>
> *Demokrasi düşmanlığı, Versailles'ın* Diktat*'sı karşısında umutsuzluk, antikapitalizm, Yahudi düşmanlığı, ırkçılık, diktatörlük*

özlemi, bütün bu fikirler yeni değillerdir aslında; daha önce Spengler'in, Moeller Van den Bruck, hukukçu Karl Schmitt, Othmann Spann ve pangermanistlerin dile getirdikleri şeylerdir. Hitler'in yaptığı ise şu: Onları Alman yığınlarının kaygı, kin, öç alma açlıklarına yanıt verecek biçimde, ısrarla ve tutkuyla sergilemek! Kavgam *adlı kitabı, büyük ilgi toplar; 1940 Nisan'ında, çoğu dillere çevrilmiş olarak altı milyon nüsha satar. Öte yandan, bütün bu fikirler, Nazizm kuramcıları olan bir Goebbels, bir Rosenberg, bir Darre, arkalarından sayısız hatiplerce, parti çevresinde gitgide çoğalan kalabalıklar önünde avamileştirilir ve geliştirilir. 1927'de S.S. adıyla koruyucu müfrezeler kurulur; başlarında 1929'da Himmler'in geçtiği bu bağnaz ve sert militanlar, grevci işçiler, sosyalistler ve komünistlere karşı kanlı sokak savaşları verirler. 1927'de, 72.000 üyesi vardır partinin; ve III. Nürnberg Kongresinde, kahverenkli gömlekleriyle 30.000 S.A. geçit resmi yapar; 1928'de sayıları 109.000'dir ve sempatizanların sayısı artar.*

Program, orta sınıfların istemlerini doyurur; Naziler, onların gözünde, “kızıl terör”e karşı düzenin savunmacıları olarak ortaya çıkarlar. O savunmacılar da, küçük tacirlere, tek fiyatlı ve çok şubeli mağazalarla kooperatifleri kaldırmayı vaadederler; zanaatçılara ve küçük sanayicilere, millileştirmelere karşı mücadele sözü verirler; köylülere, borçlarının hafifletileceğini söylerler; çalışan işçilere karşı kışkırttıkları işsizlere iş vaadinde bulunurlar; özel olarak, bankaları, büyük mağazaları olan, borsaya, baroya, serbest mesleklere egemen Yahudilere korkunç saldırılarda bulunurlar. Partiye kayıtlı olanların sayısı artar: 1930'un sonunda 389.000; 1932 Nisan'ında bir milyondan fazladırlar. S.A.'lar ile S.S.'lerin sayısı da çoğalır. Goebbels'in yönetiminde parti, **korkunç bir propaganda**yı tezgâhlar: Parti, adım başında gücünü sergiler; “kitle gösterileri”nin yanı sıra, Führer'in gezi ve söylevleri, ulusun içine düştüğü trajik duruma yalnız onun son vereceği konusunda insanları inandırmaya başlar.

1930-1933 yıllarının mutlak bir karışıklığı yaşayan Almanya'sında, siyasal mücadelelerin şiddeti, **çatışma birlikleri** örgütlemeye götürür her partiyi. Partisine göre Kızıl Cephe, Demir Cephe, Kahverengi Cephe diye adlanırlar; Nasyonal Sosyalist Parti'ye ait olan bu sonuncusu en dinamik olanıdır. **Rejim otoritesiz, ve güçsüz**dür: Seçimler, istikrarlı bir çoğunluk

sağlamaz; o yüzden de, Mareşal Hindenburg, Parlamentonun görüşünü almadan, başkanlık kabineleriyle ve kararnamelerle yönetir. Böylece, liberal ve parlamenter sistem, daha Hitler iktidara gelmeden önce kaybolup gitmiştir fiili olarak. 30'ların başındaki seçimlerde, Naziler 13.800.000 oy ve 230 sandalye kazanırlar: Bruning'in hükümetini, arkasından da Von Papen'in "Baronların hükümeti"ni felce uğratacak durumdadırlar; son olarak 30 Ocak 1933'te, birçok reddin ve bulanık görüşmelerin arkasından, Hitler, ne zor kullanarak ne de kan akıtarak, von Schleicher'in yerine şansölye olur.

Yönetimin de **mutlak sahibi**dir: Weimar Anayasası'nın bütün temel hakları kaldırılmıştır; şansölye, 24 Mart'ta elde ettiği tam yetkilerle, yeni kanunlar çıkarır ve Reichstag yangını sert önlemlere bahane olur: Artık her şeyi yapabilecek olan polis, ne kadar muhalif varsa tutuklar ve toplama kamplarına tıkar. Bununla beraber, 5 Mart seçimlerinde, tutuklama, tehdit, yıldırmalara karşın, 288 Nazi milletvekiline karşılık Nazi olmayan 359 temsilci seçilmiştir ve sosyalistlerle komünistler 12 milyon oy elde etmişlerdir. *Gleichschalturg* yine de sürer: Siyasal partiler, sendikalar yasaklanmıştır; Yahudiler, 7 Nisan tarihli "Aryen" yasasına göre, sürekli olarak haklardan yoksun kılınmışlardır; komünistler ve sendikacılar "temizlenmiş"lerdir; yerel her türlü çizgi silinir. İdare, partice temizlenir, denetim altına alınır, sonunda kaynaşır onunla; bütün memurlar, 1934'te partiye katılırlar ve en küçük köylere kadar partinin üyeleri vardır. S.A.'ların şefi 30 Haziran'da öldürülünce, örgüt yeniden gözden geçirilir; 2 Ağustos 1934'te de Hindenburg ölünce, parti ve ülke Führer'in elindir artık.

Yepyeni bir rejim vardır ortada.

Yeni rejim

Nasyonal Sosyalist partinin tutkulu propagandası, bir devrim vaadetmişti ya da umudunu uyandırmıştı; Hitler, iktidara geçince, devrime benzer hiçbir şey yapmadı; toplumun yapısına dokunmayı düşünmediği gibi, kendisine iktidarın yollarını açan **büyük çıkarların ayrıcalıklı durumlarına** bile el değdirmedi. 1933'ün başlarından kalkarak, "on beş yıldan beri süren devrimler ve bunalımlar çağını kapamaya" gayret edip söz konusu çıkarların yüreğine su serpti. Bu amaçladır ki, partisinin Strasser kardeşlerin yönlendirdiği sosyalist görünümlü kanadıyla bağlarını kopardı; ve S.A.'lar arasında bir "ikinci devrim" düşleyen hareketli ve tutkulu insanlardan yakasını sıyırdı. 30 Haziran'da, Hitler, bizzat Röhm'ü tutuklatır, sosyal

hiyerarşilere ve rejimin normalleşmesine hasım olanların başındaki bu kişiyi hemen kurşuna dizdirir. Bağlılıklarından emin olmadığı ya da Gregor Strasser ya da General von Schleicher gibi, olası bir direnişin başına geçebilecek olanları, yine o fırsatta öldürtür.

Partinin kuramcılarına daha önceden hazırlatılmış tasarılar hemen yürürlüğe konur: Siyasal alanda, her türlü federatif ve yerel örgüt ve yetkilere son verilerek, **yönetim birliği ve merkezîyetçiliği** gerçekleştirilir.

Parlamenter rejimin yerine **otoriter bir rejim** geçmiştir. Şansölye-Führer, sınırsız bir iktidara sahiptir; iradesi, halkın ruhunu dile getirir, kendisine karşı dayanılabilecek hiçbir yazılı yasa yoktur. İktidarını kimseden almadığı gibi, kimseyle de paylaşmaz. Yasama gücüne olduğu gibi, yargı gücüne de sahiptir: Yeni hukuk, klasik hukukla tam bir zıtlık içinde, yargıcı yasa metniyle bağlamaz; yargıcın kararının halkın “normal duygusu”na uygun olması yeter; ceza yasası kökünden değiştirilip cezalar ağırlaştırılmıştır. “Ulusal camianın iyiliği”ne karşı suçlar özellikle serttir: ihanet, hükümete karşı iftiraya kaçan şayialar, ırka ve kana karşı suçlar böyledir.

Din alanında, Katolik Merkeze karşı husumet, Yahudi düşmanlığı (Hıristiyanlık bir Yahudi dinidir), Germen geçmişe tapma, Nazi partisini Hıristiyanlık ve ruhban karşıtı bir tavra, pagan anlayışı diriltmeye, en azından Hıristiyanlığın bir Germen uyarlamasına doğru iter; “Aryen olmayan dogmalar” bulunup atılmak istenir. Buna karşı olan rahipler tutuklanıp kovuşturulur. Öyle de olsa, Nazizm, materyalizmi ve komünizmi mahkûm eder: Daha ilk adımda din karşıtı dernekler kapatılır; Prusya’da, okullara din eğitimi konur; bunun sonucu Katolik Kilise yumuşar ve 1933 Temmuz’unda, Nasyonal Sosyalist devleti tanıyan bir antlaşma (*concordat*) imzalanır. Bununla beraber, ilişkiler şeker renktir hep; 1937’de, bir Papalık bildirisi, ırkçılığın Hıristiyan ahlaka aykırı olduğunu hatırlatır.

Ya Nazizmle fikir yaşamının ilişkisi?

Goebbels, “Yaptığımız devrim, bütüncül (total) bir devrimdir; yaşamın her alanını kaplamış ve kökünden değiştirmiştir!” diyordu. Öyle olunca, sanat, edebiyat bu etkinin dışında kalamazdı ve rejim **yeni bir estetiğin** ortaya konması gayretine düştü. Şöyle deniyordu: Liberalizm ve akılcılık, olsa olsa halkın anlayamayacağı eserler üretebilir ve uluslararası ve ahlak dışı bir sanata varır. Oysa, sanatın “kuzeysel” ideali şunun üzerine kuruludur: “Alman toplumunun temelini oluşturan kan ve topraktır; sanat,

doğuşunda estetik değil, biyolojik bir olgudur”. Sanatçı ırkı, milleti, Germen güzellik idealini dile getirmeli, halk ruhunu eğitmeli, halkı birlik ve gücünün bilincine erdirmeli. Böylece rejim, her türlü modernizmin karşısındadır; yalnız sosyalist, komünist ve liberal yazarların eserleri kütüphanelerden alınıp ateşe atılmaz, Einstein’ın, Freud’ün, Proust, Wells, Gide, hatta Jack London’un eserleri de aynı akıbete uğrarlar. “Bolşevik ve kozmopolit bir anlayışla hazırlanmış” bütün eserler, müze ve koleksiyonlardan çıkarılıp atılır; içlerinde Borbach’ın, Corinth, Kandinsky, Klee, Kokoschka, Lehmbruck’ün eserleri de bulunan “soysuz sanat”la ilgili gezici sergiler düzenlenip bu sanatçılar gülünçleştirilmek istenir. Modern İtalyan ressamları, Manet’den Cezanne’a Fransız izlenimcileri ile Van Gogh’un eserleri istenilmez ilan edilir; çoğu eser açık artırma ile satılır ya da yokedilir.

Yüreklendirilen eserler, “halk ruhu”nu (*völkisch*) dile getiren eserler, kahramanlık serüvenleriyle ilgili öyküler, en başta da savaş üstüne olanlardır. Sadece, açık havada oynanan tiyatro eserleri gibi özgün bir biçim yaratmayı başaran tiyatro olur; halk, oralarda korolara (*Volkslieder*) bizzat katılır da. Bütün fikri gösterileri, Alman Kültür Odaları (*Reichskulturkammer*) yönlendirir ve herkesin katılmakla yükümlü olduğu yedi oda vardır. Tiyatro bir devlet hizmeti olur ve her şeyi devletçe denetlenir. Müzik de otoriteye tabidir. Sanatçılar, orkestra şefleri (elliden fazla ve Bruno Walter de vardır içlerinde), yazarlar (Thomas Mann, Wessermann, Döblin, Remarque), bilginler, ırkçı ya da siyasal bir ayrımcılıkla safdışı edilir, yurdu terketmek zorunda bırakılırlar.

Rejimin ekonomi adına düşünüp yaptıkları nelerdir?

Köylüler, ticaret ve sanayi

Faşizm, her şeyden önce işsizliğe son verme ve Almanya’ya, kendi yağıyla kavrulma (*autarcie*) politikasına dayanıp iktisadî bağımsızlık kazandırmaya yönelir. 1932’de, Hitler’le **ağır sanayinin başları** (Hugenberg, Thyssen, Kirdoff ve Schacht) arasındaki bir anlaşma sonucu, yeni rejim, mülkiyet ilişkilerini değiştirme, köylülerin, esnafın, -faiz hadlerini düşürme dışında-, küçük tacirlerin ve işçilerin satın alma gücünü artırma yolunda hiçbir şey yapmaya girişmedi.

Örneğin, tarımla ilgili yasalar, büyük toprak mülkiyetine dokunmadı; söz konusu mevzuatın, sosyal düzeni koruma adına köylüleri toprağa bağlama amacı güçlendirildi. Ayrıca toprak sahibi, dürüst “gerçek köylü (?) olarak,

saf bir Aryen olmalıdır”; köylünün elindeki toprağı devretmesi, kiralaması ve borç alması izne bağlandı.

Ne var ki, alabildiğine sorunlara yol açtı bu.

Abluka halinde, yeterli iaşeyi sağlamak amacıyla, iaşeye katılan herkesi, yani köylüleri, tohum, gübre ve makine müteahhitlerini, hayvan yetiştiricileri ile kasapları, tarım kredi şirketlerini, kooperatifleri, değirmenleri, şeker imalathanelerini, yiyecek maddesi ve konserve fabrikalarını tek bir federasyon altında toplama, daha da büyük sorunlar getirdi. Tarım işçileri sendikalarının kapatılması, düşük ücretler, toprak sahipleri için kılı kırka yaran mızmız mevzuat köylülüğün güçlüklerine son vermedi; kırsaldan kaçış, kentlerde iş tutma gibi belirtilerin önüne geçmek için önlemler alındıysa da, para etmedi.

Sanayi ve ticarette, aynı kendi yağıyla kavrulma (*autarcie*) ve silahlanma politikası, kaynakları daha iyi değerlendirmeye yaramadı değil, ancak büyük işletmelerin yararına yürüdü işler. Sabit fiyatlar ve onları yükseltme yasağı, en çok küçük işletmeleri vurdu. Büyük işletmeler ise, 1933’te çıkarılan *Zorunlu Kartel Yasası* ve özellikle de kredi piyasasını tekelleştirip Odalar’da iktisadî örgütlenişe egemen durumdaki bankalar, büyük işletmeleri güçlendirir haldeydi. Gerçekten 1934 tarihli Çalışma Şartı, Ulusal Ekonomi Bakanının yanı sıra, bir Alman Maliye Odası (*Reichswirtsçhaftskammer*) kurar. Ekonomi, yukardan aşağıya, herbiri kendi altında alt gruplara bölünmek üzere, 6 mesleksel gruba bölünür; ufki olarak da, yurt düzeyinde 18 iktisadî odaya ayrılır ve yerel 90 sanayi ve ticaret odası bu sonunculara bağlı olduğu gibi, hepsi de *Führerprinzip*’e tabidir. Rolleri de, esas olarak üretimi ıslah etmenin en iyi yollarını inceleyip bulmak, hükümet kararlarını, özellikle de dört yıllık planların yürüdüğünü sağlamaktır. Bütün bunların sonucu, 1936’dan başlayarak zanaatçı iflaslar artar ve zanaatçıların sayısı düşer; bir süre sonra, iş hacmi belli bir asgariye ulaşmayan bütün işletmelerin etkinliğine son verilir ve hepsi **büyük sanayide çalışma**ya çağrılır. İşçilere gelince, sendikalarla toplu sözleşmelerden yoksundurlar; sendikalara son verilmiş ve üyeleri bir İş Cephesi’ne sokulmuştur: Bu, meslek birlik ve gruplarından oluşan zorunlu bir örgüttür; başındakinin rolü, “sermaye ile emeğin ilişkilerini toplu çıkara uygun olarak düzenlemek”tir. Her işletmede, uyuşmazlık halinde müdahale eden güvenilir kişiler, seçimle de gelseler, patronların da adamı olan Nazi militanlarıdırlar.

İtalyan faşizminin yapısı ve politikası

Nazizmden daha uzun sürmüş olsa da, İtalyan faşizmi, rakibi ve bağlaşığı kadar sert ve mutlak olmadı asla. Yaralanmış ulusal duygunun ayağa kalkmasından yönetici sınıfların sosyalist tehdit karşısında duydukları tepkiye kadar, aşağı yukarı aynı koşullarda ortaya çıksa da, İtalyan faşizmi **sürekli bir değişiklik** içinde oldu. 1919'da şöyle diyordu Mussolini: "Biz faşistlerin, önceden kurulu bir doktrinimiz yoktur; doktrinimiz olaylardır". Hitler gibi kendini yetiştiren bir kişi olarak Mussolini, "yönlendirme iddiasındaki devrimi tanımlayamadı". İktidar tutkusu, dizginsiz bir gurur, kendisini reddetmiş olan topluma iradesini dayatma kararlılığı, bütün bunlar, amaca varmak için her araca başvurmaya, her fırsattan yararlanmaya götürür onu; eski ilkelerinden sıyrıldığı için de çelişmeler içindedir, döner durur. Nietzsche'nin, Pareto'nun, Sorel'in çömezi olduğunu söylerse de, bal gibi **oportünist**tir. İktidara geldiğinde, ne yapacağını kimse bilmez; faşizm mülkiyeti, düzen ve monarşiyi -demagojik biçimde- savunan bir protesto hareketidir henüz. "Roma üzerine yürüyüş"ten sadece bir yıl sonradır ki, bir faşist hükümet kurmayı başarır; 1924'te, şiddete ve seçim kanununa dayanıp Meclis'te önemli bir çoğunluğu elde eder; arkasından, iki yıl sonra, 1926'dadır ki, muhalefet partileri parlamentodan kovulur ve resmen yasaklanır. Böylece, iktidara tam anlamıyla el koymak; basını denetim altına alıp meslekleri faşist anlayışla örgütleyerek rejimi sağlamlaştırmak, giderek siyasal hasımlarını safdışı etmek için, dört yıl gerekmiştir kendisine. Yeni ve özel, tek bir kurum vardır: Parti ile hükümetin eylemini eşgüdümleştiren bir danışma organı olarak, Faşist Büyük Konsey. O sırada, Mussolini, milliyetçi şeflerin gitgide artan etkisiyle, devletin, ordunun, monarşinin, hatta Kilisenin savunucusu olmuştur. Faşizmin kuramcısı Giovanni Gentile, *İtalyan Ansiklopedisi*'nde -Mussolini'nin imzasını attığı- "Faşizm" maddesini yazar ve işte o andadır ki, rejimin ne anlama geldiği belirginlik kazanır.

İtalyan faşizminde, devletin en başta gelen özelliği **korporatizme** dayanmasıdır; yani siyasal temsilde, meslek örgütleri esas alınmak istenir. Kuram, Papalığın ünlü bildirisi *Rerum Novarum*'ını, **sınıfların işbirliği** anlayışından alınmıştır: Bütün çıkarlar, devletin yapısı içinde uzlaştırılacak biçimde ele alınarak, sınıf mücadelesinin üstesinden gelmek mümkündür. Söz konusu olan, işletmeleri sosyalize etmek, ya da devletleştirmek değil, emekçileri onların mülkiyetine, kazancına, yönetimine; ortak etmektir; ülke

düzeyinde klasik temsilin yerini de, iktisadî işlev temelinde bir temsil almalıdır, diye düşünülür.

Buradan kalkarak, **Duçe** ile **sanayiciler arasında anlaşma** gitgide belirginleştiği ve otoritesi sağlamlaştığı ölçüde, kurumlar da adım adım örgütlenirler. İlk sendikalar katma yapıdayken, 1925'te onların yerini düpedüz faşist sendikalar alır, 1927'de Çalışma Şartı, sınıfların işbirliği temeli üzerinde örgütlenişin ilkelerini koyar. 1930'da, Korporasyonlar Ulusal Konseyi kurulur. 1938'de de, Milletvekilleri Meclisi'nin yerine geçen "Korporasyonlar Meclisi" oluşturulur. Öyle de olsa, siyasal öğenin ağırlığı başta gelir; çünkü, Meclisin görevleri, hükümetin kararlaştırdığı önlemleri uygulamaya indirgenmiştir ve asıl karar da -son bir çözümlemede- Duçe'ye aittir; öte yandan, işçi temsilciler de, faşist sendikaların görevlilerinden başkaları değildir ve onlar da burjuvazinin gençleridir aslında. Söz konusu olan, antidemokratik nitelikte bir ortakyaşarlıktır: Büyük işletmelerin oligarşisi ile bürokratik oligarşi kolkoladır. Öte yandan, korporatizm kuramıyla İtalyan gerçekliği arasında da bir uçurum vardır: Korporatizm, devletçiliğin karşıtı olmak isterken, İtalya'da devlet, bu yolla iktisadî yaşam üzerinde neredeyse tam bir egemenlik kurmuştur; siyasal iktidarın diktatörlüğü düşünceler kadar, ekonominin de üstündedir. Korporatif örtü ise, büyük çıkarların egemenliğini gözlerden güçlükle saklayabilmektedir.

Ya iktisadî ve sosyal politikası rejimin?

Rejimin iktisadî ve sosyal politikası da, aynı ön hazırlığı olmayan kararlara gitmeyi, zorunluluklara uymayı ve gözalıcı gösterileri sergiler. Sanayileşme, silahlanma, kendi yağıyla kavrulma adına yapılan bütün bu çabalar da, çelişmeler içinde ve birbirinden farklı sonuçlara varır. Örneğin toprakların tarıma elverişli hale getirilmesi adına çok şey yapılır da, topraksız köylülerin sorununu çözmek için hiçbir şey yapılmaz. 1922'den önce, köylüler yararına düşünülen birtakım önlemlerden vazgeçilir; tersine, **köylüleri toprağa bağlamaya** yönelik bir ortakçılık tipi olan *mezzadria* genişletilerek, bir yeni feodalizme gidilmek istenir ve köylüler eskiden beri sahip oldukları kimi haklarını da yitirirler. Köyünü terkle kente iş aramaya gelenler, ya da köyden göç etmenin aranışı içinde olanlar, köylerine fırlatılıp atılırlar. İşçilere gelince, yasalar 8 saatlik çalışma gününün adını bile anmazlar; işverenlerin ihlallerine ve işsizliğe karşı dişe dokunur hiçbir şey yapılmaz.

Öte yandan, Nazizm gibi İtalyan faşizmi de, **toplumu değiştirmeyi** hiçbir zaman **düşünmedi**; yaptığı, 1920-1921 bunalımı ile sarsılmış olan sınıfların durumlarını güçlendirmek oldu sadece. Ulusun büyük kitlesinden, pek az kişiye, yalnız gençlere, o da bir süre için erişilebildi. Sabırlı, çalışkan asıl halk kitlesi ise, çetin bir yaşamı, -tevekkülle- sürdürmeye devam etti; bunalım bezginliği artırdı, köylüler ve işçiler sefalet ve umutsuzluk içine daha gömülür oldular ve rejim de işte bu kuşku ve disiplinsizlik ortamı içinde yaşadı. 1933'te başlayarak, çocukların olsa olsa yarısı faşist kuruluşlara alındı, işçiler, ve köylüler onlara ilgi duymadılar; sadece yönetici sınıflar çocuklarını gönderiyorlardı oralara, çünkü idari görevlerin ve serbest mesleklerin bir anahtarıydı bu, ayrıca partiye girişleri çoğu kez çıkarlar yönlendiriyordu. Öte yandan, partinin ülke üzerinde, hatta üyeleri üzerinde denetimi, hiçbir zaman Almanya'daki kadar tam olmadı; hiyerarşinin tepesinden aşağılara doğru pek erkenden bir gevşeme başladı, idaredeki yolsuzluklarla beraber bir çürüyüş her yanı sarar oldu.

Faşizm, yoksullara gık dedirtmediği, kârları güvencede tuttuğu, ucuz diplomatik zaferler kazandığı sürece, **yönetici sınıfların yanında kabul gördü**. Ne var ki, o sınıfların bir bölümü yönetimle el ele olmaktan uzak durdu. Kral böyleydi; ve yaptığı yanlışlara karşın, çoğu İtalyan'ın, özellikle de güçlü ve zengin aristokrasinin, subayların, diplomatların ve büyük bir etkiye sahip gelenekçilerin gerçek şefi oldu. Faşizme karşı kuşkucu ve horlayan, kimi zaman da düşman durumdaki bu sınıf, partiyle olan mesafesini hep sürdürdü. Ona karşılık, papadan başlayarak **ruhban**, faşizme **gitgide daha fazla yakınlık duydu**. Papa XI. Pius, 1926'da, Mussolini'yi "Tanrı'nın adamı" olarak selamlıyordu ve rejimin verdiği ödünler ölçüsünde bu muhabbet sürdü; özellikle, Latran anlaşmalarının arkasından, Kilise ve devlet ayrılığına son verilerek, Kilise ayrıcalıklı bir duruma getirildi. Ayrıca bütün ruhban, Duçe'nin tüm girişimlerine, özellikle Habeşistan savaşıyla, İspanya'da silahlı müdahaleye alkış tuttu. Bununla beraber, Kilise, faşist denetim altına girmeyen tek örgüttü; belki onun da sonucudur ki, Papalık rejime karşı bir iki çıkışta bulunabildi, öyle de olsa, ruhbanın rejimle yürekten işbirliği hiçbir zaman eksilmedi.

Polisin kovuşturması, Matteoti'nin öldürülmesi ve rejime karşı olanların Meclisten çekilme yanlışlığı ile **zayıflayan muhalefet**, sessizliğe gömülür ya da gizli mücadele yolunu tutar. Tehlikesi de olmadığı için tek hoşgörülen bir avuç insanın muhalefetidir: Onların arasında Benedetto Croce,

Critica'da, liberal düşünce geleneğini sürdürür. Üniversite, 11 kişi dışında, 1931'de rejime sadakat andı içer. Onların dışında kalanlar, özellikle genç militanlar gizli mücadeleyi sürdürürler ve sonunda polisin eline düşerler; ya öldürülürler ya da İtalya'nın güneyine ya da ıssız adalara sürülür, orada can verirler. Çoğunun, özellikle Antonio Gramsci'nin sonu böyle oldu. Ötekiler, özellikle şefler, Don Sturzo, Francesco Nitti, Kont Sforza, Pietro Nenni, Giuseppe Saragat, Philippo Turati, Rosselli kardeşler, yurtdışına giderler: Faşizme karşı mücadelelerini sürdürürler; onların muhalefeti İtalya'da kurulan hücrelerle yurda taşınırsa da, polis o ocakları da söndürür; 1936'da, denebilir ki liberal eğilimli bütün bir antifaşist hareket yokedilmiş haldedir. Bununla beraber, komünist hücreler gizli etkinliklerini sürdürürler; 1934'te, sürgündeki İtalyan komünistleri ile sosyalistler birbirlerine yaklaşır ve Pietro Nenni ile bir eylem birliği anlaşması yaparlar. İtalyan göçmenlerin kitle halinde İspanya savaşına katılmaları komünistlerin durumunu güçlendirir; komünistler de, kitle halinde, Uluslararası Tugayların içindedirler; son olarak, 1937'de Rosselli kardeşlerin faşistlerce öldürülmeleri, komünist olmayan muhalefete korkunç bir darbe indirir.

İşte, İtalya'da faşizmin yükseliş yıllarının öyküsü!

AVRUPA'NIN GERİ KALAN BÖLÜMÜNDE DİKTATÖRLÜKLERİN GENELLEŞMESİ

Avrupa'nın geri kalan bölümünde diktatörlükler oraya buraya serpilmiş haldedirler.

Orta Avrupa'da, iktisadî bunalım daha başka siyasal altüst oluşlara yol açtı, özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde doğan parlamenter demokrasi rejimlerinden kalanları çökertti.

Sosyal yapısı ile idari gelenekleri az çok Batı Avrupa'nınkilere benzeyen sadece Çekoslovakya'dır ki, parlamenter rejime sadık kaldı; biçimsel bir demokrasinin varolduğu bütün öteki ülkeler, İtalya'dan ve Almanya'dan esinlenen örneklerle donandılar.

Bunalımın daha da sert çarptığı **tarımsal ülkeler**de, sefil köylü yığınlarıyla proletaryayı düzene bağlı tutmak gitgide güçleşir. Toprak reformları, gerçekleşebildiği yerlerde köylülerin durumunu düzeltebilmiş değildir. Tarım fiyatlarında düşüş, köylüyü kentten alabileceği kimi temel nesneleri sağlayamaz halde bırakırken, vergi ve borç yükü de ezer onu; umutsuzluk içindedir. Orta ve Doğu Avrupa "aşırı nüfuslu"dur üstelik: Köylülerin ezici bir çoğunluğunun ailesini besleyecek yeterli toprağı

yoktur; aşağı yukarı hepsi isteseler de çalışamaz haldedir. Bir bölümü yoksul sınıflardan, küçük ve orta burjuvaziden gelen aydınlar zümresinde de yığınla işsiz vardır. Bunalımın da desteklediği bir sanayi gelişmesinin sonucu gitgide büyüyen işçi sınıfı, düşük ücretle çalışır; her sendikayı bir “bolşevik yuvası” olarak gören polis, grevleri acımasızca bastırır: 1929’da, Jiu vadisi kömür madencileri grevi, Romanya Gravitsa demiryolu grevi, Yunanistan Kavala genel grevinde olan budur. Bütün bunlar, hoşnutsuz milliyetlerin mücadeleleriyle güçlenen sınıf çatışmalarını daha da derinleştirir. Böylece, toprak sahipleri, iş adamları, gerici hükümetler, bu yükselen sefalet ve kin dalgası önünde korku içindedirler; iktisadî güçlüklere ve sosyal gerilime çare olarak, tutucu politikalarını güçlendirmeyi görürler. Bunun sonucudur ki diktatörlükler kurulur, ne var ki sert muhalefet karşısında ayaklarını sağlam basamazlar.

Öte yandan, bunalımın etkisiyle, diktatörlük yanlıları ile radikal demokratik reform yanlıları arasında bölünen eski partilerin yanı sıra, İtalyan ve Alman faşist örneklerini alan ve onların programlarını kabul eden **kitle partileri** de ortaya çıkar ve gelişirler; bunlar, özellikle Yahudi azınlığın kalabalık ve etkili olduğu ülkelerde güçlüdürler: Polonya’da, Macaristan’da, Romanya’da böyledir. Oralarda; gitgide çoğalan üniversiteli genç mezunlar, eskisi gibi yükselemezler ve mesleklerinde Yahudilerin rekabetiyle yüzyüzedirler; faşist partilerin ilk çekirdekleri ve örgütleyicileri de, işte bu kitle partileri olur.

Ulusal Birlik Kampı’nı kurarlar; Albay Koç’un başkanlığındaki parti, Yahudileri ve demokratları şiddetle temizleyecek bir ırkçı diktatörlük ister. Macaristan’da, “Oklu Haç”, Romanya’da “Demir Muhafızlar” aynı sınıftan devşirirler malzemelerini, ancak köylüler ve işçiler arasında da büyük yankı yaparlar. Her iki hareket, bir toprak reformu kampanyası açarak ve kapitalistlere, özellikle de Yahudilere şiddetle çatarak köylüleri çeker kendine; Demir Muhafızların sloganı “Bir adama bir dönüm”dür ve işçileri de toplar çevresinde. Bütün bunlar, Almanya’da ve İtalya’da olduğu gibi, sanayicilerden, sağ partilerden destek görüp alkış toplarken, idare ile mahkemeler de pek hoşgörülü davranırlar kendilerine.

Ülkesine göre ya da bu öğe ağırlıkta olmak üzere, Avusturya'da, Polonya'da, Macaristan'da olan budur; Güneydoğu Avrupa'da Yugoslavya'da, Bulgaristan'da, Romanya'da, Yunanistan'da olan budur; kuzeyde Baltık ülkelerinde Estonya'da, Letonya'da da olan budur.

30'lu yıllar, faşizme kayış yıllarıdır hepsinde.

Bütün bu gelişmeler içinde, Avrupa'nın güneyinde **Portekiz ve İspanya'da olanlar**, daha da çarpıcı nitelikler taşır ve belleklerde daha çok yer tutmuştur.

1926'da bir hükümet darbesi yapan General Gomez da Costa'yı safdışı ettikten sonra cumhurbaşkanı olan General Carmona, 1928'de, bir üniversitede profesör olan Salazar'ı, maliyeyi yeniden örgütlemek üzere çağırır; artık Portekiz'de ilginç bir diktatörlük örneği sergileyecek olan işte bu Salazar'dır. Charles Maurras'ın çömezi olup iliklerine kadar Katolik durumundaki Salazar, Papa IX. Pius'un *Çağımızın Temel Yanlışları* adlı derlemesinde (*Syllabus*) söylediklerine dayalı bir ideolojiyi ülkede uygulamak ister ki özeti şudur: Liberalizme, sosyalizme, demokrasiye ödün yoktur!

Orduya ve Kjlise'ye dayanan sırılsıklam tutucu bir diktatörlüğün başı olarak Salazar, her şeyden önce **Hıristiyan uygarlığını** savunmak ister: Söz konusu uygarlığı ise, "zamanımızın büyük sapkınlıkları", yani enternasyonalizm, komünizm, sosyalizm tehdit etmektedir; "kafalarda büyük gerçekleri kemiren" ve "ebedi doğrulara katılımı sarsan" onlardır. "Yeni devlet"i kuran 1933 Anayasası, korporatiftir, demokrasiye ve parlamentarizme karşıdır; Portekiz devleti, ulusal ve Hıristiyan olacak, aileye, korporasyona, komüne dayanacaktır. Partilere, masonluğa son verilmiştir. Geneloy yoktur; "sınıf" anlayışına karşı çıkan ve bunalımın derinden derine sarstığı ülkeyi yeniden örgütleyecek olan **korporatif bir rejim**dir. Eğitim, olduğu gibi Kilise'ye bırakılmıştır. "Çalışma Statüsü", bir bölümüyle İtalyan İş Yasası'na yanıttır: İşçi sendikaları zorunlu değildir, ama tektir ve bütün emekçileri temsil eder; patron sendikaları (*gremios*) ise, içlerinde kimisi zorunludur, tavan fiyatlarını saptar, ürünlerin satımında üreticilerin zorunlu aracılarıdırlar ve uyuşmazlıkları da onlar çözerler. İşçi sendikalarıyla patron sendikaları, mesleki federasyonlar ve birlikler halinde gruplaşmışlardır ve devletin gözetimi altında, iktisadî işgüdüm örgütleridirler; bununla beraber, bu korporatif rejim, yürütme organının emirlerine İtalya'da olduğundan daha az tabidir. Danışma rolü oynayan bir

meclis, yasa tasarıları üzerinde düşüncelerini belirtir ve dört yıl için seçilmiş 90 üyeli bir Ulusal Meclis'e gönderir; hükümet, "genel oyu yönlendirir", okuryazar olmayanların ancak bir vergi ödeyerek katılabildikleri seçimler için, hükümet, Ulusal Birlik'in adaylarını içeren tek bir liste sunar ve seçmenlere sadece istemediklerini listeden çıkarma kalmıştır. Bakanlar, yalnızca Başbakana karşı sorumludurlar; Başbakan ise, plebisitle yedi yıl için seçilmiş plan Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Ulusal Meclis'in oyladığı her tasarı için, yürütme organının bir veto hakkı vardır; ayrıca meclisi feshetme hakkına da sahiptir.

İspanya'da ise, pek canlı siyasal bir mayalaşma, edebi ve sanatsal büyüleyici bir uyanışa eşlik eder. Kimler yoktur ki bu uyanışta? Miguel de Unamuno, Ortega y Gasset, şair Juan Ramon Jimenez ile Federico Garcia Lorca, besteci Manuel de Falla! Büyük bunalım, Primo de Rivera'nın diktatörlüğüne karşı hoşnutsuzluğu derinleştirir; sosyal hareketlenişi de arkasına alan Cumhuriyetçi hareket 1931 Nisan'ında başarıya ulaşır. 1931'den 1936'ya kadar, yekdiğerine zıt eğilimde hükümetler birbirini izler: Önce, komünizan sosyalistler, burjuva Cumhuriyetçiler ve ılımlı sosyalistler arasında bölünmüş bir sollar koalisyonu, demokratik ve laik bir Anayasa yapar ve bir toprak reformu tasarlar. Ne var ki, söz konusu reformun uygulanışı güçlüklerle karşılaşır ve ağır yürür, köylüler sabırsızlanır ve toprakları işgal ederler; hayal kırıklığı büyüktür ve 1934'te gerici bir çoğunluk seçilir. Gil Robles'in yönlendirdiği Bağımsız Sağlar Konfederasyonunda toplaşan bu çoğunluk, bir yandan düpedüz Hitlerci, ırkçı, antimarksist, milliyetçi (Tanca ile Cebelüttarık alınır) eğilimde J.O.N.S.'u (Ulusal Sendikalist Saldırı Cuntaları) oluştururken, öte yandan Primo de Rivera'nın oğlu Jose'nin yönettiği Falanj'ı örgütler. Sağlar hükümeti, iki yıl boyunca, bir deflasyon politikası uygular, toprak reformu yasasını ortadan kaldırmaya çabalar ve Almanya'daki bölünmez, devredilmez *Erbhof*'tan esinlenen bir "aile mamelek" yaratarak reformun ruhunu değiştirme gayreti içine girer. Ne var ki; bu gerici politika, Asturya işçilerinin hareketlerini kanlı biçimde bastırma, bir Halk Cephesi'nin kurulmasın kolaylaştırır. Viyana ile Paris'te olan bitenden ders alan sosyalistlerle komünistler bir araya gelirler ve 16 Şubat 1936 seçimleri tüm solun ezici bir zaferiyle sonuçlanır (seçilen 265 kişiden 88'i sosyalist ve 15'i komünisttir); ve Cumhuriyetçi hükümet, toprak reformunu ciddi olarak tekrar ele alır, 75.000 köylü Estramadura'ya yerleştirilir. Söz konusu zafer,

yönetici sınıfları, orduyu, ruhbanı zor kullanmaya iter; Falanjistler ve faşistler, başları Jose Antonio Primo de Rivera ve Calvo Sotelo ile askerî bir örgütleniş içine girerler; General Franco bir ayaklanışın başına geçer ve 18 Temmuz'da patlayan olay, pek iyi hazırlanmış da olsa, halkın kendiliğinden ve önceden kestirilmez sert bir tepkisiyle karşılaşır: Barselona'da ve Madrid'de, halk, birlikleri silahsızlandırır ya da yolundan çevirir; subaylar, birliklerince terkedilince daracık yöreler kalır ellerinde. Öte yandan, köylüler ve işçiler silahlanırlar; denizcilerin 4/5'i ve yığınla asker gelir kendilerine katılırlar ve liberal burjuvalar gelişmelere sempati duyarlar. **İki İspanya** vardır: Biri, Katalonya ve Bask Katoliklerinin bile destekledikleri halkçı ve liberaldir; öteki, faşist İtalya ile Hitler Almanya'sının desteklediği ruhbandan, subaylardan oluşur; işte bu iki İspanya korkunç bir iç savaşta birbirini boğazlar.

Askerî harekât sürerken, cumhuriyetçi bölgenin hükümeti köklü reformlara girişir: Toprak reformunu yaygınlaştırır, bireysel küçük mülkiyeti geliştirir; Katalonya'da 100'den fazla işçi çalıştıran işletmeler kolektifleştirilir; tersine, milliyetçilerin işgal ettikleri bölgelerde, mülk sahipleri eski haklarını elde ederler. Cumhuriyetçilerin yenilgisi, karşı güçlere, devleti faşist modelden alınma temeller üzerinde yeniden örgütleme olanağı sağlar. Franco ihtiyatlı, inatçı, Katolik, masonlara ve komünistlere karşı kinle dolu bir kişidir; ordusu, polisi, idaresi ve mahkemeleriyle sınırsız bir iktidara sahiptir ve harekât sırasında ve sonrasında kanlı kıyımlara girişir ve binlerce insanı da tutuklatır. 1937'den başlayarak şöyle söyleyip duruyordu: "İspanya, İtalya ve Almanya gibi totaliter rejimlerin yapılanışını izleyerek, korporatif biçimlere başvuracak ve halkı zehirlemiş olan liberal kurumların hakkından gelecek!". İspanya'nın geleneksel güçlerine dayanır Franco: Kilise başta gelenlerden biriydi, nitekim 1937'de piskoposlar, darbeyi bir "silahlı plebisit" olarak adlandırmış ve 1939'da da "Haçlıların Zaferi"ni kutlamıştı; ordu ve polis ki, bütçenin yarısı onlara gidiyordu; ve Falanj da, 1934'te J.O.N.S. İle birleşmişti. Partinin statüsü, 1937'de, "esin kaynağı ve İspanyol devletinin yasası" olur. Falanj, tek parti olarak devletle bütünleşir, hükümete ve idareye personel sağlar ve oluşturduğu özel gizli bir polis, basını, propagandayı, eğitimi, gençler için eserleri yönlendirir; öte yandan, "sendikalist ulusal devlet"in yukardan aşağıya mertebelenmiş sendikaları da işçi sınıfını avucu içinde tutar.

Rejim faşist, giderek totaliterdir; ancak, İtalyan ve Alman rejimlerinden şu noktalarda farklılık gösterir: Parti, orduya çok daha fazla bağımlıdır; ruhbanla kucak kucağadır; milliyetçiliği, dış yayılmacılığa daha az eğilimlidir; tarımdaki çıkarlara büyük sanayideki çıkarlara oranla üstünlük tanır; bir bütün olarak da, rejim, ağabeylerinden çok daha gelenekçidir.

İşte Portekiz'le İspanya'da faşizmin doğuşu!

Dünyanın geri kalanında durum nedir? Bunalımın alabildiğine sertlikle vurduğu bağımlı ülkelerde de faşist ilkeler etkisini gösterdi. Neredeyse adım başına hükümet darbesi ile ihtilale rastlanan Latin Amerika'da, İtalya ile Almanya'daki örneklere öykünen hareketler ortaya çıkar: Brezilya'nın yeşil gömleklileri, Meksika'nın sarı gömleklileri, Peru'nun siyah gömleklileri vardır; kimi yerde parti adları bile Avrupa'dakiler gibidir.

Son olarak söylenecek şudur: Faşizm, nasyonal-sosyalizm, adı ne olursa olsun, 30'lu yıllarda, Güney, Orta ve Doğu Avrupa'da boy atan ikiyüzlü bütün diktatörlük biçimleri, eski dünyanın değişmelere karşı gösterdiği direnişlerdir. Ne var ki, o dünyayı savunmada tek araç olarak ortaya çıkan bu rejimler, onun yıkılışının da araçları olacaktır.

II
1917 SOVYET DEVRİMİ VE ESERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın arkasından Avrupa geriler ve dünya kapitalizminin başına Amerika Birleşik Devletleri geçerken, aynı süreç içinde bir başka önemli yenilik de şudur: Rusya'da, sosyalist devrim olmuştur. "Reform'dan beri, en büyük çapta bir tarihsel olay" niteliğini de taşımaktadır bu. Hemen hemen bütün dünya aynı iktisadî ve sosyal sistemin içine, yani kapitalizme gelip girmişken, aynı düşünce biçimleriyle tekniği kabul etmişken, 1917'de ani bir kopuş olur.

O tarihten başlayarak, liberal ve kapitalist dünyanın karşısında, tepeden tırnağa yeni bir örgütleniş yükselmeye başlar; bu örgütlenişin temel ilkeleri kökten farklıdır ve kendi kurallarına göre evrilecektir. Neredeyse bir ilkel köylü ekonomisinden yola çıkan Bolşevik Rusya, başta gelen bir sanayisel ve askerî güce dönüşecektir. Beş yıllık kalkınma planlarıyla dev bir gelişme süreci içine giren toplumda, temeller alt üst edilir. Özellikle nankör maddi koşullar içinde, her gün rejimin sonunu bekleyen düşmanca bir ortamda, Bolşevikler, dış yardıma başvurmadan büyük bir ekonomik güç yaratırlar. Sovyet halkına gösterilen hedef şudur: Kaybolmuş zamanı gidermek, "en büyük"le yani Birleşik Devletler'le boy ölçüşmek! 1939'da, her iki ülke arasındaki farklılık büyüklüğünü sürdürse de, ilerleme olağanüstüdür. Bu, Sovyetler Birliği'ni, kapitalist ve siyasal liberalizme bağlanmış güçlerin başı durumuna gelmiş olan Birleşik Devletler'in antitezi haline getirirken, bütün dünyada dikkatleri de çeler ve yeni bir çekim merkezi olur.

Kapitalist dünyanın çelişmeleri karşısında önerdiği çözümler, özellikle planlı ekonomi düşüncesi, bu arada liberal demokrasinin ideolojik eleştirisi; aydınlara, iktisatçılar ve politikacılara kendini dayatır; ilkeler ve örnekler liberal devletlerin yapısında derin değişikliklere yol açarken, sosyalist ve komünist çevreleri ve partileri de etkiler.

Uluslararası ilişkilerde de Sovyetler Birliğinin etkisi hissedilmez değildir. Önce, görece sınırlı olumsuz bir etkidir söz konusu olan: Çünkü, yeni devlet içine kapanmak zorunda kalır ve çevreden soyutlanır, zaman zaman neredeyse tamdır bu hali; öte yandan, rejimin, diplomatik alanda doğrudan ya da dolayısıyla müdahaleleri başarısızlığa uğrar. Ama boyutları hayli geniş olumsuz bir etkidir de bu: Çünkü, bu siyasal ve ekonomik "boşluk", yalnız mübadele ve üretim sistemini bozmakla kalmaz, devletler arasındaki güç ilişkilerini de değişikliğe uğratır; dahası, devletleri birbirinin karşısına

çıkaran gerilimin yanı sıra, herbirinin kendi içindeki sosyal sınıfları karşı karşıya getiren gerilimi artırır.

Ama ne olursa olsun, 1939'da, kapitalizmin kendi bağrından çıkardığı faşizm saldırıya geçtiğinde, liberal dünya, yanı başında Sovyetler Birliği'ni görecektir düşmanına karşı; çünkü bu düşman, her ikisinin de düşmanıdır.

BÖLÜM I
RUSYA'DA SOSYALİST DEVRİM

Çarlık rejimi, kendiliğinden bir hareketin darbeleri altında birkaç günde çöker gider. Söz konusu hareketin hazırlanışında, devrimciler, başlarda sınırlı bir rol oynamışlardır sadece. Devrimin ilk önderlerinin kurmayı istedikleri anayasalı monarşi, bir liberal ve burjuva cumhuriyete bırakmak zorunda kalır yerini; arkasından, birkaç ay sonra, bu rejimin yıpranışı ve iflası öylesinedir ki, o da çöker; işte o zaman, Bolşevik Parti **sosyalist bir devlet** kurmaya girişir.

Nasıl?

EVİ SARAN YANGIN

Söz konusu yıkılıştaki çabukluk, **Çarlık rejiminin tam çözülüşü** ile açıklanmalı. Bağımlı milliyetlere baskı ile, fazla geniş olmayan bir aristokrasinin egemenliğine dayanan II. Nikola'nın imparatorluğu, Japonlara karşı yenilginin yanı sıra, 1905 devrimcilerinin girişimleriyle ciddi olarak sarsılmıştı; iktidarın yerine oturması, ancak Fransa'nın mali yardımının kolaylaştırdığı sert bir bastırma ile mümkün olabilmişti; ne var ki, içerdeki sosyal zıtlıklar her alanda kendini dayatıyordu; Birinci Dünya Savaşı bu zıtlıkları derinleştirmiş ve dayanılmaz hale getirmişti.

Sosyal ve ulusal zıtlıklar

Hükümetin, Ortodoks Kilise ile ordunun, sadece yerli olmayanlar üzerinde değil Ukraynalılar arasında bile güttükleri Ruslaştırma politikası, 1905-1906 yıllarından beri daha da yoğunlaşmıştı ve bütün halkları rejimin karşısına dikiyor ve her yanda ayrılıkçı eğilimler taşıyan milliyetçi partilerin doğuşuna yol açıyordu. Nüfusun çoğalması, köylüler arasında "toprak açlığı"nı daha korkunç hale getirirken, büyük sanayinin gelişmesi, kalabalık ve sefil bir işçi sınıfının oluşmasına zemin hazırlıyor ve o sınıfın içinde sanayideki güçlü yoğunlaşma bir sınıf bilincinin doğuşunu destekliyordu. Fazla kalabalık olmayan burjuvazi hoşnutsuzdu ve çıkarlarına burun büküp gelişmesini köstekleyen bir idare ile, köhnemiş bir rejimin küstahlığı, yolsuzluğu ve yeteneksizliğinin acısını çekiyordu.

Arkadan çıkıp gelen Birinci Dünya Savaşı, milliyetlerin ve sınıfların uyuşmazlıklarını derinleştirir. Kendilerine yapılan vaatlerin yerine

getirilmediğini görüp hayal kırıklığına düşen Polonyalılar, Avusturya'ya ve Almanya'ya çevirirler yüzlerini; Finlandiyalılar, Baltık ülkeleri, Almanlara ya da devrimcilere sempatilerini gizlemez haldedirler. Bütün bunlar olurken, **ekonomik çözülme**, halkların çektikleri acılar, yenilgiler, köylülerle toprak sahipleri, işçilerle burjuvalar, askerlerle subaylar arasındaki zıtlıkları kızıştırır durur.

Geçici burjuva hükümet

Ayaklanmış işçi ve askerlerin itişiyle, rejim, hemen hemen direnişte bulunmadan yıkılır; iktidarı ellerinde tutanlar, polisin bir bölümü dışında onu terk etmişlerdir. Yenenler, 1905'te olduğu gibi, bir Sovyet kurarlar; "Sovyet" de, işçi ve askerlerin temsilcilerinden oluşmaktadır ve kuruluşun Yürütme Komitesi'nin başında da, bir Menşevikle, sosyalist devrimci olan Kerenski bulunmaktadır. Öte yandan Duma da, İçişleri Bakanı Prens Lvov'un başkanlığında bir geçici hükümet oluşturur.

Burjuvalarla liberal soyluların, askerî disiplinle sosyal düzeni yeniden kurmak amacıyla sürdürmek istedikleri monarşinin yıkılışı, **iki başlı bir rejime** bırakır yerini: Bu rejimde, liberal burjuvazinin temsilcisi olan, ama iktidarsız, geçici "yasal" bir hükümetle; onun üzerinde baskı kurmuş ve Sovyetler en küçük köylere kadar çoğaldıkça nüfuzu da artan, etkin ve dinamik Bolşevik Parti karşı karşıyadır. Geçici hükümet reformlara gidip, Rusya'ya, Batılı ülkelerin klasik özgürlüklerini getirir: Ortodoks Kilise'nin bağımsızlığı, mahkemelerde jüri, geneloyla seçilmiş yerel idari konseylerdir bunlar; sekiz saatlik iş gününü kabul eder; ama öte yandan, "Tek ve Bölünmez Rusya" ilkesine bağlanır ve sadece Polonya'nın bağımsızlığını tanır; savaşa devam eder, toprak reformunu erteler ve eski yönetici sınıflara yaklaşır.

Bu tutum, radikal bir programa sahip Bolşevik Partinin ilerlemesini kolaylaştırır: Barış, halklara özgürlük, toprakların kamulaştırılması ve toprağın, bankaların, büyük işletmelerin millileştirilmesi, üretim üzerinde işçilerin denetimi, radikal olduğu kadar halkın isteklerine de uygundur. Mart'taki devrimden çok daha az kanlı olan **Ekim Devrimi**, Kerenski hükümetini yıkar; söz konusu hükümet, yandaşı sandığı herkesçe terk edilmiştir, halkın da gevşemiş bakışları arasında olur her şey.

Bolşevik hükümetin ilk eylemleri

Bütün muhalifler, geçici hükümetin yandaşları kadar ona karşı çıkanlar, sosyalistler kadar erler ve subaylar, yeniden toplaşırlar. Petrograd Belediye

Konseyi’nin bağrından çıkan *Yurdu ve Devrimi Kurtarma Komitesi*, önemli kentlerde kurulmuş benzeri komiteler, **Lenin’in hükümeti**ni tanımayı reddederler. Böylece yeni yönetimin, işitilmemiş bir karışıklık ortamında, yapacağı hiçbir şey yoktur. Öyle de olsa, hasımlarının alacalı bulacalı topluluğunun hesaplanın altüst eden bir dinginlik ve cesaretle hareket eder.

Gerçekten, arka arkaya pek önemli önlemlere gidilir: Hemen yapılacak bir barış adına savaşanlara çağrı çıkarılıp toprakların köylülere karşılıksız bırakılacağı ilan edilir; 1918’in Ocak ayında, *Rusya Halklarının Hakları Bildirisi* yayımlanır ki, “Rusya halklarının özgür ve içtenlikli beraberliği politikası”na dayalıdır; arkasından, “Rusya ve Doğu’nun emekçi Müslüman halklarına çağrı”da bulunulur ve köylü Sovyetleriyle işçi ve asker Sovyetlerinin birleşmesine karar verilir; son olarak, bir toprak yasası çıkarmasının arkasından -Kasım’da seçilmiş- Kurucu Meclis feshedilir. Parti, eylemini felce uğratma çabasındaki memurların yerine militanlarını geçirir ve böylece eski devlet örgüt ve geleneğinin sürdürebileceği ne ki var, siler atar. 1918 Temmuz’unda, V. Sovyetler Genel Kongresi, birkaç aydan beri yürürlükte olan sisteme düzen getiren bir Anayasa kabul eder.

Bir **savaş Anayasası**dır bu ve rejimin başta gelen dayanağı proletaryayı destekler: Kırsal kesimin 250.000 insanına bir temsilci kararlaştırılırken, kentlerin 25.000 insanına bir temsilci esası konur; kimler seçiliyor daha iyi belli olsun diye, çok dereceli açık oylama kabul edilir; eski rejime bağlılık kuşkusu altındaki gruplar, yani soylular, ruhban takımı, patronlar, eski politikacılar, oy hakkından yoksun kılınır. İktidar, bir piramit halinde üstüste bir dizi konseye aittir ve temelde, doğrudan oylamadan çıkan kent Sovyetleri yer almaktadır; tepede, Sovyetlerin Rusya Çapında Kongresi’nin seçtiği bir Ulusal Yürütme Komitesi vardır ki, toplantılar arası bütün yetkiler ona bırakılmıştır ve yürütme iktidarı kendilerine verilen Halk Komiserleri Konseyini belirleyen de yine bu komitedir. Bu, “İşçi, köylü ve asker temsilcilerin oluşturduğu Sovyetler Cumhuriyeti”dir. Ne var ki, ayağını yere sağlam basar olmaktan uzaktır daha; çünkü, korkunç bir iç savaşla yabancı müdahalesinin dramını yaşamaktadır.

Ancak 1922’de sona erecektir bütün bunlar.

Yabancı müdahalesi ile karşı-devrim

Yeni rejimin mücadele edeceği, sadece çöken ekonomi ve yönetimden doğan bitip tükenmez karışıklık ve maddi güçlüklerin yanı sıra, eski yönetici sınıflarla sosyal kadroların sessiz muhalefeti değildir; geçmişin

bağlaşıkları olan İtilaf Devletlerinin desteklediği korkunç bir **iç savaşı** da göğüslemesi gerekmektedir.

Gerçekten, üstünlük barışa kararlı insanların eline geçer geçmez, İtilaf Devletleri, onlara düşman bir gözle bakmanın yolunu tutarlar. Rusya'yı en kalabalık ve zengin topraklarından yoksun kılan Brest-Litowsk barışı ile, Almanlar, onların "buğday ambarı" diye bilinen Ukrayna'yı işgal eder ve ayrılıkçı Skoropadski hükümetini desteklerler orada; Bolşevik yönetimi ezmek üzere General Mannerheim'e yardım edecek birlikler de Finlandiya'ya çıkarlar; Türklerin, Kafkasya'ya ve Bakü'ye yerleşerek Azerbaycan'ın fethine girişip, ta Türkistan'a ve Kırım'a değin etkin bir Turancı propagandaya kendilerini verdikleri bir sırada, Gürcistan'daki Menşevik Cumhuriyet'in çağrısına uyup koşarlar. Böylece, Orta Avrupa İmparatorlukları, Finlandiya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan ve içindeki eski Rusya'nın en verimli toprakları, en zengin maden, sanayi ve petrolünün bulunduğu bir bölge koparılıp alınmış olur.

İtilaf Devletleri, bu "ihanet"e karşı çıkarlar ve Rusya'yı savaşa sürükleyip Doğu'da bir cephe kurarak; dışardaki Bolşevik propagandasına son verip Çarlık yönetiminin borçlarını tanıyacak ve yabancıların mülkiyet haklarına saygılı olacak bir hükümetin kurulması çabalarına girişirler. Almanya'nın yenilgisinin arkasından, Rusya'da yeni rejimi devirmek üzere, gitgide açık bir biçimde, doğrudan bir savaş politikasına dönüşen **müdahale politikası**nın başlangıç noktasıdır bu. Uygulaması da, İtilaf Devletleri'ne ait birlikleri Rus toprağına çıkarmakla, ya da Bolşevik yönetime karşı olanlara silah, para, askerî misyon yollayarak yardım etmekle olacaktır. Ama kimlere yardım? Her türden tutucuyu içine alan "Beyaz Ruslar"a, Menşeviklere, eski rejime olduğu kadar parlamenter bir rejimden yana olanlara, halklardan yana olanlar kadar kendi bağımsızlıklarına karşı çıkıp Rusya'nın birliğini savunanlara...

Böylece, İngilizler Hazar Denizi'nin üzerine yerleşir, Aşkabad'da bir hükümet kurup Merv'i alırlar; Finlandiya'daki Alman birliklerine gık dedirtmemek için, kuzeyde Murmansk'a ve Arkhangelsk'e çıkarmada bulunurlar; Fransız birlikleri Odesa'ya çıkar ve Fransız, Polonyalı ve Yunan askerleri, Karadeniz kıyı şeridinde 150 kilometre genişliğinde bir bölgeyi işgal ederler. Doğu'da Japonlar, Kendilerine özgü gerekçelerle Vladivostok'ta karaya ayak basarlar.

İtilaf Devletleri, bu doğrudan müdahalelerde bulunurken Bolşevik karşıtlarına da yardım ederler; onlar da içerde, özellikle de çevre eyaletlerde örgütlenirler. Kornilov’un, arkasından Alexeiev’in, sonra da Denikin’in; Amiral Kolçak’ın, General Yudeniç’in; Denikin’i izleyen Wrangel’in yaptıkları budur. Polonya’ya da saldırıp Kiev’i işgal ederler. Bir süre işleri yolunda giderse de, 1921’in başlarında iç savaş ve yabancı müdahalesi sona ermiştir.

Böylece, Bolşevik yönetim zaferle çıkmıştır badireden!

O zaferde, şu etkenleri de hesaba katmalı: Başkan Wilson, Rusya’nın bütünlüğüne dokunabilecek her türlü davranışın karşısında olduğunu söyleyip İtilaf Devletleri’ni frenliyordu; Fransa’da ve İngiltere’de işçi sınıfı, bu müdahaleyi protesto ediyordu her vesileyle ve bizzat müdahaleci birliklerin safında, anlamsız bir savaş olduğunu görüp ayaklananlar ya da kaçanlar oluyordu. Ayrıca Hindistan için, İrlanda için, Macar Devrimi’ni ezmek için askere ihtiyaç vardı; Almanya’daki birlikler, Alman hükümetinin barış antlaşmasını imzalamayıp Moskova ile yakınlaşması korkusuyla, ihtiyata davet ediyordu. Öte yandan, etkili olabilmesi için, sefer 400.000 savaşçı gerektiriyordu ki, bunu sağlamak mümkün olamazdı. Son olarak, Avrupa’nın hızla kendisine gelip kalkınmasını savunanlar, onlar arasında yığınla İngiliz işadamı, Rusya’yı dışarda tutarak bunun sağlanamayacağını görüyorlardı; onların, bütün ülkelerle iktisadî ilişkilerin kurulması adına etkileri, müdahale politikasını zayıflattı. Böylece, İtilaf Devletleri, doğrudan müdahaleden vazgeçerek Odesa ile Kafkasya’yı boşalttılar ve **sağlık kuşağı politikası**nı kabul ettiler.

Rus antibolşeviklerine gelince, onlar da zayıftılar ve aralarında bölünmüşlerdi: Solda olanlar, toprak reformunu erteliyor; sağda olanlar, yani büyük toprak sahipleri, yüksek görevliler, özellikle subaylar, çoğu monarşist olan bu insanlar, aynı kafa ile dolaşıyor ve zor yöntemlerini savunuyorlardı.

İşte, bütün bunların sonucudur ki, halk kitleleri ve işçiler, Bolşevikliğe daha yakın hissediyorlardı kendilerini. Bölünmüş “Beyazlar”ın karşısında Bolşevik hükümet ise, başındaki Lenin ve yardımcılarının enerjisi, açık ve aydınlık görüşleriyle zafere adaydı: Sovyetlerin federalist politikası halklara, toprak politikası köylülere güven aşılıyordu; oysa, Beyazların programında, “birlik” e dönüş ve toprakları eski sahiplerine geri verme vardı. Son olarak, rejim, yabancılara karşı ülkeyi savunan durumundaydı ve

bu manevi bir güç sağlıyordu kendisine. Öte yandan, elindeki ordu, yeni Kızıl Ordu, 1918’de, genç işçi ve köylülerden olmak üzere kurulmuştu ve hızla büyümüştü; saflarında, 1918 Ekim’inde 350.000 insan varken, 1919 Mayıs’ında 1.500.000’e yükselmişti bu sayı; böylece, nitelik ve nicelik olarak üstünlüğü, ayrıca merkezî konumu, gelişmeleri kendinden yana etkiliyordu.

İşte, bütün bunlarda aramalı Bolşeviklerin zaferini!

Ne oldu sonuçları müdahalenin ve iç savaşın?

Müdahalenin ve iç savaşın sonuçları

Bolşeviklere karşı açılan Haçlı seferi başarısızlığa uğramıştı; İtilafçı güçler sonuç alıcı bir rol oynayamayacak denli azlıktaydı; dışardan yardım gören ve kimi zaman yerine oturtulamayan “hükümetler” güçsüzlük ve yetersizliklerini ortaya koymuşlardı. Bu sonuncular, halklara, -o oldukça bulanık- meşruti monarşiden başka bir şey vermeyi hiç de becerememişlerdi ve davranışları, eski sosyal rejimi yeniden kurma niyetlerini gösteriyordu.

Dışardan müdahale, iç savaşı uzattı, ülke yönetimindeki anarşiyi derinleştirdi ve ülkeyi, özellikle de Ukrayna ile Sibirya’yı, işitilmemiş bir karışıklık içine attı. Sosyal savaş ve yabancıların yol açtıkları yangın, üç yıl boyunca, yağmayı, kıyımı, saldırıları ve sefaleti artırıp bütün ülkeyi harabeye çevirdi.

Yenilenler ne oldu? Çekip gittiler!

Sayıları iki milyona yaklaşan, her eğilimden Beyaz Ruslar, aristokratlar, subaylar, sanayicilerle, tacirler, liberal meslek sahipleri, bu arada Wrangel ve Kolçak ordularının askerleri, Gürcüler, Ukraynalılar, Mançurya’yla Çin’e, Çekoslovakya’ya, Bulgaristan’la Yugoslavya’ya, bütün Doğu’ya, Amerika’ya, özellikle Fransa’ya gidip yerleştiler; yeni koşullara az buçuk uydurdular kendilerini, kimi zaman sefaletin daniskası içine gömüldüler. Siyasal planda düşman gruplara ayrılıp, karşı-devrimin başarısızlığının sorumluluğunu birbirinin üstüne atan, karşısındakileri ihanetle suçlayan bu insanlar, sığındıkları ülkede hükümetler ve kamuoyunun bir bölümünü alabildiğine etkilediler yine de ve Bolşevik Rusya’ya karşı düşmanlığı güçlendirdiler.

Bu yüzden, iç savaşın sonuçları, yıkıntılar silinip gittikten sonra da uzun süre kendini hissettirdi. Daha başka bir şey oldu: Müdahale politikası, dışarıya göçenlerin hükümetler üzerindeki etkileri, Sovyetlere, kapitalist dünyanın elindeki bütün araçlarla onları yıkmaya ahdü peyman ettiğini

öğretti. Yeni rejimin, her türlü bloklaşma, kuşatma ve abluka karşısında duyduğu güvensizlik ve kaygının kaynağında bu yatar. Yeni sosyal yapıları ve abluka nedeniyle çevreden soyutlanan, amansız düşmanlarca çevrilen Sovyetler, ekonomilerini hale yola koymada pek büyük güçlüklerle karşılaşacaklardır; içerdeki gelişmeleri, her türlü tehdide anında yanıt vermeye hazır güçlü bir savaş makinesini donatıp sürdürme zorunluluğu yüzünden alabildiğine kösteklenecektir; ülkenin gücünü ve rejimi savunma iradesini zayıflatabilir diye en ufak bir muhalefet karşısında bile kaygı duyulacaktır. Kurulacak diktatoryanın kimi niteliklerine bakıp, onda, dış müdahalenin ve sonraki gelişmelerin büyük payı olduğunu görmemek mümkün müdür?

SAVAŞ KOMÜNİZMİ VE YENİ EKONOMİ POLİTİKASI, 1921-1924

Bolşevik rejime, kapitalist ekonomiden sosyalizme geçmek için on yıl gerekti. Eski yönetici sınıflar, yalnız iktisadî ve siyasal iktidarlarını yitirmiş değil, büyük bölümüyle beden olarak da kaybolup gitmişlerdi. Topraklara, fabrikalara ve bütün yabancı sermayeye elkonmuştu. Böylece, hem üretimi denetlemek ve yönlendirmek, hem de ekonominin, bankaların ve taşıt araçlarının kilit noktalarını elde tutmak için koşullar yerinde görünüyordu. Ne var ki Rusya, sanayi bakımından **Avrupa’nın en geri ülkesi**ydi; tarımdaki nüfus toplam, nüfusun en az yüzde 80’ini temsil ediyordu (Batı Avrupa’da 1800’e doğru oran böyleydi); Bolşevik Parti’nin sağlam desteği durumundaki **işçi sınıfı bir azınlıktı** sadece ve milyonlarca köylü “Beyazlar”a karşı cesurca savaşmışlarsa, Sovyetler için değil, az önce elde ettikleri toprakları Bolşevikler yenilirse kaybedeceklerini bildiklerindendi.

Böylece, Bolşevik liderler, savaşın yaralarını saracak ve kamuoyunu sosyalizmin kuruluşuna hazırlayacak bir geçiş dönemini zorunlu görüyorlardı.

Başta Lenin öyleydi.

Lenin’in öngördüğü geçiş dönemi

Devrimin ilk ayları boyunca alınmış önlemler, köylülerin, işçilerin ve askerlerin özlemlerine hemen yanıt vermişti, ancak onlardan hiçbiri sosyalizmin damgasını taşımıyordu, hele komünizmin hiç! İçlerinden çoğu, radikal burjuvalarca salık verilmişlerdi. Böylece Lenin, üretim araçlarının -hemen- sosyalleştirilmesini gerek görmüyordu, istediği ekonominin temel merkezleri, yani bankalar üzerinde devletin sıkı bir denetimiydi; bankalar ve sigortalar millileştirilecek, (şeker, petrol, yağ, maden sanayisi gibi) tekel

kurmuş gruplar, sanayicilerle tacirler sendikalar halinde birleşecek ve ticaret sırrından vazgeçecek, halk da tüketim örgütleri içinde gruplaşacaktı. Böylece, vakti gelmediği için sosyalist bir program değil, sosyalizme götürmesi gereken bir **geçici rejim**di söz konusu olan. Niçin öyleydi? Çünkü işçiler, işletmelerin yönetimini bizzat sağlamadıkça sosyalizm gerçekleşemezdi; bir de, halkın büyük çoğunluğu “bir sosyalist devrimin zorunluluğunun bilincinde olmadıkça”, kurulamazdı sosyalizm.

Lenin, bu ihtiyatlı yolu izlemeye şu bakımdan da kararlıydı: Yalnız **bütün Avrupa’daki bir devrim** Rusya’da kapitalist rejimden sosyalist rejime geçme olanağı sağlayabilir diye düşünüyordu. Gerçekten bu politika, varlıklı sınıfların, eski görevlilerin, burjuva teknisyenlerin işbirliğini varsayıyordu. Oysa bütün bu iktisadî kurmay, *intelligentsia*nın da büyük bir bölümü, yönetimi imkânsız kılmak ve yeni rejimin sahiplerini çekilmeye zorlamak amacıyla, **rejimi boykot** etmişlerdi. Böylece, Devrim’i izleyen haftalarda kararlaştırılmış ve bir bölümü 1918 tarihli İş Yasası’na da alınmış önlemleri yürürlüğe sokmak pek güç oldu: Bütün. yurttaşlar için zorunlu çalışma (“Çalışmayan yemez”), sanayi işçisinin denetimi, bankaların, toprağın, dış ticaretin denetimi, tüketim kooperatiflerinin örgütlenişi; büyük mülklere tazminatsız el koyma, toprakta mülkiyete son verme, topraktan elde edilen yararın onu işleyenlere geçmesi ve tarımda ücretli çalışmanın yasaklanması güçlüklerle karşılaşmıştı. Küçük ve orta köylülerin tarım komiteleri paylaşmayı denetlemek zorundaydılar.

Alet-edevatın eski püskülüğü, taşıt araçlarının köhnemişliği, rasyonel ve düzenli bir işletmeyi pek zorlaştırıyordu; işletmelerinin başında kalmış patronlar antibolşevik hareketleri destekliyorlar, sabotajla suçladıkları işçilerin güvensizliklerini artırıyorlardı. Büyük kentlerde nüfus yarı yarıya azalsa da, onların ve ordunun iaşesi derin kaygılara yol açıyor ve sorunlar, alınmış önlemlerden beklenen iyi sonuçları yok etme tehlikesini taşıyordu. Vergi toplamada eski makineden yoksun olan yeni hükümet, kırsalda el koymaya giderek kentleri ve orduları besleyemezdi. Kentlerin iaşesi, vaktiyle büyük toprak sahiplerinin ürün fazlası ile sağlandığından, büyük mülklerin paylaşılması, eskiden piyasaya giden buğdayın 3/4’ünden fazlasını çekmişti. Böylece, el koymalara başvuruluyordu. Sanayideki üretime gelince, korkunç bir düşüş içindeydi ve işçi sayısı da toplam yüzde 24 azalmıştı.

Ne yapılmalıydı bu koşullarda?

İşte bu koşullardadır ki, “savaş komünizmi” diye adlandırılan önlemlere gidilir.

Savaş komünizmi

“Savaş komünizmi” denen şeyin amacı, “kuşatılmış bir ülkede, üretimin ve tüketimin sıkı sıkıya düzenlenmesi”dir; ne var ki ekonominin asla tartışılamayacak yapı değişikliklerine yol açar. Önce, bir motorla en az 5 işçi, motorsuz olarak da 10 işçi çalıştıran **bütün işletmelerin millileştirilmesi**ne gidilir. Böylece, bütün büyük sanayi ile küçük ve orta çapta işletmelerin büyük bölümü kamulaştırılmıştır; daha önce öngörülen sıradan işçi denetiminin yerini emekçi yönetimi almıştır, her işletmenin yönetimi sendikalarca seçilen bir yöneticiye aittir ve kendisine yardım eden seçilmiş bir işçi kurulu vardır ve her sanayi dalının üretimi merkezî yönetimlerce düzenlenir. Öte yandan, devlet tahıl tekeli ile “yoksul köylü komiteleri” kurulur; bu sonuncuların görevi, elinde yeterli hayvan ve malzemeyle çalışıp direnişleri kışkırtan hali vakti yerinde çiftçilerin siyasal nüfuzu ile mücadele etmek ve zengin köylülerin buğday stoklarına **el koymak**tır. Ayrıca, tohum ve tarımsal aletleri dağıtmak, fiyat ve ücretleri saptamak, kooperatif ve pazarları denetlemek de onların görevi. Son olarak, **kollektif tarım çiftlikleri** örgütlenmeye başlanır.

Ne var ki, Ukrayna’daki zengin toprakları on yıldan beri kasıp kavurmuş savaş, mahvetmiştir her şeyi; öyle olunca, orta ve yoksul köylülerin ihtiyaç fazlasını almak, aile geçimine el atmak gerekir, bunun sonucu olarak da hoşnutsuzluklar boy atar, el koymalara karşı direnişler görülür, giderek içlerine kapanır bu insanlar; kişisel tüketimin gerektirdiğinden fazlasını üretmeye sırt çevirirler; ekili topraklar üçte bir azalır, 1920’de toplanan ürün 1917’dekinin sadece üçte ikisidir, 1913’tekinin de yatısı. Topraklarının ellerinden alınması ve bir restorasyon tehdidinden “Beyazlar”ın yenilgisiyle kurtulan köylüler, şimdi Bolşevik hükümete karşı **hasım bir tavır** içine girerler. Son olarak, **enflasyon** o düzeydedir ki, hükümet, paranın rolünü -mümkün olduğunca- sınırlar ve işçilerle devlete çalışanlar arasında tam bir trampa, bir aynen ödeme sistemi kurar ki, ne enflasyonu dizginler, ne de fiyatların korkunç yükselişini; ücretler malla ödenir, gitgide değer yitirmiş para da kaybolmaya yüz tutar.

Böylece, Sovyet ekonomisi, toplumdan kopmanın, üretici güçlerin yıkılıp parçalanmasının, ürün ve el emeğinde korkunç darlığın bir sonucu olarak,

bir aynî ekonomi olup çıkmıştır; bir başka tehlikeli şey olmuştur: **Köylerle kentler kopmuştur birbirinden**.

Burada kalkarak, “savaş komünizmi”nden vazgeçilir.

Yeni Ekonomi Politikası

İç savaşın sona eriyişle beraber, ekonominin yeniden kurulması amacıyla **özel girişime çağrı**da bulunulur: El koymaların yerine malla ödenecek vergi geçer; köylülerin üretimlerini geliştirebilmelerinde gerekli bir küçük sanayi kapısı aralanır ve onunla beraber, kapitalizm -belli bir ölçüde- tekrar geri gelir. Bir “stratejik geri çekilme”, geçici bir çaredir bu sorunlara, çünkü, “savaş komünizmi”nin -millileştirme, sanayinin denetimi, çalışma seferberliği gibi- kimi önlemlerine yeniden başvurularak Beş Yıllık Plan’a konulacaktır; vergileme ve para ile ilgili başka önlemlerden ise, gerçekten vazgeçilmiştir. Bir **karma ekonomi sistemi**dir de bu: Devlet, içinde taşıt araçlarının, kredinin, dış ticaretin, büyük ve orta sanayinin bulunduğu güçlü bir sosyalize kesimi elinde tutmaktadır. Öte yandan, bu devlet işletmeleri, toplam el emeğinin yüzde 84,5’ini kullanmaktadır ki, değer olarak üretimin yüzde 92,4’ünü üretmektedir; yüzdenin geri kalanı, kooperatiflerle, özellikle besin maddeleri ve dericilikte olmak üzere, özel girişimlerin payına düşmektedir.

Bütün bunlar “**Yeni Ekonomi Politikası**” (NEP) diye adlandırılır ki, 1921 Mart’ında yürürlüğe girer. Söz konusu politika, üretime ilgi duysunlar diye köylülere ve üreticilere verilmiş bir **ödün**dür aslında: Vergiler hafifletilmiştir; köylü, ödemeden sonra, ürünün geri kalanını pazarda serbestçe satabilir; para ekonomisine tekrar dönülmüştür; küçük esnaf da, köylüler gibi emeğinin ürününü serbestçe satabilir; Ekim’de kurulan Devlet Bankası, cari hesapları yeniden açar, para üzerinde her türlü sınırlamalar kaldırılır; topraklar mirasçılara geçebilir, parsellerin satışı yasaktır ama kiralanabilirler; son olarak, ücretli işçi kullanmaya izin verilmiştir. 1924’te, aynî verginin yerini nakit vergi alır ve enflasyon, *çervonetz* adlı yeni bir para çıkarılarak durdurulur.

1922 tarihli İş Yasası, Anayasa söylese de, yeni politikaya uyup çalışma zorunluluğunu kabul etmez; halkın büyük bir bölümü bağışık tutulmuştur. Kapitalist ekonominin kimi görüşlerine dönülmüştür: İş sözleşmesine emek gücünü satma diye bakılmaktadır; ücretleri ise, sendikalarla işverenler arasında yapılan kollektif sözleşmeler saptamaktadır; söz konusu yasa,

asgarî ücreti belirtir ve işçiyi korumak üzere de, ücretin saat ya da parça başına olduğunu söyler.

Yeni Ekonomi Politikası'nın **en büyük yeniliği** ise, tüketim malları üretimini güçlendirmede gösterdiği çabanın yanı sıra, devlet işletmelerinin "bağımsızlık ve girişim"ini geliştirmeye çalışmasıdır: Bu işletmeler, kendi yönetimlerinden sorumludurlar ve kendi kaynaklarına dayanmalıdırlar; hepsi de, aynı yönteme dayanan birlikler (*trust*) halinde gruplandırılırlar: 1922'nin sonunda, kömür ve petrol sanayisi dışında, 421 *trust* vardır ki bunun 380'i 840.000 işçiyi kapsamaktadır; en önemlisi de dokuma *trust*üdür içlerinde. Böylece devlet *trust*ü, Sovyet devlet sanayisinin temel örgütlenme biçimi olmuştur.

Ne sonuçlara varılır bu yeni önlemlerle?

Yeni Ekonomi Politikası'nın sonuçları

Bu ödünlerin etkisiyle, **tarımda üretim hızla yükselir**. 1921 yılında, korkunç bir kıtlığa yol açan kuraklığa karşın, ekili alanlar 1922'de 63 milyon hektardan 1923'de 82, 1924'te 87, 1927'de 94 küsur milyona çıkar; ürünün kalitesi iyileşir, hayvan sayısı, 1922'de 46 milyondan 1925'te 62 milyona varır. 1922- ve 1923'teki bereketli hasat sayesinde, üretim hemen hemen 1916'daki düzeyi yakalar. Böylesi hızlı kalkmış **Rus tarımının ilkel niteliği** ile açıklanabilir: Ne sermaye, ne makine, ne karmaşık bayındırlık yöntemleri; mujik, özel ticaret imkânı doğar doğmaz şevke gelmiş, kara sabanla orağı kapıp tarlaya koşmuştur. Yeni Ekonomi Politikası, ürününü yüksek fiyata satma olanağını vermiştir; 1922 Tarım Yasası, toprak mülkiyetini güvenceye bağlamış; paranın istikrarına doğru adımlar onu -başının tek belası- enflasyona karşı korur haldedir; 1922'deki göz alıcı hasat -orta halli de olsa- bir dışsatıma da yol açınca, keyfine diyecek yoktur. Devrim'den beri ilk kez böyle bir mutluluğu tatmaktadır!

Ne var ki, bu tür bir kalkınış **sanayide imkânsız**dı. Yığınla fabrika yakılıp yıkılmış, makineler terk edilip paslanmış kullanılmaz hale gelmişti. İç savaş ve kıtlıklar emekçi topluluğunu dağıtmıştı; işçi sınıfının en dinç ve en bilinçli öğeleri savaş alanlarında ölüp gitmiş ya da yeni idarede görevlendirilmiştir. Binlerce işçi köylere dağılmış ve kısa bir süre önce içinden çıktığı köylülüğe gelip girmiştir. Tüketim mallarına olan büyük istek, özel ticaretin ve kar ekonomisinin tekrar doğuşu, tüketim malları sanayisi için uyarıcıdır, ancak **ağır sanayi felçli halde**dir. Üretim artar, ama hâlâ büyük bir gecikmişlik içindedir eskisine oranla. 1923'te, sanayinin

bütünü, kapasitesinin ancak yüzde 34'ünü kullanabilmektedir. Özetle tarım, savaş öncesi üretiminin 3/4'ünü yakalamışken, sanayi dörtte birine erişmiştir onun.

Bir nedeni bunun, Yeni Ekonomi Politikası, köylünün yararlandığı çapta ödünleri **işçiye sağlamamış**tır. O politikanın başka sonuçları da ortaya çıkmakta gecikmezler. 1921'den başlayarak Lenin de bunları görmüştür.

Gerçekten, tarımdaki gönenç **zengin köylülere** yaramaktadır ve kırsal kesimde, zenginlerle yoksullar arasında hızlı bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Topraklarını ve kol güçlerini zenginlere kiralayanlar da vardır: 1923'ün sonlarından başlayarak, 400.000 köylü 600.000 ücretli emekçi çalıştırmaktadır, 1926-1927'de 5.800.000 tarım işçisi bulunmaktadır. Yığınla yoksul köylü Ural'ların ötesine ya da kentlere göçer ve oralardaki işsizlerin sayısını çoğaltır. Böylece, sorun pek önemlidir.

Sanayide, verimli üretim zorunluluğu, **"uzman" ellere geçirir işlerin yönetimini**, onlarsa eski yönetici sınıflardan kimselerdir; işe alma, ücret, işten çıkarma konularında -lokavta kadar giden- geniş yetkilere sahiptirler. İç ticarete gelince, *trust*'lerin ve kooperatiflerin ihtiyaç duydukları alımlar ve ürettiklerinin dağıtımı serbesttir ve eski iş adamlarının eline geçmiştir; araya yeni türediler, spekülatörler, serüvenciler de gelip girmiştir, kooperatiflere de sızanları vardır ve bu kooperatiflerin bazıları düpedüz özel işletme olup çıkmıştır. Yeni Ekonomi Politikası'nın ürünü olduğu için *nepmen* denen bu insanlar hesapsız harcarlar, büyük servetler edinip bir bölümünü dışarıya çıkarırlar. Moskova, barları, çalgılı kahveleri, fahişeleri ile savaş öncesinin görünüşüne yeniden bürünmüştür.

Son olarak, Yeni Ekonomi Politikası'nın sadece üstünü örter olduğu **sanayi ile tarım arasındaki gerilim** şiddetlenir. 1923 yazı sonunda da bunalım patlar. Tarım fiyatları ile sanayi fiyatları arasında durdurulabileceğine inanılan aykırılık daha da artmıştır. Sanayi ürünlerindeki fiyatlar, tarımdakilerin birkaç katıdır. 1917'den başlayarak kıtlık bunalımlarına dönüşen, geçmişteki bunalımların tersine, mağazalar tıkabasa doludur ve hasat, tarım ürünlerinde önemli bir fazlalık da sağlamıştır. Böylece, bunalıma neden olan, üretim yetersizliği değil sanayi ve tarım ürünleri mübadelerini sağlamaktaki imkânsızlıktır. Köyler, pek ihtiyaç duydukları halde sanayi ürünlerini alamaz haldedirler, çünkü çok pahalıdır. Öte yandan, işçi sınıfındaki hoşnutsuzluk yaygın grevlere dönüşür ve ağır sanayide kendiliğinden patlar. Nedir yapılması gereken? Bütünüyle

özel ticaretin eline geçmiş olan ürünlerin fiyatları denetlenmeli, aracıların sayısı azaltılmalıdır. Binlerce *nepmen* tutuklanır ya da Moskova'dan sürülüp atılır. Ertesi yıl, göz alıcı bir hasat önemli bir dışsatıma da yol açınca, tarımda fiyatlar yükselir; resmî önlemlerle, sanayide fiyatlar indirilse de yine de yüksektirler ve ekonominin en dikkafalı kesimi olan ağır sanayi, 1913'teki düzeyin yüzde 34'ünü aşmaz.

Sonraki yıllarda tarım üretimi artar, ama her yıl 3 milyon olmak üzere, nüfus da artar. Kentlerin iaşesini Sağlamak gitgide daha güçleşir. Böylece, Yeni Ekonomi Politikası, **tarımın üretim biçimini geliştirmede** yetersiz kalır ve ülke "kıtlığın eşiği"ne gelir. Sosyal farklılaşma süreci şiddetlenir: Varlıklı köylüler, gitgide daha çok toprak ve el emeği kiralar; topraktan ve üretim araçlarından yararlanmayı, ellerine geçirmiş olurlar; "yoksullar"ın işletmeleri ise, safdışı edilir durumdadır. Böylece, hızla bir **tarım burjuvazisi** oluşmaya başlar ki, iktisadî çıkarları ve ideolojik eğilimleri bakımından rejim için bir tehlikedir.

> *Hükümet, bu sınıfı kazanmak amacıyla, buğday alım fiyatlarını her yıl artırmak zorunda kalır; bu ise, kent halkının yaşamın güçleştirirken bütçenin dengesini sarsar, giderek ülkenin sanayileşmesini zorlaştırır. Öte yandan, kalaklar, ellerindeki ihtiyatlarla, 1928'de kentleri aç bırakacak bir noktaya gelmişlerdir. Sanayi üretimine gelince, elektrik enerjisi dışında, ahım-şahım sonuçlar elde etmez ve ağır sanayi ise özellikle gecikmişlik içindedir. Her alanda, nüfustaki artış göz önünde tutulursa, kişi başına tüketim -1913'e oranla,- azalır durumdadır; mal kıtlığı gitgide şiddetlenir; maliyet fiyatları, makinelerin köhneleşmişliği, hammadde savurganlığı ve idare giderleri yüzünden pek yükselir. Rasyonelleştirme çabaları yetersizdir ve işsizliği de artırır. Mali durum iç açıcı değildir: Devlet, zorunlu görülen yatırımları gerçekleştiremez; bütçe açıklarını da, iktisadî nüfuzları gitgide artan kulaklardan aldığı borç paralarla ve para basarak kapamaya çalışır, bu son yaptığı ise rublenin değerini düşürür, giderek alım gücünü azaltır.*

Dışarıdan sermaye elde etmek umudu da gerçekleşmez. İçerdeki Yeni Ekonomi Politikası'na koşut olarak, **dış politikada da bir yenilik** yapmak istenir. Lenin, dışarıda proleter devrimlerin başarısına umudunu

sürdürmekle beraber, şunun da farkındadır: Rusya, içerde kendini değiştirmek isterken aynı anda dışarıda bir savaşı destekleyemez; zaman kazanmalıdır. Bu nedenledir ki, hasımlarının onca eleştirecekleri Brest-Litovsk antlaşmasını imzalar; başka ülkelerle de normal ilişkiler kurmayı arar. İngiltere ile ticari görüşmeler yapılır, özellikle. 1922 Rapallo Antlaşması, Rusya'nın hapsedildiği ablukayı kaldırır; komşu ülkelerle dostluk ve yansızlık antlaşmaları yapılır ve uluslararası toplantılara gidilir. Ne var ki, bu çabalar, Rusya'ya karşı düşmanlığa son vermez. Büyük ve küçük devletler, 1924 ve 1925'te yeni yönetimi tanırlar; ama yine de Rusya çevreden soyutlanmış bir halde, tek başına kalır. Öte yandan, 1923'te Almanya'da Bolşevik devrim girişiminin başarısızlığa uğraması göstermiştir ki, Avrupa'da devrim umutları zamansızdır. Böylece, iktisadî planda olduğu gibi siyasal planda da, Sovyetler Birliği'nin güveneceği tek güç vardır: Kendisi!

Ne yapmalıdır?'

Yeni Ekonomi Politikası'nın mahkûm edilişi

Lenin'in hastalığıyla Rusya'nın başsız kaldığı yıllardan başlayarak, yani 1923'ten 1929'a değin, içerde Yeni Ekonomi Politikası'nın ve dışarıda da diplomatik sürüklenişlerin baskısıyla çözüme gidilir ağır ağır: "**Tek bir ülkede sosyalizm**"dir çözüm de!

Yeni Ekonomi Politikası'na, bir zayıflık itirafı, "Avrupa'nın kuduz köpeği"nin "akla dönüş"ünün ilk adımı olarak bakan devletlerin ve yönetici sınıflarının düşmanlığı; yeni rejimden kaçıp dışarıya sığınanlara kol-kanat gerilmesi, dış basının sürdürdüğü kampanya; müdahale savaşının anıları; yabancı komünist partilerin umut kırıcı zayıflıkları, bütün bunlar, Sovyet yönetimini kapitalist dünya karşısında güvensizliğe götürür ister istemez. Yeni rejim, **Sovyet düşmanı bir koalisyon**un adım adım oluştuğu saplantısı içindedir. O yılların bütün Sovyet diplomatik belgeleri, bu ruh haletini açığa vururlar: Dewes Planı, "kapitalist ulusların Sovyetler Birliği'ne karşı bir cephe" oluşturduğu kuşkusu altındadır; Locarno Antlaşması'ndan, "Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikasını izlemek" üzere, Almanya'nın doğuda ellerini kollarını çözüyor diye işkillenilir. 1927'de, Çan Kay Şek'in Çin komünistleriyle bozuşmasına denk düşecek biçimde İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin diplomatik ilişkilerinin kesilmesi büyük kaygıya yol açar ve Stalin açıklamada bulunur: "Günümüzün başlıca sorunu yeni bir emperyalist savaş tehdididir"; ve ekler: "Bugüne değin süren, Sovyetler

Birliği ile kapitalist ülkelerin barış i ç inde bir arada yaşamaları, geçmişe ait bir şeydir artık!”

Yeni Ekonomi Politikası, tarımı kalkındırmak, köylüleri rejimle uzlaştırmak, sanayinin bir bölümünü yoluna koymak olanağını sağlamıştı. Ne var ki, bunu yaparken, tarımda bir varlıklı sınıfın, bir burjuvazinin doğmasına da yol açmıştı; bu yeni sınıf ise eski yönetici sınıfların üyelerinden oluşuyordu bir bölümüyle ve iktisadî yaşamdaki rolü de asıl olmaya doğru gidiyordu. Sosyalizmin kurulmamış olması bir yana, rejimin yıkılıp geriye dönüleceği tehlikesi beliriyordu; devrimi yapmış ve onun en iyi savunucusu durumundaki işçi sınıfını ise, iktisadî sistem gözardı etmişti. Son olarak, bağımsız ve gönenç içinde bir sosyalist toplumu kurmanın koşulu olan ağır sanayinin ise, şanına layık ve hızlı bir ilerleme yapması, Yeni Ekonomi Politikası içinde ve en başta da sermaye yokluğu yüzünden, söz konusu olamazdı,

Bütün bu çelişmeler, Devrim’in tartışılmaz şefi Lenin’in yaşama veda ettiği bir sırada, Komünist Parti’nin saflarında bile kendini belli ediyordu. Yeni Ekonomi Politikası’nın yedi yılının sonunda, Sovyetler Birliği bir **çıkmaz** içindedir: Tarımda gelişme, toprakların parçalanması ve modern alet-edevatın yokluğu yüzünden kösteklenmiştir; iç pazarda tarım ürünleriyle sanayi ürünlerinin eksikliği yaşanır; dışsatımların azalması zorunlu hammaddelerin dışardan getirilmesini sınırlama tehlikesini yaratmıştır; kentlerle kırsal arasındaki gerilim şiddetlenir; Rusya, ekonomisini geliştirmek için ihtiyaç duyduğu sermayeyi bizzat sağlayabilecek durumda değildir. Sovyet rejimi, düpedüz kapitalist bir rejim içine gelip girmek, yani yok olmak felaketine uğramamak için, Yeni Ekonomi Politikası’nı terk etmek zorundadır. Böylece, iç ve dış politika koşulları bir değişikliği dayatmaktadır: Komünist Parti’nin XV. Kongresi, birinci beş yıllık planı kabul edip yürürlüğe sokar.

Ülkenin, en başta ekonomisinde yeni bir dönem başlar.

BÖLÜM II
DEV BİR KALKINMA SÜRECİ

Ülkenin, başta iktisadî yaşamında, "Beş Yıllık Planlar"ın damgasını vurduğu dev bir kalkınma süreci başlar. Söz konusu plan politikasını dayatan, kuramsal değil **pratik nedenler** olmuştur; Yeni Ekonomi Politikası çıkmazından kurtulmanın tek yolu olarak bu görünüyordu. Akla geç gelmiş bir çözümdür bu; neredeyse umutsuzluk egemendir, öyle olduğu içindir ki, radikal bir nitelik kazanır baştan ve çılgınca yürür işler.

BEŞ YILLIK PLANLAR

Küçük mülkiyet, görenekçi ve alışılagelene bağlandığı için, tarımda üretim ve verimliliği artırmaya uygun değildir; bunları sağlayacak olansa; devletin ya da kooperatiflerin, yetkin makineler kullanıp bilimsel yöntemlerden yararlanacak büyük tarım işletmeleridir. Onların emrine, traktörleriyle, biçerdöverleriyle, kimyasal gübreleriyle bol ve modern araçları vermek, ayrıca ülkenin bağımsızlığını sağlamak için, dev bir sanayi, başta da demir-çelik sanayisine ihtiyaç vardır; tarımın makineleşmesi, bol ürün ve el emeği sağlayacak, fazlasını fabrikalar özümseyecekir; böylece, köylü ve kentli kitlelerin yaşam düzeyi yükselecek, kentsel ve kırsal farklılıklar hafifletilecek, daha da önemlisi insan, piyasanın yasalarına tabi olacak yerde, üretimin gerçek sahibi olup çıkacaktır.

Planın hazırlanması

1928 ve 1929 yılları boyunca, Komünist Parti'nin yöneldiği program budur; 1929 Kasım'ında, Stalin'in *Büyük Bunalım Yılı* adlı ünlü makalesi yayımlanır ve sanayileşmeden yana çıkıp küçük köylü ekonomisine karşı kesinlikle hasım bir tavır takınır. "Ulus çerçevesinde ve bir kıta çapında yeni ekonomi biçimleri yaratmaya" yönelik, ilk büyük planlama deneyimi başlayacaktır. **Sanayileşme ve kollektifleştirme**, belirli bir plana göre ve inceden inceye araştırılmış olarak, aynı anda yürürlüğe konacaktır. Daha yıllarca öncesinden, bir istatistik çalışmasına girişilmişti; şu ya da bu sanayi dalı için iktisadî programlar hazırlanmıştı; 1920'den başlayarak, Rusya çapında bir Elektrik Komisyonu (*Goelro*), 1921'de bir İş ve Savunma Konseyi Komisyonu (*Gosplan*), **bütünlüğüne tek bir plan** hazırlamakla

görevlendirilmişlerdi; ve bu çalışmalar, her türlü planlamayı ertelemiş olsa bile, Yeni Ekonomi Politikasından sonra da sürdürülmüştü.

"Kapitalist rekabet dürtüsünden vazgeçme" kararı alınır alınmaz da, Gosplan, bölgelerde (*Oblplan*), mağazalarda (*Raiplan*), kentlerde (*Gorplan*) ve işletme hücrelerinde kurulmuş plan komisyonlar ile ilişki içinde, daha önceki incelemeleri de göz önünde tutarak çalışmaya koyulur. Böylece, ilk Beş Yıllık Plan birden ortaya çıkmadı; kuramsal hazırlanışı yedi yıl sürdü, teknik hazırlığı da bir iki yıl aldı.

"Bütün sanayi etkinliklerini plan yoluyla bütünleştirme"ye karar verdikten sonra, Sovyet yönetimi, büyük önem taşıyan bir ikinci kararı aldı: Enerji, ağır sanayi, üretim malları sanayileri olmak üzere, bütün ötekileri yönlendiren kesimlerle ilgili çabaları bir elde toplamaktı bu. Tüketim mallarını hızla çoğaltma sonraya bırakılmış ve böylece halkın rahatlığını geliştirme ikinci sıraya konmuştu. Böylesi bir davranış, uzun vadeli düşünüldüğünde, ihtiyatlı ve etkili görünüyordu; ancak karşılaştığı güçlükler pek büyük oldu: Önce, sermaye eksikliği ve kapitalist dünyadan gelen kredi reddi, donanım için dışardan büyük çapta araç getirmeyi imkânsız kıldı. Öyle olunca da, gerekli nesneleri elde etmek üzere, her yönden **içerdeki kaynaklara dayalı dev bir sanayi** kurma, giderek ekonomideki değişimi -tam anlamıyla- kendi yağıyla kavrularak gerçekleştirme zorunlu oldu. Öte yandan, hızla sanayileşme ile tarımda kollektifleştirmeyi aynı anda yapmak, yani **derinliğine bir sosyal devrim**e başvurmak kaçınılmaz görüldü. Son olarak, 1930'lu yılları da içine alan dönem boyunca adımlar atıldıkça, savaş tehdidi ve savunma gereklilikleri, sanayileşmeye yeni bir hiz dayattı ve uygulanmakta olan planlarda -daha önceden hesapta olmayan- değişikliklere yol açtı. Bununla beraber, planlar gerçekleştikleri kadarıyla, birkaç yıl içinde ülkenin çehresini değiştirmişti; on yılda, geri bir ülkeyi **dev bir ekonomik güç** yapıp çıkarmıştı; aynı zamanda da, Sovyet toplumunun yapısını altüst etmişti.

Birinci Beş Yıllık Plan (1928-1933)

Plan'ın (*piatiletka*) öngörüsüne göre, toplam üretim iki katına çıkmış olacaktır; ancak, esas olarak ülkenin sanayileşmesini ve özel olarak da ağır sanayinin bir bütün olarak gelişmesini istediğinden, sanayinin payı yüzde 300, elektriğinki yüzde 530 bir artış gösterecektir; buna karşılık tarımın artış payı yüzde 36 olacaktır sadece. Her sanayi dalının artış oranı, değişiktir: Üretim araçları için 3,3, tüketim malları için sadece 2'dir; maden

sanayisi üretim gücünü üç katına, kimya sanayisi beş katına, inşaat malzemesi 3,6, katı yakacak üretimi 2,5 katına çıkmalıdır. Sanayi işçilerinin sayısı, 11 milyondan 16 milyona ulaşacaktır. 80 milyar ruble isteyecek olan finansman, **ulusal emeğin artı-değeri**nden oluşacaktır: Her yıl, bütçe, ulusal gelirin yüzde 30'unu yatırımlara ayıracaktır; ona, tasarruflardan alınan ödünçlerle, zorunlu dışalımlara oranla dışsatım fazlası eklenecektir ve söz konusu zorunlu dışalımlar yabancı ülkelerden getirtilecek alet-edevattır, onu sağlamak için de 5 ila 8 milyon ton tahıl satılmalıdır dışarıya.

Bu sanayileşme, büyük iktisadî birimler, yani **işletmeler ve bölgeler çerçevesinde** gerçekleşmelidir. Yeni fabrikalar, en önemli Amerikan işletmeleri çapında ve gücünde olacaktır: Dniepr elektrik istasyonu; Magnitogorsk, Kuznetsk, Krivoi-Rog, Zaporie maden sanayi grupları; Stalingrad traktör fabrikaları, Rostov ve Nijni-Novgorod tarım makineleri fabrikaları böyledirler; doğuda Ural'larda, Asya'da, merkezlerden ve sınırlardan uzaklarda yeni sanayi merkezleri, yeni maden işletmeleri kurulacaktır.

Neler gerçekleşti bu programdan?

Bu ilk planın gerçekleşmesi **eşitsiz ve eksik** oldu; kâh bir kötü hasat (1929), kâh dış ticaretin hacim ve değerini en aşağı düzeye indiren dünya iktisadî bunalımı neden oldu buna. Nitelikli olsun olmasın el emeği ile, artan trafik için taşıt araçlarındaki yetersizlik, güçlüklere tuz-biber ekti. Öte yandan, ilk yılın -öngörüleri aşan- sonuçları öylesine bir iyimserliğe yol açtı ki, planı uygulama hızı artırılmak istendi ve "planı dört yılda gerçekleştirme" formülü ortaya atıldı; tarımdaki kolektifleştirmenin hızlandırılmasının ve bu çabanın gerektirdiği yaşam düzeyinin indirilmesinin neden olduğu hoşnutsuzluk karşısında çabucak vazgeçildi bundan. İkinci yıl boyunca, kömür, çelik, döküm gibi kimi önemli kesimler, öngörülenlere oranla -hatırı sayılır- bir açık verdiler; söz konusu gecikme, üçüncü yıl içinde, kimi dev fabrikaların hizmete girdiği ve tarımda üretimin -makineleşme sayesinde- daha kolay artış sağladığı bir sırada, giderildi.

Bütüne bakıldığında ise, sonuçlar eşitsizlikler gösterir.

İkinci ve üçüncü beş yıllık planlar

Birinci Beş Yıllık Plan'da, temel olarak görülen ağır sanayi ve etkili alanların çoğalması hedefleri uğruna, öteki üretim dalları, hafif sanayi, taşıma, tarımda verimlilik, vb., zararına olarak, her şey feda edildiği halde, onu izleyen dönemde kimi alanlar önceliğini hâlâ sürdürse de, ekonominin

bütün kesimlerinde **daha eşit bir planlama anlayışı** egemendir. Öte yandan, planın uygulanması, daha geniş yatırımlar ve daha kolay bir finansman sayesinde, daha kolay olur.

İkinci planın (1933-1937) sonunda, ağır sanayi, 1928'den beri 6,9 kez ve hafif sanayi de 3,9 kez büyümüştür. Planın bütün olarak gerçekleşmesi yüzde 102'ye ulaşmıştır; ancak dağılım hâlâ oldukça eşitsizdir: Ayakkabılar için yüzde 107, şeker yüzde 104, haddeden geçirme yüzde 100, çelik için yüzde 104, elektrik üretimi için yüzde 96, demir döküm için yüzde 91 ve maden kömürü için yüzde 104'tür gerçekleşme; ancak pamuklular için yüzde 64 ve yünlüler için yüzde 46'dır bu oran. Uzmanlaşmış sanayileri, özellikle kimya sanayisini geliştirmesi beklenen üçüncü plana gelince, ilerleme hızı öncekilerden daha çabuk olması gerekiyordu; ne var ki, ikinci Dünya Savaşı bunu kesintiye uğrattı, 1936'dan beri askeri giderlerin büyük çapta artmasına karşın, 1941'de gerçekleşme yüzde 70 dolayındaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nda, Alman orduları Sovyetler Birliği'ne daldıklarında, **sanayileşme davası kazanılmış** bulunuyordu ve tarımda kollektifleştirme hemen hemen başarılmıştı; özel ticaret ve sanayi tasfiye edilmişti: Dünyanın üçüncü, **Avrupa'nın da ikinci iktisadî gücü** olmuştu Sovyetler Birliği; demir, petrol, altın üretiminde dünyada ikinci; elektrik enerjisi, demir döküm, çelik, pamukta üçüncü; maden kömürü ile otomobil motorunda dördüncüdür, vb. Bu gelişmenin en göz alıcı örneği de, elektrik üretiminde alınmış mesafedir kuşkusuz: 1928'de 2.500 milyon kilovatsaat olan üretim, 1938'de 40 milyara varmıştır; ve söz konusu enerjiyi sağlayanlar da, dev termik santrallar kadar, en önemlisi Dniepr olmak üzere suyla çalışan santrallardır. Kauçuk sanayisindeki göz aha gelişmeyi de bunlara eklemeli.

Ekonominin başta gelen "darboğaz"larından biri olmayı sürdürse de, taşımaya da çeki düzen getirilmiştir. Kanal ve ırmak şebekeleri hale yola konmuş, yeni kanallar açılmıştır. Ancak, taşımanın asıl ağırlığı demiryollarının sırtındadır; ülke, demiryollarıyla gerçekten kuşatılır.

Ne var ki, bu sanayi atılımı yeni nitelikler göstermektedir.

Sanayi atılımının yeni nitelikleri

Bu sanayinin çehresi **pek değişiktir**: Sadece dev boyutlar taşımasında değil, yapısında olduğu kadar coğrafi dağılışındadır da farklılık. Gerçekten, tüketim malları üreten sanayi, üretim malları üreten sanayinin, 1913'te iki katı, 1929'da da ondan yüzde 50 üstünken, durum artık öyle değildir:

1940’ta artış oranı üretim malları için 22 ise, tüketim malları için 6,5’tir. Tarımda üretim 1913’e oranla yüzde 57 artmışken, sanayide üretim yüzde 714 gelişme göstermiştir. Birliğin dünya ticaretindeki -hep sınırlı olan- yeri, dünya iktisadî bunalımı ile iç tüketimin artması sonucu, daha da azalmıştır. Ülkenin iktisadî yapısındaki değişikliği gösteren bir başka nokta, dışsatımda mamul maddelerin artan payıdır; onun yanı sıra dışarıdan hammadde getirtilmesi de fazlalaşır.

Bu gelişmeyi daha da önemli kılan, kapitalist dünyayı kırıp geçiren sürekli bir ekonomik bunalımla aynı zamana rastlamış olmasıdır: O dünyada üretim artan bir hızla çökerken, Sovyetler Birliği’nde bir **üretim devrimi** yaşanmaktadır. O kadar ki, Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Japonya, gelişmelerinin en parlak dönemi boyunca yılda yüzde 5 dolayında bir kalkınma hızı elde edebilmişken. Sovyetler Birliği, 1928’den 1940’a kadar, yıllık 13-14 gibi bir büyüme hızını yakalamıştır.

Söz konusu ilerlemenin kaynağında, okulları gitgide çoğaltılan **teknik eğitimin** yetiştirdiği kadrolar vardır; dışarıdan da, 20.000’i aşkın teknisyen ve uzman çağrılmıştır; gözalıcı işçilerin (*udarnik*), maden işçisi Stakhanov’un ortaya koydukları çalışma örnekleri ile, sanayinin ve kültürün bütün dallarında, insanları üretimde rekor kırmaya yüreklendiren “**sosyalist yarışma”nın katkısı**nı da hesaba katmalı.

Böylece, Sovyetler Birliği, Sanayi Devrimi’nin aşamalarını bir atılışta kateder. O tarihe değin, tarım ülkeleri ağır ağır sanayileşir, ama bir yandan da ileri kapitalist ülkelere mali bağımlılık içine düşerlerken, Sovyetler Birliği 1939’da **dünyanın üçüncü sanayi gücü** olmuştur ve bunu da yabancı alacaklılar yararına bağımsızlığından bir şey yitirmeden başarmıştır; şimdi elinde, her türlü askeri güç için gerekli sağlam bir sanayi temeli vardır. Öyle de olsa, kişi başına üretim düzeyi, öteki sanayi ülkelerine kıyasla pek düşüktür hâlâ.

Son olarak, en büyük yenilik, **devletin ekonomiye sistemli ve bütünlüğüne müdahalesi**nde görülmektedir. O. tarihe değin, ekonomiyi yönlendirme ve denetleme çabaları, savaş sırasında olmuş ve koşulların dayattığı geçici müdahaleler olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği’nde ise, bir devlet, ilk kez barış zamanında, kendi ekonomi sistemini, bütünlüğüne yeniden örgütlemekte ve denetlemektedir. Böylece, daha sonra yığınla ülkenin arkasından gideceği bir örnek konmuştur ortaya. Öte yandan, söz konusu olan, bir ülkenin iktisadî etkinliğini varolan sistem

çerçevesinde Uyumlu kılmak ve eşgüdüme kavuşturmak değildir sadece; onu baştan aşağıya değiştirmek ve sosyal yapıyı tepeden tırnağa yeniden kurmaktır.

BİR KITANIN DEĞİŞTİRİLMESİ

Sanayileşme ve kollektifleştirme, Sovyetler Birliği'nin üstüne kurulu olduğu "dünyanın altıncı bölümü"nün maddi görünüşünü değiştirdi; üretimin yöntemlerinin değiştiği bir sırada, inşan kitlelerinin dağılışı, üretim merkezlerinin yer değiştirmesi kökünden farklı bir çehreye büründü.

Nüfus hareketleri ve kentleşme

Sovyetler Birliği'nde, hızlı bir iktisadî gelişme ile aynı anda **önemli bir nüfus çoğalışı** oldu.

> *1914'te 145 milyon olarak kestirilen nüfus, 1926'da ilk nüfus sayımıyla 147 milyona çıkmış bulunuyordu. Savaşın, yetersiz beslenme ile 1921-1922 yıllarındaki kıtlığın yol açtığı -özellikle tifüs olmak üzere-salgınların, iç savaştaki kıyımların, siyasal göçün sonucu olan insan kaybı, 15 ile 25 milyon arasında tahmin edilmişti. İç savaşın arkasından, ülkenin kimi bölgelerini kırıp geçiren 1932-1933 yıllarının büyük kıtlığına karşın, hızlı bir nüfus artışı olur. Doğumların ölümlere göre fazlalığı, 1930'da binde 19'dur ve 1938'de binde 20,5'e yükselir. 1939 nüfus sayımı, 170 milyon insan saptar ki, 1926'dan beri 23 milyon dolayında bir çoğalma olmuştur; sağlık koşullarının en çok düzeldiği yerlerde artış daha hızlıdır; ve 1939'daki bu nüfus, şaşırtıcı biçimde gençtir, yirmisinden aşağı olanlar halkın yüzde 45,1'ini oluşturmaktadır.*

Nüfusta hareketlilik de, 1870 ile 1920 arasındaki Amerika Birleşik Devletleri'ni ve XIX. yüzyıl İngiltere'sini hatırlatacak biçimde, göz alıcıdır. Nüfus hareketleri savaş boyunca fazla bir iz bırakmamıştır; ancak, sanayileşme politikasının yürürlüğe girmesiyle, nüfusun sistemli olarak dağıtılması da başlar. Söz konusu olan, doğal kaynakların rasyonel olarak işletilmesi; bu arada taşıma giderlerini en aza indirmek, enerji ve maden üreten merkezlerin fabrikalarını birbirine yaklaştırmak, ülke içinde -sınır bölgelerinden uzakta- yeni sanayi merkezleri kurmak, üretim merkezlerini de eşit biçimde dağıtmaktır. Böylece, yetersiz işletilen ya da henüz hiç işletilmeyen, ya da ulaşım yollarına, özellikle de deniz ve ırmak

taşımacılığına yakın -kaynakça zengin- bölgelere doğru, büyük köylü kitleler yöneltilir ya da çağrılır; kırsalın makineleştirilmesi de bu toprakların işletilmesini mümkün kılmıştır.

1926'dan 1939'a, yani 12 yılda, köylerdeki 23 milyon insan, böylece kentlere taşınır. Zaten 1923'ten 1927'ye kadar, nüfusu 100.000'i aşkın kentler 22'den 31'e çıkmıştır; 1939'da böyle 82 kent vardır ve bunun 41'inde 200.000'den fazla insan oturmaktadır. 1927'den 1939'a değin, kent nüfusu 26.300.000'den 55.900.000'e fırlamıştır; buna karşı kırsaldaki nüfus 120.700.000'den 114.600.000in inmiştir. 1939'da, kentlerde oturanların 2/5'i köylü kökenlidir ve 12 yıla yakın bir süreden beri oraya gelip yerleşmiştir. Rusya, tarihinde ilk kez olmak üzere, Batı Avrupa'nın uzun süreden beri gelip durduğu bir menzile erişmiştir: Nüfusun doğal artışından yararlananlar, sadece kentlerdir. Bu arada, mantar kentler, sadece Avrupa'ya özgü bir olay değildir; Asya'nın yeni sanayi merkezleri de aynı göz alıcı ilerlemelere tanık olmaktadır.

Eski kentlerin görünümü değişir: Geçmişteki önemli rollerinden birini, pazar olmayı, özel ticarete son verildiği için, yitirirler; banliyölerinde sanayi yaratıldığında uydu kentlerle çevrilirler, yoksa bitkisel yaşama geçerler ve gerilerler. Hammadde kaynaklarının yakınında kurulmuş yeni kentlere gelince, bunlar **fabrika-kentler**dir; bütün nüfusu sanayi işletmelerince çalıştırılır. Kent nüfusunun çoğalışı bir inşaat hummasına da yol açar, çünkü pek çetin bir sorun, "lojman bunalımı" vardır. Yeni yapılar, bireysel küçük evler de olsa, daha çok dev işçi siteleri, kollektif mahaller ve kamu yararı için yapılmış binalardır: Okullar, dispanserler, doğum evleri, hastahaneler, toplantı yerleri, oyun ve tiyatro salonları, stadlardır. Kent nüfusu her yanda tek biçim almıştır: İnsanların hepsi işçidir ya da memurdur; ne yaşam biçimleri ne de giyinişleri arasında hiçbir fark yoktur.

Öte yandan, bozkırlar şenlenir ve sanayileşirken, göçebe nüfus -mümkün olduğunca- **yerleşik yaşama** geçirilir. Orta Asya'nın göçebe ya da yarı göçebe halkları, yayla Ve sabit yerler arasında yaşamını sürdürse de, yapay çayırların yetiştirildiği ve orman ve madenlerin işletmeye açıldığı yerlerde ağır ağır yerleşip kalırlar ve böylece yerleşik yaşam ilerler.

Ülkenin değişen yüzü, sanayinin yapısı ve üretim merkezlerinin yer değiştirmesi

Ülkenin görünüşü bile derinden derine değişir.

Önce, **tarlalar** tanığıdır bunun: Her doğrultuda, göz alabildiğine uzayıp giderler; üzerlerinde hiçbir sınır çizgisi yoktur; eskinin, santimetreyi bile hesapta tutan mozaik görünümü kaybolmuştur ve kolhozlar, yekpare yüzlerce hektar toprağı aynı yöntemle işlemekte, ekip biçmekledir artık Yeni tarım ekonomisi, köyün niteliğini de değiştirmiştir: Çitleri ve bahçeleriyle kolhoz evlerinden oluşan konut, şimdi kollektif olan işletme yapılarından ayrılmaktadır; o yapılar da, silolar, ahırlar, hangarlar, kooperatif mağazaları, dispanserler, toplantı salonları ve okullardır ve büyük su deposunun çevresinde toplaşmışlardır. **Ekili alanlar da genişler**: 1913'te 105 milyon hektarken, 1928'de 113, 1938'de 140 milyona ulaşır. Akaçlama, sulama, erozyon ve kum istilasına karşı koruma, yığınla toprağı tarıma kazandırmıştır; çeşitli bölgelerde, Beyaz Rusya'da, Leningrad ve Moskova yöresinde, Batı Sibirya'da, toplam 4 milyon hektar bataklık kurutulur, bağ-bahçeye dönüştürülür. Bir o kadar toprak da sulamayla kazanılır. Toprak ıslah edilirken, tarım biliminin verileri de yardıma gelir: Pamuk Güney Rusya'ya yayılırken, buğday da kuzeye ve Orta Asya'ya doğru genişler. Lyssenko Bitki Üretim Enstitüsü'nün çalışmaları sayesinde, ekilmiş bitkilerin yetişme süresi kısaltılır ve ekim alanı kutup bölgesine kadar yayılır. Yeni bitkiler tarıma kazandırılırken, her bölgeye en iyi yapabileceği tarım, en iyi yetiştirebileceği bitki türü bırakılır.

Sanayide yeni örgütleniş, *trust* ve *kombina* üzerine kurulur: *Trust*ler, ufki planda sanayi birimlerini gruplandırır ki, 1940'ta 640 trust 573.000 işletmeyi yönetmektedir; kombinalar ise, etkinlikleri birbirine bağlı işletmeleri, yukarıdan aşağıya bağlar.

> *Bu kombinalar, pek geniş bir alana yayılmış, on binlerce işçi çalıştıran ve belli bir alanda üretimde eşgüdüm sağlayan, gerçekten "dev" kuruluşlardır. Örneğin 1927'de kurulan Magnitogorsk Kombinası böyledir: Bir dağın eteğinde yerleşmiştir ve 1941'de 2 milyon ton çelik üretir; kok fırınları, yüksek fırınları, haddehaneleri, kimya ve çimento fabrikaları, elektrik santrallarına sahiptir. Bir başka örnek olarak, Moskova'da Mikoyan et kombinası, 10.000 işçi çalıştırır, 43 kilometrelik bir alana yayılır, her gün 10.000 kesim vardır içinde; bunun yanı sıra, albumin, ilaç maddeleri, yapıştırıcılar, vb. üretilir.*

Bununla beraber, Üçüncü Beş Yıllık Plan bir değişiklik tasarlar: “Sanayi devi”, en iyi örgütleniş tipi olarak görülmemektedir artık; en iyisi, iktisadî planda olduğu kadar sosyal planda da sanayi işletmelerini yaymak, daha çok üretim merkezlerine ayırarak, hepsini **geniş bir bölgesel sistem** içinde gruplandırmaktır, denir.

Öte yandan, yeni maden rezervlerini araştırma ve üretimin merkezlerini **Doğu’ya aktarma** isteği, maden ve sanayi merkezlerinde büyük değişikliklere yol açar. Petrolde, Kafkasya bölgesi önemini korusa da, maden kömüründe, demirde, bakırda, Ural’lardan başlayarak Orta Asya’ya doğru zengin kaynaklar keşfedilir ve işletmeye açılır. Dokuma sanayisi de, hammadde üreten bölgelere doğru kayar: Orta Asya’nın pamuğu gözalıcıdır; Kafkasya ve Güney Ukrayna yünde başta gelir; tütün sanayisi, güneye, Gürcistan’a yönelir.

Bütün bu süreç içinde, en çarpıcı değişikliklere uğrayanlar, Asya’nın üçte birini oluşturan **Rus Asya’sı** ile **Kuzey Kutup bölgesi** olmuştur kuşkusuz. Asya’da bu değişiklikler, şenlenmenin çabukluğu, insanların hareketliliği ile yaşam biçimlerindeki değişmenin sonucudur. Sibirya, 10 milyon insanı çeker ve bunlar, yüzyılın başlarında olduğu gibi, sadece memurlar, askerler, toprak arayan köylüler değil, işçilerdir çoğu, maden ve fabrikalarda çalışmaya gelmişlerdir. Uzakdoğu’daki topraklarda, 1940’ta 3 milyon kişi yaşamaktadır, ve nüfus 1926’ten beri de beş misli artmıştır; kentler boy atar. Kafkasya’da, başta Bakü ve Tiflis olmak üzere, iktisadî uzmanlaşma ile sanayileşme, artan nüfusla beraber, önemli gelişmeler içine gelip girer. Orta Asya’da, en çok değişiklik gösteren, zengin madenleriyle özellikle Kazakistan’dır. Bir zamanların “açlık bozkırı”, yeni fabrika-kentlerle donanır; göçebe halk da, hayvan yetiştiren kolhozlara dönüşürler. Bütün Orta Asya’da, 1926’dan 1939’a değin, nüfus yüzde 25,6’dan yüzde 45,7’ye kadar artsa da, orada da bu çoğalmadan yararlanan esas olarak kentler olur. Sulamayla yapılan tarım, baraj ve kanallarla gelişir; dokuma sanayisi ilerler. Orta Asya’nın tamamı, demir dışında maden sanayisinde Sovyetler Birliğinin başta gelen merkezidir.

Kutup bölgesine gelince, yöntemli ve üstün bir gayret sonucu, o yöreler, vaktiyle düşünülmesi bile imkânsız olan etkinlik ocaklarıyla donanır. Söz konusu bölge üstüne bilgilenmemiz daha da zenginleştirilirken, yeni madenler keşfedilir ve işletmeye açılır; onların yapı sıra, kereste ve selülozu, gemi yapımcılığını, balık konserve fabrikalarını içine alan bir

sanayi bölgesi ete-kemiğe bürünür. Bilginlerin inatçı çabaları sayesinde, yiyecek bitkilerini yetiştirme sınırı daha kuzeye doğru genişler. Uzak Kuzeydoğu'da, başta Yakutlar olmak üzere göçebe halklar diyarında, yeni bir kutup uygarlığı doğmaktadır: Geyik ve sığır yetiştiren kolhozlarıyla, kışlık istasyonlarıyla ve başka olanaklarıyla...

BÖLÜM III
TEMELLERİN ALTÜST OLUŞU

Lenin, 1918'de şunları yazmıştı: "Sosyalizm, sınıfların ortadan kaldırılışıdır. Sınıflara son vermek içinse, her şeyden önce toprak sahipleriyle kapitalistleri devirmek gerekir. İşin bu bölümünü tamamladık, ancak bu bir bölümü de olsa en az bölümü değildir. Sınıfları ortadan kaldırmak için, ikinci olarak, işçiyle köylü arasındaki farklılıklara son vermeli, hepsini "işçiler"e dönüştürmeliyiz."

Yeni Ekonomi Politikası'nın (NEP) verdiği molada, bir kent burjuvazisi (*nepmen*) ile tarımda bir sınıfa (*kulaklar*) hızla yol açması, Ekim Devrimi'nin elde ettiği ilk sonuçları yıkmakla tehdit etmişti; planlama ve sanayileşme politikasıdır ki, kırsalı ve bütün üretim araçlarını kollektifleştirerek, bu sonuçları kesinliğe kavuşturmuştur.

YENİ İKTİSADÎ TEMEL

"Sovyet kıtası"nın işletmeye açılışı, boyutları bakımından Amerikan kıtasında yapılanla karşılaştırılabilir; ne var ki, kimi **temel görünüşleriyle** ondan farklıdır. O, önce devlet eliyle ve devletin yaptığı bir plan marifetiyle gerçekleştirilmiş olup, bireysel kazanç amacıyla özel girişimin eseri değildir. Öncelik, belli bir genel çıkar anlayışı gereğince donanım malları üretimine verilmiş ve üretim, verimlilik ve bireylerin satın alma gücü kaygısı duyulmadan, bir bütün olarak örgütlenmiştir. Son olarak, mülkiyetin hukuksal yapısı temelden farklıdır: Kapitalist ekonomi, özel mülkiyet ve girişim özgürlüğü üzerine kurulu olduğu halde, Sovyet ekonomisi kamu mülkiyeti ve girişimini esas almıştır.

Nasıl?

Sosyalist mülkiyetle bireysel mülkiyet

Sovyet yönetimi, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete son vererek, toprak, ormanlar, madenler, fabrikalar, bankalar üzerine **devlet mülkiyeti**ni kurdu. Bu kamusal kesimin yanında, bir özel kesime dokunmadı: Bu kesim de, ya kooperatifler gibi kollektif ya da köylü olsun zanaatçı olsun özel çabalardan oluşuyordu; tek koşul, ortaya çıkarılan ürün, **bireysel çalışmanın eseri** olmalı, başkasının emeğini sömürmemeli idi. Son olarak, yurttaşların kendi çalışmalarının geliriyle elde ettikleri de özel mülkiyete

giriyordu. Böylece, Sovyetler Birliği yurttaşlarının özel mülkiyet hakkı, esas olarak bir “tüketici” role sahipti; kişilerin kendi emek gelirleriyle ve biriktirdikleriyle satın: aldıkları tüketim ve konfor nesneleri üzerinde söz konusuydu: Konutlar, ev eşyası, vb. Bir insan, bir küçük işletmenin sahibi olabiliyordu; şu şartla ki, yanında hiçbir işçi çalıştıramazdı, yani bir üçüncü kişinin emeğinden kazanç sağlayamazdı. Bir demirci, bir ayakkabıcı ya da kimi küçük ticaret meslekleri buraya giriyordu.

Kişisel mülkiyet, sadece “bireysel ya da aile ihtiyaçlarına yanıt vermeye, yarayan nesneleri” içine alıyordu; bu tür mülkiyetin görevi, 1936 Anayasası’nın tanımladığı gibi, yurttaşın ve ailesinin kişisel ihtiyaçlarını karşılamak, ya da ona rahat bir kültür yaşamı olanağı sağlamaktı. Böylece, kişisel tüketim nesneleriyle bireysel üretimden doğan şeyler üzerinde **miras hakkı** vardı: Oturulan ev, gelirler, biriktirilen para, günlük kullanıma giren ev eşyası, kişisel nesneler, işte bu kişisel mülkiyete giriyordu.

Kırsalın kollektifleştirilmesi

Bununla güdülen amaç, tarımı yeni temeller üzerine oturtmak; çoğu birer avuç durumunda ve öyle olduğu için de akılcı bir tarımın gelişmesine engel oluşturan milyonlarca toprak parçasını bu **özel işletme dağınıklığı**ndan kurtarmak ve birleştirmektir. 1927’deki Komünist Parti’nin XV, Kongresi şu karara varır: Bireysel ekonomiye karşı “sosyalist saldırıya geçilecek” ve sosyalist kesim geliştirilecektir; bu sonuncusu, 1928’de, 376.000 aileyi -köylü işletmelerin yüzde 1,5’u- barındıran 33.000 kolhozu ve 600.000 emekçiyi içine alıp tarımsal üretimin yüzde 3 ila 4’ünü sağlayan 4.000 sovhozu kapsıyordu henüz. 1929’dan başlayarak, Birinci Beş Yıllık Plan’ın yürürlüğe konmasıyla, kolhozlar hızla çoğaldı; onların oluşumunu yüreklendirmek ve köylülerce materyal kiralayacak “Makine ve Traktör İstasyonları”nı kurmak amacıyla 250.000 sanayi işçisi köylere gönderildi. Kooperatifler halinde gruplaşmış köylülere, satın almalarda devletin tercihini sağlayan bir sözleşme ile astarlanmış kollektifleştirme, özellikle Ukrayna, Aşağı-Volga, Kuzey Kafkasya, Kırım gibi fazla ürün sağlayan bölgelerde hızla ilerler; aynı zamanda, kulaklara karşı hareket yoğunlaşır: Yüksek vergi, mallarına el koyma, sürgün birbirini izler, 1929-1930 kışında, kollektifleştirme canlılığını sürdürür, ancak hoşnutsuzluğu gösteren yığınla da olay vardır. Stalin, *Başarı Başımızı Döndürüyor* adlı yazısında köylüleri yatıştırır; köylülerin kolhozlardan çekilebilmelerine izin verilir ve bölgeden bölgeye değişmek üzere, yarı yarıya bir azalış olur; 1931’de hareket tekrar

başlar ve artık duraklamaz: Kollektifleştirilmiş işletmeler, 1930'da yüzde 23,6 iken 1934'de 52,7'ye, 1931'de 71,4'e, 1936'da 90,5'e, 1940'ta 96,9'a çıkar.

İlk yıllar boyunca, yasalar, **kollektif işletmenin koşulları**nı açıklığa kavuşturur: Tembelleri çalışmaya zorlamak için parçalı çalışma, inekleri ve kümes hayvanlarını ortaklaştırma yasağı, kolhozda yaptığı çalışmadan kendisine kalanı pazarda satma hakkı böyledir. 1935'te bir başka yasa, Kolhoz Yasası, şu ilkeleri koyar: Mülkiyeti devlete ait topraktan kolhozun sürekli yararlanma hakkı vardır; her üye, evi, bağı ve bostanı üzerinde mülkiyet hakkına sahip olduğu gibi, bir inekle birçok keçi besleyebilir. Böylece, barınma yerleri, küçükbaş hayvanlar, bahçe, kollektifleştirme dışında kalır. Kolhozlar değişik çaptadırlar: 500 ila 3.200 evi içine alır.

4.000 **sovhoz**, devlete ait olan ve sanayi kuruluşları gibi çalışan tarım işletmeleridir. Ve dev işletmeler oluştururlar: Çünkü bir tahıl sovhozu 5 ila 8 bin hektarlık ekili bir alana denk düşer; bir hayvancılık sovhozunun toprağı 20.000 hektara ulaşabilir ve elinde binlerce hayvan vardır. Sovhozlar -pamuk, buğday, koyun, süt ve tereyağı, vb. olmak üzere- uzmanlaşmışlardır; alabildiğine mekanik donanım içindedirler ve uzmanlıklarına göre *tröst*lerde birleşmişlerdir. Kapladıkları alan, 1928'de 1.700.000 hektar iken, 1932'de 13.200.000'e ve 1936'da 16 milyon hektara çıkmıştır. Hükümet, aralarından bir miktar toprağı komşu kolhozlara verdiğinden, sayıları 1932'de 4.337 iken 1938'de 3.961'e düşer. Öte yandan, çalışanların durumu da, kendilerine bir toprak parçası verilerek, kolhoz emekçilerininkine yaklaştırılır.

Kolhoz, söylediklerimizden de anlaşılacak, tarımsal işletmenin başta gelen biçimidir.

> *Toprağa, işletme yapılarına, makinelere, hayvanlara, yasanın kolhozda çalışmanın bireysel mülkiyetine sokmadığı ne ki var, toplu olarak sahiptir. Kolhozun içinde, çalışma kurallarını seçilmiş bir yönetim kurulu hazırlar ve genel meclisçe kabul edilir. Üyeler, birlikte çalışırlar, ancak ürün her birinin sağladığı emeğin oranına göre bölüşülür; ölçü birimi "iş günü"dür ki, işlenen belli bit: toprak parçasına ya da harmanlanan belli bir buğday miktarına denk düşer. Bütün tarım çalışmaları bir iş gününü karşılayacak biçimde yedi kategoriye bölünmüştür; her üye, bu birimlerin en az belli bir*

bölümüne emek vermiş olmalıdır. Tarım makineleri devlet mülkiyetinde olup, Makine ve Traktör İstasyonları'nda toplaşmışlardır; bir otuz kadar kolhoza bir makine düşer ve kullanma karşılığı olarak aynen ya da nakten bir ödemede bulunulur.

Elde edilen ürünün devletçe saptanan bir bölümü ona teslim edilir ve karşılığı devletçe ödenir; bir bölüm, istasyon hizmetlerine gider; bir başkası, kolhoza tohumluk alınmasına ve ihtiyatlara harcanır; kalan da, sağlanmış işgünü sayısına göre, kolhoz üyeleri arasında bölüşülür. Böylece, kolhozlu, kollektif işletmedeki çalışmasından, kendisine ait toprak parçasıyla hayvanlardan elde ettiğine sahiptir; onu, ister pazarda ister kooperatifte, istediği fiyata satabilir; dışarda, köyde ya da kentte yapacağı çalışmasının karşılığı da kendisinindir.

Sanayiye gelince... Toprak gibi, öteki üretim ve mübadele araçları, yani madenler, fabrikalar, taşıtlar, bankalar da devlete aittir. Onların işletilmesi, planın hükümlerini yerine getiren özel kuruluşlara bırakılmıştır. Böylece ekonomi, bu alanda, mülkiyet açısından olduğu gibi işletme biçimi açısından da, baştan aşağıya sosyalleştirilmiştir.

Planın hazırlanması ve işletmelerin çalışması

Planlar, Sovyetler Birliğinin iktisadî ve sosyal yaşamını **bir bütün olarak** kapsarlar.

Her plan, işletilen ya da işletilmesi düşünülen bütün kaynaklanın iktisadî güçlerin durumuyla gelişme olanaklarının ayrıntılı bir incelemesi üstüne kuruludur; planı, ekonomistlerle, her disiplinin uzmanları yaparlar; bu bir "perspektif plan"dır, yani **uzun süreli bir dönem** için (5 yıl) bir program koyar ortaya ki önemli yapı değişikliklerine gitmenin tek aracı budur; plan, aynı zamanda kısa süreli -genellikle yıllık- planlar da öngörür ki, çalışmalar sırasında ortaya çıkan yeni olanakları göz önünde bulundurup işlerin yürüyüşünde sürekli bir uyarlama sağlarlar.

Böylece, hükümet direktifleri saptar; sadece, teknik bir belgeleme ve danışma organı olan *Gosplan*, her sanayi dalının görevlerini belirler; daha alt planlama organları, bu tasarıları inceler, onların gözlem ya da önerileri tekrar *Gosplan*'a gelir ve o, bütünlüğüne kesin planı saptar. Bundan sonra, alt aşamalar, bu planın, her sanayi bakanlığının uzman kadrolarının (*Glavki*) gözetim ve denetiminde uygulamasını sağlarlar.

Plan, her üretim dalı ile bölgesel birimin tüketim ve donanım mallarının miktar ve niteliğini saptar; bütün bunların nasıl bölüşülüp dağıtılacağını gösterir; dışarıya satılacak miktarı işaret eder; her teknik kadro ile kalifiye işçileri yetiştirmenin zorunluluğu aşikâr olduğundan, eğinme sözü getirip onların, ihtiyaçlara göre uzmanlaşma ile kalifiyeleşmelerinin oranlarını belirlemeye çabalar.

Yatırımları gerçekleştirmek için önemli dış kredilere bel bağlamak mümkün olmadığından, plan, para bakanımdan **ulusal emeğin artı-değerince** desteklendi ve bunun da biçimleri, işlemlere, kazançlara, tüketime belli bir vergi koymak oldu; yabancı kredilerle altın ve platin rezervleri, dışsatımın dışalımdan fazla oluşu pek sıradan bir yer tuttu. Böylece, halkın gönenci gelecek kuşaklarınkine feda edildi.

Her işletmenin de, kendi **teknik planı** ve **özel mali planı** vardır; bu sonuncusunun dayandığı ilke de şudur: Her üretim artışı, perakende fiyat düzeyini indirirken, ücretlerde artışı da getirmelidir beraberinde. İşletmelerin, gerçek bir özgürlüğü vardır: Muhasebelerinde özgür oldukları gibi, başka müteahhit işletme ve müşterilerle de istedikleri gibi sözleşme yaparlar; ellerine geçeni de istedikleri bankaya yatırırlar. İşleyişleri. dışardan bir yardıma gerek duyulmayacak bir verimlilikte olmalıdır. Her birinin, bir üst makamca atanan ve işten çekilen bir sorumlu yöneticisi vardır. Kötü yönetim, savsaklama, niteliksiz mal üretimi ve bilinç eksikliği cezalandırılır.

İşletmelere kısa vadeli yardımları Devlet Bankası (*Gosbank*) ve uzun vadeli yardımları da görevli özel bankalar yaparlar. İşletmeler, *Gosplan*'ın planladığı maliyet fiyatlarını indirebilir ve tasarrufta bulunabilirler; iyi yönetildiklerinde bunu yapmak zorundadırlar da.

Yatırımlara ve yardımlara özelleşmiş bankalar aracılığıyla kaynak sağlayan **devlet bütçesi**dir; böylece, ekonominin finansmanı, büyük bölümüyle, bireysel tasarruflarla değil, başta vergiler olmak üzere, kollektif ve zorunlu tasarrufla sağlanır.

Zanaatçılık ise silik bir rol oynar.

Ya ticaret?

Ticaret örgütü

Ticaret de planlanmıştır ve niteliği de, ticaret sermayesinin bütünüyle ortadan kaldırılmış olmasıdır. İç ticaret, devletin ya da kooperatiflerin elindedir. 1937'de kentlerde, yüzlerce tüketim kooperatifinin başı çektiği

yoğun bir ticaret vardır. **Tarımsal ticaret**in önemli bir bölümü ise, “tacirsiz bir pazar”a, kolhoz pazarına bırakılmıştır: Bireysel bir nitelik taşır o ve rekabete dayanır; kolhozlu satıcılar, sattıklarını bizzat kendileri üretmişlerdir ve özgürce satabilecekleri miktardır bu, fiyatları da serbestçe saptarlar; ne var ki, bu fiyat, kıtlık dönemi dışında devlet mağazalarındaki fiyatlardan pek farklı değildir.

Ticaret işletmesinin sahibi, ister devlet ister kooperatif olsun, plan çerçevesinde alım-satım serbesttir, kâr da edilir zarar da. Böylece, bir rekabet ortamı vardır. Herkes, kazancından ve yaptığı işten vergisini öder ve elde ettiğiyle yatırıma gider.

Devlet ticaretinde, satış fiyatları planca saptanır; alıcı ve satıcı işletmeler için bu fiyatlara uyma zorunluluğu vardır. Onları saptarken de, maliyet fiyatı ve vergi miktarı göz önünde tutulur ve bunlara “ticari bir ekleme” yapılır. Reklam giderleri olmadığından, faizler de bir ağırlık taşımadığından, fiyatlar şişmez; dağıtım giderleri ise, devede kulak kabilindendir; öyle olunca da kazanç artar. Ne var ki, ticaret örgütlerinin sağladığı kazançlar yine de ahım şahım değildir. O yüzdendir ki, büyük iktisatçı Charles Bettelheim şöyle diyebilmiştir: “Sovyet ticareti, kazanç için değil, tüketicilere hizmet için çalışan bir ticarettir”.

1934’te, iki komiserlik, iç ticaretle besin sanayisi komiserlikleri, dağıtımı yönlendirir, fiyatları düzenler, perakende satış örgütlerini denetler, toptancı ve perakendeci devlet mağazalarını yönetir.

> *Şunu da söylemeli: Planlamanın ilk yıllarında, ürünlerin hemen hemen tamamında bir kıtlık yaşanır; herkese gerekli maddeleri sağlayabilmek için, hükümet de karne usulüne başvurmak zorunda kalır. 1928’de Moskova’da uygulanan, sonra büyük kentlere yaygınlaştırılan ve sonunda 1929’da da Sovyetler Birliğinin tümünü içine alan karne usulü, günlük bütün yiyecekler için uygulandı ve “kapalı mağaza” denen bir mağazaya yazılmak zorunlu kılındı. Öte yandan, bu yasal pazarın yanı sıra, kâh göz yumulan kâh arkasına düşülen bir yasa dışı pazar ortaya çıktı ki, trampaya başvuruluyor, mücevherat, altın ve yabancı paralar kullanılıyordu. Bununla daha ciddi mücadele etmek amacıyla, 1932’de, bir ikinci yasal pazar yaratıldı: “Ticari mağazalar” denen yerlerde, kaydolmadan ya da karne gösterme gereği olmadan, kapalı mağazalardakinden hayli*

yüksek fiyata istenileni satın almak mümkündü; 1935'te kame usulüne son verilince, her iki mağaza türü birleşip kaynaştılar. Böylece, aynı anda, farklı fiyatlar uygulanan çeşitli ticaret devreleri ortadadır: Normal ticaret yapanlardan yüzde 10 ila 15 aşağı fiyata satan kooperatif işletmeleri; serbest fiyatla ya da vergilendirilmiş fiyatla alışveriş yapan devlet mağazaları, bir de yiyecek maddeleri için kolhoz pazarlarıdır bunlar. Bununla beraber, tüketim maddeleri hiçbir zaman ihtiyaçları karşılayacak denli yeterli miktarda üretilmedi; nüfusun artışı da, tüketim maddelerinin artışından çok daha hızlı olduğundan, ihtiyaçlar asla tamı tamına giderilemez oldu, Öyle olduğu içindir ki, devlet, perakende fiyatlarında oynayarak, ya da çifte pazar sisteminden yararlanarak, tüketiciler üzerinde bir baskı uyguladı.

Dış ticarete gelince... Özel girişime hiçbir yer verilmeden millileştirilmişti.

Uygulamadaki güçlükler

Ekonominin yeni yapısı hemen rayına oturmadı ve kimi zaman ciddi sarsıntılar geçirdi. Ancak, deneyim ilerledikçe, ilk yılların eksikliklerini ya da yanlışlarını düzeltme mümkün oldu. Sanayinin sosyalizasyonu, birinci beş yılda aşağı yukarı gerçekleşmişti. Oysa tarımdaki kollektifleştirme böylesine hızlı olmadı ve **köylülerin** pek ciddi **direnişleriyle** karşılaştı; söz konusu direnişler, baskı önlemlerine yol açarken, uzun yıllar üretimi frenledi, kimi zaman -özellikle hayvan yetiştirmede- verimi azalttı bile. Kırsalda "Devletin başta gelen stratejik mevzii" durumundaki Makine ve Traktör İstasyonları, tarımda uyguladıkları denetim ve işbirliği sayesinde, söz konusu kollektifleştirmeyi kolaylaştırmışlardır.

Sanayi planının yürürlüğe konulması bir başka türden ve çok daha karmaşık güçlüklerle karşılaştı; Gerçekten, sanayi planı, birbirini karşılıklı olarak etkileyen bütün kısmi planlar, yani yatırım, donanım, el emeği, enerji, taşıma, vb. planları arasında sıkı bir işbirliğini gerektiriyordu; her yıl yıllık planın, asıl perspektif planını düzeltmesi, yeni gereklere ve elde edilen sonuçlara uyarlı hale getirmesi gerekiyordu. Oysa, birinci planın çoğu bölümü, koşullarla ilgili yeterli bir bilgi olmaksızın "kestirmece" yapılmıştı; toptan fiyatların planlamasında kimi zaman yanlışlar vardı, işletmelere hiçbir kazanç payı bırakmıyordu; böylece, ekonominin çeşitli dalları arasında **kısmi dengesizlikler**, giderek başarısızlıklar ortaya çıktı.

Öte yandan, ilk planın uygulanışı, **aşırı bir hızla** oldu; bu ise, personelde ve aletlerde büyük bir yıpranışa yol açarken, hızlı üretimde kusurlar, yanlış kaynak tahminleri görüldü, kalifiye personel ya da gerekli alet-edevat eksikliği de girdi işin içine, yatırımların iyi paylaştırılmamış oluşu, özellikle taşımacılıkta dar boğazlar, ihtiyaçların tahminindeki eksikler de etkisini gösterdi gelişmelerde. İkinci Beş Yıllık Plan'dır ki, güçlükleri bir bölümüyle aşmasını bildi. İşte o zaman, ekonominin zayıf noktalarından birinin taşımacılıktaki yetersizlikte düğümlendiği bu ülkede, **merkeziyetçilikten uzaklaşma** hızlandı, daha orta halli ve daha verimli fabrikalar, başlangıçtaki "devler"e yeğlenir oldu. Baştan görülmeyen bir başka güçlük şuydu: Birinci Beş Yıllık Plan süresince, el emeğinin planlamasında yüzde 50 bir yanlışlık yapılmıştı; bu, ister istemez ücretler planını etkiledi ve nominal gelirlerin hacmi ile piyasada hali hazır tüketim mallarının hacmi arasındaki dengesizliği derinleştirdi.

Bununla beraber, **planlama organları** gitgide **yetkinleşti**; Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın başlarında, örgüt, sürekli bir evrim içinde olan sisteme kendisini uydurabildi; otofinansman ve devletin katkısındaki azalışın da gösterdiği gibi, ekonominin yönetim yöntemleri yumuşatıldı. Başlarda, gerçekleştirilecek somut görevlerin bütünü olarak anlaşılan plan, konunun gerekleriyle gitgide ilişkili iktisadi hesaplamaların bir bütünü olmaya yüz tuttu.

El emeğinin kullanılışını planlama artık otoriter biçimde yapılmaz oldu; el emeğini açık veren sanayi dallarına çekmek amacıyla, ücretle arasında farklılıklara gidildi; başlarda kırsaldan gelip ama yeni teknikleri uygulamaktan aciz ve bilgisiz el emeğinin yarattığı güçlüklerin üstesinden de gitgide gelişen teknik okullar geldi.

Dünya iktisadî bunalımında Sovyetler Birliği

Dünyanın geri kalanı 1929'da başlayan ağır iktisadî bunalıma gömüldüğü bir sırada, ekonomisindeki planlama ve sosyalizasyon, Sovyetler Birliğini, işsizlik, fiyatlarda düşüş, aşırı üretim gibi **bunalımların** -pek bilinen- **sonuçlarından** kurtarmıştır: Sovyet ekonomisi, bunalımın dehşet veriri yılları boyunca, pek yüksek sermayelerle yatırımlara gitti, işçi nüfusunu artırdı ve üretimini alabildiğine çoğalttı; oysa onun dışında her yerde ekonomi gerileyiş halindeydi. Bütün dünyada, tarım ve sanayi ürünleri alıcı bulamıyordu; tüm ihtiyaçlar karşılandığı için değil, söz konusu ihtiyaçlar için yeterli bir alım gücü olmaması yüzündendi bu. İşsizlik, teknik

ilerlemeden ve ekonomiyi aklileştirmeden doğuyordu; çünkü bunlar, ücretlilerin, giderek tüketicilerin sayısın azaltıyor ve söz konusu azalış da eksik-istihdamı getiriyordu beraberinde. Sovyetler Birliği ise, tersine, yer altı ve yer üstü dev kaynaklara el atarak, teknik ve üretimini çekip çevirmiş ve bununla da **tam istihdama** gidebilmiş ve tüketim düzeyini gitgide yükseltebilmişti.

Sanayi alanında, üretim alabildiğine ilerledi; 1932'de Sovyetler Birliği, sanayi ülkeleri arasında ikinci sıraya yükselmişti; kuşkusuz geçici bir yükselişti bu, çünkü Almanya; silahlanma sanayisinin itişiyle onu yeniden geride bıraktı; bununla beraber, 1939'da Rusya, **üçüncü büyük güç** durumunu kesinlikle kazanmış ve Büyük Britanya ile Fransa'yı kendisinden sonraya atmıştı; üretimi, Almanya'nınkinin 4/5'üne erişmişti.

Peki, dünyadaki bunalım planların gelişmesini hiç etkilemedi mi?

Dünya iktisadî bunalımı, dışsatımları öngörülen ya da umut edilen rakamların altına indirerek, Birinci Beş Yıllık Plan'ın **öngörüleri**ni ağır biçimde bozdu. Öyle olunca da, gerekli donanım maddelerini dışardan getirtebilmek amacıyla, altın ve döviz kaynaklarına başvuruldu; ama bu dışalımlar, yine de planın öngörülerinin altında kaldılar. Böylece, İkinci Beş Yıllık Plan'ın öngördüğü dış ticaret payı alabildiğine indirildi ve 1913'teki oranın bile -ki 2/3'tü!- gerisine düşüldü. Öyle olunca da, Sovyet ekonomisi, gitgide **çevreden soyutlanmış** ve dış ticarette daha tam bir bağımsızlığa doğru yönelmişti; öylesine ki, 1939'da, sanayi üretimi dünyadakinin yüzde 12'sine eriştiği halde, dış ticaret dünya ticaretinin yüzde 1,03'ünü temsil ediyordu (1913'te'rakamlar, sanayi üretimi için yüzde 4 ve dünya ticareti için yüzde 3 ila 4'tü).

Dünyadaki bunalım, uluslararası gerilimi artırarak, başka alanlarda da Sovyetler Birliği'nin gelişmesini alabildiğine etkiledi. Nazizmin Almanya'ya sahip olduğu andan başlayarak, Sovyetler Birliği hep hissettiği tehdidi artık başucunda görmeye başladı. Almanya'da savaş ekonomisinin ayakları üzerine oturtulması, Birliği dev bir askeri çabaya zorladı. Alman tehlikesi karşısında Batı'lı ülkelerdeki tepkiler cılızlığını ve hantallığını sürdürürken, Sovyetler Birliği -vakit yitirmeden- **askerî giderlerini artırma**ya koyuldu: 1935'te, onların oranı Almanya'dakinin 2/3'üne, 1940'ta da 5/6'sına varır; yani, sanayi potansiyeli göz önünde tutulduğunda, Sovyet çabası Almanlarınki kadar büyüktür.

Bu silahlanma üretiminin gerektirdiği dev yatırımlar, bir savaş olasılığı karşısında yiyecek maddeleriyle ham maddeleri alabildiğine stoklama zorunluluğu, sanayide ve tarımdaki milyonlarca genç insanı çekip Kızıl Ordu'yu güçlendirme, bütün bunlar da açıktır ki planların uygulanmasındaki güçlükleri çoğalttı. Hitler, orduya ve savaş malzemesi üreten fabrikalara gerekli insanları milyonlarca işsiz arasından almıştı; oysa Sovyetler Birliği, emekte tam bir istihdamın hüküm sürdüğü bir ülkede bunu yapmak zorunda kaldı. Bunun sonucu, **tüketim maddeleri üretiminde bir gerileyiş** oldu. **El emeği kıtlığı** öylesineydi ki, buna bir kararlılık sağlamak amacıyla önlemler alındı. 1940 Haziran'ında sanayi, ister istemez savaşın emrine verilmişti; yedi saatlik işgününün yerini sekiz saatlik işgünü almıştı, işini izinsiz terk etmek de imkânsız hale gelmişti. Aynı yılın Ekim'inde, usta kadrolar yetiştirmek amacıyla, 14 ila 17 yaşlar arasındaki 800.000 ile bir milyon genç insandan, bir "emek rezervi" oluşturuldu, bu insanlar teknik okullara çağrıldı, devlet hesabına bakıldı, yetiştirildi; dört yıl bir fabrikada ya da bir işletmede hizmet etme yükümlülüğünden kurtulmuş oluyorlardı. Öte yandan, sanayi komiserlikleri de, işçi ve teknisyenleri ihtiyaç duyulduğunda serpiştirmek için tam yetkiyle donatılırdılar.

Sanayi üretiminin ilerlemesi ve ulusal gelirdeki artış, dev askerî giderleri göğüsleme olanağını yarattı. Büyük iktisatçı Colin Clark, 1921'den 1937'ye kadar çalışan nüfus başına **ulusal gelirdeki ilerlemeyi** gözler önüne sermiştir ki, öteki ülkelerdekinden çok daha hızlı bir seyir içindedir; ne var ki, İngiltere'si, Japonya'sı, Almanya'sı, Birleşik Devletleri ve Fransa'sıyla öteki devletler çok daha yüksek bir oranı temsil eder durumdadırlar. Böylece, Sovyetler Birliği, gerçekleştirdiği dev İlerlemelere karşın, 1940'ta bile rakiplerini yakalamış olmaktan uzaktır.

Sosyalizmin amacı, Stalin'in formülünü kullanırsak, "Toplumda gitgide artan maddi ve kültürel ihtiyaçları, bir yüksek teknik temelinde sosyalist üretimi artırıp ve sürekli yetkinleştirerek, azami ölçüde karşılayıp sağlamak" ise, şunu söylemeliyiz: Bu amaç, 1940'tan önce olsa olsa yarım yamalak gerçekleşmişti ve tüketicilerin zevkleri göz önünde tutulursa üretilen malların paylaşımı asla mümkün olmamıştı. Neydi bütün bunların nedenleri de? Dış tehditlerdi, nüfustaki çoğalıştı ve artan ücretlerle aynı oranda çoğalmayan tüketim malları arasında gitgide büyüyen mesafeydi.

YENİ SOSYAL TEMEL

Yalnız ülkenin maddi görünüşü değil toplum da değişir. O toplumda ücret, sosyal kategoriler ve yaşam düzeyi ile ilgili önemli sorunlar vardır.

Ücretin saptanması ve içeriği

Sovyet ekonomisi henüz bir komünist ekonomi olmadığından, “Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre” ilkesini uygulamayı aramaz. Herkesin ücretini ihtiyaçlarından başka bir sınırla karşılaşmadan alacağı bir toplum kuruluncaya değin, tüketim maddelerinin dağılışı, topluma verilmiş **emeğin sosyal değeri oranında** olur. Lenin, daha önce şöyle demişti: “İnsanları kendi aralarında eşit kılacağımızı söylemek, boş bir sözdür ve ahmakça bir uydurmadır”; Stalin’in de ekledikleri olmuştu: “Özel yaşamın bütün ihtiyaçlarında eşitleştirme, bir gerici küçük burjuva ahmaklığıdır; ilkel bir keşiş topluluğuna yakışır bu, ama Marksist biçimde örgütlenmiş bir sosyalist topluma asla! Çünkü, insanlardan aynı ihtiyaçlara ve aynı zevklere sahip olmalarını ve kişisel yaşamda tek bir düzey kabul etmelerini bekleyemezsiniz”.

Böylece, emeğin karşılığının eşitsiz oluşu kuraldır; **ücretler arasında** bir **mertebelenme** amacı vardır ki, üretkenliği yüreklendirmek ve işçinin ilerleme ve yükselmesine yardım etmektir. Yine Stalin, 1931’de şöyle diyordu: “Sanayide verimliliğin artışı, olsa olsa gelirler arasında bir kademe kurmakla mümkündür; bu kademeleniş, uzman emekle sıradan emek arasındaki ve çıraklıkla acemilik arasındaki farklılıkları dile getirir”.

Kapitalist ekonomide ücret “çalışma piyasasında satılan emek gücü”dür; ondan farklı olarak, Sovyet ekonomisinde ücret, “herkesin harcadığı emek oranında ve ulusal gelirin tüketilebilir payı ile de ilişkili olarak bir bölüşüm”ün ürünüdür. Bu bölüşümü “ücretler planı” gerçekleştirir ve ekonominin bütünü içinde dağıtılmış ücretlerin hacmiyle tüketim nesnelerinin. hacmi arasındaki dengeyi göz önünde tutar: “Ücretin temeli”, her sanayi ve ekonominin çeşitli dalları için, her birindeki emekçilerin sayısına, teknik düzeylerine, üretkenliklerine bakılarak saptanır; sonra fabrikalar arasında, genel ya da yerel toplu sözleşmeler bir yıl için yapılırlar ve yıllık planlarla bütünleşirler. Toplu sözleşmelere tek girmeyenler, memur ve müstahdemlerdir ki, doğrudan doğruya devlet bütçesinden çalışmaları karşılanır.

Böylece ücret, **birçok ögeden** oluşur: Temel ücret, primler ve kollektifleştirilmiş ücrettir bunlar. “Temel saymaca ücret”, yaşam asgarisini oluşturur ve kişiye, ürünleri sağlama ve toplumun sunduğu zorunlu

hizmetlerden yararlanmanın araçlarını sağlar. Ücretin bu bölümü, 1931'den başlayarak kuraldır ve yalnız harcanan emeğin niceliği ve niteliğine göre değil, çalışmaların doğasına (az çok zahmetli, az çok kirli işler), kişisel niteliğe ve emekçileri sanayide eksikliği duyulan alanlara doğru çekecek biçimde, **emeğe gösterilen ihtiyaçlara** göre farklılaşır. İşçiler, niteliksiz işten pek niteliklisine kadar sekiz kategoriye bölünmüştür; daha sonra bu yelpaze genişletildi. Söz konusu yıllık saymaca temel ücret, her plan döneminde artırıldı. Gerçek ücrete gelince, aynı yükselişin onda olmadığı görülüyor.

Bu asgariye primler ekleniyor. Onlar da emeğe göre değişiyor. Örneğin, madendeki işçinin ücreti çift kattır. İşçinin eskiliği de rol oynar: Beşinci yılın sonunda yüzde 15'e, on beş yılın sonunda da yüzde 30'a erişir prim oranı. Son olarak, işçiler, çalıştıkları **işletmenin gerçekleştirdiği kazanç**tan bir pay elde ederler.

Ücretin, karşılığı para olarak ödenmeyen bir bölümü de "kollektifleştirilmiş ücret" adını alır ki, herkes için eşittir.

> *Emeklilik, baştan aşağıya parasız olan tıbbi özenler, doğum, çok çocuklu ailelere yardımlar, doğum sonrası dinlenmeler, kreşler, yıllık dinlenceler bunların ilk akla gelenleri. İşin doğasına göre yıllık dinlence sürelerine eklemeler de yapılıyor: Madenciler ve maden sanayi işçileri gibi en çetin meslekler, fikir emekçileri, eğitim personeli için böyledir. Bütün bunlara kulüplerin, kitaplıkların, tiyatro salonlarının, spor mahallerinin vb. sağladıklarını da katmalı. Söz konusu tüm yararlanmalar, ilk yıllarda gerçek olmaktan çok kuramsaldı; ne var ki gitgide gerçekleşir, 1940'ta saymaca ücretin aşağı yukarı yüzde 30'u bunlardan oluşur ve ücretin yüzde 100'ünü temsil ettikleri gün, komünist toplumun gerçekleşmiş sayılacağı düşünülüyordu.*
>
> *Mühendis ve teknisyenlerin ücretlerinde de, işçiler için uygulanan ilkeler esas alınır; ne var ki, kimi primlerle bu artar. Yüksek görevliler ve generaller için ödenenler, en yüksek teknisyenlere ödenenlerin aşağısındadır. "Serbest meslekler"e, hakim ve avukatlara gelince, hepsi memurdurlar ve belli bir aylık alırlar. Bununla beraber, hekime 5 saat üzerinden ödenen aylık, yerine, değerine, birkaç işletmede birden çalışmasına göre değişir; primler de işin içine girer.*

Sosyal kategoriler

Ekim Devriminden başlayarak, Komünist Partinin son amacı olarak, **sınıfsız bir toplum yaratma** gösterildi. Daha Ekim ayından kalkarak, varlıklı sınıfların tasfiyesine siyasal iktidarlarına son vermekle başlandı; arkasından mallara zorla el koyma, toprak sahipleri ile büyük burjuva sınıfını yıktı; son olarak, iç savaş boyunca karşı-devrimcilere karşı kazanılan zafer, geriye kalmış olanlara kesin darbeyi vurdu.

Bununla beraber, 1928'de, varlıklı sınıfların tasfiyesi tam ve kesin olmaktan uzaktı; çünkü, Yeni Ekonomi Politikası *nepmen* ve *kulak*'lardan oluşan yeni bir burjuva sınıfının palazlanmasına yol açmıştı; böylece, **planlama ile**dir ki, Sovyet toplumunun yapısı kesin olarak değişmiş olur. 1928'de, işçiler ve müstahdemler toplumun yüzde 117'sini, kolhozlu köylüler yüzde 3'ünü, bireysel işletmecilerle -kooperatife dahil olmayan-, zanaatçılar yüzde 73'ünü, burjuva öğeler (*nepmen* ve *kulak*'lar) yüzde 5'ini, nüfusun geri kalanı (ordu, öğrenciler, vb.) yüzde 2'sini oluşturuyordu. Bir on yıl sonra tablo kökünden değişmiştir: Nüfusun yüzde 90'ı işçi, müstahdem (yüzde 35) ve köylülerdir (yüzde 55) ve sosyalize devlet sektörü ile kolhozlarda çalışmaktadırlar; bireysel işletmeler ve zanaatçılar olsa olsa yüzde 6'dır, burjuva kesim kaybolmuştur; çeşidi öğelerin oranı (ordu, öğrenciler, vb.) yüzde 4'e çıkmıştır.

Böylece, iki temel kategori **işçilerle köylüler**dir; onlara bir üçüncüsünü, *intelligentsia*'yı eklemeli. Bu üç öğe arasında, Devrim'den önceki farklılıklar hafiflemişse de kimisi sürmektedir. Söz konusu farklılıklar da, başta iki mülkiyet biçiminin varlığından ileri gelmektedir: Bunlar da, devlet mülkiyeti ile kooperatif mülkiyetidir. İşçiler, sadece devlet işletmelerinde (madenler, fabrikalar, makine ve traktör istasyonları, sovhozlar...)çalışıp karşılığında bir ücret alırlarken, köylüler, bir bölümü kolhoz denilen kollektif mülkiyet çerçevesinde, bir bölümü de bireysel olarak yararlandıkları mülkiyet çerçevesinde emek harcarlar; emeklerinin karşılığı ise, kolhozun gelirlerinden mal ve paraca ödenir, köylüler ona, kendi toprak parçalarından ürettikleri tarım ürünlerini eklerler. İşçilerle köylüler arasında, bütün bunların sonucu, **zihniyet** ile **teknik ve kültürel düzeyde farklılıklar** ortaya çıkar: Devrimci mücadeleye daha başta girmiş, çok daha uzun bir süreden beri de sendikalar halinde örgütlenmiş olan işçiler, yeni iktisadî örgütlenişe kolaylıkla uyarlar; oysa köylülerde küçük mülkiyet ideoloji ve psikolojisi varlığını sürdürür. Öyle de olsa, farklılıklar yeni

kuşaklarla hafifler: Kolhozlardaki çalışma, işçilerle köylülerde ortak bir anlayışa yol açar, Özellikle **makineleşmiş emek**, köylülerin fikri çehresini -köklü biçimde- değiştirir; gitgide sanayidekine benzeyen teknik donanım ve bilimsel yöntem ve bilgilerin işin içine girmesiyle, tarım çalışması sanayideki çalışmaya yaklaşır. 1940'ta, **tarımdaki çalışmanın makineleşmesi** büyük ilerlemeler kaydetmiştir daha o zamandan: Tarla çalışmaları, ilkbahar tahılı için yüzde 66,6, sonbahar için yüzde 82,1 oranında makineleşmiştir; yine bu tarihte, tahıl tarımının yüzde 42,6'sını kombinalar başarmaktadır ve şeker pancarı tarımı da yüzde 77,6 oranında makineleşmiştir. Elde edilen ürünün miktarı da -daha öncekilerle kıyaslandığında- göstermektedir ki, **köylünün teknik düzeyi**nde pek büyük bir yükseliş vardır. Böylece, pek çok sayıda genç köylü kalifiye teknisyen olur; ve yetişmeleri, çalışma koşulları onları gitgide işçileştirip çıkar. Köy halkı da kent halkından gitgide daha az farklı hale gelir.

Sovyet toplumunun üçüncü öğesi, bilginler, teknisyenler, profesörler, hekimler, veterinerler, vb.'den oluşan **yeni** *intelligentzia*'dır.

> *Zorunlu ilk öğretim, orta ve yüksek öğretim, alabildiğine genişleyen bir öğrenci kitlesine seslenmeye başlar; ve işletmelerde olduğu gibi kolhozlarda da, işçilere ve köylülere, bilimsel ve mesleki bilgilerini artıracak bir eğitim verilir. Yüksek öğretim öğrencilerinin sayısı 1914'te 112.000 idi; bu sayı, 1929'da 176.000'e, 1941'de 657.000'e ulaşır. 1937 sayımı gözönünde tutulursa, Sovyetler Birliğinde, o tarihte, 1.750.000 işletme, idare ve kültür kurum ve kuruluş şefi vardır ki, bunun 35.000'i sanayi alanındadır; öte yandan, 250.000 mühendis ve mimar, 810.000 orta çapta sanayi teknisyeni çalışmaktadır. Ayrıca, 822.000 ekonomist ve istatistikçi ve tarım alanında, 582.000 kolhoz ve çiftlik yöneticisi, 19.000 sovhoz yöneticisi, 80.000 tarım uzmanı ile 96.000 tarım teknisyeni bulunmaktadır.*

Başka ülkelerdeki üçüncü sektör boyutlarına ulaşmasa da, şurası açıktır ki, teknisyenler, yöneticiler, elleriyle çalışmayanlar topluluğu artmıştır ve düzenli olarak da büyümektedir. Buna bakıp, bir yeni burjuvazinin, ekonominin yönetiminden sorumlu olanları içine alan ve siyasal iktidarı elinde toplayabilecek eğilimde bir "yönetici sınıf"ın palazlanmakta olduğundan söz edebilir miyiz? Ya da eski rejimde dışlanmış olup da şimdi

göreve gelmiş ve içinden çıktığı ortamla aynı yaşam biçimini, aynı düşünce ve idealleri sürdüren işçi ve köylü sınıfından kimseler midir karşımızdakiler? Şu söylenebilir: Bu “beyaz yakalılar”ın çoğu, en çok kazananlar kategorisine mensup olmaktan uzaktırlar ve ücretlerin hiyerarşisi gibi görevlerin farklılığı da, yaşam-düzeylerinde bir farklılığı ve kapitalist ülkelerdekini andırır duvarların yükselişini de beraberinde getirebileceğe benzemezler.

Yaşam düzeyi deyince eklenecekler var.

Yaşam düzeyleri

Ücretler yelpazesi, çeşitli emekçi kategorileri göz önüne alınırsa, pek geniştir; sanayi dalları, büyük kentlerle küçük kentler arasındaki farklılıklar da rol oynar bu yelpazede. Ancak, en aşağı düzeydeki ücret bile, asgarî yaşamın gerektirdiği nesneleri kolayca edinmeye uygundur. “Lüks” denebilecek maddeler ise nadirdir.

Yaşam düzeyi bakımından bir önemli nokta da şu: Savaşın yıkıntılarının ve kent nüfusundaki pek büyük artışın neden olduğu konut kıtlığı yüzünden, bir aileye ayrılan alan, bölgelere ve mesleklere göre farklı ölçülerle sınırlandı: Bir vasıfsız işçi için 12 m^2, bir makine ayarlayıcısı için 16 112, bir mühendis için de 30 m^2 idi bu sınır. Ödenecek kira da, ücretlere göre değişse de, belli bir miktarı aşamıyordu. Araştırmaların gösterdiği gibi kira, ısınma, aydınlatma, taşıt giderleri için harcananlar oldukça azdır; zorunlu ihtiyaçlar için ödenenler de asla sarsıcı değildir; ancak zorunlu sayılamayacak bir ürün söz konusu olunca, fiyatlar alabildiğine yükselir: Örneğin, pirinç, ekmekten 8 kat daha pahalıdır. İç çamaşırı ve giysiler de pek yüklüdür. Öğle yemekleri, hemen hemen sürekli işletme kantinlerinde yenir ve harcanan da ilgilinin alım gücüne göre değişmektedir. Ünlü bir araştırmacı olan J. Romeuf’e göre, “Bir işçi, 60 rubleyle doğru dürüst yaşayabilir, 900 rubleyle ise keyfine diyecek yoktur. 1.700 rubleyle bir mühendis rahat bir yaşam düzeyi içindedir.” Bu üç örnekten yola çıkarak Sovyet ve. Fransız yaşam düzeyleri arasında yapılan karşılaştırmalar -1953 yılı için- şu sonuca varıyor: Bir sanayi işçisinin Sovyetlerdeki yaşam düzeyi Fransa’dakinden yüzde 10 aşağıdır; ayrıca bekârların lehine, ailelerin ise aleyhine bir durumdadır; ne var ki çok çocuklu ailelere yapılan dolaylı yardımlar dengeyi düzeltmektedir.

BÖLÜM IV
YENİ SİYASAL YAPI

Ekim Devriminden İkinci Dünya Savaşı'na kadar arka arkaya üç anayasa -1918, 1924, 1936 anayasaları- yapıldı Rusya'da. Bunlar, eski yapıyı altüst ederek yeni bir devlet kurdu: Tek yapılı değil federalist ve çokuluslu idi bu devlet; otokratik değil demokrasiye dayanıyordu, ancak geleneksel görüşten _ pek farklı bir demokrasi anlayışı idi söz konusu olan.

Rejimin özellikleri, tam bir komünizme doğru yürüyen bu geçiş döneminde, kurulup kök saldığı ve büyüdüğü **tarihsel bağlam** göz önünde tutularak açıklanabilirler. Lenin, 1917'de Devrim'in arkasından, Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu durumu şöyle belirtiyordu: "Sovyetler Cumhuriyeti, dünya sermayesinin kuşattığı bir kaledir... Bizim bütün bir halkı savaş için seferber etmek hak ve ödevimiz bunun sonucudur". Birlik, sürekli savaş tehdidi altında yaşar gibi görmektedir kendini. Yöneticilerinin kimi tavırları, kimi amaçların geçici olarak terk edilişi; diktatörlük ve dünyanın iktisadî ya da diplomatik tablosunun sonucu olan -önceden farkedilmez- koşullara gerçekçi uyarlanış böyle açıklanabilir. Böylece temelleri atılan kurumlar, komünizmin gerçekleşmesini hazırlayan Marksist-Leninist ilkelerin esinlettikleriyle, koşulların dayattığı, ancak amaca ulaşıldığında ortadan kalkacak olan geçici çözümlerin bir **karma**sıdır.

SİYASAL ÇERÇEVE

Siyasal çerçeve, her şeyden önce pek önemli bir sorunu çözer.

Nedir o?

Çokuluslu devlet

Eski imparatorluğun zayıflıklarından biri, **halklar üzerine** kurduğu **baskı**ydı: Merkeziyetçi bir rejim, kendine tabi kıldığı halkların gelenekleri, dilleri, dinleri üzerinde zalimce davranıyordu. O yüzden de bu halklar, devrimci ortama. yürekten katıldılar; geçici hükümetin çekingenlik ve kararsızlıkları, dışardan az çok Almanların sonra da İtilaf Devletlerinin dürtükledikleri ayrılıkçı hareketlere yol açmıştı. Böylece, milliyetler sorunu, hem kuramsal hem de pratik yönden, büyük bir önem taşıyordu. Lenin, savaştan çok önce, **halkların kendi yazgılarını** serbestçe

belirlemeleri ilkesini savunmuştu; çünkü "özgür ve gönüllü bir kaynaşma"ya sadece o götürebilirdi. Ancak, sosyalizmin gerçekleşmesinin merkezî bir devleti gerektirdiğine de inanıyordu; böylece federalizm, olsa olsa devrimin yol açtığı **ayrılıkçılık dalgasını durdurma**nın bir aracı, "birlik yolunda geçiş biçimlerinden biri" olabilirdi. 1921 yılından başlayarak da Stalin, Milliyetler Komiseri olarak, sorunun hangi anlamda çözülmesi gerektiğine işaret eder ve şöyle der: "Aslında, ulusal sorun... halkların (iktisadî, siyasal, kültürel) gecikmişliğini, geçmişten devraldığımız bu gecikmeyi ortadan kaldırmaktan ibarettir; geri kalmış halkların siyasal, kültürel ve iktisadî ilişkiler içinde Rusya'ya yetişebilmeleri de böyle mümkün olacaktır".

Ekim Devrimi'nin ertesinde, Halk Komiserleri Kurulu, Rusya Ulusları Şartını yayımlamıştı: Belge, Rusya'daki halkların eşitliği ve bağımsızlığını, bu halkların -ayrılmak da dahil- kendi yazgılarını kendilerinin belirleyeceğini, aralarından kimine tanınmış ayrıcalıklara son verilmesini ve ulusal ve etnik azınlıkların özgürce gelişmelerini tanıyordu. O andan başlayarak, Bolşevik hükümet, **Müslüman topluluklara** özel bir dikkatle bakar olur; bütün Rusya ve Doğu Müslümanlarına seslenen bir bildiri, onlara inanç ve örflerinin, ulusal ve kültürel kurumlarının artık "özgür ve dokunulmaz olduğu" güvencesini verir. Hemen arkasından, sömürgelikten kurtulma önlemleri alınır; yerli diller özerk cumhuriyetlerde resmî diller olarak tanınır; Moskova'da bir Doğu Emekçileri Üniversitesi kurulur ve Aşkabad'ta, Taşkent ve Bakü'de şubeleri açılır. Sonra, Sovyet merkezî iktidarı gitgide yerleşip güçlendikçe ve bir yabancı müdahalesi uzaklaştıkça, bağımsız oldukları ilan edilen halklar "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri"ne dönüşürler ve 1918'de kurulan "Rusya Sovyetleri Federal Sosyalist Cumhuriyeti"ne bağlanırlar; arkasından da, 1922'de "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği" kurulur ve Birlik, bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti niteliğine sahip her devlete açık tutulur. Ona 1922'de katılanlara, 1924 ve 1929'da başkaları gelip girer. 1936'da 11 federe cumhuriyet, 22 özerk cumhuriyet, 9 özerk bölge ve 12 ulusal yöre vardır Birlik'te. Böylece, Sovyetler Birliği, değişik türdeki cumhuriyetlerden oluşan bir federal devlettir. Hepsinde aynı kurumlar vardır ve Birlik sınırları içinde herkes, hangi cumhuriyetten olursa olsun, aynı hak ve ödevlere sahiptir.

Federatif, ama pek merkezîleşmiş bir devlet

Böylesine kurulmuş devlet, 1924 ve 1936 anayasalarınca, dünyanın bütün öteki federatif devletleri gibi örgütlenir: Bir federal hükümet bütün ortak davalarda egemenliği elinde tutar ve komiserler -sonra da bakanlar- marifetiyle, dışişlerini, dış ticareti, harbiye ve bahriyeyi, taşımacılığı, P.T.T.'yi, devletin siyasal yönetimini ve planlamayı yürütür. Geriye kalanlar, yani adliye, içişleri, eğitim ve öğretim, sağlık, Birlik'ten genel direktifler alınsa da, yerel yönetimlere bırakılmıştır.

Hükümetin organları da şunlardır: Her iki yılda en az bir kez toplanan Birlik Sovyetleri Kurultayı; Yüce Sovyet diye adlandırılan, Kurultayın seçtiği, yılda iki kez toplanan Birlik Merkezî Yürütme Kurulu ki, birbirine hakça eşit şu iki meclisten oluşur: Her cumhuriyetin halkınca -nüfusa oranla- seçilen Birlik Sovyeti; Cumhuriyetleri -birbirine eşit sayıda temsilcilerce- temsil eden Milliyetler Sovyeti. Her iki kurul, 27 üyeden oluşan Presidium'u seçerler: Bir tür ortaklaşa devlet başkanlığıdır bu, Yüce Sovyet'in toplantıları arasında görev yapar ve yetkileri Amerika Birleşik Devletleri Başkanınınkine benzer. Halk Komiserleri Kurulu'na (*Sovnarkom*) gelince, Presidium'a ve Yüce Sovyet'e bağlıdır.

Görüldüğü gibi, federal yönetimin yetkileri pek geniş, yerel iktidarlarınki ise sınırlıdır. Böylece Sovyetler Birliği, her cumhuriyetin kendi anayasası ve organları olsa da, **alabildiğine merkezîleşmiş** bir devlettir gerçekte. Bu sınırlı federalizm, halklara dillerini, kültürel geleneklerini sürdürme olanağı sağlar; sosyal alanda ve -yüksek eğitim bir yana- eğitimde yerel deneyimleri mümkün kılar. Uçsuz bucaksız bir ülkede ve yığınla işin çözüm beklediği bir ortamda, yerel örgütler geniş bir eylem özgürlüğüne sahiptirler. Kısacası, söz konusu federalizm, tutarlı ve becerikli bir politikaya bağlıdır, ancak halklara saygı ve onların gelişmesi konusunda ise, gerektiğinde sert ve kararlıdır.

Halkların gözalıcı gelişmesi

Halklar karşısında, toprakları ele geçirmiş bir azınlığa dayanan sömürgeci Çar rejiminin uyguladığı şu idi: Slav kolonların çok sayıda yerleştikleri yerlerde bir **özümseme** (*asimilasyon*) politikası ve tek başına kaldıkları yörelerde de bir **kayıtsızlık ve terketme** politikası!

Yeni rejim, daha ilk günlerden başlayarak, yığınların başlıca uğraşı olan tarım sorununa bir çözüm getirirken şunları da yapmaya çalıştı: Egemen kültür ve ekonomiyi, egemenlik altındaki kültür ve ekonomilerin karşısına çıkaran fikri ve iktisadî gelişmedeki eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya; her

ulusal kültürün kendi çerçevesinde olmak üzere, halkların fikri gelişmesini sağlamaya; geri kalmış yörelerin iktisadî planda gelişmesine çalışırken, oraların dil ve folklorunu korumaya çabaladı. 1925'te Stalin şöyle söylüyordu: "**İçeriğinde proletaryen ve biçiminde ulusal**: Sosyalizmin gittiği evrensel ve insansal kültür budur. Proletaryen kültür, ulusal kültürü ortadan kaldırmaz, tersine ona proletaryen içeriğini kazandırır".

Böylece, halkların kültürel gelişmesi, okullar açarak, gazeteler çıkararak, anadillerinde kitaplar yayımlayarak canlandırıldı; belli bir bilinç aşamasına geldikleri ölçüde, özerk yöre (1928'de Çerkezler böyle oldu), ya da özerk cumhuriyet (Moldav'lar), ya da federe cumhuriyet (Tacikistan) sırasına çıkarıldılar. Fikri düzey olanak sağladığında, yerel dil idarede, adliye ve okulda Rusçanın yerini alır; idarede çalışanlar gitgide daha fazla sayıda yöre insanından seçilir. Üniversitelerde eğitim Rusça iken, yerel dillerde, örneğin Tiflis'te Gürcüce yapılmaya başlanır. Eski ya da ulusal tarihsel adlar, Ruslaştırılmış adların yerini alır. En fazla geride kalmış ve en uzakta olup dilleri sadece sözel bir şiveden ibaret olan halklar için, bir yazı icat edilip bir alfabe yapılır. Sözlükler, gramerler düzenlenir. Tarihte ilk kez olarak, örneğin Altay Türklerinin dilinde kitaplar yayımlanır. Yalnız sözlü gelenekte bilinen halk eserleri, yazılı hale getirilir ve Rusçaya çevrilirken, evrensel edebiyatın en büyük eserleri de ulusal dillere kazandırılır. O güne değin yazısı bile olmayan ama önemli eserler yaratan halklarda ulusal edebiyatlar doğar: Cansi Kimonko'nun yaşam öyküsü (*Sukpay Kıyılarında*) böyledir; yazar eserinde, kardeşlerinin, Udege göçebelerinin, Tayga avcılarının, özetle kuzeydoğu Sibiryalılarının yaşamını anlatır. Tiyatrolar çoğalır, yerli sanatlar yüreklendirilir. Böylece, Rus olmayan Sovyet edebiyatları olağanüstü bir gelişme içine girerler: Ermenicede İsakyan, Kazakçada Avezov'la Cambul Cabaev, Gürcücede Lordkipanitze, Lezgicede Suleyman Stalski, Karakalpakçada Kurbanbay, Tacibaev, Özbekçede Navoy... Kutup bölgesindeki on üç halk için, 1936'da, onların dilinde el kitapları kaleme alınır; okullar, hastane ve baytarlık merkezleriyle beraber kültürel merkezler açılır ve göçebelerin arkasından giden bir gezici eğitim örgütü, "Kızıl Çadırlar" kurulur, vb.

> *1913'ten önce 18 okulun olduğu Azerbaycan'da, 1940'ta 2.000 okul, 66 Bilimsel Araştırma Enstitüsü ve Bakü'de bir Bilimler Akademisi vardır; Gürcistan'da vaktiyle 157.000 öğrenci okurken*

800.000 öğrenci okumaktadır ve özerk bir cumhuriyet olan Acaristan (Batum), 160.000 nüfusu için 250 okula sahiptir. Nüfusunun yüzde 97 ila 98'i okur-yazar değilken, 1939'da sadece 32,2'si böyledir. Taşkent'le Semerkand'ın birer üniversitesi vardır ve Cumhuriyetin sayısı 17.000 olan öğrenci sayısı bir milyonu aşmıştır; Kırgızistan'da, okur-yazar olmayanların sayısı 1914'ten İ939'a değin yüzde 9Wden 30'a inmiştir; 8.000'e karşı 327.000 öğrenci okumaktadır, Frunze'de de bir üniversite kurulmuştur. Kazakistan'da 60.000 üniversite öğrencisi vardır, 1913'te sadece tekbir gazete çıkarken, şimdi Kazakça 250'ye yakın gazete yayımlanmaktadır; 1918'de toplam 4.000 nüsha tutan 14 eser yayımlanmışken, yılda 5 milyon nüshaya varan 400 kitap adı sayılmaktadır.

Cehalete karşı savaşılırken, ulusal uygarlıkların yeniden doğuşu da yerli halkların yükselişinde hizmete girer ve Sovyetler Birliğinde eşitliği sağlamanın bir aracı olur.

Kolonyal sorunun çözümü

Asıl **ekonomilerinin gelişmesi**yledir ki, bu cumhuriyetler birer koloni olmaktan çıkarlar ve Birliğe eşit haklarla katılmış cumhuriyetler haline gelirler; hepsinde planların, özellikle de Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın sağladığı sanayide merkezîlikten uzaklaşma politikası sayesinde, sağlam bir iktisadî temele dayanmaktadır söz konusu eşitlik. Böylece, fikri ve kültürel düzeyi yükseltme yolundaki dev çaba, ekonomideki gelişme ile at başı gitmektedir ve ikincisi birincisinin de koşuludur zaten.

Toprakların kollektifleştirilmesi, yerliler ile Rus kolonlar arasında varolan düşmanlığa son verdi; **sanayileşme**, halkları kucaklaştırarak, emek gücüne yoğun bir isteğe yol açarak, -mühendisler, yöneticiler, teknisyenler sıfatıyla- ulusal kadroların oluşumunu canlandırarak, gönenci ve yaşam düzeyini yükselterek, daha da etkili olmaya başladı. Bu bölgeler, sanayi metropolüne hammadde sağlayan koloni sömürüsünün toprakları değildir artık; ürünlerini gitgide değiştirirler ve demiryolları, bütün kaynaklarını değerlendirmenin kapılarını açar kendilerine. Kalkınma hızları Avrupa'da olduğundan çok daha fazladır ve yatırımlar, Birliğin Avrupa yakasına oranla çok daha yoğundur. 1931'de Rus Cumhuriyeti bütçesi, 1930'a oranla yüzde 31 artarken, bu artış Özbekistan bütçesinde yüzde 61, Türkmenistan'da yüzde 87, Tacikistan'da yüzde yüzde 108'dir; hepsinde büyük sermayeler

yatırılmıştır böylece. Bütün bu bölgelerde “baş döndürücü bir değişiklik” görülür ve oraları **eşitlik temelinde** Birliğin ekonomisine kesin olarak getirip sokar. Öyle olduğu içindir ki, bir saygın araştırmacı olan: G. Barraclough, “Sovyetler Birliği, ulusal sorunun iktisadî eşitlik planında çözülebileceğini gösterdi” diye yazabilmiştir; yazar şunu da ekler sözlerine: “İngilizlerin Hindistan’da iki yüz yıla yakın işgal boyunca yaptıklarından çok daha fazlasını, Sovyetler Birliği bir çeyrek yüzyılda Kuzey Kutbu ve Kafkasya halkları için yapmıştır”.

Ne var ki, bireylerin eşitliği gerçekleşmiş de olsa, kültürlerin ve dillerin eşitliği, gerçekten çok kuramsaldır. Neden öyle? Çünkü, Rus insanı, iktisadî ve siyasal yaşamda, sayıca bir üstünlük içindedir ve sahiplendiği yönetici rol, diline, giderek bilimsel ve teknik kültürüne egemen bir durum sağlamaktadır; dahası, bu dil bütün halklar arasında vazgeçilmez bir bağ olduğu gibi, eğitimde zorunludur, anadilden sonra ikinci sıradadır.

Siyasal rejimin gelişmesi

Sovyetler Birliği’nin siyasal örgütlenişi **Marksist ve Leninist düşünce**den gelmektedir; ancak ideolojik kaynakları daha eski olup onları Jean-Jacques Rousseau’da, 1793 Anayasasında, Saint-Just’te, Sankülot’larla Bebeuf’te, özetle siyasal demokrasinin ilan ettiği hakların kuramsal ve geçici bir eşitlik sağladığını ve söz konusu eşitliğin de, iktisadî iktidarın bir azınlığın elinden devlete, yani herkese geçtiğinde etkili olabileceğini -bir uzun süreden beri- söyleyen yığınla düşünürde bulmak mümkündür. Ayrıca bu eşitliği, yalnız **sosyalizm** hayata geçirebilir: Çünkü o, “bütün siyasal özgürlükleri korur, sadece sözde iktisadî özgürlükleri ortadan kaldırır”; bu sonuncular ise, “güçlü azınlıkların elinde bir hükmetme aracından” başka bir şey değildir; “sosyalizm, zayıfları koruyarak herkesin özgürlüğünü güvenceye bağlarken, en azından şanslarda eşitliği herkese sağlayarak eşitliği de güvence altına alınmış olur”.

Sosyalizmi ve onun koşulu olan sınıfsız toplumu nasıl gerçekleştirmeli?

Lenin, Ekim Devrimi sırasında yazdığı *Devlet ve Devrim*’de bunu gösterir ve uygulanacak ilkeleri -bütün açıklığıyla- sergiler. Proletarya, çarpıcı bir ihtilalle devlet mekanizmasını (ordu, polis, bürokrasi) ele geçirerek, egemen sınıf haline dönüşmeli, yani **kendi diktatörlüğünü** kurmalıdır; söz konusu diktatörlük de, bir amaç değil bir araç olup eski ayrıcalıklı sınıflar ortadan silindiğinde ve sosyalizmin iktisadî temelleri yerine oturduğunda, sona erecektir. Böylesi bir rejimdir ki, tam bir savaş

komünizmi ortamında, 1918 Anayasasını koymuştur: Bir mücadele anayasası olarak geneloyu getirir, ancak eski yönetici sınıflarla onları destekleyenleri ondan yoksun kılar; rejimin başlıca desteği olan kent proletaryasına kırsalda oturanlardan daha güçlü bir temsil olanağı sağlar. Yerel Sovyetler, kenttekiler iki dereceli, kırsaldakiler üç dereceli açık bir oylamayla, Rusya çapında Sovyetler Kurultayı'nı seçerler; o da, Merkez Yürütme Komitesi'ni belirler. Zaferden sonra ve yerli halkların katılımı sağlandığında, 1924 Anayasası, Milliyetler ve Birlik Sovyetlerinden oluşan Yüce Sovyet'iyle, Merkez Yürütme Komitesi ve Prezidyum'u ile federalist bir devlet kurar; ama eşitsiz seçim sistemini de sürdürür. Nedeni de şudur: Kollektifleşme karşısında kararsız ve çekingen köylü kitlesinin sayıca ve iktisadî yönden önemi, Sovyetler Birliği'nin düşmanlarca çevrili bir ortamda tek başına kalışı, kendisine açıkça bağlı olmayanlar karşısında güvensiz olmaya götürür rejimi. Özellikle, başlayan hızlı sanayileşme, rejim için bir hayat-memat meselesidir ve söz konusu sanayileşme de bütün halka kendini dayatan büyük özveriler pahasına gerçekleşebilir; ayrıca o özveriler de enerjik bir iktidar merkezileşmesini istemektedir. Ünlü İngiliz düşünürü Harold Laski, diktatörlüğü sürdürmeye ve güçlendirmeye götüren sistemin mantığını pek güzel açıklar.

> *"Okur-yazar olmayan köylülerin çoğunlukta olduğu bu geniş ülkede, der özetle Laski, halka bir disiplin uygulamak gerekiyordu ki, ancak bir diktatörlük üstlenebilirdi bunu... Sanayileşme politikasının dayattığı sınırlamalara düşman -yaygın- bir* kulak*'lar sınıfının varlığını sürdürmesine razı olmak, söz konusu politika için felaket olurdu... Batı Avrupa'nın kendi sanayi devrimine ödediği -o büyük- fiyatı hatırlayan ve söz konusu devrimin yol açtığı protesto edebiyatını okuyan biri, Sovyet şeflerinin giriştiği deneyimin dev boyutları hakkında bir fikir edinmeye başlayabilir. Ona bir kez girişme kararını verdikten sonra, işin demokratik yollarla sürdürülebileceğini düşünemiyorum. Çünkü, Bolşeviklerin istedikleri özveriler üstüne halkın karşısına bir ikinci kez çıkacak bir hükümet, hiç kuşkusuz iktidardan silinip süpürülürdü; böylece, arkasından gidilen amaç göz önünde tutulursa, içerdeki durum, tek başına bir diktatörlüğü zorunlu kılıyordu."*

Böylece, beş yıllık planların Stalin'in ve Komünist Parti'nin diktatörlüğü ile atbaşı gitmesi hiç de bir rastlantı değildir.

On iki yıl sonra, planların başarıya ulaşması, *kulaklar*'ın ve son kapitalist direnişlerin kökünden tasfiyesi, rejimi yerleştirmiş ve ona, 1936 Anayasası'nda yeni birtakım hükümleri koyma fırsatını vermiştir: Oy, gerçekten, 18 yaşından başlayarak erkek ve kadın herkes için, hiçbir ayrım gözetmeden **genel ve eşit** olur; seçmen hakları, kentte ve köyde birbirinin aynı olup gizli ve doğrudandır; her 300.000 kişi, yıllığına bir milletvekili seçer ve "halkın hizmetkârı" olarak görülen temsilci kendisini seçenlerin verdikleri vekâlete uygun hareket etmezse, temsilcilikten uzaklaştırma hakkı vardır halkın. Adaylar, "komünistler ve partisizler" içine alan tek bir listede, "sosyal örgütlerle emekçi kuruluşlar"ca sunulur.

Anayasa, son olarak, yurttaşlara tanınan **temel haklarla**, onların **ödevler**ini sıralar: Bunlar, çalışma hakkı, dinlenme hakkı, eğitim hakkı; yaşlılıkta, hastalık halinde ya da çalışma yeteneği kaybedildiğinde maddi güvence hakkı; kadın-erkek eşitliği; milliyet ya da ırk ayrımı yapılmaksızın yurttaş eşitliği; vicdan özgürlüğü, söz, basın, toplantı özgürlükleridir. Ödevlere gelince, onlar da, Anayasaya saygı, iş disiplinine, "sosyal ödev"e, "sosyalist toplumda yaşam kuralları"na saygı, sosyal mülkiyeti koruma ve güçlendirme, ülke savunması için askerlik hizmetidir.

Komünist Parti, kaynakları ve örgütlenişi

Aslında, "diktatörlükle yönetilen bir demokratik toplum"dur söz konusu olan; diktatörlük de, **Komünist Parti'nin diktatörlüğü**dür. Gerçekten, 1936 Anayasası'nın 126. Maddesi, Sovyet yurttaşlarının kuracağı ya da geliştireceği sosyal örgütlenişleri sayar: Bunlar sendikalar, kooperatifler, kültürel demekler, spor kuruluşları, vb.'dir. Ancak orada, parti tekelinin altını çizer ve şöyle der: "İşçi sınıfından en bilinçli yurttaşlar ile öteki emekçi tabakalar, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde birleşmişlerdir; parti, emekçilerin öncüsüdür". Tek partinin uyguladığı "proletarya diktatörlüğü" Marksist öğretiye uygundur: Çünkü ona göre, siyasal partiler, ideolojik eğilimlerin ve fikri görüşlerin değil, iktisadî çıkar topluluklarının, giderek aslında sınıfların sözcüleridirler; sınıfların kayboluşu her türlü sosyal zıtlığın da kayboluşunu beraberinde getirdiğinden, birbirinden farklı partilerin varlığını gereksiz kılar. Proletarya diktatörlüğünü, sosyalizme doğru şimdiki yürüyüş de zorunlu kılmıştır: Sınıfsız toplum kurulmadıkça, yani burjuva sınıfının yeniden doğuşu tehlikesi kapıda bekledikçe, iktidarı

fethetmiş olan işçi sınıfı onu ancak bir diktatörlük yoluyla elinde tutabilir; ayrıcalıklı sınıfları yüzyıllardır sahip oldukları yığınla etki aracından böyle yoksun kılabilir.

Nedir partinin görevi?

Önce, ulusun kadrolarını oluşturacak yeni seçkinleri seçmek, onları yönetme görevi amacıyla eğitmektir. Ayrıca, devlet organlarını denetlemek, onları hareketlendirmek ve bağlılıklarını araştırmaktır. Son olarak, yönetenlerin kitlelerle sürekli ilişkisini sağlayacak olan da odur: Parti, elindeki sayısız hücrelere dayanarak, kamuoyunun durumu ve tepkileri konusunda yöneticileri bilgilendirir ve böylece rejimin halktan soyutlanması tehlikesini savuşturur. Parti, öte yandan, yukardan gelen direktifleri halkın her kesimine yayar, toplumdaki bütünlüğün anlam ve zorunluluğu konusunda bilinçlendirir onları. Böylece Komünist Parti, “Rus politikasının altyapısının temel öğesidir”.

Öyle olunca, **partiye girip çıkma** ister istemez önem kazanmış, yöneticiler, içeriye sızabilecek nahoş insanları oradan uzaklaştırmakta alabildiğine dikkatli olmuşlardır.

> *1917 Nisan’ında, gizlilikten çıkıldığında, 80.000 üyesi vardı partinin; aynı yılın Ağustos’unda 240.000’e varır sayı, Ekim Devriminden sonra daha da büyür ve 1918 Mart’ında 270.000’e ulaşır; 1919’da da bir “yeniden yazım”a gidilir, 1920 Mart’ında üye sayısı 300.000, 1921 Mart’ında 732.521 olur ve bunların da yüzde 41’i işçi, yüzde 28,2’si köylü, yüzde 30,8’i müstahdemdir. Üyeler arasına, “küçük-burjuva olsun olmasın komünist düşünceye kapalı, olanlar”, “karyeristler”, “bürokratlar, dürüst olmayanlar, duraksayıcılar, Manşevikler, kendilerini gizleyenler, sahtekârlar” da gelip sızmıştır. 1921’de, yeni bir temizlemeye gidilerek yüzde 25 dolayında bir azaltma olur ve Partinin 1922 Mart’ındaki XI. Kurultayında, partiye giriş koşulları saptanır: Köylüler, zanaatçılar, askerler ve işçilerle başkaları arasında bir ayrım gözetilir; ve üyelik için de tavsiye ve belli bir süre staj istenir. Lenin’in ölümünde, partiye pek önemli bir katılış olur: İşçilerin oranı 1925’te yüzde 57,9’a çıkar, toplam partili sayısı da 800.000’i aşar; partiye giriş koşulları hafifletilir. 1927’de partinin üye sayısı 1.147.074; 1929’da 1.500.000; 1930’da 1.677.000; 1933’te 2.555.000’dir; işçilerin oranı da yüzde 62,2’ye ulaşır. Kadınların*

sayısında da bir ilerleme görülür: 1924'te yüzde 8,2 olan oran, 1932'de 15,9 olur. 1934 ve 1935 yıllarında, özellikle de Kirov'un öldürülmesinin arkasından, üye sayısında düşüş olur, 1938'de 1.920.000'e kadar iner, sonra tekrar yükselir, 1940'ta 3.400.000'dir. 1939'da, Parti'nin XVIII. Kurultayında giriş koşulları değiştirilip daha da hafifletilir: Rejimin yerine oturması ve eski yönetici sınıfların kaybolması, partiye giriş için tek bir sistemin kabulüne yol açar, adayların sosyal durumlarına göre kategorilere ayrılması usulü terk edilir; tavsiye edenler üçe iner ve staj da bir yılla sınırlanır. "Çözücü öğeler"in sızması ve geçmişe bağlı eski öğelerin uyanması tehlikesi kaybolduğundan, kitle halinde temizlemeler yasaklanır artık; parti örgütlerinin kendileri adayları seçer olur.

Çarpıcı niteliklerden biri de, **partinin gençlere verdiği yer**dir. 1927'de, üyelerin yüzde 25,3'ü en az 25 yaşında, yüzde 85,8'i de en az 40 yaşında iken, genç ortalaması gitgide artar ve pek genç insanlar önemli görevlere getirilir. Üyelerin kültür düzeyi de giderek yükselir. 1927'de, yüksek öğrenim görmüş parti üyeleri yüzde 0,8 iken, bu oran sonraki yıllarda tersine döner. 1939'da, partinin yapısı hatırı sayılır ölçüde değişikliğe uğrar: Parti, yeni *intelligentsia*yı, yani pek çok sayıda teknisyeni, mühendisi, bilimle uğraşanı, beş yıllık planların gerçekleşmesiyle ortaya çıkan bu insanları çatısı altına kabul eder ve böylece kadroların kültür düzeyi alabildiğine yükselmiş olur.

Partinin örgütüne gelince... 1925 yılından başlayarak, 1922'den beri parti sekreteri olan Stalin'in etkisi arttıkça, partinin örgütlenişi de belirginleşir ve güçlenir. Olayların etkisiyle, özellikle ilk beş yıllık planın yürürlüğe girmesi, arkasından sanayileşme ile kollektifleştirmede ilerlemeler, ekonominin gelişmesi, son olarak Kirov'un öldürülmesini izleyen büyük temizlemeden sonra kadrolardaki kıtlık, partinin birçok kez yeniden örgütlenişine yol açar.

Partinin örgütü, hükümetinki gibi, değişik 4 ya da 5 katlı bir **piramit görünüşünde**dir. Temelde, örgüt bütün cumhuriyetlere, her birinde de bölgelere dağılmış halde ve bölge birlikleri (*oblasti*) de, illere ve bucaklara bölünmüş durumdadır. Bunun gibi, temelde, fabrika, sovhoz, kolhoz ve askerî birlikler de bulunuyor. Yukardan aşağıya genel örgütleniş aynı: Kongre ya da konferanslar, komiteler, sekreterlikler. Partinin en yüksek

organı Rusya çapında bir kongredir ve her cumhuriyetin de kendi kongresi vardır; sonra, Moskova'daki örneği tekrarlayan merkez komitesi ve sekreterlik.

Bir başka önemli özellik olarak, parti, "**demokratik merkeziyetçilik**" üstüne kuruludur. Parti tüzüğü onu şöyle tanımlıyor: "En aşağıdan en yukarıya kadar, partinin bütün yönetici organlarının seçimle gelmesi; bu organların parti örgütleriyle düzenli ilişkiler içinde olması; sıkı disiplin ve azınlığın çoğunluğa tabi olması; üst organların kararlarının alt organlar için bağlayıcı nitelik taşıması".

Böylece parti, kendisinden mutlak bir bağlılık, sürekli dikkat istenen en ateşli yurttaşları bir araya getiriyor; onlara, her alanda **yurttaşlarının rehberi** olmayı dayatıyor. Partinin Sovyetler Birliğinin yaşamında rolü pek önemli: Çünkü, Birlik'te birliğin temel öğesi odur; federal örgütlenişin, otoritenin yurt düzeyinde ve meslek olarak binlerce yetki çevresi, seçilmiş Sovyet'i ile yığınla küçük ve tek başına cumhuriyet arasında parçalanmasının sonucu olan **merkezkaç eğilimleri** parti yansızlaştırır. Son olarak, hatırı sayılır ölçüde idare ve hükümet görevleri parti üyelerince yerine getirilmektedir; onların görüşleri, başka düşünceler üzerinde ister istemez ağır basacaktır.

Partinin insan malzemesinin başlıca fideliği gençlik kuruluşlarıdır.

Gençlik kuruluşları: Komsomollar ve öncüler,

Bütün devrimci partiler gibi, Bolşevik Parti de, umutlarını gençliğe, geleceğin insanı olan gençliğe bağlamıştır. 1918 Ekim'inde, Komünist Gençlik Derneğinin (*Komsomol*) ilk kurultayı toplandığında, 22.500 üyesi vardır; 1919 Ekim'inde II. Kurultay'da 96.000 genç temsil edilir ki, çoğu iç savaşta en öndeki birliklere katılırlar; ne var ki, hareketin -480.000 dolayında üyeyle- bir kitle hareketi niteliğini alması, 1920'de olur ve Lenin, kendilerine gösterdiği hedefi şöyle sloganlaştırır: "Komünist toplumu kurmak!" Ancak, çoğu gence sosyalizmin teslimi olarak görünen Yeni Ekonomi Politikası'nın kabulü, işsizlik, maddi yaşamdaki güçlükler hayal kırıklıklarına yol açar ve üye sayısı 1922'de 247.000'e düşer; arkasından yaşam koşullarının iyileşmesi, genç işçiler yararına önlemler alınması, fabrika okullarının açılması, üye sayısını 1925'te bir milyona ve 1927'de, Birinci Beş Yıllık Plan'ın eşiğinde 2 milyona çıkarır. Söz konusu plandır ki dev boyutları, özveri duygusuna çıkardığı çağrı ile, bu genç idealistler arasında bir coşku patlamasına yol açar. O yıllarda "devler"i, Stalingrad

traktör fabrikalarını, Dnieprogues barajını, Ural ve Sibirya'da yeni fabrikaları onlar kurarlar; kömür eksikliği kendini hissettirdiğinde, Donetz kömür madenlerinin üretimini onlar geliştirirler; Amour ırmağı kıyılarında, kendi adlarını taşıyan yeni sanayi kentini, Komsomolk'u onlar inşa ederler. Binlerce kafileler halinde köylere gidip kollektifleştirmeye, *kulaklar*'ın tasfiyesine katılır, kolhozlar kurar, Traktör ve Makine istasyonlarında çalışır, birlikler kurup sosyalist yarışmayı yüreklendirir, Stakhanovistlerin saflarını sıklaştırırlar. Yeni teknik eğitim kuruluşlarına doluşur, yeni sanayinin kadrolarını oluştururlar; 1931'de *komsomol*'ların sayısı üç milyonu, 1936'da da dört milyonu aşar; sonra daha da genişler, 1939'da 9 milyon, 1951'de 16 milyon üyelidir.

"Genç Üyeler" (9-15 yaş arası) arasından toplanan *komsomol*'lar, parti örneğine bakarak örgütlenirler; o da piramit gibidir ve tabanını fabrika, kollektif çiftlik, eğitim kurumları, kent, bucak, bölge, cumhuriyet kuruluşlarındaki örgütler oluşturur. Örgütün etkinliği, esas olarak üyelerinin siyasal bilincini oluşturmak, beden hareketleri, askerî talim, hükümetin emirlerinin uygulanmasına katılma, sosyal ve fikri bakımdan yetişmedir. *Komsomol*, her yanda ve öteki gençler arasında bir örnek olmalı, örgütünün yolladığı her yere gitmelidir. Okulda ya da fabrikada ondan beklenen, yetkin bir emekçi olması, arkadaşlarını arkasından çekip götürmesi, şefleri için de bir yardımcı olmasıdır; dört dörtlük bir insan olmak için kendini yetiştirmeli, sivil yaşamda olduğu gibi askerî yaşamda da, özveri, bağlılık ve disiplin örneği olmalıdır.

İNSAN, EN DEĞERLİ SERMAYE

Yeni rejimin en önde gelen amaçlarından biri, halkların maddi ve kültürel düzeyini yükseltmektir; böylece Bolşevik rejim, sağlık, eğitim ve kültür alanındaki gecikmişliği kapamak için, pek büyük çaba harcadı.

Halk sağlığı

Ülkeyi sağlık kurumlarıyla donatma çabası, dispanserler, doğumevleri, hastaneler, klinikler... açıp tıp hizmetini de parasız yapınca, ölüm oranını, hemen hemen Fransa'nınkine yakın bir düzeye, binde 15'e düşürdü; sanatoryumlar, ihtiyarlar, sakatlar, nekahet dönemindekiler için dinlenme yerleri de çoğaldı. Çocuk, özel bir dikkatin konusu oldu: Kreşler, gebe ve emziren kadınlara tıpsal özen; doğumdan önce 35 gün ve devlet kuruluşlarında doğumdan sonra da 28 gün, kolhozlu kadınlara her iki halde

birer ay izin, çocuk ölümlerini azalttı; çocuk bahçeleri, spora yöneltme, sayısız oyun ve spor mahalli, gençliğin bedensel gelişimini destekledi.

Aile ve kadının kurtuluşu

. Harold Laski'nin söyleyişiyle, nitelik olarak en ileri Batı devletlerinde olanı aşmayan, ama "hangisi olursa olsun kapitalist toplumda düşünülemeyecek bir hızla gerçekleşen" bu önlemlere koşut olarak, aile **yeni temeller üzerine** kurulur. Devrim'le beraber, kadının aşağı düzeyde tutulması, evliliğin dinsel ve çözülmez niteliği, erkeğin mutlak iktidarı üstüne kurulu geleneksel aile, evliliğin laikleştirilmesi, kocanın mutlakiyetine son verme ile yıkılır; çocuklar üzerinde haklar ve onlara karşı ödevler açıklık kazanır; eşler ve ana-baba arasında yeni bir ilişki anlayışı doğar. Bu anlayış, eşlerin tam eşitliği, fiili evliliğin yasallığı, karşılıklı rızayla ya da eşlerden sadece birinin isteğiyle boşanma, evlilik içi ve evlilik dışı çocuk ayrımının ortadan kaldırılması ilkesine dayanmaktadır. "Kadın sağlığını koruma"ya ilişkin 1920 tarihli bir kanun, gizli çocuk düşürmeye son vererek, belli koşullarda çocuk aldırmaya izin verir. Böylece kadın, çocuklar, ikinci derecede yasal bir durumdan kurtulmuşlardır; bu olurken, kreşler, çocuk bahçeleri, yığınla işletme kantini ile sendika ve kooperatif lokantası, mekanik çamaşırhaneler, vb., ailede kadının sırtına binen yükleri hafifletir, kanunda yazılı **cinslerin mutlak eşitliği**ni gerçekleştirmeye çalışır. Bütün bunların kadınlara sağladığı bir başka olanak da vardır: Kadın, bu arada analar, sanayide, hatta yüzde 50'ye varan bir katılımla ağır sanayide, önemli bir yer tutmaya başlarlar. Öte yandan kadın, örneğin lokomotif sürücülüğü gibi sadece erkeğe özgü diye bilinen mesleklere gelip girer; kolhozlarda (yöneticilerin yüzde 20'si kadındır oralarda) ya da fabrikalarda, ya da Sovyetlerde yönetici olur. Kadının, Lenin'in deyimiyle "ezilen erkeklerin ezdiği" kadının bu kurtuluşu, özellikle Asya ülkelerinde bir devrim etkisi yapar: Evlere kapanıp peçeyle örtünmeye son verilir; okulların, üniversitelerin, fabrikaların, kamu yaşamının kapıları açılır kadınlara. Gebe kadının ya da ailede ananın durumunu düzelten çeşitli önlemler, kadın emeğinin kitlesel katılımını ve insan potansiyelinde bir artışı gerektiren beş yıllık planlarla toplumun kararlılık kazanması, bir **doğum ve aile politikası**nı gözden geçirip ayarlama fırsatını da verir ki, 1936'dan başlayarak o olur: Belli istisnalar dışında çocuk aldırma yasaklanırken, boşanmalar sınırlanarak aileye bir istikrar getirilir; aileyi terk etmeye ve nafaka ödememeye ciddi cezalar konur.

Eğitim ve öğretim

Nüfusu çoğaltmak, gürbüz bir gençlik yetiştirmek çabalarına, onu eğitime de gelip eklenir. 1913'te okuryazar olmayanların oranı yüzde 75 ile 80 arasındadır; Asya halkları için bu oran. yüzde 97'dir. 1940'tan başlayarak, 32 milyon çocuk ilk ve ortaöğretimdedir; okuryazar olmayanların oranı, en az ilerlemiş bölgelerde yüzde 30'a düşer. Eğitim kurumları, "komünist toplumun gelişi için gerekli insansal koşulları yaratma"ya koyulurlar; okul, "Devrim'in siyasal ve sosyal fetihlerini" sağlama bağlamalıdır ve okul "ne yaşamın, ne de politikanın dışındadır". Bu formüller, okula verilen önemi gösterir; rejim, pedagojik sorunlara, Mayakovski'nin bir şiirindeki deyimlerle söylersek, bir "üçüncü cephe", bir "pedagojik cephe" olarak bakar ve ilgi duyar. Pedagoji, **Devrim'den doğmuş topluma** bağlıdır; insan, doğduğunda ne iyi ne de kötüdür, onu toplum biçimlendirir ye yaptığından sorumlu kılar. Öte yandan, verilen emeğin niceliği ve niteliği ile oranlı olan ücretler eşitsizlik, eşitliği, gerçekten "çıkışta eşitlik" varsa giderilebilir; yani bütün çocuklar, bilgilerini ve kendilerini tam bir eşitlik temelinde geliştirmelidirler. Öyle olduğu içindir ki, Sovyetler Birliği Anayasası, "Yurttaşların eğitilme hakkı vardır" der; ve onlar anadillerinde eğitilmelidir: Halklara gerçek eşitlik sağlayan tek araç budur; yetenekleri alabildiğine geliştiren ve yabancı bir dil öğrenme zorunda kalmadan hızla yetişme olanağını da o verir.

"Çıkışta eşitlik"i sağlayan da, pek çeşitli okulların bulunması ve hangi anda olursa olsun, yüksek eğitime girmede herkese imkân tanınmasıdır: Okul, her aşamada açıktır ve enstitülerle fakültelere girmede yığınla kolaylık sağlanır, özellikle mektup yoluyla eğitimi izleyen altı milyon insan vardı 1940'ta. Eğitimde birlik de, program ve kitapların görüşü ile sağlanır ki tüm ülkede aynıdır ve Marksist-Leninist öğretiden esinlenir.

En ilginç ve çarpıcı pedagojik kuramlardan biri, Makarenko'nunkidir.

> *Ana-babasız kalıp suç işlemiş çocukların toplandığı bir kurumda yöneticilik yapan Makarenko, bu çocukları eğitmede gösterdiği üstün başarı ve deneyimlerinden bir eğitim anlayışına vardı ve onu, başeseri olan* Pedagojik Şiir*'de dile getirdi. Ünlü eğitimciye göre, iyi örgütlenmiş bir ortam pek güçlü bir değiştirici etkide bulunur, "güç çocuk, anlamsız bir kavramdır", "suçlu doğan iflah olmaz çocuk" yoktur; çocuğun içinde bulunduğu topluluktur ki onu, yol açtığı*

> *yarışma ve uyguladığı denetimle biçimlendirir ve çocuğu kendi suretine göre yetiştiren aile ikliminin önemi buradan gelir. Pedagojinin konusu şudur: Çocukları, yaşamın akışı içinde karşılaşacakları sorunları bizzat çözmeye alıştırmak ve bireysel özgürlükle topluluğun isteklerine uymayı uzlaştırmak! Böylece Makarenko, eğitimle yaşam arasında olması gereken bağın üstünde ısrar eder. Aile, okul, gençlik örgütleri, bireyin açılıp serpilmesini amaç edinmeli; ana-baba, kendilerinin çocuğu etkileyebileceklerini düşünüyorlarsa, bu amaca ulaşabilirler. Eğitici, kendi istekleri ile çocuğun olanaklarını gözden ırak tutmadan, pek titiz olmalıdır; eğitici çocuktan istedikçe, çocuk da kendisine gösterilen güvenin arttığını hissedecektir. Böylece, eğitimde geleneksel sert disipline yer yoktur, ama zaafları da olmamalıdır onun.*

Eğitim “politeknik”, yani kuramsal ve uygulamalıdır; fikri çalışma ile elle çalışmayı birleştirir; laiktir eğitim, devletçe yapılır ve genel yönelişleri o saptar, 7 yaşından 14 yaşına kadar zorunlu ve bedavadır; ulusal dilde verilir ve Rusça öğrenmek de zorunludur. Bu orta eğitime, üç yıllık genel ya da mesleksel ekleme yapılır. Öte yandan, her ikisi de, bir sınavdan geçerek üçüncü dereceye, yani üniversiteler ve enstitülere kapıları açar (1940’ta yüksek eğitimde 620.000 öğrenci bulunuyordu).

Yeni kültür: Sosyalist gerçekçilik

Devrim, bir bölüm yazar, sanatçı ve bilgini yurtdışına göçe götürmüştü; ne var ki, çoğu kaldılar ve iç savaştan sonra fikri yaşamdaki kalkmışa katıldılar. Yeni rejimin başlıca çabası, daha baştan, **kültürü demokratikleştirmek** oldu: Bunun için de, önce okuryazar olmamaya ve cehalete karşı savaş açıldı; eğitim, her derecede yayıldı ve kapılarını işçilere de açıp onlara hızlandırılmış bir eğitim veren fakülteler kuruldu; kütüphaneler çoğaltıldı ve büyük klasik eserlerin yayımına girişildi. İşçiler arasında hüküm süren bilgi açlığı ve eğitimdeki bu yaygınlık, çabucak büyük bir okuyucu kitlesi yarattı; o kitlenin istekleri ise eski rejimde olduğundan pek farklıydı. Sovyet yönetimi, yazar ve sanatçıları bölen çeşitli eğilimler arasında yansız kaldı uzun süre. Onların çoğu simgeci ve fütüristti; şair Mayakovski ve ressam Punin gibi bazıları açıkça Bolşevizme bağlandılar; ama çoğu, kökenleri, edebi eğilimleri, kapalı dilleri ve bireycilikleri bakımından, bu yeni kitleden soyutlanmış kaldılar; halk kültür

örgütlenişine (*Proletkult*) gelince, bir proleter edebiyat yaratmayı deneyen Marksist yazarları çatısında topladı.

1929'da, Rus Proleter Yazarlar Derneği'nde toplaşan yazarlar, Plan mücadelesinde yer almaya çağrıldılar; ve 1932'de de, Sovyet Yazarlar Derneği'nde bir araya geldiler hepsi ve Derneğin görevi de, "Sovyet iktidarının temelini güçlendirmek", sosyalist bir hümanizmanın doğuşunda proletaryanın yanı sıra mücadelede "yer almak"tı.

Eğitim Marksizme önem verir ve Fedin gibi kimi bağımsızlar psikolojik edebiyata bağlı kalırken, yeni edebiyat, Lenin'in deyimiyle "ulusun bilincinin aynası" olmayı hedef edinir. Maxim Gorki'den pek etkilenmiş eserler böyle doğar; söz konusu eserler, 1932'de "**sosyalist gerçekçilik**" adı verilen ve tam bir resmî öğreti niteliğindeki görüşün bayraktan olurlar. Şöyle özetlenebilir bu görüş: Toplumdaki ve insandaki göz alıcı değişikliğin tanığı olan yazar, gerçekliği çözümlemek; partisinde ve işinde insanı göstermeli; bunların yol açtığı insansal sorunları ortaya koymalı ve çözümlerinde okurlarına yardımcı olmalı; ve onların geçmişten sıyrılıp, değişmekte olan maddi dünya ile aynı hız içinde yaşamalarını sağlamalıdır. Gerçekliğe kendini adadığı, "toplumun bir üyesi olarak insanı" anlattığı, insanı kendine tapındırmadan, "belirsiz fikri bunalımlar"a hiçbir ödün vermeden bunu yaptığı için gerçekçi olan yeni edebiyat, günlük yaşamın sıradanlığından koparır ve bireysel kahramanla, yurdunu özveriyle savunan ya da yeni bir dünyanın kuruluşu için mücadele eden adsız kitlelerin kahramanlığını, özetle sosyalizmin gerçekleşmesini bir yaşam sorunu olarak gören herkesi yüceltir. Partizan *Çapayev*'in kahramanlığını anlatan (1923) Furmanov; *Bin Dokuz Yüz On Sekiz*'de Alexis Tolstoy; *Demirden Sel*'de Serafimoviç; *Yenilgi*'de (1927) Fadeiev; *Partizanlar ve Zırhlı Tren*'de İvanov böyledir. Mayakovski, kavga şiirleri (*Yüz Elli Milyon*) ve lirizmi ile tam bir "kürsü şairi" olup çıkmıştır. Nicolas Ostrovski, böyle bir anlayışla, *Çeliğe Su Verildi* adlı romanında (1932), bir partili üyenin özverili yaşamını gösterir. Eski toplumun çöküşündeki dramla fabrikada ve işte yeni bir ahlakın doğuşu, Gladkov'un *Çimento*'sundadır (1925); Şolohov, *Uyandırılmış Topraklar*'da (1936), *kulaklar*'ın dramatik tasfiyesini ve toprakların kollektifleştirilmesini anlatırken, *Durgun Akardı Don*'da da, Don Kazakları çevresinde iç savaşı dile getirir; Kataev, Magnitogorsk kombinasının kuruluşunu okurlarına götürür.

Bütün bunlar, bilgi açlığı içindeki kitlelere kolayca anlayabilecekleri ve eski geleneklerle bağını koparmayan, ama kapalı edebiyata da karşı çıkan bir edebiyattır. Ancak bu olurken, soyut sanata ya da güç müziğe karşı da sesler yükselir: Picasso'nun ya da Matisse'in sanatındaki "biçimci" nitelik, Prokofiev'le Şostakoviç'in kimi eserleri saldırılara konu olur; 1928'den sonra da, Devrim'in ilk yıllarında onca revaçtaki modern mimarlığın formülleri terk edilerek, ağır ve oldukça şatafatlı, ama tatsız tuzsuz yeni klasik bir biçeme dönülür.

Ancak, **müzik**te ve **sinema**dadır ki, yeni sanat, Sergey Prokofiev, Dimitri Şostakoviç, Aram Haçaduryan ve Dimitri Kabalevski ile şaheserlerini koyar ortaya.

Lenin, "Bütün sanatlar içinde bizim için en önemlisi sinemadır" diye yazmıştı; sinemayı önde gelen halk kültür sanatı yapmak için, teknisyenlerle öncü sanatçılar seferber olurlar. Önce canlıya dönük olmayan ne ki var atılır: *Kino Glaz* (Göz sinema) Okulu, sahneyi hazırlamayı reddeder ve doğaçtan yaşamı, "insanı, sosyal ortamı ve yaşamın içinde yakalama"yı ister. Bu kuram, montajın önemine dikkatleri çekerek, bütün sinemacılar üzerinde büyük etki yapar ve "belgesel"e alabildiğine atılım getirir. Bu sessiz sinema dönemine damgasını vuran dört büyük yaratıcı vardır. Ayzenştayn, *Potemkin Zırhlısı* ile Sovyet sinemasının ilk şaheserini ortaya koyar; Pudovkin Gorki'nin romanından uyarladığı *Ana*'nın yanı sıra, *Saint-Petersburg'un Sonu* ile *Asya Üstünde Fırtına*'yı çevirir ki, kahramanlarının, "ait oldukları sınıfın yüklediği ödevlerin bilincine ağır ağır vardıkları" sosyal filmlerdir bunlar; Dovjenko *Toprak*'ı ve Vertov, sesli sinemanın başlarında şaheseri olan *Lenin'in Üç Şarkısı*'nı yaratır. Sovyet sinemasının bütün öteki sanatlara egemen olduğu bu ilk döneminden sonra, sesli sinemanın ilk yılları oldukça donuk geçer; sonra bir an gelir, Vassiliev'ler, 1934'te, iç savaşın filmi olan *Çapaiev*'i çevirerek parlak bir dönem açar; Petrov'un *Büyük Petro*'su ile Ayzenştayn'ın *Alexandre Newski*'si, gibi tarihsel filmler de bu dönemin ünlü ürünleridirler.

Adalet

Eğitimdeki ilkeler adliye örgütünde de egemendir; söz konusu örgüt, gerçeklik duygusu kadar insansal açıdan da, öteki ülkelerdekinden çok daha yüksek düzeydedir.

Sovyet mahkemelerinde otuz yıldan beri verilmiş kararlar üzerinde Harold J. Berman'ın yaptığı inceleme, Sovyet yasasının temelde pederşahi

ve koruyucu niteliğini ortaya koyuyor. Amerikalı olan bu yazara göre, Sovyet suç yargılamasının atmosferi, Amerika'da çocuk mahkemelerinde ve aile uzlaştırma mahkemelerindeki atmosferi hatırlatır. Yasa suça, içinde oluştuğu **ekonomik ortamın bir ürünü** olarak bakar; böylece suçlu, kurbanına olduğu kadar toplumun düşman değildir ve hapishane de bir cezalandırma değil, **yeniden eğitme** yeri olmalıdır. Gerçekte Sovyet hukukçularına özgü olmayan ve Birleşik Devletler'de yargıç Brandeis'in de bayraktarlığını yaptığı bu düşünceler, ceza ve infaz rejiminde yürürlüğe konuldu. Aslında söz konusu olan, mahkûmları yeniden eğitmek, Gorki'nin deyimiyle "onların doğalarını değiştirmek, bireylerde bir sosyal değer olarak kendini belli eden nitelikleri bulup geliştirmek"tir. Bu yeniden eğitim ise; mahkûmların sosyal olarak yararlı çalışmalara, özellikle de kitle halinde üretim çalışmalarına etkin katılımıyla gerçekleşir; söz konusu çalışmalar, bir yandan onlarda çalışmanın örgütlenişindeki sosyalist yöntemler hakkındaki anlayışı geliştirirken, öte yandan onlara bir meslek kazandırarak, hapishaneden çıktıktan sonra toplumda yararlı bir yer tutmalarını sağlar.

_ Sovyet Ceza Yasası, "**düzeltici çalışma**"nın -bu deyim, 1933'te zorla çalıştırma deyiminin yerine geçmiştir- üç biçiminden söz eder: Özgürlükten yoksun kılmadan çalışma, ikamete bağlayarak çalışma, çalışma kolonilerinde özgürlükten yoksun kılarak çalışmadır bunlar da. Birinci ceza, bir yıldan az mahkûmiyetlere uygulanır ve genel olarak çalışma yerinde ya da konutun sınırlı bir bölümünde yerine getirilir. Bir yıldan üç yıla değin mahkûmiyetlerde, ceza "her zamanki tutukevleri"nde ya da çalışma-kolonilerinde çekilir; üç yılın üstündeki mahkûmiyetlerde, ceza, Sovyetler Birliği'nin ücra bir bölgesinde kurulu bir uslandırıcı çalışma kampında yerine getirilir; son olarak, "düzeltici çalışma ile ikamete bağlanma", mahkûmu, daha önceki ortamından soyutlamak içindir. Mahkûmlar, işçiler gibi aynı ücreti alır ve onların çalışma koşullarına tabidirler.

LİBERAL DEMOKRASİ VE SOVYET DEMOKRASİSİ

Dünyanın iki kampa bölünmesi görüşleri de öylesine böldü ki, pek az insan, Sovyet rejimi ve kurumları karşısında yansız kaldı, kalabildi. Kalem kavgaları, bu konuda edinilebilecek bilgilerin yanı sıra, yapılabilecek yorumları da kararttı. Bununla beraber, iktisatçıların, hukukçuların, farklı eğilimlerdeki siyaset bilimcilerin çalışmaları, konunun özelliklerini ortaya koydular.

Eleştirilerin başında “özgürlük” kavramı geliyordu.

Özgürlük ve Sovyet rejimi,

Sovyet rejimine yöneltilen eleştiri şuydu: Devletle karışıp gitmiş, onun bütün anahtarlarını elinde tutan ve genel politikasını eleştirmek de imkânsız olan; seçimlerde adayları tek başına sunan, bütün açıklama ve propaganda araçlarını tekeline almış bir kişinin sultasındaki tek partisiyle, seçilen meclislerin de sıradan bir kayıt dairesine dönüştüğü Sovyet rejimi, görünüşte, sadece biçimsel bir özgürlük bırakmaktadır yurttaşlarına ve böylece demokrasi olarak bir aldatmacadır.

Ama yok edilen sadece fikri ve manevi özgürlük değildir; maddi yaşam da, mutlak iktidara sahip, tek malik, tek üretici ve tüketim mallarını tek dağıtıcı Sovyet devleti yüzünden sorun olup çıkmıştır. Gerçekten, üretim araçlarının sosyalleştirilmesi devletin gücünü alabildiğine artırmış ve ekonominin planlanması, devleti, tüm yurttaşların yaşamının mutlak hükümranı haline getirmiştir. Hatta, bir “serbest kesim”in bulunduğu, kollektif çiftliklerin ekip biçtikleri toprağı “ebedi yararlanma” kaydıyla aldıkları tarım alanında bile, devlet, dolaylı olarak köylüler üzerinde kesin bir etkileme aracına sahiptir; çünkü traktörler ve geriye kalan zorunlu mekanik aletler onun mülkiyetindedir ve onları kullanmanın koşullarını kolhozlara dayanıp o belirlemektedir. Böylece, ekmeği kazanma başkasına bağlıdır.

Dahası var: Polisin büyük önemi, gücü ve eylem yöntemleri; her muhalife bir “halk düşmanı” olarak bakılması, faşist ülkelerde görülür türden gerçek bir teröre yol açmakta ve Sovyet rejimini totaliter rejimler arasına sokmaktadır; yurttaş özgür değildir, saygınlığı her an çiğnenebilir, çünkü o, bireyi hiçbir insanlık kaygısı duymadan feda edebilen bir iktidarın ellerinde sıradan bir araç rolüne indirgenmiştir; zorunlu olarak görülen geleneksel özgürlüklerden hiçbirine sahip değildir o, özellikle toplanma, dernek kurma, basın ve söz söyleme, vb. özgürlükleri yoktur.

Ama, buradan kalkıp Sovyet rejimini faşist rejimlerle. gerçekten bir mi tutacağız?

Sovyet rejimi ve faşizm

Sovyet rejimini faşist rejimlerle aynı şeymiş gibi görme, siyaset biliminin çoğu kuramcılarınca eleştirildi.

Önce, Maurice Duverger’nin gösterdiği gibi, onlara esin veren **felsefe** temelden farklıdır. Marksizm, Aydınlanma felsefesine ve ilerleme inancına

bağlı akılcı ve bilimsel bir öğreti olarak sunar kendini; ne iyi ne de kötü doğan insanın, yoldan çıkana ve baskıcı kapitalist sistemin kayboluşu ile düzelebileceğini ve sosyalizmin kuruluşuyla da, yazının bugünkünden daha iyi olacağını söyler. Felsefesi tutarlı olup. "Evren üstüne bütünlüğüne ve düzenli bir açıklama" getirir ve iyimserdir söylediklerinde. Oysa faşist öğreti kötümserdir; altın çağ arkamızda kalmıştır, doğaca kötü insan kıskıvrak bağlanmalı ve şeflerce yönetilmelidir, yetersiz kalabalığa düşen tek ödev de, kendi dışında alınmış kararlara uymaktır sadece. Böylece, içgüdüsel ve akıldışı özlemlere çağrıda bulunan, aslında da aristokrattık olan faşist öğretilerin karşısında, komünist rejim ilkece ve amaçlarında akılcı ve eşitçidir.

Tek partinin yapısı bakımından da farklılıklar vardır: İktidara geçmeden önce, faşist partiler, halk sınıflarına seslenirler ve işçi ve köylü kitlelerini bir araya getirmeyi alabildiğine başarsalar da, iktidara sahip oldukları andan başlayarak, politikaları kesinlikle tutuculaşır ve gitgide orta sınıflara ve zenginlere dayanırlar. Parti içinde de, kadroların seçimi, komünist partide kural olarak resmî iken, faşist partilerde kadrolar en üst otoritece belirlenir. Partide hücrelerin rolü, Sovyetler Birliği'nde devletin yanı sıra ve devletin içinde önemini artırsa da ve yoğun bir tartışmayı barındırsa da, Almanya'da ve İtalya'da faşist birimlerde ve S.A.'larda örgütlenen kitleler, sonra etkilerinin hızla zayıfladığını gördüler.

Son olarak, **partiye üyelik** bakımından pek büyük fark vardır: Faşist partilerde, gençlik dışında, yeni katılımlara karşı bir güvensizlik duyulur; öyle olduğu için de, İtalya'da 1925'te Almanya'da 1933'ten başlayarak, yeni bir katılıma kapıları kapamışlardır. Oysa, Sovyet Komünist Partisi'nde, yurttaşlara güven vardır; parti, sadece *komsomol'*lara değil, sunulma ve staj gibi kimi koşulları yerine getiren her yurttaşa her zaman açık olmuştur ve söz konusu koşullar da sürekli, özellikle 1939'da genişletilmiştir. Böylece, faşist partiler, ulustan soyutlanmışlardır ve ayrıcalıklı bir kast oluştururlar; oysa Komünist Parti, seçkinlerinin çevresini gitgide genişletmiştir.

Niçin öyle?

Çünkü, her iki rejimde, **partinin rolü** birbirine zıt biçimde anlaşılır: Faşist ülkelerde, rejimi iktidara getiren, tehdit edici proletaryaya karşı orta sınıfların ve burjuvazinin tepkisidir; kimi zaman "sürekli devrim" den söz edilse de, partinin görevi alabildiğine tutucu olmuştur; söz konusu olan, tozunu alarak işi sürdürmek ve yürürlükteki iktisadî ve sosyal yapıyı

sağlamlaştırmaktır; parti, büyük çıkarlarla orduyu hesapta tutmalıdır. Proleter öğelerle, bir "ikinci devrim"in yandaşlarını partiden uzaklaştırma ve kıyıma uğratmanın altında, bu gerici gelişme yatmaktadır. Sovyet Birliği'nde ise, tersine, partinin görevi, toplumun ve ekonominin değişimine yardımcı olmak, hareketsizliği ve durağanlığı önlemektir; bunu da, enerjileri uyararak, devinimsizliğe ya da kayıtsızlığa karşı çıkarak, reformların ve özverilerin zorunluluğunu açıklayarak yapar. Böylece, Sovyet. Anayasası, Komünist Parti'ye pek az yer verse de, rolü gitgide büyümüş ve üyelerinin sayısı durmadan artmıştır.

Her iki rejim arasındaki farklılık, **dış politikalarının niteliği**ni de açıklıyor. İçerde bir değişikliği reddeden faşizm, ulusal güçleri dışarda fetihlere yönlendiriyor ve rejimi, tahrik ve zorlamalara dayanan bir kendini saydırma politikasıyla sürdürüyor; oysa, Sovyet rejimi, bütün kaynaklarını ve güçlerini toplumu ve ekonomiyi değiştirmede kullanıyor ve bunları gerçekleştirmek için barışa ihtiyacı olduğundan barışçıdır. Son olarak, Sovyet diktatörlüğü, çürümüş demokrasinin yerine "bin yıllığına" geçtiğini söyleyip kendini kalıcı bir siyasal sistem olarak hiçbir zaman sunmadı; bu diktatörlük, bir amaç değil bir araçtır, geçici olduğunu söyler; iç ve dış tehlikeler ortadan kalktığında ve "komünizmin ilk aşaması" olan bugünkü sosyalizm aşaması sona erip de "son aşama"ya girildiğinde, devletle beraber o da son bulacaktır.

Sovyet rejimi, faşizmden farklı da, bir "gerçek demokrasi örneği" mi? Ya da "temel alanların dışında", özgürlüğün bulunduğu bir diktatörlük mü?

Bu da tartışıldı eni konu.

Sovyet demokrasisi

Ünlü hukukçu Georges Vedel, Sovyet rejiminin hasımlarıyla yandaşlarının kanıtlarını pek ciddi bir çözümlemeden geçirdikten sonra, şöyle der: "Ölçütü demokrasi kavramında aramak boşunadır. Her iki tez de, demokrasi açısından bir gerçeklik taşıyor. Her ikisi de, demokratik özleme asıl anlamını veren özgürlüğe doğru atılımdan güçlerini alıyorlar". Ve ekler: "Söz konusu tezlerin birbirine zıtlığı, bağlı oldukları dünya görüşlerinin zıtlığı yüzündendir".

Demokrasi kelimesine Sovyet sisteminde verilen anlamı, 1936 Anayasası'nı yorumlarken, Stalin açıklığa kavuşturur: "Nedir demokrasi? Birbirine zıt sınıfların bulunduğu kapitalist ülkelerde demokrasi, kısacası güçlüler, varlıklı bir azınlık için demokrasidir. Sovyet Birliği'nde demokrasi

ise, tersine, çalışanlar için bir demokrasi, yani herkes için bir demokrasidir”.

Bir Sovyet hukukçusunun söyledikleri de şunlar: “İnsanın insanı sömürmesine son verildiği; yalnız siyasal değil ekonomik eşitliğin de bütün yurttaşlar için gerçekten varolduğu; demokratik özgürlüklerin yalnız resmen ilan edilmekle kalmayıp, değil, sosyal yaşamın maddi koşullarınca fiilen de sağlandığı; halkların eşitliğinin boş bir kelime olmadığı ve dostluklarının ise sarsılmaz olduğu bir ülkede, hiç tartışmasız, demokrasi yolunda pek ilerilere varılmıştır. Demokrasi, bir yönetim ilkesi olmadan önce, siyasal rejimin gerçekliğini belirleyen bir iktisadî-sosyal yapıdır ve siyasal demokrasi olsa olsa sınıfların olmadığı bir toplumda somutlaşabilir ve sadece böyle bir toplum bireyin gelişmesinin koşullarını yaratır”.

Bu metinler de pek güzel açıklıyor ki, Sovyetler Birliği’nde, “özgürlüğün nesnel koşulları” vurgulanmaktadır.

> *Konunun belki en güzel açıklanışı, Wendell Wilkie’nin,* Tek Bir Dünya *adlı eserinde bize naklettiği bir işçinin söylediklerindedir. F.D. Roosevelt’ın Başkanlık seçimlerinde hasmı olan yazar, 1941’de Sovyetler Birliği’ne yaptığı bir yolculukta, bir fabrikayı ziyaretinde bir servis şefiyle konuşurken, onun hükümetinkinden farklı görüşleri dile getirip savunamadığına göre gerçekten özgür olmadığını söyler. Aldığı yanıt şudur: “Sayın Wilkie, beni anlamıyorsunuz. Hiçbir zaman özgür olmamış olan babamdan ve dedemden çok daha fazla özgürlüğüm var benim. Onların okuma ve yazmayı öğrenmelerine müsaade edilmedi. Toprağa bağlı köle idiler onlar. Hastalandıklarında kendilerine bakacak hastane yoktu. Atalarımdan uzanıp gelen kuşaklar içinde, okuyup yetişme, kendini geliştirme, bir yerlere varabilme olanağına sahip olabilen ilk insan benim. İşte benim özgürlüğüm! Kuşkusuz bunu bir özgürlük olarak görmeyeceksiniz. Ancak unutmamalısınız ki, sistemimizin başlarındayız. Bir gün bizim de siyasal özgürlüğümüz olacak”.*

Bütün bunlardan çıkan şu: Sovyetler için “özgürlük”, iktisadî ve sosyal bağımsızlıkta, “sömürülmekten kurtuluş”ta aslında. Böylece, liberaller ve. Sovyetler, her iki kamp insanının özgürlüğünü esas alıyorlar, ancak onu farklı biçimde anlıyorlar. Sınıfların ortadan kaldırılmasıyla, çok partililiğin

hikmeti sona ermiştir, çünkü sınıfsal çıkarlardır ki siyasal farklılıkları beraberlerinde getirmektedir; bu yüzdendir ki, dernekleşme özgürlüğü siyasal parti kurmaya kadar gitmez ve sadece sosyal dernekleri göz önünde tutar; fikir özgürlüğü vardır, ancak siyasal partilerin ortaya çıkışı biçiminde anlaşılmaz; yalnız parti içindedir ki tartışma hararetlenir; sadece işletme hücrelerinde, sendikalarda, gazetelerdedir ki, yöneticilerin ya da görevlilerin eylemleri tartışmaya açılır ve bütün bunlarda, tüm demokrasilerde olduğu gibi, azınlık çoğunluğun kararına uymalıdır sonunda.

Öte yandan, bir alanda demokrasi vardır ki, kapitalist ülkelerde bilinmez: Kolhozlarda, fabrikalarda yönetim, işletmenin sahibinin istediği gibi davrandığı, isterse üretimi durdurup kapıları kapadığı ülkelerdekinden farklıdır; işçi, her an denetler ve etkisi de vardır bunun ve kazanç fikri bir yana atıldığı için genel yararın araştırılması daha da kolaylaşmıştır; böylece, bu tür bir işletmede grevin anlamı yoktur. Aynı ilkedir ki, eğitimde, basında, sinema ve radyoda, tüm propaganda mekanizmasını devletin eline bırakmıştır; kapitalist ülkelerde, söz konusu alanları denetleyen, ekonomide egemen özel çıkarlardır.

Sovyet rejimi, Harold Laski’nin dediği gibi, “diktatörlükle yönetilen bir toplum” mudur sadece? Rejimin yandaşları, diktatörlüğün bir zorunluluk olduğunu söylüyorlar. Demokrasi kuramcıları, bir diktatörlük dönemini savuşturmanın olanaksızlığını bilmez olurlar mı?

Ünlü hukukçu M.F. Goguel şöyle der: “Hiçbir yerde, hatta Büyük Britanya ve Birleşik Devletler’de bile, demokrasi mücadelesiz ve kimi sosyal kategorileri siyasal yaşamdan -en azından geçici olarak-uzaklaştırmadan kurulmuş değildir asla!” Buradan kalkarak denecektir ki, sendikalar özgür olsaydı ve üretim arttıkça ücretleri çoğaltma amacıyla grev mümkün olsaydı, beş yıllık planların gerçekleşmesini ve özellikle ağır sanayinin tüketim malları üzerinde öncelik kazanması, yani gelecek tehlikeye atılmış olabilirdi.

Konuya, Georges Vedel’in şu anlamlı sözleriyle son verelim: “Marksist demokrasi, kendisine totaliter denmesini istemeyecektir kuşkusuz; çünkü totalitarizm, insanın, özel çıkarlar ya da tutkular adına köleleştirilmesidir. Ne var ki, Marksist toplum bütüncül (*total*)’dür gerçekten; şu anlamda ki, insansal olan hiçbir şey ona yabancı değildir. O, insanın ve dünyanın tam ve yaşanmış açıklanışıdır”.

REJİMİN GÜCÜ VE MUHALEFET

Rejimin sağlamlaşıp yerine oturması, yurttaşların yaşam düzeyini gitgide düzeltme olanağı sağlayan yeni ekonominin bütünlüğüne başarıları ile, bütün yetkilerin tek parti ile hükümetin elinde toplaşıp -ikisinin de iç içe- her türlü hasım davranışı gözetleme ve sertlikle bastırma araçlarına sahip olmasıyla gerçekleşti; geçmişin hükmedenle edilenler arasındaki ilişkilerine eşitlik sağlayarak eski kolonyal rejimin bütün izlerini ortadan silen liberal bir halklar politikasının uygulanması da etkili oldu bunda. Ancak, sadece bunlar, başka etkenler işin içine girmeseydi, tek başlarına bir "Sovyet Ulusu" yaratmaya, giderek geleceği kurmaya yetmezdi; o başka etkenler, özellikle de eğitime olduğu kadar basına, radyoya, sinemaya da yön veren Marksist-Leninist ideoloji, halkı rejime bağlamada bir rol oynuyor, ona eskisinden daha iyi bir düzende yaşadığı ve çok daha güzel bir geleceğin kendisini beklediği bilinci götürülerek iç ve dış saldırılara karşı savunmada hazırlıklı olması fikri yaratılıyordu.

Rejim, en başta yeni bir insan yaratmayı kurar.

Yeni insan

Fransız Devrimi'nde olduğu gibi Sovyet Devrimi de, toplumun temellerini genişleterek, yeteneklere yaygın ve vaktiyle hayal bile edilmeyen bir **hareket alanı** açar; bir yüz milyonu aşkın olup o güne değin işlenmeden kalmış, üstelik ezilmiş yeni güçleri, yeni yetenekleri özgür kılar. Devrim olmasaydı birer "umutsuz sürgün" ya da "karanlık tertipçiler" haline gelecek Lenin gibi, Troçki ve daha başkaları gibi lider devrimciler yeni koşullarda üstün birer komuta ve yönlendirici olduklarını göstermiş; dahası sıradan teğmenler, askerler, işçiler Kızıl Ordu'nun genç generalleri olup çıkmışlardır. Ama çok daha önemlisi şudur: Her yanda sayısız insan, yaratıcı birer yetenek olduklarını göz önüne koymuşlardır ki, eski koşullarda akla bile gelmezdi bu.

Geçmişin mujikinden pek farklı olan **yeni Sovyet insanı**, iç savaş ve yabancı müdahalesi yıllarındaki mücadelelerin yanı sıra, yeniden kuruluş ve beş yıllık planların gerçekleşme çabaları boyunca su yüzüne çıktı. Okulun, *komsomol*'ların, Kızıl Ordu'nun, basın kadar sinemayla radyonun ya da edebiyatın verdiği eğitim, yeni sosyal ve mesleki kadroların etkisine ek olarak, o insanda şu duyguyu geliştirmeye çabaladılar: Yeni bir toplum, ancak halkın bütün zinde güçlerinin birliğiyle kurulabilir ve insanın kişisel

huzuru sosyal gönence bağlıdır, dahası insan, yalnız toplum içindedir ki, yeteneklerini sere serpe ortaya koyabilir.

1936 yılından başlayarak, Sovyet halkının çoğunluğu, kapitalist rejimi hiç görmemiş ya da onunla ilgili uzak bir anıya sahip insanlardan oluşur. Bu çoğunluk, Devrim'in yarattığı coşku havası içinde büyür ve şuna inanır: Yeni yaşam, gitgide güzel, gitgide zengin ve doyurucu olacaktır; gelecekle ilgili, hele hele aşırı üretimden kaynaklanan hiçbir korkusu yoktur, gelecek mutlaka daha iyi olacaktır. Bu Sovyet ahlakının yol açtığı derin etki, Alman faşizmine karşı savaşta ve onu izleyen yeniden kuruluş yıllarında kendini belli edecektir.

Kızıl Ordu

İç savaş ve yabancı müdahalesine göğüs gerebilmek için, yeni rejim, kurulu düzene bağlı ve güçlü bir ordu kurdu. Bunu yaparken, vaktiyle Fransız Devrimi'nin karşılaştığı aynı güçlükleri yenmek zorunda kaldı.

Gerçekten, 1917 Ekim'inde, tam bir dağılış içindeki eski ordunun yerine, gönüllü katılım yoluyla sosyalist bir ordu kurulmuştu: "Örgütlü emekçi sınıflardan gelen, sınıf bilinciyle dolu, işçilerin ve köylülerin Kızıl Ordusu idi bu". Ne var ki sonuç, hem gönüllü sayısı (1918 Mayıs'ında 300.000 kadar) hem de disiplin bakımından hayal kırıcı oldu. Öyle olunca da, 1918 Mart'ından başlayarak, Trotski, cesur reformlara girişti: Merkezî bir askerî otorite kuruldu; Beyaz Ordu'nun tehdit ettiği Batı bölgesinde 21 ile 25 yaş arasında gençlerden beş sınıf zorunlu hizmete tabi tutuldu; 1918 yazından başlayarak subayların seçilmesine son verildi ve askerden kaçma ile itaatsızlıklara ağır cezalar kondu. Kızıl Ordu'nun -gerçekten güveneceği- kendi kadrolarını yetiştireceği güne değin eski Çar ordusunun şeflerinden yararlanmak için büyük çaba harcandı. Böylece oluşturulan subayların bağlılıkları konusunda hiçbir hayale yer vermemek amacıyla, çeşitli birliklerde, ihanetleri ve sabotajları önlemenin yanı sıra, acemilerin siyasal eğitimini sağlamak için, **rejimi temsil eden komiserlikler** kuruldu; askerî harekâtın yürütülmesi komutanlığa bırakıldı; ne var ki emirler ve raporlar komiserin imzasını taşımak zorundaydı. Eski ordunun -subaylığa yükselmiş- astsubaylarına da (215.000) çağrıda bulunuldu; talim merkezleri -birkaç ay içinde- geleceğin subaylarını yetiştirdi ki, hepsi de **işçi ve köylü kökenli** idiler. Böylece oluşturulan kadrolar içinde komünistlerin sayısı, 1919'da yüzde 54 iken 1921'de yüzde 65'e yükseldi. Birliklere, özellikle de çarpışan birliklere. komünistlerden önemli sayıda katılımlar oldu.

Komiserler ve partiden gelen kadrolarla beraber, Trotski’nin deyişiyle, “işçi sınıfının davası uğruna nasıl ölebileceğini bilen ve başkalarına da öğretenler” işte bunlar oldular. 1921 ilkbaharında, Bolşevikler, karşı-devrimci Beyaz Ordu birliklerini yerle bir edip de işgalci güçleri çekilmek zorunda bıraktıklarında, deneyimli askerî şeflerden oluşan **yeni bir kuşak** artık doğmuştu; bir bölümü eski subaylardan idiyseler (Şaposnikof, Kamenev, Tuhaçevski), bir bölümü de astsubay (Voroşilov, Timoçenko, Bluşer, Budienny, Ejerov) ya da sivildi (Frunze).

İç savaş boyunca sivrilen köylü ve işçi kökenli subaylar askerî akademilere alındılar ve oralarda edindikleri bilgilerle yüksek rütbelere eriştiler. 1930’da, eski ordudan birkaç yüz subay vardır hizmette (1918’in yüzde 78’ine karşılık yüzde 10); 1931’de subayların yüzde 51’i Komünist Parti üyesidir; 1934’te bu oran yüzde 68,3’tür. Bu artış, orduda komuta düzeyinde de görülür. Yüksek rütbelerde güvenilir insanların çoğalışı ise, komiserlerin rolünü azaltır ve birliklerin siyasal ve manevi eğitimiyle sınırlar bu rolü. Ne var ki, 1937’de üst kadrolarda temizliğe gidilmesinin arkasından, komiserlerin otoritesi yeniden genişleyecek ve partiye sadık ve modern tekniklere de aşina orta kadrolar da hızla yükselip boşalmış önemli mevkileri gelip dolduracaklardır.

Polis ve siyasal adalet

Sovyet yönetimi, dışardan olduğu kadar içerden de tehdit edilen devrimci bir yönetim olarak, diktatörlüğe başvurmadan ayakta kalamaz ve hasımlarını yenemez; ve söz konusu diktatörlük de, bütün çevreleri ve bütün ülkeyi gözetleyen **etkin bir polis örgütüyle** istediği gibi hareket edebilir. Stalin, 1927’de, bir yabancı işçiler delegasyonuna bu duramu şöyle açıklar: “Biz, kapitalist devletlerle çevrelenmiş bir ülkeyiz. Devrimimizi iç düşmanları, bütün, ülkelerin kapitalist ajanlarıdır... onlarla mücadele ederken tüm ülkelerin gerici öğeleriyle mücadele ediyoruz; kapitalist kuşatma olduğu sürece, şaşırtmacacılar, oyalamacılar, casuslar, teröristler, Sovyetler Birliği’nin sınırları dışından yabancı devletlerin casusluk servislerince yollanan bütün bunlar olacaktır... Hayır yoldaşlar, Parisli Komüncüleri vaktiyle yaptıkları yanlışları biz de yapmamalıyız. G.P.U., devrime gereklidir ve proletaryanın düşmanlarına dehşet salmak için varlığını sürdürecektir”.

1922’de, iç savaşın sona ermesinin arkasından kurulan Devlet siyasal polisi (G.P.U., sonra O.G.P.U:, daha sonra da 1934’te N.K.V.D., yani

İçişleri Halk Komiserliği), Yeni Ekonomi Politikası süresince, eski rejimin yandaşlarına, eski yönetici sınıfların temsilcilerine, bu arada Menşevikler, anarşistler gibi “siyasal” suçlulara karşı mücadelesini sürdürdü. Beş yıllık planlar yürürlüğe konunca, *nepmen*’lerle *kulak*’lar ve sanayileşmeyi engelleyenle üretimi “baltalama” kuşkusu altındaki herkesle uğraştı: Nitekim, 1930 sonbaharında besin sanayisinden 48 uzman yargılandı; aynı yılın Aralık’ında Moskovalı kimi mühendisler cezaya çarptırıldılarsa da ertesi yıl bağışlandılar. 1935 başlarına kadar sert önlemler, bu arada ölüm cezaları ve kutup yöresiyle Sibirya kamplarına sürgünler, esas olarak karşı devrimcileri, *nepmen*’lerle *kulak*’ları çarpmıştı. Partili muhalifler, Batı’lı hapishanelerde “siyasal” suçlulara uygulanan yumuşak bir rejimden yararlanıyorlardı; ne var ki, bu kayırma, Stalin’in güvensizliğini son haddine vardırmışa benzeyen Kirov’un öldürülmesinden sonra kaybolur.

Muhalefet

Sovyet rejimi, kapitalizmin 1917’den beri yeni **sosyalist devleti yıkmaya** kararlı olduğuna inanır; önce bir dış müdahale, sonra dışarıya göçenlere ve yaptıklarına yabancı devletlerin kol kanat germeleri, dış basının ve sivil ya da asker yığınla yabancı kişilerin tehditleri, bu korkuyu doğurur; bütün bunlar, rejimi, her muhalefet gösterisini bir komplo ya da “sabotaj”, bir yabancı müdahalesinin belirtisi olarak görmeye iter. Her muhalife, dışarının bir suç ortağı ve aleti diye bakılır. Sovyetler Birliği’ndeki mücadelelerin korkunçluğunun ve bastırma hareketlerindeki acımasızlığının kaynağında bu var.

Eski yönetici sınıfların büyük bölümünün yokoluşu muhalefeti susturmamıştı. Onların Sovyetlerde kalmış bir bölümü, Yeni Ekonomi Politikası yıllarında yeniden ortaya çıktı ise de, *nepmen*’lerle beraber susturulmaları güç olmadı. Kollektifleştirmenin başlarında *kulak*’ların muhalefeti ve köylerin direnişi çok daha ciddi oldu. Söz konusu muhalefet içinde silahlı ayaklanmalar, tutuklama ve sürgünlerle kolayca giderildi; ancak, Şolohof’un *Uyandırılmış Topraklar*’ında anlattığı gibi, kolhozların kuruluşuna açık ya da gizli direniş de görüldü; ekili tarlaların azaltılması ve özellikle hayvanların kitle halinde öldürülmesi de bir muhalefet örneğiydi, bu sonuncu halde, 1929’dan 1933’e değin, atların belki yarıya yakını, 30 milyon iribaş hayvan, 100 milyon koyun yok edildi ki, 1929’un rakamlarına ulaşabilmek için on yıl gerekti.

Rejim için pek tehlikeli bir başka muhalefet, Yeni Ekonomi Politikası'nın en güç anında, Lenin'in hastalığından da yararlanıp **partinin içinde oluşanı**ydı. 1917'denberi Trotski'yi sık sık Lenin'in karşısına çıkaran uyuşmazlık; Trotski, Yeni Ekonomi Politikası'na kapitalistlere teslim olma diye saldırınca, arkasından -Lenin'in ölümünden sonra da- Sovyetler Birliğinin politikasının yönüne ilişkin kökten zıt iki tez iyiden iyiye çatışınca, daha büyük boyutlara büründü; bu iki tezden biri Trotski'nindi ve "sürekli devrim"i savunuyordu, ötekisi de Stalin'indi ve "tek bir ülkede sosyalist devrim"den yanaydı. Stalin, Trotski, Zinoviev ve Kamenev'den oluşan "üçlü"ye karşı, beş yıl boyunca mücadele etti; iki hizip, çeşitli parti örgütlerinde, basında, kongrelerde çatıştı durdu ve Stalin tek bir ülkede sosyalizmi gerçekleştirmeye karar verdiği gün de tartışma anlamını kaybetti ve sonuç olarak Yeni Ekonomi Politikası terk edilerek, köylerin kollektifleştirilmesi ve beş yıllık planlarla sanayileşmeye girişildi. Trotski Alma Ata'ya sürgün edildi, 1929 Ocak'ında da Sovyetler Birliğinden çıkarıldı. 1930'da, köylerin kolektifleştirilmesine karşı olan Buharin'in sağ muhalefeti tasfiye edildi. Artık, muhalefet diye, sabotaj eylemleri, eski rejimin gidişine esef edip dışarıya göçenlerle de ilişkilerini sürdüren teknisyenlerin hareketsizliği kalıyordu.

Onlara **dinsel ve ulusal** muhalefet eklenir.

> *Gerçekten, çoğu kez birbirine bağlı iki alanda, yeni rejim, pek sert bir muhalefetle karşılaştı: din ile milliyetler alanı idi bunlar. Despotluğun bağlaşığı olan Ortodoks Kilise, Devrim'le birçok ayrıcalığını yitirmişti; kendine bir patrik seçme hakkını elde ettiyse de, mülkleri elinden alındı ve siyasal rolü de, resmen tanrıtanımazlığı savunan bir yönetimin tehdidi altındaydı. Patrik Tikhon, yeni rejime karşı azgın bir mücadele yürütür, komünist şefleri aforoz edip politikalarına şiddetle karşı durur. Rejimin buna yanıtı ise şudur: Kilise ile devlet mutlak olarak birbirinden ayrılır; kimi önlemler, Kilise'yi gitgide soyutlar ve siyasal yaşamın dışına atar. Bu önlemler arasında şunları hatırlatmalı: Rahiplerin medeni halle ilgili hakları ellerinden alınır; 1921'de, özel eğitim dışında, gençliğe seslenen din eğitimi yasaklanır; okullarda ve ders kitaplarında dine karşı eğitime, başlanır; her türlü dinsel edebiyata son verilir, Kilise eğitim merkezleri kapatılır, ayin eşyasına el konulur... Kala kala sadece*

ayinler kalır; papazlar, çoğu kez eğitim yasağını çiğnediler diye koğuşturulup tutuklanır. 1925'te, "Militan Tanrısızlar Derneği" kurulur ki, amacı, dine karşı nefreti yaymak, Kilise hiyerarşisinin otoritesini yıkmaktır; din karşıtı müzeler, basın, afişler, dinsel karanlıkçılığa ve boş inançlara saldırır ve materyalist öğretiyi yayarlar. Fransız Devrimi'nde olduğu gibi, ruhbanın bir bölümü, karşı devrimci bütün güçlerle ilişkisini keser ve "Yaşayan Kilise"yi kurar, din kurultayı toplama izni ona verilir ve o da üç kurultay toplar; sonunda, Metropolit Sergius, müminlere, devlete bağlılık öğütler ve ülke ile hükümet için dua edilmesini ister. Bu uzlaşma, Kilise'ye, Anayasa'nın ilan ettiği vicdan özgürlüğü rejimi içinde, özel bir kurum olarak yaşama olanağı sağlar. Din karşıtı propaganda sürer, ancak karşı-devrim tehlikesi hafifleyip yeni inanan kuşaklar rejime bağlılıklarını ortaya koydukça, sertliği azalır; 1936 Anayasası, ruhbana medeni hakları geri verir. 1941 yılıyla ilgili bir istatistik şunu göstermektedir: Her eğilimden 30.000 dinsel dernek vardır; 8.338. izinli ayin yerinden 4.225'i Ortodoks Kiliselerine aittir (1917'de 46.457'dir bu sayı), 8.765 Ortodoks rahip (1917'de 66.170) ve 38 manastır (1917'de 1.026) bulunmaktadır.

*Ortodoks Kilise ile uyuşmazlığın temel nedeni, Kilise'nin eski yönetici sınıflarla olan bağlaşıklığı iken, Sovyet yönetimini Müslüman halkların karşısına diken, daha çok, İslam'ın yerel milliyetçiliklerle yakın bağlaşıklığı, sivil ve dinsel yaşamı birbirine sıkı sıkıya bağlı görmesi, modern reformların -kaçınılmaz olarak- dinsel geleneklere gelip dokunmasıdır. Başlangıçta, pek yumuşak davranılır; laikleştirmeye daha da gecikmeyle girişilir ve 1928 yılına değin Kuran eğitimine izin verilir; ancak o tarihte vakıflar millileştirilir. Turancı eğilimler taşıyan ayrılıkçı milliyetçilerle dinci çevreleri -din örtüsü (*Şura-ı islam*) altında- karşı devrimci derneklerde biraraya getiren direniş, korkunç bir uyuşmazlığa yol açar ve yönetim, sert bir yanıt vererek din karşıtı propagandayı destekler: Tiyatro ve sinema Müslüman ermişlerini, dinsel bayramları alaya alır; 1925'te kurulan Militan Tanrısızlar Derneği'nin şubesi olan Allah-Zyslav Derneği eylemlerini yoğunlaştırır; Tatar ve Başkırt Cumhuriyetlerinde 8.000, Kuzey Kafkasya'da ise 500 cami ve Kuran okulu kapatılır; sünnetçi mollalar koğuşturulur; 1938'de turancılığın beli kırılmışa benzer, din*

> *çağdaşlaştırılmış, yumuşamış, çokkarılılık ve küçüklerin evlenmesi yasağını, kadınların evden çıkma özgürlüğünü kabul eder görünüştedir; o andan başlayarak da İslamdan uzaklaştırma kampanyasıyla din karşıtı propaganda sona erer. Bununla beraber, gelenek ve âdetler, yasaya karşın canlılığını çokkarılılık, küçük kızları zorla evlendirme, kara peçe (*paranca*) ile kadınları hareme tıkma sıklıkla görülen uygulamalardır ve milliyetçi anlayış da sürer.*

Siyasal ya da **milliyetçi muhalefet**, Ukrayna ayrılıkçılarının Kiev'de yargılandıkları tarih olan 1930'dan sonra pek görülmezken, parti içinde örgütlenen hizipler 1934'e kadar varlıklarını sürdürürler; ancak, birçok kez tekrarlanan temizlemeler gösteriyor ki, yine de bitmezler ve söz konusu temizlemeler de sadece ılımlıları, kokuşmuşları ve yetersizleri değil, yönetici ekibin düşmanlarını da tasfiye eder.

1934'te **Kirov'un öldürülmesi**, uluslararası derin bir bunalımla çakışırken, askerî mahkemelerin önünde bir dizi davaya da yol açtı: Davalar, 1936'da, Zinoviev ve Kamenev'le "Leningrad Merkezi"ni, sonra da 1937'de Radek'le öteki on bir muhalifi cezalandırdı; 1938'de yedi general ve Mareşal Tuhaçevski, son olarak da Bukharin, Rykov ve Yagoda çeşitli suçlamalarla cezaya çarptırıldılar. Bu iki yıl boyunca, pek çok sayıda yönetici ve yüksek görevli, bir genel temizlemenin sonucu saf dışı edildiler. Bütün bu tutuklama ve ölümle cezalandırmalar, derin bir moral çöküntüye ve yönetimde, parti ve orduda karışıklığa yol açtı. İejov'un yerinden alınmasından sonra, bir dizi yatıştırma önlemi, yapılan hata ve adaletsizlikleri -bir bölümüyle- düzeltti; altı binden fazla subay, mühendis, memur, aklandılar ya da itibarları iade edildi.

Eklemiş olalım: Adları Sovyetler Birliği dışında da bilinen askerî ve sivil şefleri çarpan 1936-1938 temizlemesi, zaten tiksinilen bir devlet karşısındaki görüşleri güçlendirir ve Sovyetler Birliğinin sanıldığından çok daha az sağlam olduğu izlenimine yol açar. Kapitalist dünya ile Sovyetler Birliği'nin, daha baştan birbirine karşı besledikleri, birbirini pek kötü tanıtan ve gitgide büyüyen istikrarsızlığın da bileylediği görüşleri karşısındaki zıtlığı -geçici de olsa- hafifleten şey, her ikisinin önüne dikilen felaket olacaktır.

Ve 1941 yılında başlayacaktır bu süreç...

III
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Avrupa, yalnız iktisadî gerileme ve egemenlik altındaki halklar arasında gelişen kurtuluş hareketleriyle değil, kendi bağrında devletleri birbirinin karşısına diken derin bölünüşlerle de zayıf düşmüş haldedir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arkasından yenenler arasında Barış Konferansı'nda ortaya çıkan zıtlıklar sürer ve Amerikan soyutlanma politikası, Birleşik Devletleri, her türlü uluslararası işbirliğinden ayırdığında da derinleşir. Fransa ile Büyük Britanya arasında, Doğu'ya ilişkin olduğu kadar tazminat ve silahsızlanma sorunlarında da "samimi uyuşmazlık" doğar ve gelişir. Bu kopukluk, başka gelişmeleri destekler; özellikle Almanya, savaş tazminatından adım adım sıyrılırken, Locarno Antlaşması'yla da Avrupa diplomasisinde birinci sıraya gelip oturmuştur yeniden.

Milletler Cemiyeti, Başkan Wilson'un düşlediği gibi dünyayı denetleyen bir merkez olamamış, sadece Avrupa'lı kalmış ve büyük devletlerin, özellikle de Fransa ile İngiltere'nin egemenliği altına girmiştir; saldırılana karşı, kendiliğinden bir genel işbirliğini örgütlemekten aciz haldedir. Küçük sorunlarla uğraşır; asıl önemli sorunları ise, belli başlı devletler, -doğrudan görüşmelerle- kendi aralarında çözerler. Böylece, 1919 ve 1920 antlaşmalarıyla gerçekleşen dünyanın bölüşülmesi, yenilen ülkelerce erkenden tartışma konusu edildiğinden, uzun ömürlü olamaz.

1930'dan başlayarak; yollar fatihlere açılır. Japonya, İtalya, Almanya, nüfuslarındaki artışı ileri sürüp toprak isteklerinde bulunurlar. Onların kimi başarılarını, hükümetlerin, toplu güvenliği örgütleyip saldırganlığa karşı uluslararası işbirliğini gerçekleştirmekteki isteksizlikleri, kolaylaştırır; "yaptırımlar savaş demektir", "uyuşmazlıklar yerelleştirilmeli", yayılmamalıdır, dönemin sloganlarıdır. Öte yandan, kamuoyunun hatırı sayılır bir bölümü, askerî diktatörlüklere, Sovyetler Birliği'ne direnişin bir temel çaresi olarak bakar ve Mussolini ile Hitler'in Bolşevik aleyhtarlığı, onların saygınlıklarının en güçlü öğelerinden biridir. Son olarak, İtalya'nın ve Almanya'nın komünizme kaymaları korkusu, Japonya'yı rahatsız etmeme arzusu, onlara yumuşak davranıp prestij kayıplarına uğramamaları yolunda dikkatli olmaya götürür hasımlarını.

Japonya'nın Mançurya ile Çin'de güç gösterisi, İtalya'nın Habeşistan'ı ele geçirmesi ve İspanya iç savaşına Alman-İtalyan müdahalesi, Çekoslovakya'nın orasının burasının kemirilip parçalanması böyle başarılır. Buna koşut olarak, Birinci-Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkanların kurdukları

bağlaşıklıklar sistemi çökmüştür. Çekoslovakya tek başına kalınca, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde tam bir “ana baba günü” yaşanır: Romanya, Yugoslavya, Polonya, Fransa’dan kopup İtalya ile Almanya’ya dönerler ve Belçika “sadece Belçika için bir dış politika”ya bağlanır. Hitler’e Rus savunmasının ilk kalesi durumundaki Bohemya’yı terk eden Münih teslim şartlaşması, Avrupa dengesini Almanya lehine altüst eder, kollektif güvenliği hançerler, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında tasarlanan bağlaşıklığı gözden çıkarır. Birincisinden yirmi beş yıl sonra zincirlerinden boşanan yeni bir dünya savaşı, 1914’te başlamış olan, evrimi hızlandıracaktır.

BÖLÜM I
DÜNYA SAVAŞLARI

Bütün bir yirmi beş yıl boyunca, bunaltı, kaygı, insanların yüreğinde oturur kalır; savaşın gölgesi allında yaşar insansoyu; 1939’da bir ikincisi başladığında, 1914’ten 1918’e değin süren savaş dehşet ve çektirdiklerinin anılarıyla taptazedir daha, onları yeniden yaşama korkutur durur. Zorunlu askerlik sonucu hizmete alınanların büyük sayısı; toplumun bütün sınıflarını ve dünyanın bütün ülkelerini etkileyecek yaşam koşullarındaki altüst oluş; yalnız yenilenlerin değil yenenlerin de uğradıkları büyük çapta insan kayıpları ve korkunç maddi yıkımlar, savaşı, yıkımları çabucak giderilecek bir olgu olmaktan çıkarmış, giderilmesi imkânsız bir ulusal felakete dönüştürmüştür. “İki savaş arası” boyunca, iktisadî güvensizlik, uluslararası ilişkilerde istikrarsızlık, ulusal isteklerdeki şiddet ve mahreç aranışındaki sertlik, kapitalist dünya ile Sovyet dünyası arasındaki düşmanlık, **diplomatik gerilimi** neredeyse sürekli hale getirir ve bu gerilim, bütün devletleri, kaynaklarının önemli bir bölümünü **savaş hazırlığı**na ayırmaya götürür; ordular eğitilecek ve askerlere, bilim ve tekniğin en son bilgileri verilecektir. Böyledir, çünkü “savaş sanatı”, çarpışma yöntemleriyle silahların kullanılışı derin değişikliklere uğramış, karada ve denizde savaşın çehresi kökünden değişmiştir. Faşist devletlerin, dünyaya üstünlüklerini dayatma yolundaki umutsuz girişimleri, ikinci Dünya Savaşı’na bütüncül (*total*) bir nitelik verir; azgın bir çatışmadır bu ve daha önce görülenleri aşar.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TAKTİK VE SİLAHLAR

1871’den beri, büyük devletlerin ordularını birbirinin karşısına dikecek denli uyuşmazlıklar olmamıştır; böylece, söz konusu devletlerin askerî harekâtın hazırlanması ve yönetiminden sorumlu kurmaylarının, sömürge seferlerindekiler dışında, savaş üstüne bir deneyimleri yoktu. Görüşleri, Güney Afrika, Mançurya ve Balkanlardaki son uyuşmazlıkların, bir de silahlanmayı, giderek savaşın koşullarını değiştirmiş olan buluşların incelenmesinden esinleniyordu. Hepsinin inandıkları şuydu: **Savaş uzun süreli olamazdı** ve zafer, şiddetli ama kısa bir çatışma ile kazanılacaktı.

1914 Ağustos'unda, İmparator II. Guillaume, "Noel'de evlerimizde olacağız" diyordu. Böylece, bu tür bir savaşa göre hazırlıklarını yaparlar.

Oysa, o tarihte patlayan savaş dört yıl sürer ve bütün bu süre içinde de, yeni silahlar ve savaş koşulları ortaya çıkarak, kurmayları, görüş ve yöntemlerini baştan aşağıya gözden geçirme zorunda bırakır; böylece, ordu ve savaşın çehresi, harekât boyunca alabildiğine değişmiş, 1918'de, 1914'te olduğundan pek farklı olmuştur.

1914'te göründüğü biçimiyle savaş nedir?

1914'te savaş

Büyük devletler, İngiltere dışında, ilk kez, "millet savaşta" ilkesine dayanan ulusal ordularıyla çatışacaklardır. Zorunlu askerlik hizmetine göre kurulmuş ordular, teknik ilerlemelerin ateş gücünü pek artırdığı bir sırada, **dev birliklerle** cephede yerlerini alırlar. Atışlar, daha kesin ve belirli ve dumansız barutun kullanılmasıyla daha etkilidir ve mitralyözün yardımıyla daha çabuktur. Makineli tüfek, 200 metrede yoğun her türlü birikmeyi yasaklar; Fransızların Lebel tüfeği 800 metrelik bir bölgeyi rahatlıkla tarar, 75'lik top 5 kilometreye ve Alman ağır topçusu da 12 kilometreye kadar etkilidir. 6, hatta 12 kilometre derinliğindeki bu savaş bölgesinde, fazla hedef olmasınlar diye birlikler dağıtılmalı; "savaş alanının boşluğu"na uyarlanmalı; piyadeler sıçrayarak ilerlemelidir. Yeni iki teknik buluştan yararlanılmaya başlanır: Biri patlamalı motordur ki, karada birliklere daha çabuk yer değiştirtir ve havada uçaklar yoluyla bilgi toplamayı sağlar; ötekisi, telsiz telefonla telefondur ki, anında ilişki kurma imkânını verirler.

Almanya'da, Moltke ve Schlieffen'in öğretisiyle beslenen genelkurmay, iki cephede savaşa ve bir de 75'liktopla güçlü istihkâmlara dayanan Fransız ordusuna karşı mücadele koşullarına uyarlanabilecek tutarlı bir öğreti geliştirmiştir. Durum, Fransa'ya karşı **çabuk ve keskin bir zaferi** gerektirmektedir. Düşmanın yenilgisi, kuşatıcı bir manevra ve yanlardan saldırı yoluyla, sert bir hücum sonucunda elde edilecektir. **Saldırı, ateş gücü, sürpriz**: Üstünde durulan bunlardır! Zafer, iki hasımdan, ötekisine en çabuk ateşle üstünlük sağlayanın olacaktır; piyadenin harekâtı da, yalnız şu fikre dayanmalıdır: "İleri, ne pahasına olursa olsun, düşman üstüne"... "saldırı, ateşi en yakın mesafede düşmanın alanına taşımalıdır. Süngüyle saldırı da, düşman üzerinde zaferi mühürler". Böylece, piyade temel silahtır, çünkü sadece o, son direnişin hakkından gelir. Savaşın asıl yükünü taşır ve en büyük özverilerde bulunur.

Öte yandan Fransa’da, ateşe oranla **hareket**in, malzemeye karşı **asker mevcudunun üstünlüğüne** inanılır; topçuluk, tamamlayıcı bir silah olur, ateş ve gereç, savsaklanmıştır; güvenlik ve derinliğine sıralanma kavramları ikinci planda görülürler. General Herr öğretiyi şöyle özetler: “Savaş, hızlı yer değiştirmeleri ve manevranın başlıca rol oynayacağı kısa bir savaş olacaktır; bir hareket savaşı olacaktır bu. Savaş, esas olarak iki piyadenin mücadelesi olacaktır... Ordu, malzemenin değil, asker mevcudunun ordusu olmalıdır... Topçuluk, ikinci planda gelecektir... Aşırı büyüklükte bir topçuluğa kafayı takmanın bir yararı yoktur...”

Böylece, savaş başladığında, bütün askerî şefler aynı yanlışın içindedirler: Hepsi de saldırının gücünü abartmış, **savunmanın gücünü küçümsemişler**dir. Daha sonra ise, yeni ve önceden görülmez koşullara uyarlar. Bunu en iyi ve çabucak gerçekleştirenler de Almanlar, özellikle Hindenburg-Ludendorff-Hoffmann ekibi olur. Gerçekten Almanlar, hem harekât hem de gereç konusuna eğilirler: Siper savaşı ve savaşta siper kazma tekniği, başka hiçbir ordunun erişemediği bir tekniğe ulaştırılır; düşmanın savunma hatlarını ezen yoğun ve sürekli bombalama, arkasından bir noktaya yönelik kısa bombalama yöntemleri, cephenin ani kopuşuna yol açarlar; tank dışında, yeni silahların kullanılmasına öncülük edenler de Almanlar olur: Zehirli gaz, alev makineleri, maden-atarların yanı sıra makineli tüfekleri ve denizaltıları yetkinleştirir ve ilk bomba, uçaklarını yaparlar.

Avrupa’da iki cepheden biri olan Batı savaşında yeni biçim, **siper savaşı**dır. Almanların kanatlardan ve yandan başlatıp 1914 Ağustos’unda başarıya ulaşan saldırıları Marne’da yenilgiye uğrayınca ve Calais’ye ulaşmak amacıyla “denize koşu” sonuçsuz kalınca, bitkin askerî birlikler, alelacele kazılmış siperlere doluşturulur. Cephedeki bu istikrar, Almanlara Doğu savaşında bir hareket serbestliği tanısa da, Kuzey Denizi’nden İsviçre sınırına kadar uzanan -700 km’yi aşkın- bir uzun hat kendi içinde örgütlenerek donar kalır ve 1918’e değin değişmeyecektir. Ateş, harekete üstün gelir ve savaş, makineli tüfeğe ve topa karşı “umutsuz bir mücadele”den başka birşey değildir. Birbiriyle bağlantılı derin siperler ise, karşılıklı her iki tarafta da gerçek birer kale niteliğindedir.

Bu durum, askerlik sanatında bir **devrime** yol açar. Önce silahlarda: Zaten hızla atış yapan bir ağır topçuluğa sahip olan Almanlar, siper topçuluğunu geliştirirler ve etkili gücüyle hatların ilerisinde aşılmaz bir

bölge sağlayan makineli tüfek, el bombası ile, piyadenin başta gelen savunma silahı olup çıkar. Öte yandan, Almanlarınki kadar sağlam savunma Sistemlerini duraksamalı da olsa kabul eden Fransız Genelkurmayı, kendi öğretisine ters, düşen bu yeni koşullara uymakta güçlük çeker. “Birlikleri hareketsiz bırakmamak”, onlarda saldırı ruhunu sürdürmek, “düşmanı sürekli tehdit altında tutmak”, elindeki güçleri “düşmanı yıpratmak” için ufak ufak kullanmak amacıyla, 1915 yılı boyunca, yığınla yerel ve öldürücü saldırılara karar verir; çoğu kez manevra fikrinden yoksun, sürpriz kaygısı taşımayan bu saldırılar, boş yere insan yaşamına mal olurken cephane kaybına da yol açar. Fransa’da yığınla yer, aylar süren kanlı, kısır ve moral yıkıcı savaşlara sahne olur...

Batı cephesinde 1915, 1916, 1917 saldırıları

Batı’da savaşın yuvalandığı sağlam istihkâmlar karşısında iki şeyden birine karar verilmelidir: Ya yeni bir savaş alanı bulmalıdır ki, Almanlar bunu Doğu’da elde etmeye çabalarlarsa da, ancak 1917’de yakalarlar, İtilaf Devletleri ise bir anlığına Doğu’da arayacaklardır bunu; ya da karşı tarafta şaşkınlık yaratacak zehirli gaz, tank gibi yeni silahların kullanıldığı ya da büyük bir üstünlük sağlayacak obüslerle düşman istihkâmlarının ezildiği “yarma” hareketine başvurmak! Ama ne olursa olsun, bu savunma zırhını kırıp atmalıdır, bu amaçla da silah ve taktik değişir.

Kışın yol açacağı insan zayiatı düşünülerek, iyiden iyiye hazırlanmadan piyadeyi saldırıya geçirmek imkânsız görülür. Öte yandan, karşı istihkâmları çökertmek için gerekli -günlerce süren- bombardıman hiçbir şaşkınlık etkisi yaratmaz olur ve düşmanın arka arkaya sıralanışı öyledir ki, ilk hat devrildiğinde, saldırıya geçmiş piyade -çok geçmeden- yıkılmaz bir ikinci hat görür karşısında ve ona karşı da aynı uzun ve zahmetli hazırlıklar gerekmektedir. İtilaf Devletleri’nin 1915’in değişik aylarında Fransa’da kimi yerlerde giriştiği saldırıların başarısızlığının nedeni budur.

Falkenhayn, 1916’da Verdun’de saldırıya kalktığında, şaşkınlık yaratmak için, bölgenin ağaçlık yörelerinden yararlanıp istihkâm ve gereçleri gizleme, işitilmemiş bir şiddette ama kısa süren bir bombalama, daracık bir cephede 6 tümeni birden saldırıya geçirmek gibi, yeni yöntemlere başvurur. Almanların başarıları çarpıcıdır, ne var ki yine de bir başarısızlıkta gelip tükenir hepsi de: Fransızlar, “Kutsal Yol”da düzenledikleri otomobille taşıma sayesinde, destek güçleri,, cephaneyi ve yiyeceği yeterli miktarda sağlamışlardır. Almanlar, saldırılarını sık sık tekrarlarlarsa da, Fransız

cephesi yarılmaz. Ne var ki, Fransızların kayıpları korkunçtur; Almanlar daha büyük kayıplara uğrayacaklarını hesapladıkları halde öyle olmaz.

1916 Temmuz'unda La Somme'da Fransız-İngiliz saldırısı, **topçuluğun üstün rolü**nü bir kez daha ortaya koyar: Piyadenin rolü, artık, topun fethettiği alanı işgal etmek ve savunmaktır sadece. Haberleşme ve aktarma öylesine örgütlenir ki, topçu birlikler, gece ve gündüz, piyadenin her isteğine yanıt verir, önemli hedeflere atışını yoğunlaştırır, birden durdurur ya da sürdürür onları.

İki yıldan beri savunmanın zaferini sağlayan "zırh"a (siper, makineli tüfek, dikenli tel) karşı, piyade destek gereçleriyle donanır: Hafif obüslere, alev makinelerine, 37'lik toplara, havanlara; çeşitli el bombalarına ve makineli tüfeklere sahiptir. Bu otomatik silahların çoğalması, piyadenin ateş gücünü alabildiğine artırır.

Öte yandan, saldırıların hazırlanma ve uygulanmasında yeni yardımcıları vardır: Havadan keşif, telefon ve telsiz telefonla bağlantılar, füzeler, piyade ile topçu birlikleri ve komuta heyeti arasında iletişimi sağlar. 1915'te gerçekleştirilen havadan fotoğraf çekme, yıkılması ya da yansızlaştırılması gerekli noktaları önceden saptama olanağını sağlar; uçaklar, atışları düzenler ve sonuçlarını gözlemler. Topçu birlikleri, pek büyük bir yoğunluk kazanmıştır.

Ne var ki, bütün bu gelişmeler kimse için gizli kalmaz.

1918'de savaş

Doğu'da, Sovyet Devrimi'nin arkasından ve Romanya'nın da saf dışı kalmasından sonra, bir Doğu cephesi yoktur. Böylece, Hindenburg'la Ludendorff, Fransız, Britanya ve Belçika'nın 180 tümeninin karşısında, 198 tümenle Batı'da bir **yarma hareketi**ni deneyeceklerdir.

> *Saldırı, Albay Bruschmüller'in yeni yönteminin başarıyla kullanıldığı Cambrai ve Riga savaşlarının deneyiminin aydınlığında hazırlanır. En iyi tümenler cepheden çekilir ve geride uzakta talim görür; manevra yetenekleri geliştirilir, yeni gereçlerle donatılır, sızma uygulamasına alıştırılır: Saldırı grupları zayıf noktaları yoklamalı ve yarmalı, müstahkem noktaları ise çevirmelidir, arkalarından gelecek hatlar ise işi bitireceklerdir. Topların dikkatli bir ayarlama atışının arkasından, gazlı obüslerle yoğun bir atış başlar; birlikler, düşmanın dikkatini çekmemek için, geceleyin saldırı cephesine yaklaşmışlardır;*

sonra uçaklar, alçak mesafeden garları, uçuş alanlarını, cephe gerisini bombalayıp piyade ile topçu birliklerini mitralyöz ateşine tabi tutarak şaşkınlık yaratmalıdır ve böylece yarmayı ve gelişmesini sağlamalıdır.

Öte yandan, İtilaf Devletleri de Alman örneğinden esinlenerek saldırıyı desteklemeye hazırlanırlar. Bir yarma hareketi olasılığına hiç inanılmaz: Düşman, cephede ilk kopukluğu başardığında, karşısında müstahkem ve aşılmaz yeni bir cephe bulacaktır.

Ne var ki bu güven, 1918 ilkbaharı ile yazında ciddi olarak sarsıntıya uğrar. Almanların, ağır ve göz açtırmayan top ateşinin desteğinde, şaşırtıcı hareketler ve yer değiştirmelerle yürüttükleri sert ve hızlı saldırıları karşısında, İtilaf güçleri, tam dört kez derin sarsıntı geçirirler. Önce, 21 Mart'ta, İngiliz ve Fransız birliklerinin bağlantısını kesmek üzere açılan 80 km.'lik bir gedik güçlükle doldurulur; 9 Nisan'da, Flandre'da yeni bir saldırıyla, Almanlar Amiens'le Calais'nin yakınlarına varır ve İngiliz ordusunun dörtte birini savaş dışı ederler. 27 Mayıs'ta, Soissons'dan Reims'e uzanan 62 km.'lik bir cephede Almanların daha korkunç bir saldırısı Fransızlara ağır kayıplar verdirir ve geriletir. 8 Haziran'da Noyon'un kuzeyinde, 74 km.'lik bir cephe üzerinde yeni bir saldırı durdurulur. Her defasında, Alman ordusu, şaşırtıcı bir etkiden yararlanır ve İtilaf güçlerinin hatlarında derin oyuklar açarlar. Ne var ki, 15 Temmuz'da, Chliteau-Thierry'den Argonne'a uzanan hatta, sürpriz etkili olmaz: 40 km.'lik Champagne cephesinde Alman saldırısı başarısızlığa uğrar.

Bütün bu saldırılar, Ludendorff'un birliklerini yıpratıp tüketir. Alman hattı, düzensiz bir cephe halindedir, ceplerden oluşur ve onlar da yandan saldırılara açıktırlar. 18 Temmuz'dan başlayarak, hamle sırası İtilaf güçlerinindir: Onlar da, bu kez yeni yıkma stratejisinin etkili aracı olan **çok sayıda tanklarla** saldırıya geçerler; düşman cephesinde ilk geniş ve derin gedik açılır. Alman ordusu, artık savunmadadır ve üstelik asker mevcudu sıkıntısı içindedir. İtilaf güçlerinin hızlı ve sert saldırıları birbirini izler ve 8 Ağustos'ta son bir saldırı, zaferi tamamlar: "Alman ordusunun matem günü" olarak anılır o gün. Eylül'den başlayarak, Almanları Belçika'yı boşaltmaya ve geri çekilmeye zorlayan bir genel kıskaç saldırısı gündeme girerse de, Hermann hattında cephe çökertilebilmiş değildir. Ne var ki, Doğu'daki cepheler çöker: Türkler, Bulgarlar, Avusturyalılarla Macarlar

ateşkes isterler; Almanya da, 24 Kasım'da Lorraine'de öngörülmüş bir saldırının eşiğinde yazgısına boyun eğer.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRESİNCE STRATEJİ VE TAKTİK GÖRÜŞLERİ

Yirmi bir yıl sonra savaş yeniden patladığında, Almanya, 1933 yılından başlayarak yoğunlaştırdığı bir silahlanma politikası sayesinde, hasımları üstünde 1914'te olduğundan da fazla bir üstünlüğe sahiptir. Ne var ki, bu maddi üstünlük propagandanın söylediği kadar büyük değildir; eski İtilaf Devletleri, yeni adıyla Müttefiklerin, Mihver Devletleri'ne oranla, asıl büyük geriliği stratejik görüş alanındadır.

Nedir çarpışan görüşler?

Fransız öğretisi

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya koyduğu büyük gerçek şuydu: Otomatik silahlarla topların açtığı iki güçlü ateşin savunmasındaki **sürekli cephenin sağlamlığı**dır önemli olan; çok sayıda gereçleri harekete geçiren cephe saldırıları, yalnız onlar bu sürekli cepheyi kopukluğa uğratır. Her kopukluktan sonra, ilerlemenin yavaşlığı, savunmadakilere, açılmış oyuğu doldurma olanağı veriyor ve koparılan hattın arkasında yeni bir cephe kuruluyordu. Tank, uçak gibi rolleri gitgide artmış bu yeni silahlar, olsa olsa harekâtın koşullarını iyileştiriyorlardı: "Taşınır makineli tüfek yuvası" olarak görülen tank, piyadeye eşlik ediyor, ona yol açıyor ya da otomatik silahları çiğneyip yok ederek ilerleyişini destekliyordu; uçaklar ise, düşmanın savunma ile hareketlerini öğreniyor ve karşı tarafın uçaklarının bilgi toplama işini engelliyordu. Eğer Almanya 1918'de yenilmişse, bunun nedeni, İtilaf güçlerinin saldırılarının açtığı oyukları doldurmadaki yetersizlikti.

İşte, bu deneyim üzerine kurulan Fransız stratejisi, 1918'den beri hiçbir değişikliğe uğramadı. Sürekli cephenin dokunulmazlığı, ateş gücünün başta gelen önemi, arazinin her türlü manevraya "mutlak" etkisine inanç, Fransız Genelkurmayı'nı tam anlamıyla **savunmacı bir strateji**ye götürdü. 1918 zaferi bir koalisyonun eseri olduğundan, Fransa, Almanya'nın üstün güçleri karşısında savunmacı bir tavrı sürdürmek zorundaydı; bağlaşıklarının, saldırıya geçmede güçlü araçları toparlayıp birleştirebilmeleri için gerekli zaman boyunca, ulusal toprağın bütünlüğünü korumalıydı. Öte yandan, her türlü saldırı manevrası düşüncesini bir yana attığından, değişmez kurallara alışkın genelkurmayları, çalışmasını bir bürokrasi içine sokmuş, küçük

ayrıntılara saplanıp kalınmış ve hiçbir hareket özgürlüğüne yer verilmemişti. 1918'in hantal ve yaralanabilir tankı, toplar ve telsiz telefonla donanmış hızlı kalelere dönüşürlerse de, misyonları iyice anlaşılabilmiş değildir. İşte, yeni ordu, bu ilkelere göre örgütlenip talim görür ve 1929'dan 1939'a kadar, Basel'den Longuyon'a uzanan güçlü ve sürekli istihkâmlar yapılır.

1928'de bağımsız bir silah haline gelmiş olan **havacılık** ise, tartışmaların konusu olur. Uçağa, yoğun bombardımanlarıyla düşmanın savaş gücünü yıkıp çabucak zafere ulaştıracak "kesin saldırı gücü" olarak bakan İtalyan General Douhet'nin görüşü Fransız askerî şeflerini pek heyecanlandırırsa da, ancak 1936'da bağımsız hava-birlikleri kurulur. Öyle de olsa 1939'da Fransa'nın pek az bombardıman uçağı vardır; etkili avcı uçakları varsa da sayıları yetersizdir. Uçak, kara ordusunun bir yardımcısı olarak kalıp bir savaş silahı olarak görülmez; ne saldırı uçağı, ne havadan taşınacak birlikler için nakliye uçağı vardır. İngiltere'nin ise, Alman sanayi merkezlerine saldırabilecek bombardıman uçakları varsa da, tıpkı Fransa gibi, yerdeki birliklerle işbirliği yapabilecek araçlardan yoksundur.

Bunun karşısında Alman görüşü yer alır.

Alman öğretisi

Fransız ve İngiliz genelkurmaylarının "fikri hareketsizlik"leriyle **taban tabana zıt bir tutum** içindeki Alman Genelkurmayı, 1918 yenilgisinden başka dersler çıkardı. Öğretisinin dayandığı şudur: Hasmı, üstün güçlerle en zayıf noktasında birden şaşırtacak hızlı bir saldırıya kalkmalı ve sonra da, cephesini dondurup güçlendirmesine engel olmalı; düşmanı yok etmek amacıyla, şaşkınlığa uğratıp hızla ve sert vurmalıdır! Bunun için de, büyük bir manevra kolaylığı sağlayan ve güçleri ağırlık merkezine hızla yığacak yeni motorlu taşıt araçlarından alabildiğine yararlanılmalıdır; dar bir cephede, kararlaştırılmış noktada ezici bir üstünlük kurup -düşman tepkide bulunacak bir zamanı elde etmeden- içeriye doğru sızıp sokulmak yeter. Gedik aşılınca, ilerleyen birliği yanlardan koruyacak yan çıkışlar başarıyı sağlamada önemlidir. Bu temel görev tanklara verilmiştir. Bu yeni taktiği, 1929'dan başlayarak Guderian tasarlar ve 1937'de de *Achtung Panzer* adlı -büyük yankılar yapan- bir makalede açıklar. Taktik, büyük tank birlikleri gerektirmektedir; orduların ilerisinde uzakta bağımsız hareket edecek, düşmanı bozacak, şaşırtıcı ve hızlı hareketleriyle direnişi çökertecek ve hasmın belli bir noktada tutunup yerleşmesini önleyecek bu birlikler bu

amaçla donatılmalıdırlar. İşte *Blitzkrieg* adı verilen bu yeni taktiktir ki, Almanya'ya 1939'dan 1942'ye değin parlak zaferler sağlar.

Uçağa gelince, o da saldırgan bir misyon yüklenmiştir. Büyük ve bağımsız hava birlikleri, düşman ülkesinin bağrına çözülüş tohumları götürüp eker; ama özellikle, karadaki güçlerle sıkı bir işbirliği içindedir ve bu amaçla da, sadece saldırılan bölgeyle ilgili bilgi ve gözlem toplamakla yetinmez, yoğun bombalamalarla saldırıların hazırlanmasında topçu birliklerin yerine geçer, düşman birliklerine tepe üstü dalış yapıp bombalayarak tanklar ve piyadeyle işbirliği kurar. Bunun gibi, hava saldırılarını püskürten topçuluk da (*Flak*) büyük bir gelişme gösterir. Son olarak, radyo bağlantısı özel bir dikkatin konusudur, çünkü telle ilişki yıldırım savaşının hızına denk düşmemektedir.

Zırhlıların kullanımında Fransız görüşü. 1940 Mayıs'ında karşılıklı güçler

Bütün bu görüş ve yenilikler Almanya dışında meçhul değildi; ne var ki, palazlanan tehlikeye karşı gözleri açmak için yapılan çabalar boşa gider. De Gaulle, 1935'te yayımladığı Meslek Ordusuna Doğru adlı eserinde, 7 zırhlı tümenden oluşan güçlük bir manevra ordusu kurma yolunda bir öneride bulunursa da, "mantığa ve tarihe aykırı" diye kulak verilmez. Almanların yeni silah ve savaş taktiklerini sergiledikleri, bu bakımdan gerçek bir "Nazi laboratuvarı" olan İspanya. İç Savaşında olan bitenler de gözleri açmaz. Bununla beraber, 1938 sonbaharında Fransa, zırhlı birlikler kurmaya başlar, ama Panzerlerden pek farklı bir tiptedir bunlar: Fransız zırhlı birliği, piyadenin bir silahı olarak kalır; bir büyük piyade birliği çerçevesi içinde kullanılan, saldırıya karşı çıkıp cepheyi doldurmaya yardıma olan, yani sınırlı bir başarı sağlayabilecek zırhlı birliğinin ne uçağa, ne de tanklara karşı savunması yoktur; böylece, bağımsız yaşama ve savaşma gücünde değildir, oysa Panzer, bütün ötekilerin kendisine tabi oldukları hızlı bir silahtır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında durum budur!

Belli bir tarihte, 1940 Mayıs'ında Almanlarla Fransız-İngilizlerin tank ve uçak yekûnu karşılaştırıldığında, bir yerde başabaş durumdadırlar; ancak Alman ordularının "ezici" üstünlüğe sahip oldukları alan, pike bombardıman yapan uçaklarla havadan taşımadır ki, ne Fransız ne de İngiliz ordusunda yoktur. Buna karşılık; Fransız topçuluğu -sayı ve nitelikçe- pek üstündür; ancak, durağan bir savaşa uyarlanmış haldedir. Öte

yandan, İngiliz donanması, 1914'te olduğundan çok daha ezici bir üstünlük içindedir hasmına karşı.

Ne var ki, Wehrmacht'ın da ciddi eksiklikleri vardır: Özellikle alt rütbelerde kadrolardan, talimli yedeklerden yoksundur; üstün bir nitelik taşıyan savaş malzemesi sıradan bir deneyimi olan personelin elindedir. Bütün bu eksiklikler ise, 1939'da, Alman komuta heyetini kaygılandırmakta, coşkusunu ve güvenini azaltmaktadır.

Hitler'in "blöf"lerine karşın durum budur!

SİLAHLARDA DEĞİŞİKLİKLER VE TAKTİK YENİLİKLER

Harekât boyunca, karadaki savaşın içinde bulunduğu koşullar, zırhlı araçla uçakların egemenliğinde kaldı. Denizde, artık "deniz-hava" denen savaşlarda, hatta denizaltı mücadelesinde temel öğe, uçaktı. Bir bölümü büyük buluşlara da yol açmış olan bütün araştırmaların amacı, ya bu silahları yetkinleştirmek ya da onlara karşı etkili bir savunma sağlamak oldu. Böylece taktik, **tank ve uçak tekniğindeki değişikliklere** ve onlara karşı bulunmuş yeni koruma araçlarına uymak zorunda kaldı; bunun sonucu olarak da, askerî birliklerin örgütlenişi, donanımları, hatta savaşın koşulları değişmelere uğrayıp duracaktır.

Çeşitli silahlar değişmelere uğruyor

İkinci Dünya Savaşı'nı birincisinden köklü biçimde ayıran nitelik, yani savaşların alabildiğine hareketliliği, **tank** ve **uçak** yüzündendir. 1915'ten 1918'e değin, asıl cephe hemen hemen hareketsiz iken, 1939'da tersine, hareket ateşe karşı üstünlüğünü yeniden kazanır, hızlı taşıt araçları savaşa -bir öncekinde kaybolmuş- **sürpriz ve sürati** getirip sokarlar. Gerçekten, bombardıman uçakları, havadan taşınan birlikler, mekanik büyük birlikler, sürprizi yeniden gündeme getirirler. 50'lik, 75, 88, 90'lık toplar taşıyan tanklar, şimdi geçtiği her yerde savunmayı ezmekte, vaktiyle süvarilerle piyadeyi durduran otomatik silahların etkisini azaltmaktadır; öte yandan, bombardıman uçakları, istihkâmları altüst etmekte, savaş alanına doğru giden birliklerle olan iletişimi bozmakta, savaş hattına varmadan çok önce birlikleri dağıtmakta ve stratejik yedeklerden yararlanmayı imkânsız kılmaktadır. Savaşta bütün zaferlere yol açan işte bu sürprizdir.

Tankın ve uçağın tuttuğu bu temel öneme bağlı olarak, öteki silahların donanımları ve örgütlenişleri de değişikliğe uğrar.

Savaş alanına egemen olan tanklar karşısında, geleneksel piyade, gitgide daha güçlü otomatik silahlar, hafif ve ağır havan topları, yaklaşan tanklara karşı etkili mermiler atan silahlar edinir. Geleneksel piyadenin elinde, ayrıca, konvoyların savunması için kamyonların önüne yerleştirilmiş uçağa karşı etkili makineli tüfekler de vardır. İletişim de gelişmiştir; radyo, en alt birliklere kadar inmiş normal bir yayım aracı olup çıkmıştır. Son olarak, motorizedir piyade; katırlarını hâlâ elinde tutan dağ birlikleri bir yana, bütün hayvanlarını kaybetmiştir.

Havan toplarının bolluğu, piyadenin toplarla donatılması, otomatik silahların zararına çoğalan kavisli atış silahlarının gitgide önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Kısa toplar için bu yeğleyiş, uzun topların aleyhine bir gelişmedir; öyle ki, savaşın sonlarında, Alman ya da Amerikan zırhlı birliklerinin elinde sadece kısa toplar bulunmaktaydı. Ayrıca topçu birlikler de motorize olmuştur.

İstihkâmcılığın da rolü pek büyümüş, o da motorize olmuştur.

Savaş, büyük zırhlı birliklerin çevresinde ve onların aracılığıyla olur; ancak, başarı sadece onlara bağlı değildir, havanın egemenliğini de gerektirmektedir. Böylece, saldırgan **tank-uçak beraberliği**dir ki, Almanlara, savaşın ilk aşamasında Polonya'da, Belçika'da, Fransa'da, Balkanlarda ve Afrika'da göz alıcı zaferleri sağlamıştır; 1942'den başlayarak Müttefiklerin zaferlerini sağlayan da bu olmuştur.

Bunun bir sonucu olarak, savaş boyunca tank gibi uçaklar da yetkinleşir; buna koşut olarak, onlara karşı mücadele araçları da. İlk büyük ve kesin hava savaşı, İngiltere Savaşı oldu. Üçte biri koruyucu avcı uçakları olmak üzere 3.000 uçak, karşılarında *Spitfire* ve *Hurricane* avcı uçaklarını bulurlar. Onlardır ki, radarların da sayesinde, ülkeyi istiladan kurtarırlar. O andan başlayarak, Müttefiklerin üstünlüğü artar ve hava savaşında girişim onların eline geçer. Anglosaksonların başlıca çabası da, stratejik bombalama olmuştur; söz konusu olan, Alman büyük sanayi merkezlerine ulaşarak, düşmanın sanayisel, iktisadî ve askerî gücünü yıkmaktı.

Müttefiklerin, bir tarihten sonra havada ezici üstünlüğü ele geçirmeleri, Almanları, hedeflerine ulaşmak için yeni araçlar arayıp bulmaya götürmüştür. Pilotlu ya da pilotsuz, tepkili araçlardan yararlanan -o devrimci!- tekniğin kaynağında bu vardır. Almanlar, üzerinde 1937'den beri

çalışılan iki silahı, V1 ve V2’leri, 1942’den başlayarak gerçekleştirirler. Füze niteliğindeki bu korkunç yıkıcı silahların atıldığı yerler, 1943’te Anglosaksonlarca keşfedilir ve havadan bombalanarak yok edilir.

Denizdeki savaş

Deniz savaşı da büyük değişikliklere uğrar, kökten değişir.

Gerçekten, Birinci Dünya Savaşı boyunca, kendisininkinden iki kez daha büyük olan **İngiliz donanması** karşısında, Almanya savunma da kalmış ve gecikerek, özellikle de denizaltı savaşı konusunda girişimde bulunmuştu. Başlarda kısa süreli saldırılara kalkılır. Amiral Von Spee’nin üstün manevra niteliklerine karşın, Alman donanması İngilizler, karşısında boyun eğer ve kendi limanlarına kapanır. Asıl büyük yenilik, **denizaltılar**dan yararlanmadır ki, 1917’den başlayarak pek tehlikeli olurlar İngilizler için. Ne var ki, sonunda o tehlike de savuşturulur.

Ancak savaşın bir dersi de vardır: Uçak, mayın ve denizaltı, deniz üstündeki gemiler için korkunç silahlardır; özellikle denizaltı, eski korsanların oynadıkları rolü oynayabilir ve etkili bir abluka kurabilirdi. Onun tekniğini yetkinleştirme yolunda çalışmalar yapılır. Uçaklar da geliştirilir, özellikle keşif, bombalama ve torpilleme görevini yüklenir uçak: Ne var ki, yalnız Japonlar pike torpilleme üzerinde dururlar; öte yandan, sadece Amerikalılar ve Japonlar uçak gemilerinin önemini kavrar ve çok sayıda yaparlar.

Batı’da, denizüstü büyük birkaç Alman savaş gemisinin -bu arada Bismarck zırhlısının!- yok edilmesi dışında, “**Atlantik Savaşı**”, İngilizler için, Adanın dünyanın geri kalanı ile ilişkisini imkânsızlaştıran düşman denizaltılarını kovuşturmaktan ibaret kalır. Savaş boyunca denizaltıların tekniği ile ona karşı savunma ya da savaş tekniğinde gelişmeler olur. 1939-1945 denizaltı savaşı, 1914-1918’deki ile karşılaştırıldığında, bütün olarak, Almanlar için çok daha az doyurucu olmuştur; uğradıkları kayıplar ise korkunçtur.

“**Büyük Okyanus Savaşı**”nın çehresi ise pek farklıdır: Burada, her iki hasım da aynı eylem araçlarından yararlanır ve egemen olan hava-deniz savaşıdır. Japonlar, savaşın ilk aylarında, Pearl Harbour’da, *Prince of Wales* ile *Repulse*’ü, pike yapan torpil uçaklarıyla batırmışlardı. Onların bu gözalıcı başarılarının arkasından, Amerikan uçak ve denizaltılarının baş hedefi, bütün bir Güneydoğu Asya’ya ve takımadalara dağılmış bulunan Japon birliklerinin ikmal gemilerini yok etmek olur; onlara verdirilen

kayıplar, çok geçmeden felaket derecesine varır. Pasifik savaşını kazandıran, havadaki egemenlik olmuştur.

> *Şu nokta da önemlidir: 1945'te donanmaların içeriğine bakıldığında zırhlının gerileyip "temel gemi" olmaktan çıktığı görülür; artık, bir uydu gemidir o. 1945 Ağustos'unda, donanma Olympic (Japonya'ya çıkarma) harekâtına hazırlandığında, içinde 23 savaş zırhlı ve kruvazörü, 26 savaş uçak gemisi ile 64 refakat uçak gemisi bulunuyordu. 1941'de, her iki gemi kategorisi arasındaki oran 9'a 4 iken, 2,3'a 9 olmuştur. Uçak gemisi her harekâtın temel öğesi haline gelir.*

Eklemiş de olalım: İkinci Dünya Savaşı'nın en belirgin görünüşlerinden biri de, **hem karada hem denizde harekât**ın sayı ve çapındaki artıştır. Bunların kimisi sıradan bir komando boyutunda iken, kimisi Normandiya'da *Overlord* harekâtında olduğu gibi, bütün bir çıkarmaya yayılır ve 75 tümeni içine alır. Büyük Savaş'taki Çanakkale örneğinin verdiği bir ders vardı: Alabildiğine inatla savunulan bir kıyıya çıkarma imkânsızdır. İkinci Dünya Savaşı'nda yığında örnek de şunu ortaya koyar: Başarı, yeterli taşıma araçlarına sahip olmanın yanı sıra, havaya egemenlik de şarttır. 1942'den sonra Afrika'ya, Avrupa'ya ve Pasifik'te büyük çıkarma hareketleri oldu. Bütün bunlar boyunca malzeme kadar yöntemler de gelişip yetkinleşti. En son Japon adalarına yapılan çıkarmanın ise, öyküsü daha başka bir özellik ve acılık taşır: Filipinlerin kurtarılmasının, İwoşima'nın ve Okinawa'nın ele geçirilmesinin arkasından, abluka altına alınan adalar, yani Japonların ana yurdu, yoğun bir bombalamaya tabi tutulur; o arada6 Ağustos 1945'te, Hiroşima'ya, kentin yüzde 60'ını ve. 150.000 insanını yok eden ilk **atom bombası** atılır; bir ikincisi de, 9 Ağustos'ta Nagazaki'nin üstünde patlatılacaktır...

Gerilla savaşları

İşgalciye karşı mücadeleye **silahlı sivillerin katılışı** da, İkinci Dünya Savaşı'nın önemli özelliklerinden biridir. İspanyol, Tirollü, Rus halklarının Napoleon'un birliklerine karşı başkaldırdığı Birinci İmparatorluk savaşlarının sona ermesinden beri, harekât, en azından Avrupa'da düzenli ordularla sınırlı kalmıştı.

1938 yılıyla Çin'dedir ki, modern gerilla örgütlenmeye ve büyük boyutlar kazanmaya başlar.

> *Mao Zedong, 1936'da Kızıl Akademi'deki öğrencilere bu konudaki görüşlerini anlatır ve bu dersler 1941'de de yayımlanır. Klasik savaş yöntemleri artık mümkün olmadığından, der Mao, istilacıya karşı başka yöntemlerle mücadeleyi sürdürmelidir: Savaşı reddederek de olsa, düşmanı hırpalayan gerilladır. Silahlı kişiler kadar sivilleri de vuran acımasız bir savaştır bu; o nedenle de, başarıya ulaşabilmesi için, geliştiği ülkede, halkın, silahlı direnişi her yönden desteklemesi gerekir. Söz konusu direniş de halkla kaynaşmalı, onun içinde kaybolmalı, sonra istenilen anda ve yerde yeniden ortaya çıkmalıdır. Partizanlarla halk arasında böyle bir bağlılık kurulduğunda, partizanlar, düşmanın gerisinde gerçek bir cephe yaratabilir; onu kentler, hatlar ya da iletişim düğümleri gibi birkaç noktada toplaşmaya zorlayabilir, zayıf noktalarına saldırabilir, moralini kırabilir, ilişki ve iaşesini zayıflatabilir; kuvvet ilişkileri de elverdiği anda, kuşatıp yok eder.*

Japonların, Çin'in büyük bölümünü denetimlerine almalarını engellemede başarılı olan bu yöntemler, **işgale uğrayan bütün ülkelerde** uygulandı. Böylece, partizanların mücadelesi, sivil halktan silahlı büyük kitleleri işin içine sokarak, düzenli birliklerle -az çok sıkı- ilişkiler kurarak ve ulaştığı boyutlarla, Mihver güçlerini önceden bilinmeyen ve pek vahim sorunlarla karşı karşıya bırakarak, klasik savaş anlayışında gerçekten bir devrime yol açtı. Yerine göre, Fransa'da, Rusya'da, Polonya'da, Balkanlar'da, kalabalık yerlerde ya da, çölde ya da cangılda yürütülmesine göre, pek farklı biçimlere büründü... Sovyetler Birliği dışında her yerde de, sürgündeki ya da Müttefiklerin safındaki yönetimler, böylesi halktan ayaklanışlara iyi gözle bakmadılar; çünkü bu tür başkaldırılar, bir yerde komünist olarak görülen kitleleri silahlanmaya götürdüğü için denetlenebileceklerinden emin değildiler ve öte yandan meslekten asker olan danışmanları da bu tip ayaklanmaların etkili olabileceklerine pek inanmıyorlardı. İşte bu yüzdendir ki, başkaldıranlara havadan silah yardımı yapılmasında ağır aksak davranıldı, çekinmeler oldu; kimi yerde etkinlikleri

geciktirildi, ya da engellendi; iç mücadelelere yol açtığı da oldu bütün bunların.

Avrupa’da gerilla mücadelesi **önce Balkanlarda** başladı: Yugoslavya’da, 1941’in sonlarından başlayarak, Tito’nun birlikleri, 150.000 savaşçıyı bayrağı altında toplar, ülkenin büyük bölümünü Almanlardan temizler; Yunanistan’ın, Arnavutluk’un kendi gerillaları vardır ve hepsi de komünistlerin yönetimindedir. Polonya’da, 1939’dan başlayarak, hem Almanlara hem de Ruslara karşı bir gizli ordu oluşur. Fransa’da, 1941 yılıyla beraber, Gizli Ordu oluşup da Komünist Partisi kendini toplayarak, “Fransız Gönüllüleri ve Partizanları” Almanlara karşı saldırılarını çoğaltmaya başlayınca, gerilla da palazlanır. İtalya’da, Mareşal Badoglio Müttefiklerle ateşkes imzalayıp da Almanlar düzenli ordunun elinden silahlarını alınca, içlerinden çoğu kendiliğinden silaha sarıldı ve işçi ve köylü yine kendiliğinden silaha sarılmış gruplarla birleştiler. Rusya’da, 1941 Temmuz’unda Stalin’in çağrısı, “toprakları yakmak” taktiği ile beraber, işgal edilmiş bölgelerde partizanların örgütlenmesini de istiyordu. Yüzbinler koşar bu göreve ve Almanlara ağır kayıplar verdirirler. İçlerinde kadınlar ve çocuklar da vardır: Aralarından, bir Alman deposunu ateşe verdiği için yakalanıp kurşuna dizilen -17 yaşındaki- Komsomol Zoya adlı kızın öyküsü pek ünlüdür.

Savaşın kimi özel görünüşleri

İkinci Dünya Savaşı’nın her mevsim ve iklimde yer alan harekâtı beş yıla yakın sürdü, öyle olunca da, doğaldır ki birbirinden pek farklı ve çetin görünümlere yol açtı.

Onlardan şu birkaçına değinmeli.

Rusya’da savaş, daha da acımasız oldu. Rus coğrafyasının uçsuz bucaksız oluşu, yolların azlığı, yerleşim noktalarının seyrekliği, gerillaların adım başındaki tehdidi, işgalciye pek pahalıya mal oldu. İklimin çetinliğini de eklemeli bunlara: Yazın tozu, güneşi ve susuzluğu; ilkbaharla sonbaharın toprağı balçığa ve bataklığa dönüştüren yağmurları; kışın, benzini ve yağı bile donduran soğuğu, Almanların görmediği çetinliklerdi. Üstelik, karşılarındaki düşman, yurdunu savunmanın direnciyle doluydu.

Sovyetlere zaferi kazandıran başta bunlar oldu.

Uzak doğuda harekât denizde, havada, aynı zamanda karada gelişti; ve nerede sürdüyse orada kıyasıyaydı. Ormanda ve cangılda olduğunda ise, çok daha çetinlikler içindeydi. Japon “intihar birlikleri”, hasmı yıldırıcıydı.

Japonlar ölünceye değin direniyor ve arkaya da bir avuç insanı -yaralı ve savaşamayacak hastaları- bırakıyorlardı. Okinawa'da 110.000 Japon öldürülmüş ama 7.400 esir alınmıştır. Amerikan havacılığı Japon donanma ve havacılığına -giderilmesi imkânsız- kayıplar verdiğinde de, "intihar uçakları" (*kamikaze*) işin içine girdi: Japon pilotları, uçaklarını saldırılan hedeflere yöneltiyor ve orada parçalanıyorlardı...

Ne var ki, savaşta **siviller** de, cephedekilerle birlikte korkunç bir acıyı paylaşıyorlardı; çünkü sivil halk da doğrudan ve sistemli olarak saldırı konusuydu. Sivil halk, gerçi Birinci Dünya Sayaşı'nda da, denizaltı savaşlarının, ablukaların acısını çekerken, işgalcinin zorla çalıştırmasıyla karşılaşmıştı. Şimdi ise, doğrudan doğruya bombalamalara uğruyordu. Özellikle büyük sanayi merkezleri ve başkentler, yoğun bombalamaların konusuydu. Yalnız İngiltere'de savaşın ilk iki ayında, hava saldırılarında 600.000 sivil ölmüş ve bir iki katı insan da yaralanmıştı.. Almanya'da üstelik yerle bir olan kentlerin insan kaybını saymıyoruz. Japonya'da, 200.000 kurban veren Hiroşima ve Nagazaki atom bombası saldırısından önce de, Tokyo ve öteki sanayi kentleri, yoğun hava saldırılarında sayısız insanını yitirmişti

İstila, "zorunlu göç"ü de beraberinde getiriyordu.

İKİ DÜNYA SAVAŞI İLE İLGİLİ SON BİR KARŞILAŞTIRMA

İkinci Dünya Savaşı, birincisinden çok daha fazla yakıp yıktı. Bunun nedeni şu ki, bu savaş, öncekinden farklı olarak, aynı anda tutuşan devletlerin sayısı, harekâtın dünya çapında oluşu ve katılan ülkelerin bütün güç ve kaynaklarının seferber oluşuyla, bütüncü (*total*) bir savaş oldu. Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'lı devletler arasında bir savaştı; Japonya'nın bu çatışmadaki payı önemsizdi ve Amerika Birleşik Devletleri'ninki ise gecikerek oldu ve sınırlı kaldı. İkinci Dünya Savaşı'nda ise, tersine, bu iki devlet, bütün güçleriyle kapışmanın içine gelip girerler ve onlarla beraber, Asya'nın büyük bölümü de dev harekâtın sahnesi olup çıkar.

Bütüncü (*total*) savaşta, düşmanın mücadelede onsuz edemeyeceği **sanayi potansiyelinin çökertilmesi**, bizzat orduların çökertilmesi kadar önemli olmuştur; öyle olduğu için de, savaşanlar bu potansiyelin yığılmış olduğu kentlere karşı amansız davranmışlar ve -Birleşik Devletler dışında- savaşan bütün ülkeler yoğun hava bombardımanlarına uğramışlardır, içlerinde İngiltere ile Japonya da başta gelirler bu bakımdan. Milyonlarca insanın savaşa tutuştuğu Sovyetler Birliği ile Almanya'ya gelince, kara ve

hava bombardımanları, sokak savaşları, çekilirken “toprağı yakma” uygulaması ile başka sistemli yıkımlar, korkunç felaketlerin sahnesi haline getirmiştir bu ülkeleri.

Ne var ki, 1918’de, yenen ülkelerin, yani Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa’nın yanı sıra, hem de ön planda gelen, Almanya ve Rusya gibi başka önemli devletler de vardır; 1945’te ise, askerî ve iktisadî güçleri ile ağır basan Birleşik Devletler’le Sovyetler Birliği’dir ve Büyük Britanya uzaktan izler onları. Kıta Avrupa’sına gelince, baştan aşağıya yakılıp yıkılmıştır; aşağı bir durumda olan ikinci derecede devletlerin kıtasıdır o artık. Asya’da, yenilen Japonya, aşırı bir nüfusun yığıldığı bir avuç takım adalardan oluşur, üstelik Amerikan işgali altındadır ve siyasal yönden Birleşik Amerika’ya bağımlı olup çıkmıştır; birkaç yıllığına da olsa -Asya’da- egemen olduğu bütün bir “ortak gönenç” bölgesinde, yerli milliyetçilikler, kesin bir atılımla, Avrupa’lı İmparatorlukları yıkmışlardır ve Müslüman dünyadaki hareketleniş de sömürge imparatorluklarına karşı bir genel saldırının habercisi durumundadır.

BÖLÜM II
AVRUPA VE ASYA'DA YENİ DÜZEN

Beş yıl boyunca, Avrupa'nın büyük bölümü ile Asya'nın önemli bir bölümü, yıldırım-savaşı yapanların, Almanlarla Japonların işgalinde kaldı, onlarca yönetildi ve sömürüldü. Her ikisi de sınırları altüst ettiler ve "yeni bir düzen", refahı ve barışı sağlayacak bir "ortak gönenç dairesi" yaratmak niyetiyle hareket ettiler. Onların savaş makinesinin insanlara ve kaynaklara dayattığı amansız sömürüyü -geniş ölçüde- maskelemeye yarayan göz boyayıcı birer slogandı bunlar. Bununla beraber, o savaşı sürdürenler, söz konusu sömürü bir yana, ırkçılık ve "faşist" ilkeler üstüne kurulu bir ekonomi ve toplum değişikliği de tasarlıyorlardı.

YENİ ALMAN DÜZENİ

1940 Eylül'ünde Almanya, İtalya ve Japonya arasında bir **üçlü anlaşma** yapılır ve adı da "Yeni Düzene İlişkin Büyük Şart" diye ilan edilir. Söz konusu anlaşmaya göre, Japonya, Avrupa'da yeni bir düzenin kurulması yolunda Almanya ile İtalya'nın üstünlüğünü kabul ediyordu; bağlaşıkları da, Asya için aynı misyonu Japonya'ya tanıyorlardı.

Ne anlama geliyordu bu "Yeni Düzen?"

Yeni Düzen

Kimi Alman yetkililerin sözleri, gazete yazıları ya da Nazi yazarların kitapları, bu konuda pek açıklık getirmiyorlardı; öte yandan, onların görüşleri savaşın seyrine göre değişikliklere uğradı.

Hitler'in Kavgam adlı kitabında sergilediği ideolojik ilkelere göre, söz konusu olan, birkaç ulus için belli sayıda "büyük alanlar"dan (*Grossraum*) oluşan **yaşamsal bölgeler** yaratmaktı; siyasal ve iktisadî yönden bağımsız ve iki yanlı sözleşmelerle birbirine bağlı olacaktı bu alanlar. Temelde, Almanya'nın yönetiminde tek bir bütün halinde bir ekonomik topluluk bulunacak ve merkezîleşmiş bir planlama ve emeğin uluslararası bölünüşü yoluyla anarşik liberalizmin yerini alacaktı. Genel olarak, Avrupa'nın -Alman olmayan- bir bölümü sanayiden arındırılıyor ve sanayi üretiminin en büyük bölümünü Almanya kendi ülkesinde yoğunlaştırıyordu; Doğu Avrupa ile Batı Avrupa da yiyecek maddeleriyle hayvanlara ot sağlayacaktı.

Rusya’ya karşı savaş patladığında, Doğu’daki toprakların ele geçirilişi, Almanya’nın yönettiği Büyük Avrupa’nın yaşam alanını -sürekli olarak- korumanın bir aracı olarak sunuldu bu; dahası, Bolşevikliğe karşı mücadelede, Yeni Düzen’in misyonu, bu toprakları Avrupa’ya katmak, orada bir “köylüler duvarı” (*Bauernwall*) dikmekti. Küçük devletler, bu “büyük alan”da (*Grossraum*), bir yönetici halkın (*Führungsvolk*) yönetiminde bulunacak ve doğal olarak ona tabi olacaktı.

Ne var ki, Stalingrad yenilgisinin arkasından ağız değiştirilir, Avrupa’da Alman yöneticiliği (*Führung*) ve Doğu’da ülkeleri örgütleme söz konusu olmayıp, Avrupa Kalesi’ni (*Festung Europa*) Bolşevik tehlikeye ve onun fetih iştahlarına karşı savunmadır, denir; Yeni Düzen, kuvvete değil özgürlüğe dayanacak, küçük, orta ve büyük devletler birbirine eşit olacaktır.

Aslında, bu “Alman Avrupa’sı” için, bütünlüğüne kesin bir plan düşünülmüş değildir. Pek genel buyruklar vardır sadece: Onlar da, Yahudilerin yok edilmesi; “Marksistler” adı altında komünistlerin, sosyalistlerin, masonların, demokratik ve sendikalist ilkelerin tasfiye edilmesidir. Öte yandan, Avrupa ekonomisi, kendilerine sadece tarımsal bir etkinliğin bırakıldığı sömürgeleştirilmiş halkların ortasında, Alman halkına yönetici ve ayrıcalıklı bir rol sağlayacak, her şeyi **Almanya’nın çıkarlarına göre** ayarlayacak biçimde yeniden örgütlenmelidir. Bir bütünlüğüne politika izlenebildiği ölçüde, onun yönetimi de S.S.’lere bırakılır. Bu, Almanya’nın yasalarının, hatta partinin kurallarının üstünde ve dışında, kendine özgü bir hiyerarşisi, bağımsız “güvenlik servisleri” olan, boyun eğdirilmiş halklara asıl hükmeden bir örgüt, tam anlamıyla **devlet içinde bir devlet**tir. İşgal edilen ülkelerde polis de ona tabidir.

Başına da, 1939’da, tam yetkiyle Himmler geçirilir.

Görevi de, ele geçirilen ülkelerin sömürgeleştirilmesini örgütlemek, kısacası Avrupa’nın demografik ve etnik haritasını kendi keyfine göre, yeniden biçimlendirmektir.

Irkçılığın zaferi

Aslında Hitler, “Yeni Düzen” den ne anladığını açıkça belirtmemişti; yenik düşecek ülkelerin barışta ne olacaklarını açıklamadığı gibi, bir barış antlaşmasına da asla razı olmamışta. Sonra, yığınla ülkeyi kendisine katip özümseme niyetini de gizlememişti. Fransa’ya diz çöktürdükten sonra ilk yaptığı şey, onun büyük bir bölümünü hemen Almanya’ya katmak olur; sonra İngiltere’ye karşı savaşa katılır umuduyla bu kararından döner. 1940

sonlarında, Britanya İmparatorluğu'nu İtalya, Japonya, Birleşik Devletler, Almanya arasında bölüştürmeyi tasarlar, sonra İspanya'nın yardımı elde edilmediğinden, Doğu'da yayılma konusundaki eski tasarılarına döner. Orada, Almanya'ya katılan Baltık ülkeleri bir kolonizasyon bölgesi olacaktır; Ukrayna bir bağlaşık, Kafkasya Alman gözetiminde bir federal devlete dönüştürülecektir.

Aslında istediği şudur: Bağlaşık, uydu, boyun eğdirilmiş halk olsun, Alman olmayan bütün bu topluluklar aşağı bir duruma getirilmeli, büyük Almanya'nın **Avrupa sömürge imparatorluğu**nun parçaları olmalıdırlar. Aynı anlayışladır ki, uzun süre sadece Alman halkını silah taşımaya yetkili gördü. Yalnız savaşın sonlarında, Sovyetler Birliğinin Rus olmayan halklarından savaş esirleri ile işbirlikçilerin sağladıkları askerlerden yararlanmaya razı oldu. Ancak, bağlaşıklarının geleceğine Alman halkının geleceği gibi baktığını düşündürtecek tek bir söz söylemiş değildir. Hollandalı, Flaman, İskandinav halklarına ötekilerden daha az sertlikle davrandı; çünkü onları Germen ırkına ait, giderek özümsenecek topluluklar olarak görüyordu; ancak Doğu'da Slav halkları aşağı halklardı (*Untermenschen*), açıkça köleleştirilmeli ve yok edilmeliydiler. Bu halklar fikri olarak en aşağı durumda tutulacak ve terör yönetim aracı olacaktı.

İlk uygulama Polonya'da olur. Ülkeye düpedüz sıradan bir sömürge olarak bakılır. Yahudilerin ve Polonya *intelligentzia*sının tasfiyesi gündeme sokulur. Bütün yüksek eğitim kurumları kapatılır, yalnız ilk ve teknik öğretim sürdürülür; ülke ekonomisi Almanlar yararına sömürülür; nüfus artışı sınırlandırılmak ve düşük beslenme yoluyla ırk zayıflatılmak istenir; bunların yanı sıra, kolonların aracılığıyla halkı Germenleştirmeye gayret edilir.

Sovyet topraklarında da Alman politikası böyle sert olur. Sadece, Sovyetlerin 1939'da kendilerine kattığı üç Baltık Cumhuriyetinde oturanlar ırkça hısım olarak görüldüklerinden, daha az hırpalanırlar. Buna karşılık, Beyaz Rusya ve Ukrayna, Polonya'nınkine benzer bir yazgıyı yaşar. Ukrayna'da orta ve yüksek bütün kademeleri Almanlar işgal eder. Doğu'da işgal edilen ülkeler için bakan olarak atanmış Rosenberg, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında tampon devletler kurmak ve Ukrayna milliyetçiliğini yüreklendirmek istediğinde, asıl Ukrayna görevlisi olan Erich Koch'la çatışır ve Koch'un söylediği şudur: "Özgür Ukrayna'yı kurmak için değil, Ukraynalıları Almanya hesabına çalıştırmak için

buradayız”; ve ekler, “Bir efendiler ırkındanız biz, hiç unutmayalım ki en sıradan bir. Alman işçisi, sosyal olarak da biyolojik olarak da, bura halkından bin kez daha değerlidir”. Böylece politikası, halkı kadrolarından yoksun kılmak amacıyla Ukrayna *intelligentzia*’sına sistemli zulmetmektir, Ukrayna milliyetçiliğinin belirtilerini yok etmeyi ve köylüleri Almanya yararına alabildiğine sömürmeyi düşünür.

“Bohemya-Moravya” yönetiminde de yapılanlar aşağı yukarı aynıdır.

Soykırım ve “ölüm kampları”

Germen ırkının üstünlüğü ve Avrupa’nın Alman halkınca sömürülmesi, Alman olmayan herkesin horlanması ve kökleştirilmesi üstüne kurulu “Yeni Düzen”, Üçüncü Reich için zararlı görülecek olanların “beden” olarak **yokedilmeleri**ni de içeriyordu. “1000 yıl” sürecek bir iktidarın sağlığı adına, bütün düşmanlar acımasızca öldürülmeliydiler.

Almanlar arasında, “topluma uymayanlar”, dejenereler, deliler, cinsel sapıklar kısırlaştırılırlar; Marksist ya da liberal “sapkınlar”a gelince, hapsedilir, öldürülürler. Hapsedildikleri toplama kamplarında, kötü muamele, yetersiz beslenme, takati aşan çalıştırma, onları moral ve beden olarak tüketir ve ölüme götürür. Yok edilmeleri Hitler’in saplantısı olan Yahudiler, 1935 tarihli Nürnberg Kanunları, onlara eklenen 1937 ve 1938 kararnamelerine göre, ağır ağır ölüme mahkûm edilirler. Savaşla beraber, bu politika daha da ağırlaştırılır ve öteki sosyal ve ulusal gruplara, Çingenelere, genel olarak Slavlara ve aşağı görülen tüm halklara yaygınlaştırılır. Hitler, onların çoğalmalarını önleyecek önlemlerin, yani kısırlaştırmanın, çocuk aldırmanın, erkekle kadını ayırmanın yanı sıra, düpedüz öldürülmeleri konusunda da duraksamaz ve Rauschning’e şöyle açıklar düşüncesini: “Alman halkının çiçeğini, değerli Alman kanını akıtması için -en ufak bir acıma duymadan- savaş cehennemine yollayabiliyorsam, bit ve tahtakuruları gibi çoğalan aşağı ırktan milyonlarcasını yok etmek hakkım da olacak elbette!”

Ağır ağır ölüme terk yöntemleri, gitgide daha hızlı ve sistemli yok etme yöntemlerine bırakır yerini. Hemen her yanda Yahudi aleyhtarı önlemler, sırasıyla şöyledir: Ağır para cezaları, insanları izi sürülen hayvan durumuna getiren davranışlar, mallara el koyma, normal ihtiyaçlardan yoksun kılma, sonunda da sürgün. Sovyetlere saldırının arkasından Yahudilere karşı şiddet daha da yoğunlaştırılır. Toplama kampları artırılıp, Treblinka’da, Maidanek’te, Buchenwald’de... ve özellikle de Auschwitz’de gaz odaları ve

ölülerin yakıldığı fırınlarla donatılır; Auschwitz'de, yarım saatte ve tek bir defada 2.500 insan gaz odalarında öldürülebiliyor ve bu işlem günde dört kez tekrarlanabiliyordu; söz konusu gaz odalarında 2.500.000 insan yok edilirken, bir 500.000'i de yoksunluklardan ölüyorlardı. Böylece, 1939'dan 1945'e kadar, Almanya'da ve başka yerlerde, altı milyondan fazla Yahudi öldürülmüştür.

Aynı sistemli yok etme rejimi, Reich'ın öteki "düşmanlar"ını da çarpar. İşkence, zorla çalıştırma, yetersiz beslenme, yararsız hale geldiğinde de öldürme: Marksistlerin, direnenlerin, Slavların, Müttefik paraşütçülerin, kaçan mahkûmların bahtına düşen de bunlar olmuştur. Bu sistemli yok etme, toplama kamplarında gerçekleştirilmiştir. 1941'den başlayarak, kampların temel amacı, sadece Reich'ın düşmanlarını yok etme olmadı; buna, ekonomik bir amaç da eklendi: Almanya'ya her şeye karşın yeterince sevkedilemeyen yabancı el emeği açığını kapayanlar, bir ölçüde işte bu toplama kamplarındaki insanlar oldu. Yine aynı insanlardan tıp deneyleri için yararlanıldığını da eklemeli.

Söz konusu kamplardaki yaşamla ilgili olarak da, oralardan -her şeye karşın- sağ çıkabilmiş insanların anlattıklarından yeterli bilgiye sahibiz. İnsanın düpedüz "insana karşı" olduğu bu "örgütlü cehennem"lerden arta kalmanın neye bağlı olduğu da akla gelecektir. En başta şu üç şeye: Dayanışma, beden sağlamlığı ve moral güç! İnsanın, ne olursa olsun tükenmediği belki asıl oralarda görülmüştür.

İşgal edilen ülkelerin sömürülmesi

İşgal edilen ülkelerin sömürülmesi, Nazi savaş ekonomisinde pek büyük bir yer tutar. Ele geçirilen sanayi yeteneğinden Almanlar savaş amaçları için yararlanmaya kalktıklarında, üretim sürdü, hatta arttı bile. Ülkeler birbiri ardından düştükçe, Almanların aldıkları önlemler şunlar oluyordu: Hemen hammadde stoklarına, yarı mamul ve mamul maddelere el konuyor ve işletmelerin çalışması sürdürülüyordu. Sonra da, işgal edilen ülkenin niteliğine ve "Yeni Düzen"de gelecekte tutacağı yere göre -birbirinden farklı- önlemlere gidiliyordu.

Kimi ülkelerde, Almanlar, iktisadî yaşamı **doğrudan denetim**lerine aldılar. İskandinav ülkeleri, Belçika, Hollanda, Fransa gibi ülkelerde ise, ekonominin yönetimi yerel iktidarların eline bırakıldı ve Almanlar sadece genel direktiflerle yetindiler. Ama ne olursa olsun, silah sağlayacak ve Almanya'nın ihtiyaçlarına yanıt verebilecek bütün sanayilerden yararlanıldı

ve bu yolda dayanılmaz bir baskı uygulandı. Almanlar, fabrikaların bütün hammadde donanım kaynaklarını denetliyorlardı; bütün bankalar da denetime tabiydi ve gerekli krediler reddedilebiliyordu.

Kimi yerlerde işletmelere düpedüz **el konuldu**: Almanya'nın kendisini Sovyet devletinin mirasçısı, yani bütün malların sahibi olarak ilan ettiği Sovyetler Birliği'nde el koyma özellikle yaygın oldu: Bütün mallar, başta da fabrikalar, Alman devletinin oluşturduğu tekelci kumpanyalara ve büyük Alman sanayi kuruluşlarına aktarıldı. Polonya'da da aynı şey oldu; doğal olarak bütün işgal edilen ülkelerde Yahudilerin ve "Reich'ın düşmanları"nın sahip oldukları işletmeler aynı akıbete uğradılar. Avrupa'nın geri kalan bölümünde ise, Alman bankaları, birçok büyük bankanın denetimini ele geçirdiler.

Öte yandan, işgal edilen ülkelerde, daha savaşın ilk günlerinde konulan **tarım ve iaşenin denetimi** yoğunlaştırıldı. Bütün kıta Avrupa'sında, ekilecek alanlar, şu ya da bu ürünün ekilip biçilmesi, iaşe için teslim edilecek miktarlar, otoriter biçimde saptandı; hemen her yerde, Alman kurumlarını örnek alan korporatif kuruluşlar ortaya çıktı ve işgalci otoritenin verdiği emirleri yerine getirmekle yükümlü tutuldular. Tayın, Almanların koyduğu ilkelere göre belirlendi. Gerekli makine ve gübreyi kullanamayan tarımın -nicelik ve nitelikçe- alabildiğine çöküntüye uğradığını söylemeye gerek yok. Böylece, milyonlarca insan, günde 2.000 kaloriden, yani 1938'de yararlandıkları miktarın 3/4'ü ya da 2/3'ünden az bir beslenme ile yetinmek zorunda kaldılar. Tayında bile, işgal edilen ülkeler, Almanların yararlandıkları miktarın gerisinde idiler. Böylesi eksik bir beslenmenin sağlığa verdiği zararları, Özellikle çocuklarda yol açtığı korkunç ölüm oranını da hatırlatmaya gerek yok.

İşgal edilen ülkelerde el emeği, olduğu yerde kullanıldı: Ya Atlantik duvarı savunma çalışmalarına sevkedildi insanlar, ya da Almanya için çalışan savaş malzemesi fabrikalarında kullanıldılar. Almanya içinde de böyle oldu. Yabancı işçilerin işe alınmasında, yaşam ve çalışma koşullarında bile **ırkçı ayrımcılık** başta gelen bir ölçüttü, ülkesine ve ulusuna göre farklı bir işleme tabi tutuluyorlardı. Yahudi emekçiye, ne olursa olsun yok edilmesi gereken bir kişi olarak bakıldığını tekrar hatırlatmalıyız. Zorla çalıştırma ise, Doğu'daki ülkelerde savaşın daha ilk günlerinde başladı; Batı'da ise, sonraki yıllarda değişik yöntemlerle uygulandı.

Bütün bunlara, mali sömürüyü de eklemeli.

Mali alanda, işgal edilmiş ülkelerin sömürüsü çeşitli tekniklerle gerçekleştirildi. Genel olarak denecek odur ki, sonuçlar, işgal edilmiş ülkeler için felaket oldu: Almanlar, bir yandan üretimden gitgide büyüyen bir pay çekip aldılar; bir yandan da, ödeme araçlarının hacmini genişleterek enflasyonist bir duruma yol açtılar. Para dolaşımının artması, beraberinde tahıl ve yiyecek maddelerinin azalması, korkunç bir karaborsanın gelişmesi demek oldu; Almanlar, onu desteklediler, çünkü karaborsa onlara ihtiyaç duydukları malları edinme olanağı sağlıyordu ve bunları sağlayacak aracılar ise her zaman oldu.

Uydu yönetimler, işbirlikçilik ve Vichy Fransa'sı

Savaşın niteliği yansız kalmayı yasaklıyordu; öyle olunca da, ya direnilecekti ya da işbirliği yapılacaktı. Nazi rejiminin ideolojisi gereği, Slavları, Yahudileri, Latinleri aşağı görüp Marksistleri ve demokratları tehlikeli düşmanlar diye belleyerek onlara karşı, bağnazlık ve vahşetle davranması, sert bir direnişe yol açtı ve dışardan Anglosaksonlar ile Sovyetler Birliği de söz konusu direnişi yüreklendirdi ve donattılar.

Öte yandan, işgal edilen ülkelerde uydu yönetimler ve az çok önemli sayıda insanlar, Almanlarla "işbirliği" yaptılar, yani onların savaş makinesine ve baskıcı rejimine yardım ettiler. İşbirlikçiler de, birbirinden farklı gerekçelerle ortaya çıktılar. Ancak, ne olursa olsun, işbirliği, işgal edilmiş ülkelerde, çoğunlukla tutucu insanlar arasında yandaş buldu.

Uydu yönetimin, işbirlikçiliğin en ünlü örneği de **Vichy Fransa'sı** oldu.

> *Fransa, 1940 Mayıs'ıyla Haziran'ında, Alman işgaline uğrayıp da korkunç bir kaosun içine düşünce, Mareşal Petain'in kurduğu hükümet önünde eğilir. Parlamenter rejim halkın gözünde saygınlığını yitirmiştir; Cumhuriyet karşıtı azgın bir propaganda, felaketin sorumlusu olarak sadece onu göstermektedir; bütün bunların karşısında sinen Meclis, Pierre Laval'ın da manevralarıyla, bir Anayasa değişikliğinin ilkesini oylar ve -80 muhalife karşı 569 oyla- yeni bir Anayasa hazırlamak üzere Mareşale tam yetki verir. Petain'le yeni bir rejim, bir başkanlık diktatörlüğü kurulacaktır.*
>
> *Neydi onunla gelen aslında?*
>
> *"Eşraf"! Bu sınıfın ataları 1871'de seçilmiş Ulusal Medis'e egemen olmuşlardı; ama "yeni sosyal tabakalar" -küçük burjuvazi ile*

işçi sınıfı- Üçüncü Cumhuriyet boyunca, onu safdışı etmişlerdi. Kimlerden oluşuyordu bu "eşraf"? Mülk sahiplerinden, subaylardan, yüksek görevlilerden, ruhban ve aristokrasi döküntülerinden! Bütün bir Üçüncü Cumhuriyet boyunca, gerici bir muhalefetin kadrolarını bunlar oluşturmuştu. Panama bunalımında, Dreyfus davasında Cumhuriyeti devirmek için; sonra, Halk Cephesi döneminde, sosyal içerikci kanunlara karşı çıkmak amacıyla, para babaları ile sanayicilerin temsilcileriyle birleşenler bunlardı. Alabildiğine yardım gördüler; çünkü yeteneksizliği ve güçsüzlüğü ayyuka çıkmış bir parlamento denetiminden ve işçi sendikalarının muhalefetinden yakalar sıyrılmış oluyordu; "pederşahi" bir anlayışla idarenin yolu açılıyordu.

Adını da "Ulusal Devrim" diye koydular olan bitenin!

Yerel yönetimler ve idarede, Cumhuriyetçi ilkelere bağlı olduklarından kuşkulanılanlar ciddi bir temizlemeye tabi tutuldular: Yahudiler, masonlar, sosyalistler, yurttaşlık anlayışındaki zayıflamanın sorumlusu diye gösterilen laik okulun savunucuları, hepsi safdışı edildiler.

Yeni siyasal ve sosyal, düzenin sahipleri, Mareşalin çevresi başta olmak üzere, aşırı sağın insanlarından oluşuyordu, düşündükleri de geleneksel sağın ilkelerinin uygulanmasıydı: 1789'un "dogma"larına karşı çıkılmalı, demokratik fikirler safdışı edilmeli, bireyciliğe, liberalizme, Marksizme, sınıf mücadelesi anlayışına savaş açılmalıydı; "mertebeli" bir toplum yeniden kurulmalı, devlet otoriter olmalı, mesleki örgütleniş korporatif esaslara dayanmalı, aileden başlayarak geleneksel değerlere dönülmeliydi. Cumhuriyetçi slogan "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" idiyse, yeni rejiminki şuydu: "Çalışma, Aile, Yurt"! Bütün bunların bir sonucu olarak da, rejim, kafalardaki karışıklıkla tehlikeli öğretilere karşı mücadele etmek üzere, dine dayanacaktı; öyle olunca da Kilise elinden tutar rejimin: "Petain Fransa ve Fransa da Petain demektir" der ve ekler: "Mareşali izlemeli!"

Bu program yerine getirilir: Cumhuriyet kelimesi ortadan çekilir, Mareşal "Biz, Philippe Petain..." diye kişisel otoritesini öne çıkarır ve yeni bir meclis kurmaya varıncaya kadar bütün yasama yetkisi elindedir; 2.000 nüfusun üstündeki bütün komünlerde seçimlere son verilir; devrimci işçi konfederasyonları kapatılır ve korporatif temelde

mesleki örgütlenmelere gidilir; ilkokullara din dersleri konur; Nürnberg yasalarından esinlenen Yahudi aleyhtarı kanunlar kabul edilir ve Yahudiler, kamu hizmetlerinden ve kimi mesleklerden uzaklaştırılır; bütün partiler kapatılır ve Fransız Komünist Partisi koğuşturulur (1941 Mayıs'ında, hapishanelerde 30.000 komünist yatmaktadır).

"Ulusal Devrim"in insanları, parlamentarizme demokratik ilkelerle sosyalizme karşı olmakta birliktiler; hepsi de Almanya'nın zaferinin kesin ve yakın olduğuna ve ona direnmenin imkânsızlığına inanıyordular; öyle de olsa, birbirine rakip gruplar halindeydiler. Vichy'de ağır basan, Charles Maurras'ın çömezleri olan milliyetçi, tutucu ve katolik eski sağın temsilcileriydi ve İngilizlere karşı olduğu gibi Almanlara da karşıydılar. Onların karşısında, Marcel Deat gibi sol kökenli, Georges Dumoulin gibi pasifist sendikalizmden gelen ve Jacques Doriot gibi eski komünist kimi insanlar vardı ki, sağdaki bazı gruplarla el birliği ediyorlardı. Bankacılıkta ve ağır sanayide de Alman hayranı kimi öğeler görülüyordu. Mareşalin çevresinde de bu eğilimler arasında bir mücadele sürüyordu.

Ancak, dar anlamda bir işbirliğinin temsilcisi, Laval'dir.

Hareketin kendi içindeki dalgalanmalara karşın, 1940'ın milliyetçi ve gelenekçi Vichy'si ile 1944'ün işbirlikçi ve faşist Vichy'si arasında "acınılacak bir bağ ve son verilmiş rejime karşı olumsuz bir dayanışma" vardır.

Gerçekten, Rusya'da savaşın sürmesi ve Mihverin Afrika'daki yenilgileri, Almanya'nın nihai zaferini gitgide daha kuşkulu hale getirir; içerde direniş daha etkin olup çıkar ve ona karşı bastırma da gitgide daha sertleşir. Müttefikler Kuzey Afrika'ya çıkıp da bütün bölgeyi işgal edince Vichy'nin sonu demektir; İmparatorluğu kaybetmiştir, donanması kendi kendini batırır ve ülke üzerinde nüfuzu gitgide zayıflar. Rejim, Almanlar için de önemini yitirir; elinin altındaki görevli şebekesiyle ülkeyi sömür\ir. 1943'ün sonuyla beraber, Vichy'nin yeni bir atılımı da boşa gider: Aslında tam bir işbirlikçilik politikası uygulanır, ama ülke içten içe bir iç savaş halindedir ve geleneksel olarak tutucu çevreler, özellikle Katolik burjuvazi bekleyiş içine girerler, kurnaz ve ihtiyatlılar da öyle. Normandiya

çıkarmasından ve Müttefiklerin ilerleyişinden önce, işbirlikçilik, işte böyle yerlerde sürünür durumdadır.

Üstelik savaş ilan etmeksizin, bir yıldırım saldırısının arkasından istila edilmiş olan Avrupa'nın Kuzeybatısındaki küçük ülkeler, kimi farklılıklar bir yana, Fransa'nın akıbetine uğrarlar.

DİRENİŞLER

İşgal edilmiş bütün ülkelerde, "işbirlikçiler" bir avuçken, işgalciye karşı -edilgin ya da etkin- bir **direniş** örgütlenir; döneme göre çeşitli biçimlere bürünür ve halklar mücadelenin bilincine açıkça vardıkları ölçüde, daha da kitlesel görünüşler alır.

"Direniş"in anlamı

İşbirlikçilik gibi direnişin de içinde farklılıklar, ama ortak nitelikler vardır: Her şeyden önce, Polonyalılarda, Sırplarda, Çeklerde, Yunanlılarda, İskandinavyalılarda ve Batı Avrupa'da, baskının özellikle ağırlaştığı bu kesimlerde, işgalciye karşı hemen **derin bir kin** sarar insanları; Alman zaferinin kendilerine bağımsızlık sağlar göründüğü Slovaklarla Hırvatlarda daha sonra ortaya çıkar bu kin; Rumenlerle Macarlarda ise daha az canlılık taşır. Öte yandan, direniş, ayaklananların kolayca sığınabildiği ve Almanların da kendilerini rahatça izleyemediği ormanlık ve dağlık ülkelerde hızla gelişir. Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Alpler, Polonya ormanları, bu bakımdan, düz bir ülkede nüfusun yığıştığı ve dağda ise baskın bir Alman nüfusun yaşadığı Çekoslovakya'da olduğundan daha uygundur etkin bir direnişe. Son olarak, pek çabuk ortaya çıktı ki, direniş hareketleri yalnız Almanlara karşı değil, istiladan önceki rejimin zıddına **sosyal ve siyasal örgütlenme** gibi amaçlar da taşıyordu.

Kuşkusuz, siyasal eğilimleri, direnişe girmiş eğilimlerden açıkça ayırabilmek kolay değil; öyle de olsa, gizli basından anladığımız kadarıyla, pek büyük bir çoğunluk, iktisadî ve sosyal rejimde **köklü bir değişiklik özlemi** içindeydi. Batı'da direnişe geçmiş çeşitli gruplarca hazırlanmış bütün programlar, siyasal rejimde demokratik reformlar ve özellikle sosyal ve iktisadî rejimde, başta kilit sanayilerde millileştirme gibi reformlar öngörüyorlardı. Orta ve Doğu Avrupa'da ise, direnişçilerin her şeyden önce istedikleri, köklü bir toprak reformu ile büyük toprak mülkiyetinin kamulaştırılmasıydı. Almanlar Sovyetler Birliğini istila ettiğinde durum karmaşıklaştı: Anglosaksonlarca kurtarılmalarını umut edenlerle, bunu

Sovyetler Birliği'nden bekleyenler arasında bir ayrım ortaya çıktı. Genel olarak, tutucu çevreler daha çok Anglosaksonlardan yanaydılar ve yüzlerini Sovyetler Birliği'ne çevirmiş olan bütün insanlar da, yapısal reformlar özlüyorlardı; ancak, bu tür reformların öncülerinin hepsi Sovyetler Birliği'ne yönlerini çevirmedikleri gibi, İngilizlere eğilimli olanların hepsi de eski rejimin ihyasından yana değildiler. Polonya'da, reform yandaşlarının çoğu Rus karşıtı eski geleneğe bağlıydılar; oysa Yugoslavya ile Yunanistan'da, direnişçilerin büyük çoğunluğu, siyasal ve sosyal eğilimleri ne olursa olsun, "büyük Slav halkı"na yatkındılar.

Direniş hareketlerinde **komünistlerin etkisi**nin artması ve giderek, eski düzenin geri gelişi olasılığına karşı duruşları, eski düzenin kimi yandaşlarını Almanlara doğru itti. Komünistlerin pek etkili olduğu ülkelerde, yönetici sınıflar Direnişin en az istekli göründüler. Hali vakti yerinde ya da zengin köylüler de Komünist direnişçilere kötü gözle bakıyorlardı; nitekim, aralarından bazıları, sabotajları engellemek için işgalci güçlerle silahlı işbirliğine girdiler. 1941'den başlayarak Yugoslavya'da, 1943'te de Yunanistan'da ve Polonya'da, milliyetçilerle komünistler arasında silahlı çatışmalar patlak verir; Ukrayna'da da, Almanlar, Sovyet aleyhtarı Ukraynalı milliyetçiler, -Kızıl Ordu ile ilişki içinde savaşan- Ukraynalı komünist partizanlar, karşı karşıya gelirler. Müttefiklerin zaferi yaklaştığı ölçüde, savaş sonunda iktidarı ele geçirme amacıyla mücadele, Almanlara karşı mücadelenin önüne geçer. Bunun Yunanistan'da, Yugoslavya'da, Arnavutluk'taki örnekleri olanca kızgın bir zeminde yer alırlar.

Sürgündeki hükümetler, içerdeki direnişler. Komünistlerin rolü ve Anglosaksonların çekimserliği

İçerdeki direnişler dışardan yardım görür ve yönlendirilir; dışardaki güç de, Londra'ya sığınmış örgütlerdir ve bazıları düşman istilasından kaçıp oraya sığınmış olan yasal hükümetlerdir.

Bütün bu hükümetler, Londra'nın ünlü radyo yayın merkezinde (BBC) toplaşır ve işgal altındaki halklarına olayları yorumlar, onlara bilgiler aktarır ve hem halkı hem direnişçileri "kişisel mesajlarla" yüreklendirirler. Ayrıca, Müttefik genelkurmaylarına ve hükümetlere yararlı olabilecek bilgiler toplayıp aktarırlar; askeri harekâta katılmak üzere birlikler kurar, sabotaj için komandolar oluştururlar, paraşütle silah ve savaşçı indirirler. Öyle de olsa, içerdeki direnişle ilişkileri çoğu kez orta hallidir ve kendileri de

aralarında sık sık bölünür dururlar; denetimlerinde olmayan kendiliğinden hareketler karşısında da güvensizlik beslerler. Bu da, ister istemez yanlış anlamalara, hatta savaşanlar arasında -kimi zaman sert- uyuşmazlıklara yol açar.

İtalyanlar, daha da düzeyli bir örgütleniş içindedirler dışarda.

Her yanda, bir kısa bitkinlik anından sonra, işgale uğramış halklar da, içerden direnişe geçerler. Kendiliğinden doğan ve eski siyasal ve sosyal kadroların dışında olmak üzere, binbir biçime bürünen edilgin bir direnişin arkasından, gitgide sertleşen eylemler başlar: Silah çalmalar, Almanlara ve işbirlikçilere karşı bireysel saldırılardır bunlar. 1942'den başlayarak da, direniş eylemlerinin sayısı ve önemi artar; artık örgütlüdürler ve belli bir plana göre, uzmanlarca yönlendirilirler; gizli basın, alabildiğine gelişir, demiryollarına, elektrik santrallarına, düşman için çalışan fabrikalara saldırılar başlar ve yoğunlaşır. İşgalciler ve işbirlikçilerinden sert tepkiler görür bütün bunlar; ne var ki, halk kitleleri de, acı kayıplar pahasına da olsa, başlamış mücadeleye gitgide daha etkin biçimde katılır ve tepkileri göğüsler.

Daha da önemlisi işçi kitleler, gizli savaşa gitgide atılırlar, özellikle demiryollarında sabotajlar göz açtırmaz Almanlara. Öte yandan, Kızıl Ordu'nun kazandığı zaferler de, komünistlerin nüfuzunu artırır; komünist olmayan yurtsever insanları kendilerine çeker, "ulusal cepheler" ve "yurtsever cepheler"de toplar, yönlendirir ya da esin verirler onlara. Ne var ki, Almanların yanı sıra, işbirlikçi hükümetlere karşı sürdürülen direnişin niteliği, mücadeleye devrimci bir nitelik kazandırır ister istemez; bu da Anglosaksonları ve sağ direnişleri kaygılandırır. Öyle olunca da, Sırbistan'da, Yunanistan'da, İtalya'da ya da Fransa'da, havadan silah yardımından onları da yararlandırmada duraksamaya düşülür. Böylece, 1917'de doğmuş olan büyük uzlaşmazlık, Direniş hareketinin içinde de ortaya çıkar. Halktan gelen direniş, nereye varacağı bilinemediği için, korkutur.

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde direniş

Fransa'da, işbirlikçilerin ve Alman hayranlarının sayısı az da olsa, Vichy hükümetinin varlığı ve Mareşal'in saygınlığı yüzünden, güneyde direnişin gelişmesi gecikir. İşgal edilen bölgede ise durum daha açıktır; işgalciye karşı husumet hemen hemen herkesi sarmıştır ve de Gaulle'ün 18 Haziran çağrısının arkasından yayılan şöhreti ve halk katındaki saygınlığı

gitgide büyür. 1941'in sonundan başlayarak da, belli başlı direniş hareketleri belli olmuştur. Öte yandan komünistler de, 1939'dan beri girmek zorunda kaldıkları gizli mücadelede, örgütlenişlerini alabildiğine geliştirmişlerdir ve Ulusal Cephe'de nüfuzları yayılır. İşgal çekilmez hal aldıkça ve Alman zaferi gitgide kuşkulu bir duruma büründükçe, direnişçilerin sayısı da artar; vaktiyle beklemeye çekilmiş olanlar da direnişçi olup çıkarlar. İlk direnişçiler doğal olarak sol partilerin içinden çıkar, komünistler, sosyalistlerdir onlar; sonra, vaktiyle milliyetçiliği savunan, giderek "Ebedi Almanya"ya kin besleyen sağ burjuvaziden temsilciler de gelip katılır onlara. Kuzey Afrika'ya çıkarmanın ve güney bölgesinin işgale uğramasının arkasından sayıları da çoğalır.

Fiili hükümetin direnişe karşı çıktığı Fransa'dan farklı olarak, işgale uğramış **Kuzeybatı Avrupa ülkelerinde** direniş hareketleri çoğu kez sosyal otoritelerce geliştirilir, yüreklendirilip yönlendirilir. Almanlara ve işbirlikçilere karşı sabotaj ve saldırılar yığınladır; ayrıca, pek çeşitli biçimlere bürünür direniş ve kimi yerlerde, Kilise de katılır bunlara. Belçika'da, Luxemburg'ta, Hollanda'da, Danimarka'da, Norveç'te görülen budur.

Halkın üzerindeki sert şiddet ve bastırma rejimi, **Polonya'da** gelişen direniş hareketinin gücünü gösterir. Üstelik orada, pek eskilere uzanan bir direniş geleneğinin bilgi ve tekniği vardır. Hemen hemen bütün partiler, gizli mücadeleye katılır; direnişin -dışarıdakiyle ilişkili- bir hükümeti, idaresi ve ordusu vardır. Garip gelecek, bütün orta ve yüksek öğretim kurumları kapatıldığı halde, öğretim bir Polonya geleneğine göre sürer, sınavları bile yapılır; gizli basın yayılır, silah ve cephane fabrikaları işler. İşgalciye karşı mücadele amansızdır.

Yugoslavya, birkaç gün içinde çökertilir ve parçalanır. Ne var ki, ülkenin büyük bir bölümü dağlıktır ve burada da yabancı baskısına karşı direnişin pek eski bir geleneği vardır. Yenilen ordudan kalanları Albay Mihailoviç toplar ve dağa çekilir; Yugoslav komünistleri de, başlarında Hırvat asıllı Tito, sağlam ve yaygın bir örgütleniş içindedirler. Çok geçmeden, her iki fraksiyon arasında zıtlık baş gösterir. Mihailoviç'in Çetnikleri, ortodoks ve kralcı bir Sırp merkeziyetçi geleneğin yandaşıdırlar; Tito'nun partizanları ise, federatif ve demokratik bir rejimin gerçekleştireceği köklü reformları savunurlar. Almanlara karşı mücadelede asıl toparlayıcı olanlar, işte bu sonuncular olurlar. 1942'de, "Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Antifaşist

Konseyi”ni toparlar ve o da, bir Yugoslav Federasyonunu ilke olarak kabul eder. Mihailoviç’in güçleri ise, 1943’te, Almanların Partizanlara karşı giriştiği temizleme harekâtına açıkça katılır; öyle olunca Müttefikler de ellerini çeker ve Tito’ya yardımcı olurlar; en sağlam iktidar onunkidir. Ulusal Kurtuluş Konseyi, 1943’te, Monarşi sorununu ülkenin kurtuluşundan sonra halkın çözeceğine karar verir.

İşgale uğramış Yunanistan da, içinden çıkılmaz uyuşmazlıklara sahnedir; birbirine rakip yığınla güç birbirinin karşısındadır ve kimi zaman kendi içlerinde de bölünmüş haldedirler.

İtalya’da faşist rejim, savaşı hazırlayıp sürdürmede olanca itibarını yitirmiştir ve kendi içinde entrikalara düşmüştür. İktisadî bakımdan ülke felaket içindedir. 1943 ilkbaharında grevler patlar ve “ekmek, barış, özgürlük” isterler. 1942’den başlayarak, gizli partiler, başta da komünistler, sosyalistler ve Hıristiyan demokratlar arasında bir bağlaşıklık kurulur; amaç Mussolini’yi devirip barışı sağlamaktır. Saray ve Kral ailesi de onlarla birliktir. Öte yandan, faşist hoşnutsuzlar arasından kimileri, Mussolini’nin olmadığı bir “liberal faşizm” düşlerler. 1943’te Mussolini tutuklanır ve yerine Mareşal Badoglio geçer ve bir ateşkes aranışı içine girer. Hitler’in kurtardığı Mussolini “İtalya Sosyal Cumhuriyeti” adını alacak -yine faşist- bir hükümet kurarsa da, hiçbir bağımsızlığı yoktur. İtalya’da direniş hareketi, işte böyle bir ortamda, ve ona eklenecek daha başka güç koşullarda ama etkili olarak gelişir: Mussolini’nin düşüşü ile ateşkes arasında geçen kısa süre içinde, Müttefikler’in beceriksizlikleri ve anlayışsızlıkları yüzünden, Almanlar fırsattan yararlanıp Roma’yı işgal etmiş ve bütün ülkeye egemen olmuşlardır. Ancak bütün bir ulus da adalet ve özgürlük yolunda yurtsever bir seferberliğin içindedir: “İkinci Uyanış”tan söz edilir; ne var ki, birincisi özünde kentsel ve burjuva bir nitelik taşıdığı halde, bu ikincisine işçi sınıfı ve köylülüğün bir bölümü de katılmaktadır.

Almanya’da da mevcut rejime karşı bir direniş palazlanır. Ne var ki, rejim bütün muhalefet ocaklarını söndürdüğünden, önde gelen muhalifleri yok ettiğinden, davranışlar bireysel ya da çevreden soyutlanmış küçük grupların eseridir. Ancak, savaş uzayıp yükü daha da ağır olarak toplumun sırtına binince, Anglosaksonların hava saldırıları çoğalıp da yenilgi ufukta gözükünce, halk da rejimden kopar. Ne var ki, yanı yöresi kıskıvrak kuşatıldığından ve hoşnutsuzluğunu dile getirecek örgüt ve organlar

bulunmadığından, ordu içinden gelecek bir harekete bel bağlanır. Naziliğe karşı çok sayıda general vardır; kimi yüksek görevlilerle temas kurulur; Kilise çevrelerinden de katılmalar olur ve kuşkusuz bazı sosyal demokrat şefler ve -yeraltına inmiş- Komünist Parti'yle de ilişki sağlanmıştır: 1944 yazında, bir ortak program ve Hitler'in ortadan kaldırılmasının arkasından iktidara gelecek bir hükümetin içeriği üzerinde anlaşmaya varılır. Ancak, işlerin ne kadar kötüye gittiğini görseler de, orduyu asıl ellerinde tutan generalleri inandırmak mümkün olmaz. Albay von Stauffenberg'in, Hitler'i öldürmek üzere -20 Temmuz'daki- girişimi bu koşullarda olur. Başarısızlığa uğrayınca da, tepkisi korkunç olur: 7.000 kişi tutuklanır ve aralarında 5.OOO'i ya hemen kurşuna dizilir ya da ölünceye kadar işkenceye tabi tutulur.

Rejimin bastırması, Almanya içinde ve dışında, olanca vahşiliğiyle sürecektir.

YENİ JAPON DÜZENİ

XIX. yüzyılın sonlarında başlamış ve 1929 büyük iktisadi bunalımın ertesinde de hızlanmış olan Japon yayılışı, Almanya'da olduğu gibi, ırk üstünlüğünden ve iktisadi ve sosyal düzen düşüncelerinden esinlenir; onun hedefi de, Asya kıtasının doğu bölümü ile, "Güney denizleri"ndeki takım adaları üzerinde **hegemonya** kurmaktır.

Nasıl?

Büyük Doğu Asya

Almanların Avrupa'da kazandığı zaferlerden yüreklenen Japon askeri çevreleri, donanmaya ve imparatora, kendi fetih kararını sonunda dayatır; "Büyük Doğu Asya'nın ortaklaşa gönenç alanı"nın ne anlama geldiği, 1940 Temmuz'undan beri belirginleşmişti: Japonya, sömürgeci güçleri, yani İngiltere, Fransa, Birleşik Devletler'le, Hollanda'yı Uzakdoğu'dan kovacak ve Batılı "materyalist" etkileri tasfiye edecekti; kurtarılmış halklar ise, kendi yönetimi altında siyasal ve iktisadi politikalara göre gelişeceklerdi. Bir "Yeni Düzen" kurulacak ve içine, Çin'i, Çinhindi'ni, Tayland'ı, Malezya'yı, Hollanda Hint adalarını ve doğallıkla Mançukuo gibi Japonya'ya bağımlı ülkeleri alacaktı. 8 Aralık 1941 günü, Pearl Harbour'daki Amerikan donanmasına saldırı ve Filipinlerdeki havacılık tesislerinin yerle bir edilmesi, birkaç hafta içinde göz alıcı fetihlerin kapısını açar: Filipin'ler, İngiliz Borneo'su, Malezya, Hong-Kong, Wake, Guam, Güneydoğu Asya adaları ele geçirilir; Çinhindi, daha önceden işgal

edilmiştir, Tayland Japonya'ya bağlanır ve Çin'in çevreden bütünüyle soyutlanmasına yol açacak olan Birmanya'nın istilası için ortaklaşa birlikler yollanır. Müttefiklerin kayıpları korkunçtur: Yok edilmiş ya da hasara uğramış savaş gemileri bir yana, kaybedilen 200.000 ton ticaret gemisi, 300.000 esir ya da ölü, bütün bunlar Beyazlar'ın saygınlığına, 450 milyon nüfuslu ve pek önemli hammaddeler bakımından zengin bir imparatorluğun şöhretine -telafisi imkânsız- bir darbedir; öyle olduğu için de, sömürge halklar arasında işitilmemiş bir coşkuya yol açar. Söz konusu fetihlerdeki hızlılık ve kolaylık, Japon kurmayını, kendi "savunma çevresi"ni Midway'e, Salomon adalarına ve mümkünse Yeni-Kaledonya'ya, Samoa ve Fiji adalarına ve Kuzeyde Aleutien'lere kadar genişletmeyi denemeye götürür; amacı da, bir yandan Alaska'yı, öte yandan da Avustralya ile Yeni-Zelanda'yı yansızlaştırmaktır. Bütün bu girişimlerin bir bölümüyle başarısızlığa uğramasına ve 1942 yazında Japon ilerleyişinin durdurulmasına karşın, Mançurya'dan Yeni-Gine'ye kadar yayılan Büyük Doğu Asya, kurulacak "Yeni Düzen" için uçsuz bucaksız bir alandır.

Fethedilen halkların yönetimleri ve direnişler

Japonya'nın misyonu, her şeyden önce **kültürel olarak** kendini belli eder; geleneksel sosyal ve dinsel etkiler korunmalı ve yabancı etkiler safdışı edilmelidir. Japon, her yerde, Asya toplumunun otoriter ideallerini, yani ailenin başının üstünlüğünü, kan dayanışmasını, grup sorumluluğu düşüncesini, kadının bağımlılığı anlayışını güçlendirmeye çalışır. Çin'de ve Mançukuo'da, Konfüçyüsçülüğü diriltmeyi dener ve Siam'la Birmanya'da Budizmi destekler, Japon Budist cemaatlarıyla bağların güçlenmesine gayret eder. Malezya'da ve Endonezya'da İslam'a, Filipinler'de -Batı kökenli de olsa bir otorite dini olan- Katolikliğe aynı saygıyı gösterir; Vatikan'la dostça ilişkilere çalışır ve Batı-karşıtı propagandayı, Roma ile İspanya'nın mirasından çok Amerikan etkilerine karşı yönlendirir. Fethedilmiş halklar, fikri ve manevi ideallerini Japonya'dan almalı, Japonca herkesin ikinci dili olmalı, Japon ulusal bayramları -İmparatorun doğum yıldönümü ile İmparatorluğun kuruluş günleri- her yanda ulusal bayram olarak kutlanmalı, Japonların Filipinliler, Malezyalılar ve Siamlılarla ırksal yakınlık içinde olduklarının altı çizilmelidir.

Aslında, Büyük Doğu Asya'nın **siyasal yapısı** basittir: Japon, şef durumundadır ve sıkı bir siyasal bağımlılık içindeki uydular ortak gönenç alanının kurulmasına yardımcı olmalıdır. Ele geçirilen ülkeler, üç

kategoriye ayrılacaktır: Birinci kategoride, Japonya’nın deniz ve askerî üstünlüğünü sürdürmek amacıyla stratejik yönden önemli olduğu için ona katılacak olanlar, yani Hong-Kong, Singapur, Borneo, Yeni Gine, Timor vardır; Japon’un doğrudan yönetiminde olsa da sınırlı bir özerklik kazanma olasılığına sahip ülkeler, yani Malezya’daki devletler, Endonezya federasyonu ikinci kategoridedir; son bir kategoride de, bağlaşık ülkeler, yani Mançukuo, Filipinler, Çin, Çinhindi, Siam, Birmanya yer almaktadır ve bunlar, stratejik noktalarda Japon garnizonlarını kabul edecekler ve askerî bağlaşıklık antlaşmaları imzalayacaklardır.

Ekonomik bakımdan, Japon, plantasyon sistemi ile sanayi kurma yasağı üzerine kurulu sömürge ekonomisine karşı çıkar; **ortaklaşa gönenç** ile **iktisadî bağımsızlığı** vaadeder: Büyük Doğu Asya alanına giren her sektör, elindeki olanaklarla en iyi üretebileceği şeyi üretecek ve yapamayacağını da başkalarından alacaktır. Amaç, gerçekte şudur: İşgal edilmiş ülkeleri, ihtiyaç duydukları hammaddeleri alacak ve aldığı yerlere de kendi mamullerini satacak biçimde örgütlemek! Görünüşe bakılırsa, uzun vadeli bir iktisadi plan düşünülmüştür: Japonya, Mançukuo, Kore ve -belli bir ölçüde- Kuzey Çin, çelik ve demir, kimyasal maddeler üretiminde, makine sanayisinde büyük merkezler olacaklar; Güneydoğu Asya, hammadde sağlayacak, dokuma ve kauçuk üretecek, hafif maden sanayilerine sahip olacaktır. Ne var ki, Japon’un ihtiyaçları başkalarınınkine ağır basar durumdadır ve bütün ekonomik örgütleniş, Japonlara, onların ticaret firmaları ile deniz taşıma kumpanyalarına göre ayarlanmıştır; söz konusu firma ve kumpanyalar ise, bütün blok ülkelerinin çoğu mali ve ticari etkinliklerini denetler haldedir ve Büyük Doğu Asya’nın iktisadî planlamasını yönlendirenler de onlardır.

> *Uygulamada, çatışmalar sürdüğü sürece, ekonomi, silahlı güçlerin ihtiyaçlarına tabi oldu ve harekâtın olumsuz gelişmesinin etkisinde kaldı. Her yanda, aynı olaylar tekrarlandı: 1943’ten başlayarak, ticaret alışverişi, hava ve denizaltı saldırılarının Japon donanmasına verdikleri korkunç kayıplar nedeniyle felce uğradı; işgal güçlerinin artan ihtiyaçları, Japonlardan kaynaklanan enflasyon, Avrupa ya da Amerika’dan gelen mamul maddelerdeki genel kıtlık, kentlerde ve dışardan almaya alışkın ülkelerde yiyecek sıkıntısı,*

tedirginliklere, yoksunluklara, ekonominin genel çözülüşüne, giderek halkların hoşnutsuzluğuna yol açtı.

Yeni Japon Düzeni, Almanlarınki gibi ve aynı nedenlerle, aynı güçlüklerle karşılaştı her yanda ve hemen hemen tam bir başarısızlığa uğradı. Çinliler bir yana, halklar önce hoş karşılasalar da, başları duvara çabuk çarptı: Savaşın, işgalin, iktisadî güçlüklerin ve yoklukların etkileri, özellikle de Japon askerlerinin sivil halka karşı sert ve küstahça davranışları tuz-biber ekti her şeye. Bağımsızlık vaatlerinin ertelenmesi, ulusal çıkarlarının Japonlarınki ile bir tutulmasını ve sıradan uydu olup çıkmalarını hep reddetmiş olan milliyetçileri hayal kırıklığına uğrattı ve istilacıların yenilgisi için çalışmaya başladılar; milliyetçiler Endonezya'da, Siam'da, Birmanya'da, Çinhindi'nde, Japonları Hollandalılara, İngilizlere, Fransızlara karşı kullandılar ve arkasından da dönüp Japonlara karşı çıktılar.

Çinhindi

Çinhindi'nde durum **çelişkili** oldu: Batı emperyalizmi ve sömürgeciliğine karşı yoğun bir propaganda yürüten Japonya, yeterli teknik kadrolara sahip olmadığından ülkenin yönetimini Fransızlara bıraktı; düzeni sadece onlar sürdürebilir ve üretimi de onlar geliştirebilirlerdi. 1940 Ağustos'unda, Vichy hükümeti, Japonya'nın Uzakdoğu'daki siyasal ve iktisadî üstünlüğünü tanıyor ve ona, Çinhindi'nde ekonomik ayrıcalıklar, hava ve deniz üsleri veriyordu; Japon hükümeti de, bunun karşılığında, Fransız egemenliğine saygılı olacağını vaadediyordu. Ne var ki, istekleri gitgide daha ağır basar oldu: Maden ürünlerine el koyma, Çinhindi parasının Japon yenine bağlanması, Fransız ve Japon işletmeleri arasında eşitlik, vb., bu istekler arasındadır ve kimi yerli antikomünist milliyetçileri yüreklendirerek Fransızların safdışı edilmelerine çalışır. Öte yandan, Japon birliklerinin varlığı, yenenlerin gururuyla Beyazlar'ı aşağılamaları ve kendilerini Annam'ın bağımsızlığının şampiyonları olarak göstermeleri, Fransızların saygınlığını alabildiğine zayıflatır. 9 Mart 1945'te de, Japonlar Fransız yönetimini devirir, Fransızları tutuklar ve bir "Tonkin Ulusal Federasyonu" kurarlar; Annam imparatoru Bao-Dai, 1884 tarihli koruma antlaşmasına son vererek, ülkenin tam bağımsızlığını ilan eder ve Japonya'ya işbirliği vaadinde bulunur; ne var ki, Viet-Minh'te toplaşan Partizanlar, Japonlar önünde eğilmeyi reddederek onlara karşı mücadelelerini yoğunlaştırırlar;

Japonların teslim oluşlarının arkasından da, **Viet-Nam'ın bağımsızlığı**nı ilan ederler.

Böylece, Japon askeri çevrelerinin düşündükleri Uzakdoğu'yu ele geçirme planı boşa çıkar ve Büyük Doğu Asya fikri Müttefiklerin, zaferiyle suya gömülür; bununla beraber, Japonların onca yardım ettikleri milliyetçi hareketlerin başarıya ulaşmasıyla, Avrupa'nın sömürge imparatorlukları yıkılır. Bu açıdan bakıldığında denilebilir ki, Japonya boş yere savaşmış değildir.

IV
SAVAŞ SONRASINDA LİBERAL DÜNYA

Savaş sonrası kapitalist ve liberal dünya güçlükler içindedir: Bunların kaynağında, bir yandan büyük bir sanayi gelişmesi içinde olan komünist dünyanın varlığı ve sömürge halkların bağımsızlıklarına kavuşmaları yatıyorsa, öte yandan kapitalist ülkelerin iç çelişmeleri bulunmaktadır. İnsanca ve malzemece ağır kayıplara uğramadan savaştan çıkan Amerika Birleşik Devletleri, elindeki sanayi potansiyeli ve büyük sermaye birikimiyle, yeni iktisadî ve mali ezici üstünlükten yararlanarak, bu arada Avrupa'nın egemen sınıflarının sosyal devrim karşısındaki korkularını da sömürerek, Batı'nın lideri olduğunu kabul ettirir. 1948'den sonra Marshall Planı'nın iktisadî ve mali nüfuzu, arkasından 1949 Atlantik Paktı'nın getirdiği askerî plandaki bağımlılık, sonra da Soğuk Savaş, Batı ve Doğu Avrupa arasındaki uçurumu derinleştirirken, Batı Avrupa'yı da, iktisadî kalkınmasına karşın Birleşik Devletler'e karşı sürekli bir ekonomik bağımlılık içine sokar. "Amerikan İmparatorluğu" böyle başlar: Yeryüzünde *pax amerikana* adıyla sürdürdüğü barış, iktisadî ve mali egemenlik; bütün kıtalara dağılmış 900 askerî, denizsel ve hava üssü; Sovyetler Birliği ile bağlaşıklarını kuşatan bir askerî bağlaşıklıklar şebekesine dayanmaktadır. XIX. yüzyılda İngiliz üstünlüğüne benzer bir üstünlüktür bu!

Gerçekten, bu Amerikan üstünlüğü, Büyük Britanya'nın geçen yüzyılda dayattığı üstünlüğün yerine geçiyordu, ama yine de farklıydı ondan: İngiliz üstünlüğü, devrin en liberal ve en ilerletici uygarlığını temsil ederken, ve o yıllarda Avrupa kıtasında hüküm süren tutucu kurumlara karşı dikilen liberal ve demokratik hareketlere kimi zaman el uzatırken, Birleşik Devletler, tersine, dünyanın tutucu güçlerine, ulusal ve sosyal bağımsızlık hareketlerine karşı çıkanlara dayanır. Böylece, sarsılmış kapitalist yapıyı her ülkede sağlama bağlarken, uzun vadeli ona destek vererek, zorunlu reformları engelleyen güçleri iktidarda tutacaktır.

Ne var ki, 1957'den başlayarak görülen diplomatik yumuşama, Sovyetler Birliğinin gerçekleştirdiği ilerlemeler, Avrupa ekonomisindeki kalkınma, Üçüncü Dünya'da güçlenen yansızlık eğilimlerinin attığı adımlar, Vietnam'a müdahale politikasının uğradığı başarısızlık, içerde Siyahlarla Beyazlar arasındaki ırkçı gerilim, bütün bunlar Amerikan hegemonyasını zayıflatacak ve bizzat Birleşik Devletler'in içinde bir liberal politikanın gelişmesini destekleyecektir. Ancak, bunlar olurken, iktisadî alanda, dev firmaların gücünü ve onların hükümetler üzerinde baskı araçlarını daha da

artıran işletmeler arasındaki temerküz hareketi de hızlanır; öte yandan siyasal alanda, Batı'lı ülkelerde tutucu hükümetler yerlerini sağlamlaştırırken, artan sayıda askerî diktatörlükler ve Avrupa ile Birleşik Devletler'de genelkurmayların gitgide genişleyen nüfuzu, özgürlükler kadar barış için de gözle görülür bir tehdit oluştururlar. Her yanda, sol partiler, hatta en ılımlıları bile, güçsüzleştirilir ya da savunmaya itilirler.

BÖLÜM I
BÖLÜNMÜŞ VE DENGESİZLEŞMİŞ DÜNYA

İki dünya savaşında olduğu gibi, iki savaş sonrası da önemli farklılıklar gösterir aralarında. Birinci Dünya Savaşı biter bitmez bütün ülkelerde genel bir salıvermeye gidilmiş ve her yerde silah üretimi durmuştu. 29-30'da dünya iktisadî bunalımı patlak verdiğinde bile, ona savaş sanayisini güçlendirme ile çare bulunabileceğini kimse düşünmemişti. Nazilerin Almanya'da iktidara gelişleriyledir ki, insanlık tarihinde ilk kez olarak, barış zamanında, büyük bir devletin ekonomisini, -hem de üretim yeteneğinin en büyük bölümünü- silahlanma sanayisine ayırdığı görülmüştü; tehdit edilen öteki ülkeler ise, Sovyetler Birliği dışında, aynı nitelikte bir sanayiyi -ama çok daha küçük boyutlarda- tezgâhlamakla yetinmişlerdi.

Nasıl anlatmalı gelişmeleri?

Müttefikler arasında güvensizlikler

Almanya ile Japonya'nın yenilgilerinin hemen arkasından, Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği, askeri güçlerini sadece bir bölümüyle azaltırlar; dev orduları silah altında tutar, pek büyük bir silah sanayisini sürdürür ve yeni silahlar alanında hummalı aranışlarına devam ederler. Arkasından, bu görece ve geçici silahsızlanma **yoğun bir silahlanma**ya bırakır yerini; dahası, orada burada patlak veren küçük uyuşmazlıklar boyunca, savaşın şiddeti ve bütüncül (total) niteliği derinleşir, özellikle Kore Savaşı'nda böyle olur, nitekim bu savaşta bombalamaktaki vahşet -Avrupa'da- son dünya savaşındakini aşar.

Niçin böyledir bu?

Çünkü, dünya -derinden derine- **iki bloka** ayrılmıştır: Geçmişteki ortak tehlike bu iki dünyayı birbirine yaklaştırmış da olsa, iktisadî ve sosyal yapıdaki farklılıklar, tutkular ve çıkarlar onları ayırmayı sürdürüyordu. Geçmişin, Avrupa'nın merkez olduğu çok yanlı denge Sisteminin yerine, şimdi Avrupa-dışı iki "süper güç"ün, Birleşik Amerika ile Sovyetler Birliğinin iki yanlı sistemi geçmiştir. Atom silahlarının neredeyse tekeline sahip oldukları ölçüde daha da belirgindir bu iki kutupluluk. Sovyetlerin zaferi, Doğu ve Orta Avrupa'da halk demokrasilerinin kurulması, birkaç yıl

sonra da Çin'de Mao Çetung'un zaferi, "komünizmin alanı"nı -alabildiğine- yayar; 1943'ten beri Rus zaferleriyle kazanılmış saygınlık, bir otuz yıl önce zayıflığı ileri sürülen bir rejimin sağlamlığı ve askerî gücünün kendini kabul ettirmesi, eski toplum için korkunç bir darbe olur ve Anglosaksonları kaygılandırır. "Avrupa'nın yumuşak karnına" -Tuna havzasına- doğru, Stalin'in istediği "ikinci cephe"nin açılması söz konusu olduğunda, Winston Churchill'in, Berlin'e Sovyetlerden önce girmesi için Eisenhower'e verdiği öğütleri hatırlamalı! Sonra, Anglosakson otorite ve diplomatlarının, hemen her ülkenin tutucu hükümet ve kişilerine, Vichy yetkililerine, Badoglio hükümetine, Yunanistan'ın ve Yugoslavya'nın kralcı çevrelerine karşı yumuşak ve güleryüzlü tavırları hatırlanmalı! Bütün bunların gösterdiği şu: Savaşın bitiminden önce bile, Müttefiklerin kendi aralarında güven tam olmaktan uzaktı. Böylece, Birleşik Devletler'in uygulamayı hesapladıkları iktisadî ve siyasal hegemonya, daha 1945'ten başlayarak sınırlı ve tartışmalı bir haldedir; bütün ülkelerdeki "Direniş"e canlılık getiren **köklü reform umutları** yönetici sınıfları korkutmuş ve onları Amerikan saflarına itmiştir.

Avrupa'da ve Asya'da askerî harekât biter bitmez, anlaşmazlıklar, kuşkular derinleşir, her iki taraftan yakınıp sızlanmalar artar; Müttefikler arasında zıtlıklar sertleşir ve birkaç yıl içinde, -silahların alanı dışında- her alanda gerçek bir savaş niteliğine bürünür: Adı da "**Soğuk Savaş**"tır bunun ve beraberinde de, bağlaşıklıklar düzeninin altüst oluşunu getirir. 1947, bunun başlangıcı yılıdır ve 1953'te bir yumuşamanın ilk işaretleri görülür. İki büyük güç arasındaki zıtlık, sonuç olarak, her ülkede içerden bölünüşleri vahimleştirir: İki dünya görüşünün yandaşları ve hasımları birbirinin karşısındadırlar; bütün güçlerini, amansız bir mücadelede seferber eder, kimseye yansız ya da duraksamalı kalma olanağı tanımadan herkesin iki cepheden birinin "davasına katılması"nı isterler. Avrupa dışında, her kamp kendi nüfuzunu yaymanın ve durumunu güçlendirmenin arkasındadır, öyle ki her yanda uyuşmazlıklar belirir ve içlerinden bazıları, Asya'da, sınırlı savaşlar haline dönüşüp soysuzlaşırlar. Siyasal ve iktisadi sorunlar, bir üçüncü dünya savaşına hazırlanışta sıkı sıkıya birbirine bağlıdır; her parti, hasmının böyle bir savaşı patlatacağına inanır, ya da inanmış gibi gözükür; söz konusu sorunlar, çağdaş uygarlığın her belirtisine yeni bir görünüş verir, eski gerilimleri vahimleştirirken gitgide büyüyen bir istikrarsızlığa da yol açarlar. Böylece, bağlaşıklıkta hızlı bir çözülüş vardır.

Birleşmiş Milletler'in kuruluşu

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti, savaşı önlemede yetersiz olmuştu. Bu kez, Üç Büyükler, Roosewelt, Churchill ve Stalin, Yalta Konferansı'nda (Şubat 1945), yeni bir uluslararası örgütün kurulmasını kararlaştırırlar; San Francisco Konferansı da (Nisan-Haziran 1945), bu örgütün anayasasını, "Birleşmiş Milletler Şartı"nı düzenler.

Nedir yaptığı?

Şart'ın konusu, yalnız "uluslararası barış ve güvenliği sürdürmek" değil, aynı zamanda "uluslararası işbirliğini kurmak"tır da; insanların, hiçbir ayrım gözetmeden temel özgürlüklerine saygıyı sağlayacak ve sosyal ilerlemeyi destekleyecek olan, böylesi bir işbirliktir. Sorunlara eğilip bir "tavsiye kararı" verecek olan, yani sadece bir danışma rolü oynayacak bir Genel Kurul'un yanında, temel organ, o kurulca seçilen Güvenlik Konseyi'dir. Konsey, Büyük Devletler'in mutlak otoritesine tabidir; çünkü, 11 üyeden 5'i (Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Fransa, Çin ve Sovyetler Birliği) süreklidir ve her birinin veto, hakkı vardır: Böylece, aralarından ikisinin uyuşmazlığı konseyin eylemini felce uğratır. Konseyin görevi, uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümünü kolaylaştırmak, bir anlaşmazlık ortaya çıktığında hemen ama geçici olarak karar almak, kendisine yapılan yakınmaları yanıtlamaktır. Birleşmiş Milletler Örgütü (BMÖ), çatısı altında, ayrıca bir İktisadî ve Sosyal Konsey, kültürel ve bilimsel işbirliği ile yükümlü UNESCO gibi çeşitli kuruluşları barındırır. Onların yanı sıra, aynı örgüte bağlı, Uluslararası İş Teşkilatı, manda altındaki ülkelere ilişkin Milletler Cemiyeti'nin eski yetkilerini devralmış bir Vesayet Konseyi, bir Uluslararası Adalet Divanı ve bir de sekreterlik vardır.

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün işleyişi ise, körtopal oldu. Nedeni de, daha baştan beri çoğu uyuşmazlıkta büyük devletler arasında anlaşmazlıklar patlak verdi ve öteki devletlerin koalisyonu karşısında yapayalnız kalan Sovyetler Birliği'nin veto hakkını kullanması, çalışmaları aksattı. Milletler Cemiyeti vaktiyle nasıl İngiltere ile Fransa'nın elinde bir hükmetme aracına dönüşmüşse, BMÖ de, **Birleşik Devletler'in elinde bir alet** olup çıktı; özellikle 1949'dan sonra, Çin'e verilmiş olan konseyin sürekli sandalyesi Formoza yönetiminin eline kalınca, gelişme böyle oldu.

1947 yılında da bir kopuş olacak ve "Soğuk Savaş" başlayacaktır.

Soğuk Savaş

Kopuş, “**Truman Doktrini**”ni sergileyen 12 Mart 1947 günlü söylevin arkasından olur. Türkiye’ye ve komünist gerillalara karşı Yunan hükümetine askerî yardım için İngiltere’nin yerine geçmede Birleşik Devletlerin kararlılığını dünyaya açıklayan Amerikan Başkanı, amacının bu ülkelerde komünizmi ve Sovyet etkisini “dizginlemek” olduğunu belirtir. Ve Dışişleri Bakanı Dean Acheson, iki ay sonra, daha da açıklıkla konuşur: Amerikan yardımı, siyasal ve iktisadî rejimini Birleşik Devletler’in uygun bulduğu ülkelere, yalnız onlara yapılacaktır. Söz konusu yardımı örgütleyen **Marshall Planı**’nın doğrudan sonucu şu olur: İki blok kesinleşir ve komünist dünya ile Batı’yı birbirinden ayıran uçurum genişler. Gerçekten, Sovyet politikası, Avrupa’nın doğusundaki ülkeleri birbirine sıkı sıkıya perçinlemenin arkasına düşer; öyle ki, bir tür Marshall Planı da Doğu Avrupa için yaratılacak ve blok Bata blokundan bütünüyle bağımsız bir gerçeklik olup çıkacaktır.

Artık, bloklardan birinin alacağı her kararı, öteki -mutlaka yanıtlanması gereken- bir saldırı olarak görür ve yanıtlardan her biri de, yeni savunma hazırlıklarını gerektirecek bir tehdit olarak yorumlanır. Böylece, zıtlıklar artar ve kuşkular derinleşir. Her iki tarafın düşüncesi içtenlikle şudur: Eylemleri sadece savunma amaçlıdır ve hasmınınkiler ise saldırı niteliğindedir. Batı, iktisadî anlaşmaları ve Kominform’un kuruluşunu bir komünist saldırı olarak görüp siyasal ve askerî bağlaşıklık planlarını hızlandırır: Brüksel’le Büyük Britanya, Fransa ile. Benelux devletleri arasında bağlaşıklığa, 1952’de Yunanistan ile Türkiye’nin de katıldıkları, on iki devletin imzaladığı **Kuzey Atlantik Antlaşması** eklenir.

> *Savaşın ertesinde yapılan antlaşmalar, sadece Almanya’nın olası bir saldırısına karşı iki yanlı birer antlaşma iken, Kuzey Atlantik Antlaşması, adını anmasa da, açıktan açığa Sovyetler Birliği’ne karşı yöneltilmiştir. 4. Madde şöyle der: “Taraflar, aralarından birinin ülke bütünlüğü, siyasal bağımsızlığı ya da güvenliğinin tehdit altında olduğunu anladıklarında, birbirlerine danışacaklardır.” Bu bulanık terimler, bağlaşık ülkelerden birine karşı sadece silahlı saldırıyı değil, komünizme yatkın bir çoğunluğun iktidara gelişini de hedeflemektedir. Böylece, Kuzey Atlantik Antlaşması Marshall Planını tamamlıyor ve askeri ve ekonomik iki yardım kategorisi tek bir yardımın iki görünüşü oluyordu. Bu cümleden olmak Üzere, Yunanistan’a, Türkiye’ye, İran’a,*

Kore ile Filipinler'e yardım eli uzatılır. Bir "Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü" (NATO) kurulur ki, ortak bir genelkurmayı vardır ve beş yerel grubun harekâtını yönetir. Bütün imzacı devletler, yeniden silahlanacak, siyasal planda ve iktisadî planda bütünleşeceklerdir; katılan ülkelerin orduları güçlendirilir, malzeme, komuta ve savaş yöntemleri bir örnekleştirilir. Bağlaşıklar özellikle, güçlü bir Alman ordusunu yeniden kurmaya çalışırlar; olası bir Sovyet saldırısına karşı etkili tek engel odur.

Giderek, soğuk savaş doruğuna varır: Amerika'nın atom silahındaki önceliği kaybolmadan bir önleyici savaşın gerekliliğine inananlar vardır; halk demokrasileri denen ülkelerin "kurtarılma"larını savunanlar vardır; Çankayşek'ten yana çıkıp askerî ve mali bakımdan desteklenmesini isteyenler vardır. Bütün bunlar, bir **siyasal sertleşme**ye yol açarlar. Bununla beraber, şöyle düşünenler de vardır: Amerikan politikası bir "barış içinde bir arada olma"yı kabul etmelidir; öyle olduğu için de, Çinhindi savaşına doğrudan müdahaleden vazgeçmeli, Formoza'nın savaşçı girişimlerini frenlemeli ve Doğu ile diyaloga yeniden girişilmelidir.

Arkasından bir "geçici yumuşama" görülür.

Nasıl?

Geçici yumuşama ve çift kutuplu dünya

Gerçekten, Birleşik Devletlerin bağlaşıkları, özellikle de Büyük Britanya, Amerikan yönetiminin girişimlerini çekingenlik duymadan izleyemezlerdi. 1949'dan beri Sovyetler Birliği atom bombasına sahipti ve çok geçmeden de hidrojen bombasını elde edecektir; bu koşullarda açıktır ki, yeni bir dünya savaşı, yalnız giderilmesi imkânsız yıkıntılara yol açmakla kalmayacak, Batılı ülkeler, başta da Amerika'nın temel hava üssü olan İngiltere, yıkıntıya ilk uğrayan ülkeler olacaktı. Öte yandan, Alman ve Japon sanayi gücünün yeniden diriltilmesi, çok geçmeden tehlikeli bir ticaret rekabetinin kapısını açarken, Almanya'nın silahlanması bir öç alma savaşı tehlikesi de yaratabilirdi. Bunun gibi, Çin Halk Cumhuriyetinin Birleşmiş Milletler'den çıkarılması gitgide daha az savunulur bir davranıştır; nitekim ülkenin rejimi otururken, çoğu devlet, bu arada İngiltere yeni devleti resmen tanımıştır. Son olarak, Batı Avrupa'nın iktisadî güçlükleri, Çin'le olsun Doğu Avrupa ülkeleriyle olsun ticaret ilişkilerinin kesilmesinin bir sonucudur da ve Avrupa'nın, hatta Amerika'nın çıkarları,

alışverişin yeniden başlamasını gerektirmektedir. Dahası, Avrupa'lı ülkelerde, özellikle de Fransa'da yansızlık politikasındaki ilerlemeler, güce dayanan bir politikayı savunanları düşünmeye davet eder durumdadır: Silahlanma yarışı, güvensizliği hafifletecek yerde derinleştirecektir; gitgide açık olan şey, bir üçüncü dünya savaşı istenmiyorsa iki dünyanın **barış içinde bir arada yaşama**sının mümkün olan tek çözüm olduğudur, 5 Mart 1954'te Stalin'in ölümü, başlamış olan bir yumuşamayı daha da kolaylaştırır. 1954'te de Cenevre Konferansı toplanır: Batı'lı iki önemli devlet, Büyük Britanya ile Fransa, Birleşik Devletler'den bağımsız hareketle, ilk kez, Halkçı Çin'le, Çinhindi konusunda, eşit bir zeminde görüşürler ve yeni bir anlayışın ilk örneğini verirler.

Bununla beraber, Doğu Asya'da ve özellikle de Ortadoğu'da Sovyet nüfuzunun artması, güvensizlik ve korku kaynağıdır Batı'lı ülkelerde; Sovyet ordusu Macaristan'a girince, yumuşama da sorun haline gelmiş görünür. Ne var ki, Fransız ve İngilizlerin Süveyş'e müdahale etmeleri, yalnız bir sınırlı savaşa değil bir dünya savaşına yol açma tehlikesi yaratır; böylece yumuşama, kendini daha da dayatır haldedir. Öyle olduğu için de, Birleşik Devletler'le Sovyetler Birliği, ilk kez olarak, harekâtı durdurmada anlaşılırlar. Aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin kıtalararası füzeler konusunda gerçekleştirdiği ilerlemeler, bir "terör dengesi" yaratarak bir atom savaşı tehlikesi bakımından daha duyarlı kılar insanları. O tarihten başlayarak da, zıtlıklar hafifler ve bir "buzların erimesi" döneminin açılışına doğru yol alınır; bunun bir sonucu olarak da, Sovyet yönetiminin başı, Nikita Kruşçev, 1959 Eylülcünde Birleşik Devletlerin gözalıcı bir ziyarette bulunur.

O tarihten başlayarak, Asyalı ve Afrikalı yeni devletlerin kitle halinde Birleşmiş Milletler'e girmesi, şu gerçeği çarpıcı biçimde somutlaştırır: Dünya **organik bir bütünlük** içindedir ve hiçbir devlet ötekilerden kendini soyutlayamaz. Dünya çapındaki olaylar, artık yalnız Avrupa'nın olayları değildir; Karayipler Denizi'nden Afrika'ya kadar uzanan bölgede olup bitenler de herkesi ilgilendirir ve dünya barışını tehlikeye atma sakıncasını taşırlar. Dahası var: Avrupa'nın sorunlarıyla dünyanın geri kalanının, özellikle de Pasifik dünyasının sorunları arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu sonuncular birinci plana çıkmışlardır. Öte yandan, yumuşama, dünyanın, iki büyük devleti çevresinde, **çift kutuplu bir dünya**ya dönüşmesini etkilemiştir. Ne olursa olsun, "din savaşları" atmosferi, Senatör McCarthy

ile J. Foster Dulles'ın anladıkları biçimde iyi ile kötü arasında amansız bir savaş anlayışı değişmiştir, bloklar bir evrim içindedir, hatta parçalanmaya doğru gitmektedirler: Örneğin Bağdat Paktı'nın bir üyesi olan Pakistan, Hindistan karşısında Çin'le işbirliğine gidebilmektedir.

Ancak, kendisinde komünizme karşı mücadele misyonu gören ve bu sıfatla da her türlü liberal ya da reformcu harekete müdahale hakkına sahip olduğunu sanan Birleşik Devletler'in hegemonya politikasını göz önünde tutmalıdır; Birleşik Devletler, hem pek önemli askeri olanaklara, hem de askerî ve iktisadî bir casusluk şebekesine (CIA) sahiptir ve o yolla her araca başvurup istediği bilgiyi toplamakta, gerektiğinde baş eğmeyen yönetimlere karşı hükümet darbeleri düzenleyebilmektedir. Her örnek bir yana, Güney Vietnam'daki iç savaşa müdahale bir yok etme savaşına dönüşmüştür; Afrika'da ve Latin Amerika'da kukla hükümetler yaratma oyunu, bağımsızlık karşısında bir tehlikedir. Bağımsızlık arkasındaki yeni devletler ise, iç tutarlılıklarını sağlamak için saldırgan bir milliyetçiliğe başvurmaktadırlar.

Böylece, bir **çelişme** vardır: İlerleme yoluna çok eskiden çıkmış devletlerde uluslararasılık yolundaki eğilimlerle, birbirine rakip yığınla küçük devlet halinde parçalanış arasındaki bu çelişme, çağımızın gözönünde tutulması gereken bir paradoksudur.

Dahası var...

Savaşın yeni koşulları

Son olarak, nükleer silahların varlığı, eski güçler dengesini derinden derine değiştirmiş ve devletler arasındaki ilişkilerde yepyeni durumlar yaratmıştır. Pratikte, bunların sadece iki büyük devletin elinde olması, bir "**terör dengesi**"ne yol açmaktadır: Küba'ya Sovyet füze üslerinin yerleştirilmesi dolayısıyla pek büyük bir uyuşmazlığın patlak verdiği bir anda, etkili olduğu da görülmüştür bu dengenin.

Gerçekten, o ana kadar, "klasik" silahları kullanarak, yani son dünya savaşı boyunca kullanılmış silahlara başvurarak gelişmişti uyuşmazlıklar. 1945'ten başlayarak ortaya çıkan bütün savaşların özelliği buydu: İsrail'le komşuları arasındaki savaşta, Kore'de, Çinhindi'nde, Cezayir'de, Güney Vietnam'daki savaşlarda... hep böyle olmuştu. Ne var ki, çatışmalar bitince bilimsel araştırma da bitmiyordu, tersine kesin sonuçlar elde ediyordu. Pek yetkinleşmiş "klasik" silahlarla nükleer silahlara, bitkileri yakıp yok eden ve salgınlara yol açan biyolojik silahları; öldürmeyen ama her türlü direnme

yeteneğini yok eden gazları eklemeli. Böylece, yıkma gücü, aklın almayacağı, neredeyse sonsuz ölçüde artmıştı: Yeni bombalar, İkinci Dünya Savaşı'na son veren Hiroşima'daki atom bombasından 1.000 kez daha büyük bir yıkma gücüne sahipti. Bunlar olurken, topların etki mesafesi 150 mile, uçaklarınki 5 ila 6.000 mile, füzelerinki de 8.000 mile çıkmıştı. Böylece, karadan ya da denizaltından atılacak atom silahlarının etkisi dışında kalacak -insanın oturduğu- hiçbir nokta yoktur artık. Dahası, bu silahlar kilometrelerce genişlikteki alanları yangın yerine çeviriyor, havayı ve suyu kirletiyor ve "serpintiler"i de uzun süre tehlikeyi sürdürüyordu.

Ne yapılmalıydı o halde?

Savunmanın ilkesi şudur artık: öyle bir "savunma gücü" yaratmalıdır ki, vereceği karşılık olası bir saldırganı korkutacak kadar büyük olmalı ve onun bir uyuşmazlığa girme tehlikesini göze almasını engellemelidir. Bu güç, atom silahlarının stokunu yapma bir yana, havada üstün olmayı, pek etkili bir radar şebekesine sahip olmayı, uzaktan kumandalı füzeleri elde bulundurmayı, silah depolarının, fabrikaların ve iaşe merkezlerinin dağıtılmasını, insanlar için yeraltında dev sığınakların yapılmasını gerektiriyor: Özetle, bütün bunlar, **hayali aşacak genişlikte giderlere** yol açıyor ki, pek zengin kimi ülkelerin bütçelerinin sırtına binmiş korkunç ağırlıklardır ve öteki ülkelerin ise düşünemeyeceği "lüks"lerdir.

Dahası var...

Dünyanın iktisadî ve siyasal dengesizliği artmıştır

Savaş, üretime -daha önce bir örneği gösterilemeyecek- bir **atılım** getirmişti. Kapanmış ya da tam üretkenlikten uzak düşmüş işletmeler, yeniden üretime koşulmuş ve tam işler hale getirilmişti; yeni fabrikalar yapılmış, yeni şantiyeler açılmıştı: Yalnız Birleşik Devletler'de ve Kanada'da değil, Brezilya'da, Arjantin'de, Şili'de, Güney Afrika'da, Avustralya'da, İspanya'da, Türkiye'de, İsveç'te, Orta Avrupa'da Almanya'nın işgal, ettiği ülkelerde durum buydu; Sovyetler Birliği'nde, üretim gücünü alabildiğine çoğaltmıştı. Aynı zamanda yöntemler de iyileştirilmiş ve verim de, pek büyük ölçüde, belki yüzde 20 artırılmıştı.

Böylece, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, onca belirginleşmiş **dünya ekonomisindeki dengesizlik**, üretimdeki bu dev artışla daha da şiddetlenmiştir; sanayileşmiş ülkeler, eskisinden çok daha fazla olarak, iç pazarlarını korur haldedirler ve dış mahreçler ararlar. Uluslararası rekabet ve bu mahreçler için mücadele şiddetlenir; savaşın yoksullaştırdığı ülkeler,

dışardan aldıklarını ödeyebilmek için eskisinden de fazla dışarıya satma ihtiyacı içinde olduklarından, bu süreçten etkilenirler. Bu ekonomiyi, kendisini tehdit eden bunalımlara karşı koruyacak olan tek çare, **devletin** dikkatli bir **müdahalesi**dir. Oysa, dünyanın bir bölümü sosyalist ekonomiyi kabul etmiştir ve öyle olduğu için de, geniş ölçüde elden çıkmıştır, giderek mümkün mahreçler olmaktan uzaktır. Artık, liberal ve kapitalist bir dünyanın karşısında bir köşeye sıkışmış 1918'in tek başına Rusya'sı yoktur; 1945'te, bir yandan Sovyetler Birliği ile Halk Demokrasileri bloku vardır ki, 1949'da uçsuz bucaksız Çin'le büyüyecektir; Öte yandan, sömürgeleştirilmiş halkların ayaklanışı ve egemenlik altındaki halkların bağımsızlık hareketiyle zayıf düşmüş bir kapitalist dünya vardır; özellikle Asya'da, milliyetçi hareket, beklenmedik bir hızla gelişir ve bağımsızlık kazanır; Afrika'da, sömürge imparatorlukları çökmüştür. Bütün bunların sonucu olarak da, dünya, Avrupa'nın ve Birleşik Devletler'in üstünlüğü önünde sürgit eğilmeyi açıktan açığa reddeder.

Böylece, içinde yaşanılan dönemde, 1914'ten beri başlayıp süren Avrupa'nın gerilemesi ve siyasal ve iktisadi liberalizmin çöküşü, hızlanır durumdadır; öyledir çünkü, soğuk savaş atmosferi ve dünyanın iki bloka ayrılışı, liberal ilkelere uygun değildir. Aynı zamanda, sömürge imparatorluklarının tasfiyesi ve renkli halkların bağımsızlığı, Süveyş'ten gerisin geriye dönüş, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün sorunlara çözüm getirmekteki güçsüzlüğü, bütün bunlar, beş yüz yıldan beri yeryüzünü sömürgeleştirmeye girişmiş güçlerin hegemonyasının sonuna varıldığının işaretleridir; üstelik, onların gönencinin temellerini de tehdit etmektedir bunlar.

BÖLÜM II
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Birinci Dünya Savaşı'ndan beri yeryüzünün en büyük gücü haline gelmiş olan Amerika Birleşik Devletleri, 1945'ten sonra zayıf düşmüş ya da çöküntüye uğramış bütün öteki devletler üzerinde, tam bir hegemonya değilse de **ezici bir üstünlük** uygulamaktadır.

Dünya nüfusunun yüzde 7'sine sahip ve yeryüzü topraklarının da yüzde 7'sini kaplayan Birleşik Devletler, dünya gelirinin üçte birini aşan bir ulusal geliri elinde tutmaktadır; 1950'de 151 milyon, 1967'de de 200 milyon Amerikalı dünya mamul madde üretiminin yüzde 60'ını gerçekleştirir ki, yeryüzünün geri kalan iki milyar halkının ürettiğinden fazladır bu. Altın ve döviz rezervleri -Sovyetler dışında- dünya yekûnunun yüzde 78'ini temsil ediyordu. Hemen her iktisadi kesimde, öylesi bir üretim düzeyine sahiptir ki, ona dayanıp uluslararası piyasada fiyatları saptar ve öteki ülkeler ekonomik ve siyasal alanda onun dayattığı koşullara uymak zorundadır. Özetle, savaşın ertesinde, liberal dünyanın tartışılmaz "lider"i olup çıkmıştır.

Nasıl?

LİBERAL DÜNYANIN'TARTIŞILMAZ LİDERİ

Bu liderlik, başta sanayi potansiyelinin eseridir.

Üretimdeki artış

Genel olarak, sanayi potansiyeli, yansızlığını sürdüren ülkelerde olduğu gibi bütün savaşan ülkelerde, savaş boyunca arttı; durmadan bombalanan Almanya'da bile öyle oldu. Ne var ki Birleşik Devletler, Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde olduğundan da fazla, **dev boyutlara ulaşmış** bir **sanayi gücü**ne sahip bulunuyordu: 1945'teki sanayi üretimi 1939'dakinin iki katıdır. Bu sonuç şunun eseridir: Hem üretim cihazı ile el emeğinden tam anlamıyla yararlanılmıştır, hem de yeni dev fabrikalar kurulmuştur. İşsizlik, alabildiğine tasfiye edilmiştir: 1939'da işsiz sayısı 9.480.000 iken 1944'te 670.000'e düşmüştür. Dahası, silahlı güçlerin artmasına karşın, kullanılır el emeği göz alıcı biçimde çoğalmıştır; çünkü, tarım emekçilerinin sayısı gerilerken, kadınlara, gençlere ve yaşlı insanlara çağrı çıkarılmıştır.

Savaş sona erdiğinde, Birleşik Devletler 684 milyon ton kömür (dünyadakinin yarısı), 244 milyon ton petrol (dünyadakinin 2/3'ü), elektrikte dünya üretiminin yarıdan fazlasını üretmektedir; sanayi, 95 milyon ton çelik, bir milyon ton alüminyum, 20 milyon ton gemi, 100.000 uçak, 1.200.000 ton sentetik kauçuk sağlayacak biçimde donanmıştır. Ülke, dünyanın en büyük ticaret donanmasına (İngiltere'ninkinden üç defa daha fazla) sahiptir ve sadece hava uçak taşımacılığının elinde 15.000 uçak bulunmaktadır.

Savaşın sona ermesi, silahlı güçlerin bir bölümünün salıverilmesi ve silahlanma sanayisinin bir bölümünün de durdurulması, ekonomiyi yeni koşullara uyma sorunuyla karşı karşıya bırakırsa da, sorun, büyük güçlüklere uğramadan hızla çözülür. 1945'ten 1949'a işsizlik yeniden baş gösterirse de, üretim de -bir bütün olarak- yüksek düzeyini sürdürür. Genel yaşam düzeyinde de, eskisine oranla -hissedilir- bir yükseliş vardır.

> *Savaş sonrasının ilk yıllarının bu olumlu tablosunu sağlayan nedenler şunlardır: Üretim gücü, Amerikan nüfusundaki çoğalmanın yanı sıra, bu halkın savaş yıllarında yoksun kaldığı tüketim mallarında "sonradan yapılan talep" sayesinde az çok korunabildi. Böylece, pek büyük çapta otomobil, ev eşyası, radyo alımı oldu; lojmanlar yapıldı; bu satın alma ve inşaatlar, savaş sırasındaki zorunlu tasarrufun önüne açılan ödeme kolaylıkları ve tüketime hızla kredi verme yoluyla, sağlandı. İç ticaretteki bu açılıp genişlemeye, dış ticaretin oynadığı rolü de eklemeli. O yıllarda, dünya piyasasına ham madde, Avrupa'ya gerekli makineleri, Avrupa ve Asya'nın istediği yiyecek maddelerini sağlayacak durumda olan, sadece Birleşik Devletler'di.*

Bununla beraber, 1949'da eğilim tersine döner ve bir **durgunluk** başlar: Nedeni de, Avrupa ülkelerinin tarım ve sanayi üretimindeki derlenip toparlanmaları ile, iç piyasadaki alımların azalışıdır. Temel sanayi dallarında üretim düşer; özellikle, tarımda birbiri arkasından bol hasat fiyatlarda pek hissedilir bir düşüşü de beraberinde getirir ve vahim bir bunalıma yol açar; 4 milyona yakın insan işsizdir ve 1950 yılının başlarında bu rakam 4.500.000'i aşar.

Neyle savuşturulur bu bunalım tehdidi?

Bu bunalım tehdidi, **devlet müdahalesi** ile **silahlanma politikasına** yeniden başvurarak savuşturulur.

Başkan, kredi ve ulusal geliri etkileyecek yetkilerini hemen kullanır: Kredili satışlarda süreler yeniden saptanır; büyük bayındırlık çalışmalarına girişilirken vergiler azaltılır; çiftlik sahiplerine bol kredi sağlanır; son olarak, Avrupa ile Asya'nın yardıma muhtaç ülkeleri için meta siparişleri çoğaltılır.

İmkânları kıt ülkelerin Birleşik Devletler'den alımlarını sürdürmek amacıyla, kredileri artırılır, hatta bağışta bulunulur, yani "olası alıcılara alımları oranında yardım yapılır". 1948'den başlayarak bağışlar artar ve borç vermeler azalır: İşsizlik ve sosyal karışıklıkların sosyalist bir planlamaya götürebileceği ve Sovyetler Birliği'ne karşı "Amerikan savunma sistemi"ni oluşturmada Birleşik Devletler'e bağlaşıklığı gerekli ülkeler, yani Çin, Filipinler, Kore, Japonya, Türkiye, İtalya, Fransa, Avusturya, Yunanistan, Almanya, **Marshall Planı** çerçevesinde, ödenmeyecek kredilerden, bedava emtiadan, uzun vadeli ödünçlerden yararlanırlar.

Son olarak, 1950'den başlayarak, **Kore Savaşı** yetişir imdada ve Batı Avrupa'nın yeniden silahlanması gündeme girer. Yeni bir sanayi ve teknik seferberliği demektir bu. Kore Savaşı'nın 1953'te sona ermesiyle yeni bir durgunluk yaşanır; işsizlerin sayısı 1954 Mart'ında 4 milyona yaklaşır. Ona da çare, yeniden devletin müdahalesi olur: Sanayi yatırımları artar, üretim gücü yükselir; kabaran stokları ise, sayısı çoğalan tüketiciler alım güçleri ile azaltmaya, çalışacaklardır.

Amerikan yayılışı ve Marshall Planı

"Demokrasilerin askerî fabrikası" olan Birleşik Devletler, bütün bağlaşıklarına, Ödünç-kiralama Kanunu'na dayanıp savaş için gerekli silah ve maddeleri sağlar. Ne var ki, borca batmış ülkelerin borçlarını ödeyebilmek için yeterli ne dolar ve altını vardır, ne de sunacağı mal. Öte yandan, bu ülkeler, kendileri için gerekli yiyecek maddelerini, hammadde ve aletleri sağlayabilmek için, ivedi sermaye ihtiyacı içindedirler. Bu durum ve onun ezici ağırlığı ve önemi, Birleşik Devletler'e, komünist olmayan bütün dünyada önde gelen mevzileri ele geçirmenin yolunu açar.

Alışverişi mümkün kılmak amacıyla, Birleşik Devletler, ilgili ülkelere, *Export-Import Bank* aracılığıyla ödünç vermeye gider; 1947'den sonra da Marshall Planı devreye sokulur ki, mal olarak bağış (genel olarak yüzde 80)

ile uzun vadeli bir ödüncü (yüzde 20) öngörüyordu, Böylece, Amerikan yayılışı, esas olarak **mali bir biçim** alır; yabancı ülkelerde pek önemli boyutlara varmış olan yatırımlar, 1949'dan sonra Başkan Truman'ın, geri kalmış bölgelerin Amerikan özel yatırımlarıyla değerlendirilmesine ilişkin 4 Nokta'sı ile daha da gelişir.

> *Amerikan sermayesini çeken, özellikle petrol ve maden sanayisi, kauçuk sanayisi ve kimya sanayileri oldu: Kanada'da, Latin Amerika'da Brezilya'da ve Karayipler bölgesinde, Avrupa'da ve özellikle de onların Afrika'da ve Ortadoğu'daki topraklarında yayılıyordu bu sanayiler. Dünya petrol rezervlerinin 2/3'üne sahip olan Yakın ve Ortadoğu'da, Amerikan devleti, Amerikan kumpanyalarına yardım etti: Standard Oil, Socony Vacuum ve Aramco, Irak'ta, İran'da, Kuveyt'te, Mısır ve Suudi Arabistan'da İngiliz çıkarlarını sınırlandırmaya ya da safdışı etmeye çalıştılar; Güney Amerika'da, Birleşik Devletler üretimin 2/3'ünü ve Venezuela'da rafinajın 3/4'ünü denetlerler.*
>
> *Havacılık alanında ise, Birleşik Devletler, "göklerin tam özgürlüğü"nün savunucusudur; dev hava şirketleri, liberal dünyanın bütün ülkeleriyle doğrudan bağlar kurmuştur.*

Marshall Planı'na gelince... Görünüşte insansal gerçeklerden ve komünizmin tehdit ettiği belli bir yaşam anlayışını savunma kararlılığından hareket edilmişti; ne var ki o da, dünyada Amerikan nüfuzunu -en etkili biçimde- yayıp sağlamlaştırmanın, giderek **Amerikan yayılışının aracı** olup çıkar. Dört yıl içinde, ödünç ya da bağışlar yoluyla, Avrupa ülkelerine, iktisadi kalkınmaları için gerekli dolarları sağlaması istenen plan (*European recovery program*), 16 Batı ülkesini kapsayan Avrupa İktisâdi İşbirliği Örgütü'nün kuruluşunun arkasından 1948'de yürürlüğe girer. Kanun maddeleri, "Amerikan ekonomisinin korunması" yolunda önlemler almaktadır: Her ülke, bütçesini dengelemek ve parasını sağlamlaştırmak için Amerikan mal ve gereçlerinden yararlanmayı, katılan başka ülkelerle işbirliğini, Amerika için gerekli hammaddelerin (krom, tungsten, antimuan, vb.) Birleşik Devletler'e geçişini kolaylaştırmayı üstlenir. Mal ve gereçler, ödünç ve bağışlardan yararlanma -işadamlarının yönetimindeki- iktisadî işbirliği idaresince inceden inceye izlenir ve denetlenir. Ayrıca katılan

ülkeler, nadir ve stratejik hammaddelere Amerika’nın serbestçe kavuşmasının yolunu açarken, bu ülkelerde Amerikan özel yatırımlarının gelişmesini de destekleyeceklerdir. Bütün bu nitelikler, Marshall Yardımı “Güncel Güvenlik Yardımı” denen şeyle birleşince daha da belirginleşir ve 1952 yılından başlayarak da Özellikle **askerî** bir niteliğe bürünür.

Marshall Planı’nın uygulanması, Avrupa’lı devletlere, **klasik liberal yöntemlerle** ekonomilerini kalkındırmanın yollarını açtı; ekonomiye bir yük getiren güdümcülüğün ve planlamanın uzağında tuttu onları. Birleşik Devletler de, böylece, sefalet ve güvensizliğin sosyal karışıklıklara yol açıp kapitalist düzeni tehdit edeceği, giderek komünizme kayma olasılıklarının ortaya çıkacağı ülkelerde, kendi iktisadî ve siyasal ilkelerinin zaferini sağlıyordu; özgür girişim uygulanmalıydı her yanda. Ayrıca bu yolla, satılmamış ürün stoklarını dağıtarak, kendi tarım sorununu -bir ölçüde- çözmüş oldu.

Öte yandan, planın yürütülmesinde gözetim, Amerikan otoritelerini, başka ülkelerin plan ve uygulamalarını denetlemelerinin kapısını açtı (Fransızlar, Monnet Planı’nı Amerikalıların önüne koymak zorunda kaldılar); hoşlarına gitmeyen her noktada da müdahalede bulundular, kendi görüşlerini dayattılar. Müdahale yalnız ekonomiyle sınırlı kalmadı, yardım edilen ülkelerin **bütün politikasına** yayıldı; çünkü şart koşulmuştu: Birleşik Devletler’in ulusal çıkarıyla uzlaşmaz olduğunda yardımdan vazgeçilecekti; bu ise yardım alan hükümetleri uysallığa çağırıyordu.

Son olarak, “stratejik maddeler”in Doğu ülkelerine yollanmasına konulan yasaklar, Doğu ile Batı arasındaki ticaret ilişkilerini en aza indirdi ve **Batı’nın** Birleşik Devletler’e **iktisadî bağımlılığı**nı artırdı.

Tarımda bunalım

Amerikan ekonomisinin en zayıf kesimi olan tarım kesimi **kötüye gidişi**ni -gitgide daha fazla- sürdürür, ulusal gelirdeki payı olsa olsa 1950’de yüzde 7,2, 1955’de de yüzde 5,6’dır; tarımdaki nüfus, savaş sırasında ve sonrasında durmadan azalır: 1947’de toplam nüfusun sadece yüzde 19’u iken, 1965’te yüzde 6,5’i olur. Öyle de olsa, savaş ve savaş sonrası, tarıma elle tutulur bir gönenç sağlamıştı; daha da genişleyen ulusal ve yabancı istemin hareketlendirdiği üretim, makineleşmeyi, gübre kullanımını, böcek öldürücü ilaçlamayı, melezleştirme yöntemlerini geliştirmişti.

Ne var ki, 50'li yıllarda, işletmelerin merkezîleşmesi artarken, tarım işletmelerinin sayısı da düşmeye başlar: 1945'te 5.859.000 iken, 1964'te 3.474,000 olur. Özellikle Güney ve Güneydoğudadır ki, sıradan bir baraka ile, tek bir katıra sahip yoksul işletmeler bulunmaktadır; oysa Batı'da, sanayileşmiş geniş topraklar, "tarımsal fabrikalar" görülür: Pek gelişmiş makineleşme, kaçınılmaz olarak mülkiyette toplaşmaya da götürür, çünkü büyük işletmelerde verimlidir bu. Böylece, küçük üretimin gerilemesi hızlanır. Aslında, 1930'dan beri durmadan hızlanan teknolojik devrim, yetkinleşmiş kredi ve ticaret teknikleri, yeni bir tarım kapitalizmine varmıştır; gitgide genişler de olsa, gitgide sınırlı insan ve işletmeyi yararlandırmaktadır bu kapitalizm; 1946'dan başlayarak, çiftliklerin yüzde 3'ü ticarete dönük tarımsal üretimin üçte birini yaratmaktadır.

Böylece, üretim artışını sürdürür, ancak iç tüketim ve dış satımda büyük artışa karşın, tahıl stokları her yıl çoğalır, depolar da yetmez hale gelir. Durum umutsuzdur, çünkü satılmadan kalan dünya stokları da gitgide birikmektedir. Aşırı üretimin sonucu olan bu derin bunalıma çare olarak, ulusal beslenmeye çekidüzen getirilirken, dünyanın az beslenen yüzlerce milyon insanına bu yiyecekleri gönderme örgütlenir. Dışarıya bedava yollama olsa olsa geçici ve devede kulak kabilindendir; tarımda bunalımı asıl frenleyen, **devletin sürekli müdahalesi** olur ki, fiyatları destekleme politikasına dayanır; bundan yararlanan da, sadece pazar için çalışan tarımcılar, yani orta ve büyük çiftliklerdir. Bir görünen de şudur: 1950'den başlayarak, tarım gelirleri her yıl -düzenli olarak- azalmaktadır.

Devletin artan müdahalesi

Böylece, devletin müdahalesi, yalnız tarım için değil, **tüm alanlarda** görülen bir olgudur. Öyledir, çünkü 1929 büyük bunalımının anılan, geçmişin tam liberalizmine dönüşü engeller. Bütün insanlara egemen olan güvenlik kaygısıdır ki, 1945 tarihli *Employment act*'ta pek güzel dile getirilir: Her hükümetin yurttaşları karşısında görevleri vardır, yetkilerini "azami istihdam, üretim ve alım gücü"nü sürdürmek için kullanmalıdır; 20'li yılların liberal devleti ölmüştür ve şimdi karşısında bulunduğumuz "iktisadî sistemin ilkesi özgürlüktür, ne var ki o sistem, ancak **güçlü bir müdahalecilik**ten yararlanarak ayakta durur, genişler ve yanlışlarını düzeltebilir". İşletmecisinden işçi sendikalarına ve tarımcısına kadar, herkesin gözü devlettedir ve ona güvenirler. Herkes, girişimciyi karar verme iktidarından yoksun kılacak sert bir planlamacılığa götüren güdümcülüğün

karşısındadır, ama herkes bir müdahale ister; bunun gerçekleşmesi ise kolaydır, çünkü işadamlarının çıkarları ile ulusun çıkarlarının birbirine denk _ düştüğüne inanıldığından (“*General Motors* için iyi olan, Amerika için de iyidir!”), devletin ekonomik hizmetleri, hemen hemen hep sanayicilerle bankacılara emanet edilmiştir. Öte yandan, yol gösterici bir planlamanın başlangıcı sayılabilecek bir mekanizma vardır; işletmelerin planlama servislerinden Başkanın Yıllık İktisadî Rapor’una (*Economic report*) kadar, bu görülür.

Devletin iktisadî yaşamda üstlendiği yeni rolün nasıl büyüyüp geliştiğini, bütçeden de anlamak mümkündür: Federal bütçe, 1929’da 3 milyar dolarken, 1948’de 42 milyar doları aşmıştır. Federal görevli sayısındaki büyük artış da çok şeyi anlatır. Bu koşullarda, daha önceden başlamış olan bir gelişmenin, yani federal eylemin yerel eylemin yerini almasının daha da hızlandığını söylemek şaşırtıcı değildir; bu yeni federalizm, üye devletleri Birlik’in politikasını yerine getiren görevlilere dönüştürmektedir gitgide. Zaman zaman yetkilerini aşıp Kongre’nin karşısında dikilen Yüksek Mahkeme de, görevi kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyen bir mahkeme olup çıkmıştır artık. Kongre ise, her iki kanadıyla, Başkanın mutlak gücünü artırıp duran çerçeve kanunlar oylamakla yetinmektedir. Buna bir tepki, olmak ve 1944’te dördüncü kez seçilen F.D. Roosevelt’in “diktatörlüğü”ne karşı çıkmak üzere, aynı kişinin üçüncü aday: lığını yasaklayan bir Anayasa değişikliğine gidilmiştir ve söz konusu değişiklik 1951’de yürürlüğe girmiştir.

TOPLUMUN YAPISI VE POLİTİKA

1949’la 1953-1954 yıllarındaki durgunluklara karşın, genel gönenç, *New Deal*’in miras bıraktığı sosyal yasalar, oldukça yüksek bir alım gücünü sürdürmede etkili oldu. Bununla beraber, sosyal eşitsizlik de pek büyük olarak kalır.

Sosyal eşitsizlik ve işçi sınıfının zayıflığı

Sosyal eşitsizlik, yükselen fiyatlar karşısında 1958’de 3.000 dolarlık bir gelirden ileri gelmektedir; yoksulluğun sınırıdır bu! 2.000 dolardan aşağı gelirlerin oranı 1941’de yüzde 64 iken, 1948’de yüzde 26,5’e düşer, 1957’de de yüzde 14,9 olur; ama buna karşılık 5.000 doların üstündeki gelirlerin sahipleri, 1941’de nüfusun yüzde 4’ü iken, bu oran 1948’de yüzde 25,9 ve 1954’te de yüzde 34 olur. Böylece, eline 2.000 dolardan az geçen pek yoksul insanların sayısı çok düşmüştür, ancak durumları yaşam

pahalılığının yükselişi yüzünden ağırlaşmıştır; nüfusun beşte biri, yoksulluğun sınırlarındadır ve zenginlerin sayısı görece azdır; yaşam düzeylerindeki eşitsizlik, on beş yıldan beri hafiflemiş olsa da büyük çaptadır. 1952'de anonim ortaklıklarında pay sahibi 6.500.000 kişi nüfusun yüzde 7'sinden azken, onlar arasında dörtte biri 10.000 dolardan fazla kazanmakta ve binde 1'de toplam payların yüzde 42'sini almaktandır. "Öyle görünüyor ki, Amerikalıların en fazla yüzde 0,2 ile 0,3'ü, büyük ticaretin sağladığı mali yararları bölüşmektedirler" (W. Wright Mills).

Bunun gösterdiği şudur ki, yapısı ve ideolojisi bakımından Avrupa'nınkinden pek **farklı bir toplum** karşısındayız. Sendikal güçlerin çarpıcı bir görünüşü vardır: Çok büyük sayıda bir üye topluluğuna sahiptirler; 9 milyona yakınken 1957'de 17 milyona yakın olmuştur ki, ücretli nüfusun yüzde 20'si demektir bu. Ne var ki, gerçekte işçi nüfusun yüzde 25'ini bile toplamayı başaramazlar ve hasımlarının etkisini dengeleme gücüne sahip değildirler. Grevler örgütler ve kimi zaman yüksek ücretler elde ederler, ne var ki siyasal yaşama müdahaleleri istenildiği gibi sonuç vermez. Nedeni de şudur: Ne sosyalist ne de komünist partinin olmadığı bu ülkede, sendikalizm bir "ticaret sendikalizmi"dir: Hepsi de yüksek ücretli, liberal ilkelere, bağlı, "sosyal ilerleme bireysel bir olgudur" düşünce sinde, sendikayı bir ticarethane yönetir gibi yöneten sendikacıların gözünde sendikacılık, "tartışma" değil, "katılma sendikacılığı"dır. İşletme (*business*) ile emeğin (*labor*) çıkarları birbirini tamamlar ve onların işbirliği zorunludur; arkasından koştukları, ayrıntıda yararlar olup kısa vadeli amaçlardır ve buradan kalkarak "sınıf mücadelesi" fikrinden nefret ederler.

Bununla beraber, Birleşik Devletler'de sınıflar vardır, **sınıf bilinci** ise pek azdır. Ülkenin genel gönenci, *New Deal* politikasının yarattığı güçlü bir sigorta sistemi, onun yanı sıra emekçiye çok şey sağlayan toplu sözleşmeler, yaşam pahalılığını çoğu kez yakından izleyen ücret yükselmesi ve başka olanaklar, sınıf mücadelesinin açılıp serpilmesine uygun olmayan bir iklim yaratmıştır. Amerikan toplumunda "orta sınıf"ın sayısal artışının getirdiği değişikliği de eklemeli buna. Gitgide çaptan düşen küçük girişimciler sınıfına karşı ikinci kesimle (1950'de yüzde 26) üçüncü kesim (1920'nin yüzde 40'ına karşı 1953'te yüzde 57) büyük ilerlemeler kaydetmiştir. "Beyaz yakalılar" (*white collars*) da denen üçüncü kesimin çoğu insanları, ücret alırlar ve yaşam düzeyleri işçilerinkinden yüksek değildir; çalışmaları çoğu kez işçilerinkine benzeyen ve gitgide

kalabalıklaşan bu insanlar, bir tür küçük burjuvazi durumundadır ve zihniyeti ve yaşam biçimi bakımından kendisini işçi sınıfından farklı görür. Böylece, proletaryanın geniş bir bölümü, orta sınıflara bağlanır ve proletaryanın zihniyetinden hiçbir iz taşımaz ve yaşam düzeyindeki yükseklik ayrıcalıklı sınıfa karşı husumeti törpüler.

Bununla beraber, **sosyal tabakalar** -tartışmasız- bir sertleşme içindedirler; yüzyılın başlarındaki oldukça büyük hareketlilik pek azalmış durumdadır. Bu arada, “kapalı sınıflar”ın ortaya çıkışı gibi bir olgu görülür. Böylece, nüfusun yüzde 20 ila 25’ini temsil eden bir gizli Amerika, Michael Harrington’un deyimiyle, bir “öteki Amerika” (*other America*) vardır.

> *Bu gözle görünmeyen Amerika, “ne yüzü, ne de sesi olan” yoksulların Amerika’sıdır Hiçbir sendikaya ya da yardımlaşma derneğine bağlı değildirler; kendilerini savunacak bir* lobby *yoktur, politikacılar görmezden gelirler onları; açtırlar, yeterli bir barınakta oturmazlar (1956’da 55 milyon lojmandan 12 milyonu oturulur olmaktan uzaktı) ve normal yaşam düzeyinin altında yaşarlar. 50 milyon Amerikalı ulusal gelirin yüzde 10’uyla yetinmek zorundadır ve böylece “Amerika yaşam yolu”na (*American way of life*) girmenin imkânsızlığı içindedirler. Bu zümre, rastlantıya bağlı çalışanlar, otomasyonda ilerlemenin işsizliğe ve sefalete ittiği işçiler, kalifiye bir mesleğe sahip olmayanlar, tarımda ve çeşitli çiftliklerde mevsimlik bir iş bulup da sefalet içinde yaşayanlar, belli bir federal yardımla yetinmek zorunda kalan yaşlılar ve ırksal azınlıklar (özellikle Porto-Ricolular, Meksikalılar, Siyahlar)’dan oluşur. Bu sonuncular, düşük işlerde, en kirli ve en az ücretli mesleklerde çalışır ve gerçek anlamıyla gettolarda yaşarlar (1959’da, Beyazların oturduğu en sağlıksız bir mahallede çocuk ölümleri binde 15,4 iken, Siyahların mahallesi Harlem’de bu oran binde 45,3’tür) işsizliğin en erken ve en sert vurduğu insanlar onlardır; çünkü, bir bunalım anında işten en önce atılanlar onlardır. Bu işsizlik ise, teknolojik ilerlemeden doğar ve belli bir yüzdenin altına hiç inmez.*

Böylece, **bolluk toplumu** (*affluent society*), yurttaşlarının tümünün en temel ihtiyaçlarını karşılama sorununu çözememiştir.

Gitgide tutuculaşan bir evrim

Bütün bu gelişmelerin vardığı sonuçlardan biri de şudur: **Pek az sayıda insandan** oluşan bir **yönetici sınıf** ortaya çıkmıştır; iktisadî yaşama egemen olan odur ve bir yanın yüzyıldan beri, ülkenin siyasal doğrultusunda gitgide önemli bir rol oynamaktadır. W. Wright Mills'in çalışmalarının gösterdiği gibi, en zengin Amerikalılar (yani 30 milyon dolan aşan bir servete sahip olanlar), gitgide artan bir oranda, yüksek sınıflardan geliyorlar. Federal yönetimin kilit mevkilerinde de durum budur: 1789'dan 1953'e kadar bu mevkileri işgal eden 513 kişi arasında, Mills'e göre, yüzde 60'ı, ülkenin en zengin ailelerinden gelenlerdir ki, nüfusun yüzde 5 ila 6'sını temsil ederler; işçi, küçük tacir ve orta halli köylü ailelerden gelenlerin oranı sadece yüzde 5'tir. Bu iş dünyasını yönetenlerle hükümette bulunanların birbirine karışıp kaynaşmaları gitgide tamdır. Cumhuriyetçilerin 1952'de iktidara yeniden gelişleriyle, hükümetteki personelin yarıdan fazlası, doğrudan doğruya büyük ticaret ve maliye çevrelerinden gelenlerden oluşmaktadır. Böylece, devlet ve ekonomi, gerçekten **aynı sınıfın** elindedir.

Bu koşullarda, **konformizmle tutuculuğun güçlenmesi** ve *New Deal* anlayışının unutulması ya da ona karşı çıkılmasında şaşırtıcı hiçbir yan yoktur. F.D. Roosevelt ile kimi danışmanlarının büyük çıkar çevreleri ile tutucu güçler nezdinde -adım başında- karşılaştıkları inatçı muhalefet, Başkanın ölümünden sonra bütün sertliğini yeniden bulmuştur. Yazılan çizilenler, 30'lu yıllarda onca başarı kazanmış sol düşünceler, solculuk (*leftisme*) karşısında nasıl olumsuz bir tavır takınıldığını gösteriyor bize. Üniversite ve aydın çevrelerinde bile **karşı-aydınlanma** (*counter enlightenment*), bir **ilerleme düşmanlığı** ortaya çıkmıştır; T.S. Eliot ve Arnold Toynbee gibi yazar ve tarihçilerin eşitlik aleyhtarı düşünceleri bu eğilimi avamileştirir; bir değişmez gerçek özlemini, bir akıldışı açlığını, sinema, radyo, televizyon, doğaldır ki basın yayınlar durur. Bunun sonucu şudur: Eğitimde akılcı değerlere karşı tam bir horlayış, her türlü eleştiri karşısında derin bir güvensizlik ve boşinançları tartışma konusu yapmayı ret! Böylece, XIX. yüzyılın köktendinci ve gerici eğilimleri, alkol yasaklılığı, Yahudilerle Katoliklere karşı Ku Klux Klan düşmanıllığı, evrim kuramını öğretme yasağı yeniden hortlar. Vaktiyle *New Deal*'e karşı çıkanlar, Mac-Carthysm'in ateşli yandaşları olurlar. Konformizmi güçlendiren, sosyal otoritelere saygıyı, milliyetçiliği telkin eden bir atmosfer oluşur; Amerikan yaşam biçimi (*American way of life*), uygarlığın

en yüksek biçimidir, onu eleştirenler Amerikalı olamazlar, haindirler ve Federal Araştırma Dairesi'nce (FBI) izlenmelidirler, denir.

Olan bitenin bir sonucu da şudur: Bir **sosyal olana tepki politikası** dizginlerinden boşanır. **New Deal'**in sosyal içerikli yasalarına karşı işverenlerin öç alması başlar. Grev hakkı, 1947'de, ulusal çıkara dayanan alanlarda kısıtlanır ve Başkana, kilit sanayilerde onu yasaklama yetkisi tanınır; dışardan göçe konmuş kısıtlamalar daha da ağırlaştırılır. Bütün bu politikanın başlıca kurbanları, Amerikan yurttaşı da olsa, Siyahilerdir.

> *Yüzde 45'ten fazlası artık Kuzey'in büyük kentlerinde oturan bu insanların durumunu düzeltmeye yönelik bir çaba görülür federal otoriteler arasında; örneğin Yüksek Mahkeme'nin 1954'teki bir kararı da bütün okullarda bütünleşmeyi zorunlu kılmıştı. Ne var ki, Güney eyaletlerde korkunç bir tepkiyle karşılaşır bu. Ancak, kendilerinden esirgenen eşitliği elde etmek, kamusal kurum ve araçlarda, okul ve üniversitelerde, yığıştıkları gettolarda ayrımcılığa karşı çıkmak için Siyahiler de hareketlenir. Başkan Kennedy ile Johnson, onların haklarına saygı adına ciddi güvenceler getiren bir kanun çıkarırlarsa da, bütünleşme yanlılarının eylemi tepki görür ve şiddete başvurulur. Öyle olunca, Siyahilerin sabrı da tükenir: Şiddete başvurmama politikası terk edilir gibi olur ve 60'lı yıllarda büyük yakıp-yıkma olayları patlak verir; Martin Luther King'in öldürülmesi (1968) tuz biber eker her şeye. Olağanüstü şiddette bir ırkçı bunalımdır ki bu, Amerikan toplumunun dengesini tehdit etmektedir.*

Siyasal yaşamdaki darlaşma ve hareketsizlik

Bunlar olurken, **siyasal tartışma alanı** gitgide daha **sınırlanmış**tır. Devletin müdahalesi ve iktisadi yaşamı yönlendirme görevi, sendikaların rolü, tarımsal gelirleri istikrara kavuşturma önlemleri, *New Deal* zamanında devrimci olarak nitelenen bütün bu yenilikler, Cumhuriyetçi Parti çevrelerince ciddi olarak tartışılmaz haldedir artık; söz konusu çevreler, orta sınıfların büyük bir bölümünü, burjuvalaşmış işçileri ve Siyahilerin bir kısmını kendi davalarına kazandıkları günden beri böyledirler. Demokrat Parti'ye gelince, düşüşünden beri, seçmenlerin önüne gerçekten yeni hiçbir yeni fikir çıkaramamıştır. Böylece tartışılan sorunlar ayrıntıdaki sorunlardır: Gümrük tarifeleri, *big business*'in etkisi, dış politikadaki biçimler;

Eisenhower, 1952 seçimlerinde oyların yüzde 55,4'ünü aldığı halde, 1956'da yüzde 57,28'i ile seçilir.

Bununla beraber, **John Kennedy'in** 1960'taki **zaferi**, ülkenin siyasal yaşamında bir değişikliğin işaretidir: Yönetiminin yeni biçemi, aralarına -F.D. Roosevelt döneminde olduğu gibi- çok sayıda aydınların ve üniversite profesörlerinin katıldığı ekibinin oluşumu, -yapısal olmasa da- reformları, özellikle "öteki Amerika"nın yaşadığı sefalete son verebilecek nitelikte reformları içeren programı, çelik sanayisinin ağababalarına ve Siyahilerin savunmasında Güney'in ayrımcılığına kafa tutmasıyla umutları uyandırmıştı. Ne var ki, bütün bunlar kaybolur kendisiyle beraber. Yerine geçen J. Lyndon Johnson, hasmı -açıkça faşizan!- Barry Goldwater'e tepki olarak, güçlü bir liberal akımın desteklediği olağanüstü bir çoğunluktan yararlanmış da olsa, içerde -Siyahilerin hakları dışında- tam tutucu bir politikaya yeniden döner ve dışardaki müdahaleciliği ise, *big stick* dönemini hatırlatmaktadır.

Siyasal yaşamda bir yenileşme mümkün müdür?

Kamuoyunun dile gelişini saptıran seçim sistemi ve bizzat kurumlar, **hareketsizliği** desteklemektedir alabildiğine: Başkanlık seçimlerinde, "büyük seçmenler"in sayısı ile elde edilen oyların sayısı arasında dengesizlik vardır. Kongre seçimlerinde ise daha büyük bir eşitsizlik hüküm sürmektedir; özellikle, nüfusu ne olursa olsun federe devletlerin senatör sayıları arasındaki eşitlik, nüfusu en az devletlerin üstünlüğünü beraberinde getirmektedir. Bunun gibi, gerek Temsilciler Meclisi'nde gerek Senato'da, esas rol sürekli komisyonlardadır; orada da usuller öylesinedir ki, tam bir yaşlılar yönetimi hüküm sürer. Bütün bunlara, büyük yekûnlar tutan seçim giderlerini eklemeli; o yolladır ki, neredeyse resmî kurumlar haline gelmiş baskı grupları, en kurnazından en kaba usullere değin başvurarak cirit atarlar ortada.

Aynı doğrultuda bir başka etki de, hükümet işlerinde **asker-sanayi ortaklığının** pek büyük **nüfuzu**dur. Soğuk savaş döneminden başlayarak, özellikle Birleşik Devletlerin "dünya jandarması" rolüne soyunması, ordunun önemini daha da artırmıştır; dev bir bütçeye sahip kurum da, bunun bir bölümünü çoğu kez ortalığa ürküntü salacak ve şoven bir propagandada kullanmaktadır. Öte yandan, devletin -ulusal savunma adına- siparişleri büyük yekûn tutmaktadır; ulusal savunma giderleri bütçenin

yüzde 60'ını kapsamakta, ordu için üretim toplam üretimin yüzde onuna varmakta ve el emeğinin yüzde 9'unu kullanmaktadır.

Son durgunluk ve bunalım

Bu istikrar, 1957'de **yeni bir iktisadî bunalım**ın ortaya çıkışıyla bozulmuştur; söz konusu bunalım ise, 1945'ten beri üçüncüsüdür ve en ağırıdır. Gerçekten, 1955'ten başlayarak büyüme, ulusal gelirde ve yatırımlarda, giderek sanayi potansiyelinde, -gitgide yavaşlayan- bir yükselişe yol açarsa da, yerini pek açık bir durgunluğa, belirgin bir gerilemeye bırakır sonra: Ulusal tüketimdeki artış devede kulaktır, büyük mağazaların satışları düşer ve stoklar birikir, sanayi üretiminin hacminde azalma görülürken, çiftliklerin sayısı da düşüşünü sürdürür; son olarak, işsiz sayısı 1958 Nisan'ında 5.198.000'e çıkar. Bütün bu gelişmelerden en çok etkilenen maden sanayisidir; onu kimya sanayisi, kapkacak sanayisi ve bina yapımı izler. Bu gerileme belirtileri, ister istemez yeniden devlet müdahalesine yol açar.

Söz konusu durgunluk 1960'ta sona erer ve büyük sanayi ülkeleri içinde başta geldiği halde 1953'ten beri en az ilerlemiş olan Birleşik Devletler, 1929'dan beri görmediği **parlak bir atılım ve gönenç aşaması**na girer. Bu, dış ticareti canlandırarak ve tam istihdamı sağlayarak yüksek bir kalkınma oranını hedef tutan Kennedy yönetiminin müdahaleci politikasının ürünüydü. Gerçekten, sanayi yatırımları bir dizi mali ve parasal önlemlerle yüreklendirilir, ve önemli vergi indirimlerine gidilir; öte yandan, geri kalmış ülkelere yardım büyük ölçüde artırılır. Dış ticaret, 1964'te rekor düzeye varır. Ne var ki, bu birden yükseliş, bu beklenmedik başarı da 1967'de sona erer ve enflasyon tehdit etmeye başlar. Başta askerî giderler, ve dış ülkelere, özellikle de Ortak Pazar ülkelerine -artan ölçüde- özel sermaye ihracının yanı sıra, bir neden de Japonya'dan ve Avrupa'lı ülkelerden gelen mamul sanayi ürünlerinin Amerika'yı istilasıdır.

Konuyu -ikinci otuzlu yılların sonuna kadar- bağlarken söylenecek şudur: Birleşik Devletler, dünyanın 1 numaralı gücü olarak kalmakla beraber, İkinci Dünya Savaşı'nda kazanılan zaferin sonucu elde edilmiş hegemonyacı durumu da sürdüremez haldedir. Teknolojik planda pek ilerde olsa da, Sovyetler Birliği ile yeniden rayına oturmuş Batı Avrupa'daki ilerlemeler, korkunç bir ırksal gerilim, pek tutkulu ve pek pahalı bir dış politika, bütün bunlar mali ve -milleti bölen- siyasal bir bunalıma yol açmıştır. Federal Banka'nın Başkanı, McChesney Martin, buna bakıp 1968

Nisan’ında şöyle diyordu: “Birleşik Devletler, 1931’den beri en vahim bir mali bunalımın içine gömülmüştür”.

BÖLÜM III
BATI AVRUPA VE JAPONYA

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Batı Avrupa felaket bir durumdadır. Ekonomisi, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğundan çok daha fazla yıkılıp rayından çıkarılmıştır. Sanayi üretimi, savaş öncesine oranla kat kat düşmüştür; kimi bölgelerde kıtlık vardır ve hemen her yanda tam bir sefalet! Stoklar tükenmiş ve altı yıl boyunca, ne bir makine yenilenmiş ne bir yapı dikilmiştir. Son olarak, mübadele sistemi altüst olmuştur; birkaç yıl önce dünya alacaklısı olan Avrupa, şimdi dünyaya borçludur.

1940'tan önce Amerika Birleşik Devletleri'nin üstünlüğü ezici değildi; Avrupa, dünyanın ikinci sanayi merkezi durumunda olsa da, birinci ticaret merkezi olmayı sürdürüyordu. 1945'te, ticaret ve maliye alanında yıkılış tamdır; hızlı bir kalkınmaya girişilmiş olsa da bir geride kalmışlık vardır ve bu daha da genişleyecektir. Nedeni de şudur: Avrupa'nın 1945'te belini doğrultmaya çalıştığı **tarihsel ortam**, 1918'den sonraki ortamdan çok daha uygunsuzdur onun için. Sorun, sadece Rusya'nın, hem de Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Avrupa'nın iktisadî nüfuz alanının dışına çıkmış olması değildir; bütün bir Doğu Avrupa ile Orta Avrupa'nın bir bölümü, onun yiyecek maddeleriyle hammadde deposu olmaktan sıyrılmıştır. Dahası, 1949'dan başlayarak, uçsuz bucaksız Çin, ötede vaktiyle sömürge olup da şimdi bağımsızlığına kavuşmuş Hindistan ile Endonezya, kendi çıkarlarını göz önünde tutan bir iktisadî politikanın arkasındadır; Asya'da, hatta Afrika'da, hâlâ bağımlı denizaşırı topraklarda, Ortadoğu'nun yarı sömürge ülkelerinde milliyetçi hareketler, Avrupa'nın doğal zenginlikleri sömürmekten elde ettiği çıkarları tehdit etmektedirler. Birleşik Devletlerin iktisadî üstünlüğüne gelince, ezici olup çıkmıştır.

Avrupa'da her şey yeniden kurulmalıdır.

Ne var ki, savaş ağır bir miras bırakmıştır geriye ve onunla ilgili farklı tepkiler yükselir toplumdan. Bir yandan, üretime her yerde sokulmuş güdümcülüğün sertliği ile "kıtlık ekonomisi"nin dayattığı sınırlamalar, sanayi ve ticaret erbabının yanı sıra halkın da hoşnutsuzluğuna yol açmaktadır. Böylece, her bakımdan **özgürlüğe dönüş** bir genel özlemdir; ama yalnız ekonomide değil, bireysel özgürlüğe, fikir özgürlüğüne de

dönülmelidir. Bu özgürlükler ise, faşizme tabi ülkelerde katledilmişse liberal ülkelerde de sınırlanmıştır. Bunun sonucu olarak, iktisadî liberalizm ile siyasal liberalizm özlemi içiçedir. Ama öte yandan, Almanya'yı ve liberal ülkeleri felakete sürüklemiş olan iktisadî anarşi ile siyasal çalkantıya bakıp şu da özlenir: Öyle bir iktisadî ve siyasal rejim kurulmalıdır ki, orada kişisel çıkar egemen kural olmasın; sınırsız rekabet ve kâr hırsı, ulusal çıkarın önüne geçmesin ve ekonominin kilit sektörlerinin denetimi toplumun elinde olsun! Bütün bunların sağlanmasında devletin yapacakları vardır. Sonra, bunalımlar boyunca emekçilerin ve köylülerin uğradıkları felaketlerin anısı şuraya götürür düşünceleri: İnsanları güvensizlikten ve korkudan kurtaracak bir **tam istihdam rejimi** kurulmalıdır; "özgür bir toplumda herkese iş!": Beveridge'in kuramının özü budur, ona uygun planı İngiliz Parlamentosu daha savaş sürerken kabul etmiş ve büyük yankıları olmuştur. Siyasal alanda ise, parlamenter rejime getirilecek reformlar üzerinde duranlar, aynı zamanda kuvvetli bir yürütme gücünden yanadırlar; büyük çıkarlara uymayı dayatacak olan, partiler sistemine çeki düzen getirip insanların ve yöntemlerin tam bir yenilenişini sağlayacak olan o güçtür.

Böylece, "Direniş"in kurtardığı çiçeği burnunda ülkelerde, iktisadî liberalizmle fazla uzlaşamayan **sosyalizân bir rejime** doğru, **demokrasinin** de her yanıyla **biçimsel olmayacağı** bir örgütlenişe doğru özlemler görülür. Ne var ki, bu özlemler, baştan aşağıya başarısızlığa uğrayacaklardır; Avrupa'nın yeniden kuruluşu eski iktisadî ve siyasal sistem çerçevesi içinde gerçekleşecektir.

SOSYAL EVRİM

Savaşın maddi yıkıntılarına ve yol açtığı korkunç insan kaybına bir başka güçlükler kaynağı eklenir: **Göçler**dir bu! Tarihin belki de bu çapta kaydetmediği olay Avrupa'nın çehresini iyiden iyiye değiştirir.

Avrupa'da göçler

Daha harekât sırasında, en başta sürgünler, savaş esirleri ile zorla çalıştırma rejimine tabi insanların oradan oraya taşınmaları, milyonlarca insanın yaşamını etkilemişti. Öte yandan, Hitler'in 1939'da Sovyetler Birliği ve İtalya ile yaptığı anlaşmalar, Almanya'daki azınlıklara yer değiştirtmişti; arkasından Almanlar, Alsace-Lorraine'den 100.000'den fazla Fransızı söküp çıkarmışlardı ve Alınanların Balkanlara girdikten sonra oradan oraya sürdükleri ya da kaçışan insanların haddi hesabı yoktur. Bir

tahmine göre, savaşın başıyla 1943 yılı arasında 30 milyondan fazla insan yerinden olmuştur. Daha sonra, Alman orduları geri çekilirken, istila ettikleri yerlerde oturan Almanlar da bulunuyorlardı beraberlerinde: Bir 350.000 Kırımlı ve Ukraynalı Almanın yazgısı böyle olmuştur; Romanya'da, Yugoslavya'da, Macaristan'da ve daha başka yerlerde oturan 200.000 Almanın yazgısı da öyle...

Savaş sırasında göçlerden etkilenenler sadece Almanlar olmadılar. Anayurtlarından başka yerlerde oturan binlerce Finliyi, Norveçliyi, İsveçliyi, Rumen'i de katmalı onlara. Batı'da da, Müttefik orduları ilerlerken, önlerinden işgal edilmiş ülkelerde yerleşmiş yığınla Almanın yanı sıra, Fransız, Belçikalı Hollandalı... "işbirlikçiler" de çekip gidiyorlardı.

Batı'dan gelen sığınmacılar dalgası çabucak durduruldu ve istikrara kavuşturuldu; ama Doğu'dan gelen dalga için öyle olmadı. Doğu'dan gelen milyonlarca Alınana başka dalgalar katıldı. Potsdam Konferansı'nda, Müttefikler, azınlıkların korunması politikasını terk ederek, anayurt dışında kalan toprakları ilhak düşüncesiyle pangermanizmden korku nedeniyle, başka ülkelerde (Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan) halihazırda bulunan **Almanların da Almanya'ya nakledilmeleri** politikasını benimsediler. Bu yolla yer değiştiren Almanların sayısı 9.500.000 dolayındadır.

> *Ayrıca, başka azınlıkların da değiş tokuşu için anlaşmalar yapıldı: Örneğin Yugoslavya'da 100.000 İtalyan İstria'yı terk ederken, Ortadoğu'ya dağılmış 60.000 Ermeni de Sovyetler Birliği'nde Ermenistan Cumhuriyeti'ne dönüp yerleştiler. Savaş içinde güvenlik nedeniyle yerleri değiştirilen 400.000 Volga Almanı ile, Almanlarla işbirliği yaptıkları suçlamasıyla yurtlarından alınıp uzaklara, Orta Asya'ya nakledilen ve yerlerine Rus köylüleri yerleştirilen toplam 560.000 dolayında Kırım Tatarlarını, Kalmukları, Çeçenleri, Kabard'ları da unutmamalı.*

Belki bir 25 milyon insanın yaşamını etkileyen bu yer değiştirmelerin çoğu kesinlik kazandı ve Orta Avrupa ile Doğu Avrupa'nın -Ortaçağ'dan beri sabitleşmiş- **etnik haritası**nı kökünden değiştirdi: Söz konusu değişikliklerin sonucu olarak, Slavların, Ruslarla Polonyalıların yerleşme

sınırı, Finlandiyalıların, Baltıklıların ve özellikle Almanların zararına olarak doğuya doğru genişledi; Yugoslavlar da İtalyanların aleyhine sınırı genişlettiler. Güneydoğu ve ta Volga'ya kadar doğuya uzanan ve bir bölümünün tarihi XII. yüzyıla çıkan etkili ve geliştirici -milyonlar çapındaki- Alman diasporası da birkaç yılda tasfiye edilmiş oldu.

Bu sığınmacıların en büyük bölümü (10 milyon) Batı Almanya'da toplaştı ve gerek topluma gerekse ekonomik yaşama uyma konusunda çetin sorunlara yol açtılar.

Avrupa'dan dışarıya göç, bir zamanlar o kadar önemli olan bu sorun, bugün söz konusu değil kıta için. Çünkü başka ülkelerin, Avrupa'lı el emeğine değil kadro ve teknisyenlerine ihtiyacı var. Dışarıya göçün tek bir akımı varlığını sürdürüyor ki Yahudilerin İsrail Devleti'ne doğru göçüdür; o da dinsel niteliği dolayısıyla sınırlıdır. Buna karşılık **dışardan Avrupa'ya göç** başlar: Sömürgeciliğin sona ermesiyle, Hollanda'ya, Fransa'ya, Belçika'ya... Yurtlarına dönen Avrupa'lılar vardır; ama daha da önemli olan geçmişin sömürgelerinden, daha da genel olarak azgelişmiş ülkelerden -ekmeğini kazanmak üzere- Avrupa'ya doğru başlamış olan göçtür.

Büyük sorunlara yol açan da bu sonuncusudur.

Sosyal yapı

Toplumun yapısı pek değişmedi. Bununla beraber, bütün Ortak Pazar ülkelerinde, ücretlilerin oranı 1950 ile 1962 arasında yükseliş halindedir. Buna koşut olarak, Fransa dışında, kadın ücretlilerin sayısı da artmıştır. Bu son ülkede, ücret yelpazesi, on yıldan beri genişlemesini sürdürdü. Sanayide temerküz ile ilerleme büyük işletmelerin önemini artırdı; öyle de olsa, fiyatlar ücretlerin hep ilerisinde gitmiştir. Yine Fransa'dır ki, sosyal eşitsizlikleri en çarpıcı halde olan bir ülkedir: En zenginlerin oluşturduğu yüzde 10'un geliri, en yoksulların oluşturduğu yüzde 10'un gelirinden 73 kez daha çoktur; oysa, bu oranlar sırasıyla, Hollanda'da yüzde 26, Almanya'da yüzde 19,7, İsveç'te yüzde 17,2, İngiltere'de yüzde 14,6'dır. Ne var ki, tüketim malları arttığı ve çalışma süresi uzadığı halde, ücretliler kitlesinin ulusal gelirdeki payı aşağı yukarı aynıdır; söz konusu kitlede işçi sınıfının en nasipsiz durumda olduğu ülkelerden biri yine Fransa'dır.

İtalya'da da durum aynıdır: Pek zengin, ama pek azınlıktaki bir sınıfın karşısında ulusun büyük bir bölümü çok düşük bir yaşam düzeyine sahiptir. Fiyatlardaki yükseliş ve enflasyondan yararlanan sanayiciler ve gayrimenkul sahipleridir; toplumun önde gelen iktidarı ise, aristokrasidir,

çünkü İspanya ve Portekiz bir yana, Avrupa'nız hiçbir yerinde eski soylu aileler sosyal ve iktisadî ayrıcalıklarını böylesine tam ellerinde tutmamışlardır. Enflasyon, orta sınıflardan başlayarak, aşağıya doğru etkisini sürdürür. Hele kuzey ve güney karşılaştırılması yapılsa, köylü ve işçi sınıfı olarak en nasipsiz sınıflar Güney İtalya'dadır.

Almanya'da, Ehrard'la başlayarak güdülen politika, yatırımları alabildiğine artırmak, dışsatımları geliştirmek olmuştur; ücretler ise, sistemli olarak en düşük düzeyde tutulmuştur. Bununla beraber, zenginliğin belli ellerde yoğunlaştığı Almanya'da sosyal eşitsizlikler hayli hafifletilmiştir.

İngiltere'de tutarlı bir sosyal politika, herkes için bir asgarî ücret sağlar ve tam istihdamı sürdürür; bu ise, sosyal güvenliğin alanını genişletmek demektir. Öte yandan, ciddi bir vergi politikası, müterakki olarak en yüksek ve orta gelirleri çarpar ve böylece, Batı'nın herhangi bir büyük devletinde olduğundan çok daha fazla olarak, sosyal eşitsizlikleri azaltmaya varır.

İşçi Partisi yönetimlerinin yaptığı bir "sessiz devrim", gelirlerin yeniden bölüşümü mü demektir?

Elbette ki hayır! Yeni ortak sosyal hizmetlerin neredeyse hepsi, yoksul sınıflardan alınan vergileri çoğaltarak ödenir; ve büyük servetler heybetlerini sürdürürler. Mülkiyetin azınlıktaki ellerde toplaşması, geçmiş yıllarda olduğundan çok daha belirgindir. Böylece, İşçi Partisi'nin yaptığı, sosyal devleti (*Welfare State*) gerçekleştirmiş olmaktır; bu ise, Crossman'ın formülüne göre, "kapitalist topluma reformlar getirip onu düzeltmek isteyen bir yüzyılın son aşamasın temsil eder, ama hiçbir zaman da sosyalizmin çağını açmamıştır."

İkinci ve üçüncü sektördeki büyük gelişme

Sosyal eşitsizlik, bir bütün olarak sürüyor. Ne var ki, ekonomideki değişmelerin beraberinde getirdiği bir şey de var: Çeşitli etkinlik kesimleri arasında nüfusun yeniden bölüşümü ile sosyal yapının gitgide farklılaşması bunla.

Kırsal kesimin makineleşmesi, bir uzun süreden beri o kesimden büyük çapta bir göçe yol açmıştır; söz konusu olay, Birleşik Devletler gibi eski sanayileşme ülkeleri kadar, Doğu Avrupa gibi ekonomisi az gelişmiş ülkelerde de hızını artırarak sürüyor. Bu sonuncu ülkelerde, tarımdaki aşırı nüfusun yaygın bir sefaletin kaynağı olduğu hatırlanmalı.

Buna ek olarak, bir başka değişiklik de gözler önünde: Ünlü iktisatçı Colin Clark'ın sınıflandırmasına göre, birinci kesim (tarım, orman, balıkçılık) her yanda görülürken, ikinci kesimde (sanayi üretimi, madenler, taşımacılık) ve üçüncü kesim (geri kalan etkinlikler) büyüyorlar.

> *Örneğin Birleşik Devletler'de, müstahdemlerin sayısı 1900 ile 1940 arasında yüzde 450 artarken, işçilerin sayısındaki artış sadece yüzde 275'tir. Fransa'da kadrolu görevlilerin oranı işçilerle müstahdemlerin oranından beş kez daha hızlı ilerliyor. Birinci kesimdeki çalışan nüfusun oranı, 1920 ile 1965 arasında, Birleşik Devletler'de yüzde 26,3'ten yüzde 17,3'e; İngiltere'de yüzde 6,8'den yüzde 4,4'e; İsveç'te yüzde 40,3'ten yüzde 28,8'e; Fransa'da yüzde 41,5'ten yüzde 20,5'e geçer. İkinci kesime gelince, Birleşik Devletler'de zayıf bir gerileme içinde: Yüzde 33,4 iken yüzde 31,4 oluyor (1950'dç yüzde 26'ya düşüyor); İngiltere'de, yüzde 45,7 iken yüzde 45,5 oluyor. İsveç gibi derinliğine sanayileşmesi az ülkelerde ise artışını sürdürüyor; bu arada Fransa'da 1965'te yüzde 30 iken yüzde 39,1 oluyor. Toprakta ve fabrikada çalışmayanları içine alan üçüncü kesime gelince, Birleşik Devletler'de yüzde 40,3'ten yüzde 51'e (1950'de yüzde 57), İngiltere'de yüzde 45,7'den yüzde 49,7'ye, İsveç'te yüzde 28,9'dan yüzde 35,6'ya ve Fransa'da da 1965'te yüzde 28,5'ten yüzde 46,2'ye varıyor.*

Bütün bunların altında yatan şu: Üretim teknikleri, fikri niteliğe çeşitli uğraş yaratıyor. Öte yandan, bu üçüncü kesim, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler, kamu hizmetleri, bankalar gibi, dolayısıyla üretken çeşitli etkinlikleri içine alıyor; teknisyenler, işletmelerde yönetim hizmetleri, ticaret etkinlikleri, tiyatro ve sinema etkinlikleri, reklamcılık ve ilancılık gibi kitlesel üretimin dayattığı hizmetler de bu üçüncü kesimin içinde.

Böylece, bütün ülkelerde, **üçüncü kesim şişiyor** ve **üretken kesimler azalıyor**; köylülerle işçi sınıfının sayıca gelişmesi yavaşlarken, doğrudan üretken olmayan sosyal sınıflar sayıca artış içinde.

Üçüncü kesimin büyümesi ile birinci kesimin emekçilerinin görece azalışının siyasal sonuçları da artık biliniyor. **Beyaz yakalılar** (*white collars*) da denilen, çoğu müstahdem ya da ast görevlilerden oluşan bu kesimin siyasal davranışının incelenmesi, onların tepkilerinin çelişmeli

niteliğini ortaya koyuyor: Konformist küçük burjuvalar olarak, çalışmalarında yönetici sınıflarla dirsek teması halindeki bu insanlar, onlara benzeme, hiç olmazsa çocuklarını onlara benzetme düşü içindedirler; onların giysilerine özenir, onların gazetelerini okur ve en azından işletmelerdeki ilerleyişleri onlara bağlıdır; özetle, egemen sınıfla bütünleşmenin arkasındadırlar. Ama öte yandan, sömürülen emekçilerdir bunlar ve ücretlerinin sıradanlığı ile işçilere benzerler; çalışma koşulları ile artan mekanikleşme kendini onlara da dayatır. İktisadî ve teknik evrimin kitle halinde proleterleştirdiği insanlar olarak, sıra ile bir küçük burjuva, bir emekçi olarak hissederler kendilerini. Bu, **sınıf bilinci olmayan bir proletarya**dır: Siyasal kültürünün azlığı ve eğilimleri bakımından, büyük basının, radyonun ve televizyonun etkisine pek açıktır; gitgide önem kazanan bir siyasal rol oynar ve esnafla küçük tacirler gibi tutucu anlamdadır bu rol ve bulanık biçimde de olsa, iktisadî evrime mahkûm hisseder kendisini.

İKTİSADÎ EVRİM

Genel olarak, “özgür girişim” ekonomileri, 1945’ten başlayarak hızlı bir gelişim ve yayılış ortaya koydular: Bu süreç içinde, kimi gerilemelere, kısa süren durgunluklara tanık olundu sadece; örneğin Kore Savaşı’nın yol açtığı beklenmedik yükseliş ve başarının arkasından böyle oldu.

Genel evrim

XIX. yüzyıldan farklı olarak, dünya, 1945’ten beri, devri nitelikte sert ve büyük bunalımlar görmedi. Ekonomi, o yıldan başlayarak, kimi durgunluk parantezleri bir yana, **az çok hızlı bir ritimle** gelişti. Nedeni de şudur: Batılı ekonominin genel yapısı derinden derine değişmiştir.

Genel olarak bakıldığında, sonuçlar gözalıcıdır: Kalkınma hızı, geçmişte olduğundan daha düzenli ve daha çabuktur; üretkenlikteki artış, 1913-1950 dönemi ortalamasının iki katıdır; içerde yatırım oranında yükseliş vardır. Bütün bu büyümeyi destekleyen de, uluslararası ticaretin sürekli genişlemesi, teknik yeniliklerdeki hızlı gelişme, yeni ülkelerin donanım mallarına ihtiyacının çoğalması ve devletin de müdahalesi olmuştur. Japonya, sanayi üretimini on yılda (1958-1968) dört katına çıkarmıştır.

Kamu düzenini koruma, sosyal bunalımları savuşturma ve ulusal geliri sosyal gruplar arasında bölüştürme kaygısı, bu ülkelere, tam istihdamın yanı sıra düzenli olarak büyüyen -az çok güdümlü ve planlı- bir ekonomiyi bütün araçlarla ayakta tutmayı dayatmıştır. Böylece devletler, konjonktürdeki

dalgalanmaları yakından izlemek ve “istikrarcılar”ı devreye sokmak; sanayi potansiyeline ve her yıl gelirlerde hissedilir bir artış sağlamak amacıyla daha nitelikli emek gücünün yetişmesine gözkulak olmak zorundadırlar. Öte yandan, sendikalardan büyük firmalara kadar bir dizi kuruluş ve baskı grubu, bütün bu gelişmeleri izler. Ve her yanda, Birleşik Devletler’de bile, devletler az çok planlamacıdır.

Hükümetlerin kendileri de, ellerindeki araçlarla güçlü bir nüfuza sahiptirler. Kredi sınırlamalarından gümrük tarifelerine müdahaleye kadar uzanır bunlar; teşvik önlemleri ile vergi indirimlerini de katmalı yapılanlara; kimi üretimlere sınırlama getirme de söz konusudur.

Hatırlatmaya gerek yok: Bu karmaşık mekanizma, ekonominin çeşitli dallarında duyarlı bir gözetimi yapabilecek uzman kadroları gerektiriyor. Ne var ki, bu “teknokratlar”ın rolü de çağdaş toplumda kaçınılmaz olup çıkmıştır; öyle olunca, hükümetler de ister istemez onların görüş ve kararlarını uyguluyorlar.

Kalkınma: Sanayi üretiminde ilerleme, tarım ve emek gücü

Avrupa’lı ülkelerin kalkınması şu iki olaydan dolayı kolaylaştı: Savaştan önce, sanayinin büyük bir bölümü yeteneğinin pek altında çalışıyordu; özellikle ağır sanayi ile maden sanayisinde, bir de dışsatımı besleyen sanayilerde (kimya, yün, vb.) böyleydi. Ne var ki, 1939’dan 1945’e kadar sanayi potansiyeli arttı.

Öte yandan kalkınma sanıldığından da çabuk oldu: 1948’in sona erişinden başlayarak, yani çarpışmaların bitiminden sonra dört yıla bile kalmadan, Batı Avrupa, savaş öncesi üretim düzeyine yeniden kavuşmuştu; 1949’un sonlarında dışarıya mamul madde yollamaya başlamıştı. Kalkınma hızı, daha önceki dönemden çok daha yüksekti.

Taşıt araçlarındaki yıkım ve aşınma, kalkınmada büyük güçlüklere yol açmıştır. Ticaret donanmasındaki kayıplar çok daha ağırdı. Bu yüzdendir ki, Amerikan donanmasına büyük navlun ücretleri sineye çekildi. Son olarak, özel ve kamusal mesken ve yapıların savaşta -ülkesine göre- uğradıkları korkunç yıkıntıları giderme büyük sorundu.

Hepsi aşıldı.

Kalkınmada, Birleşik Devletler’den, özellikle de **Marshall yardımı**ndan gelen ödünç ve bağışlar yardıma oldu. Kore Savaşı’nın yol açtığı talep de rol oynadı. Öte yandan kalkınma, yenilen ülkelerde, Almanya ile Japonya’da gecikerek oldu; çünkü yenen ülkeler, her ikisinin de askerî

güçlerinin köklerini yok etmek istiyorlardı; bu ise, kimi önemli alanlarda sanayi gelişmesini engelliyordu. Oralarda kalkınma, 1947-1948'de, yani Birleşik Devletler'in, eski düşmanları olan her iki ülkeyi, Sovyetler Birliği'ne karşı olmak üzere, **kendi bağlaşığı** olarak görmeye karar verdiğinde başladı.

1950 ortalarından 1952'nin sonuna değin, **yeniden silahlanma**, üretimde hızlı bir yükselişe yol açar; ancak, 1952'den başlayarak, Kore'deki askerî harekâtın sınırlı kalacağı görüldüğünde de, düşüşe geçer üretim. 1953-1954 yıllarında Birleşik Devletler'de kendini gösteren durgunluğun Avrupa ekonomisi üstündeki etkisi yine de azdır; Avrupa ekonomisi ise, ülkesine göre farklı ölçülerde de olsa, 1953'ten sonra tam bir genişleme dönemine girer. Japonya için de gelişmeler olumludur; Almanya'da ise pek çarpıcıdır, dış pazarlar yeniden ele geçirildiği gibi, mark, Avrupa'nın en kuvvetli paralarından biri olur.

Ne var ki 1961'de, Birleşik Devletler'in ekonomisi durgunluktan sıyrılır ve yeni bir atılıma geçer; bu, Batı Avrupa'daki sanayi ülkelerinin hızlı kalkınmasının da, sonu demektir: Avrupa'da sadece Federal Almanya'dır ki, yüksek kalkınma hızını (1965 başlarında yüzde 7'dir) korur.

Tarıma gelince, tarımsal üretimin savaş öncesi düzeyini yeniden yakaladığı 1949'dan sonra, üretimde artış yavaştır genellikle. Tarım alanına yatırımlar, ekonominin öteki alanlarına oranla çok daha azdır. Böylece, tarımdaki emek gücünün bir göç hareketi içine girmesinde şaşılacak bir yön yoktur. Bununla beraber, yaşamından hoşnut bir köylü sınıfının varlığı bir istikrar öğesi olduğundan, yönetimler o kesimden gelecek istemlere genellikle kulak kabartırlar.

Güney Avrupa'nın birkaç ülkesi bir yana bırakılırsa, büyük sanayi ülkelerinde **işsizlik** felaketinin de **önüne geçilmiş**tir. Örneğin Federal Almanya'da, 1951'de 1.800.000'den fazla işsiz vardı; 1954'te bu sayı l.300.000'e iner ve 1960'tan başlayarak fazla iş aşamasına gelinir, yerlisi yetmeyince de yabancı işçilere çağrı: çıkarılacaktır. 1968 başlarında, bir milyonu aşan yabancı işçi vardır. Almanya'da. Böylesi bir gelişme orada ve başka sanayi ülkelerinde hız kazanacaktır bir süre.

Batı Avrupa'da bütünleşme hareketleri

Batı Avrupa ekonomilerine rasyonel bir örgütleniş sağlamak, aralarında daha etkili bir işbirliği kurmak; iki bloktan, Birleşik Devletler'le Sovyetler Birliği'nden bağımsız yaşayabilmek için oldukça sağlam ve oldukça gönenç

içinde bir “Üçüncü Güç”ü ayakları üstüne dikmek: Komünist olmayan Avrupa ülkelerinin bütünleşmeleri adına hareketin doğuşunun altında yatan bu olmuştur. La Haye’de kurulan ve W. Churchill, L. Blum, Spaak ve Gasperi’nin başkanlık ettiği, bir “Avrupa hareketi”, 1948’de, gelecekteki bir Avrupa parlamentosunun tohumu olacak bir danışma meclisinin eşliğinde, bir “Avrupa-Birliği” önerir; tasarı, Dominyonlarından ayrılmama kaygısındaki İngilizlerin muhalefetine yol açar ve Strasbourg’ta -her türlü eylem aracından yoksun- bir **Avrupa Konseyi**’nin kurulmasına varır.

Ancak, şu da çabucak anlaşılır: Bir siyasal, hatta “anayasal” bütünleşme için, bir iktisadî bütünleşme de gerekmektedir ve onu gerçekleştirerek uygun bir iklim yaratmalıdır. Batı Avrupa, emeğin ve sanayilerin rasyonel dağılımını mümkün kılacak bir “tek pazar” haline getirilmeliydi; ancak böyle bir ortamdadır ki, mallar, el emeği ve sermayeler serbestçe dolaşabilirdi. Ama şu da vardı: Avrupalılar arası serbest mübadeleyi kurmak, yığınla ülke ve bölgenin yıkıntısı demek olacaktı. Özellikle Güney Avrupa’daki bölgeler için koruyucu önlemler alınmalıydı.

Bölge bölge birkaç devletin gümrük birliği yolunda girişimler hayal kırıklığı yaratınca, daha alçakgönüllü bir formülle yetinildi: “Sektörlere göre bütünleşme” idi bu ve özellikle ticaret serbestliğinin sürekli çözümlere varmadığı iki sektör, kömür ve çelik sanayilerini bütünleştirme önemliydi. 1950 Mayıs’ında ortaya konan Schumann Planı, **Kömür ve Çelik Birliği**’ni yaratır. Fransız-Alman yakınlaşmasını sağlamak gibi, siyasal amaçları da vardır birliğin. Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda katılır söz konusu birliğe; Büyük Britanya bilerek dışarda tutar kendini.

Batı Avrupa’nın bütünleşmesi yolunda kesin adım ise, 1957 Mart’ında atılır: Roma’da imzalanan antlaşmalar, Euratom’u (nükleer enerji kaynaklarında ortaklık) ve özellikle **Avrupa İktisadî Birliği**’ni (C.E.E.) ya da Ortak Pazar’ı kurar ki, bu sonuncusu kısmi bütünleşmeyi aşan bir adımdır. Amacı da, en çok bir 15 yıl içinde, gümrük birliğini kurup Birlik içinde kişiler, sermaye ve hizmetler için tam bir hareket özgürlüğünü sağlamaktır; yasalar birbirine uyumlu hale getirilecek ve ticaret politikaları da gitgide birleştirilecektir.

Avrupa İktisadî Birliği 1959’da yola koyulur: Yunanistan ve Türkiye gibi yeni ülkelere de kapılarını açarak ya da aralayarak, alışverişin artması, gümrük engellerinin kaldırılması, gözalıcı bir sanayi atılımı, tarımda bütünleşme yolunda çok şey yapar; işsizliği yok edemez ise de, azaltır.

Ne var ki, sorunları vardır yine de.

Bütüne bakıldığında, Batı Avrupa, hemen hemen sürekli bir gelişme içindedir: Tam istihdamı büyük ölçüde sağlamanın yanı sıra, ülkeden ülkeye değişse de önemli bir kalkınma hızını sürdüren; paraları istikrarlı, ödeme dengesin kurmuş ve ilerleme halinde bir yaşam düzeyine sahiptir.

KLASİK DEMOKRASİNİN GERİLEMESİ

Demokratik ilke, Almanya, İtalya ve Japonya'daki "faşist" rejimlere karşı giriştiği mücadeleden, zaferle çıkıyordu 1945'te Demokrasi fikri, gitgide daha büyük bir kitleyle kucaklaşarak gücünü ispatlamamıştı yalnız,, uygulamada da, demokratik rejimler, etkililiklerini ve üstünlüklerini göstermişlerdi; hasımlarının en hazırlıklı oldukları savaşın yönlendirilmesi alanızda bile böyleydi. İspanya, Portekiz ve Arjantin bir yana, dünyanın bütün ülkelerinde, demokratik partiler iktidara geldiler ve programlarında da, devlet ilke ve tekniğini yenilemeye ve insanın sosyal haklarını korumaya yönelik yapısal reformlar bulunuyordu. Bununla beraber, direnenlerin benzeşmez öğelerle yaptıkları koalisyon, içlerinde en ılımlıların çizgisini izlemek zorunda kaldı ve böylece, gerçekleştirilen reformlar da, sadece **politik üst yapıya** dokundu, sosyal altyapıyı değiştirmedi; yeni anayasalar yapıldı, ama iktidar **eski yönetici sınıfların** elinde kaldı.

Ne var ki, hukuksal ve siyasal olarak eşitçi, ama iktisadî ve sosyal olarak mertebeli bir "toplum" paradoksuna son vermeye yönelik bu reform programları, yönetici sınıflar arasında hayli kaygılara yol açmıştı; söz konusu kaygılar, **sosyalist dünyadaki gelişmelerle** daha kökleşiyor ve komünizmin saygınlığı emekçi sınıflar nezdinde daha tehlikeli bir hal alıyordu; öyleydi, çünkü savaşın ve işgalin en başta gelen kurbanları bu kitlelerdi. Savaştan önce ve sonra, burjuvazinin geniş bir bölümünce kabul edilen, bolşevikleşme tehditlerine karşı en güvenli kalenin faşizm olduğu fikri, faşizmin ortadan çekilmesiyle savunmasız kalmıştı. Sosyal istemler ve yoğun millileştirme tehditleri karşısında şaşkına dönen yönetici sınıfların, savaş sonrası yıllarda, tutucu ve **otoriter eğilimleri** daha da artıp yoğunlaştı ve ilerici ve komünist hareketlere karşı düşmanlıkları daha bir kabardı. Bu sınıflar, böylesi bir sertleşmede, Anglosakson yönetimlerinden destek gördüler; çünkü onların etkisi pek tutucu bir çizgi üzerindeydi hep: Nitekim, İtalya'da ve Yugoslavya'da istikrar öğesi olarak gördükleri monarşiye son ana kadar omuz verdiler; Yunanistan'da monarşinin yeniden

yerleşmesinde rol oynayıp askerî diktatörlüğe destek oldular; Batı Avrupa'da yaşayan son diktatörlükleri (Portekiz, İspanya) okşayıp sonra da onlara el uzatırken, genel olarak bütün ülkelerde tutucu partilere yardımcı olup yüreklendirdiler onları.

Yeni anayasalar

Belçika, Hollanda, Norveç, İsveç ve İngiltere bir yana, Batı Avrupa'nın -liberal kalmış- bütün ülkelerinde, savaş ertesinde kurumlar gözden geçirildi. Tüm Avrupalı devletlerde, 1919'dan sonra yürürlüğe girmiş anayasalar ve anayasal pratik, parlamenter rejimi, hükümette istikrarı göz önünde tutacak biçimde "akla uygun" bir rejim yapmaya yönelmişlerdi. Ne var ki, -İngiltere dışında- her yanda, söz konusu rejim iktisadî ve sosyal bunalımın etkisine uğramış, "düzeysiz entrikalar ve komplolarla zayıflamış"tı; böylece, direnişe katılmış tüm ülkelerin yurtseverleri, çeşitli tasarılar ortaya koymuşlardı ve dayandığı düşünceler de şunlardı: 1939'dan önce yetersizlikleri ayyuka çıkmış ve önemli bir bölümü de Nazizmle işbirliğine girmiş eski yöneticilerin yerini alacak **yeni bir yönetici sınıf** yaratmak! Seçim ilkesiyle genel oy üzerinde tam bir anlaşma vardı; ama demokrasi ile parlamentarizm için aynı şey düşünülmüyordu: Parlamentarizm, demokrasinin tek ve zorunlu biçimi değildir diyenler vardı.

Böyle düşünenlerin yeğledikleri rejim, yürütme gücüne geniş ve bağımsız bir otorite sağlayan **Amerikan türünde bir sistem**di. Öyle olduğu için de, yeni anayasalara (Fransız 1946; İtalya 1948; Federal Almanya, 1949), hükümetin belli bir süre iktidarını sağlayacak, aynı zamanda çoğunluğun başı olan hükümetin başındakinin otoritesini artıracak hükümler kondu. Söz konusu anayasalar, meclisin feshini kolaylaştırır, hükümet bunalımlarını zorlaştıracak bir usul saptarlar.

> *Örneğin Fransız Anayasasına göre, 18 aylık bir dönem içinde iki kabine bunalımı olduğunda Meclisin feshi gündeme alınabilecekti. Bir güvensizlik oyununun oylanabilmesi için, İtalya'da Meclis üyelerinden onda birinin onu imzalaması gerekiyordu ve üç günlük bir süreden önce de tartışma açılamazdı; Federal Almanya'da, "hükümet kurabilecek" bir çoğunluk, kabineyi düşürebilirdi: "Federal Meclis, Federal Şansölyeyi (Başbakan), üyelerinin çoğunluğuyla onun yerine geçecek olanı seçerek güvensizliğini dile getirebilir ve Cumhurbaşkanını, şansölyeyi görevlerinden almaya davet eder"; "Bir*

güvensizlik oyuyla onun oylanması arasında 48 saatlik bir süre geçmelidir". Ne var ki, Federal Almanya dışında, bu hükümlerin -geniş ölçüde- etkisiz olduğu görülmüştür.

İktisadî alanda devletin rolünün genişlemesi, millileştirmeler ve planlar

Bütün alanlarda devletin görevleri genişlemiştir.

Gerçekten, Kurtuluş'u izleyen yıllarda, bunalım yıllarının müdahaleciliğini kat kat aşan antiliberal bir iktisadî mevzuat yürürlüğe sokuldu. Öyle tayın kısıtlaması, yiyecek maddeleri dağıtımı, fiyatların saptanması ve denetimi, dış ticaretin gözetlenmesi ya da ücretlerin düzenlenmesi gibi kıtlık zamanlarına özgü geçici güdümlülük önlemleri değildi söz konusu olan; yeni bir içerik taşıyan ve kesin önlemlerdi alınan. Öte yandan, kalkınmanın gerektirdiği -görülmemiş kapsamda- kaynakları sağlayabilecek olanlar da, sadece hükümetlerdi artık.

Böylece, kamu mülkiyetinin yeni biçimleri ortaya çıkar ve Batı'lı ülkelerde bir **karma ekonomi** sistemi yaratırlar; içindeki kurumlar da, özel mülkiyetin dışında önemli bir iktisadî etkinlik alanını çekip çevirirler. Ve söz konusu karma ekonomi alanının en geniş olduğu ülke de İtalya'dır. Hemen bütün ülkelerde, bu alana giren kurumların özel bir statüsü vardır: Bir mali özerklikten yararlandıkları gibi, özel girişimlere özgü bir bütçeye sahiptirler ve -kuramda da kalsa- hükümetin müdahalesinden azadedirler.

Başka önemli bir konu da şudur: Bunalım ve işsizliği yenmede kapitalist ekonominin yetersizliği nasıl biliniyorsa, savaş sonrası kalkınma ve barış ekonomisine dönüşüm de özel girişime terk edilemezdi; bu konu, en azından kilit ekonomilerde, devletçe planlanmalı ve yönlendirilmeliydi.

Bir başka gerekçe daha vardı: Savaş içinde işgalcilerle işbirliği yapmış olanların fabrikaları, zaferin ertesinde, oralarda çalışan işçilerin katılımıyla devlet mülkiyetine dönüştürüldü. Öte yandan, işgal sırasında Almanlar büyük ortaklıkların (*konzern*) çoğunu denetliyorlardı, Kurtuluş'tan sonra bunlar da devlet mülkiyetine geçirildiler. Böylece, millileştirilmiş önemli bir sektör oluşmuş oldu.

Son olarak, geçmişte olduğundan daha etkili bir işletmeyi sağlama zorunluydu. İngiltere'de özel mülkiyete tabi kimi kömür işletmeleriyle, Fransa'da büyük bankaların millileştirilmelerinin altında yatan buydu.

Şunu da eklemeli: Özel kişilerin elindeki bir tekelin kötüye kullanıldığında tehlikeli siyasal sonuçları olabileceği görüşü egemendi. İngiltere'de ve özellikle de Fransa'da, mali kapitalizm, sol hükümetlerin

sosyal reform girişimlerini başarısızlığa uğratmışlardı; İngiltere'de demiryollarını, Fransa'da sigortaları ve büyük bankaları, her iki ülkede (gaz, elektrik gibi) kamu hizmetlerini millileştirmeye götüren, işte bu canlı anılara dayanan tekellere düşmanlık olmuştur.

Öte yandan, tam bir sosyalizasyon girişimi olmadı; mahkûmiyet halleri dışında, el konulan işletmelere tazminat ödendi. Böylece, **kilit sanayilerin millileştirilmeleri**, yalnız halk demokrasilerinde değil, yığınla öteki ülkelerde de gerçekleşti: 1945'ten 1950'ye kadar Fransa'da, Norveç'te, Büyük Britanya'da, Avusturya'da böyle oldu.

> *Ayrıca, bütün ülkelerde, devlet, vergi indirimleriyle, fabrikalara yer göstererek, kredi kolaylıkları sağlayarak, ya da tersine sınırlamalara giderek, ekonomiye müdahale eder. Nükleer enerjiye ilişkin araştırmalar ve siklotronların kurulması büyük paraları gerektirdiğinden, İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da devlet hizmetleri arasına alınmıştır. Öte yandan, devletin müdahalesi, yalnız özel planların yapılmasında değil, bütün bir ulusal ekonomiye ilişkin genel planların yapılmasında da kendini gösteriyor. Ve, liberal ekonomiye en bağlı olanlarda bile, yönetenleri zorlayan zorunluluklar, ekonominin yönetimini elde tutma oluyor; her biri de, geleneklerine ve özel eğilimine göre, az çok hızlı biçimde, müdahale yoluna gelip giriyor: Çünkü çabaları birleştirmek ve savurganlıktan uzak durmak gerekmektedir; tersi olursa, kalkınmayı bireysel girişimlere terk etme tehlikesi doğar, onların ise kaygıları ulusal olmaktan çok kişisel kazançtır.*

Savaşın ertesinden başlayarak, Batı Avrupa ülkelerinde **planlar** yapılır: Bunlar, kısmi planlamalardan genel planlamalara, kısa vadeli planlamalardan uzun vadeli planlamalara doğru gelişir. Amaç ve yöntemleri birbirinden farklılıklar gösterse de, özel kesimle devlet arasında uyum sağlamak isteyen, her şeye kapitalist rejimin çerçevesi içinde bakan, emredici olmayıp "gösterici" nitelikte önlemlerdir hepsi de. Hepsinde de söz konusu olan, "planlı düşünme"dir. Emredici olmadıkları için de, sosyalist ülkelerdeki planlama anlayışlarından ayrılırlar.

Gelişmeler, kamu görevlilerinin sayısını da artırır.

Sosyal alana devlet müdahalesi. Sosyal devlet

Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce devletin sosyal alana müdahalesi yolunda gelişmeler, 1918'den sonra, özellikle de 1929 büyük bunalımının arkasından artarak sürer. İkinci Dünya Savaşı sonrası, bu konuda tam bir dönüm noktasıdır; Birleşik Devletler'de bile, *New Deal*'e karşı tepki bu gelişmeyi engelleyememiştir.

Hükümetler, doğrudan ya da dolaylı olarak, ama hemen hemen sürekli biçimde, işçi-işveren ilişkilerine müdahale edip asgarî ücretin ve çalışma koşullarının saptanmasında rol oynarlar. Ama bununla da yetinmezler: Çalışmayanlara da el uzatmak gerekir; gençlerin eğitimi geliştirilmeli, yaşlananlara da emekli aylığı bağlanmalıdır ve bu iki kesim ulusal gelirin gitgide artan bir bölümünü alır götürür. Savaş sonrasının asıl büyük yeniliği ise, şudur: Bütün çalışan sınıfların kafasını işgal eden **güvenlik ve istikrar kaygısıdır**, bunun için de sosyal güvenlik sistemleri kurulur.

Nedenler çeşitlidir.

Önce, 1929 büyük bunalımının ve süreğen işsizliğin anısı vardır; hem sosyal nedenlerle hem de ekonominin istikrarı ve sağlam bir bütçe politikası adına tam istihdam sağlanmalıdır; ayrıca, çaresiz sınıflar daha iyi yaşam ve güvenlik koşullarına kavuşturulmalıdır. Kimi zaman da, sosyal yükümlülükleri eşitleştirerek gelirlerin dağılışını değiştirme yolunda bir politika işin içine girer: Böylesi bir sosyal güvenlik anlayışı ise, belli tehlikelere karşı toplumun kimi insanlarına güvence sağlayan geleneksel sigorta anlayışını çok aşar. Ayrıca, iş sözleşmesiyle de yetinmez, bütün bir ulusal dayanışma ilkesine dayar güvenliği: Ulusal camia, herkesin huzur ve refahını sağlamalıdır. Savaş süresince, sosyal güvensizliğin ve iktisadî istikrarsızlığın en çok acısını çeken Büyük Britanya'dır ki, daha 1942'den başlayarak Sir William Beveridge'in -adını verdiği- ünlü raporunda belirlenen ilkeleri kabul ediyordu; 1945'ten başlayarak da, Batı'lı ülkelerin çoğu, az çok ondan esinlenen **sosyal güvenlik sistemleri** kurarlar.

> *İngiliz sistemi, Sovyetler Birliği ile halk demokrasilerinde olduğu biçimiyle, bütün halka ve tüm tehlikelere kadar uzanan bir devletleştirilmiş sisteme sokulabilir. 1945'ten 1956'ya değin çıkarılan birçok kanun, tam ve pek tutarlı bir sistem oluşturur: Hafta başına belli bir yaşlılık yardımı yapılır; bütün tıbbi giderler -hepsi ya da bir bölümü- ödenir; mali kaynaklar ise, vergi yoluyla sağlanır. Sistem, hastanelerin millileştirilmesini ve tıp mesleğini kökünden değiştirmeyi*

beraberinde getirir; hekim, kamu görevlisini hatırlatan bir statüye sahiptir. Doğaldır ki, sistemin pahası da pek yüksektir; 1967-1968'de kabul edilen kemer sıkma politikası, alabildiğine kısıtlamalara gitmiştir.

İsveç'teki sistemin daha da yetkin olduğunu söyleyelim.

Öteki ülkelerde, Birleşik Devletler'de olduğu gibi, zorunlu sigorta, sadece kimi bireyler ve kimi tehlikeler (işsizlik, yaşlılık) için kabul edilmiştir ve finansman da işçilerle patronların katkısıyla sağlanır.

Aynı güvenlik kaygıları, bir başka çetin sorunun, **konut sorunu**nun çözümünde, devletlerin çoğunu konuya özel olarak eğilmeye götürmüştür. Örneğin İngiltere'de, Almanya'da olduğu gibi, devlet, inşaatı daha da yüreklendirmek amacıyla, yerel otoritelere maddi bakımdan -çeşitli biçimlerde- el uzatır.

Eğitim

Son olarak, eğitim alanında, özel girişime en yatkın ülkelerde bile, "kitle uygarlığı"nın niteliklerinden biri olan her dereceden **eğitime doğru akın** karşısında bir şeyler yapmak gereği duyuldu. Eski anlayış, eğitimi, yönetici sınıflardan gelen bir avuç seçkin insanın ayrıcalığı olarak görüyor ve burs yöntemiyle de kapıları başka sınıfların çocukları için alabildiğine daraltıyordu; öyle olunca da, halkın geri kalanına sadece ilk eğitim kalıyordu, ama o da yetmiyordu. Bu yüzdendir ki, Birleşmiş Milletler, eğitimin bir hak olduğu ilkesi ile, yüksek eğitime girişi, herkese, "yeteneklerine göre tam bir eşitlik içinde" tanıdı.

Yaşın sınırladığı **zorunlu eğitim** pek büyük bir önem taşıyor. Öte yandan, okumuş kuşakları modern teknik ve bilimlerle donatmak gerekiyor; gitgide daha çok araştırmacı, hekim, mühendis, teknisyen ve profesör yetiştirmek kaçınılmaz haldedir.

Bu yeni eğilime, Büyük Britanya'da tam bir devrim damgası vurulmuştur: Orada 1944 tarihli Butler Kanunu, öğretim yaşını, 1947'den başlayarak 15'e, 16'ya çıkarır ve yüksek eğitime girişte de kolaylıklar sağlar; yüksek eğitimi devam etmeyecek olan gençler ise, 18 yaşına değin -haftada bir ya da iki gün- özel yetkinleşme dersleri göreceklerdir.

Öte yandan, **eğitimin içeriği**nde de bir değişiklik olur: Latince ve Yunanca üstüne kurulu klasik dersler, daha verimli konular, matematik, fizik, kimya, teknik dersler karşısında geri plana çekilirler.

Okur-yazar olmayanların oranı Ortadoğu'da yüzde 80 dolayında, Latin Amerika'da yüzde 50 ile 75 ve Kara Afrika'da ise yüzde 90 ile 95 arasındadır. Buna karşı mücadele, bütün ülkelerde hummalı bir etkinlik halindedir; mümkün olduğu kadar fazla çocuğu ilk okuldan geçirmek gerekirken, yetişkinleri de çeşitli temel eğitim sistemlerine tabi tutmak gerekiyor. Sonra, eğitim öylesine örgütlenmelidir ki, herkese yeteneklerini en iyi geliştirmenin araçlarını verebilsin: Yeni pedagojik yöntemler, çocuk üstüne psikolojik çalışmalarla da zenginleşmiş olarak, çocuklarda girişim, gözlem ve düşünme yeteneklerini geliştirmeye çabalıyor; bunu da, daha doğrudan, daha somut, daha bireyselleşmiş bir eğitim aracılığıyla yapıyor ve genel kültüre bir mesleki formasyonu da ekliyor. Fransa, *Langevin-Wallon Komisyonu*'nun çalışmaları sayesinde, 1944'ten başlayarak bu anlamda bir eğitimin temellerini atar; orada işlerin -buna karşın- ağır aksak gidişi siyasal nedenlere bağlanmalıdır.

Fikrin ve haberin yayılması

Devletin ya da özel çıkarların ellerindeki eğitim, kimi zaman belli amaçlar güdüp yan tutan ve çocuklarla gençlere bir ulusal, siyasal ya da dinsel çizgiyi dayatırken, düşüncenin yayılmasındaki yeni araçlar, pek büyük sermayelerin işin içine girdiği **dev bir sanayi** olup çıkmıştır. Böylece, basını, radyosu, televizyonu ile haberleşme ve bilgilendirme, sonra onların basımı, yayımı ve satımı, bütün sanayiler gibi, eğitim ve kültürün yayılmasında benzeri olmayan bir araç olacak yerde, kazanç ve tek elde toplanma yasalarına tabidirler. İngiliz basınına Cecil King ile Roy Thomson egemense, Alman basınına da Springer egemendir. “Bir büyük gazeteyi çıkarmak için gerekli modern donanıma kavuşma olanağı sağlayan sermayenin önemi, kimi insanların ayrıcalığını dile getirme yolu olmuştur... Partilerin ve bireylerin basını yerini kapitalizmin basınına bırakmıştır” (P. Lazareff). Böylece haberleşme ve bilgilendirme, yüzyılımızda, büyük çıkarların ya da en zengin ülkelerin yönetimlerinin elinde bir **tekel** haline gelmiştir.

Nasıl?

Hiçbir gazete, günümüz dünyasında haberlerin araştırılma ve devşirilmesinin gerektirdiği giderleri tek başına yüklenemeyeceğinden, basının yayınladığı haberlerin 3/4'ü haber ajanslarınca sağlanmaktadır. Hatırı sayılır bir öneme sahip 75 ajansın içinde, sadece altısı dünya çapındadır ve uluslararası haberleri yeryüzüne yayarlar ki onlar da şunlardır: İngiliz *Reuter*, *Agence France Presse* (AFP), eski Sovyet ajansı *Tass*; ve üç Amerikan ajansı, bir 4.000 gazeteyi besleyen dünyanın en büyük ajansı *Associated Press* (AP), *United Press Association* (UP) ile, *International News Service*. Haberleri devşirmek ve hızla ulaştırmak için büyük paralara ihtiyaçları vardır onların. Nerelerden sağlarlar bunları? İngiliz Reuter bir uluslararası trösttür; France-Presse her yönden devlete bağlıdır, Tass ajansı da öyleydi; üç Amerikan ajansı ise özel girişimlerdir. Böylece, dünya nüfusunun yüzde 81,7'si, uluslararası haberleri yabancı ajanslardan öğrenmektedir; kendi ülkelerindeki haberleri dünyaya yayan da yine onlardır. Bunun elbette büyük sakıncaları var: Bu ajanslara sahip dört ülkedeki çıkar ve önyargılar haberlere ve onların verilişine -ya da verilmeyişine- de yansımaktadır. Ulusal ajanslara gelince, hiçbirinin bağımsız bir bütçeye sahip olabilmek için yeterli kaynaklar yoktur ellerinde.

Tek elde toplanışı gitgide artan basına gelince, ülkeler arasında eşitsizlik bu bakımdan da büyüktür: Gazete kâğıdı üretimi gibi, mekanik malzeme üretimi de, yeryüzünde pek belli büyük sanayi ülkelerinin tekelindedir,

Çağdaş dünyada, haber aracı olarak radyo ve televizyon basını tamamlar, çoğu kez de onun yerine geçer. Özellikle televizyondaki gelişme, yaygınlık ve propaganda gücü göz alıcıdır. Ne var ki, basın gibi, radyo ve televizyon programlarının niteliği, çoğunluğa feda edilmiştir. Hemen her ülkede, halk katında en çok tutulan programları, çoğu kez en bayağı programlardır. Sinemada olduğu gibi radyo ve televizyonda da, ahlak bozucu yayınların, programlarda şiddete yer vermenin, özellikle gençlerde suç eğilimlerine -kaygılandırıcı biçimde- yol açtığı, üzerinde pek durulan konulardan biridir.

Geçmişe dönüş, tutuculuğun ağır basması

Faşizmle beraber, dayanışma için kuşkulu görülen partiler ve tutucu, çıkarlar 1945'te bir yana fırlatılıp atılmışken, kıtlık azalır ve Sovyetler Birliği'nden korku da artarken, egemen durumlarına yeniden gelmeyi başarırlar. Fransa'da, İtalya'da, Kurtuluş sırasında, komünist ve sosyalist partilerle kimi yeni partileri bir araya getiren koalisyon hükümetleri

kurulmuştu. Ne var ki, 1945'in sonundan başlayarak, sağ partilerin daha tutucu unsurlarla cilveleştiği görülür. 1947'de ise, bütün Batı dünyasında bir dönemece gelinir: Belçika'da, Fransa'da, İtalya'da, komünistler hükümetten atılır, sol güçler bölünür, sosyalistler -İtalya'da Nenni'nin Sosyalist Partisi'nin çoğunluğu bir yana- sosyalist düzenin kuruluşundan vazgeçerler; tam istihdam ve sosyal güvenlikten ibaret reformist bir politikaya dayanıp kapitalist rejime gitgide uyum sağlamakla yetinirler ve ılımlı Katoliklerin yönlendirdiği politikayla uzlaşırlar. Haçlı seferi daha çok ete kemiğe büründüğü, Sovyetler Birliği'ne düşman öğelerden yararlanma zorunluluğu anlaşıldığı ölçüde, iktidara ve idarenin en önemli noktalarına, en tutucu partiler, hatta Nazilerle işbirliği yapmış olanlar gelir; Batı Almanya'da, eski Nazilerin bile idarede yer aldığı görülür. İtalya'da, Japonya'da görülen de budur.

Soğuk savaş sertleştikçe, bu eğilim de belirginleşir.

Fransa'da, dümeni gitgide sağa kırmış koalisyonlar birbirini izler; De Gaulle'cüler muhalefetten hükümete geçerken sosyalistler de yönetimi terk ederler. 1945 ve 1946'da gerçekleştirilen millileştirmeler iptal edilir.

Çoğu Batı ülkesinde **tutuculuk** başını alır gider.

> *Fransa'da IV. Cumhuriyetin düşüşüne yol açan askerî müdahalenin sonucu, bir tür "monarşi"nin kurulması olur; plebisiter nitelik ağır basar ve yürütme organı pek büyük yetkilerle donanır. Bir yandan, dış politikanın yürütülmesi, askerî ve ekonomik işler gibi sadece yürütmenin başına ayrılmış bir alan vardır; öte yandan, parlamentonun etkinliği sınırlandırılarak tam bir figüran rolüne indirgenir durumu. Bunun bir sonucu da şu olur ki, parlamentonun denetleme yetkisi neredeyse silinir. Bunlar olurken, yeni rejim, ticaret ortaklıklarında, kazançlar üzerindeki vergileri alabildiğine indirerek büyük çıkarlara uygun bir vergi politikası uygularken çok sayıda ücretlinin vergisini de artırır.*
>
> *Almanya'da, 1947'den sonra, sanayide kartelleşmeye karşı hareket durdurulurken, Nazilerden arındırma da ağırdan alınır; ve böylece yığınla savaş suçlusu cezalandırılmadan kalırlar.*
>
> *İngiltere'de, Muhafazakârlar iktidara döner dönmez, çelikte ve taşıt araçlarında millileştirme iptal edilir. İşçi Partisi bir on yıl iktidardan uzakta kaldıktan sonra, 1964'te -üç koltuk fazlasıyla- kıl*

payı bir zafer kazanıp küçük Liberal Parti'nin bağımlısı olur; 1966 seçimlerinde, 110 koltuk fazlasıyla çoğunluğu ele geçirirse de, büyük bir mali bunalımla başbaşa kalır ve ister istemez ücretlileri çarpan sert önlemlere gider, onlar da programını gerçekleştirmeyi engellerler.

İtalya'da, uzun süren bir bunalımın arkasından, 1960'ta kurulan "merkez sol" hükümetin karşılaştığı güçlükler de buna benzer.

Bunlar olurken, kamu idaresinden komünist öğeler ya da "kripto komünist" diye nitelenen sol kişiler temizlenir; Anayasalar ile 1949 tarihli *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, hiçbir ayrım gözetmeden her görüşe eşitlik tanıdığı halde umursanmaz bu ilke. Bunun yanı sıra, 1948'de Fransa'da, 1949'da da İtalya'da sendikal güçler bölünür ve işlere dur diyebilecek güçlerden biri böylece zayıflamış olur. İçinde komünistlerin ağır bastığı İtalyan ve Fransız sendikacılığının heybetli merkezleri bir yana, Batı sendikal hareketi, genel olarak "bütünleşmiş bir sendikalizm" olup çıkmıştır ve hedefi de, kapitalist rejimin çerçevesi içinde sözleşme yoluyla maddi yararlar elde etmedir. Bu sendikacılık, sınıf mücadelesine sırt çevirip **sınıflarla iş birliği**ne doğru reformist eğilimleri gitgide artan sosyalist partilere bağlanır. İsveç'le Avusturya'da sosyalist partilerin, Almanya'da sosyal demokrasinin durumu budur. Öte yandan, sömürgeciliğin tasfiyesi ile doğrudan ilişkili ülkelerde, sosyalist partiler, vaktiyle sömürgeciliğe karşı çıkarken, bağımsızlık hareketlerinin bastırılmasında muhafazakârlardan pek farklı düşünmezler artık. Bütün öteki örnekler bir yana, Süveyş'e karşı Fransız-İngiliz seferi unutulmamalı!

Almanya'nın ve Japonya'nın evrimi

Almanya ile Japonya, savaşta Müttefiklerin işgaline uğramıştı, savaş ertesinde de onların yönetimine tabi oldular bir süre. Yenenlerin mantığına göre, her iki ülke, "Nazilikten arınmak" ve demokratikleşmek için zorunlu ve uzun bir **vesayet altında** tutulmalıydı. Ne var ki, Nazi partisinin 7 milyonluk üyesini aileleriyle beraber, her türlü etkinliğin uzağında tutmak imkânsızdı; kaldı ki, işgal otoritelerinin elinde yeterli insan gücü yoktu böylesi bir uğraş için kullanmada. Böylece, bütün teknisyenlerden yararlanmak zorunda kaldılar, onların ise çoğu Nazi idi ya da sempatizanı idiler. Öte yandan, Soğuk Savaş ve Kore Savaşı patlak verince, "Nazilikten arındırma" terk edildi; eski Naziler, "komünizmle sosyalizmin ilkeleriyle savaşma"da, paha biçilmez birer bağlaşık olup çıkarlar.

Almanya'da görülen, her alanda, **eski** ve **geleneksel güçlerin restorasyonu**dur: Eğitim, her derecede en tutucu unsurların ellerindedir; eski muhariplerin dernekleri, yıkılmış rejimin onurunu savunmak üzere kolları sıvazlarlar. Edebiyatta başarı kazananlar, savaş ve savaş sonrasının felaket ve sefaletlerini anlatanların dışında, Guderian'ın *Anılar*'ı, Ernst von Salomon'un *Sorular*'ı gibi, milliyetçi geleneklerin saygınlığında, "onur" ve "kahramanlık"tan yararlanan eserlerdir. Edebiyat gibi büyük basın da, kimi zaman göçüp gitmiş rejimi hatırlayıp iç geçirir; Nazi düşmanı, -özellikle Yahudi- sürgünlere ve 20 Temmuz 1944'te Hitler'e karşı suikastte bulunmuş "caniler"e ateş püskürür. Öte yandan, Neo Nazi Partisi'nin seçim başarıları, bu ruhsal durumun kaygılandırıcı belirtileridirler.

Japonya'nın izlediği çizgi de aynıdır.

> *1945'ten 194Tye kadar, önce bir demokratikleşme dönemi yaşanır: Bir "Haklar Bildirisi", din ve basın özgürlüğünü, ırk ve kadın-erkek eşitliğini ilan eder; gerici öğeler idareden, örgütlerden, basından temizlenir; partiler, özellikle sol partiler yeniden ortaya çıkarlar; Komünist Parti, ilk kez yasallık kazanır. Onlara ek olarak, 1946'da yeni bir Anayasa, imparatorun yetkilerini sınırlar ve simgeleştirirken, iktidarı iki meclisli bir parlamentoya bırakır: Temsilciler Meclisi, Danışmanlar Meclisi'nin üstündedir. Parlamentonun seçtiği bir Başbakan hükümeti kurar ve kabinenin yetkileri bellidir. Yargı bağımsızlığı sağlanmış ve temel hak ve özgürlükler güvenceye bağlanmıştır. Bunların yanı sıra, bir dizi yeni kanun çıkarılır: Bireylerin eşitliği ve bireysel özgürlük üstüne kurulu Medeni Yasa, eski aile sistemine son vererek toplumda devrim yapar, mirası kadın-erkek arasında eşit bölüştürüp boşanmayı kurumlaştırır. Eğitimde reform da, demokratikleşmenin esas parçalarından biridir. Emek korunur ve sendikal özgürlükleri kabul edilir; tarımda reform, demokratikleşmeyi tamamlar.*
>
> *Ne var ki, bu politika, 1948'de, Almanya'daki aynı nedenlerle tersine çevrilir. Sol'a ve emekçi sınıfına karşı önlemler alınır. İktidardan hiçbir zaman uzaklaştırılmamış olan sağ partiler, nüfuzları asla silinmemiş sosyal otoriteler, iktisadî ve siyasal güçlerini yeniden derleyip toparlarlar. Japonya'nın olağanüstü bir iktisadî kalkınmayı gerçekleştirdiğini söylerken, bunları da belirtmeli; tröstlerin el altında*

tuttukları, kanırta kanırta çalıştırılan ama hak ettiğini de alamayan yedek sanayi ordusunu, 10 milyonluk işçi kitlesini de unutmamalı...

Liberal rejimin bunalımı

Bütün bu söylediklerimizden çıkan sonuç şudur: İktisadî alanda olduğu gibi siyasal alanda da, Direnişçiler **hayal kırıklığı**na uğramışlardır. Ünlü bir siyaset bilimcisinin, Mirkin-Guetzeviç'in söylediği budur: "Halklar, yıldızsız uzun geceler bekliyor, umut ediyorlardı. Bütün Direnişçiler - Fransız ya da Belçikalı, Yunanlı ya da Yugoslav, İtalyan ya da Polonyalı olsun- hepsi, Kurtuluş- Devrim'i bekliyorlardı; o, yalnız hainleri silip süpürmekle kalmayacak, yeni bir demokrasi de kuracaktı".

Ne var ki, bu "yeni demokrasi" Batı Avrupa'da kurulamadı: Batı'nın hiçbir ülkesinde, devletin genel ve yeni bir dökümü yapılmadı; böylece, **parlamenter rejimin** -1939'dan önce başlamış olan- **bunalımı** daha da derinleşti. Yasama ve yürütme güçleri arasındaki eski bölünme baştan aşağıya çığrından çıktı. 1946'ya kadar Türkiye'de olduğu gibi tek parti varsa, iktidar her yönden partiyi yönetenlerin ellerindedir; Anglosaksonlarda olduğu gibi iki parti varsa, seçimden zaferle çıkan parti hükümeti kurar ve şefi de aynı zamanda çoğunluğun başıdır, yürütme ile yasama sıkı sıkıya birbirine bağlanmıştır ve mecliste kabineyi devirmek neredeyse imkânsızdır. Örneğin, İngiltere'de olan budur. Her iki halde de, tam bir parti diktatoryası söz konusudur. Çok partililik yürürlükteyse, tutarsız ve değişken koalisyonlar oluşur, hükümet zayıftır ve hareketsizliğe mahkûmdur, çünkü her girişimin koalisyonu çatlatma tehlikesi vardır. Seçim sistemindeki reformların amacı ise, temsili gerçekliğe yakışır biçimde sağlamak değil, azınlıkları parlamentodan atmak ve çoğunluğa "daha çok temsil gücü" sağlamaktır. Örneğin 1949 Alman Seçim Kanunu'nun amacı budur.

Öte yandan, bütün liberal ülkelerde, 1914'te başlamış olan şu evrim hızlanmıştır: Parlamentonun yürütme üstündeki denetimi gitgide azalır ve idareyi ve hükümet dışı teknik örgütleri dolduran **uzmanların etkisi** durmadan artar. Bunun da başta gelen nedeni şudur: Hükümetlerin çözmesi gereken sorunlar, özellikle mali, iktisadî ve askerî sorunlar, gün geçtikçe teknik bir nitelik kazanmaktadırlar; bunlar, kimi zaman siyasal kadroların anlayamayacağı matematik bir dildedir. Bu uzman kadrolara "teknokratlar" adı verilmektedir.

Sayıları öyle fazla da değildir bu teknokratların. Ancak etkileri, demokratik olarak seçilmiş organlarını rolünün ne denli azaldığını ortaya koyar. Çoğu kez yüksek ve orta burjuva kökenli insanlardır bunlar; aile olarak sanayicilerle serbest meslekler, yüksek görevlilerden gelir büyük bölümü. Ünlü sosyolog Georges Gurvitch'in deyimiyle, "yeni bir iktisadi, idari ve askerî feodalite" oluşturmaktadırlar. Wright'ın daha önce Birleşik Devletler için belirttiği bu "seçkin iktidar" (*power elite*), sorumsuz ve kadiri mutlak bir durumdadır ve uygulamada, siyasal şefleri bütün kumanda mevkilerinden çekip alır ve "devleti batırıp boğmakla" tehdit ederler. Ünlü siyaset bilimcisi Georges Burdeau'nun deyimiyle, "pederşahilikle devlet bürokrasinin bu iç içe geçişi"nden, yeni bir "aydın despotluğu" doğmaktadır; etkili, ama seçim mekanizmasından çıkıp gelmediği için de sorumsuzdur.

Parlamenter denetimin sürekli gerilemesi, iktidarın kişiselleşmesi

Seçimden gelen parlamento üyeleri, yetkilerinden gitgide artan bir bölümünü, **yürütme gücüne ve idareye** devreder durumdadırlar; "çerçeve kanunlar"ı ya da kanun gücünde kararnameleri oylayarak yaparlar bunu. Ayrıntılı düzenleme idarenin uzmanlarına bırakılmıştır. "Büyük Britanya, idarenin üstü örtülü bir diktatörlüğüdür" dernek abartmalı ise, şunu söylemek de bir gerçeği yansıtır: Bütün Batı Avrupa ülkelerinde, idarenin nüfuzu, seçilmiş organların nüfuzu ile rekabet halindedir ve çoğu kez onu yansızlaştırmaktadır.

Öte yandan, Kamusal hizmetler geliştiği ölçüde, bürokrasinin eylemlerini denetlemek de hayalî oluyor; idaredeki sapmaları sergilemek için milletvekillerinin başvurdukları "soru" sorma ya da öteki **parlamenter araçlar etkisiz** kalıyor. Öyle olunca da, yüksek idare, bütün devlet çarkının -neredeyse- mutlak egemenidir ve buradan kalkarak, seçilmişlerin olduğu kadar bakanların iradesine de karşı çıkabilmektedir. Kanun tasarılarının çoğu, bakanlık dairelerinin ya da "servisler"in kaleminden çıkmaktadır; ve parlamentolar, bu önerilerin gözden geçirildiği yerlerdir artık. Meclis tartışmaları bile, önerilenler üzerinde bir formalite olup çıkmıştır; gerçeğe varmada hiç de birer etkili araç değildir onlar.

Gerçekten, meclislerde değil partilerin kendi içlerinde temel kararlar alınır olmuştur. Oysa, partilerin genel gelişmesi onların esnekliğinin gitgide azalması yönündedir. Günbegün artan merkezileşme, partililerin partiyi yönetenler üzerindeki etkisini azaltır; yönetenlerin seçim ya da

atanmalarında da bu görülmektedir. Parti üyeleri, çepeçevre kuşatılmışlardır ve sıkı bir disiplin altındadırlar. Parlamenterlerin kendileri bile, boyun eğer durumdadırlar ve partiyi yönetenlerin dediklerini oylayan bir makine olup çıkmışlardır.

Son olarak, bir “görünmez hükümet” niteliğindeki Amerikan *lobby*’lerine bakıp “**baskı grupları**” sarmıştır ortalığı. Basının neredeyse bütünü ellerinde olduğu için, kamuoyunu biçimlendiren onlardır; şantaj ve tehditten doğruca eyleme kadar yığınla yolla, parlamento^ çevreleriyle hükümetleri yönlendirenler de yine onlardır. Bunun sonucu olarak, baskı grupları, kamu iktidarları ile seçilmişlerin bağımsızlığı üzerinde ağırlıklarını koyarken, parlamenter kurumların işleyişini de baştan aşağıya saptırabilmektedirler. Böylece, sorunları hızla çözme zorunluluğunun ürünü olan yeni koşullara uymayan parlamento, iktidarın tek kaynağı olmaktan çıkmıştır artık. İktidar, bir grup insanın ya da kimi zaman tek bir kişinin elinde toplaşmıştır. “**İktidarın kişiselleşmesi**” denen olay budur. XIX. yüzyılın -o saygın-”Güçler Ayrılığı” ilkesi gitgide itibardan düşmekte ve parlamentonun yürütme gücünü denetleme yetkisi alabildiğine azalmaktadır. Radyo, sinema, televizyon gibi teknik buluşlar da, parlamentodaki bu gerileme anına denk düşmüşlerdir: Bu araçlar; yöneticileri -adları ve çehreleriyle- halk kitlelerinin önüne çıkarırken, onlardan bir mitos da yaratıyorlar; tanışma, hayranlığa yol açıyor, kimi insanları “kurtarıcı”, “yeri doldurulamaz kişi” haline getiriyor. İkinci Dünya Savaşı’ndan önceki diktatörlüklerin alabildiğine geliştirdiği bu iktidarın kişiselleşmesi olayının tehlikesi şurada ki, “kişilere tapınma”dan yakasını kurtarabilmesi her zaman kolay olmuyor; çünkü, büyük adamlara tapma yolunda, halk kitlelerindeki -o esrarlı!- duyguyu gıdıklayıp durmaktadır.

BÖLÜM IV
İKİNCİ SAVAŞ SONRASINDA FİKİR, SANAT VE DİNSEL YAŞAM

1945'teki zaferin hemen arkasından uluslararası yeni bir gerilim başlar; bu bakımdan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra görülen fikri ve sanatsal alandaki gevşeyip yumuşama onda görülmez. Ne iyimserlik, ne de geleceğe yönelik bir düş vardır ortada. Savaş biter bitmez de çözülecek başka sorunlar sökün eder, her şeyden önce de barış sağlanmalıdır. J.P. Sartre şöyle diyecektir: "... Savaşın sonu, sadece bu savaşın sonudur. Geleceği kazanmış değiliz: Savaşların sona erdiğine hiç de inanmıyoruz... Ancak, bu bahse tutuşmak gerekir. Savaş, sona ererken insanı da çırılçıplak, düşsüz bırakmış, kendi güçlerine terk etmiştir onu ve insan da sonunda şunu anlamıştır: Yalnız kendi gücüne güvenebilir artık!"

Bir şey daha olmuştur: İnsan, aklını tartıp ağırlığını öğrenmiştir, ondan neyi bekleyebileceğini ve umut edemeyeceğini bilir şimdi. Böylece mutlak, yetkin, ideal, bütün bu kavramlar anlamdan yoksundurlar ve onların yerine, "görece" kavramı geçmiştir; öte yandan, kapalı ve ilk bakışta kesin görünen her sistemi güvensizlik ve kuşku çevrelemiştir.

FİKİR, SANAT VE EDEBİYAT

Savaş sonrasının hemen arkasından başlayan döneme, Jean-Paul Sartre (1905-1980)egemendir.

Jean-Paul Sartre

Alman filozofu Heidegger'in bezgin mirasçısı olan bu filozof, felsefesini, esas olarak *Varlık ve Hiçlik* (1943) adlı eserinde sergiler.

Nedir anlattığı orada?

Şu: İnsan, özgürlüğe mahkûmdur ve tek başınadır. Bir insanın yaşamı, kişinin ona verdiği anlama bağlıdır; ve olaylara gerçeklik ve anlam veren de, yine insan, o "bilinci geçici ve pusulasız insan"dır. Böyle bakıldığında, bilimsel bilgi ile nesnellik değerini yitirmekte ve varlıksal bir değere sahip olmaktadır.

Ancak, bir başka şey daha var Sartre'ın düşüncesinde: Tarih genel ve nesnel anlamdan yoksundur; ve bu tarihi, gerek geçmişin ve gerek kendi yaşadığının tarihini tanımlamak da insana aittir.

Aslında, *Varlık ve Hiçlik*'te ortaya konan, felsefi yöntem olarak, diyalektiğin göz alıcı bir biçimde kullanılışıdır: İnsan yalnızdır ve hiçbir zaman yalnız değildir; insan özgürdür, ancak bir "duruma bağlı" ("en situation") olarak özgürdür. Marksist düşüncelerden soyutlanarak yapılmış bu insan ve onun eylemiyle ilgili görün savaş sonrasının damgasını taşır: İçinde ne olursa olsun hiçbir aşkın (*transandantal*) ya da dinsel öğe yoktur; ne var ki, saçma ve anlamsız karşısında duyulan bunalımın bir umutsuzluğa dönüşüp soysuzlaşmasına da izin verilmez, tersine bunalım, eylem konusunda açık ve seçik bir seçime, kendi yazgısını ve içine atıldığı durumu ele almaya götürür insanı.

Sartre, öte yandan, 60'lı yılların başlarında yayımladığı *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde, varoluşçulukla -"çağımızın aşılmaz felsefi ufku" dediği- Marksizmi karşılaştıracak ve şunu söylemek dürüstlüğünü gösterecektir: "Tarihte Descartes ile Locke'un dönemi olmuştur; Kant'ın ve Hegel'in dönemi olmuştur. Son olarak, içinde yaşadığımız Marx'ın dönemi gelmiştir. Bu üç felsefenin Üçü de, sırasıyla, bütün bir düşünceyi besleyen tarla ve bütün bir kültürün ufku oluyor. Daha önce söyledim, şimdi de tekrarlıyorum: İnsanlık tarihinin tek geçerli yorumu diyalektik maddeciliktir; ve çünkü, gerçekliğin kendisi Marksisttir ve Marksizm, hiç olmazsa zamanımız için aşılmaz durumdadır".

Yaşamının son yıllarında ise, üstünde hep durduğu bir soruna yeniden dönecektir: Kendi özgürlüğüm kadar başkasının özgürlüğünü de hangi koşullarda isteyebilirim?

Daha başka gelişmeler de vardır.

Aklın göreciliği ve diyalektik bilim kavramı

İnsan bilimleri, yüzyılın başlarındaki bunalımın arkasından, doğa bilimlerinden farklı bilimler olarak kurulmayı başarır; hepsi, özellikle de içlerinde en çok gelişmiş olan sosyoloji, şimdi insan aklı da içinde olmak üzere, **tam bir göreciliği** (*relativizm*) öğretmektedir bize.

Bu görecilik, yüzyılın başlarındaki bütün bir fikir hareketinin ürünüdür ve aklın gerçeğe varmadaki yetersizliğini işlemiş durmuştur bu hareket. 20'li yıllarda, Heidegger, bilimin verdiği bilgiler karşısında tam bir küçümseme içindeydi ve "Hiçbir bilimin kesinliği metafiziğin ciddiliğiyle boy ölçüşemez" diyordu: 30'lu yıllarda, fenomenoloji, bilginin özünde yetersiz olduğunu bile bile, insanın tek başına bilgisi olmayı ister. İşin içine **psikanalizin sonuları** da girecektir: Psikanaliz, bilinç altının

derinliklerinden yola çıkar, görünüşte en akılsal fikirleri nesnellikten nasıl yoksun olduğunu serer gözler önüne; Freud, onların kaynağını cinsel güdüde bulurken, Adler bir güç iradesinde, Jung da kollektif bilinçaltının simgesel, evrensel ve değişmez ilk örneklerinde arar.

> *Sosyoloji, bu bilinçaltı kavramını alıp bilgi sosyolojisinde bir dizi araştırmaya yol açar; açıklanmış düşüncelerin altındaki gizli anlamları sergilemeye çalışır. Karl Marx, düşünce deyince, onun, insanın bağı olduğu sosyal sınıfın bir yansıması olduğunu görmüştü; artık şu anlaşılır ki, fikirler, saf aklın sıradan ürünleri değildir: Bir duygudan, belli bir duruma tepkiden doğan bu düşünceler çıktıkları kaynağın göreceliğini taşırlar. Psikanaliz, fikirlerin bilinçaltı kaynaklarının araştırılması olarak -geniş anlamda- alındığında, şunu koymuş olur ortaya: Fikirler de, ötekiler gibi bir davranış, bir tutumdur sadece.*
>
> *Öte yandan felsefedeki değişikliğin en görünür olduğu alan, ahlak (*etik*) alanıdır: Etik de göreceleştiğinden, tutarlı, akılsal ve öğretilmeye layık bir sistem olarak alınamaz. Albert Camus,* Sisiphos Mitosu*'nda belli bir etik önerdiğinde, hayatı yaşanmaya layık kılma zorunluluğu ile içiçe alır onu. Sartre da,* İnsan Üstüne İnceleme*'sini geciktirip dururken, durmuş oturmuş bir ahlak önermedeki güçsüzlüğünü belirtmiş olur.*
>
> *Gelişmesi gözalıcı olan bir başka araştırma alanı, bilimler tarihidir: Bu alanda da, doğru kavramı yerine "tahmini bilgi" (Bachelard) kavramı yeğlenir. Bilimin ilerlemesi, yanlışları ve gerilemeleri olmayan düz çizgili bir ilerleme değildir ve bilimsel bilginin de psikanalizini yapmak gerekir; gerçek şudur ki, yarı mitos yığınla imge, yığınla ilkörnek (*archetype*) bilinçleri hükmü altına alır ve bilimsel usavurmalara gizlice gelip girer. İşte, bu ilk örnekleri aydınlığa çıkarmak içindir ki, Gaston Bachelard, dört öğenin, su, hava, toprak ve ateşin psikanalizine girişir.*

Öte yandan, çağdaş bilim, yüzyılın başındaki kuramsal bunalımı aşar: Çekirdek fiziğinin, atom bombası, hidrojen bombası gibi dehşet verici uygulamalarıyla ortaya çıkışı; kimyanın, cisimlerin özelliklerinin -o eski- amprik tanımlamasına değil, bu nitelikleri belirleyen atomik yapısının

bilgisi üzerine kurulması, akla kaybettiği güveni sağlar. Belirlenimciliğin (*determinizm*) bunalımı da sona ermektedir. Atom biliminde ilk adımlar (1938'de atom çekirdeğinin parçalaması), bilimin gücüyle ilgili önemli olgulardır. Belirlenimcilik ya da belirlenemezcilik üstüne tartışmalar bir kararlılık kazanır: Fransız J.P. Vigier ile Amerikalı Davit Bohm'ün son araştırmaları, belirlenemezlik tezinin, hiç de. zorunlu olmayan bir postulatı işin içine sokmanın bir sonucu olduğunu ortaya koyar; onlara göre, ortaya çıkan, olguların nesnel belirlenemezliği değil o olgularla ilgili bizim **bugünkü bilgimizin sınırlılığı**dır. Böylece, Heisenberg'in "kesinsizlik bağıntısı" pratikte geçerliliğini sürdürse de, kuramda kendisine ayrılan anlamı sürdürmez. Aslında, daha önce Einstein da, belirlenmezciliği (*indeterminizm*) asla kabul etmemişti,

Bunlar olurken, eski bilim felsefesi, o da aşılmıştır: Tamamıyla seyirci bir felsefe tutumundan doğan bu eski anlayış, durağan bir akılcılığa gelip varmıştı; orada, nesneler basit ve değişmez bir haldeydiler ve bilgi de ebedi olarak görülen kategorilerin mahkûmudur. 1930'dan sonra, bilim ve teknikteki baş döndürücü ilerlemeler, bilimsel çalışmanın alabildiğine güçlüğü, aklın etkinliğini bir başka görünüş altında incelemeye götürür. Mantıkçı Cavaillies, bilimin nesnesinden bağımsız olamayacağını, tek başına (en soi) aklilik diye birşeyin söz konusu edilemeyeceğini, bir bilimin akliliği bir bütün olarak yapısındadır, dedikten sonra şuraya varır: Aklın göreciliği onu akıldışılıktan kurtarır, çünkü görecilik aklın yapısal bir zayıflığının eseri değildir; tersine, onun **diyalektik doğası**nın sonucudur ve akıl, ancak gerçek nesneye egemen olma çabasıyla vardır.

Gaston Bachelard'ın bilimler felsefesi de, işte bu diyalektik görüşte yerini bulur ve bilimler tarihine bütün anlamını verir: "Akıl, dünyayı düşünürken biçimlenir ve bilimsel düşüncelerin gelişmesi dolayısıyladır ki, düşüncenin belli bir nesneye uygulanmasının koşullarını, gelecekte kaçınılması gerekli yanlışları, güncel bilimsel kavramların oluşumunu farkederiz", Böylece Bachelard, bilgiden, aklın, yani bilimin bütün geçmişine sahip olmasının yanı sıra, **tekniğin bugünkü durumunu** bilmesini ister. Baştan aşağıya yeni bir tavırdır bu: "Bilimsel çaba, nesnenin sıradan bir temaşası olamaz; o, madde ile göğüs göğse bir mücadeledir ve söz konusu maddenin bilgisi o madde üzerindeki iktidardan ayrılamaz". **Bilimin diyalektik kavramı** böyle böyle ortaya çıkar. Çağdaş felsefede temel olan da, işte bu diyalektik kavramıdır.

Bilimi ve toplumda bireyin yaşamını diyalektik olarak düşünmenin kapısını açan da şu: Maddi özneyle nesnenin dayanışması; zamanda ve mekânda bireyle toplumun dayanışması!

Sosyoloji ve psikoloji

Çalışmaların hacmini göstermek için Amerikan sosyoloji okulunun yayınlarına bakmak yeter. Bu çalışmalarda önde gelen, R. Benedict, M. Mead ve R. Linton'un yazdıklarıdır: Evrimci anlayışa karşı çıkarken; Pitirim A. Sorokin'in "kültürel çoğulculuk"unu onaylarlar; Sorokin'e göre de, toplumlar gelişirler, ama bu gelişme, daha iyiyi oluşturacak bir ilerleme anlamında değil, "ritmik ve devresel dalgalar" yoluyla olur. Ne var ki, bu temsilcilerin bazıları, toplumlara **sıradan mekanik nesneler** olarak bakar; her türlü felsefi düşünceyi dışlayarak, "sözde deneme"lerle, matematik formüllerle gerçekliğin bir fotoğrafını çekerler; ve sonuçta da, boş ve temelsiz metinler çıkar ortaya.

Daha baştan beri etnolojiye sıkı sıkıya bağlı olan Fransız sosyolojisi ise, Marcel Mauss ile çömezi Claude Levi-Strauss'un etkisi altında "yapısal" araştırmalarla gelişir; onlara göre, her öğe **bir bütün içinde** anlam kazanır ve başka öğelerle zorunlu ve değişken ilişkilere sahiptir. Etnolog ve filozof olan Levi-Strauss'un etkisi özellikle derindir: Onun *Yapısal Antropoloji, Hüzünlü Tropikalar, Yaban Düşüncesi, Günümüzde Totemizm* adlı eserleri, görüş ve yöntemleriyle büyük bir yaygınlık kazanır. Gerçekten yapısal antropoloji, insan bilimlerine yeni ufuklar açıp bir yöntem sağlar onlara ve bir Sartre'ın Marksist türdeki diyalektik çözümlemesine de zıttır bu yöntem; ve Levi-Strauss, "çağımızın en Tanrısız" felsefesini yaratmaktadır.

Genel olarak söylemek gerekirse, çağdaş sosyoloji **tam bir görecelik** anlayışıyla doludur: Ona göre, toplumlar arasında mertebe yoktur, Beyaz'ın ve onun uygarlığının da önceliği ve üstünlüğü yoktur; her toplum, kendine özgü bir çizgide gelişir,

Batılı toplum, bilim ve tekniğe önem veriyorsa, bir başkası din ve hısımlığa öncelik tanır. Böylece, değerlerin mertebelenmesi ve tarihsel ilerleme düşünceleri bir yana atılmıştır. Bunun gibi, "ilkel toplum" terimi de bilim dilinde kaybolur. Olan bitenin bir önemli sonucu vardır: **İnsan kavramı** genişlik kazanır; alabildiğine insansal yabancı değerlerin Batı'nınkilere üstünlüğünü kabul eden yeni bir hümanizma doğar. Batı uygarlığının bütün dünyaya yayılmaya yüz tuttuğu ve neredeyse binlerce

yıldan beri donmuş bir halde yaşayan toplumları altüst ettiği bir anda ilginç ve önemli bir olaydır bu.

Psikolojiye gelince, Freud'ün hep etkisinde kaldı; ancak Freud'ü de, yüzyılın ikinci yarısında Lacan, Michel Foucault ve Marksist Louis Althusser yorumladılar. Özellikle de **pratik alanda** büyük gelişme gösterdi psikoloji. Amerikan psikiyatrisi, çeşitli zihni karışıklıklara uyarlanmak üzere yöntemlerini çeşitlendirdi, test ve sorularını çoğaltıp inceltti. Öte yandan, laboratuvar psikolojisi, özellikle 1930'lardan başlayarak psiko-tekniğe ve mesleki yöneltme sorunlarına, yöneldi.

> *Önce Roosevelt yönetimi* New Deal *sıralarında bundan pek yararlandı, daha sonra büyük işletmeler konuya el attılar: Üretim araçlarının aklileştirilmesinde, daha doğrusu insanın insan ve makinece sömürülmesinin düzenlenmesinde, deneyimler işe yaradı; şunun farkına varıldı ki, verimliliğin artırılması, aynı zamanda psikolojik ve manevi etkenlerle ilişkilidir ve böylece, yalnız emeğin maddi koşullarını değil, mesleki yaşamın içinde geliştiği atmosferi de iyileştirmek gerekir. 1927'de Şikago dolayında bir fabrikadaki denemelerden doğan, "insan ilişkileri" ile ilgili sosyometrik öğretinin esası budur. Her şey seferber edilerek, işçinin yalnız psikolojisi değil, kişiliği ve kimliği de tanınır. İşletme, bütün öğeleri birbirine bağlı bir sosyal sistemdir denir; emekçi de, her türlü cemaatçı araçlara başvurup fabrikayla bütünleştirilmelidir; işyerindeki kıdemliliğe de önem verilince, işçi, değerinin tanındığı ve kimliğine saygı duyulduğu izlenimine sahip olacaktır.*

Bütün bunların, aslında, işçiyi bağımlılık içinde tutup hak arayıcı hareketleri imkân sız kılma gibi bir amaç taşıdığını da belirtmeli.

Sanatsal yaratışın yeni nitelikleri. Plastik sanatlar

Sanat alanında, güçler arasında yeni bir işbölümü ortaya çıkar. Paris Okulu, varlığını sürdürmektedir; ancak yenilenme, Birinci Dünya Savaşı ertesindeki gibi olmaz. Paris, genç sanatçıların tek çekim merkezi değildir artık. Başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da, **Birleşik Devletler'in** yeni **gücü** kendisini göstermektedir. Amerikan yurttaşlarına olduğu gibi yabancılara da dağıtılan burslar, çoğu kez sonuç alan bir rekabettir Paris'le. New York'taki Modern Sanat Müzesi, büyük sergilerin başını çekmede

Paris'teki müzeyle tartışmaktadır. Amerika, yabancı sanatçı ve yazarlara konukseverlik gösterirken, kendi kimliğini belirtmekte de kıskançtır; artık yeterince beslenen bir iç pazarın yanı sıra, bir ulusal öğünce de yer vardır ve Amerikan zenginleriyle müzeler, çağdaş Amerikan eserlerine özel bir ilgi göstererek bu öğüncü paylaşırlar.

Öte yandan, fikir ve sanat yaşamı da ufkunu alabildiğine genişletir. İskandinav ülkeleri, Uzakdoğu, Güney Amerika, kültürel etkinliklerden paylarını alırlar; yalnız geleneksel Batı'nın sanat ve edebiyatına ilgi duymakla kalmazlar, kendi katkılarını da getirip katarlar ona. Buna karşı Fransa ile Birleşik Devletler de, Uzakdoğu'dan, kendilerini yenilemek ya da araştırma alanlarını genişletmek amacıyla, seve seve teknik ve kurallar alırlar. Böylece, **dünya çapında bir sanat dili** yaratılır yavaş yavaş.

Yazar gibi sanatçı da, **yeni bir uygarlığa** girmekte olduğunun bilinci içindedir; o yeni dünyada ise insan, yalnız kendisinden bekleyebilir bekleyeceğini. Besteci, ressam ve heykelci, hâlâ yüzyılın başında gerçekleşmiş devrimle yaşasa da, aranış sürmektedir. Her sanat biçimi kendi dilini aramakta ve her türlü edebi kaygının uzağındadır. Dışavurumculuk (*ekspresyonizm*) genel bir tasfiye konusudur ve soyut sanat açılıp serpilmektedir. Sanatçı, başkalarının icat ettiği kalıplara gelip girmekte bir neden görmez; başkalarının arasında o da vardır. Bunun gibi, Stravinsky ve Valery'nin 20'li yıllarda öğütledikleri, o "saf" ve ruhsuz güzellik de söz konusu değildir; güzellik, insana, içine çektiği hava kadar zorunlu bir "ortam" olmalıdır. Geleneksel estetiğin zıddıdır bu!

Dahası var: Aynı zamanda sanatsal aranış da alabildiğine, genişlemiştir ve gelişme hızı, çağdaş sanayinin durmadan sunduğu **yeni malzeme ile** artmıştır. Bu katkı, özellikle heykelde gözle görülür: Orada plastik madde, demirle, taş ve çimento ile yarışmaktadır. Müzikte de öyledir: Elektronik, kayıttan çalgılara varıncaya kadar orkestral olanakları gelip yenilemiştir.

Plastik sanatlarda, sanatçılar, özel bir tekniğin içine pek seyrek hapsolunurlar: Ressam, Arp ya da Pevsner gibi heykelci olabilir; Picasso gibi seramiğe el atabilir; Leger gibi vitrayla, Lurçat gibi duvar süslemeciliği ile uğraşabilir... Bunun gibi, mimar ressam olabilir (Le Corbusier), heykelci olabilir (Macar E. Beothy, İspanyol Eduardo Chillida). Sanatçının kendini verdiği **alanların çeşitliliği**, yalnız sorunların içiçe oluşunu, sanatçıları canlandıran araştırma ruhunu göstermekle kalmaz, onların eserleriyle, insanın mekânı ve konutuyla nasıl bütünleştiklerini de gösterir; ve dekoratif

ayrıntı, tuval, mimari çizgi, hepsi aynı yaratılışın çerçevesi içinde birbirine yanıt vermekte ve birbirini tamamlamaktadır.

Alabildiğine bir zenginliğe tanıktır plastik sanatlar.

> *Soyut resme egemen olanlar İngiliz Ben Nicholson ile Macar Victor Vasarely Paris'te yaşarlar. 1954'te, ilk soyut heykel. salonu açılır: Yine çeşitli milliyetlerden sanatçılar vardır; Arp'ın, Beothy'nin, Andre Block'un yanı sıra, bir Amerikalı Calder, bir Danimarkalı Robert Jacobsen, bir İspanyol Chillida.. Soyut resmin (Kandinsky'den başlayarak Larionov, Delaunay ve Mondrian) kadar soyut heykelin de (Brancusi ile Gonzales) klasikleri şimdiden ortadadır. Bir genç kuşak, gerçeküstücülüğe çevirir yüzünü; Hartung ve başkaları gibi, Çin ve Japon yazısından esinlenenler görülür.*

Bütün bu eğilimler, **gerçekçi bir tepki**ye de yol açar: Bazaine, *Bugünün Resmi Üstüne Notlar*'da, her resmin, nesneyi kopya etmediğine göre bir soyut olduğu noktasından hareketle, sanatçının kendini mutlaka nonfigüratif'le sınırlamasının bir nedeni olmadığını söyler ve ekler: Sanatçı temalarını nerede bulursa oradan alabilir. Son olarak da, 1960'a doğru, figüratif sanatın yeni bir biçimi, “pop art” doğar...

Müzik ve savaş sonrası sinema

Schönberg'in buluşu olan dizisel teknik, 1945'ten sonradır ki genç besteciler arasında yayılmaya başlar. Tona bağlı olmayışa bir yapı sağlar bu ve artık tona bağlı olmayan aranışların temeli on iki sesli dizi olacak, genç besteciler içinde en cesur olanları, Paris Konservatuvarı'nda özellikle, Messien'in, sonra da Leibowitz'in öğrencilerini kendine çekecektir. Pierre Schaeffer ile Stockhausen “somut müziği” geliştirirler ve bu müzik, filmlerde ve televizyon piyeslerinde fon müziği olarak rol oynar. Ancak, dizisel müziğin asıl başı, parlak bir okulun da şefi, Luigi Dallapiccola'dır; *il prigioniero* adlı operasında (1950) on iki sesliğe sıkı sıkıya bağlı kalsa da geleneksel zevke de ödünlerde bulunur. Ne var ki, Fransız Pierre Boulez'nin, Belçikalı Henri Pousser'in, Alman Stockhausen ile İngiliz W. Walton'un “soyut müzik”i, plastik soyutlamanın kazandığı başarıyı tadamamıştır. Teknik güçlükler kadar duyarlılık eksikliği de, orkestraları bu tür bir müziğin icrasından genellikle uzak tutmaktadır.

Savaş sonrasında cazın dilindeki yenileşmeleri de belirtmeli.

Sinemaya gelince... Hiçbir sanat dalı onunki kadar teknik ilerlemelerden yararlanmış ve kitle Uygarlığına katılmış değildir. Seyirciye daha yetkin bir görünüm sağlayan yığınla buluşu hatırlatmalı. Ama sinemada asıl önemli olay, **ulusal okulların ortaya çıkışı**dır ve özellikle ulusal bilincin uyandığı ve bağımsızlığını, giderek kendini dile getirme olanağını kazanan ülkelerde olur bu. 1945'ten başlayarak, **İtalyan sineması** kendini kanıtlar ve "yeni gerçekçilik"i bütün dünyaya kabul ettirir. Bu arada Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ulusal filmler çevirir ve gitgide genişleyen bir seyirci kitlesinin önüne çıkarırlar.

1950'den sonra da, **Asya ve Latin Amerika sinemaları** doğar. En çarpıcı gelişmeler de, Kinoshita'nın Kurosawa'nın öncülüğünde Japon sinemasında görülür (*Rashomon* gibi sözde tarihsel filmlerin yanı sıra, *Hiroşima Çocukları, Tarlalarda Bir Çiçek Gibi, Kuşlar Bilselerdi*... İlk akla gelen filmlerdir). Onu Hint, Çin, Türk ve başka ülkelerin sinemaları izler. Latin Amerika'da en önde gelen de Meksika sinemasıdır; onu Arjantin ve Brezilya sinemaları özgün eserler yaratarak izlemektedir.

Elindeki dev maddi olanaklara karşın **Holivut sinemasında bir gerileme** görülür. Bu gerileme, sanatsal düzeydeki düşüşle daha da vahimleşir ve başta gelen nedeni de "komünist avı" dolayısıyla kimi dev yönetmen ya da artistlerin Amerika'dan sürülüp çıkarılmaları ya da suskunluğa itilmeleridir: Bunun en ünlü örneği Charles Chaplin'dir ki, *Geceyarısı Işıkları*'nı (1952) Avrupa'da çevirir. Holivut'un 1908'den beri elinde tuttuğu üretimde birinci sıra, Japonya, Hint, Çin sinemalarına doğru kayar; onları İtalyan ve. Fransız sinemaları izler. Avrupa'da İtalyan sineması, Roberto Rossellini,Vittorio de Sica, Luchino Visconti, Federico Fellini, Michel-Angelo Antonioni gibi yönetmenlerin katkısıyla, savaş sonrasının büyük fatihidir.

> *Fransız sinemasına gelince... İşgal altında, zor koşullarda yüksek düzeyde bir üretimi başarır (*Akşam Ziyaretçileri, Ebedi Dönüş, Karga...*); arkasından da, yine önde gelen ürünler sayesinde (S*ükût Altındır, Gecenin Kapıları, Bedendeki İfrit, Mücevherler Rıhtımı, Adalet Yerini Buldu...*), Amerikan salgınına göğüs germeyi başarır: Bütün bu filmler ölüm cezası, çocuk suçluluğu, günlük yaşamın dramları gibi sosyal sorunları işlerler.*

Son yılların, İspanyol Bardem (*Hoş Geldin Bay Marshall, Bir Bisiklet Yarışçısının Ölümü*), Polonyalı Vajda (*Kanal, Küller ve Elmaslar*), Rus Bondarçuk (*Leylekler Geçerken*) gibi önde gelen yönetmenlerinin yanı sıra, İsveçli İngmar Bergman -Fellini (*Yaşama Sevinci*) ile beraber- kuşkusuz en güçlü ve özgün kişiliğidir sinemanın ve günümüz dünyasındaki kaygıyı ve yaşamın "yazgı"sını büyük bir yetenekle işler (*Bir Yaz Gecesinin Gülümseyişleri, Yaşamın Eşiğinde, Yaban Çilekler* hatırlanmalı). Fransa'da 1958'de, içinde Roger Vadim, Jean-Luc Godard, Claude Chabrol, François Truffaut, Alain Resnais ve Marcel Camus'nun sivrildiği bir "Yeni Dalga" ortaya çıkar.

Her şeye karşın Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de, sinemanın -çeşitli nedenlere bağlı- gerileyişini belirtmeli.

Yeni yazarlara gelince... Çoğu, içinde yaşadıkları topluma karşı çıkarlar: Saçma'nın romanları ve özellikle tiyatrosu ağır basar; ya ayaklanma düşüncesidir dile getirilen ya da geleneksel değerler alaya alınır. Bütün bunlar, biçimi ve biçemi de etkiler.

Fransa'da roman

Fransa'da, 30'lu yılların Amerikan romanının etkisi pek büyüktür. Okurlar, **yeni tekniklerin eşliğinde**, yaşanan dünyaya uyarlanmış romanesk bir görüş bulurlar onda: Sosyal gerçekçiliğin içinde erimiş bir birey imgesi, maddi gelişmelerin hızlanan akışı içinde gergin bir yaşam... Bir tür yeni nesnellik de farkedilir: XIX. yüzyılın yapay nesnelliği değil, içinde her türlü yüce değerin, her türlü ortak başvuru merkezinin yok olup gittiği bir dünyadan doğan nesnellik...

Bu etki, 1945'ten başlayarak Sartre'ın eserinde pek açıktır.

> *Yazar, Özgürlüğün Yolları'nda (1945), o güne değin bağlı olduğu bireysel bilinç görüşünü terk ederek, romanesk bir biçim altında, kendi çağdaş tarih anlayışını sergiler bize; sosyal gerçekliğe daha dikkatlidir artık. Ne var ki, radikal ve kesin bir çözüme inanmaz ve her insan eylemindeki göreciliğe parmak basar daha çok (*Kirli Eller*, 1948); bu arada, iktisadî ve sosyal belirleyicilerin ağırlığı altında -ciddi bir ilerleme kaydetmeksizin- sürüp giden tekrarların altını çizer (*Çark*, 1946). Camus ise, tersine, savaşın ertesinde, insanlara yeni bir etik vermeyi dener: Dünya ve insan yaşamı saçmadırlar kuşkusuz (*Yabancı, Sisiphos Mitosu*, 1942); ancak, dayanıksız yaşamı çekilir*

> *kılan dürüstlük ve uyanıklık gibi değerlere inanmak mümkündür* (Veba, *1947). İnsan, yönlendiremediği ve asla yönlendiremeyeceği bir yazgının altında ezilmiş gibidir; öyle de olsa, o yazgıya -en azından- bir hayır deme, adaletsizliğe, yalana, metafizik gerekçesi kaybolsa da sürüp giden her türlü değere baş kaldırma olanağına sahiptir.*

Ne var ki, savaş ertesi yazarlarının bize önerdikleri dünya görüşü pek az avutucu olsa da, güzeldir yine de; insanların temel değerler çevresinde birleşmelerini düşünmektedir hâlâ. Soğuk savaş, bu son düşü de yıkar; çünkü değerleri dile getiren kelimeler, kamplara göre anlam değiştirmektedir. Camus'nün, savaşın hemen ertesinde pek büyük olan etkisi hızla azalır. Yazar, dünyanın düzensizliğine karşı mücadeleden vazgeçmiştir artık ve masaj bütünüyle olumsuzlaşır: İnsanın elinde kala kala düzeni reddetmek ve başkaldırısını haykırmak kalmıştır sadece. Anouilh'un mesajı da öyledir: Amaçsız bir özgürlüğün arkasındayız (*Antigone*)!

Öte yandan, olayların etkisiyle, Sartre, savaşın hemen ertesinde, yazdığı eserlerin biçemini terk etmiştir. Bir etik sistemi yaratmaktan ya da onu edebiyatta dile getirmekten daha ivedi olan bir başka şey vardır: Savaşa karşı çıkmak! Bu, onu ideolojik mücadelenin içine çeker yavaş yavaş ve o ölçüde edebi üretimi de azalır (*Şeytan ve İyi Tanrı*), siyasal sorunlara yönelir yazar: İnsanı tek başına kalmışlıktan kurtarıp eyleme sokmaktır amacı!

Bununla beraber, psikolojik roman yazılmaz değildir; ancak çoğu kez eleştirici ya da yergicidir, etik değerleri horlar ya da onların hiç kimse için olmadığını gösterir daha çok (Marcel Ayme). Romancı sosyal gerçekliğe öylesine az ilgilidir ki, bütünüyle düşsel bir dünyanın içine gelip girmekte duraksamaz (Ayme, *Duvar-geçen*; Julien Gracq, *Syrtes Kıyıları*...). Aşk, bütün biçimleri, sapma ve aşırılıklarıyla anlatılır; ve kahraman, uydumculukla iyice alay etmek için, bile bile eşcinseldir. 20'li yıllarda Andre Gide'in itirafı skandal yaratmıştı, şimdi kimse umursamaz. Böylece, her iki savaş sonrası birbirinden pek farklıdır. Günün edebiyatı, sadece savaşın çetin yıllarına bir tepkiden değil, bütün **insanlık durumu**nu sorun haline getirmeden doğmuştur; sorun toplum da değildir, sorun insandır: Evrene niçin atıldığını bilmeyen insan! Böylece, saçma bir dünyadır bu ve hiçbir şey ine değer olarak kendini dayatıyor değildir orada.

Bu noktada, yeni edebiyat kuşağının kendisinden öncekilerden farkı yoksa da, şu söylenebilir; “tarih”ten ve insanları paralayıp parçalayan gerçek uyuşmazlıklardan yüz çevirmiştir; “antiroman okulu” da, psikolojiye, iç yaşama ilgisizleşir ve şimdiki zamanda yaşamayı reddeder, “kişiliksizlik”e tapınır. Amacı, yansız bir dünya, tarihsel anlamdan yoksun ve insanın hemen hemen olmadığı bir dünya anlatmaktır. Aralarında pek farklar olsa da, yazarların ortak çizgileri bunlardır: Başı çeken Alain Robbe-Grillet’nin yanı sıra, Nathalie Sarraute’u, Marguerite Duras’ı, Michel Butor’u, Claude Ollier’yi zikretmeli... İonesco’nun, Samuel Beckett’in, Adamov’un tiyatrosunda görülen de yine bu entrika yokluğu, çıplak ve saf tiyatrodur.

Amerikan romanı

Birleşik Devletler’de de yazarın durumu 20’li yıllardakinden farklıdır: Daha geniş bir okur kitlesi kazanmasının yanı sıra, kendisini saran bir uydumcu atmosferin içinde erimiş dağılmıştır; başkaldırının eski öncüleri, Hemingway, Dos Passos ya da Steinbeck bile, kendilerine düzenli bir yaşam sunan toplumun içinde rahattırlar. Eserleri de bu yeni durumdan etkilenir elbette ve sürüye katılırlar. Ne var ki, genç yazarların dile getirdikleri **bir başka dünya** vardır. Onların içinde savaşı görmüş olanlar, onun derin etkisi altındadırlar: Adaletsizlik; kimi insanların yetersizliği, özverilerin yararsızlığı gibi anılar edinmişlerdir savaştan. Avrupa’ya gelince, örfler olsun fikirler olanın daha özgür bir uygarlığı önlerine sererek; püritanizmlerini gidermiş, önsel ve ırksal tabularından sıyrılma olanağını göstermiştir onlara. Ne var ki, büyülendikleri ölçüde tiksinirler de ondan ve reddederler. Çoğu bir hoşnutsuzluk içindedir: Aynı alkol ve intihar zevki, aynı başarısızlık felsefesi, yaşamını ele almada ve kendine bir etik ve amaç edinmede aynı güçsüzlük!

Bununla beraber, **Kuzey’le Güney zıtlaşmayı sürdürürler**; Kuzey sanayici ve kentlidir, Güney düşe yatkındır ve en bahtsız insanları ve bütün çirkinlikleri bir şiirin içinde yüzdürürler (Truman Capote, Tennessee Williams). Ne var ki Kuzey, 30’lu yılların romanını terk eder ve başkaldırı atmosferi sürse de siyasal bir dava gütmez artık; onun şimdiki gerçekliği, büyük kentlerin karanlık köşelerini anlatmakla yetinir. New York; Şikago gibi kentlerde ırksal azınlıklar, Polonyalılar (Nelson Algren), Yahudiler (Saul Bellow), Siyahlar (James Baldwin) vardır. Öte yandan, toplum dışına itilmişlerin romanında yeni bir uyanıştan söz edilmiştir: Olağanüstü

serüvenlerin bolluğu, inançsız, yasasız ve santimantal kahramanlar, hapishaneler ve genelevler, o hep aranan boks; hiçbir moral kaygısı olmayan çatışma ve cinayet zevki. Tiyatroda, yazarlar dünyanın anlamdan yoksunluğunu duyulur hale getirmeye çalışırlar ve içlerinde en önde geleni de, Edward Albee'dir (*Virginia Wolf'tan kim korkar?)*

İtalyan romanı

Savaş sonrasında, İtalya'da, Mussolini'nin doğmasını engellediği ama aynı zamanda ondan esinlenen bir edebiyat palazlanır: Rejimin sert eleştirisi, ülkenin gerçekçi bir sergilenişi, özellikle de *Mezzogiorno*; yer alır onda.

Bu edebiyat, Pietro Gobetti ile Antonio Gramsci'nin, biri ilerici bir politikanın ilk kuramcısı, ötekisi özgün bir Marksist kuramcı, ama berikisi de faşizmin kurbanı olan bu iki yazarın arkasından, Croce'nin idealizminin diktatoryasına karşı harekete geçer: Croce, zıt uçları aşacak yerde birbirine karıştırıp uzlaştırmaya çalışmıştır ve tam bir ahlakdışı duruma varmıştır; çünkü, en belirgin kötülükleri ve acılarına, tarihin aklımızın alamayacağı amaçları adına gerekçe uydurmaktadır. Bu "olup bitti", bu "tarihsel yazgı" felsefesine karşı, çoğu İtalyan yazarı, Marksizmde, bir gerçekçilik dersi görürler. Söz konusu edebiyatın uyandırdığı ilginin bir nedeni de, **sosyal sorunlara eğilmesi**dir. Bütün bu yazarlar, faşizme karşı direnişin içinden gelmişlerdir. Öyle olduğu için de sosyal gerçekliklerden, yoksulların sefaleti ve uğradıkları adaletsizliklerden esinlenirken, burjuvazinin bozulup çürümüşlüğünü ve sıradanlığını -alabildiğine sertlikle- dile getirirler. Büyük sinema sanatçıları ve yönetmenleriyle (Zavattini, Vittorio de Sica) sıkı ilişki içinde çalıştıklarından, kullandıkları teknikleri de sinemadan almışlardır: Yığınla sahne, anlık görüntüler aralarında tutarlılık düşünülmeden ard arda verilir, ama canlandırıcıdır bunlar. *Bisiklet Hırsızı*, *Milano'da Mucize* gibi büyük filmlerden süzülen bu **yeni gerçekçilik**, aynı zamanda Carlo Levi'nin romanlarında (*İsa Eboli'de Tutuklandı*), Elio Vittorini'nin romanlarındadır (Sic*ilya'da Söyleşi*,1938, *Simplon Frejus'te Göz Kırpıyor*, 1950); bütün bu, romanlar da, Sicilya köylüsünün korkunç sefaletini, işçi ailelerindeki açlığı anlatırlar. Eserlerinin büyük bölümünü İsviçre'de sürgünde yazacak olan İgnazio Silone'yi unutmamalı; onun gibi, Floransa'da bir sokağın bir gününü anlatan Vasco Pratoliru'nin *Yoksul Aşıkların Öyküsü*'nü (1954), Silvio Micheli'nin *Katı Emek*'ini (1945), Carlo Coccioli'nin *Güç Umut*'unu (1947) da. Yine o romancılar arasında Carlo

Cassola, Pier Paolo Passolini, Direniş hareketinde partizanların mücadelesini ve onlardan savaş sonrasına kalanları canlandırırlar. Öte yandan, Guglielmo Petroni (*Yaşam Bir Hapisanedir*), Cesare Pavese, Alberto Moravia gibi yazarlarla psikolojik roman tekrar görünürken, tiyatroda Ugo Betti ve Diego Fabbri sivrilirler.

İngiltere ve Anglosakson ülkelerde yenilenme denemeleri

Savaş sonrası, İngiltere'de, Fransa'da ve İtalya'daki kadar bereketli bir fikri yenileşmeye ve kaynaşmaya yol açmadı. 30'lu yıllarda İngiliz edebiyatı, "davaya bağlanmış" bir edebiyattı ve oldukça radikal bir liberal anlayış içinde, dönemin rahatsızlığını, kaygı ve güçsüzlüğünü dile getiriyordu. Dönemse, Nazizmin geldiği, İspanyol İç Savaşı'nın patlak verdiği, Habeşistan'a İtalya'nın saldırdığı, büyük iktisadî bunalımın Ve işsizliğin dönemiydi. Yakın ve Uzakdoğu'da, Kuzey Afrika'da ve Avrupa'da savaşmış olan genç kuşak, tersine, güncel sorunlara sırtını çevirir. İki savaş arasının parlak kuşağı ile karşılaştırıldığında, oldukça donuk görünür bu kuşak ve alabildiğine doğacı bir geleneğin (Graham Greene) içinde kalır. George Orwell ve Angus Wilson'la, roman Victoria çağı romanının klasik geleneğine bağlılığı sürdürür ve başka yerlerdeki biçim ve tema yeniliği çabalarını görmezden gelir. Tek istisnaları bunun, T.S. Eliott ve John Whiting gibi dramatik yazarlar ve özellikle de romancı Lawrence Durrell'dir (Justine, Balthazaar, Mountolive, Clea). İçten içe kaynaşıp duran bir toplumun tablosunu çizen usta anlatımıyla, İngiliz romancılarının ilk sırasında o yer alır.

Bununla beraber, Anglosakson ülkelerde **pek karışık bir yazarlar kuşağı** ortaya çıkar. İngilizlerin *angry young men*'leri, San Fransisko'nun *beat generation*'ı ve daha da anarşik olan *hipi*'lerin ortak oldukları noktalar vardır: Kurulu düzene karşı başkaldırma, cinsel tabulara ve burjuvazinin ikiyüzlülüğüne karşı ayaklanma, sosyal ve ahlaki uydumculuğa karşı çıkıştır bu. Bilmedikleri ve bütünleşemeyecekleri bir topluma karşı tepkilerini değişik biçimlerde gösterirler: Pejmürde kılıklar, kabalık, bohem yaşamı, kadına karşı saygısızlık, biçimci ve yaşama uyarlığını yitirmiş bir üniversite kültürüne husumet, hatta bütün bir kültüre düşmanlık! Bu skandal arayan ters yönde hırçın züppeliğe, siyasal ya da sosyal her türlü kaygı ve uğraş karşısında tam bir kayıtsızlık gelip eklenir; bu insanlar, "tutucuların yalanlarına ve sosyalistlerin yerine getirilmemiş vaatleri"ne karşıdırlar. Böylece, yönetici sınıflara karşı çıkışları bir sınıf bilincine

dayanmadığı gibi, tutarlı bir dünya görüşüne bile dayanmaz; güçlüklerine aradıkları kişisel bir çözümdür, kimileri uyuşturucu kullanarak kendinden geçmede bulur bunu, kimileri Asyalı dinlere başvurun, son olarak kimileri de, *business civilization*'ın bulaşmadığı ülkelerdeki yaban yaşamına dönmeyi seçmiştir. Özellikle bitniklerin durumu budur. Bu "nedensiz ayaklanmacılar", çeşitli derecelerde, umutsuz bireycilerdir ya da "örgüt adamı" olmayı reddeden isyancılar; içlerinden kimileri gerçek bir yetenek sahibidir, bitniklerin başı Jack Kerouac (*Yol Üzerinde*, 1955) böyledir; ona başkalar da eklenebilir, bu arada dramatik yazarlardan Harold Pinter, John Osborn, kimi İrlandalı yazarlar, denemeci ve romancı Colin Wilson, John Braine...

Alman yazarları

Almanya'da, savaş ertesinde bir genç kuşak, **sosyal sorunlar karşısında**, kendisini pek erkenden **bağımlı** hisseder; romanları, savaş ve savaş sonrası tanıklıkları bir "yıkıntılar edebiyatı" oluşturur. Hermann Hesse dışında, eski kuşaktan kimi yazarlar da bu edebiyata katılırlar Eridi Maria Remarque *Umut Adası* ve *Saat Dokuz Buçukta Bilardo*'suyla, Ernst Erich Noth *Çıplak Geçmiş*'iyle, Heinrich Böll *Tren Zamanında Geldi*'siyle, Ernst Wiechert *Jeromine'in Çocukları*'yla, Ernst von Salomon *Sorular*'ıyla böyledirler; onlara Ernst Junger ile Franz Werfel'i de eklemek, Avusturyalı Robert Musil, *Niteliksiz Adam*'ıyla (1952), Hermann Broch (*Uyurgezerler*) gibi, burjuva bencilliğinle ikiyüzlülüğüne karşı çıkar.

> *Geçmişe karşı tepki, "47'ler Grubu" denen yazarların kalede dile gelir ki, ne siyasal ne de edebi hiçbir çizgiye bağlı değildirler, ama her türlü dogmatizmi ve uydumculuğu, hatta "ebedi Almanya"nın geçmişini temsil eden hümanist Alman geleneğini bile reddederler; eserlerini serbestçe tartışmaya sunan toplantılarda, Gunther Grass'ın, Uwe Johnson, Ingeborg Bachmann, Alfred Anderesch, Heinrich Böll, Hans Magnus Erzensberger, Hans Werner Richter ve Martin Walser'in... bir araya geldikleri görülür. Hepsi de birbirinden farklıdır bu yazarların, ama hepsi de Nazi geçmişinin ve konforu ve ahlaki düzeniyle şimdiki "iktisadî mucize"nin reddedilmesinde el ele vermişlerdir.*

O yılların gerçeklerinden biri olan Alman Demokratik Cumhuriyetinde, edebiyat, daha ha büyük bir açıklıkla “davaya bağlı”dır: Kültür Bakanı şair Johannes R. Becher ile öyledir; romancıları Arnold Zweig ve Anna Seghers, Ludwig Renn ve Bodo Uhse ile öyledir. Dönemin en büyük Alman yazarı Bertolt Brecht’e gelince... Eşi Helene Weigel’le *Berliner Ensemble*’ı yönetir ve kendi kuramı olan “epik tiyatro”yu uygulamaya çalışmaktadır. Eseri, baştan aşağıya, toplumun kötü örgütlenişine karşı bir eleştiridir; insanlara -özellikle de Almanlara- içinde kahramanın, ermişin olmadığı, yaşamın bu toplumu değiştirmek için bir mücadele olduğu gürece değerlerden örülü bir evren önermektedir (*Cesaret Ana ve Çocukları, Sezuan’ın İyi Yürekli İnsanı, Kafkas Tebeşir Dairesi*, vb.).

Alman dilinin dünyaca ünlü yazarları arasında İsviçreli tiyatro yazarı Friedrich Dürrenmatt’ı da zikretmeli.

DİNSEL YAŞAM

Liberal demokrasi ülkelerinde dinsel yaşam da, bir **kitle uygarlığı**na geçmenin; bir avuç yönetici sınıfın iktisadî ve siyasal yaşamı olduğu kadar ruhlar ve zevkleri de yönlendirmeyi tekellerine aldıkları bir uygarlığa geçmenin rahatsızlığını dile getirir.

Tarikatlar bolluğu

Böylesi bir uygarlığın gelişi, halk sınıflarının kendi bağımlı durumlarını -tevekkülle- kabul etmeyi reddetmeleri, eşitsizliğe karşı her yoldan karşı çıkışla, içinde geçindik duygusunun egemen olduğu korkunç bir iklim yaratırlar. Hint fakirlerinin, meczupların, iskambil falcılarının ve astrologların karınca gibi kaynamalarının yanı sıra, **yığınla dinsel tarikat**ın ortaya çıkmasının kaynağında bu yatar. Çoğu, Budist ve Hint kökenli mistik eğilimlere sahiptir bir bölümü bunların, bir bölümü de daha fazla Kuzey Amerika kaynaklıdır: Hıristiyanlığa az çok gevşek bağlarla bağlı bu sonuncular, pek bulanık ve dogmatik bir içerikle, üyeleri arasında kardeşlik ve cemaat duygularını, sanayi uygarlığının boğma tehlikesini yarattığı bu duyguları canlandırmaya çalışırlar. Bu tarikatların mistik eğilimde olanları, yeni uygarlıkta sınıflarını yitirmiş hisseden ve karşılığında bulanık spritüalist özlemlerle beslenen burjuva ve aristokratik çevrelerden yandaş bulurlar daha çok: Bu kimseler, böylece kurtuluşu yüzlerini başka uygarlıklara çevirerek bulurlar, çünkü kendilerine yer vermeyen bir düzende yaşanır bir geleceği umut etme olanağı da yoktur. Fikir yaşamı ağırlığını kaybedip yoksullaşır ve -Batılı- mantık sözde Doğulu bir mistik yararına

değerden düşer. İkinci tür tarikatlar ise, yandaşlarını daha çok orta halli insanlar, küçük burjuvalar, ücretliler... arasından devşirir ve onlara, duygusal ihtiyaçlarına verebilecek insansal bir ortam sunarlar. Yehova şahitleri, böylesi tarikatlardan biridir.

Katolik Kilisesi

Katolik Kilisesi, Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinden başlayarak, dünyada **yeni güçler**in ortaya çıkışıyla doğan sorunlara gitgide bilinçle eğilmiş, onlara her alanda kendini uydurmaya çalışmıştır. 1946'dan başlayarak, Papa'yı seçen heyet sadece İtalyan olmaktan çıkar ve Kilisenin Senatosu da, onun evrenselliğini yansıtır hale getirilir. Fikir alanında ise, kendisini tehdit eden iki tehlike, bilimcilik ile modernizm savuşturulmuş görünüyordu. Bu son konuda, 1942'de yayınlanan bir Papalık bildirisi, Katolik yorumcuları, çeşitli bilimlerdeki ilerlemelere uyup onları "sevinçle" uygulamaya çağırır. Öte yandan, ibadette yenileşmede sorunlar yaşanır. Çoğu metnin halk diline çevrilmesiyle, inananlar bütün dualara katılma fırsatını yakalamış olurlar. Daha 1940'tan önce Kutsal Kitap'ın çeşitli çevirileri ortadaydı. Kutsal metinlerin yorumlanmasında dogmatik değil, somut ve tarihsel koşullar gözönünde tutulur; "Hıristiyanlık sadece bir doktrin değil, aynı zamanda bir tarihtir" denir. Bunun gibi, varoluşçuluk da (*existentialisme*), Hıristiyan düşüncesi üzerinde ağırlığını koyarak, dünyadaki **somut insan**ın kaygısını aşılar ilahiyata.

Öte yandan, Hıristiyanlar, artık Hıristiyanlıkta değil, **dünyasal ve laik bir toplumda** yaşadıklarını ve Kilise'nin de etkisini gitgide yitirdiğini farkederler. Başka uluslardan kardinal seçme sorun olmaktan çıktığı gibi, yerli ruhban da gelişir ve yöntemler daha etkili olur. Bunun gibi, laiklerin varlığına bakıp bir; "laikliğin teolojisi" ete kemiğe bürünmeye başlar; Şunu göstermek söz konusudur: Dinsel yaşamla dünyasal yaşam arasında ses geçirmez duvarlar yoktur. Buradan kalkıp toplumu kendi anlayışı ve yapısı içinde Hıristiyanlaştırmak amacıyla, mesleki, sendikal, ve fikri yaşama el atılır. "Ne rahipler laiklerin hizmetindedir, ne de laikler rahiplerin hizmetinde. Hepsi beraberce Kilise'nin hizmetindedirler" denir. Daha ileriye gidilir: İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, düpedüz **sol'da gruplar** çıkar ortaya; "İlerici Hıristiyanlar"dır bunlar ve Komünist Parti'yle kesin bir işbirliğinden yanadırlar.

Bununla beraber, Kilise yüzünü dünyaya çevirirse da, en azından resmî planda geriye adımlar da atar.

Sovyetler Birliğinin kazandığı zaferler, Orta Avrupa'da nüfuzunun derinleşmesi Soğuk Savaş, "Allahsız komünizm"e şiddetle hasmı olan Papalığın yönünü iyice belirler ve Kilise'nin her alanda sertleşmesine yol açar. 1931 ve 1939'da sosyalizmin ve komünizmin mahkûm edilmesine, 1940'tan başlayarak başka önlemler eklenir: Komünist Parti yayınlarını okuma yasağından (1949), işçi rahipler deneyiminin yasaklanmasına (1959) kadar uzar işler; bir tarihte de, Teil ard de Chardin'in düşüncesine ağır bir eleştiri yöneltilir. Bu tepkiden en çok zarar gören de Fransa olur; çünkü, yöntem ve düşüncede yenileşme hareketinin en önünde koşan ülke orasıdır.

Dinsel canlılığın sönüşü

Bu arada, dinle ilgili istatistik çalışmaları, özellikle de Fransa'da yapılanlar, **modern yaşamın yeni koşulları**nın Kilise'yi ne denli sarstığını ortaya koymaktadır. Geçmişe oranla daha az da olsa, kimi aydınlar arasında bir dinsel uyanış görülse de, işçi kitlelerinde bir soğukluğun bulunduğu da açıktır ve olay, büyük sanayi kentleri kadar, işletmelerin daha da sanayileştiği büyük tarım bölgelerinde de gözle görülür derecededir. Olgu da, "teknik ilerleme temeli" üzerinde yükselen yeni uygarlığın ortaya çıkışına bağlıdır.

Gerçekten saptanan şudur: **Teknik ilerleme**, beraberinde ister istemez **materyalizmi** de getiriyor. Yeni uygarlık, her ikisinin de taşıyıcısıdır. Yeni uygarlığın sosyal rejiminin yani liberal kapitalizmin bir temel hastalığı vardır: Fabrika, çalışan işçilerin gelişmesi için değil, her şeyden önce sermayenin kazancı için kurulmuştur. Spritüalizme karşı baskının bir kaynağı bu. Sonra yeni uygarlık, pozitif bilimlere dayanan yeni bir kültürü de beraberinde getiriyor: Bu da, yeni bir insan tipinin doğmasına yol açıyor; o insanın -teknikle içiçe olan- hümanizmasının, özellikle ruhbanla alıp veremeyeceği bir şey yoktur, ama doğal olarak da pozitivisttir.

Bütün sorunlara sadece üretim açısından baktıran paranın egemenliği, gönencin ve belli bir ölçüde burjuvalaşmanın etkisi, bunun sonucu sosyal otoriteler karşısında bağımsız hale gelme, askerlik hizmeti dolayısıyla kentlerle kırsalın birbirine sızması, iletişimin artan kolaylıkları, yaz tatillerine çıkışlar, ülkeye dışardan göçenler, sinemanın etkisi, duyarlılığı bozan "aşk basını"... bütün bunlara, ruhban, Hıristiyanlıktan uzaklaştıran nedenler olarak karşı çıksa da, şu gerçekler de çarpıcıdır: İnananlar

arasında, birbirinden pek farklı bölgelerde yapılmış anketlere göre, çoğu dinsel pratik, “hayatta pek etkili değil” diye, gitgide düşen bir grafik eğrisi ortaya koyuyor. Dinsel davranışlar, mesleklere göre de değişiklik gösteriyor. Karma evliliklerdeki artış da, Katolik Kilisesinin etkisini azaltıyor. Bütün bunların bir sonucu olarak, rahip ve rahibe bulma ve yetiştirme de, büyük güçlüklerle karşı karşıyadır.

Batı dünyasında **dine karşı kayıtsızlığın ilerlemesi**, artan dünya nüfusuyla Katoliklerin, görece öneminin azalması, Papalığı, 1962’de İkinci Vatikan Konsili’ni düzenlemeye götürmüştür. Yeni Papa XXIII. Jean, Kilise’yi dünyaya açma, gençleştirme ve XIX. yüzyılla Sanayi Devrimi’nden doğmuş olan toplumla ahenkli hale getirmek için **köklü reformlar** önermiştir. Bu güncelleştirme (*aggiornamento*) çabasına, Kilise ile Katolik olmayan Hıristiyanlar, hatta inanmayanların arasında diyalogu gerçekleştirme arzusu da gelip ekleniyor. Konsil, 1940 İnsan Hakları Evrensel Bildirisini de onaylar. Daha önceki Papa VI. Paul, *Mater et Magistra* bildirisiyle, bir sosyalizasyon politikasının gerekliği üzerinde ısrar etmişti. Kilise içinden değişik sesler, ülkesine göre, işçi sınıfıyla dayanışmayı isterken, köylülerin sefaletine son vermeyi, özellikle de bir toprak reformunu ister.

> *Protestanların çoğunlukta bulunduğu ülkelerde de dinsel duygularda aynı zayıflama görülür. Örneğin İngiltere’de, bu zayıflamanın nedenleri, anketlere göre, eğitimde laikleşme ve kiliselerin sosyal reformlara olan duyarsızlığıdır. Savaştan önce Hıristiyanlığı, bir doktrin olarak değil bir yaşam biçimi olarak görme eğilimi vardı; Katolik Kilise’de olduğu gibi, Protestan Kiliseler de, bu eğitime karşı çıkarlar. Böylece, örneğin Anglikan Kilise’de, Vahyin altını çizme, ona daha bugün bir otorite tanıma eğilimi belirgin durumdadır.*

Bütün Hıristiyan kiliselerini birleştirme hareketi

Alabildiğine tarikat bolluğu ve çeşitliliği. Reform’dan doğmuş kiliseleri, bir uzun süreden beri, ulusal ve uluslararası planda birleşme çabası içine sokmuştur. 1922’de Canterbury Başpiskoposu, “bütün Hıristiyanlara çağrı” da bulunmuş ve 1925’te Stockholm’de evrensel çapta bir konsil toplanmıştı (*Life and work*), ne var ki Katolikler yoktu içlerinde; 1927’de Lozan’da bir başka toplantı (*Faith and Order*) yapılır, 60 delege ile 90 kilise katılır. Ne

var ki 1928'de bir Papalık bildirisi (*Mortalium animos*), bütün Hıristiyan kiliselerini birleştirme davranışını reddederek, "Roma Kilisesinin dışında kurtuluş yoktur" ilkesini sürdürür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hareketleniş tekrar başlar.

> *Dünya çapında bir Kiliseler Konseyi kurulsa da, muhalefetler yine de sürmektedir. Kiliseler arasında dogmatik hiçbir uzlaşma olmadığı gibi, "Katolik" eğilimli kiliselerle, Roma Kilisesine olası bir dönüşten korkanlar arasındaki ayrılık devam eder. Bunun gibi, "sömürgelikte kurtulma" hareketi karşısında Hıristiyanların bölünmüşlüğe İslam'ın ilerlemesi karşısında sürer: Vaktiyle bağımlı ülkeler, Batıma siyasal etkisiyle beraber, dinsel nüfuzunu da reddederler. Ne var ki, çok daha az inatçı olan Ortodoks Kilise ile, kendini tek gerçek kilise olarak gören Katolik Kilise arasında muhalefet, her türlü yaklaşmayı engeller haldedir. Roma Kilisesinin Doğululara verdiği kimi ödünler fazla bir yankı bırakmış değildir. Öyle de olsa, Papa VI. Paul'ün Doğu'ya yaptığı yolculuk ve Patrik Athenagoras ile karşılaşması bu atmosferi değiştirir.*
>
> *Protestanlar karşısında ise, Roma birleştirme hareketindeki durumunda bir değişiklik yapma değildir. Bununla beraber, Protestanlara da kimi ödünler verilir ve bunlar gitgide artar da. Ama buna karşı kimi konularda tutuculuk hayal kırıklıklarına da yol açmaktadır. Örneğin, Papalığın* Humanae vitae *bildirisi ile doğum denetimlerini mahkûm etmesi, müminler arasında olduğu gibi Kilise çevrelerinde de heyecana, ayrıca direnişe neden olur.*

Vaktiyle papaların dediğim dedik oldukları bir dönemde oturdukları Canossa Şatosu'na, bir defasında Alman imparatoru IV. Heinrich de gelmiş, Papayı inadından vazgeçirmek için şatonun kapısında kışta ve kıyamette beklemişti. Bu örnekten hareketle, bir din adamı, Roma. Kilisesinin tutuculuğunu sürdürmesine bakıp şu anlamlı sözleri söylüyor ki, hatırda tutmaya değer: "Canossa Şatosu'nun çevresindeki karlar süpürüldü, dış kapıyı da çiçekler süslüyor, ama Canossa aynı Canossa!"...

V
KOMÜNİST DÜNYANIN DOĞUŞU

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, 1917'de Rusya'da sosyalist devrim idi. Ne var ki, kapitalizme ve onun ideolojisine bu zıt gelişim, İkinci Dünya Savaşı'na kadar, "tek bir ülkeyle", Sovyetler Birliği ile sınırlı kalır. Savaşın sona ermesiyle, söz konusu değişim başka ülkelere de sıçrar ve bir "Komünist dünya" doğar.

Gerçekten 1945'te, Sovyetler Birliği, Avrasya'nın egemen gücüdür; çünkü, başlıca iki hasını yenilmiş ve eni dışı edilmiştir: Doğu'da Japonya ve Batı'da ezilmiş ve parçalanmış Almanya'dır bunlar.

Savaş sona erdiğinde, ilerleyen ordular Orta Avrupa'nın bağrına sokulur, Bulgaristan'a, Romanya'ya, Yugoslavya'yla Avusturya'nın bir bölümüne, Macaristan'la Çekoslovakya'ya, Berlin'e ve Almanya'nın büyük bölümüne gelip yerleşirler. Böylece işgal edilen ülkelerde, Kurtuluş hükümetleri oluşur ve çabucak "halk demokrasileri"ne dönüşürler; söz konusu yönetimler ise, 1948'den sonra, gerek kendi aralarında gerekse Sovyetler Birliği ile sıkı bağlar kurarlar ve kurumları da yine Sovyetler Birliğinin kurumlarını örnek alarak biçimlenir. Bunlar olurken, Doğu'da, Mao Zedong'un komünist orduları, 1949'da Çankayşek'in hükümetini kıtadan kovmayı başarırlar.

Çin, komünist olur.

Böylece, çatışmaların sona ermesinden sonra beş yıl geçmeden bir yekpare kıta bloku oluşmuştur: Bu blok, Elbe'den Büyük Okyanusla kadar uzanmakta ve yaşam ilkeleri, iktisadî ve sosyal yapısı, Balı dünyası ile Amerikan dünyasındakilerden temelden farklı 900 milyon insanı içine almaktadır; ve, en azından 1956'ya kadar, dünyanın geri kalanındaki ticaret ve ideolojik akımların bütünüyle dışında yaşar hemen hemen ve onunla pek az temas halindedir.

Gün gelir, o blok da çalkantılar içine düşer.

Gerçekten, içinde temel etkinliklerin planlandığı -iktisadi, siyasal ve çokuluslu- uçsuz bucaksız bir alanın, dünya nüfusunun üçte birini içine alan dev bir bütünlüğün doktrin bakımından birliği bozulur: 1960'tan beri, Sovyetler Birliği ile Çin'i gitgide birbirinin karşısına diken bir Büyük Uyuşmazlık ortaya çıkar ve bu birliğe son verir; Sovyetler Birliği ile halk demokrasilerinin sıkı ilişkileri de gevşemeye yüz tutmuştur; Çin'in komşularıyla, Birmanya, Kamboçya ve Hindistan'la sorunları vardır. Böylece komünist dünya, yekpare bir blok değildir artık. Öyle de olsa,

yalnız Batı Avrupa'nın işçi sınıfları üzerinde değil, Asya ve Afrika ülkeleri üzerinde de büyük bir çekim gücüne sahiptir.

Gerçekten, Sovyetler Birliği ile halk demokrasileri, soyutlanmışlıklarını terk eder ve az gelişmiş ülkelere teknik ve mali yardımlarını sunmaya başlarlar ve bunu, sadece kazancını düşünen Atlantik ülkelerin yaptıklarından daha avantajlı koşullarla yaparlar. Özellikle Çin örneği, pek öğreticidir onlar için.

BÖLÜM I
SOVYETLER BİRLİĞİ

Bütün Avrupalı devletler içinde, Sovyetler Birliği, **savaşın en az değiştirdiği ülke**dir kuşkusuz; şu anlamda ki, uğradığı korkunç yıkımlara karşın, yeniden yapılışı ve gelişmesi, 1939'dan önceki aynı ilkelere ve aynı yönelişe göre olmuştur; sosyal alanda olsun, siyasal alanda olsun, geçmişle hiçbir kopukluk görülmez bu bakımdan. Ülke, savaş öncesinde ise, hiçbir ülkenin görmediği bir istikrar ve sükûnet dönemini yaşamıştır; Orta ve Doğu Avrupa'nın derin değişikliklerine uğramadığı gibi, Fransa'da ve İtalya'da sahnelenen siyasal ve sosyal sarsıntıların hiçbirini de görmüş değildir.

YENİDEN KURULUŞ: KOŞULLAR VE GELİŞMELER

Sovyetler Birliği'nde yeniden kuruluş, Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde olduğundan daha çabuk oldu. Savaş öncesi üretim düzeyini yakalayabilmek için, 1918'den sonra sekiz yıl gerekmişti; 1945'ten sonra ise, onca yıkıntıya karşın dört yıl! Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde olduğu gibi, bu kez de dış sermayeden yoksundu. Savaşın arkasından Amerikan sermayesi Batı Avrupa'ya akar ve Sovyetlerle Ödünç ve Kiralama anlaşmaları sona erer. Son olarak, eski Müttefiklerle Sovyetler arasındaki artan gerilim, büyük bir orduyu besleme ve önemli bir silahlanma sanayisini elde tutma zorunda bırakır ülkeyi; üstelik yeni silahlar ve atom bombası -Sovyetler ilk atom bombasını 1949 Eylül'ünde patlatırlar!- eskisinden çok daha pahalı bir yarışmayı başlatır. Böylece kalkınma, bu koşulların ağırlığını yüklenmek zorunda kalır. Öyle de olsa, işler, 1921'dekinden farklıdır: Çünkü, devletin elinde çok sayıda yönetici, teknisyen, mühendis ve kalifiye işçi vardır; bunlar planlı ekonominin yol ve yöntemlerini bilen insanlardır. Yenilen ülkelerin ödediği tazminatla, işgal edilen ülkelerden sökülüp Sovyetlere taşınan fabrika ve makinelerin katkısını da söylemeli.

Son Beş Yıllık Planlar: Sanayi üretimi, tarım, yaşam düzeyi

Doğumları desteklemek ve böylece savaşın yol açtığı korkunç insan kaybını gidermek için, **aileyi koruyan yasalar** boşanmaları daha da güçleştirir ve evlilikleri destekler. Dördüncü Beş Yıllık Plan'ın uygulanışı

1950'de son bulduğunda, sanayi üretimi 1940'taki düzeyi iki katına yakın yakalamıştır: Üretim, makine ve donanım malzemesi için 1940'takinden yüzde 60, kimyasal ürünler içinse yüzde 60 fazladır. Buna karşılık, tüketim maddelerindeki üretim, yünlü ve pamuklular bir yana bırakılırsa, geçmiş plan dönemlerinden daha zayıftın. 4. Planın dikkat çekici özelliklerinden biri, temel sanayi dallarındaki büyük ilerlemedir; ve Sovyet. ekonomisinin çekim merkezi doğuya doğru kayar.

Ne var ki, Sovyetler Birliği uçsuz bucaksızdır ve nüfus da, ülke üzerinde eşit olmayan biçimde dağılmıştır. Oysa bu nüfus, yılda 3.560.000 insan olarak artar; 1964'te 226 milyonu aşmıştır. Çoğalma, özellikle kent nüfusunda kendini gösterir. Nüfusu 500.000'i aşan kentler 1939'da 11 iken, 1965'te 32 olmuştur; içlerinden kimisi, kırsaldan göçü daha da kuvvetle hisseder. Henüz iyi işletilmeyen alanları tarıma kazanmak gerekir; erozyonu önlemenin yanı sıra sulama için büyük önlemler alınır.

1951'de yürürlüğe giren Beşinci Beş Yıllık Plan, **sanayi üretimini daha da yüksek bir düzeye** ulaştırır; üretim mallarında yıllık kalkınma hızı yüzde 12 iken 13 olur; tüketim mallarında ise bu yüzde 11'dir. Tüketim malları sanayisinde gelişme hızındaki artış yönelimi, 1956-1960 dönemi için uygulanan 6. Beş Yıllık Plan'da daha da açıktır; ağır sanayiye, geçmişteki planlar gibi yine öncelik tanınmıştın, ama hız hafifletilmiştir. Başlıca yenilik de, bilimsel araştırmaya, mekanizasyona ve otomasyona, eskisinden çok daha fazla bir önem verilmesidir. Bu, el emeğinin artışından çok daha fazla oranda verimliliği çoğaltır; öte yandan öğrenim yaşının 16'ya çıkarılmasıyla el emeği de azalmıştır. 1961'den başlayarak orta öğretim bütün gençler için eksiksizdir ve kentler kadar tarımsal yerleşim merkezlerinde de gerçekleştirilmiştir. 1957'den başlayarak dev bir öğrenci kitlesi yüksek öğrenimin derslerini izlemektedir.

Sadece tarım alanındadır ki, sonuçlar, planların öngördüklerinin gerisinde kalır çoğu kez.

Sanayiye tarıma oranla, donanım mallarına tüketim mallarına oranla öncelik tanıma, üretimin büyük bir bölümünün kalkınma ve silahlanma ihtiyaçlarınca emilmesi nedeniyle, üretim düzeyinin yükselmesi eski yaşam düzeyinin de yakalanmasına olanak sağlamadı her zaman. Savaş yıllarında yiyecek ve tüketim ürünlerinde uygulanan karne usulüne, 1947 sonlarında besin maddeleri bakımından son verildi; yine o sıralarda, bir para reformu fiyatlarda ciddi bir düzenlemeye giderken, "ticaret" mağazaları sektörüyle

karneli sektör farklığını ortadan kaldırdı. Bunlar olurken, “kollektivize ücret” alanı, yani her emekçinin -işinden bağımsız olarak- çeşitli yararlar edinmesi olanağı genişletilerek, **ücretler düzeni** ıslah edildi. 1944 tarihli kanun, 1936’da olduğu gibi yedinci değil, üçüncü çocuğun doğumundan başlayarak, bir yardım ve bir prim bahşeder; 1947’de, bekâr analara yardımlar kabul edilir. Öte yandan reel ücretlerin artırılması hızlanır; böylece alım gücü de 1947’den 1953’e kadar artmış olur: Sıradan emekçi için bu artış yüzde 78,5, kalifiye işçi için yüzde 78, mühendis için yüzde 57, köylüler için yüzde 50’dir.

> *Buradan kalkıp, bu iktisadî gücü, “serbest girişim” ülkelerininkiyle karşılaştırmak kaçınılmaz oluyor: Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler’de bir kilit sanayideki gelişme eğrisi karşılaştırıldığında, Sovyetler Birliği’ndeki üretimin düzenli artışı karşısında, Birleşik Devletler’dekinin pek hissedilir değişiklikler içinde olduğunu görmemek mümkün değildir: Sovyet kalkınma hızı, bunalımları olmadığı için düzenli, daha baştan yani aletler ve güvenilir yöntemlerle işe giriştiği için olağanüstü süratlidir. 1947’ye kadar, “sosyalist inşa” döneminde, sanayi üretiminde kalkınma hızı yüzde 20, 1947’den 1950’ye kadar yüzde 23,1951’de yüzde 11, 1952’den beri de yüzde 10’dur; ortalama yüzde 17,5’tir ki, bu oran Birleşik Devletler için yüzde 4,5’tir. Öyle de olsa, Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler arasındaki açık önemini sürdürmektedir. 1965’te ulusal gelir (100), Sovyetler Birliği’nde 1964’e oranla 107 idi. Tarım üretiminde oran -Doğu bölgelerinde kuraklık yüzünden- ancak yüzde 1 artarken, sanayi üretiminde oran plan hedeflerini (yüzde 8,4) aşıyordu. Yedi yılda sanayi üretiminin genel artışı yüzde 80’e ulaştı ki, Batı ülkelerininkinden hissedilir ölçüde daha yüksekti; bununla beraber, bu artış, üretim araçlarına daha az özen gösterilmesi yüzünden azaldı, sanayi üretimine -tüketim malları üretimine oranla- öncelik verilse de böyle oldu.*

Fikir yaşamı

Sovyetler Birliğinin 1917’den beri içinde yaşadığı özel koşulların sonucu olarak, fikir ve sanat yaşamı ile siyasal ve uluslararası durum arasında, başka yerlerde olduğundan çok daha fazla sıkı bir ilişki vardır: 20’li yılların “devrimci” dönemi boyunca romantik, dinamik, bol ve taşkın edebiyat ve

sanatın arkasından 30'lu yıllarla "sosyal istikrar", sanatçıları ve yazarları Beş Yıllık Planların uygulanmasıyla bütünleştirir. Gözde öğreti "**sosyalist gerçekçilik**"tir ve işte, fabrikada, kolhozda insan enerjisini yüceltmeye verir kendini. Bu eğilim, 1938'den başlayarak Alman tehdidiyle güçlenir ve insanları ulusal duygunun diriltilmesi için yönlendirir, geçmişin zaferlerine dönülür, yabancı egemenliğine karşı çıkarak modern Rusya'yı kurmuş olan hükümdarlar, generaller ve devlet adamları yüceltilir; Alexis Tolstoy'un romanları, Prokofiev'in müziği, Ayzenştayn'ın filmleri, Büyük Petro'yu, Korkunç İvan'ı, Alexandre Newski'yi ulular. Sonra savaş, Sovyet yurtseverliğini yücelten bütün bir edebiyata esin verir, Rusya'nın ulusal geçmişi ile yeni komünist Rusya kültünü birleştirir. 1941'de başlayarak, İlya Ehrenburg alabildiğine Alman karşıtı bir kitap olan *Paris'in Düşüşü*'nü yazar; 1941 ve 1942 yıllarında Sovyetler Birliği'nin dramatik durumu, Simonov ve Surkov gibi şairlere, Leonov'un, Kazakeviç'in (*Yıldız*), Ovieçkin'in, Polevoi'nin (*Bir Gerçek Adam*) eserlerine esin kaynağı olur; filmler, Moskova ve Stalingrad savunmacılarını, Berlin'e girenleri yüceltirken, Şostakoviç 7 ve 8. senfonilerini besteler; Şolohov, iç savaşı anlatıp sıradan köylüleri ve askerleri dile getirdiği *Durgun Akardı Don*'un (1928-1940) arkasından, 1942'de Don'dan çekilişi canlandıran *Vatan İçin Döğüştüler'*i kaleme alır.

> *1945'ten sonra, Soğuk Savaş, atom bombası tehdidi, eski Müttefikler karşısında Sovyet güvensizliğini besler; Amerikalıların hazırladıklarından kuşkulanılan bir savaşa direnmek için, ülkenin güçlerini hazırlamak gerekmektedir: Buradan kalkarak, kapitalist ülkelerdeki aydınların etkisine karşı bir husumet doğar, her türlü gevşeme ve estetizmle mücadele eden bir "İspartalı" ruh hali yaratılır; 1946-1948 yıllarında parti sekreterliği yapmış olan Jdanov, kozmopolitizme ve idealizme, yabancıya öykünmeye, "biçimcilik"e karşı bu mücadeleyi yönlendirir; kadın şair Ahmatova, yergici Zoşçenko, Sovyet dünyası hakkında yanlış bir düşünce uyandırdıkları için ayıplanırlar ve Şostakoviç de kötümserliği yüzünden gözden düşer. Sanat, Batı Avrupa'da ortaya çıkan -pek bereketli- yeni eğilimlerden yüz çevirmeyi sürdürür, Edebiyat iyimser ve yapıcıdır ve kişisel duyguların, aşkın, tutkunun, kıskançlıkla, cimriliğin çözümlemesine pek az yer bırakır; bencillik ve kolay örflere karşı mücadele ederken,*

ulusal gururu, kollektif yaşamı, Sovyet kahramanını, yeniden kuruluş ve kalkınmayı, Rus toprağının güzelliğini yüceltir: Galina Nikolaievna'nın, Vera Panova'nın, Kuban'da bir kolhozun kuruluşunu anlatan Yıldızdaki Şövalye *ile Babaevski'nin, Ajaev'in (*Moskova'dan Uzakta*) yaptıkları budur.*

Ne var ki, Çin'de komünizmin zaferi ve atom bombasında Amerikan tekelinin son bulması ile, yazarlar ve sanatçılar. dünyasında bir **rahatlama** kendini gösterir, fikri seferberlik havası kaybolur: Prokofiev *7. Senfoni*sini, Şostakoviç de *Ormanların Türküsü* adlı oratoryosunu besteler; her ikisi de, barış düşüncesiyle barışçı emeğe birer neşidedir. Ve 1954'te Sovyet Yazarlar Kongresi, hiçbir dogmatizme kapılmadan edebiyat ve dramatik eleştirisinin sorunlarını tartışmaya koyulur. Stalin döneminin akademizm ve konformizmine karşı tepki "sosyalist gerçekçilik"i alabildiğine özgürlükle tartışmaya dönüşür ve Batılı eserler karşısında da canlı bir ilgi doğar, soyut sanatla figüratif olmayan resme gerçek bir merak uyanır; sanatsal yaratışa özgürlük istenir ve şunun altı çizilir: "Bireysel girişim, düşünce ve hayal, açılıp serpilmesi için serbest bırakılmalıdır". Geçmiş döneme tepki, Falk'ın ve Nikonov'un tabloları, Yevtuşenko'nun şiirleri -ki onlardan biri, Şostakoviç'in *Onüçüncü Senfoni*'sinin temasıdır (1962)-, Boris Pasternak'ın eseri üstüne sanatçı ve yazar çevrelerde pek canlı eleştirilerle de belli olmaktadır.

Bu tepki, **içtenlik ve sosyal eleştiri hakkı** da istemektedir: Ehrenburg'un *Buzlar Çözülürken*'inde, Dudintsev'in *İnsan Yalnız Ekmekle Yaşamaz*'ında, Galina Nikolaievna'nın *Mühendis Bakirev*'inde görülenler bunlardır; ve özellikle de gençlerin eserlerinde: Soljenitzin'in, *İvan Denissoviç'in Bir Günü*, ya da Nekrassov'un *Kira*'sı, Andrei Bitov'un *Ot ve Gök*'ünde bunlar dile getirilir; ancak, Abraham Tertz takma adıyla yazıp "sosyalist gerçekçilik"e vurmada da duraksamayan Andrei Siniavski'nin eserinin başına gelenler de göstermektedir ki, açık ve seçik bir özgürleşmenin varlığına karşın, belli bir sansür etkisini hâlâ sürdürmektedir.

Özellikle Stalin'in ölümünden sonra gelişen bu liberalizm, daha savaş sırasında **din alanında** kendini belli etmişti. 1936 Anayasası, ibadet özgürlüğünü güvenceye bağlamıştı; arkasından, düzenin yasallığını tanıdığı için Ortodoks Kilise, 1945,'te bir konsil toplama hakkını elde etti ve Alexey'i patrik olarak seçti. Böylece, ruhban yalnız dinsel derneklere

katılma hakkını elde etmekle Kalmıyor, onların başlıca sorumlusu olup çıkıyordu artık.

XX. KONGRE'DEN SONRA SOVYETLER BİRLİĞİ

1945'ten beri kurumlar pek az değişmişti. Ancak, Stalin'in ölümünün (1953) arkasından, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin -1956 Şubat'ındaki- **XX. Kongre**'sinden sonra, hemen her alanda olduğu gibi, kurumlarda da önemli değişiklikler olur.

Bunları görmek gerekir.

Kurumlar

Söz konusu kongrede Nikita Kruşçev bir rapor okumuştu. Diktatörlüğe karşı gerçek bir suçlama belgesi idi bir Onunla beraber, Lenin'in vasiyetnamesinin yayımlanması, "kişiye tapınma"yı mahkûm eder ve hükümet birlikte bir yönetime dönüşür; taşkın bir kişiliğe sahip olan Kruşçev'in safdışı edilmesinden sonra, yönetimin bu niteliği daha da belirginleşir.

Büyük sosyolog Georges Gurvitch'in bir tanısı vardır: "Komünist rejimlerin totaliter niteliği, yerleştiği ülkenin az gelişmişliğine ya da yarı-gelişmişliğine bağlıdır" der. Bu düşünce doğru ise, Sovyetlerdeki liberalleşme ekonomi alanındaki evrime denk düşüyordu. Böylece, **demokratik ve liberal bir rejimin koşulları** yaratılmış olur. Gerçi, devletin vesayeti sürer: Devlet, ordunun ve polisin sahibidir ve üretim kaynaklarını elinde tuttuğu için, iktisadî yaşama da o hükmeder. Bunun gibi, parti de, emredici makamları ve kilit sektörlerin yönetimini elinde tutmaktadır. Ne var ki, hükümet ve idaredeki yeni yöntemler yepyeni bir atmosfer yaratmışlardır. Birçok federal bakanlığın kaldırılması ile işçi Sovyetlerinin yetkilerinin artırılması ve yığınla hizmetin merkezlerden üretim merkezlerine doğru kaydırılması ile, genel yaşamda **tam bir uyanış**a yol açılmış olur. Sovyetlerin daha büyük bir özerklik kazanmaları sayesinde, yurttaşlar yerel işlerin idaresine doğrudan katılabilmektedir; öte yandan Yüce Sovyet de, partinin sunduğu kanun tasarılarını tartışabilmekte ve değiştirebilmektedir. Oldukça anlamlı işaretlerden biri de, XXII. Kongre'den başlayarak bir kuruma verilen önemdir: Eski de olsa (1922), uzun süredir unutulan bu kurum *Prokuratora*'dır ve görevi de, her derecede idari ya da adli organların yasallığını denetlemedir. Genel savcı, yedi yıl için seçilir, Adalet Bakanından ve hükümetten bağımsızdır ve sadece Yüce

Sovyet'e bağımlıdır; kanunu ihlalden suçlu gördüğünü, onun üstündeki organa bildirmekle yükümlüdür.

Polis yöntemlerine son verilir ve onların kurbanı olanların itibarları iade edilir; bunun gibi, Sibirya'ya yollanmış olan Kafkas halklarından Kabard-Balkar'lar ile Çeçen-İnguş'lar ve bir de Volga Almanlarının itibarları iade edilir. İşine gelmeyenler ya da onu bilerek terk edenler için öngörülmüş cezalara son verilir; düşük ücretler yükseltilir; iş günü 1960'da 7 saate indirilir. Lojman inşaatları, özellikle devlet ve kurumların yardımıyla kişilerin yürüttüğü inşaatlar hızlandırılır. Kolhozlu köylülerin yaşam düzeyini yükseltmek için alınan önlemleri de eklemeli bunlara.

İktisadî reformlar

Ekonomik yapıdaki değişiklikler, sonuçları bakımından daha da önemlidirler. İşletmelerde seçilmiş sendikal komitelerin yetkileri genişletilerek, yönetici makamlar için adaylar üstüne görüş bildirme hakları tanınır. Üretim meclislerinin etkisi artırılarak, kendilerini ilgilendiren her sorunu tartışabilecekleri kabul edilir. Bir otuz yıl öncesinden (1929) başlamış olan planlı sanayileşme, başarısının da bir sonucu olarak dallanmış budaklanmış, yığınla sanayi bakanlığı ortaya çıkmış, ama bu durum işlerin yürüyüşünü ağırlaştırırken yukardan aşağıya tıkanıklıklara da yol açmıştı. Şimdi, uçsuz-bucaksız bir ülkede dağılmış 200.000 sanayi işletmesi ile 100.000 inşaat şantiyesine hükmetmesi gereken bu bürokratik birikim, ağırlığı ve pahalılığı göz önünde tutularak, 1957'de söz konusu bakanlıklardan çoğu kaldırılıp, yerlerine, bölgesel yetkili 105 *sovnarkhoz* geçirilir. Onlardan her biri, artık şu ya da bu sanayi dalından değil, kendi yörelerindeki bütün işletmelerden sorumlu idiler. Bu **merkeziyetçilikten uzaklaşma**nın her yönden büyük yararı vardı. Her sovnarkhoz, Gosplan'ın denetimi altındaydı; o ise, sadece bir adere organı haline gelmişti ve Cumhuriyetlerle bölgelerin planları arasında eşgüdümü sağlamakla yükümlüydü.

Bu 1957 reformu 1962'de değişikliğe uğrayarak, her Cumhuriyet için bir sovnarkhoz kabul edildi; 1963'te de, Sovyetler Birliği'nin sovnarkhoz'u, bütün ötekileri denetleyen bir federal kurum olup çıktı; 1965'te, bütün bu sisteme son veren yeni reformlara gidildi.

1958 yılında alınan pek önemli iki karar da şu: Bir yandan, Makine ve Traktör İstasyonlarının elinde bulunan traktör ve materyaller, işlerin daha kolay ve rasyonel yürümesi adına, kolhozlara devredilirken, öte yandan

kolhozların üretimden belli bir miktarı teslim zorunluluğu kaldırılır ve üretimin ayrıntılarında onlara karar serbestliği tanınır; ayrıca verimli olmayan kolhozların varlığına son verilin 1966'da 36.300 kolhoz bulunmaktadır. Üretkenlikleri kolhozlardan 3 kez daha üstün olan sovhozların sayısı da artırılır, ekilmiş toprak yüzeyinin yüzde 27'sini onlar işgal etmektedir.

Yeni planlar ve getirdikleri

Plan yöntemlerindeki genel yumuşama ile 1957'de 6. Beş Yıllık Planı gerçekleştirme imkânsızlığının şu sonucu olur: 1959'dan başlayarak, istisna niteliğinde 1959-1965 dönemi için yedi yıllık plan kabul edilir. Yükü pek hafifletilen (5.000 yerine 300 ürün) bu planın amacı, her işletmeye, üretim programını daha uzun bir dönem için saptama olanağı vermektir. Daha öncekilerin ilkelerine göre düzenlense de, daha az bir kalkınma hızı öngörülür (yüzde 10 yerine yüzde 7'lik bir ulusal gelir!). Demiryollarına, kimya sanayisi ile enerjiye, çimento ile demir dışı metallere öncelik tanınır. Üretkenliğin artırılmasına çalışılır. Pek önemli bir iç göçe sahne olan doğu bölgeleri gelişmeden asıl yararlananlar olmalıdır. 1966-1970 yeni beş yıllık plan ise, ilk kez olarak, tüketim malları üretimine, ağır sanayiye oranla daha büyük bir yer verir.

Tarım üretimine gelince... 1953 ile 1958 arasında yüzde 50'lik bir ilerleme sağlansa da, tarım, Sovyet ekonomisinin gerçekten dar boğazı olarak kalır. Pamuk üretimi, tarımın büyük başarısı olarak görülse de, tahıl ve hayvancılıkta aynı göz doldurucu görünüş yoktur. Sovyet köylüsünün yıllık üretkenliği, Amerikan *farmer*'ininkine oranla pek aşağıdır; oldukça iyi makineleşmiş bir yapıya sahip olsa ve çalışan nüfusun yüzde 38'ini içine alsa da, durum böyledir. Yetersizliklerin bir bölümü olarak görüldüğü için, gübre sanayisine büyük önem verilir; sulama yatırımları artırılır.

Onların yanı sıra, planlama yöntemleriyle, ekonominin yönetiminde **yeni aranışlar** dikkatleri çekmektedir: Şişkin, kemikleşmiş, çok kez yetkisiz bir idare ve bürokrasiye yöneltilen eleştiriler, denetimlerin hafifletilmesi, merkeziyetçilikten uzaklaşarak işletmelere özerklik sağlanmasıyla, örneğin işçi ve ücretlileri bizzat kendilerinin almaları ile sonuçlanmıştı. Öte yandan, aralarında fikir farklılıkları olsa da, Trapeznikov, Arzumanyan, Liberman gibi iktisatçılardan oluşan bir ekonomistler okulu, 1962'den beri, işletmenin azami kazancı ve verimliliğini önermekte; fiyatların oluşumunun önemi üstünde ısrar etmekte ve bunun için prim gibi uyarıcılar öğütlemekte;

işletmelerin genel ekonomi doğrultusunda özerk olmalarının yaşamsal olduğunu belirtmekte; üretimle istem arasında uygunluk sağlamak ve böylece malların niteliğini yükseltmek amacıyla, üreticiler ile alıcılar arasında doğrudan ilişkiler kurulmasını salık vermektedir.

Toplumdaki değişiklikler

Sovyet toplumu **hızla evrilmekte**dir; sosyal katmanlar arasındaki denge 1945'ten beri bütünüyle değişmiştir. 1928 ile 1963 arasında üç kesimin evrimi, bu değişimi nitelemede anlamlıdır.

Gerçekten, birinci sektör 1928'de emeğin yüzde 80'ini temsil ederken yüzde 34 olmuştur; ikinci sektör yüzde 10'dan yüzde 42'ye yükselmiştir; üçüncü sektör de yüzde 10'dan yüzde 24'e çıkmıştır. Böylece, mesleksel yapı Fransa'dakine yaklaşır haldedir. Sonra, kırk yıldan beri 80 milyona yakın artan kent nüfusu, genel nüfusun yüzde 55'ini aşmıştır; fabrika işçileriyle büro ücretlileri 1953'te 44 milyonken on iki yılda yüzde 70 artmış ve 1965'te 75 milyonu geçmiştir. Köylülüğe gelince... 1956 ile 1959 arasında köyden kente 5.500.000 kişinin göç etmesiyle azalan köylü nüfus kolhozların sayısını da azaltacaktır. Bu yeni işçi sınıfının insanlarının çoğu 2 ya da 3. kuşakta kentli olurlar ve bir orta öğretimden geçerek teknik sorunlara yatkınlaşırlar; özgürlük ve refah konusunda isteklidirler ve bir önceki kuşaktan daha az katlanırlar bürokratik vesayete. Aynı anda, bütün ücretlilerin yüzde 22'sini temsil eden bir grup yükselir: Ekonominin teknisyen ve ücretlilerinden, öğretici ve eğiticilerden, bilimsel araştırma yapanlardan, sağlık hizmetlilerinden, idaredeki görevlilerden oluşmaktadır bu. Teknisyen ve görevlilerden: oluşan ve sanayi toplumlarının yaşamında pek önemli hale gelen bu *intelligentzia*, kararlarını dayatan bağımsız bir teknokrat yönetici sınıf olma tehlikesini taşımıyor mu?

Bütün bu gruplar, hatırı sayılır bir maddi yarar sağlarlar ve içlerinden en az yarısının yaşam düzeyi Batı'nın küçük burjuvazisininki gibidir. Ne var ki, hiçbir grup, en yüksek ücret alanlar bile, ayrıcalıklı bir sınıf değildir, çünkü ayrıcalıkları tüketim alanını geçmez; "kimse, gelirinin bir bölümünü olsun sermayeye dönüştüremez" ve onlara miras bırakamaz. İçinde başka gelirlere yol açabilecek bir sermaye birikiminin imkânsız olduğu bir toplumda, sosyal yükselişin tek yolu **yüksek düzeyde** eğitim olmaktadır, yönetici görevlerin anahtarlarını o sağlamaktadır.

Ne var ki, bunun da sorunları vardır.

Özetlemek gerekirse, “**Stalin’in etkilerinden arındırma**” (*destalinisation*), içerde gerçekten bir yumuşamaya yol açmış, ama buna karşın proletarya diktatörlüğüne dokunmamış ya da toplumun yapısını değiştirmemiştir. Söz konusu gelişme, dışarıda bir yumuşamayı getirerek dünya üzerindeki güç ilişkilerinin değişmesini hızlandırmıştır. Bu yumuşamaya katkıda bulunan bir şey de, her toplumun sosyalizme varmak için -parlamenter yol da içinde olmak üzere- kendine özgü yöntemleri kullanabileceğinin XX. Kongre’ce tanınmasıdır. Bundan böyle, başka ilerici partilerle sürekli yakınlaşma söz konusu olabilecektir; çoğu Asya, Afrika ve hatta Avrupa ülkesinin izlediği, dış politikada yansızlık siyasetine evet denilmiş ve ulusal komünist partiler de aralarında doğrudan ilişki kurmakta serbest bırakılmışlardır.

BÖLÜM II
ORTA VE DOĞU AVRUPA’DA HALK DEMOKRASİLERİ

Orta ve Doğu Avrupa, Uzakdoğu ile beraber, İkinci Dünya Savaşı’ndan beri, **dünyanın en köklü devrimi**ne uğrayan bölümüdür. 1917 Rusya’sında olduğu gibi, tahtlar devrildi orada, eski aristokrasi dağıldı, feodal mülkiyet yıkıldı, ayrıcalıklar kaldırıldı, eski siyaset kadrosu “yok oldu”, safdışı edildi, sürgüne yollandı ya da öldü; partiler parçalandı ya da değişikliğe uğradı ve sonunda ortadan silindi. Yönetici sınıflar, fikri ya da ekonomik yönünü bulmak için, daha önce Londra’ya, Paris’e, Washington’a çeviriyorlardı yüzlerini; 1945’ten sonra ise, esin kaynağı Moskova’ydı; Binlerce yılın alışkanlıkları ve gelenekleri, bir on yılda kökünden değişikliğe uğradı.

Nasıl?

HALK DEMOKRASİLERİNİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Halk demokrasileri İkinci Dünya Savaşı sonrasının bir olgusudur.

1945’te durum

Orta Avrupa’da Sovyet ordusunun eriştiği hattın doğusunda yedi ülke, Sovyetlerin işgal ve nüfuz bölgesinde bulunuyordu: Bu ülkeler de Çekoslovakya, Bulgaristan, Romanya, Polonya, Macaristan, Yugoslavya ile Arnavutluk idi. 900.000 km2 yüzeyinde olup 70 milyon nüfusu içine alan bu ülkelere Almanya’nın doğusunu da katmalı. Sosyal yapıları kadar, halihazır maddi durumları bakımından da, birbirinden pek farklıydı bu ülkeler. İçlerinde Çekoslovakya, savaştan maddi yönden en az etkilendiği gibi, sanayi potansiyeli Alman sanayisinin nakli ile güçlenmişti. Polonya, Doğu Almanya, Romanya, Macaristan ise tersine, çetin savaşlara, yağma ve yıkımlara sahne olmuştu. Slovakya, Yugoslavya, Arnavutluk gerillalarca ve misillemelerle baştan aşağıya yakılıp yıkılmıştı; bir tek, güneydoğuda Bulgaristan görece korunmuştu olan bitenden. Almanlar her yanda şiddete başvurmuş ve korkunç yıkımlara yol açmışlardı: Sadece Polonya’da -yarısı Yahudi olmak üzere- 6 milyon Polonyalı katledilmiş, *intelligentzia*sı sistemli ezilmişti; Polonya nüfusunun yüzde 20’sini, Yugoslavya ise yüzde 17’sini yitirmişti. Böylece, yakıp, yıkmalarla beraber, çökmüş bir ekonomi, hemen hemen tam bir kıtlık ve korkunç bir enflasyondu görülen her yanda.

Durum, gerçekten umutsuzdu.

Bu güçlüklere, sınır değişikliklerinden, halkın oradan oraya taşınmasından doğan güçlükleri de eklemeli.

Böylece, söz konusu ülkelerin çoğunda kendisini dayatan şunlardı: İçerdeki ulusal ve sosyal zıtlıkları hafifletmenin yanı sıra, bütün bir üretim mekanizmasını yeniden ayakları üzerinde dikmek; özellikle en çok ezilen köylü sınıfının durumunu düzeltmek ve ulusal bağımsızlığı sağlamaktı.

Koalisyon hükümetleri, komünist rejimin giderek yerleşmesi

Bu sorunları göğüslemek için, Kurtuluş'tan başlayarak **koalisyon hükümetleri** kuruldu: Halk Cephesi, Demokratik Ulusal Cephe, Antifaşist Ulusal Birlik, Vatan Cephesi gibi adlarla kurulan bu hükümetler, Almanlarla işbirliği yapmış ve siyasal itibarları on paralık olmuş eski yönetici sınıflara karşı, vaktiyle direnmiş bütün halkçı öğeleri bir araya getirir. O hükümetlere giren partiler, sosyal temelleri, ideolojileri, uzun vadeli amaçları birbirinden farklı da olsa, kısa vadeli bir program üstüne anlaşmışlardır ve onun uygulanmasına da hemen girişilir: Faşist ve işbirlikçi öğeler temizlenir ve cezalandırılır; Almanlara, işbirlikçilere, ülkeyi terk etmiş toprak sahiplerine ait topraklar yeniden dağıtılarak sosyal reformlara girişilir; sanayinin millileştirilmesi ile iktisadi iktidar denetim altına alınır.

Ne var ki, büyük toprakların halk komiteleri aracılığıyla parçalanması, sanayinin millileştirilmesi, **iktisadî ve mali güçlükleri** hemen ağırlaştırır: Enflasyon felaket olup çıkar ve köklü reformlara hasım sosyalist olmayan partiler kaygılanırlar. Devrimci dönemin şu klasik olayı kendini gösterir: Eski rejimin yandaşı olup da seslerini, soluklarını çıkaramayanlar, koalisyonun en ılımlı partilerine sızar ve etkilerler onu. 1917'nin arkasından, Rusya'da komünistler, Menşevik ve sosyal demokratlarla bunun denendiğini görmüşlerdi; Fransa'da ve İtalya'da da aynı oyuna rastlanıyordu. Ama daha da belirleyici olan **Soğuk Savaş'ın etkisi** oldu: Eski Müttefikler, burjuva partilerinin yerini alabilecek bir muhalefetin doğuşuna gitgide daha dikkat eder olmuşlardı; böylece, ister istemez muhalefet, Sovyet aleyhtarı bir tutuma büründü ve Batı'lı yönetimlerce desteklendi.

Öte yandan, komünist partiler büyük bir çekim merkezidirler ve üye sayıları artar: Çekoslovakya'da 1945'te 500.000 iken 1947'de 1.300.000'e;

Polonya’da 1945’te 30.000 iken 800.000’e; Romanya’da 1947’de 700.000’e ve Macaristan’da da 750.000’e yükselir.

Güçleri ve nüfuzları, artar durur her yanda.

Bu ülkelerin iç durumu işte bu atmosfer içinde evrilir: Partiler arasında mücadele derinleşir; reformların karşısında olan eski nüfuzluların iktidara yeniden gelmesi tehdit eder durur; komünist partiler ile Sovyetler Birliği, sınırlarında kendilerine hasım hükümetler görmek istemediklerinden, durumlarını sertleştirirler. 1945’ten 1948’e kadar, her ülkede, muhalefetler gitgide safdışı edilir ve koalisyon hükümeti hemen hemen bütünüyle **komünistlerin yönettiği** bir rejime dönüşür. Köklü sosyal reformlara verilen önem, ona yandaş olanları Komünist Parti’ye doğru yaklaştırırken, reformlardan korkanlar gerici öğelere doğru sürüklenirler. Böylece, bütün köylü ye demokrat partiler çatlarlar. Sağ kanat saf dışı edilir; sosyal demokrat partilerde de bir fraksiyonun dışında çoğunluk, Komünist Parti’yle bir “Demokratik Cephe”de birleşir. Söz konusu cephenin seçimlerde zafer kazanmasıyla, hükümet devrimi tamamlar, millileştirmeleri genişletir, karşıt öğeleri saf dışı eder. 1948’den başlayarak bütün Doğu Avrupa’da muhalefet gitgide güçleşir ve yok olur sonunda; tek başına kalan Komünist Parti ise, programını güçlüğe uğramadan uygular.

Altı cumhuriyetle Yugoslavya **halk cumhuriyetleri** olurlar. Çekoslovakya ile Polonya’da -geniş yetkilere sahip- bir Cumhurbaşkanı vardır; başka yerlerde krallar yok olmuş ve yerine bir Meclisin seçtiği Prezidium görev yapar. Her Cumhuriyetin genel oyla seçilmiş bir Yasama Meclisi bulunur; sadece Yugoslavya federal bir yapıda olduğu için, iki meclislidir. Temel ilkeler her yanda aynıdır: Kanun önünde ve kültürel bakımdan eşitlik esastır. Yerel yönetim ve adli sistem Sovyetlerdekine benzer; Komünist Parti de Bolşevik Parti modeline pek yakındır ve “demokratik merkeziyetçilik” ilkesine göre çalışır.

Almanya’da Sovyet işgali bölgesinde ise, 1949’da Alman Demokratik Cumhuriyeti kurulacaktır.

Farklı bir yapıda farklı bir gelişmesi olacaktır onun.

Halk demokrasilerinde tarım reformu, millileştirmeler, planlamanın başlangıçları

Ekonomi yoluna konurken, köklü yapısal reformlara da girişilmişti. Hepsinden önce de **tarım reformu**na el atıldı; uzun süreden beri onca istenen, yarım yamalak gerçekleşen ya da hep ertelenen bir şey olmuştu bu.

Söz konusu reformun yürüyüşü de, Sovyetler Birliği'ndeki gibi oldu: önce, topraklar köylülere dağıtıldı; sonra hükümetler çeşitli yollara başvurup kentlerle köylerin ilişkilerini örgütlediler; son bir aşamada da, 1949'dan başlayarak *kulak*'lar tasfiye edilip tarım kollektifleştirildi. Toplam, 20 milyon hektar toprak kamulaştırıldı; bunun 12 milyonu 3 milyondan fazla köylü ailesi arasında dağıtıldı. İki savaş arasında hiçbir gerçek reformun yapılmamış olduğu Macaristan'dadır ki, sorun tüm sivriliğiyle yaşandı. Bütün halk demokrasileri için denecektir ki, tarımda reformlar sonucunda, köylerde yaşayan **köhnemiş soylular** kesinlikle tasfiye edildi ve o tarihe değin oynadığı siyasal rolü artık oynayamaz hale getirildi.

Öte yandan, Almanların işgal ettikleri ülkelerde, işgalciler, ya doğrudan ya da dolaylı olarak, belli başlı işletmelere el koymuşlardı. Kurtuluş'un hemen arkasından, bunlar tazminatsız kamulaştırıldılar; arkasından da, devletin ekonominin kilit noktalarını denetimine alması sistemleştirildi. Böylece, 1948'in sonlarında, yalnız sanayi ve bankalar değil, ticaret de **millileştirilmiştir**, toptan ticaret devlet mağazalarına ya da kooperatiflerine bağımlı olduklarından devletçe denetlenirler; Polonya'da sadece yüzde 2,5 hâlâ özel girişimlerin elindedir ve perakende ticaret hızla gerilemektedir. Bütün bu girişimler, Sovyetlerin işletmenin özerkliği ilkesine göre yönetilirler.

Tarım reformları ve millileştirmeler, ekonominin yapısını altüst ederek p l anlama ya giden yolu açar.

> *Söz konusu planlama da, 1929'dan beri Sovyetlerin verdiği örneğe göre, bütün etkinlikleri yönlendirebilecek bir nitelik taşımalıdır. Ne var ki, ilk planlar Sovyetler'dekinden farklıdır, çünkü para istikrarını kazanmamıştır henüz; söz konusu olan, iktisadî ve sosyal yapıları baştan aşağıya değiştirmek değil, her şeyden önce çabuk üretmek, yeniden kurmak ve savaş öncesinin düzeyine -verimlilik kaygısı taşımadan- bir an önce ulaşmaktır; bu planlar, gerçek ekonomik planlar değil, üretim ve yatırım programlarıdır. Öte yandan, 1948 "dönemeci"nden önce, her ülke birbirinden soyutlanmış halde yaşar, kısa vadeli planlar dönemidir o. Eldeki bütün olanaklar, tarımdan çok sanayi yatırımlarına ve mesken yapımına ayrılır; sanayi yatırımları oranı da, Batı Avrupa'dakinden -hissedilir ölçüde- yüksektir; donanım malları üretimi, tüketim mallarınınkini aşar. Böylece, insanlardan istenen özveri büyüktür.*

Bu planların başarıları da birbirinden farklı oldu.. Her şeye karşın sonuçlar gözalıcıdır. Bunu söylerken şunlar da düşünülmeli: Bu ülkeler, umdukları yabancı kredilerden yoksundular, siyasal olaylar bu olanağı engelledi; 1947'nin iklim koşulları da uygun değildi; tarımın kollektifleştirilmesi bir yavaşlamayı da getirdi beraberinde; ayrıca Yugoslavya, 1948'den başlayarak ağır bir iktisadî ablukaya uğradı.

Halk demokrasilerinin bütünleşmesi, uzun vadeli planlar ve komünist sistemin oturması

Millileştirmeler, 1946-47 yılları boyunca, hükümetlerin değişikliğe uğraması ve ulusal komünist partilerin etkisinin gelişmesine koşut olarak, gitgide alanını genişletti: İçerde sosyal devrimlerin diktatoryaya başvurmadan başarıya ulaşamayacaklarının mantıksal sonucunun yanı sıra, Soğuk Savaş'la, özellikle de Marshall Planı'nın Sovyetler Birliği ve halk demokrasilerince reddedilmesinin ortaya çıkardığı **uluslararası ilişkilerin ağırlaşması**nın bir sonucudur da bu.

Bol kredi sağlayacak tek güç olan Birleşik Devletler, onları, kendi denetimi altında, Avrupalı devletlere dağıtıyordu. Sovyetler Birliği, bu planı, kendisini çevreden soyutlamak, Orta Avrupa'nın yoksul ve tam bir gelişme içindeki ülkelerini Amerikan kampına çekmek ve onlar üzerinde iktisadî bir denetim koyarak gelişmekte olan devrimin devamını imkânsızlaştırmak biçiminde yorumladı. Yugoslavya ile Bulgaristan, Amerikan önerisini hemen reddettiler; öteki halk demokrasileri, Sovyetler Birliğinin tasarıya karşı olduğu açıkça belli olduğunda, 1947'de yaptılar bunu.

Ne var ki, Marshall Planı ortaklarının oluşturduğu bir Batı ekonomik topluluğu, halk demokrasilerini **çevreden soyutlama** tehdidi içindedir: Söz konusu demokrasilerin kalkınma ve sanayileşmeleri büyük dış alımları gerektirmektedir, bunu ise kendi dışsatımları ve yabancı kredilerle gerçekleştirebilirler. Bu tehlikeyi savuşturmak amacıyla, Marshall Planı'nın karşısına bir **Molotov Planı** çıkarılır: Sovyetler Birliği, bu ülkelerle uzun vadeli ticaret antlaşmaları imzalayarak, mal, kredi, teknisyen sağlamayı üstlenir. Halk demokrasileriyle Sovyetler Birliği'nin siyasal ilişkilerini düzenlemek için zaten *Kominform* kurulmuştu; 1949'da, karşılıklı iktisadî yardımlaşma için *Comecon* örgütlenir; Yugoslavya dışında bütün halk demokrasileri buna katılırlar. Böylece, iki Avrupa arasındaki kopukluk daha

da derinleşmiş olur; Doğu ülkeleriyle Batı ülkelerinin alışverişini neredeyse bütünüyle durduran bir iktisadî savaş patlak verir. Buna karşılık, halk demokrasileri arasında ticaret ilişkileri yoğunlaşır; bir “geniş ve neredeyse doymak bilmez bir pazar” halindeki Sovyetlerin payı gitgide büyür.

O anda başlayarak **uzun vadeli planları** ayakları üstüne dikmek mümkün olur.

> *Bulgaristan’la Çekoslovakya’da 1949’da; Polonya, Macaristan ve Romanya’da 1950’de; Doğu Almanya’da da 1951’de bu nitelikte planlar yürürlüğe girer. Her yerde beş yıllıktır, sadece Polonya’da altı yıllık. 1949-51 yıllarında, Soğuk Şavaş’ın şiddetlendiği bir dönemde yapılmışlardır hepsi de. Sovyet planlama deneyiminin ışığında hazırlanmışlardır: Tarım için, geçmiştekinden çok daha fazla bir yıllık büyüme hızı kabul edilmiştir; sanayideki hız tarımdakinden de yüksektir: Başı çeken de, maden, demir-çelik ve makine sanayileridir, onları kimya sanayisi izler. Hafif sanayi ile tarım sanayisi ağır sanayiyi uzaktan izler.*

Ne var ki, bu ülkelerden hiçbiri -Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler gibi- kendi kendine yeten ülkeler değildir. Öyle olunca da, programların ahenkleştirilmesi, onlarla Sovyetler Birliği arasında alışverişi dev boyutlara çıkaran bir gelişmeyi getirir beraberinde; böylece, **halk demokrasileri bloku** oluşur. Blokun kendi içinde ve Sovyetlerle ticaret ilişkileri ne denli parlak olursa olsun, Batı ülkeleriyle ticareti 1948’den sonra hızla azalır; yeniden yükselmeye ise ancak 1954’te başlayacaktır.

Eklemeliyiz de: Birleşik Devletlerin kurduğu stratejik maddeler konusundaki abluka ile mübadele parası eksikliği, bu ülkelerin sanayileşmelerini engellemedi; ancak, donanım malzemesini pek yüksek bir fiyatla üretmeye zorladı onları; öyle olunca da, dışardan getirteceklerdir ve bu da halkların yaşam düzeyini etkileyecektir.

YENİ TOPLUM

Tarım reformları ile millileştirmelerin bir sonucu da şu oldu: Eski yönetici sınıflayın, yani köylerdeki ağalığın, büyük toprak sahiplerinin, sanayicilerle para babalarının ekonomik ve siyasal iktidarı yıkıldı; beş yıllık planlar da, eski toplumun yapısında başka değişikliklere yol açtı.

Köylüler, işçiler, ulusal çeşitlilik

Bütün bu ülkelerde, tarımdaki nüfusun çalışan erkek nüfusa oranı azaldı. Ama özellikle, büyük toprak mülkiyetinin yok edilişi ve toprakların “toprak işleyenin” ilkesine göre küçük köylüler ile topraksız köylüler arasında bölüşülmesiyledir ki, kırsaldaki yaşam baştan aşağıya altüst oldu.

Bu reformlar, pek **küçük topraklar** (5 hektardan az) **halinde** dağılışa yol açtı; iktisadî ve teknik olarak verimli olmayan bu dağılış, tarımın modernleşmesini de imkânsız kılıyordu; öte yandan, çok yoksul köylü, toprağını yararlı biçimde ekip biçemez haldeydi ve zengin köylülerden hayvan ve çalışma araçları alacağı için onlara tabi olma tehlikesiyle yüzyüze idi. 20’li yılların reformlarından sonra olduğu gibi, küçük toprakların hızla kayboluşunu önlemek için, onlara malzeme yardımı yapmak, emeği aklileştirip yeni yöntemleri öğretmek gerekti. Kısa vadeli krediler açıldı, iyi tohumluk için devlet çiftlikleri kuruldu, makine istasyonları yaratıldı, başta sanayi bitkileri olmak üzere yeni tarıma gidildi. Özellikle, değişik tipte kooperatifler kuruldu: Toprağın ortaklaşa ekim ve biçiminin örgütlenişinden, ürünlerin herkesin emeğine göre bölüşüldüğü kolhoza kadar değişiyordu bunlar. Ama ne olursa olsun, toprağın mülkiyeti özel olarak kaldı ve çoğu kez kadastro korundu. Kooperatifler ve devlet çiftlikleri marifetiyle daha ileri yöntemlerin yayılışı sonucu, **kollektifleştirme** de ilerledi ve kollektif işletmelerin çapları arttı. İşlerin en yetkin biçime ulaştığı ülke de, Çekoslovakya oldu.

Hatırlatmaya gerek yok: Tarımda kollektifleştirme hareketi, köylülerin bireyci geleneklerine, çoğu kez de bilgisizlik ve deneyimsizliklerine çarptı; öyle olunca da, ilerleme oldukça ağır oldu.

Bu değişiklikler, köylüleri atıl kalmaktan da kurtararak, onların yaşamını kökünden değiştirdi. İnsanlar, birden modern malzemeyle yüzyüze geldiler ve bu temas, onlar için yeni bir dünyayı keşfetmek oldu. Ancak, makineler insanların zahmetini en aza indirirken, tarımda aşırı nüfus çoğalışına da yol açtı; onun da tek çaresi **sanayileşme** idi, büyük köylü kitleler sanayiye aktarıldı. Böylece, tarım işçileri kayboldu ve devlet çiftliklerindeki ücretliler de, durumlarından ötürü işçi olarak görüldüler. Köylerde kala kala sadece toprak sahipleri kaldı; onların içinde küçük mülkiyet sahipleri ise, kooperatiflerde toplaştılar.

Bu tarım ülkelerinin sanayi ülkelerine dönüşümünün bir sonucu da şu oldu: İşçilerin sayısı büyük boyutlarda arttı. Eski rejimin horlanan ve kuşku duyulan sınıfı, hem dev bir güç olmuş hem de yönetici sınıf olup çıkmıştı.

Ancak işçilerin büyük çapta çoğalması, **kalifiye işçi sorunu**na yol açtı: Nüfus artışı kamçılanırken, gerekli teknisyenleri sağlayacak eğitim geliştirildi; Sovyetler Birliği'ndekine benzer yöntemlerle üretimin düzeyini yükseltecek önlemler alındı; kadın emeğine de daha çok çağrı çıkarıldı, iş disiplinine önem verildi.

Kimi zaman büyük oranlardaki sefil ve okuryazar olmayan bu köylü ve işçi kitleler için, planlar, sağlık donanımı adına büyük çabalar harcarken, her yaştan insan için okul, kütüphane, vb., açmayı iş edindi. Öğrencilerin sayısı, işletme okullarıyla teknik okullar, emek fakülteleri alabildiğine arttı ve bunlar, gençliklerinde gereken eğitimi edinmemiş işçi ve köylülere, yönetici görevlere girebilsinler diye kapılarını açtılar.

> *Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin 1945'ten önce zayıflıklarından biri, etnik türdeşlikten yoksun oluşlarıydı; bunun sonucu, ulusal azınlıklarla egemen çoğunluk çatışıyor ve her ülkede derin bir huzursuzluğa yol açıyordu. Zaferden sonra, gerek coğrafya yapısı bakımından, gerek yığınla azınlığın yer değiştirmesinden dolayı, etnik bakımdan geçmiştekinden farklı bir tablo vardı. Ancak birbirinden farklı halkların bir arada bulunması yine bir gerçekti. Buna bulunan çare de, ya federatif bir yapı kabul etmek -yeni Yugoslavya'da böyle oldu-, ya da azınlık bölgesine belli bir idari özerklik vermek oldu ki, Çekoslovakya devleti içinde Slovakya'nın durumu budur. En az türdeş ülke olan Romanya'da çözüm şu oldu: Merkezî bir hükümet kuruldu, ancak idarede dillerin eşitliği kabul edildi; azınlıkların yaşadığı bölgelerde ise, ulusal okullar kuruldu ve eşitlikten onlar da yararlandılar,*

Yeni şehircilik

Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, yeni iktisadî ve sosyal koşullar, yeni bir şehirciliğe yol açtılar: Sınıfların, giderek sosyal ayrımcılığın söz konusu olmadığı bir toplumda, kent, banliyöyü emip ortadan kaldırır; toprak rantı da olmadığı için, yapılar mekânda serbestçe gelişir ve büyük bütünlüklerle geniş yeşil alanlar mümkün olur. Her adacığın evleri, çimenlik büyük avlulara, çocuk bahçelerine açılır; her adacığın oluşturduğu temel oturma birimi 10 bin ya da 15 bin insana yetecek gerekli her şeyi içine alır: Okullar, mağazalar, dispanserler, sinemalar, kulüpler... Oturma birimlerinin

oluşturduğu mahallede, daha üst derecede yapılar yükselir: Teknik ve orta öğretim okulları, hastaneler, idari hizmetler...

Krakovi yakınlarında doğan, 1954'te nüfusu 65.000 kişi iken çok geçmeden 150.000 olan Nowa Huta, Macaristan'da Dunajvaros ya da Romanya'da Oneşti gibi yeni kentler, işte bu anlayışla boy attılar; eski kentler yeniden yapıldılar, Varşova ile Budapeşte'de eski mahalleler geleneksel biçimde restore edilirken, geniş avenülü, büyük bahçe ve parklı yeni mahalleler açıldı.

Muhalefete karşı mücadele

Rejimin komünizme doğru evrilmesine karşı çıkanların gitgide saf dışı edilmeleri 1948'de sona erdi; o tarihten sonra, tarım reformları ve millileştirmeler üstüne yasal bir muhalefet yok gibidir. Varını yoğunu yitirmiş eski yönetici sınıflariçintek umut kalmıştır: Yer altı eylemleriyle yabancı müdahalesi. Eski rejimin yandaşları, geçmişten ayakta kalmış tek kuruma çevirirler gözlerini: **Katolik Kilisesi'**dir bu! Geride kalmış bir tarım ekonomisi ile sosyal yapıya sahip bu ülkelerde, Katoliklik toprak aristokrasisi ile iç içedir, çoğu kez. Nitekim, ayrıcalıklı sınıflardan doğan yüksek ruhban, Macaristan'da Amiral Horthy'nin, Polonya'da albaylar yönetiminin, Yugoslavya ile Romanya'da da diktatör kralların en sağlam desteğiydi; uçsuz bucaksız topraklarıyla eğitimdeki tekelini sürdürmenin arkasındaydı. Özellikle 1939'dan beri, Kilise, Slovakya ile Bohemya'nın ayrılığını desteklemişti. Başka örnekler de vardı. 1945'te, Kardinal Mindszenty, "bin yıllık Macar Anayasasına ters" diye, Macar Cumhuriyetinin ilanını protesto etmişti. 1945'ten sonra kabul edilen anayasalar, Batı ülkelerinde uzun süredir uygulanan reformları benimserler: Kilise ve Devlet ayrılığı, medeni durum, medeni evlenmedir bunlar ve Kilise çevrelerinin büyük, protestolarıyla karşılaşır ve toprak reformu Kilise mülklerine de uygulanmaya girişildiğinde daha da sertleşir tepkiler; Vatikan da, ödün vermeyi reddeder. Bu **antikomünist tavır** Kiliseye bir şirinlik kazandırır; Vatikan onu destekler ve daha da sertliğe iteler.

Buna karşılık, kimi rahip dernekleri, gerçekleşmiş iktisadî reformlara olumlu bakarlar ve hükümetlerle uzlaşmadan yanadırlar. Fransız Devrimi'nde olan bitene benzer her şey; o zaman da yönetimle Kilise arasında büyük bir uzlaşmazlık patlak vermiş, ama Kilise içinde de bir kopuş olmuştu. 1948'de, Macaristan'da ve Polonya'da, okulların laikleştirilmesi ve ruhbanın mallarının millileştirilmesi, savaşı başlatır:

Kardinal Mindszenty tutuklanır ve ömür boyu hapse mahkûm edilir; Çekoslovakya'da, hükümetle işbirliği içindeki rahiplerin derneğini yasaklayan Prag başpiskoposu da aynı akıbete uğrar; 1951'de, Mindszenty'nin halefi de -başka rahiplerle beraber- tutuklanır; Kilise çevreleriyle Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya hükümetleri arasındaki görüşmeler -antikomünist tavrı gitgide daha sertleşen Vatikan'ın etkisiyle- kopar. 1950'de, bu görüşmeler Polonya'da bir uzlaşmaya varır yine de; çünkü, Polonya'nın yeni Batı sınırını tanımayı Vatikan'ın sürekli reddetmesi kamuoyunu huzursuz etmiştir.

1953 değişikliği, Polonya ile Macaristan'da 1956 Ekim bunalımı

Planların ilk uygulanma yılları beklenen sonuçları verdi; ağır sanayi için saptanmış hedefler bol bol aşıldı, ulusal gelirin artma oranı da pek yüksektir: Çekoslovakya'da yüzde 9,5, Demokratik Almanya'da 10,2, Bulgaristan'da 12,2, Polonya'da da 12,6'dır bu oran ve halkın doğal çoğalma oranından da pek yüksektir. Böylece, Doğu ve Orta Avrupa'nın yeni yönetimleri, eski rejimin yapamadığını başarmıştır: Nüfustaki çoğalışla kaynakların artışı arasındaki oransızlığı yenmiştir ve bu sonuncular nüfustan daha hızlı artmaktadır artık.

Ne var ki, ağır sanayinin tüketim malları ile tarım üretimine oranla kazandığı öncelik, sanayi üretimiyle tarım üretimi arasında bir dengesizlik yaratmıştır. Kırsaldaki genç nüfusun kentlere doğru göçü de başlayınca, tarımdaki üretim azlığıyla beraber güçlükler de baş gösterir, özellikle işçilerle köylüler arasında ilişkiler gerginleşir. Öte yandan, tüketim mallarındaki üretim yetersizliği, karaborsayı destekler. Son olarak yatırımlar enflasyonu da azdırmış ve özellikle gerçek ücretler -1950'ye oranla- ciddi olarak azalmıştır. Sonuç olarak, fazla **tutkulu**, ama **dengesiz plan hedefleri**; tarım için öngörülen yatırımlardaki yetersizlik ve tarımı feda eden para politikası; yaşam düzeyinin düşmesi, derin bir hoşnutsuzluğa yol açar.

Şu da var: Sanayileşmenin alabildiğine itelendiği tarım ülkelerindedir ki, ekonomide gerilim en tehlikeli bir niteliğe bürünür. Özellikle Polonya ile Macaristan'da durum böyledir. Buna son vermek üzere, **ekonomi politikasında** bir **değişikliğe** gidilir. Sovyetler Birliğinde 1953 ve 1954'teki yön değişikliği ile de ilgili olarak, ağır sanayinin önceliği terk edilmeden, tüketim malları sanayisi ile, bina yapımı ve tarımın payı çoğaltılacak, reel ücretler artırılacak, tarım desteklenecektir; kooperatiflerle bireysel

işletmeler arasında izlenen ayrımcılık hafifletilecek, daha yüksek üretime prim verilecek, vergiler azaltılacaktır.

Söz konusu kararlara, kimi siyasal önlemler, adliyede ve poliste reform, idari kurallarda yumuşama, Stalin yönetimi kurbanlarının itibarlarını iade, bürokraside reform, fikri konularda dogmatizmin yumuşatılması da eşlik eder ve çeşitli komünist ülkeler, iktisadi durumlarını gözden geçirirken bir **genel liberalleşme**nin de kapısı açılır olur. Çekoslovakya ve Demokratik Almanya gibi en ilerlemiş, Romanya ve Bulgaristan gibi en az ilerlemiş ülkelerde uyum sorunu oldukça kolay çözülür; Polonya ile Macaristan ise, tersine dramatik olaylara sahne olur.

> *Önlemler, oralarda bütün iktisadi dengesizlikleri ortadan kaldırmamıştı; planların gözden geçirilmeleri ve değişiklikleri çoğu kez vahimleştirdi işleri. Halktaki hoşnutsuzluk ise hiç dinmemişti.*
>
> *Çeşitli nedenleri vardı bu sonuncunun: Yaşam düzeyinin pek aşağı olmasından başka, rejimin şeflerinin "Stalinciler"le "revizyonistler" arasında bölünmüşlükleri ve duraksamaları halkın güvenini Sarsıyordu; çeşitli çevrelerden gelen yeni işçiler fabrika yaşamına ve disiplinine fazla uyamıyorlardı; komünist partilerdeki zayıflığı da hesaba katmalı; son olarak, Katolik Kilisesi'nin etkisini ve işgali lök gibi oturmuş Ruslar karşısındaki eski ve geleneksel düşmanlığı da göz önünde tutmalı. İşte bütün bunların etkisiyle, Polonya'da 1956 Haziran'ında, halk Poznan'da kanlı grevlerle patlar; kamu kuruluşlarına saldırır; işgalci Sovyet birliklerine düşmanlıklarını şiddetle gösterir. Ne var ki, tartışılmaz bir komünist şef olan Gomulka çabucak bir ulusal Polonya hükümeti kurar; 1957 seçimlerinde de büyük bir zafer kazanır ve Sovyetlerle birliklerinin geri çekilmesi konusunda görüşmelere girişir ve sükûneti sağlar.*
>
> *Macar bunalımı ise, tersine daha ağır ve çok daha kanlı oldu: Pek şiddetli sokak savaşları görüldü, rejimin birçok savunucusu öldürüldü. Kurulan Nagy hükümeti, tarım kooperatiflerine son verdi; küçük ticarette ve küçük sanayide özel işletmeciliği kabul etti; ülkenin yansızlığını ilan etti. Daha bu ilk kararlarıyla verdiği izlenim şu oldu: Halk ve işçi hareketi, 1947'den beri saf dışı edilmiş kimselerle Eski Rejim'in yandaşlarınca gitgide yolundan saptırılmıştır; bunun üzerine de, Sovyet müdahalesi ayaklanmayı ezdi.*

Bu sarsıntının ertesinde, iki ülke az çok birbirinin eşi önlemler kabul etti: Tarımda kollektifleştirme terk edildi ve Macaristan'da, sınırlı da olsa, köylülere doğrudan toprak satın alma özgürlüğü tanınırken, devlete ürünlerinin belli bir bölümünü verme yükümlülüğü kaldırıldı; son olarak, sanayi potansiyelinin artırılması, yenilerden çok eskileri yenileştirerek kabul edildi. İşletme sistemine gelince... Bu, o sıralarda Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilen, sisteme -bir ölçüde- benzer biçimde ve merkeziyetçilikten uzaklaştırma yönünde değiştirildi: sosyalist işletmelere pek büyük bağımsızlık tanınıyordu; sadece, onların temel amaçlarını saptama genel planca yapılıyor, yöntem ve gerçekleştirilme yolu ise işletmelere bırakılıyordu. 1956 "Ekim"inin en önemli yeniliklerinden biri, Yugoslav modeline bakılarak kurulan "işçi konseyleri"ydi; bunlar Macaristan'da kaldırıldı ise de, Polonya'da değişikliklerle sürdürüldü. Toprakların kollektifleştirilmesinde ise, Polonya dışında, bir kopukluk olmadı; tersine, bütün halk demokrasilerinde, küçük ve orta işletmeler, büyük kooperatif birimler halinde yeniden gruplandırıldı ve en modern biçimde donatıldılar.

Bir bütün olarak nereye varılmıştır?

1968'in bilançosu

Komünizmin nüfuzuna girişlerinden yirmi yıl sonra, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri derinden derine değişmişlerdir. Marksist ilkeleri sürdürseler de, kendi niteliklerine uygun gelecek biçimde, "**sosyalizme doğru çeşitli yollar**"ı izler haldedirler.

Kalkınmaları, her yanda pek yüksek oranları yakalamıştır: Çekoslovakya'nın sanayi üretimi -savaş öncesine oranla- üç katına çıkmıştır; Polonya'nınki 9 katıdır; Demokratik Almanya'ya gelince, Avrupa'nın beşinci sanayi gücü olup çıkmıştır. 1939'dan önce, korkunç bir işsizliğin acısını çekip dışarıya durmadan işçi gönderen bu ülkeler, -Polonya dışında- el emeği kıtlığı, içindedirler. Okuryazar olmama -neredeyse- silinmiş durumdadır, mesleki nitelik yükselmiştir. Romanya, 1964'te en yüksek büyüme hızına sahiptir (yüzde 8), kişi başına ulusal gelir de -1938'e oranla- iki katına çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, tarımda ilerleme, sanayidekine oranla açıkça daha az doyurucu olsa da, yaşam düzeyi farklı bir düzeye yükselmiştir. Halk demokrasilerinde iktisadî ve sosyal politika, her yurttaşa, eğitim ve toplumda ilerleme olanağı

sağlamıştır; bu politika, eski ve derin sosyal eşitsizlikleri kaldırmış, ancak sanayi yatırımlarına tanınan öncelik ve özellikle de emeğin verimliliğinin yetersizliği, gelişmeyi ihtiyaçlar çapında olmaktan alıkoymuştur, geciktirmiştir onu.

Son olarak, siyasal planda durum değişmiştir. **Daha büyük bir liberalizme özlem**, halk demokrasilerinin çoğunda, özellikle de aydınlar ve öğrenciler arasında ısrarla ortaya konur. Ekonomik alanda olan bitenle de bir koşutluğu vardır gelişmelerin: Planlama ve ürünlerin dağılımında katı mekanizmalara karşı bir tepki gündemdedir; devlet denetiminin yumuşatılması, emekçilerin sürece katılımları, işletmelerin -kazancın yanı sıra- alıcıların isteklerine programlarını uydurmaları beklentiler arasındadır.

Öte yandan, halk demokrasilerinin sanayileşmesi, 1945'ten beri, her ülkenin kendi çerçevesi içinde, Sovyet modeli örnek alınarak, yani ağır sanayiye öncelik tanınarak, **anarşik biçimde** yürütülmüştür. Böylece, her ülkede, ülkenin ihtiyaçları ve gerçek yetenekleriyle oransız fabrikalar vardır kimi zaman ve verimlilik kaydı gözetmeden üretim yaparlar; ne var ki, Kore Savaşı sırasında Birleşik Devletler'in dayattığı stratejik maddeler ablukası ortamında anlamsız ve tehlikeli bir durumdur bu.

1949'da, Marshall Planı'na yanıt olarak Karşılıklı İktisadî Yardım Konseyi, yani *Comecon* kurulduğunda, sınırlı bir rol oynar uzun süre, eşgüdüm tasarıları sağlar. Kredi veren, halk demokrasileri arasında -iki yanlı anlaşmalarla- alışverişi kolaylaştıran Sovyetler Birliği'dir. 1956'da Polonya'da ve Macaristan'da bunalım patlak verip, 1957'de de Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu hayata geçiren Roma Antlaşması imzalanınca, somut önlemler almak ivedi olur. 1958'den başlayarak, çeşitli konularda ortaklaşa eylemler, 1962'de Moskova Konferansı ile kesin aşamasına varır ve "**Emeğin uluslararası sosyalist bölüşümü**"nün temelleri atılır: ilke, plan ve yatırımların -uzun vadeli- eşgüdümü ile ulusal politikaların ahenkleştirilmesidir istenen. Böylesi bir bütünleşme gerçi büyük güçlüklere yol açar, ama her şeye karşın bankacılıkta ve üretimde bir ortak çalışma gelişir; 1963'ten başlayarak demiryolu taşımacılığında ve Tuna'dan yararlanmada birtakım önlemler de eklenecektir bunlara.

Şunu da hatırlatmalı: *Comecon*, Avrupa Ekonomik Topluluğundan pek farklı araçlar kullanır, örneğin bir gümrük anlaşması yoktur; öyle de olsa hedefler aynıdır, yani bütünleşme ve aklileştirme kaygısı. Buradan kalkarak, tarım dışında, hemen her alanda hatırı sayılır sonuçlar alınmıştır. Nüfusun,

her devlette olduğu kadar uluslararası planda da akılcı bir dağılımının gerçekleştirilememiş oluşu da belirtilmelidir.

YUGOSLAVYA

Yugoslavya'nın İkinci Dünya Savaşı içinde yaşadığı koşullar, sonraki dönemde geçirdiği evrimin özgünlüğünü açıklar. Ülke, mücadelenin akışı içinde devrimini yaptı; böylece devrim, çatışmalar sona erdiğinde, öteki Orta Avrupa ya da Balkan devletlerinde başlarken, Yugoslavya'da olup bitmiş bir şeydi. Tito, savaşkan kalabalık bir halk ordusuna, sağlam bir siyasal örgüte, ülkenin kurtuluşu sırasında kazanılmış büyük bir saygınlığa sahiptir. Londra'ya sığınmış hükümetle onun ülkedeki temsilcisi General Mihailoviç, karşısındadırlar; üstelik Mihailoviç, yalnız İtalyanlar ve Almanlarla işbirliği yapmış değil, Partizanların hükümetine karşı açıkça silah çekmiştir. Bütün bunlar, eski yönetici sınıflara ve krallık yönetimine karşı bir **devrimci mücadele niteliği** kazandırmıştır kurtuluş savaşına.

Yeni siyasal yapı

Yeni devlet, **savaş sırasında** biçimlendi. 1942'nin sonlarından başlayarak, Tito'nun ordusu, işgalciye karşı mücadelede etkili olan tek güçtür; her yanda, işgal altındaki bölgelerde bile, yurtsever yerel grupların temsilcilerinden oluşan halk kurtuluş komiteleri vardır ve Almanlar çekilirken, iktidarı hemen onlar alır. 1942'de, bütün halkların; dinlerin, antifaşist parti ve grupların temsilcilerinden oluşan bir devrimci meclis toplanır: "Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Antifaşist Konseyi"dir adı; bir parlamento ya da bir hükümet değil, mücadelenin yönetici organıdır. "Yugoslav egemenliğinin yüce temsilcisi" olarak kurulan konsey, 1943'te şuna karar verir: Ülke, Sırbistan'ın, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya ve Karadağ'ın hakça eşit halklarını birleştiren **federatif bir ilke** üstüne kurulacaktır. Ve ilk devrimci kanunları oylar; dışarıya göçüp gitmiş kralın her türlü yetkisini elinden alma da bunlar arasındadır. Kurtuluş'tan önce, ülkenin gelecekteki iktisadî temeline ilişkin alınmış -bütünlüğüne- hiçbir önlem yoktur. 1946'da da, Yugoslav Federatif Cumhuriyeti ilan edilir. Böylece, 1919'dan beri, halkların eşitliğine başlıca engel oluşturan ve eski toplumun en tutucu öğelerini desteklemiş olan -Sırp kökenli- monarşi saf dışı edilmiştir.

Yeni devlet, bir **federatif Anayasa** kabul eder: İçinde altı halk cumhuriyeti vardır; Sırbistan Cumhuriyeti'nde de, içinde ulusal azınlıkların bulunduğu iki özerk eyalet yer almaktadır: Voyvodina'da Macarlar,

Slovenler ve Rumenler ve Kosova'da da, Arnavutlar yaşamaktadır. Her cumhuriyet bir meclise ve anayasaya sahiptir. Ulusal savunma, dış politika, maliye, genel iktisadî planlamalar, ticaret ilişkileri ve iletişim, federal hükümetin yetkisindedir. Her federal rejimde olduğu gibi, "Halk Meclisi", biri halkı, öteki cumhuriyetleri, eyalet ve bölgeleri temsil eden iki meclisten oluşmaktadır, Meclis, kollektif bir başkanlığı uygulayan bir Prezidium ile bir Yürütme Konseyi seçer.

Maddi kalkınma ve Yugoslavya'nın düştüğü yalnızlık

Savaş, baştan aşağı yakıp yıkmıştı ülkeyi; iki milyona yakın insan, 600.000'e yakın da Alman kökenli ölmüştü. Halkın onda biri yok olmuştu. Hemen her yanda kıtlık ve açlık hüküm sürüyordu.

Bütün halk demokrasilerinde olduğu gibi, bir **toprak reformu** gerçekleştirilir; 1945'te, karşılığını ödeyerek, 35 hektarın üstündeki bütün ekilebilir topraklara el konur. Öte yandan, 1946'da, belli başlı sanayi dalları, madenler, enerji kaynakları **millileştirilir**. Dış ticaret, arkasından da perakende ticaretin büyük bölümü millileştirilir. Ne var ki, sanayinin ilerlemesi pek ağırdır.

1947'de, sadece iki ya da üç yıllık planlar yapabilmiş öteki halk demokrasilerinden farklı olarak, bir **beş yıllık plan** (1947-1951) yürürlüğe konur. Böylece Yugoslavya, ülkede geri kalmış bölgelerin (Karadağ, Bosna, Makedonya) kalkınıp, kendi aralarında ve öteki cumhuriyetlerle olan iktisadî eşitsizliği hafifletecek biçimde, uzun vadeli bir önleme başvurmuştur. Özellikle maden, hidroelektrik ve ağır sanayide pek hızlı bir geliştirme söz konusudur.

Sonuçlar göz alıcı da olsa, halk demokrasilerinde o sıralarda gerçekleştirilmiş bütün planlar içinde, Yugoslav planı, en az başarı sağlayanıdır: Öngörülen kalkınma hızı yakalanamadığı gibi, tarım alanında tam bir başarısızlıkla karşılaşılmış ve sanayide hedeflerin sadece yüzde 50'sine ulaşılabilmiştir.

Bu başarısızlığın nedenleri çeşitlidir: Ulusallaştırılmış bütün işletmeleri yönetebilecek yetenekte personel fazla değildir; sanayide uzmanlaşmış el emeği kıtlığı vardır; kooperatifçilikte ilerleme pek ağırdır ve köylüler, ihtiyaç duydukları mamul maddeleri sağlayamadıkları için hoşnutsuzdurlar. Özellikle de, kurulan büyük fabrikalar, elektrik enerjisi üreten istasyonlar, kullanılır hale getirilen yollar, kapasitelerinin altında çalışmaktadırlar;

çünkü, işlemeleri için gerekli hammaddeler, pek az üretilebilmekte ya da dışarıdan yeterince getirtilemememektedir.

Daha da vahimi, bir **yalnızlık** içine düşer Yugoslavya.

> *Aslında, Yugoslavya 1948'de Sovyetler Birliği ve öteki halk demokrasileriyle bağları kopardığında ve Kominform'dan atıldığında, plan başarısızlık içindeydi. Bu kararı haklı çıkarmak için başvurulan gerekçeler şunlardı: Genellikle milliyetçi bir doğrultuda yürümek ve sistemli olarak Sovyet aleyhtarı bir tutum sergilemek; Yugoslav Komünist Partisi'nin, pek değişik öğelerden oluşan Halk Cephesi'nin yanında, ikinci bir sırada ve Bürokratik bir örgüt olarak kalması; özellikle de, vaktinden önce sanayi ile orta ticareti millileştirip ve köylü kitle yeterince kollektifleşmeden kırsalda kapitalist öğeleri çabucak tasfiye etmek gibi serüvenci bir iktisadî politika izlemek! Siyasal alanda kopuşu, iktisadî ilişkilerdeki kopuş izledi ve zaten sallantıda olan beş yıllık planın gelişmesinde derin değişikliklere yol açtı. Yugoslavya, uysal olmamakla damgalanıp "Doğu"da soyutlanınca, artık Arnavutluk'la Romanya'dan petrol, Çekoslovakya'dan makine alamaz duruma düşer ve 1949'da, Sovyetler Birliği ile alışverişi, bir yıl öncekine oranla sekizde birine inmiş haldedir. Planı terketmemek kararını alan Yugoslav hükümeti, Batı'dan, ihtiyaç duyduğu araçları ister. Ne var ki, dışarıya sattıkları gitgide azaldığı için dış ticareti baştan aşağıya altüst durumdadır ve Batı'ya karşı da güçlükler içindedir; öyle olduğu için de dışardan mal almayı durdurur. Öte yandan, ülke silah üretimini alabildiğine artırır (savaş bütçesi, ulusal gelirin yüzde 20'sini alır götürür). Plan, sınırlı bir başarısızlık içindeyken, tartışılmaz bir başarısızlık içine düşer. Bununla beraber, 1948'den 1950'ye kadar millileştirmeler sürer; tarımın kollektifleştirilmesi hızlanır, kooperatiflerin sayısı 1948'de 1.300'ü, 1951'de de 7.262'yi geçer ve ekilebilir toprakların yüzde 25'i ellerindedir.*
>
> *Yugoslavya, Güney komşularına yaklaşır ve Yunanistan ve Türkiye ile karşılıklı savunma antlaşmaları imzalar, politikasını değiştirir; Marcos'un ve ELAS'ın gerillalarına yardımı durdurur ve onları da Yunan krallık orduları çok geçmeden ezecektir; Batılı ülkelere yaklaşır, onlar da ona kredi açar ve ticaret ilişkilerini*

genişletirler. 1950 ilkbaharında, Batılı krediler sayesinde, Yugoslavya, dış ticaretini büyük ölçüde genişletir. Öyle de olsa, ciddi ekonomik güçlükleri vardır: Hükümet, tarım politikasını gözden geçirir, ücretlere şöyle beyle, kanat gererken fiyatların yükselişini serbest bırakır, ancak üretim savaş öncesi düzeyini pek az aşar, bir tek ağır sanayi ilerleme halindedir; güçlüklerle dolu yılların arkasından, 1955'te bir parça soluk alınmaya başlanır.

Yugoslav sistemi

1950'den başlayarak, ülkede, özgün bir politik örgüt biçimlenmeye başlar; temelde komünist ve Marksisttir yine, ancak Sovyet rejiminden farklıdır. Bozuk bir iktisadî sistemi değiştirme zorunluluğu ve Sovyetler Birliği ile uzayıp giden uyuşmazlık, Yugoslav Komünist Partisi'ni şunu görmeye götürür: Marksizm, eski bağlaşıklarınkinden pek farklı biçimde, **yeni bir uygulanış içinde** olmalıdır.

Partinin amacı, devlet kapitalizmini ve onunla içli dışlı bürokratizmi tasfiye etmek ve kitleleri "sosyalizmin inşası"na -sürekli olarak- katmak, aynı zamanda devletin yetkilerini özerk organlara dağıtmaktır. Devletin elinde, sadece dışişleri, ordu, polis kalacaktır; idarenin bütün geri kalanı, her federal cumhuriyette seçilmiş organlara, halk komitelerine geçer. Merkezî iktidar, onların eylemlerinin yerindeliğini değil, sadece yasallığını denetler.

İktisadî düzende de böyledir: İşletmelerin yönetimi, seçilmiş işçi kurullarına bırakılmıştır, onlar da bir yönetim komitesi belirlerler; birçok işletme bir "yüksek iktisadî topluluk" oluşturur ve devletçe atanmış yönetimi de, her birinin yöneticilerini seçer. İşçi Kurulu ile Yönetim Komitesi, emeğin korunması, planın uygulanması, sonuç bilançosu, üretimin düzeltilmesine ilişkin önlemlerle uğraşırlar. 1953 Anayasası'nın kurduğu Ulusal Ekonomi Komitesi de, "çerçeve-planlar" yapar; Yönetim Komiteleri, onlara bakıp kendi birimlerinin planını serbestçe hazırlar. İşletmenin net kazancı, komün (taşınmaz vergisi), Cumhuriyet, federasyon (kazançlar üzerine vergi) ve "Emek Topluluğu" arasında bölüşülür. Böylece, işletmelerin özerkliği, sadece kararlarının yasallığı, vergi ve kredi veren banka bakımından denetlenir; devlet, ne ücretlerin saptanmasına katılır, ne de planın gerçekleşmesine göz kulak olur.

1953 Anayasası'nda yapılan bir değişiklikle, merkezî otoritenin müdahalesi en aza indirilerek, her düzeyde gerçek bir "**kendi kendine**

yönetim” (*self-government*) kuruldu; böylece, toplu çıkarlar, bizzat yönetilenlerce yönlendiriliyordu ve, üretenler işletmelerinin yönlendiricisi olduklarından sosyal bir *self-government*’di söz konusu olan. İlk 1940 Anayasası’nın kurduğu Milliyetler Meclisi ile Halk Meclisi de kaynaştırılarak, işçilerin, zanaatçılarla köylülerin seçtikleri Üreticiler Meclisi geçti yerine. Onun da altında, seçimle gelen yüzlerce işçi, köylü, esnaf komitesi, merkeziyetçilikten uzaklaştırılmış geniş bir idare şebekesini oluşturuyordu. 1963’te çıkarılan Anayasa, şu kuralı da getirir: Mareşal Tito dışında kimse, bir göreve iki kez seçilemez; bu da, bütün devlet organlarında hızlı bir dolanmayı dayatıyordu.

Komünist Parti de, 1952’de, Komünistler Birliği adını aldı. Partinin misyonu, artık siyasal ve ekonomik eyleme ayrıntılı olarak müdahale etmek değil, halk kitlelerini de eğitecek biçimde, yukardan yönlendirmelerde bulunmaktı.

60’lı yıllar: Bunalımdan istikrara

1961’den beri gözlenen iktisadî kalkınmadaki yavaşlamanın arkasından, 1962 ve 1963’te hissedilir bir düzeliş olur; öyle ki, genel kalkınma hızı, yüzde 5’ten hemen hemen yüzde 12’ye varır. Böylece, 1964’te pek iyimser bir bakışla yedi yıllık yeni bir plan konur yürürlüğe. Ne var ki, onu çok geçmeden hızlı bir enflasyon ve fiyatlarda aşırı bir yükseliş izler. Çeşitli nedenlerden kaynaklanan bu bunalıma karşı, hükümet, 1964’te ciddi önlemler alır. Ancak, bu önlemler, geriye dönüp devleti daha sert müdahaleye zorlayacak yönde olmaz, tersine piyasa ekonomisi kurallar daha da ciddi olarak uygulanır. Ve sonuç da 1968 başlarında alınır.

İktisadî kalkınmada hissedilir bir yavaşlık sürse de, gözardı edilemeyecek bir başarıya ulaşılmıştır yine de: Fiyatlara ve yaşam pahalılığına bir istikrar getirilmiştir; sunum, istemin ilerisindedir; dışardan buğday alımı azalmıştır; para istikrara kavuşturulmuştur; görünmez girdilerde (turizm) yükseliş vardır; dışsatımlar bütünüyle serbest olup dışalımlar sadece yüzde 50 bir serbestlik içindedir.

Tarım alanında, sosyal mülkiyet kesimi, bütün toprakların yalnız yüzde 11,4’ünü kapsar ve ulusal çiftliklerle kooperatiflerden oluşur. Özel kesim ise, bireysel mülkiyete dayanan küçük ve orta işletmelerden meydana gelmektedir. Bu kesim, modernizasyona pek ayak uyduramaz bir yapıdadır. Böylece, ülkenin büyük bir bölümü, ilkel bir tarım tekniğine dayalıdır hâlâ.

Yugoslav deneyimi üstüne sonuçta neler söyleyebiliriz?

Açıktır ki, yüzünü komünizme çevirmiş bir “**Yugoslav yolu**” vardır. Bu rejim, merkezî ve ayrıntılı Sovyet planlamacılığı ile, sanayide kendi kendine yönetimle (*autogestion*) “sosyalist rekabet”e dayanan merkezîyetçilikten uzak bir çözüm arasında bir uzlaşmadır. Özgün bir “liberal komünizm”dir bu: Stalin’in ölümünden sonra, halk demokrasileriyle, kendisinin doğal alışveriş dostlarıyla ticaret ilişkilerini yeniden kurmuştur. Yugoslavya, liberal ekonomi ve demokrasi ilkeleriyle bağlarını koparmış, ama Sovyetler Birliği’nin başında bulunduğu blokun içine gelip girmeyi de reddeden bir komünist devlettir. Bir “yansızlık” politikasını desteklemektedir Yugoslavya: Asya ve Afrika’nın yeni bağımsız devletleri yanında gerçek bir saygınlıktan yararlanan bu politikanın, duruma göre Doğu’ya ve Batı’ya da sağlayacağı yararlar vardır.

BÖLÜM III
ÇİN KOMÜNİST OLUYOR

Çin, 1949'da **komünizm safları**na geçer. Ne var ki, daha savaş sırasında, Kuomintang ile Çin Komünist Partisi arasındaki denge bozulur; bu da, partiye zaferin yolunu açar.

YENİ ÇİN'İN BAŞLANGIÇLARI

1920'de, Çin, korkunç bir **kaos**un içindedir.

Ülke, savaş derebeylerinin (*Tukiun*) pençesindedir; her eyalette, bağımsız hükümdarlar gibi davranır bu güçler. Her biri, komşularıyla kâh bağlaşık, kâh rakip, ordusunu ve kaynaklarını artırıp çoğaltmanın Çabasındadır; her biri, yabancı yönetimlerle ilişki içindedir ve onlara, ödünler ve ayrıcalıklar tanır, eyaletlerinin vergi ürününü onlar için saklar, kazançlarını da -talihlerinin ters dönmesi olasılığına karşı- yabancı bankalarda korumaya alırlar. Ama Pekin'deki ve Kanton'daki yönetim, güçsüz ve kaynaksızdır.

Nedir sonucu bunların?

Şu: Yabancıların oturdukları yerler dışında, genel bir güvensizlik ve sefalet!

Buradan kalkarak da şu sonuçlara varılır: Doğumlarda genel bir azalış ve korkunç bir çocuk ölüm oranı görülür; köyler, savunması olan yerlere taşınır; büyük ırmakların setleri, gerekli bakımı görmediklerinden yıkılır ve ekilebilir uçsuz bucaksız ve önemli toprakları sular basar. İç savaşın yol açtığı altüst oluşun etkileri, aşırı nüfus ve sefaletin geleneksel nedenlerine eklenir: Toprağın aşırı bölünüşü, büyük toprak sahibine ödenen -ranttan doğan- gitgide ağırlaşan vergi, kentlerdeki sanayi için bütün bu el emeğinin kullanılması güçlüğüdür bunlar. Yığınla köylü Mançurya'ya doğru göçer, mevsimlikken kesinleşir göç ve gitgide artar sayıları: 1926'dan önce yılda 400.000'di göçmenler, 1927'de bir milyon olur, 1928'de yeniden 546.000... Çoğu, nesi ver nesi yok arabalara yükler yaya dökülürler yola; bir açlık yürüyüşüdür bu ve önemli bir bölümü yolların kenarında yıkılır ölür; 1922'den 1930'a kadar, Mançurya'nın nüfusu 22 milyondan 30 milyona çıkar. Ötekiler, Malezya'nın maden ocaklarıyla tarım işletmelerinde çalışmaya giderler; 1911'den 1927'ye kadar 3 milyona varmıştır sayıları ve yarısı orada yerleşir kalır.

Yeni Çin. İşçiler ve ulusal burjuvazi

Ne var ki, savaş derebeylerinin eski feodal Çin'i, toprak sahiplerinin egemenliğindeki köylü kitlelerle beraber değişir. Savaş sayesinde **yeni sanayiler**, örneğin ağır sanayi gelişir; onların yanı sıra, pamuklu üretimi, değirmencilik, tütün, çimento, el emeğinin ucuzluğundan yararlanırlar. Yeni kentler kurulur: Hanken, Şanghay, Tientsin, pek büyük sanayi merkezleri olup çıkar; belki bir iki milyona varan tutarlı bir işçi sınıfı bu kentlerde toplaşmıştır ve köylülerden farklı bir yaşam sürmektedir; ücretler düşüktür, çalışma günü uzundur (12 saatten 15 saate kadar), çalıştırılan kadınlarla çocuklar büyük bir yekûn tutar; durumları da, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiliz ve Fransız proletaryasınınki gibidir, **büyük ve uzun grevlerle** sarsarlar ortalığı.

Bu grevleri, **ulusal burjuvazi** -tacirler ve küçük sanayiciler- destekler çoğu kez; çünkü kendisi de yabancı ayrıcalıkların kurbanıdır. Limanlarda kompradorların yığdıkları sermayeler, toprak sahiplerinin gelirleri, gerçekten Çinli diyebileceğimiz bir sanayi ile bankaların gelişmesine hizmet etmiştir. 1919'dan başlayarak, Çin pamuklu fabrikalarındaki tığ sayısı, yabancı fabrikalardakini aşar. Amerikalılar, Avrupalılar, Japonlar, ağır sanayilerin sahipleri olarak kalırlar, ne var ki hafif sanayilere egemen olan Çin sermayesidir. Bu ulusal sermayenin, düzene ve ülkenin birleştirilmesine, Batı usulü bir idare ve hukuk reformuna ihtiyacı vardır ve yabancıların -"eşitsiz antlaşmalar"la- yararlandıkları ayrıcalıklara da son verilmesini ister. Onun için de, *Tukiun*'lara ve yabancı tacirlere karşı yönelmiş **ulusal bağımsızlık hareketine** katılır; köylüleri ve işçileri canlandıran yurtsever çıkışlardan yararlanır. Ancak bu patlamalar -1924'te Kanton'da, 1927'de de Şanghay'da olduğu gibi- pek tehdit edici olduğunda, toprak sahiplerine, hatta Avrupalılarla Amerikalılara yaklaşmayı da bilir.

Fikri devrim

Aydınlar, Çin'deki değişmenin yürütücü öğesidir. İşçiler arasında olduğu gibi onlar arasında da pek canlı bir **Çin yurtseverliği** gelişir ve ateşli propagandacısıdırlar onun. Her derecede demokratik bir eğitim doğmuştur; üniversiteler çoğalmıştır ve özellikle bir dil ve yazı devrimi, halk kitlelerinin eğitiminde, rastlanan engellere son verir: 1920'deki "gündelik dil reformu", klasik edebi dili terk ederek, yazıda, komedi ve öykülerde zaten kullanılan günlük dili kullanır; aynı zamanda, en çok kullanılan harflere dayanan "bin harfli yöntem", Çin yazısının ortaya çıkardığı ve

çabuk öğrenmeye engel büyük güçlükleri yenmeye çalışır. Hu-Şo'nun *Çin Felsefesi Tarihinin Taslağı* yayınlandığında, yeni biçemde yazıp çizmenin mümkün olduğu yolunda bir kanıt vardır elde, dava da kazanılmıştır böylece.

Bu reformlar, gerçekten bir yeniden doğuş olan bir **fikri devrimi** destekler; yığınla çeviri, Batı'nın büyük eserlerinin yanı sıra, bilimsel buluşlarını da yayarlar; gerçekçi romanlar ve eleştiri eserleri eski siyasal ve sosyal rejime saldırıya geçerler; ataerkil aile biçimi, dinsel inançlar, özellikle de "modern yaşama uymayan" ve "Cumhuriyet'le de uzlaşmaz haldeki" Konfüçyüsçülük de eleştirilenler arasındadır, Hıristiyanlığa karşı da reddiye çıkarılır.

Ulusal hareket ve Hıristiyan karşıtı niteliği

Ülkenin bağımsızlığını, birlik ve modernleşmesini isteyen milliyetçilik, yeni toplumun etkin güçlerini, yani kapitalist burjuvaziyi, proletaryayı ve aydınları, ortak bir eylemde toplamasını bilir böylece. 1919'da, üniversite gençlerinin barış antlaşmalarını protesto ettikleri bir günde, "4 Mayıs Hareketi"yle, **Milliyetçi Devrim** de patlar. Öte yandan, Rusya'da patlamış devrimin büyük etkisi vardır: Çin'in, gelişebilmek için, yabancı sermayenin boyunduruğunu kırması gerektiğini öğretirken, doğrudan doğruya elini de uzatır. Sun Yat-sen, komünizme katılmasa da Kuomintang'ı yeniden örgütler ve 1923'te Çankayşek'i Moskova'ya bir staja yollar ve Çin Komünist Partisiyle de işbirliği yapar; Ruslarla yaptığı anlaşmalarla, Rusya, eşitsiz antlaşmalardan vazgeçtiği gibi, Çin'e de askerî danışmanlar ve siyasal örgütleyiciler gönderir. Onların eğittikleri ordu ve subaylarladır ki, Kuomintang, Kuzey Çin'i fethedip savaş derebeylerini yenmeyi başarır.

Çin milliyetçiliği, Avrupalı devletlere karşı **enerjik bir mücadele** yürütür: Sözü geçen devletler, en son 1919'da Versailles'da, 1920-1921'de de Washington'da, siyasal ve iktisadî bakımdan bağımsız bir Çin'in yaratılmasında Çin'e yardım etmeyi istemediklerini gösterdikleri gibi, eşitsiz antlaşmaların verdiği ayrıcalıklardan vazgeçmeyeceklerini de belli etmişlerdir. Ayrıcalıklı yörelerde kanlı olaylar olur, Çinliler İngiliz ticaretine boykotla yanıt verirler. İngilizler, Çin'de en önemli iktisadî ve siyasal çıkarlara sahip olduğu için en çok tehlikede olan İngiliz misyonerler ve tacirler, Ülkenin içini boşaltarak limanlara taşınmak zorunda kalırlar.

Bu milliyetçiliğe sıkı sıkıya bağlı bir **Hıristiyan karşıtı hareket** de vardır.

Söz konusu hareket, daha önce tutucu ve geleneksel güçlerin marifeti iken, onu, devrimci ve milliyetçi güçler, üniversite öğrencileri ve işçiler yönlendirmektedir şimdi. O güne değin_ din olarak Hıristiyanlıkla, bir "kültürel istila"nın taşıyıcıları olan misyonerler birbirinden ayrılıyordu. Geçmişte, çoğu kez yabancı orduların müdahalelerine bağlı misyoner eyleme, artık sadece "emperyalizmin öncüsü" olduğu için değil, ilerlemeye düşman çürümüş görüşlerin propagandası olarak karşı çıkılıyordu. "Eğitim hakkı"nın ihyası ve Çinlilere iade edilmesi isteniyordu. Pekin yönetimi, bu dileğe bir yanıt olarak, 1926'da, misyon okullarını hükümetin denetimi altına alır; okul yöneticilerinin artık yabancı olamayacağına ve din eğitiminin isteğe bağlı olacağına karar verir. Gösteriler sırasında, misyonların oturdukları binalar yakılır yıkılır, misyonerler yaralanıp öldürülür, aralarından binlercesi ülkenin iç taraflarını terk etmek zorunda kalır; bu uyuşmazlıklara, "topa tutma politikası" ile yanıt verilir ve misilleme bombalamalar başlar. Hareket, Kuomintang ile Komünist Partisi arasında bağlaşıklığın kurulduğu döneme rastlar; Çankayşek, birdenbire sağa dümen kırıp işçilerle komünistlerden ayrıldığında da zayıflar.

Kuomintang'ın reformları

Gerçekten, Sun Yat-sen'in 1925'deki ölümünün arkasından, hemen hemen bütün Çin'i ele geçirmiş olan Kuomintang yönetimi, Komünist Parti'yle bağlarını koparır; çünkü parti, köklü bir toprak reformu istemekte ve gitgide ilerlemesi de zengin tacirleri kaygılandırmaktadır. Çankayşek'in yakınlarının, T.V. So-ong ile H. Kung'un büyük nüfuz sahibi oldukları ve aynı zamanda orduyu elinde tutan Kuomintang'ın sağ kanadı, Şanghay'daki yabancılara yaklaşır. **Komünist Parti yasaklanır**, üyeleri tutuklanır ve binlercesi kurşuna dizilir, Rus danışmanlar kaçarlar. Çankayşek, Han-Yang ile Hankeu'yu ele geçirir; Komünist Parti bütünüyle ezilmiş görünür.

Artık, büyük devletlerce tanınmış olan ve İngiltere ile Birleşik Devletler'in desteklediği Çankayşek, büyük bir sanayileşme, iktisadî ve idari **modernleşme çabası**na girişir: Yollar yapar, demiryolları döşer, sanayiyi geliştirir, ama hiçbir sosyal reforma el atmaz. Sona erdikleri ölçüde eski antlaşmalara karşı çıkar; Belçika, İtalya, Danimarka, Portekiz, İspanya, diplomatik dokunulmazlıklarından vazgeçerler; gümrük bağımsızlığını

yeniden kazanır, deniz gümrükleri hizmeti ile tuz denetimini eline alır; 1930'da İngiltere, Wei-Hai-Wei bölgesini iade eder. Ne var ki, bu yeniden örgütleniş çabası Japon müdahalesiyle engellenir; Japonlar, Çin'i parça parça fethetmeye girişmişlerdir.

KUOMİNTANG'IN SONU

Japonların müdahalesine karşın, 1936 Aralık'ında, Çin'in direnişinde **birlik** sağlanır. Kuomintang'ın, on yıla yakın bir süreden beri kendilerine karşı sürdürdüğü azgın bir mücadele olsa da, komünistler, Siam'da tutuklandığında Çankayşek'ten yana tavır koyarlar; çünkü, onlara göre, istilacıya karşı mücadeleyi yürütecek en yetenekli kişi odur.

1937'den sonra Çankayşek yönetimi

Çankayşek, kendisine önerilen **birleşik cephe**yi kabul eder; içine komünistlerin de girecekleri orduyu yeniden örgütlenmeye koyulur ve Japonlara karşı mücadeleye -canla başla- girişir. Ordu, komünist taktiğini kabul eder: Zaman kazanmak için geri çekilecektir. Bir Avrupa müdahalesi umudunu yok eden Münih'e karşın ve yenilgiler olsa da mücadele sürer; Han-keu'ya taşınmak zorunda kalan hükümet, Çung-King'de tutunur. Öte yandan, 1941'den 1943'e kadar, Japonlar, işadamlarını ve aslında Beyazlara düşman çoğu milliyetçiyi kendilerine çekseler ve Nankin'de, dost bir Çin hükümeti kursalar da, şunu anlarlar: Asıl düşman Birleşik Devletler'dir. Daha önce işgal ettiği noktalarla yetinirler ve örgütsüz gördüğü bir direnişe karşı, sadece dehşet saçan hareketlerde bulunur, havadan bombalar, hızlı saldırılara girişir, kıyımlar ve yağmalar yapar.

Koumintang yönetiminin politikasında görülen değişikliğe yol açanlardan biri, Japon savaşındaki bu yavaşlama olmuştur belki. 1927'den 1937'ye kadar "Çin'in o tarihe değin tanık olduğu en modern ve en etkili hükümet" olarak görünen söz konusu **yönetim, nitelik değiştirir**. Nankin'de, liman tacir ve işadamlarının nüfuzu altındaydı ve büyük toprak sahiplerine sıkı sıkıya bağlıydı; böylece, kırsalın eski sosyal düzenini korumuştu, ama öyle de olsa reformlar yapmıştı: Bir yeni medeni yasa ile ceza yasası kabul etmiş, paranın birliğini sağlamış, bankacılığı yeniden örgütlemişti; tutarlı modern bir hükümet yaratmak için ciddi bir çaba harcamıştı. Modernleşme yüksek milliyetçi sınıf yararına yapılmış olsa da, modernleşme idi son bir çözümlemede.

Ülkenin en geri yörelerinden biri olan Çung-King'de ise, atmosfer değişiktir. Hükümet, halk kitleleri, üniversite öğrencileri gibi üstünde baskı

yapabilecek dinamik öğelerden kopuktur: Egemen olan, Şanghay bankacısının nüfuzu değil tutucu toprak sahibininkidir ve o da, “Direniş ve Kalkınma” sloganını, sosyal reformlara direniş ve kendi durumunu güçlendirme olarak yorumlar. Reformcu öğeler yansızlaştırılmıştır; liberaller ve komünistler idareden uzaklaştırılmışlardır, muhalefet gazeteleri kapatılmıştır, polis -çoğu başka yerlere çekip gitmiş olan- aydınlarla liberalleri göz hapsine almıştır; komünistlerle ilişkiler kesilmiştir, Japonlara karşı başarıları saklandığı gibi, ordularından ilaç bile esirgenir. Özellikle Japonlara karşı mücadele eski sertliğini kaybetmiştir. Ülkedeki güçler için hiçbir seferberlik planı yoktur; fabrikaların içerilere taşınması plansızdı, mutlak bir dağınıklık ve hesapsızlık kol gezer; böylesi bir ortamda enflasyon alır başını gider, spekülasyon azgınlaşır.

Çürüme, savsaklama ve yeteneksizlikle atbaşı gider. Savurganlık ve kötü yönetim, orduda, yetersiz donatıldığı için milyonlarca insanın ölümüne yol açarken, sivil halkı da kıtlık kırar geçirir. Rüşvet ve kaçakçılık her yandadır; generallerine ve Başbakana kadar herkes işin içindedir. Yabancı güvenli bölgelerde gayrimenkuller alınır; ilaç, makine, kumaş stoku yapılır. Ordu için olanlar bile, daha yoldayken satılır. Ordunun başları, silah ve cephaneyi saklar; saldırı emri verir, sonra geri alırlar ya da emir verir, astlarına da yerine getirilmemesi uyarısında bulunurlar. Birliklerin başındakiler, kendi keyiflerine göre askerin maaşını öder; zaten parasız ve pistonsuz olanlar askere alınırlar.

Askerî alanda da aynı çapaçulluktur görülen. Ordular zayıftır, çünkü hükümet -komünizm korkusuyla- köylüleri silahlandırmak istemez; komuta mevkileri de en tutucu olanlara bırakılır. Daha korkunç bir şey olur: 1937’den başlayarak **iç savaş tekrar başlar**, 1941’den başlayarak da, Çankayşek, Müttefikler’in kendisine yolladıkları modern malzemeyi, o komünistlere karşı mücadelede kullanmak üzere, alır saklar. Öte yandan, Japonlarla da bir tür üstü örtülü ateşkes yapılmıştır; her iki taraf arasında yarı-resmî görüşmeler olmuştur ve iki tarafın radyoları da birbirine şiddetle saldırmayı durdurur. Japonlara karşı savaşı sürdürenler, komünistlerin yanı sıra Amerikan uçaklarıdır, onların inip kalktığı havaalanlarını ele geçirmek içindir ki, Japonlar 1945’te saldırıya geçerler; Çin ordusu içinse yeniden tam bir bozgun demektir bu. 1945 yılının başlarında, Çin hükümeti adına elde kalan, bir “küçük feodal devlet”tir sadece.

1928’den 1935’e kadar Komünist Parti

Kanton, Şanghay ve Hankeu kıyımlarından ve Çankayşek'in 1927 ve 1928 seferinden sonra ezilmiş bir halde olan Komünist Parti, Mao Zedong'la Çu-Teh'in yönetiminde ağır ağır yeniden örgütlenir. Parti'nin, Hunan ile Kiang-si sınırında ve Hankeu'nun güneyinde, derme çatma silahlanmış birkaç birlik kalmıştı elinde, 1929'da 60.000 dolayında askeri vardır ki, bunun sadece 40.000'i ateşli silahlarla donanmıştır; işgal ettiği yörelerde, tahsildarlarla büyük toprak sahipleri tasfiye edilmiş ve toprak köylülere dağıtılmıştır. Çankayşek, partinin birliklerine karşı, bir dizi "yok etme seferi" düzenler ki, kimisi yenilgilerle sonuçlanırken, kimisi olsa olsa geçici zaferler sağlar; General alkenhausen'in başkanlığındaki Alman askerî misyonunun 1933'te örgütlediği 6'ncı sefer 400.000 asker ve 400 uçakla ilk ciddi sonuçları alır: Buna bakıp komünist birlikler, 1934 Ekim'inde Kiang-si'yi boşaltıp Batıda Seu Çuan'a çekilmeyi kararlaştırır.

İşte o zaman "**Uzun Yürüyüş**" başlar.

Bu savaşın en olağanüstü öyküsüdür bu: Bir yıl boyunca, günde ortalama 40 kilometre yürüyerek; erkek, kadın ve çocuklar, tepeden uçakların bombalamaları altında ezilip yok edilerek; bu saldırılardan kaçınmak için gece yürüyüşlerini artırarak; ırmakları aşabilmek için şaşırtmaca manevralara başvurarak; malzemeleri, hastaları, yaralıları, soğuktan ve açlıktan ölenleri yollarda terk ederek, müstahkem hatları aşmak için çarpışarak; 5.000 metre yükseklikteki dağ silsilelerini aşarak; sonunda, 20 Ekim 1935'te, Şensi'nin kuzeyinde yerleşirler. Bulundukları yer sırtını çöle vermiştir; tam bir ablukadan canlarını kurtarmış haldedirler, ancak her şeyi de orada yaratmaları gerekmektedir.

Ve topu topu 20.000 kişidirler...

"Yeni Demokrasi"

Yenan'dadır ki Mao, *Çin'de Yeni Demokrasi* öğretisini hazırlayacaktır; kitabi da 1940'ta yayımlanır. Çin köylüsünün ezici üstünlüğü, onu, komünist hareketi, Avrupa komünist partilerinin yaptığı gibi işçi değil, **köylü temeli üstüne** kurmaya götürür. Komünist devrimin ilk aşaması da, "Yeni Demokrasi" olacaktır; ve söz konusu demokrasi, Sovyetler Birliğinin yardımıyla, yarı-feodal eski toplumu **bağımsız bir demokratik topluma** dönüştürecektir.

> *Bu devleti, birçok devrimci sınıfın bağlaşıklığı yönetecektir; çünkü, Çin burjuvazisi, -1789 Fransız burjuvazisi gibi, ama ondan*

daha az ölçüde- kısmen devrimcidir. Çin'in, bu geçiş süresince rejimi, ne tek başına burjuva ne tek başına proleter olmayıp merkezi bir demokratik hükümet olacaktır; ve köy meclislerinden Ulusal Kongre'ye kadar bir dizi halk meclisine götüren -herkese açık- seçimlere dayanacaktır.

1924 Kuomintang'ının I. Kongresi kararlarına uygun olarak, bu ilk aşamadan başlayarak, devlet, kimi etkinlikleri tekeline almalıdır: Büyük bankalar, önemli sanayiler, taşımacılıktır bu etkinlikler de. Kapitalistlerle büyük toprak sahiplerinin öç girişimlerini önlemek üzere, topraklara el konulup onları işleyen köylülere dağıtılacaktır. Mao, Kuomintang'ın terk ettiği, Sun Yat-sen'in ilkelerinin bir mirasçısı olarak görünmektedir; böylece düşüncesi, Sovyet düşüncesinin sıradan bir yansıması olmayıp, Çin geleneklerinin, Çin toplumunun kendine özgü yapısı ile varolan siyasal durumunu -alabildiğine- göz önünde tutmaktadır.

Japonlara karşı yürüttükleri savaşta, komünistler, gerilla taktiğini uygulamakta ve aynı zamanda demokratik yönetimler kurmaktadırlar. Ordu, demokratik olarak Örgütlenmiştir; her harekâttan önce, manevranın durumu ve amacı askerlere açıklanır ve her savaştan sonra da, harekâtın eleştirisi onların önünde yapılır. Ancak, düzenli ordudan başka, "halk milisleri" de kurulmuştur ve mevcudu 2 milyona yakındır; silah olarak da, bizzat ürettikleri mayın ve el bombalarını kullanırlar. Disiplin, örnek olacak düzeydedir: İlk kez, bir Çin ordusu, halkın en aşağı tabakasından devşirilmemiş, köylülerin yaşadıkları ortamda onlara yardım eden ve kendileri de o ortamdan gelen askerlerden oluşmuştur; köylüleri yağmalayıp ya da zorbalığa kalkacak yerde onlardan aldıklarını ödemektedirler. Sonuç da şudur: İlk kez, bu alanda geleneksel olarak edilgin olan, gelgeç ayaklanmaları yerleşik düzene değil, tahsildarların kötü davranışlarına ve yağmacı askerlere karşı yönelmiş köylü kitle, siyasal propagandaya kulak kabartmakta ve komünistlerle el eledir.

Ayrıca, kırsaldaki durum, köylüler için gitgide güçleşmiştir. "Savaşın felaketleri"nin başta gelen kurbanları onlardır; ama parayı pula çeviren dizginsiz enflasyon da önce onları gelip bulur. Parası olan ve "gerçek değer" aranışındaki herkes, borca batmış küçük toprak sahibinin satmak zorunda olduğu toprakları satın alır. Böylece,

toprağın fiyatı yükselir ve sonunda spekülatör, toprağın ekilip biçilmesi bile umurunda olmayan bir büyük toprak sahipleri sınıfı ortaya çıkar. Çoğu feodal senyör de onları taklit ederler ve Çin kırsalında sosyal yapı yalınlaşır: Toprağa sahip olanlarla, ona sahip olmadan işleyenler arasındaki zıtlık daha da belirginleşir.

Yenan hükümeti, ayrıcalıklı sınıfların ulusal mücadeleye katılmaları için, topraklara el koyma ile sınıf mücadelesi programını -geçici olarak- terk eder; kiraları, borç faizlerini uzatmakla yetinir, kira sözleşmesi zorunlu olur, vergi de üretimin ortalama yüzde 15'ini geçmez. Sovyetler yerine seçimler düzenler; askerlerle köylülerin birlikte çalıştıkları ve kendilerine yeter ölçüde ürettikleri kooperatiflerin kurulmasını yüreklendirir; orduyla köylü halk arasında mutlak bir aynılık yerleşir. Japonların akınlarına karşı, ayrıca ekip biçmede köyler arasında karşılıklı yardım, dayanışma duygusunu geliştirir; bir ulusal bilinç doğar ve güçlenir. Bir bütün olarak, halkın çıkarlarını göz önünde tutan insancıl bir politikadır bu; Japon esirlere bile aynı şey gösterilir, salıverilir ya da Japon Halkının Kurtuluşu Birliğince eğitilirler; liberaller arasında Çin Komünist Partisi büyük sempati toplar. Japonlara karşı mücadeleye çekilen köylü sınıfı değildir sadece; üniversite öğrencileri, liberaller de koşar gelirler. Özetle, Japonlara karşı canla başla mücadele veren bu "dürüstlük ve yiğitlik Cumhuriyeti" ile, Çankayşek yönetiminin zayıflığı, çürümüşlüğü, uyandırdığı tiksinti arasındaki zıtlık çarpıcıdır.

İç savaş (1945-1949)

İki yönetim arasında, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden çok önce başlayan uyuşmazlık, ateşkesin imzalanmasından başlayarak bütün ülkeye yayılır. Taraflardan her birinin düşündüğü, mümkün olduğu kadar fazla toprak ve stratejik nokta işgal etmektir. Komünistler Kuzey Çin'i ellerinde tuttukları için, 1946 ilkbaharında en sanayileşmiş bölgeyi, Mançurya'yı kolaylıkla işgal ederler. Çankayşek yönetimi, Amerikalılardan askerî ve ekonomik yardım almaktadır; nitekim Amerikan uçakları ve donanması, milliyetçi üç orduyu kuzeye ve doğuya taşır; aynı yardımı, Japonlarla işbirliği yapmış generallerden, yönetici ve görevlilerden de görürler. Komünist ordular ise, iyi talim görmüş ve Japonlarla milliyetçilerden çekip aldıkları silahlarla donanmış bir halde, artık gerilla taktiğini terk edebilir ve

sayıca ve silahça kendilerinden üstün güçlere karşı bile **büyük harekâtlara** girişebilir durumdadırlar.

Çankayşek'in durumu gitgide kötüleşir: Amerikalıların öğütledikleri köklü reformlara girişmez ve gerici öğelerin nüfuzu altına girer gitgide; yasadışına çıkışlar birikir ve polis baskısı, kim olursa olsun liberallere karşı daha da şiddetlenir. Özellikle, belki diktatörlüğün koyulaşmasından daha da korkunç olan, iktisadî düzensizlik ve enflasyondan doğan sefalettir ve sonunda Birleşik Devletler'e ilişkin olarak izlenen politika, generallerin soyutlanmasına varır. Birleşik Devletler, 9 Aralık 1946'da imzalanan "Dostluk, ticaret ve ulaşım" antlaşmasına dayanıp, deniz ve hava birlikleri için konuşlanma hakkı elde eder; asker ve görevlileri dokunulmazlık kazanır; tacir ve sanayicileri Çinlilerle eşit durumdadır; gümrük tarifelerini gözden geçirme hakları vardır, çoğu mallar ödünler elde etmiştir. Amerikan danışmanları çeşitli bakanlıklardadır; sanayi, madenler ve ulaşım, Amerikan denetimi altındadır. Bir yarı sömürge olup çıkmıştır milliyetçilerin Çin'i. Böylece, milliyetçilere karşı savaş artık bir iç savaş değil, bir **ulusal kurtuluş savaşı**dır.

Komünistlerin zaferleri milliyetçileri her yanda geriletir: Örnek bir strateji ve taktikle yürür mücadele. 1949 Nisan'ının sonlarında, halk ordusunun önünde, düzenli hiçbir milliyetçi direniş kalmamıştır; Ekim'de de, **Çin Halk Cumhuriyeti** ilan edilir.

YENİ ÇİN TOPLUMU

Yeni. Çin, her şeyden önce **yeni bir ekonomik yapı** demektir,

Çin, o sıralarda 700 milyona yakındır ki, dünya nüfusunun dörtte biri anlamınadır; 1931'de 475 milyon dolayındaydı bu rakam. Nüfusun yüzde 77'si tarımla uğraşır ve yüzde 41'i de 18 yaşından küçüktür. Böylece, genç bir nüfustur bu ve pek büyük bir artış -yılda 15 milyon!- içindedir; ve çok aşağı bir yaşam düzeyine sahiptir. Mao yönetimi, 1949'a kadar, otoritesi altına giren yerlerde, tam anlamıyla komünist olmayan bir program uyguladı; bir geçiş rejimi idi bu: Küçük köylülerin, aydınların, işçilerin, küçük mülkiyet sahipleri ile, ulusal burjuvazinin oluşturduğu bir toplumda, halk her aşamada genel oyla meclislerini seçiyor; yönetime bütün partiler ve sınıflar katılıyordu. Bir toprak reformu yapılmış ve kilit etkinlikler millileştirilmişti; ancak, geniş bir serbest sektör de saklı tutulmuştu ki, tekelci bir nitelik taşımayan her işletme içinde yer alıyordu onun. Böylece, başlarda karma bir ekonomi rejimi vardı: O rejimde, serbest bir sektörle

beraber sosyalize bir sektör yanyana idi ve bir üçüncüsü, kooperatif sektörü yaratılmıştı.

Kurtarılmış bölgelerde de reformlar aşama aşama yapıldı. Her şey ihtiyatla, uyarılıp açıklanarak yürütülür. Örneğin toprak reformu böyledir: Birkaç tanık köyde küçük boyutlarda denenir ve başarı sağlandıktan sonra, eyaletin geri kalanına yayılır; özeleştiri, basının denetimi, yanlışları düzeltme fırsatını verir. Halka okuma yazmayı götürecek kadrolar yaratılır. Daha da önemlisi, komünistler, asker ya da görevli olsun, her şeyde örnek olurlar: Giyimde, yemede, içmede, özel yaşamındaki saygınlıkta...

Toprak reformu, millileştirmeler, kooperatif sektörü

Dünyanın başta gelen tarım toplumu olan bu ülkede, çiftçi halk için en önemli temel reform **toprak reformu**dur.

Savaş sırasında alınan önlemlerin tek amacı vardı: Toprağın hukuksal çerçevesini değiştirmeden, üretimi artırmak ve köylülerin durumunu düzeltmekti bu. 1946'dan başlayarak; senyörlerin toprakları ile zengin köylülerin fazlasına el konarak köylüler arasında dağıtılır ve 1947'de komünist fethin ulaştığı bütün bölgelerde bir toprak kanunu yürürlüğe konur. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanından sonra 1950 tarihli bir kanun çıkarılıp uygulanır: Pek liberal bir kanundur bu, çünkü iktisadî durum kritiktir; iç savaş, bombalamalar, kıtlıklar, bentlerin kötü bakımı, kaygılandırıcı biçimde azaltmıştır üretimi. Köylülerin gelirlerini artırmak pek önemlidir, çünkü sanayileşmenin önde gelen koşuludur bu; onların alım gücü sanayileşmeye mahreç açacak, ağır kiralardan kurtarılıp biriktirecekleri para sanayileşmeye yatırılacaktır; son olarak üretim fazlası da dışarıya satılarak, sağlayacağı dövizle sanayileşme için yaşamsal donanım malzemesi alınacaktır. Böylece, pazar için pek önemli olan **"zengin köylü" ekonomisi** korunmalıdır.

Buradan kalkarak, başkasının emeği ya da kiradan aldıklarıyla yaşayan toprak sahipleriyle, dinsel cemaatların topraklarına el konur; zengin köylüler, işledikleri toprakları ellerinde tutar, sadece kiraya verdiklerini kaybederler. Ormanlar, göller, çay plantasyonları, fidelikler, örnek çiftlikler devletin mülkiyetine kalır. Bu, komünist rejime doğru bir aşamadır ve oldukça uzun sürecektir. Reformdan yararlananlar, yoksul köylüler ile ücretliler, kimi zaman orta köylüdür; ne var ki, dağılım eşitçi olmamıştır, başta üretimin sağlayacağı yararlar göz önünde tutulmuştur ve öyle olunca

da hayvanı ve araçları olanla, ekip biçmeyi daha iyi bilen, başkalarından daha fazla almıştır.

Az gelişmiş ülkelerde sanayileşme, bağımsızlığın ve yaşam düzeyini yükseltmenin bir koşuludur; tarımsal temellere dayanan ve nüfusu pek hızlı artan bir ülke için, daha da ivedidir bu. Üretimi artırmak ve "ulusal kapitalistler" hoş tutmak kaygısının yanı sıra, kadro ve teknisyen eksikliği, bir **karma ekonomi sistemi**ne yol açar; üretim araçlarının sosyalleştirilmesinde ağır ağır yürüyen bir politika kabul edilir ve belli bir özel kapitalizm -"adil kazanç" hoşgörülerek- korunur. Sadece bankalar ve kilit-işletmeler millileştirilir. Millileştirilen kesim, 1952'de, bütün sanayi üretiminin sadece yüzde 51'idir, 1955'te de yüzde 63,3'ü olur. Böylece, yiyecek ve dokuma sanayilerinde özel bir kesim varlığını sürdürür ki, 1952'de üretimin yüzde 41'ini ve 1955'te de yüzde 21,7'sini temsil etmektedir. İşsizliğe yol açmasın diye, zanaatçı kesimi de sürmektedir. Ticarete. geline, devlet kuruluşları ile kooperatiflerin toptan ticaretteki payı, 1955'te yüzde 89'dur; dış ticaret ise, devletin elinde ve denetimindedir.

Küçük sanayi ve zanaatçılıkla **tarımda** bir **kooperatif kesimi** de büyük ölçüde gelişir.

> *Bu konuda kabul edilen formüller, Doğu Avrupa'daki halk demokrasilerinde olduğundan çok daha yumuşaktır: Önce ekmede biçmede, karşılıklı yardım için mevsimlik ekipler kurulur; sonra bunlar süreklilik kazanıp üretim kooperatiflerine dönüşürler. Kolhozlardan en başta çaplarıyla ayrılırlar: Kolhoz -en az 600 hektar olmak üzere- geniş topraklara sahipken, Çin'de kooperatif birkaç -20 kadar!- aileyi kucaklar ve kooperatif, köylülerin ortaklaşa çalışmayı öğrendikleri bir okuldur. Sonuçlar pek olumludur: 1955'te, köylü ailelerinin yüzde 90'ı bir kooperatifin üyesidirler. Toprak rantı kaybolduğunda ve net gelir de emeğe göre bölüşüldüğünde, kooperatif sosyalist bir nitelik alır ve tam bir kolhoza dönüşür. 1956'da, 120 milyonda sadece 10 milyon köylü ailesi kollektif sistemin dışında kalmıştır. İlerde, emek mekanikleştikçe kooperatifler de büyüyecektir; ve modern tekniğin yayılmasında, devlet çiftlikleri, deneme istasyonları, tarım araştırma merkezleri başta gelen bir rol oynayacaktır.*

Bu farklı etkinlikleri barındıran ekonomi üzerinde, devlet **düzenleyici bir denetime** sahiptir. Devlet, elindeki birçok olanakların yanı sıra, uzun vadeli planlarla da gelişmeleri etkiler. 1953-1957 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Plan'ın hedefi, teknik bakımdan geri bu tarım ülkesini bir sanayi ülkesine dönüştürmekti; öyle olunca da, ağır sanayi ile üretim mallarının gelişmesine önem verildi. Olanca yoksunluklara ve doğal tersliklere karşın, Çin Asya'nın, Japonya'dan sonra olmak üzere, ikinci büyük sanayi gücü olup çıkar.

Yeni yaşam koşulları ve Çin'in birliği

Çin, bir **küçük ve orta köylü mülkiyeti** ülkesi haline gelmiştir; vaktiyle tarım nüfusunun yüzde 10'u toprakların yüzde 70-80'ine sahipken, şimdi kuzeydoğuda nüfusun yüzde 80'ine, kuzeyde de yüzde 70'ine varmıştır bu oran; 110 milyon hektarlık toprağın dağılımından yararlanan köylü aileler 70 milyondur. Toprak kirasının ve murabahanın sona erişi, vergi yükünün hafiflemesiyle, alım gücü yüzde 50 artmıştır.

Ne var ki, tarımda yoğunluk pek büyüktür ve nüfusun bir bölümünü başka etkinlik alanlarına çekmek kaçınılmazdır; ayrıca değerlendirilmeyi bekleyen yeni topraklar da vardır. Öte yandan, sanayideki ilerlemeler esnaflığın gerilemesine götürmüştür ve tüketim kooperatiflerinde atılımlar küçük perakendecilerin sayısını gitgide azaltmıştır. Nüfustaki bu fazlalık **sanayiye ve kentlere doğru** yönelir. 1950 ile 1953 arasında yüzde 40 artan kent nüfusu, toplam nüfusun henüz yüzde 14,2'sidir. Eski kentler ilerler ve kimi sanayi merkezlerinin nüfusu bu arada üç, dört misli artar. 1956'da, sanayide 24 milyona yakın ücretli bulunuyordu. Sendikalar, çalışmanın düzenlenişi ve örgütlenişine el atarlar; işletme komiteleri, yöneticiyle, bu yolda elbirliği yaparlar ve kollektif sözleşmeler de karma bir işletme rejimi kurarlar. Çalışma süresi 14 ya da 16 saatten 8 ya da 10 saate iner, ücretlerde oynak merdiven kuralı yerleşir. Son olarak, para değerindeki savrulmalar durdurulur ve fiyatlara istikrar getirilir.

Bununla beraber, köylülerin ve işçilerin yaşam düzeyleri pek düşük kalır; ücret yelpazesi fazla geniş değildir ve tarım üretiminde ilerleme nüfustaki hızlı artışı az buçuk aşar. Bunun sonucu şu olur ki, yığınla köylü işsiz kalır ve gider zaten aşırı çoğalmış kent nüfusunu şişirir. 1949 öncesi yıllara oranla, bütün olarak kitlenin **yaşam düzeyi yükselir**: Erkek-kadın, mavi pamuklu yalın giysisiyle bir örnek giyinir, ama işsizlik diye birşey yoktur ve herkes doğru dürüst giyinir; milyonlarca sefil, hırpani, dilenci ve fahişe

kaybolmuştur. Sefalete karşı canla başla savaşılırken, özellikle kadını bağımsızlığa kavuşturmak için, örfleri değiştirmeye çaba gösterilir: Eşler arasında tam eşitlik, tekeşli olma zorunluluğu, evli kadını kayınvalidenin emrine veren âdeti yıkma, kadınla erkeğin haklarda eşitliğini Anayasada ilan etme, kadınları özellikle orta ve yüksek öğretime, bu arada bütün görevlere kabul etme, son olarak doğumları denetleme, akla ilk gelen örneklerdir. En göz alıcı çaba da, her dereceden kamu eğitiminin gelişmesidir. Bütün bunlara, sağlık adına alınmış köklü önlemleri eklemeli. Çin'in birliğine gelince...

> *Savaşın sonunda eşitsiz antlaşmalardan kurtulan, -bir iki istisna bir yana- kıta toprağının sahipliğini kazanan Çin Halk Cumhuriyeti, yabancı etkileri tasfiye etti: İktisadî alanda sanayiyi millileştirerek, fikri ve manevi alanda da yabancı misyonerleri kovarak gerçekleşti bu. Ulusal ve dinsel azınlıklar karşısında da, Sovyetler Birliğinin izlediği aynı politikayı izledi. Bu azınlıklar, başta Türkçe konuşan Müslüman topluluklardı: Toprak reformuna katıldılar, çoğu göçebe toprağa yerleşme yoluna girdiler; "halk mağazaları", geçmişin tacirleri yerine, onların yününü satın aldı; Moğol, Uygur, Kazak, Tibet dilinde gazeteler yayımlanmaya başladı; çeşitli dereceden okullar bu dillerde eğitime giriştiler; son olarak, İç Moğolistan, Sin-Kiang (Uygur) ve Tibet özerk bölgeler olarak kabul edildi. Böylece, Çin Halk Cumhuriyeti, bir federatif devlet değildir ve parlamentosu tek meclislidir.*
>
> *Ancak rejimin başını çarptığı en büyük güçlüklerden biri, bu dev modernleşme ve değişme girişimini yönlendirebilecek kadro, teknisyen ve bilgili insan yetersizliğidir. Buradan kalkarak, eğitime, teknik ve bilimsel bilgilerin yayılmasına büyük önem verildi. Dilin modernleşmesi çabası, 1956'da, konuşulan dilde birliğe götürür; en yaygın olan Pekin ağzı, okullarda öğretilen, radyoda konuşulan dil olur; ve yazıyı yalınlaştırma araştırmaları, 4 bin 5 bin harfi 5-600 harfe indirir, dahası Latin alfabesini alma düşüncesi de kafalara girer. Böylece, okuryazar olmama birkaç yılda tasfiye edilecektir.*

ÇİN-SOVYET BÜTÜNLEŞMESİ VE ÇİN YOLU

Amerikan yönetiminin Çankayşek yönetimine bağladığı umutlara karşın, Birleşik Devletler, koruduğu düzenin toptan iflasını görmezden gelip onu

Formoza adasında korumayı sürdürür ve düşük rejim Birleşmiş Milletler Örgütü'nde, Güvenlik Konseyi'ndeki sürekli koltuğunu da korur. Komünist yönetimin, Çankayşek'in yüklenimlerini devamlı geçersiz sayması, bu arada Kore Savaşı ve Amerika'nın yığınla "stratejik" madde üzerine ambargo koyması, Yeni Çin'le, dünyanın geri kalan bölümünün normal iktisadî ilişkiler kurmasını engeller. Bununla beraber, Birleşik Devletler, kendi bağlaşıklarına toptan bir ablukaya da gidemez: 1950'ten başlayarak, Sovyetler Birliği ile halk demokrasileri, sonra Büyük Britanya, Birmanya, Hindistan, Pakistan, yeni rejimi tanırlar; Fransa 1964'te yapacaktır bunu. Öyle de olsa, söz konusu ambargo, Çin ekonomisinin kalkınmasını alabildiğine kösteklemiştir.

Böylece Çin, kredi ve teknisyen, özellikle de donanım malzemesi sağlamak için, kendisine -otuz yıllığına- dostluk ve karşılıklı yardım antlaşmasıyla bağlı **Sovyetler Birliği'ne** çevirir yüzünü. Öteki halk cumhuriyetleri ile ticaret ilişkileri de güçlendirilir; Çin ve Sovyet bloku, dışardan satın alacakları donanım araçlarını bizzat üretme zorunda kalırlar. Halk demokrasilerinin iktisadî ilişkileri öylesine ayarlanır ki, blok-içi ticaretleri onların alışverişinin 4/5'ini emer hale gelir ve uluslararası ticaretteki payları da 1952'de yüzde 2'ye düşer. Bununla beraber, Asya ve Afrika ülkeleriyle Çin'in ticaret ilişkileri gelişir; onlara, sonraki yıllarda, öndeki Avrupa ülkeleri eklenecektir.

Ne var ki, bir başka sorun girer gündeme.

Gerçekten, Sovyet Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nden önce sosyalizme götüren yolların çeşitliliği kabul edilse de, Macaristan'daki olaylar, rejimle halk arasındaki boşanma, dikkatleri şuna çeker: "Düşmanla, yani kapitalizmle çelişmeler", komünist rejimde Var olabilecek tek çelişme değildir. Buradan kalkarak, Çin Komünist Partisi, halkın: içinde de çelişmelerin ortaya çıkabileceğini ve bunlara çare bulunması gerektiğini hisseder. En azından, Stalin'in ölümüne kadar Sovyetlerde uygulanan otoriter yöntemden farklı olarak, "**Çin yolu**", bu çelişmelerin üstesinden, zorla değil inandırma ve açıklama ile gelinebileceğini sanır. Zaten daha 1949 zaferinden önce, Çin'de komünistler, yeni yöntemlere bağlanarak, Marx ve Lenin'in ilkelerini Çin toplumunun kendine özgü koşullarına uyarlamaya girişmişlerdi; alabildiğine yumuşaklık ve bükülgenlik gösteriyorlardı ve bir yarım yüzyıllık iç savaş ve yabancı işgali altında ezilmiş bir toplumda değişikliğin Rusya'daki kadar pahalıya mal

olmamasına çalışıyorlardı. Mao, 27 Şubat 1957'de, **altı temel ilke**yi kabul eden bir söylevde bulunmuştu: Çin'de halkların birliği, toplumun sosyalist dönüşümü, demokratik halk diktatörlüğü, demokratik merkeziyetçilik, Komünist Partinin yönlendiriciliği, uluslararası sosyalist dayanışma idi bu ilkeler. Buradan kalkarak, Mao için, "yüz çiçeğin aynı anda açması"nda ve "yüz okulun yarışması"nda, bunları sürdürmede olsa olsa yarar vardı.

Ne var ki, bu liberal parantez kısa sürer.

İleriye doğru büyük sıçrama ve sonuçları

Bu liberal parantez kısa sürer ve 1957 yılında, dünya tarihinde misli görülmemiş bir deneyimle, komünizme doğru **yeni bir radikal yürüyüş** başlatılır. "Yüz çiçek kampanyası"nın yerini, kimi muhaliflerin "revizyonizm"i ile "dogmatizmine karşı bir "düzeltme" kampanyası alır. Ilımlılığın yerine birden ölçüsüzlük geçer: Kitleleri seferber ederek, 600 milyonluk bu insan sermayesinden yararlanıp komünizme geçiş süresini kısaltmalıdır denir; "iki ayağı üzerinde yürümelidir", yani tarımsal gelişme ile sanayi gelişmesi arasında tam bir ahenk sağlanmalıdır.

Niçin böylesi bir değişme?

Kuşkusuz, nüfusun hızla çoğalması etkiliyordu; 1952'den beri, ölüm oranının da düşmesiyle, bu koşar adım çoğalma, üretimin de hızla artmasını gerektiriyordu. Ne yar ki, bu kararlar, o tarihe değin onca dostane olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerin soğumaya başladığı anlara rastlamıştır özellikle: Sovyetler, Çin'e maddi yardımı azaltmaya, Hindistan'a artırmaya kalkışmışlardır o sıralar; ve 1955'te yaptıkları bir vaadi yerine getirmeyi, atom bombası formülünü bağlaşığına vermeyi reddetmişlerdir. Öyle olunca da, Çin, her noktada Sovyet örneğini izleyen uslu çömez havasından sıyrılır ve çözümlerinin özgünlüğünü sergilemekten hoşlanır; Sovyetler Birliği ise, sanayileşmeye verilen bu aceleci hızı ve tarım komünlerinin kurulmasını eleştirir. 1960'ta uyuşmazlık ekşir; o kadar ki Sovyetler Birliği, yolladığı binlerce mühendis ve teknisyeni geri çağırır ve onlar da başladıkları işi terk ederek ve hazırladıkları planları da alarak gerisin geri yola koyulurlar. Buna bakıp Çin, sadece kendisine güvenmesi gerektiğini düşünmüş, ve Sovyetler Birliği'nden daha hızlı yürümeyi istemiş olamaz mı?

"İleriye doğru büyük sıçrayış", kırsalda işsiz kalmış emek gücünü, -hiçbir üretkenlik fikri taşımadan- **genel çıkara dayanan çalışmalarda kullanma** üstüne kuruldu. Sermaye eksikliği, teknik bilgi yokluğu hızlı bir sanayileşmenin önünde engeldi; ama milyonlarca emekçiyi, bildiği aletlerle,

yani kazması, küreği ve kum torbasıyla... kanal açmak, bentler yükseltmek; yol yapmak, bataklık kurutmak için seferber etmek mümkündü. Yüz milyon köylü, 1957-1958 kışında, sulanacak toprak yüzeyini iki katına çıkarıp üretimi alabildiğine artırırlar. Bu emek gücünden en iyi yararlanmak amacıyla **tarım komünleri** kurulur; işlerini kendi başlarına yürütürler ve kendi ihtiyaçlarına yeter haldedirler. Kantinleri, çocuk kreş ve bahçeleri, hamamları, huzur evleriyle, aslında kadınları ev işlerinden koparıp toplu çıkar çalışmalarında kullanmak amacıyla, bir kollektif -yaşam örgütlenir. Hareket, şaşırtıcı bir hızla kentlere yayılır ve "kent komünleri" kurulur oralarda ve amaç da işsiz güçsüz kalmış insanları toplayıp tüketimi -kantinler yoluyla- aklileştirmek ve savurganlığa karşı mücadele etmektir. Kendiliğinden palazlanır görünen girişim, üç yıl sonra; korkunç bir başarısızlıkla sonuçlanır. Pek ciddi araştırmacıların belirttikleri gibi, özel yaşamda bir kollektifleşmenin hiç olmaması bir yana, bir moral gerilim, aşırı çaba, coşkuyu hızla keser tüketir.

> *Sanayi alanında da, üretimin hızlanışı hararetli olur: Dev kombinaların kurulması sürse de, kırsal bölgelerde, önemli yatırımlar gerektirmeyen ve dolayındaki işsiz emek gücünü kullanan küçük ve orta işletmeler çoğalır: Ayakkabı, gübre, çimento fabrikaları, ufak çapta madencilik... Küçük fırınlarda "halk çeliği" üretilir. Ne var ki, ortadan aşağı bir nitelikte ürünlerdir ve büyük bir savurganlık pahasınadır elde edilen ile. Öyle de olsa, bilanço olumsuz değildir: Çoğu kez bu köy fırınlarının yerine küçük ama modern fırınlar geçer; kırsalda bir zanaatçılık ruhu uyandırmışlardır; yerel hammaddeleri işlemiş ve aşırı sayıdaki köylülere iş sağlamışlardır. Böylece, mutlak bir başarısızlıktan söz edilemez, ama amaçlarla sonuçlar arasında çarpıcı bir kopukluk vardır.*

Ne yapmak gerekiyordu?

Ilımlılığa dönülür; ekonomide bir adım atmak gerekiyorsa, kazanılmış deneyimden yararlanılarak yapılır bu. "İleriye doğru büyük sıçrayış"ın korkunç sarsıntısından sonra kendine gelen Çin ekonomisinin sorunları bitmez yine: Üretimi düzensiz tarımına sıkı sıkıya bağımlıdır bu ekonominin ve doğal etkilerin baskısı altındadır; öyle olunca da, sulama, ağaçlama ve toprağı tarıma açma dikkat ve denetim ister. 1960, tarımda

hareketsiz bir yıldır, 1962'de yüzler güler. Dahası, doğumlara karşı pek köklü önlemler alınsa da aşırı çoğalmaya bakıp -ağır sanayi aleyhine- tarımsal gelişmeye ve tüketim malları sanayisine öncelik tanınır. Öyle de olsa, sanayileşmede atılım sürer. Fazla olarak, bir atom sanayisi de doğmuştur (1964'te ilk atom bombası patlatılmıştır!). Çin, **büyük güçler arasında** yerini almıştır. Bir ciddi gözlemcinin, Robert Guillain'in, oldukça kötümser izlenimlerle döndüğü bir yolculuktan dokuz yıl sonra, 1964'teki yeni bir yolculuğunun arkasından çizdiği tablo açıkça: olumludur: Rejim rüşvet, düzensizlik, hastalık gibi, eski her türlü afeti yenmiştir; 1955'ten başlayarak, Çin'in birliği, eğitim, ahlak, sağlık önlemleri gibi, "olağanüstü değişiklikler" gerçekleştirilmiştir; Çinliler, "acıktıklarında yiyebiliyorlar şimdi"; rejim, "yedi yüz milyon itaat üreterek", muhalefeti yenmiş ya da inandırmıştır!

Kültür Devrimi

İşte o sıralarda, 1966'nın Nisan'ında "**Kültür Devrimi**" ortaya atılır. Adını, Lenin'den alan devrim, iki yıla yakın bir süre, ülkeyi büyük bir karışıklığın içine atar ve Çin'le Sovyetler Birliği arasındaki diplomatik ve ideolojik uyuşmazlığı da en uç noktaya götürür.

Çin Komünist Partisi'nin kimi üyelerine karşı, Mao Çetung'un yaşamına, "yabancı ülkelerle elbirliği edip" komplo düzenledikleri suçlamasıyla, şiddetli saldırılara geçilir; bu kişiler de şunlardır: Cumhurbaşkanı Lio-Şaoşi, parti genel sekreteri ve Pekin Belediye Başkanı Deng Siyaoping, hatta Başbakan Çu Enlai ve Savaş Bakanı Şen-Yi. Onlar aynı zamanda "revizyonist" ve sahte devrimci diye damgalanırlar: Gazeteler, afişler, el ilanları, bu amaçla tatile çıkarılmış öğrenciler olan "kızıl muhafızlar" böyle haykırırlar ve ülkenin her yanından büyük kentlere doğru akarlar. Mao'nun "küçük kızıl kitap"ta toplanmış sözleri bayrak edilerek, hem kafalarda hem toplumda, devrimin genişletilmesi ve hızlandırılması istenir; "revizyonist" her girişimin kısa kesilmesi önerilir. Bu olağanüstü kitle seferberliğine başka gösteriler de eşlik eder: Alaylar, sancak geçitleri, portreler; bu arada, "revizyonizm"le suçlanan kimi şeflere düpedüz saldırılar olur ve miting alanlarına getirilirler. Kültür Devrimi'ne hasım gruplar da oluşur ve kanlı çatışmalar patlak verir; bunlar olurken, Maocu "devrim komiteleri" örgütlenir, bütünüyle Mao'ya sadık kalan ordu asayişi sağlamak ve "ayaklananlar"ın zaferini sağlama almak için müdahale etmek zorunda kalır.

Nasıl açıklamalı bu olağanüstü patlayışı?

Bu şaşırtıcı görünüşleriyle devrimi, öyle sanılır ki bizzat Mao'nun kendisi istemişti: "İleriye doğru büyük sıçrama"nın başarısızlığı ile zayıflayan devrimci coşkuyu yeniden canlandırmak; edebiyat ve sanatta geçmişe her türlü dönüşe son vermek; "devrimci eleştiri ve ideoloji"yi yoğunlaştırmak; eski değer ve eserleri atıp yerlerine kendi düşüncesini geçirmek ve aydın kadroların kafasını temizlemek; partinin bürokratizme kayışını, durdurmak; son olarak, sınıf mücadelesi anlayışını uyandırarak ve üretimde yeni bir ileriye doğru sıçrayışı başlatarak, aile ya da özel mülkiyet eğilimlerinin yeniden doğuşuna engel olmak istiyordu.

Öte yandan, bu olağanüstü devrim, **Çin geleneği** içine de oturtulmak istenir.

> *Mao, daha 1945'te, Çin Komünist Partisinin VII. Ulusal Kongresi'nde, Marksizmi sistemli olarak Çinlileştirmek, onu Avrupalı biçiminden çıkarıp Çinli biçime sokmaktan söz ediyordu. Ne var ki bu "başka biçime dönüşmek", daha baştan beri, devrimde köylü sınıfa verilen üstün yerle kendini belli etmiştir; "bu sınıfa Batı asla nüfuz etmemiştir ve onda sosyal dinamik Çinli niteliğini alabildiğine korumuştur" denir. Bir Çin uzmanı olan L. Vandermeersch bir gerçeğin altını çizer: "Çin toplumu, daha çok bir ideolojik sisteme dayanır; bu ahlaki ve dinsel sistem, bir yapısal reform isteğinden çok, Konfüçyüs karşıtlığı üstüne kuruludur". Mao'ya göre, "1921'deki Sun Yat-sen devrimi sadece bir aşamadır; devrim, sürmesi için gelenek çizgisini yeniden yakalamalı ve eski Konfüçyüsçü felsefenin yerine Marksist öğretiyi geçirmelidir"; "Çin'in kendine has manevi uygarlık biçimini mümkün olduğu kadar korumalı". Amaç, "proleter ideolojinin temelleri üzerinde oy birliğini geliştirmek"tir: Sayısız toplantı, eleştiri ve özeleştiri bu hedefe dönüktür ve hepsi de kitleleri eğiterek, "çelişmeleri halkın bağrında çözmek" ister. Sentezi, tez ve antitezden geçerek bulmanın aranışı içindeki Batı düşüncesinden farklı olarak, ideolojinin biçimlerindeki değişmezliğe bağlı kalan Çin geleneği, eski Tao'cu diyalektiği kabul eder: Onda da zıtlar, birbirinin içinde, ama biri ötekini yıkmadan ya da es geçmeden değişirler.*

İki yıl boyunca -en azından- kentlerde sürüp gitmiş bu çapta bir hareketlenişin, üretimi alabildiğine etkilememiş olması mümkün değildir. Bununla beraber, sarsılış, beklendiğinden de az oldu görünüşe göre. Tarım bölgeleri, kentlerden çok daha az etkilendi; aslında iklim koşulları da elverişli idi. Daha da etkilenen sanayi oldu; disiplinsizlik, fabrikalarda frenleyici bir rol oynadı ve dış ticarete yansıdı sonuçlar.

1968 Eylül'ünde devrim sona erer.

Maocu devrim komiteleri ve yeni kurumlar iş başındadırlar; Yeni Çin, yeni temeller üstündedir. Ne var ki, bu üç çalkantılı yılın dış etkilerini silmek gerekmektedir şimdi. Gerçekten, komünizme doğru Çin yolunun taşıdığı özgünlük, gerçekleştirdiği şeylerin çapı, Asya'da uçsuz bucaksız bir ülkeyi modern ve görkemli bir sanayi gücüne dönüştürmedeki çabukluk, bütün bunların halkın yüklendiği olağanüstü özveriler pahasına gerçekleşmiş olması, ortaya konan örneğe, Sovyetler Birliği'ndekinden çok daha büyük boyutlar verdi. Ne var ki, suçlamalardaki şiddet ve aşırılıklar, içerde olduğu kadar dışarda da, Çin'in Birleşik Devletler ve Bati Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini ciddi olarak bozdu; Arnavutluk dışında, halk demokrasileri ve yansız ülkelerle olan dostluklar da büyük zarar gördü; Afrikalı devletler bile rahatsız oldular. Fazla olarak, İngiltere ve Portekiz'le yeni bir gerekçe olmadan diplomatik sertliğe gidilmiş olması, Hong-Kong ve Macao gibi ülkenin dış ticaretinde önemli bir yer tutan değerli aracılardan Çin'in yoksun kalması tehlikesine yol açtı. Son olarak, kültür devrimi, başka ülkelerin komünist partilerinde çalkantılar doğurdu, o partileri, giderek komünist partilerin tümünü zayıflatan bölünmelere götürdü; Güney Amerika'da ve Avrupa'da Çin yandaşı parti ya da grupların aşırılıklarını da unutmamalı!

Bunlar bir yana bırakılırsa, komünist dünyanın uğradığı büyük kopukluğa karşın, özellikle Çin, Asya'da ve bütün bağımlı dünyada derin bir saygınlığın konusudur. Gecikmişliğin acısını çeken, ama onu giderme telaşı içindeki Üçüncü Dünya halklarının önünde, Çin bir örnek, bir yol göstericidir. Güney Amerikalıların, özellikle de Afrikalı ve Asyalıların, yetkili ve öğrencileriyle Çin'e koşup onun gerçekleştirdiklerini ve yöntemlerini öğrenmeye kalkmaları bundan ileri gelir. Ayrıca, onun iktisadî yardımlarından yararlanan ülkeler, bir yekûn tutmaktadır; kitleleri sistemli bir seferberliğe götürmesiyle verdiği örnek de dikkatleri çeker.

Artık o bağımlı ve sömürge dünyayı incelemeye başlayabiliriz.

VI
ÜÇÜNCÜ DÜNYA GERÇEĞİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasının bir özelliği, liberal kapitalist dünyanın karşısına, tek değil birçok ülkeden oluşan bir "Komünist Dünya"nın çıkması ise, bir ikinci özelliği de, genellikle "az gelişmiş ülkeler" denen daha kalabalık bir topluluğun ete kemiğe bürünüp kimliğini ortaya koymasıdır. Büyük iktisatçı Alfred Sauvy'nin 5O'li yıllarda "Üçüncü Dünya" diye adlandıracağı bu toplulukta yer alanlar, ne ileri kapitalist ülkelerin özelliklerini taşır, ne de komünist ülkelerin. Onları böyle apayrı bir dünyada toplayan -birbirinden farklı ölçülerde de olsa- ortak nitelikler vardır. Ayrıca, işçi ve köylü sınıflar gibi bu insanlar da dünya nüfusu içinde çoğunluğu temsil etmektedir.

Nereden çıkmıştır bu halklar?

Bir bölümünü, Avrupa kapitalizminin ta XV. yüzyıldan beri sultasına almaya başladığı, ama çoğu XIX. yüzyılda emperyalizmin istilasına uğramış bu halklar, kapitalizmin dayattığı uluslararası işbölümünün sonucu, sanayileşme doğrultusunda bir adım atamaz, ya da kör-topal bir ilerleme içine girerler. En başta da Afrika, bir sıradan hammadde ve tarım ürünü üreticisi durumunda bırakılır. Gerçek odur ki, Batı'nın bir avuç sanayi ülkesinin ayrıcalıkları, onların sırtından kazanılmıştır.

Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda başlayan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da hızlanan bir süreçte, Amerika, Asya ve Afrika'nın bu halkları edilginlikten çıkar ve yazgılarına başkaldırırlar; üstlerinden esen güçlü bir kurtuluş rüzgârı bağımsız bir yaşam özlemiyle doludur. Çoğu siyah ve sarı renkteki bu halkların siyasal ve iktisadî bağımsızlık yolunda bilinçlenişi evrensel bir olgudur; kimi yerde silahla, kimi yerde uzlaşma ile gerçekleşir özgürlükleri.

Ancak, "sömürgelikten kurtuluş" siyasal planda gerçekleşse de, iktisadî alanda Batı'nın sömürüsü, "yeni sömürgecilik"in hesaplı ve düşünülüp taşınılmış yollarıyla sürer. Batı'nın geriye çekilişi, aynı zamanda onun kültürel nüfuzunun da çekilişini beraberinde getirir. Ama söz konusu nüfuz hâlâ büyüktür. Nitekim, dikkate değer bir olaydır: Batı'nın ırkçılığı ve egemen olma yöntemlerinin dile getirilip de karşı çıkıldığı ünlü Bandung Konferansı'nda (1955) yığınla Hıristiyan vardı ve konuşmacılarla dinleyicilerin ortaklaşa kullandıkları dil İngilizce idi; öte yandan, konferansta temsil edilen devletlerin başkanlarının çoğu, fikri gelişmelerini Batı'da tamamlamışlardı ve Balı siyasal düşüncesinin önünde saygıyla

eğiliyordu insanlar; onlardan birinin şu sözleri anlamlıdır: “Özgürlük, adalet ve eşitlik üstüne bütün temel fikirleri Batı’nın siyasal düşüncesi verdi bize; ırk mitosunu yıkan da, yine Batı bilimi olmuştur!”

Aralarında hemen hiçbir türdeşlik olmasa da, bu ülkeler, Bandung Konferansı’nın arkasından, kollektif bir ruhla canlanır ve uluslararası alanda etkin bir rol oynamaya başlarlar. Ne var ki, kapitalizmin 70’li yıllarla sökün eden bunalımı onları da sarsar ve çözer; aralarında, bir parça palazlananları varsa da, esas olarak borca batık bir dünyadır o. XXI. yüzyılın eşiğinde ise, Kuzey’in zenginlerine karşı, Güney’in yoksulları zıtlığı içinde, “az gelişmişlik” hâlâ süren bir gerçekliktir. Bilimsel ve teknik dev ilerlemelerin yapıldığı bir çağda, içinde cehaletin, sefaletin, hastalık, kıtlık ve açlığın hüküm sürdüğü koskoca birdünya vardır yine de.

Sormaz olur muyuz: Nasıl çözülecektir bu çelişme?

BÖLÜM I
EGEMENLİK ALTINDAKİ HALKLARIN AYAKLANIŞI

İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde milliyetçiliğin ilerlemesi yalnız Latin Amerika dünyası için bir temel olay değil; başka renkten halklarda da **ulusal bilinç** uyanır ve **bağımsızlık** istenir. 1940'ta Asya ile Afrika'nın siyasal haritaları karşılaştırıldığında, bir Tayland'la Japonya tam bağımsız ülkedir ve savaş içindeki Çin bile "eşitsiz antlaşmalarla" kıskıvrak bağlanmıştır; 1968'in haritaları karşılaştırıldığında ise, söz konusu hareketlerin şiddeti ve kazanılan başarıların çapı iyice görülür. **Sömürge sisteminin bunalımı** genelleşmiştir: Afrika'da ve Asya'da Batı Avrupa'nın kurduğu imparatorlukların yıkıntıları üzerinde, bağımsız topluluklar ortaya çıkmıştır ve modern milletlere dönüşecektir bunlar. Egemenliğin eski biçimi mahkûm edilmiştir; gönül rızasıyla değişmediği yerlerde ise kaybolmaya zorlanırken, bir "yeni sömürgecilik"ten söz edilir olmuştur.

Bu sürecin aşamaları üzerinde durmalıyız.

Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi

Sömürge halklar savaşla sarsılmışlardı: Bir bölümü, asker ya da metropollere emekçi yollayarak mücadeleye katılmışlardı, İngiliz ve Fransız sömürgelerinin durumu buydu; bir bölümünün ise ekonomileri, İtilaf Devletleri'nin iaşesini sağlamak üzere göreve çağrılmıştı. Öte yandan, İtilaf Devletleri, **liberal ilkeler**in sözünü etmişlerdi birçok kez ve onlara tabi halklar bunların gerçekleşmesini bekliyorlardı. Bütün dünyada, Avrupa'da ve Avrupa dışında, daha adil ve daha insanca bir dünya için umut uyanmıştı.

Bunun gibi, Avrupa uygarlığının büyük saygınlığı vardır. İtilaf Devletleri'nin savunusunu üstlendiği liberal ilkeleri uygulayarak bu halkları kazanmak hâlâ mümkün görünmektedir. Ne var ki, XX. yüzyıl emperyalizmi, sömürgeler söz konusu olduğunda, insan ve kaynakları sömürmede XIX. yüzyıl emperyalizminden çok daha iştahlı, ayrıcalıklarına çok daha düşkündür. Sömürgeci devletlerin karşılaştıkları iktisadî güçlükler, sömürgelerini değerlendirmekte daha yoğunlaşmaya götürür onları; böylece, denizaşırı ülkelerde patlamaya hazır öyle bir durum yaratılır ki, sanayi ülkelerinin XIX. yüzyıl boyunca kendi içlerinde geliştiğini

gördükleri duruma çoğu noktada benzer. Gerçekten, sömürge yerlileri ile büyük sanayideki proleterlerin durumunu bir tutma, iktisatçı ve sosyologlar arasında harcıalem olup çıkar. “Metropol-sömürge ilişkisi, sermaye-emek ilişkisinden hiç de farklı değildir” diye yazar J. Guitton. Her iki halde de söz konusu olan, bütün zenginlikleri yarattığı halde, siyasal ve iktisadî tüm yararlardan yoksun olup ezilen bir “sınıf”a dönüşmüş bir halk vardır.

Çeşitli gerekçelere dayandırılır bu durum: Beyaz ırkın üstünlüğü, yerlilerin kendi kendini yönetmekte ve ülkelerinin zenginliklerini değerlendirmekte yetersizliği ileri sürülür; onlara başkaları eklenir.

Liberal reformcuları hayal kırıklığına götürür bu tavır; Batı’nın ilerleme ve özgürlük fikirlerine gönül vermiş ve onunla ile elbirliği edebileceklerine inanmış olan bu insanlar, Avrupalıların, hatta onların uygarlık anlayışlarının düşmanı olup çıkarlar. Batı’dan korku, ona karşı hınç, bu çevreleri gelenekçilere yaklaştırır; ve korkuyla hınç Asya’yla Afrika’yı uyandırır. Böylece, her yanda **bağımsızlık özlemi** ağır basar, emperyalizmin kafası bu duvara çarpar ve ödün vermeye razı olur: Hindistan, İngilizlerden önemli ödünler koparır; Türkiye, egemenliğini ve bağımsızlığını kazanır; Mısır, bir iç savaş içinde de olsa Çin, aynı yola gelip girerler. Uçsuz bucaksız Müslüman dünyada, müminlerin dayanışması ete kemiğe bürünür; uykuya dalmış ve gecikmiş uygarlıklar her yerde uyanırlar, yabancı efendinin nüfuzunu safdışı etmek ve bağımsız devletler kurmak için modernleşmeye, çevirirler yüzlerini. Bu ulusal hareketler, Beyazlara düşman ırkçı ve sosyal hareketlerdir de; çünkü beyaz yabancı, ulusal kaynaklardan aslan payını alan egemen güçtür aynı zamanda.

Nereye varır işler?

Mandaformülü. Batı’nın devrimci etkisi

Sömürge sistemine karşı olan Başkan Wilson ve Amerikan kamuoyu İngiliz ve Fransız emperyalizmi ile çatışmaya başlar: İngilizler ve Fransızlar savaş anlaşmalarıyla bağlıdırlar ve yalnız sahip oldukları toprakları ellerinde tutmakla yetinmek istemezler, Almanlardan ve Osmanlılardan kalan ülkeleri de ellerindekine, katma arzusundadırlar. Sistemi değiştirmeye hazırlık olsun diye, **“manda” formülü** tasarlanır.

> *Eski Alman ve Osmanlı toprakları, Milletler Cemiyeti’ne dahil büyük mandacı devletlere emanet edilir; bu devletler, onları yönetecek, halklarını eğitecek ve gitgide kurtuluşlarını sağlayacaklardır.*

Koruyucu devletin yaptıklarını her yıl bir Manda Komisyonu denetleyecektir. Birleşik Devletlerin gözünde geçici bir çözümdü bu ve mandacı devletler için de önemli bir ödün değildi. Nitekim, manda rejimine pek uyulmadı: Söz konusu halkları bağımsızlığa hazırlama yolunda -hemen hemen- hiçbir şey yapılmadı; sadece Irak'ın 1930'da bağımsızlığı ilan edildi, kaldı ki orada da önde gelen siyasal ve sosyal sorunlar çözülmüş değildi. Büyük devletlerin aralarındaki rekabet, Manda Komisyonu'nun çalışmalarını felce uğrattı; Japonya ve Güney Afrika, böylesi bir denetime uymayı bile reddetti.

Böylece, köhnemiş sömürge rejimi değişmeden kaldı; bağımlı ülkeler, egemen devletin kendi arzusu doğrultusunda yaşamını sürdürdü. Kaynaklar, ülkede yaşayan halkın değil, yabancı **kapitalizmin çıkarlarına göre** gelişti; onların hammadde üreten ekonomileri, en ileri devletlerin piyasasına bağlandı gitgide; üretimin giderek artan dışsatıma doğru yönelmesi, besleyici bitki tarımının düşüşüne yol açtı ve yaşam düzeyini alçalttı. Öte yandan, kapitalizmin girişi, birbirine eşit olmayan iki uygarlığın teması, yerli örfleri parçalama; yaşam düzeyini, geleneksel sosyal ve dinsel çerçeveleri altüst etme, yüzyıllardır sürüp gelmiş örgütlenişi yıkma ve dayanılmaz bir sefalet ve kaos yaratma sonucuna vardı.

Batı, bir başka alanda derinliğine etkiledi: Kendi örneğiyle şunu öğretti ki, yoksulluk gökten inen birşey değil, **teknikte yetersizliğin** sonucudur; buradan kalkıp üniversiteler kurdu, oralardaki eğitim özgürlük, ilerleme, eşitlik düşüncelerini yayarken, kimi zaman halklara kendi geçmişlerinin büyüklüğünü de hatırlatıyordu. Söz konusu hareketlerin bütün şefleri istilacı ülkelerce eğitildiler: Pakistan'da Cinnah, Hindistan'da Nehru, Güneydoğu Asya'da Sokarno, Malezya'da Dato Onu Bin Cafer, Afrika'da Nkrumah, Tunus'la Cezayir'de Burgiba ya da Ferhat Abbas böyle yetiştiler. Öte yandan, hemen hemen hepsi, muhalefete geçtiklerinde sömürgecilerin hapishanelerinde çelikleştiler.

Bunun gibi, Batı, yeni düşünce biçimleri ve yeni üretim yöntemlerini sokarken, **eski ekonominin çözülüşü**nü de başlattı: Dışardan gelen mamul madde ve sanayileşme, zanaatçılığı çökertti ve yeni sınıfları ortaya çıkardı; proletarya, bir teknisyen orta sınıf, kapitalist burjuvazi idi bu sınıflar ve ufku gitgide genişliyordu. Hepsi de, milliyetçi fikirleri heyecanla

kabullendiler, temsili bir yönetim istediler ve ulusal girişimlerin aleyhine olarak metropolün girişimlerine tanınmış ayrıcalıkların karşısına çıktılar.

Manevi planda Hıristiyan propagandasının başarısızlığı -nitekim Hıristiyanlığa dönenler pek azdır-, pratikte o çapta olmadı: Misyonerler, ruhun selametinin, sadece dünyadan vazgeçerek ve içe dönüp çileciliğe sığınarak değil, insanı severek ve ona yardım ederek de gerçekleşeceği bir dinin örneğini verdiler. Öte yandan, akılcı eğitim ve eleştirici düşünce, alabildiğine kuşkucu Avrupalıların verdikleri örnek, kimi zaman dinden imandan etti; kimi zaman da, eski dinlerin, yani bir Hinduizmin, Budizmin, İslam'ın mensupları arasında, inançlarını modern Batı bilimiyle ahenkli hale getirmek, onları çürüyüp kokuşmuş tabulardan ve kabul edilemez duruma gelmiş kurumlardan temizlemek için, kendi metafiziklerini yeniden düşünme çabasına yol açtı.

İkinci Dünya Savaşı'nın yankıları

Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Asya'da ve Doğu'da olgunlaşan bu milliyetçi hareketler, 1929-1930 Büyük Bunalımı'yla güç kazandılar; 1945'ten sonra ise, eski fatihlerin elinden bağımsızlığı koparıp aldılar; daha da gecikerek doğdukları Afrika'da hızlı gelişmeler sağladılar; o tarihten beri, dünyanın hiçbir köşesi yoktur ki, orada iktisadî bağımsızlığın boyunduruğunu kırmaya çalışan bir **ulusal hareket** olmasın!

Bu hızlı gelişmede savaşın etkisi pek kesin oldu.

Gerçekten, eski sömürge sisteminin zayıflığı, Japon ilerleyişi önünde Asya. İmparatorluklarının çözülüşünde ortaya çıktı; Singapur'da Britanya rejiminin 120 yılının arkasından İngilizler, Güneydoğu Asya adalarında üç yüzyıl sonra Hollandalılar gibi, durumlarını savunmak için tek başlarına idiler. Bir başka renkten büyük bir devletin kolayca kazandığı zafer, Batılıların daha 1905'ten beri kuşkulu hale getirdiği, Beyazların üstünlüğü mitosunu kesin olarak yıktı; işgalci Japonun savaş esirlerine, sivil mahkûmlara ve ailelerine çektirdikleri, herkesin gözü önünde en çetin işlere koşulmaları, sıradan Japon asker ya da jandarmalarının reva gördükleri ağır muameleler de saygınlıklarını on paralık etti, Japon egemenliğine karşı bir direniş başladığında, geçici olarak yenilmiş bir sömürgeci gücün çıkarlarını korumak için bir çaba değil, yabancı egemenliğine karşı ulusal bir hareketti bu. Rommel'in zaferleri, Fransa'nın yenilgisi, bütün Doğu'da ve Kuzey Afrika'da aynı sarsıntıyı yaptı. Son olarak, savaş, Avrupalı ulusları kurtarmak için askere alınmış yüz binlerce Hintli ve Afrikalı askere, kendi

sıradan yaşam koşulları ile Avrupalı halklarınkini karşılaştırma fırsatını verdi ve şu isteği esinletti: Ülkelerinin zenginliklerinin yabancılarca ve yabancılar için sömürülmesine son verilmeli ve yurtları da özgürlüğe kavuşmalıydı!

Aslında, Müttefikler de bunu vaadetmişlerdi onlara. Atlantik Antlaşması, "Altında yaşamayı istedikleri yönetim biçimini seçmeyi" bütün halklara bir hak olarak tanıyordu; ve Başkan Roosevelt, Winston Churchill'in daraltıcı bir yorumuna da yanıt olarak, 22 Şubat 1942'de açıklama getiriyordu: Anlaşma, "sadece Atlantik'e kıyısı olan ülkelere değil, bütün dünyaya" uygulanacaktı. Üç büyük müttefikin temsilcileri Moskova Konferansında (1943) bir araya geldiklerinde, "eski kolonilerin uluslararasılaştırılmaları ve özerk olmayan ülkeler için bir vesayet sisteminin kurulması ilkesi"ni koydular; son olarak, İngiliz muhalefeti karşısında, San Francisco Konferansı (1945 Mayıs-Haziran'ı), *trusteeship* kavramını geliştirdi: Kavram, bağımlı halkların, güvenilir bir ulusun aracılığıyla, uluslararası denetim altında bağımsızlığa doğru ilerlemesini öngörüyordu. Son olarak, 1917'den beri sömürge halkların savunucusu olmuş Sovyetler Birliğinin kazandığı zaferlerin saygınlığı, devlet adamlarının, diplomatların, her dereceden Amerikan görevlilerinin, Doğu'da ve Afrika'da milliyetçi hareketlerin şefleriyle yerli hükümdarlara arka çıkmaları da, sömürgeci güçler otoritelerini yeniden kurmaya kalktıklarında onlara direnmede cesaret verdi.

1945'ten beri Avrupa'nın güçsüzlüğü

Savaşın sona ermesiyle, daha Mao Zedong'un dünya güçler dengesini altüst ederek başkaldırı ve "dünyanın çehresini değiştirme" hareketine kesin bir atılım getirmeden önce, **sömürge sistemi** genel bir **bunalım** içine girer: 1946'dan başlayarak, Birleşik Devletler, Filipinler'e tam bağımsızlık verir; 1947'de Hindistan'la Pakistan bağımsızlıklarını kazanırlar; 1948'de, Birmanya *Commonwealth*'la her türlü bağı koparır; 1949'da Endonezya Cumhuriyeti tanınırken, Kuzey Kore'de ve Kuzey Vietnam'da fiili olarak bağımsız devletler kurulur. "İngiliz İmparatorluğu'nun ekseni" Ortadoğu'da, "bağımsız" yönetimler varsa da, büyük petrol kumpanyalarının çıkarları doğrultusunda, -kimi zaman askerî- çeşitli güçlerce sıkı sıkıya vesayet altındadırlar; ama genel bir muhalefet, hükümet darbeleri (Suriye'de, Ürdün'de, Irak'ta, Mısır ve İran'da), doğal zenginliklerin millileştirilmesi biçiminde kendini hissettirmektedir. Son

olarak Afrika’da, başka renkten insanlar (Afrikalı ve Hintli) Güney Afrika’nın *apartheid*’ine, yani ırksal ayrımcılığına karşı direnişe geçmişlerdir ve Batı ve Doğu Afrika’da İngiliz sömürgelerinde ulusal hareketler olmaktadır; Rodezya’da ve Nyassaland’da, Orta Afrika Federasyonu’nun oluşumuna karşı bir yerli direniş başlamıştır; Afrika’nın Fransızların elindeki Batı ve ekvator bölgeleriyle Kuzey Afrika’da Kitle hareketleri baş göstermiştir, yerli halkların başkaldırısı gitgide yayılmaktadır. Amerika’da bile, Batı Hint adalarıyla İngiliz Guyana’sında özerklik istenir ve kazanılır ki, dominyon ve bağımsızlık statüsüne geçmeye bir hazırlanıştır.

Avrupalı devletler, savaşın ertesinde çeşitli ödünlerde bulunmuşlarsa da, otoritelerini yeniden **zorla uygulayabilecek** güçte değildirler. Daha önce, halk kitleleri hareketsiz kalıyordu ve bir donanma ya da karaya çıkartılan bir bölük asker, işgalcinin gücünü yerel yönetime dayatmaya yetiyordu. Oysa 1945’ten beri, ulusal bilincin uyanışı, gerilla yöntemlerinin genelleşmesi ile, geçmişin savaş teknikleri etkisini yitirmiştir. Denizden ve havadan bombalama her zaman hedefine varmaz, abluka ise istenilen sonuçları vermez.

Sonra; geçmişte sömürgelerdeki ayaklanmaları ezmek için kullanılan geleneksel yöntemler, zorla bastırmak ve hareketi rüşvetle dağıtmaktı. Ne var ki, Senegalli silahlı güçleri, yabancı lejyonu, Gurka’ları kullanma **pek pahalıya** malolmakta ve etkisi de kullanılan birliklerin dürüstlüğüne bağlı kalmaktadır; o dürüstlüğün düzeyi de gitgide düşmüştür. 1946’da Hint donanmasının başkaldırısı, İngilizler için pek uyarıcı olmuştur. Öte yandan, feodal şeflerin egemen güçle bağlaşıklığı kuraldı, o da geçmişteki değerini yitirmiştir. Son olarak, bu halklar vaktiyle bölünmüşlerdi, öyle olunca da onları birbirine karşı kullanma mümkün oluyordu; oysa şimdi, birbirleriyle ilişkilidirler, **dayanışma ve yardımlaşma** içindedirler ve bağımsızlık hareketleri de birbirine güç vermektedir.

Böylece, sömürgeci güçlerin işi zorlaşmıştır.

Batılı güçlerin bölünmüşlüğü

Bir olgu daha vardır: **Batılı** güçlerin cephesinde de **birlik yoktur**. Büyük Britanya, savaşın ertesinde, dünyanın her köşesindeki mevzilerini koruyup savunamayacağını görünce, Uzakdoğu’da ve Büyük Okyanus’ta girişimi Birleşik Devletler’e bırakmak zorunda kalmıştır ve onun Ortadoğu’da da varlığını çaresiz kabul etmiştir. Ne var ki, Büyük Britanya, kendi çıkarlarına

pek de uymayan ve kendi ayağını kaydırmak isteyen bir politikaya çarpar durur adım başında: Amerika Japonya'da, Formoza'da, Kore'de tek başına girişimde bulunur; Çankayşek'e destek verir, Sygman Rhee'yi tutar, Halkçı Çin'i ablukaya alır, İran'da ve Arabistan'da petrol üstüne rekabete girişir. Ama hemen hiçbirinde de İngilizler aynı görüşte değildir ve halkların da işine yarar yapılanlar. Aynı politika, Endonezya'dan çekilmesi için Hollanda'yı sıkıştırır, Fransa'ya karşı çıkar ve Vietnam'da Fransız düşmanlarına elini uzatır.

Gözardı edilmemesi gereken bir etki de, **Sovyetler Birliği**'ninki ve 1949'dan beri **de Çin'in ortaya koyduğu örnek**tir. Sovyetler Birliği, iktisadî ve kültürel bakımdan eşitsiz durumda bulunan halklarla ilişkilerinde şu çözümü uygular: Yasa önünde eşitlik, her türlü ırkçı ve ayrıma önyargıdan uzak durma, yerli yetkililere en yüksek sorumlulukları bırakan hızlı bir iktisadî ve fikri kalkınma politikası ve egemenle egemen altındaki ilişkiler denebilecek her şeyi silip atabilecek bir davranış! Öte yandan, Birleşmiş Milletler Örgütü önünde, sömürgeci güçlerle sömürgeleri arasında ne zaman ki bir uyuşmazlık patlak verir ve Batılı demokrasiler boyun eğme sürsün diye baskı ve silaha başvurur, Sovyetler Birliği ezilen halkların yanındadır hep. Böylece, egemenlik altındaki halkların gözünde, Sovyetler Birliği ile Çin, bağımsızlığı ve kurtuluşu simgeleştirirken, Batılı tipte demokrasi bağımlılığı temsil eder; aynı Batılının gözünde, ulusal hareketler komünist hareketlerdir ve öyle ilan edip karşı çıkar sürekli.

Milliyetçi hareketlerin yakınmaları

Milliyetçilik ve sosyal devrim sıkı sıkıya bağlıdır birbirine; yabancıların hem siyasal egemenliğine hem ekonomik sömürüsüne karşı bir başkaldırı söz konusudur. Bu çaba, kimi zaman Avrupalı olmayanları hedef alır: Kore'de Japonlara, Birmanya'da da Hintlilere karşıydı, çoğu Asya ülkesinde Çin karşıtı bir niteliğe bürünmüştür; ama her yerde ve her şeyden önce **Avrupalının karşısında**dır.

Gerçekten, Japonlara karşı, savaştan doğan düşmanlık hafifler; yerlilere bir özerk idare tekniği aşılamış olmaları, işgal sırasında edindikleri duygunun üstüne çıkar. Avrupalılara karşı ortaklaşa dile getirilen yakınmalar ise, onların sadece kendi iktisadî güçlerini artırmaya çalışıp yardım etmeye ve uygarlaştırmaya geldiklerini söyledikleri halkların geleceğini düzeltmek için birşey yapmadıklarıdır. Avrupalılar, esas olarak, ihtiyaç duydukları hammadde ve dışarıya yollanacak maddelerin üretimini

geliştirmekle uğraşırlar. Demiryolları, yollar, köprüler, kanallar, limanlar yaparlar; ama bu malların üretildikleri yerlerden gemilere yükleme yerlerine taşınmasını kolaylaştırmak, rahatça gidip gelmek için yaparlar; yoksa devesi ve eşeğiyle işini gören yerlinin ihtiyacı umurlarında değildir. Üretilenlerden yerinde mamul madde imal etme için fabrikalar açılmasını ve metropolle rekabet edebilecek sanayiler kurulmasını engellerler; bir **ticaret ekonomisi**dir uyguladıkları, onunla kendilerine azık-gereç ihtiyaçları için pazar ve mamul maddeleri için mahreç sağlarlar. Onların baskılarıyla yiyecek tarımı bir yana bırakılır ve bu da, yerlilerin eksik beslenmesine yol açarken, nöbetleşe ekim terk edildiği için toprağın aşınmasını doğurur. Dış satıma yarayan birkaç ürünün üretimini destekleyerek, ekonomiyi bunalımlara karşı dayanıksız hale getirirler.

Birmanya ekonomisi, tipik bir örnektir bu konuda.

> *Bir yüzyılda az bir zamanda, ülke baştan aşağıya değişmiştir: Binlerce hektar bataklık pirinç tarlasına dönüştürülmüş, en nadir madenler çıkarılıp dışarıya yollanmış, ormanlar işletilmiş, demiryolları, yollar ve kanallar yapılmıştır. Ancak, savaştan sonra, Birmanyalılar İngiliz egemenliğini yalnız reddetmekle kalmamış,* Commonwealth*'a girmeyi de kabul etmemişlerdir. Bunun nedeni de şudur. İktisadî ilerleme, onlar için hiçbir sosyal gönenç getirmemişti; nüfus alabildiğine artarken, sadece yabancı tacirler, görevliler, tefeciler bu gelişmeden yararlanmışlardır; Birmanya'da zengin insanlar vardı, ama pek azı Birmanyalıydı bunların. Öteki insanlar içinse durum vahimdir: Dışarıya satılan ürünlerin tarımındaki gelişme, köylüleri tefeciye bağlamıştır; Batı'dan aktarılan yasalar, aynı aileyi kuşaklar boyunca aynı toprakta tutan eski sistemi parçalamış, toprağın satılmasına, ipotek altına alınmasına yolları açmış ve sonunda da köylülerin yarısı topraklarından olurken, gündelikçi işçi haline dönüşüp mevsimlik bir iş peşinde ülkeyi dolaşmaya çıkmıştır. Ucuza mamul maddenin dışardan çığ gibi getirtilmesi ise, zanaatçılığı yıkmıştır. Böylece sömürgeleşme, eski sosyal dengeyi altüst ederken, bir kökünden sökülmüşler toplumu yaratmıştır; iktisadî güvenliği yoktur onun, istikrarı yoktur ve korkunç bir yoksulluğun içinde çırpınır durur...*

Sömürge ülkelerde üretilen zenginliklerin en büyük bölümü, metropollara akar; onlardan edilen kârlarla, yerlilerin eline bırakılan pay arasında uçurum vardır. Denizaşırı etkinliğin en büyük bölümünde payı olan büyük İngiliz tekellerinin bilançoları incelendiğinde, yatırılan sermayeye oranla edilen kazanç arasında pek çarpıcı bir farklılık görülür: Örneğin, 1951'de sermayenin yüzde 42'sidir bu kâr oranı. Bu korkunç kazançlar olmaktadır; çünkü, en başta ücretler pek düşük düzeyde tutulmaktadır. Daha da dikkat çekici olan şudur: Söz konusu kazançlar, sağlandıkları ülkeler için yeniden yatırıma gitmemekte ve metropolde hisse sahipleri arasında bölüşülmektedir.

Son olarak, milliyetçilik, **yoksulluğa ve güvensizliğe** karşı bir **mücadele**dir de. Kitlelerin sefil durumuyla yukarı sınıfların -üstelik kokuşmuş ve yabancı kapitalistlerle bağlaşık- bir avuç insanının gönenci arasındaki korkunç farklılık, sömürge halklar arasında başkaldırı duygusunu bileyler durur; bu dile sığmaz yoksulluğu da, yerliler, sömürgeci güçlerin adaletsizliğine ve kayıtsızlığına bağlarlar.

Sömürgeci güçlerin politikaları

Büyük Britanya, 1946'dan başlayarak, yazgıya boyun eğip Hindistan'a, Birmanya'ya, ciddi iktisadî ve askerî mevzilerini sürdürse de Seylan'a, egemenliğini dayatmaktan vazgeçer; askerî çabasını -pek önem verdiği- Malezya'da yoğunlaştırır. Öte yandan, Birleşik Devletler de, Filipinler'de, iktisadî egemenliklerini uzatsalar da liberal bir politika izlerler. Onların tersine, Hollanda ile Fransa, ikinci derecede kimi konularda özveride bulunup otoritelerini yeniden yerleştirmeye kalkarlar. Ulusal hareketin derinliğini ve çapını, **muhalefetin evrensel niteliği**ni görmezden gelerek, "eski güzel zamanlar"ın düşü içindeki sömürge "uzmanlar"ının söylediklerini körü körüne izleyip "ele başılar"la "bir avuç aşırı"nın polis önlemleriyle arkasına düşer, aynı geleneksel yöntemlere başvururlar: Az çok kokuşmuş feodal şeflere dayanıp "Böl, yönet" politikasıdır bu! Sonuçta, her iki ülke de her şeyi kaybeder. Hollanda, 1948'de, İngiltere'nin, Birleşik Devletler'in, Hindistan'ın, Avustralya'nın ve Birleşmiş Milletler'in baskısıyla, Sokarno yönetimine boyun eğer. Fransa Çinhindi'nde pahalı ve kanlı bir savaşa girişip tam bir felakete uğrar, elindekinden de olur. Kuzey Afrika'da da aynı şey başına gelir: Tunus'un, Fas'ın ve son olarak da Cezayir'in bağımsızlığını tanımak zorunda kalır.

Kore Savaşı, Asya'daki milliyetçiliklerin gelişmesini derinden derine etkiler. Amerika'nın, arkasına Birleşmiş Milletler'i de takıp, Güney Kore'deki, Formoza'daki kokuşmuş rejimlere sahip çıkması; Çinhindi'nde Fransa'yı ve Bao Dai'yi desteklemesi, Asya milliyetçilerinin gözünde, Çin'in iç işlerine karışmaktır, Uzakdoğu'da sömürgecilikten yana davranışlardır. Çin ve Kuzey Kore, iki yıl boyunca bir Amerikan ordusuna direnir. Bütün olup bitenlerden Birleşmiş Milletler'in manevi otoritesi de zarar görür. Asyalılar, gitgide şunu anlarlar: Tam bağımsızlığı kazanmak olsa olsa kendi eserleri olacaktır! Vietnam'da, önce Fransızlara, sonra da Amerikalılara karşı girişilen bağımsızlık savaşları bu izlenimi güçlendirir ve öte yandan Batılı büyük devletlerin çifte oyununu da açığa çıkarır: Bu devletler, halkların kendi yazgılarını kendilerinin belirleme hak ve özgürlüklerini ilan ederken komünizme karşı mücadele bahanesi altında bunu reddetmektedirler; dahası, sadece kokuşmuş bir azınlığa dayanan yönetimlere yardım ederek, doğrudan ya da dolayısıyla karşı çıkmaktadırlar bu ilkeye.

Bağımsızlık kazanılınca da yeni bir süreç başlar.

Bağımsız devletlerin politikaları

Bağımsızlık kazanılınca, yeni devletler için söz konusu olan şudur: Vaktiyle egemen gücün kurup yetiştirmek için hiçbir şey yapmadığı **kadrolar**ını -kimi zaman baştan aşağıya- yaratmak; kazanılan özgürlüğü hayata geçirmek için de siyasal ve iktisadî yığınla sorunu çözmek ve **ivedi reformlara** gitmektir.

Nelerdir bunlar?

Bu reformlar toprak reformudur; tarım tekniğini iyileştirmek, sanayiyi yaratmak, üretimi çeşitlendirmek, ulusal pazarı genişletmek; yabancı piyasa ve sermaye karşısında bağımsızlık kazanmak amacıyla, doğal zenginlikleri ve varolan sanayiyi millileştirmektir. Yürürlüğe konan yöntemler, klasik kapitalizmin yöntemlerinden pek farklıdır. **Devlet, ekonominin gelişmesini eline almalıdır**: Üretici güçleri dengelemek, planlamak ve ahenkli hale getirmek için; hemen verimlilik kaygısı duymadan, özel yatırımları beklemeden zorunlu yatırımlara girişmek için gereklidir bu. Dahası devlet, özel yatırımları denetleyecek, onların etkinliğini toplumun genel çıkarlarına tabi kılacak, temel nitelikte olmayan dışalımları yasaklayacak, para basımını kontrol edecektir. Böylece devlet, bayındırlık çalışmalarına girişir ve mali olarak destekler onları: Barajlar, kanallar, yollar, demiryolları

böyledir; madenleri ve tuzlaları işletir. Pakistan'da devlet, dokuma ve kenevir atölyeleri, şeker fabrikalar; Hindistan'da, Endonezya'da gübre fabrikaları, telefon, alet-makine fabrikaları, çelik fabrikaları, vb., kurar. Devlet, yeni sanayilere avantajlar sağlar, dışardan donanım malzemesi getirtsin diye döviz tahsisinde bulunur, resmen kendisi de ısmarlar. Hemen hemen her yanda karma ekonomi ortaklıkları yaratır ve millileştirmeler, Endonezya'da taşımacılığı, Hindistan'da da cephane üretimini, atom enerjisinin denetimini... devlete verir. Böylece, bütün bu yönetimler, gitgide cesur hiçimde bir yola gelip girerler: **Kapitalist olmayan** bir **yol**dur bu, ama mutlaka sosyalizm diye bir ad da konmamıştır.

BÖLÜM II
LATİN AMERİKA ÜLKELERİ

Orta ve Güney Amerika ülkeleri, yüzyılımızın ilk yarısında, **üç kez** derin iktisadî ve ve siyasal bunalımlarla sarsıldı. Ne var ki dışardan, Avrupa'dan kaynaklanıyordu bunlar. İki Dünya Savaşı ve 1929-30 bunalımının, bütün az gelişmiş ülkelerin karşısına çıkardığı sorunları, onlar daha büyük bir kesinlikle yaşadılar: Dünyanın en hızlı nüfus artışının ve geri bir sosyal yapının doğurduğu sefalet, orada katmerlendi; sermaye azlığı ile kalifiye el emeği yokluğunun yol açtığı güçlükler, onları Batı'ya daha çok bağladı. Tezgâhları üç kez bozuldu, üç kez yeniden kurdular. Böylece, toplumun değişikliği daha ileri oldu; sanayide yeni bir orta sınıf ve işçi sınıfı önem kazandı, sosyal ve ırksal gerilim arttı ve yabancı egemenliğine direniş daha köklü ve ciddi bir biçim aldı. Ama her şeye karşın yarı-sömürge durumun sürdüğü yerler vardır.

SOSYAL VE İKTİSADÎ SORUNLAR

Bütün bu sorunların başında da nüfus sorunu geliyor.

Nüfus sorunu ve kentleşme

Bütün kıtalar içinde, Latin Amerika, 1920'den beri dünyadaki nüfus artışına en fazla tanık olan kıtadır: 1920'de 94 milyonken 1937'de 134.500.000, 1965'te 240 milyon olur, 1970'te de 265 milyona çıkar. 60-70'li yıllarda artış oranı yüzde 7'dir ki, iktisadî kalkınma hızı ortalamasından ve bütün öteki kıtalarda görülen ortalamalardan yüksek bir rakamdır bu.

Nüfusunun çokluğuyla başta gelen de **Brezilya'**dır: onu Arjantin, Meksika, Şili ve Antiller izler. Nüfusun dağılışı da, ülkeden ülkeye pek çeşitlidir. İç göçler, kırsalı kentlere, kimi tarımsal bölgeleri de başkalarına, örneğin orta Brezilya'yı Sao Paolo'ya çeker. Her yanda gözalıcı bir kentsel büyüme görülür ve hiçbir sanayi gelişmesi zorunluluğunun eseri de değildir bu. Kırsaldan kente gelmiş nüfus, aslında bir *lumpen-proletaria*'dır: Yolsuz, lağımsız, sağlık koşullarından yoksun konutlarda yaşar; çocuklar, kadın ve erkekler, çoğu kez dilencilikle ve sokaklarda küçük mesleklerle hayatını

kazanır; yetersiz beslenme süreklidir ve öte yandan köylülerden çoğu kez daha az sefildirler.

Büyük mülkiyet

Kural olan, **büyük mülkiyet**tir. Bütün kıtada, tarım topraklarının yüzde 50'si, gayrimenkul sahiplerinin yüzde 1,5'ine aittir. Ülkeden ülkeye rakamlar değişir, ama ölçüsüzlük değişmez. Örneğin, Brezilya'da mülk sahiplerinin yüzde 8'i, tüm toprakların yüzde 75'ine sahipken, Venezuela'da toprakların yüzde 84'ü 19 mülk sahibinindir. Dahası var: Küba'da, kahve ve çay plantasyonları -Devrim'den önce- yabancıların mülkiyetindeydi; Nikaragua ile Honduras'ta bugün de öyledir.

Böylesi bir toprak rejiminde, tarım toplumu iki sınıfa bölünmüştür: Bir yanda, Avrupa kökenli ya da melezlerden oluşan bir **oligarşi** vardır; öte yanda, Yedilerden, dışardan göçüp de köleleştirilmiş ve korkunç bir sefalet içine düşmüş insanlardan oluşan **tarım halkı**.

> *Bu toplum, büyük malikâne (*hacienda*) çerçevesi içinde, ataerkil bir sisteme tabidir: Mülkün sahibi, çoğu kez yerinde yoktur ve yönetimi bir kâhyaya bırakmıştır; tarım halkı ise, bir serf durumundadır. O halk, yılın 2/3'ünde toprağa bağlıdır; kendisi ve ailesi, mülk sahibi için çalışmak zorundadır ve karşılığında da, topraktan bir kulübenin çevresindeki bir küçük bahçeden yararlanır ve çalışma süresince kendisine verilen yiyeceklerle yaşar. Mülk sahibi, para ve yiyecek avansında bulunabilir, ama onları da ödemeden işvereni değiştiremez; ücretler alabildiğine düşüktür, borçtan kurtulma olanağı vermez ve ölüm halinde borç da çocuklara geçer. Koşullar böyle olunca, ekonomi de pek geridir: Bilgisiz ve savsaklayıcı olan büyük mülkiyet sahibi, yöntemlerini ve aletlerini yenileştirmeyi aramaz, yaygın bir tek cins ürüne dayalı tarım uygular ve çoğu toprağı da ekilmeden boş bırakır (kıtada ekili topraklar yüzeyin yüzde 1,64'üdürj bu oran Brezilya'da yüzde 7,5, Arjantin'de yüzde 7,8'dir). Hasat, orakla yapılır ve verimlilik o denli zayıftır ki, çoğu büyük ölçüde işlenmeden kalan bu ülkeler dışardan yiyecek getirtirler.*

Bu yanyana yaşayan iki dünya, birbirinden **ırksal açıdan** ayrılır: Avrupalı ya da Avrupalılaşmış sınıf yüksek sınıftır ve modern uygarlıktan tek yararlanan da odur; sırtını zengin ve nüfuzlu Kilise'ye dayamıştır ve

siyasal iktidarı denetler. Onların altında, **Yerliler dünyası** bütünüyle kenara itilmiştir. Öyle de olsa, bu kitle, halkın pek büyük bölümünü oluşturur: Örneğin oranları, Meksika'da 9/10, Venezuela'da 2/3'tür. XIX. yüzyılın kurtuluş savaşları ve devrimleri, onların yazgılarına hiçbir değişiklik getirmemiştir; yalnız yaşarlar, kimi zaman insanların barınamayacakları bölgelere itilmişlerdir. Tarımla geçinir, ya da madenlerde gülünç bir ücretle çalışırlar. Geçmişteki kültürlerinden habersiz bir halde, ulusal yaşamın dışındadırlar, sadece sahipleri değişir. Yalnız Meksika Yerlilerinde, bir yüzyıldan beri bir parça kıpırdanış olmuştur.

Sadece Yerliler değil **Siyahiler** de bir sorundur.

Yerliler ve Siyahiler arasından çıkan seçkin zümre, ırklar ve kültürler arasında bir köklü temas yaratamayacak kadar zayıftır; öte yandan, zıtlıklar, melezleştirme ve kültür yoluyla hafifletilmiştir; şu son noktada, İspanyol kültürü, XVI. yüzyıldan beri, Yerlileri ve Siyahileri etkileyebilecek bir zamanı bulmuştur, o kadar ki dillerini bile unutturmuştur onlara. Öyle de olsa, bir uyanış olmuştur ve yeni gerilimler yaratma tehlikesini taşımaktadır.

Yeni sosyal sınıflar

Bu yerli ve siyahi uyanışı, toplumdaki değişimin tek işareti değildir. **Kent halkındaki ilerlemeler** de bir başka önem taşımaktadır: Sanayileşme ile kırsalın sefaleti, hızlı bir kentleşmeye yol açmış, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda ortaya çıkmış yeni sosyal sınıfların mevcudunu güçlendirmiştir. Gerçekten, ne yana bakılsa görülen şunlardır: Sanayi atılımı bir burjuva seçkin zümreyi yaratmakta, sanayici ve tacirler sınıfını genişletmekte, teknisyenlerle mühendislerin, liberal mesleklerle kanun görevlilerinin, bu arada askerlerin sayısını çoğaltmaktadır.

Temeli tarıma dayanan bu ülkelerde, fazla bağdaşık olmasa da, aydınlardan, tacirlerden, subaylardan oluşan bu **orta sınıf**tır ki ilerici öğelerdir, çünkü geleneksel toplumda yerleri yoktur onların. İstedikleri, toprak aristokrasisinin iktidar tekeline son vermektir; milliyetçidirler, böylece yabancı, özellikle de Amerikan kapitalizminin düşmanıdırlar, çünkü ulusal kaynakları kendi yararına sömüren, bir büyük sanayinin yaratılmasına karşı çıkan, bu arada yöneticiler sınıfının bağlaşığı olan odur. Kentlerdeki “stratejik durum”ları sonucu, az sayıda da olsalar nüfuz sahibidirler; ancak, çoğunluğun yasasıyla iktidara gelmeleri mümkün değildir, çünkü eşraf okuryazar olmayan kitlenin oyunu kendisine

çekmektedir, öyle olunca da **reformcu** bir **diktatörlük** yoluyla iktidara geçebilirler.

1943'ten beri ortaya çıkan siyasal devrimlerde gitgide büyük bir rol oynayan işte bu sınıftır: Peru'da, Bolivya'da, Venezuela'da, Brezilya'da... Bu sınıf emeğin korunmasını, eğitimin geliştirilmesini, yaşam düzeyini yükseltmek ve ulusu sömürge ekonomisinin bağlarından kurtarmak için sanayinin atılımını istemektedir. Programı liberal, ılımlı bir reformculuğa dayanır ve antikomünisttir; o yüzden de, temel sorunlara, yani toprak reformuna ve sosyal yapıya el atma cesareti yoktur; etkisini de, yeni anayasalarda göstermektedir.

Sefaleti ayyuka çıkmış **işçiler**, sınıf bilincine sahip bir gerçek proletarya oluşturmaya ve sendikalar kurmaya başlarlar. 1940'tan önce, birkaç ülkede (Meksika, Arjantin, Şili, Küba) ve belli sanayi dallarındaydı sendikalar; 1944'ten başlayarak, hemen hemen her yandadırlar. Bir önemli kuruluşu, 1946'da 5 milyon üyesi olan Latin Amerika Emekçileri Konfederasyonunu, Birleşik Devletler'in etkisi altında palazlanan antikomünist gelişme, 1947'den başlayarak bölüp parçalar.

Bununla beraber, işçiler, çoğunluğu oluşturan Yerlilere ve kırsaldan gelmiş açlara oranla, ayrıcalıklı bir azınlıktır. Yabancı kumpanyalar, onlara, genellikle ülke ortalamasının üstünde ücretler öder ve böylece, başta gelen sosyal sorundan, yani toprağın sorunlarından sıyırıp ilgisizleştirir onları. Öte yandan Birleşik Devletler'dekine özenen sendika bürokrasisi kendi alemindedir; şefleri "grev satar" ve egemen sınıflarla al takke ver külah, hayatlarını yaşarlar.

Sınıfsal ve ırksal zıtlıklar

Bununla beraber, iki toplum arasında bir çukur açılır ve modern iktisadî yaşama katılan bölgelerle tarımsal kalan geri bölgeler arasında, yani bir mübadele ekonomisine açık bölgelerle bir geçim ekonomisi içine tıkılmış bölgeler arasındaki dengesizlik güçlenir. Her ülkede, giderek bütün kıtada bu zıtlık görülür. Ölçüsü ülkeden Ülkeye değişmekle beraber, bu zıtlıklar, ayrı bir yaşam, ayrı bir sınıfsal yapı, ayrı bir anlayış demektir.

Örneğin işçilerin ve köylülerin yazgısını düzeltmek için çok şeyin yapıldığı ve Yerlilerden bir bölümün ulusal yaşamda önemli bir rol oynadığı Meksika'da bile, tarımdaki insan kitlesi, korkunç bir sefalet içinde yaşar: Süreğen bir beslenme yetersizliği içindedir o insanlar; toprağı zayıf bir verimlilikle işletir ve ecdattan kalma bir teknik kullanır.

Böylece, **sosyal eşitsizlik** pek büyüktür: Söz gelişi Brezilya'da, etkin nüfusun yüzde 2,5'i ulusal gelirin yüzde 30'unu alır ve yüzde 5'i de bu gelirin yarıdan fazlasını. Etkin nüfusun yüzde 24'ünü temsil eden -çeşitli sosyal sigorta sandıklarına bağlı- kent emekçileri ulusal gelirin yüzde 20'sini alırken, geri kalan emekçiler (küçük çiftçiler, ortakçılar, tarım işçileri), nüfusun yüzde 71'ini temsil ettikleri halde, ulusal gelirin yüzde 30'unu aralarında bölüşürler.

Nedir bunun sonucu?

Bunun sonucu büyük bir **sosyal gerilim**dir ki, ırkçı bir niteliğe bürünür çoğu kez.

> *Bu arada, XIX. yüzyılın sonlarından beri karşılaşılan Yerli sorunu, ilk başarılarını Meksika'da kazanmıştır. Hareketin öncüleri de Peru'da çıkmıştır. Büyük mücadelelerin arkasından kurulan Halkçı Amerikan Devrimi Birliğinin amacı, köylüleri, aydınları ve işçileri, bir tarım sosyalizmi ile Yerli-Amerikan milliyetçiliği karışımı bir siyasal öğreti çevresinde birleştirmektir. Onun ve her çevreden aydının etkisiyle, hareket, sefil ve okuryazar olmayan köylü kitle lehine reform hareketine dönüşür. Yerine göre az çok ırkçı nitelikteki hareket, kimi zaman daha kültürel, kimi zaman daha politiktir; ama her zaman Avrupa karşıtıdır ve antikapitalisttir; Peru'da, Meksika'da, Ekvator'la Bolivya'da büyük bir şöhret kazanmıştır. İspanyol sömürgeleştirmesinin, giderek Avrupa uygarlığının her türlü değerine karşı çıkar; yerli uygarlıkların yüksek niteliğini belirtir; programında, Kristof Kolomb öncesi yerli kültürleri ihya etmek vardır; Batı kültürünün teknik ve bilimsel ilerlemeleri kabul edilirken ruhuna karşı çıkılır. Çoğu görünüşüyle olumsuz ve kimi zaman ütopyacı olan hareket, halkın yaşam düzeyini yükseltmeyi ve eğitimi yaygınlaştırmayı isterken, Yerli ırkı yok olmaktan kurtarmayı ve kıtanın birliğini savunur.*

Sanayileşme atılımı

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk etkisi, çoğu Avrupa kökenli olan mamul madde dışalımını durdurma oldu; buna karşılık, gemi kiralamanın büyük güçlükleri olsa da, dışsatım sürdü ve kimi maddeler için arttı da. Dışalımların durdurulmasının yerine geçmek üzere, tarıma, demiryollarına, rafinerilere ve çimento üretimine, dokuma sanayisine, kâğıtçılığa,

züccaciyeye, araba lastiği sanayisi ile gübreciliğe gerekli malzemeyi üretecek fabrikalar kuruldu. Öte yandan Müttefikler ve özellikle de Amerikalılar, daha 1941'den önce, ihtiyaçları olan şeyleri kendilerine sağlayacak bir iktisadî sistem kurmuşlardı. 1939'da, bir *Interamerican financial and economic advisory Committee* kuruldu, arkasından da her ülkede şubeleri (*fomento*) açıldı: Bunlar, hammadde -kauçuk, bakır, çeşitli nadir madenler- üretimini geliştiriyor, yeni fabrikalar açıyor ve mali yardımı örgütlüyorlardı: *Export-Import Bank* ile *Reconstruction Finance Corporation*, bunun eseridir.

Savaşın yol açtığı bu atılım kesin bir sonuca götürdü; çünkü, Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu canlılıktan farklıydı: Birincisinde hammadde ve tüketim maddeleri üretimi söz konusuydu; bu kez, ağır sanayiyi yaratmak, modern bir ekonominin altyapısın kurmak hedef alınıyordu; ona dayanarak üretim güçlendirilir ve çeşitlenir. Hükümetler, giderek girişimciler bununla ilgilenirler; gerçekten, dışsatımları sürdürüp dışalımları yavaşlatarak, büyük miktarda döviz ve altın birikir ve bunun bir bölümü **yeni sanayi**ye yatırılır. Meksika, özellikle de dokuma ve kimya sanayisinde, sanayi gücünü yüzde 30 artırır; Brezilya, demir ve boksit kaynaklarını işletir, sanayi üretimi 1940-1955 arasında üç katına çıkar ve ulusal tüketimin yüzde 60'ını karşılar, hammadde üretimi ise dört katına ulaşır. Sanayi üretimi 1930'da ulusal gelirin onda birini temsil ediyordu, 1950'de yarısından fazlasını temsil eder olur; pamuklu sanayisi, en çok kendi pamuğunu işler ve dışarıya satar. Arjantin'de, 1940 ile 1943 arasında, sanayi işletmelerinin sayısı iki katına çıkar, 1943'ten sonra da -Peron'un etkisiyle- sanayileşme hareketi genelleşir Kolombiya'da, Şili'de, Meksika'da da, hatırı sayılır gelişmeler vardır.

SİYASAL YAŞAM

Toplumun -derinden derine- antidemokratik yapısı, koşullardaki aşırı eşitsizlik, kalabalık bir orta sınıfın yokluğu, ilkel ve cahil kalmış kitlelerin sefaleti, bütün bunlar siyasal istikrarsızlığa yol açarlar; o ise, yabancı nüfuzunun sızmasını destekler.

Nasıl?

Siyasal istikrarsızlık

Genel oy ilkesi kabul edilse de, karşılaşılan rejim **varlıklı oligarşinin yönetimi**dir. Bu oligarşinin içindeki bölünüşlerdir siyasal bunalımlara yol açan ve onlara da bir **diktatörlük** geçici olarak son verir. Polise ve orduya

dayanan diktatör geçici bir iktidardan yararlanır böylece ve durmadan tartışılır hale getirildiği için, yazgısı oligarşilerin ve yabancı çıkarların yanı sıra, hoşnutsuz kitlelerin düzensiz gösterilerine bağlıdır. Kitleler ise, henüz bağımsız olarak değil kentlerin gelişmesi ile sanayileşmenin ortaya çıkardığı -girişimci ve etkin- yeni orta sınıfların yönetimi altında hareket eder. Böylece, bunalımlar çoğalır; ve yeni ekonomik ve sosyal yapı ile eski siyasal yapı arasında bir denge aranışının belirtisidirler. Yabancı çıkarların desteklediği eski toplum, geleneksel tipte bir diktatörlüğe başvurmadığı zamanlarda, liberal çehresinin arkasında bir antidemokratik sosyal yapıyı gizleyen anayasaları sürdürmeye ya da yeniden koymaya çabalar. Bu eşraf ve yozlaştırılmış temsili demokrasiye karşı, orta sınıflar, yasallığın dışında, **hükümet darbeleri** yoluyla, halk sınıflarının çıkarlarıyla ulusal bağımsızlığın kaygısını daha çok duyan hükümetler kurmanın aranışı içindedirler. Amerikan yanlısı tutucu diktatörlüklerin yanında, Washington'a hasım öğeleri içinde barındıran **reformcu yönetimler** çoğalır.

Böylece, siyasal yaşamın koşulları, demokratik fikirlerin ilerlemesine az uygun olmayı sürdürürler; siyasal yaşam etken bir küçük azınlıkla sınırlı kalır ve büyük kitle edilgin olmakta devam eder. Her yanda yaşam düzeyi alabildiğine aşağı ve fikir düzeyi yürekler acısıdır; yeni kent toplumu ise, Batılı toplumlarda oynadığı temel rolü oynayamayacak kadar cılız ve dağınıktır henüz. Okuryazar olmama -pek zayıf bir oranla (yüzde 10) temsil edildiği Arjantin dışında- alabildiğine korkutucu oranlar halindedir her ülkede: Örnek olarak, Haiti'de yüzde 92, Nikaragua'da yüzde 70, Brezilya'da yüzde 57, Meksika'da yüzde 50, Honduras'ta yüzde 48, Panama'da yüzde 35'tir... Ulusal siyasal yaşama katılma pek zayıftır; çünkü ya okuryazar olmayanlar oy hakkından yoksun kılınmışlardır, ya da kayıtsızlık ağır basar.

> *1929-30 Büyük Bunalımı patlak verdiğinde, Güney Amerika ekonomisi özellikle Avrupa'ya öylesine bağımlıydı ki, bunalıma düşmemesi imkânsızdı. Bütün bu ülkeler zayıflıklarını ve bağımlılıklarını derinden derine görüp yaşarlar. Hükümetler, ister istemez bir yeni denge arayışı içine girerler. Amerikalı ve Avrupalı alıcıların ortadan çekilmeleri iktisadî milliyetçiliği güçlendirir ve çoğu kez yabancı sermayenin bağlaşığı yönetici sınıflara karşı halkın*

hoşnutsuzluğu kabarır. Öyle olunca da, bir "ihtilaller salgını" sarar ortalığı ve içlerinden kimisi düpedüz Avrupa'daki faşist örneklerden esinlenirler. 1939'da, bütün Latin Amerika'da, sadece dört rejim az çok demokratik bir istikrara sahiptir: Şili'de, bir Halk Cephesi koalisyonu yönetir; Meksika'da Cardenas, görev süresi bittiğinde yeniden iktidara gelir; Kosta Rika ile Kolombiya'da, tutucu-liberal bir hükümet vardır; geri kalan, her yerde -yüzünü az çok gizleyen- diktatörlükler iş başındadır.

Siyasal yaşamın yeni koşulları

İkinci Dünya Savaşı ile savaş sonrasında, istikrarsızlık daha da artar: bu ülkelerin her birinin ekonomik yapısı, bir ya da iki ürünün dışarıya satılmasına bel bağladığından; siyasal yaşam yabancının siparişlerine bağımlıdır; bu siparişler düştüğünde: -ki bu, başlıca alıcıya, yani Birleşik Devletler'e bağlıdır-, fiyatlar da düşer, o da katlık ve enflasyon, yeni düzensizlik ve hükümetin düşmesi demektir.

Böylece, siyasal yaşamın istikrarsızlığı kıtanın az, gelişmişliği ile siyasal yaşama **yeni sosyal sınıflar**ın girişinin eseridir. Orta sınıflarla işçi sınıfının cılızlığı ve türdeşlikten yoksun oluşları, onların bağlaşıklıklarını hep geçici kılmıştır. Oysa yabancı sermaye -ki çoğunlukla Kuzey Amerikalıdır bu!- iktisadî ve siyasal güvenceler istemektedir, ama milliyetçiler için dayanılır şeyler değildir. Öte yandan, işçi sınıfının büyümesi ve alım gücünün azalması, daha hırçınlaştırmaktadır onu. Böylece, işçi sınıfının hareketlenişi ve grevler bastırıldığında, kopuş hızla gündeme girer ve geleneksel yapının savunucuları da iktidara gelirler ya da her türlü reformu engellerler. Siyasal yaşamda büyük bir rolü olan öğrenci hareketinin değiştireceği hiçbir şey yoktur. Gerçekten, Ortadoğu ve Doğu Asya'da olduğu gibi Latin Amerika'da da, çoğu küçük burjuvaziden gelen ve yüksek öğrenimin -alabildiğine kademelenmiş olarak kalan bir toplumda- kendileri için bir sosyal yükseliş sağladığı üniversite gençliği, geleneksel seçkinlere karşı saldırgan bir milliyetçiliğin ve mücadelenin tercümanıdır.

Siyasal yaşamın bir başka temel etkeni, **ordu** dur. Ordu, daha baştan hep işin içinde olmuştur gerçi, ancak XX. yüzyılın başlarından beri yeni bir nitelikle ortaya çıkmaktadır: Ordu, bir meslek ordusu olmuştur. Genç subaylar, bahriyeliler dışında, gitgide daha az toprak aristokrasisinden gelmektedir; memur, sanayici ve tacir çocuklarıdırlar, özellikle bu sonuncular için askerî meslek, bir sosyal yükseliş aracıdır. Askerî

akademiler, Latin Amerika ülkeleri için hâlâ nadir bir teknik eğitim verir. Görece bilgilenirler, ulusal savunma diye bir sorun yoktur önlerinde; ama milliyetçidirler ve ülkelerinin ekonomik yönden modernleşmesini ve bağımsızlığını isterler. Birleşik Devletler'e avuç açılmasından gururları zedelenir; yabancı çıkarlarla kol kola olmuş eski kozmopolit oligarşiyle diktatörlüklere de düşmandırlar; orta ve aşağı sınıfların yararlanacakları sosyal reformlara yatkındırlar daha çok.

Böylece ordu, **örgütlü tek güç** olarak kalmak ister.

> *Burada, ordu müdahalelerinin ayrıntısına girmek gereksiz: 1928'de 20 cumhuriyetten 6'sı askerî bir rejime tabiydi, 1939'da 10 ve 1964'te de 13 askerî rejim bulunuyordu. 1930 ile 1966 arasında 81 askerî hükümet darbesi görülmüştür ve bunlardan 20'si başarıya ulaşmıştır. Bu müdahaleler hep tek bir eğilim adına yapılmış değildir: Ordu, kimi zaman* statu quo*'yu sürdürmek için ayrıcalıklı sınıfların çağrısına yanıt verir (1930'da Arjantin'de, 1948'de Peru'da böyle olmuştur); kimi zaman bir halk ayaklanışını destekler (1945'te Venezuela'da olduğu gibi); kimi zaman da iki parti arasında -çıkışı olmayan- bir uyuşmazlığa hakemdir: 1953'te Kolombiya'da liberallerle tutucuların arasındaki kavgada böyle olmuştur.*

Bununla beraber, söz konusu müdahalelerin birbirine zıt **iki görünüşü** vardır: Kuşkusuz, tartışılmaz bir reformcu, modernleştirmeci, daha büyük bir sosyal eşitliğe ve maddi ilerlemeye dönük bir görünüşle, ordunun gündeminde despotik yönetimleri (Vargas, Peron) yıkmak yazılıdır; ama bir olumsuz görünüş de vardır ki, ordunun ilerici heveslerinin ne denli sınırlı olduğunu gösterir; modernleştirmeci reformlar gerçekleşse bile, ordu yasanın üstünde kalır hep, devlet içinde devlet olur, tek yargıç olarak görür kendini; buradan kalkıp seçimleri iptal için müdahale eder, mali reformlar dayatır ya da yıkıcı askerî bütçelerin (bütçenin en az yüzde 25'i) artırılmasını ister. Öte yandan ve özellikle de 1930'dan beri, tutkulu genç subayların eğilimi, sadece diktatörlüklerin ve sosyal durgunluk güçlerinin değil, "özgür dünya"nın savunucusu ve önemli askerî kredilerin müteahhidi olan Birleşik Devletler'in de yanında yer almaktır. Böylece ordu, sosyal gelişmeyi hızlandırmaktan çok frenler; genellikle reformlar doğrultusunda hareket eder, ama bütün öteki reformların koşulu olan toprakta yapı

değişikliğinin karşısında durur. Nitekim, bir toprak reformunun gerçekleştiği ya da en azından tasarlandığı üç ülkede (1914'ten beri Meksika, 1952'de Bolivya, 1959-61'de Küba), ordu, orta ya da yüksek sınıflardan gelen subay kadrosuyla beraber, kökünden ya da geçici olarak (Bolivya), bir halk ihtilaliyle saf, dışı edilmiştir.

1940'tan beri siyasal yaşam

Böylece, sınıflar arasındaki dengesizlik, sosyal gelişmenin hızı öylesinedir ki, burjuvaziyle proletarya karşısında **eski feodal güçler**, "ivedi devrimci doğrultuda reformlar"ı imkânsız kılmaktadır.

Olağanüstü iktidarlara çağrının çoğu kez yapıldığı gelişine yolundaki ülkelerde sık sık görülen bir durumdur bu. Ne var ki Latin Amerika'nın hareketli tarihi kesinlikle şunu gösteriyor: Diktatörlüğün neredeyse sürekli ve çoğu kez "keyfi ve zalim bir rejime dönüşüp soysuzlaştığı" pek köhne küçük ülkeler bir yana, diktatörlük, sadece büyük iktisadî bunalımlarda başvurulan siyasal bir çaredir. Böylece, bütün olarak Latin Amerika devletleri, Birleşik Amerika'dan esinlenilmiş bir **başkanlık rejimi** altında yaşarlar; ne var ki, pek farklı bir anlayıştadır bu rejim: Çünkü, Kuzey'de Başkanın yetkilerini dengeleyen organlara onlarda rastlanmaz; meclislerin pek silik bir rolü vardır ve başkanlık yetkileri denetimsiz ve çerçeveleri sınırsızdır, keyfiliğe olsa olsa yetkilerin süresi bir sınır çizer.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, iktidardaki rejimler dondurulurlar; 1943'ten başlayarak da, orta sınıfın gitgide artan gücünün bir işareti olarak, buzlar çözülür. Bolivya'da, Ekvator'da, Peru'da, Venezuela'da, Şili'de, **millileştirme** programları, **toprak reformu** ve **sosyal reformlar** gündeme girer; dahası Şili'de, Başkan Videla, tarım bakanlığı da dahil üç bakanlığı komünistlere bırakır. Ne var ki, Amerikan baskısı güçlüdür ve kredi ihtiyacı bastırmaktadır, öyle olunca da bu yönetimlerin çoğu düşer ve millileştirme programları uykuya yatar; Şili'de, Komünist Parti çok geçmeden kanun dışı ilan edilir. Meksika'da, Cardenas'ın reform politikasını, 1940'ta seçilen Başkan Camacho gitgide terk eder; yabancı sermayeyi çekmek için, millileştirme karşıtı bir politika kabul edilir; 1946'da da, "Meksika Devrimci Partisi", her türlü devrimci niteliğini yitirerek "Kurumsal Devrimci Parti" olup çıkar ve Başkan Aleman, Birleşik Devletler'le iyi ilişkiler politikasını sürdürür ve Kilise'ye yaklaşır. Başı çekenlerin büyük toprak sahipleri olduğu darbeler, Peru'da, Paraguay'da, Venezuela'da başarıya ulaşırlar. Bununla beraber, Ekvator'da, Panama'da, Bolivya'da,

Guatemala'da, Şili'de, reformcu doğrultuda direnişler vardır. Ne var ki, **tehdit edilen çıkarlar** da kendilerini savunurlar: Amerikalıların silahlandırdığı göçmen eşkıyalar, 1954'te Bolivya'yı basarlar; Amerika, dışardan yardım alınmaması için ablukaya alır ülkeyi: Başta ülkenin 1/5'ine sahip Amerikan *United Fruit Cy*'i hedef alan toprak reformunun sahibi Başkan Arbenz devrilir ve yerine gelen toprak reformunu iptal eder. Kosta Rika'da 1953'te seçimle iktidara gelen Başkan Figueras da, *United Fruit Cy*'in ödediği vergiyi iki katına çıkarmıştı; Nikaragua'da talim görmüş ye Amerikan silahlarıyla donatılmış bir "Kurtuluş Ordusu" da onu devirir... Güney Amerika'nın daha da önemli iki ülkesinde, Peron'un Arjantin'i ile Vargas'ın Brezilya'sına müdahale edip başarıya ulaşanlar da yine aynı çıkarcı güçlerdir.

Komünist partilerin rolü nedir bu bağlamda?

Komünizm, pek kısa dönemler dışında, hemen hemen her yanda yasaklanır ve koğuşturulur. Bununla beraber, değerlendirilmesi güç de olsa, alttan alta bir etkisi olmuştur.

> *1955'te, komünizm 13 ülkede yasaklanmıştı ve 5 ülkede de -önemli kayıtlarla- serbestti. Söz konusu ideoloji, sonra Brezilya Komünist Partisinin başına geçecek olan -bir eski asker ve yazar- Carlos Prestes, Kübalı şair Guillen, Şilili şair Pablo Neruda gibi kimi aydınları çeker; bir modern sanayinin varolduğu ülkelerde pek güçlü dayanakları vardır onun, isçi sınıfına ve sendikalara sırtını verir. Brezilya'da öyledir: 1945 seçimlerinde, 570.000 oy toplar ve ülkenin dördüncü partisidir; Meksika'da, Şili'de, Küba'da, Guatemala'da öyledir. Hiçbir yerde, henüz kesin bir rol oynayabilmiş değildir; ancak, el altında hoş tutulur, çünkü Amerikan karşıtı reformcu milliyetçi diktatörlüklere destek sağlar. Bununla beraber, Castro'nun Küba'daki zaferi, tutucuların düşmanlığını azdırdığı için, komünizmin etkinlik koşullarını da baştan aşağı değiştirir; Çin yandaşlarıyla Sovyet yandaşlarını karşı karşıya getiren kopukluk da tuz biber eker buna.*

BAĞIMSIZLIK İÇİN MÜCADELE

Savaş yıllarında sağladıklarından ve Avrupalı alacaklılara borçlarının bir bölümünü ödemenin rahatlığından doğan -geçici de olsa- gönence karşın, Latin Amerika devletleri **bağımlı** kaldılar. Bu, iktisadî ve mali bağımlılıktır başta.

Onun yanı sıra da siyasal bağımlılık.

İktisadî ve mali bağımlılık

1929 Büyük Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'yla olan iktisadî bağlılıkları gevşetse de, dışarıya olan bağımlılığı azaltmadı; tersine, savaş ve savaş sonrası, **Birleşik Devletler'in ağırlığı**nı artırdı. Birleşik Devletler'in ticari alışverişteki payı eskisinden pek fazladır. Birleşik Devletler, Arjantin ve Uruguay dışında, bütün bu ülkelerin dış ticaretinde egemen konumdadır ve, François Perroux'nun deyimiyle, gerçekten bir "boğma politikası" uygular. Söz konusu ülkelerin hepsi dayanıksızdır, çünkü dış ticaretleri, çeşitlenecek yerde birkaç ürüne (nitrat, bakır, kahve, şeker, petrol, buğday, yün...) bağlı kalmıştır ve onların da fiyatları uluslararası piyasada saptanmaktadır; ayrıca kimisi ihtiyaç fazlası iken, yiyecek ve yakacak maddelerinin dışalımı artmaktadır. Öte yandan, sermaye nadirdir ve son olarak da, Birleşik Devletler, yatırım için, siyasal ve iktisadî istikrara sahip, yaşam düzeyi oldukça yüksek ve bol kazanç getirebilecek ülke aramaktadır; Güney ve orta Amerika'nın -yatırımlara asıl muhtaç- yoksul ülkeleri umurunda değildir.

Amerikan sermayesi, Avrupa sermayesinin önüne geçer: 1943'ten başlayarak, Birleşik Devletler'in dış yatırımlarının yarısı Arjantin'de, Venezuela, Şili ve Brezilya'da yoğunlaşmıştır ve bu yatırımlar da, her şeyden önce Amerikan sanayisine gerekli hammadde üretimini artırmaya yöneliktir. Böylece, dış koşullardaki değişiklik ve bunalım, ekonomiye de yansımaktadır. Bu yatırımlardan sağlanan gelir de pek büyüktür ve çok azı ülkede yeni yatırımlar için kullanılır. Sonuç olarak, yaşam düzeyi düşüklüğünü sürdürür; hatta nüfusta artış nedeniyle daha da düşer. Ne var ki, yalnız durumlarını düzeltmek amacıyla değil, ulusal gelirden daha hızlı artan nüfus yüzünden daha da kötü bir hale düşmemek için, Birleşik Devletler'in mali yardımı ve onun müşterisi olmak zorunludur onlar açısından.

Ve Amerika her şeyiyle gelir girer: Hava ve deniz taşımacılığıyla, teknisyen ve uzmanlarıyla, Birleşik Devletler'de eğitim burslarıyla, danışma bürolarıyla, gazeteleriyle ve Amerikan yaşam biçiminin (*American way of life*) propagandasını yorulmadan yapacak sinema filmleriyle...

Siyasal bağımlılık.

Birleşik Devletler'in egemenliği bütün yarıküreye yayılır. "Soysuzlaşmış Latinler" ve "piç köpekler" diye görülen ülkelere karşı Amerika'nın XX.

yüzyılın başlarından beri uyguladığı **iri sopa** (*big stick*) **politikası** gözde olmayı sürdürür. Özellikle de Karayipler bölgesinde. Çünkü, Birleşik Devletler'in stratejik ve iktisadî çıkartan, gitgide daha önem kazanmıştır o yörede. Büyük çıkarların ise, elini kolunu sallayarak dolaşmak için, uslu yönetimlere ihtiyacı vardır. Ne var ki, böylesi yönetimler, halkın gözünden düşer ve sürekli tehdit altındadır: Öyle olunca da, onlara paraca, gerektiğinde silahça yardım edilmelidir. Dolar diplomasinin en geçerli aracı ise, ödünç ödünüdür ve borç veren bankalar güvence diye gümrüklerde, demiryollarında ve başka konularda ayrıcalıklar elde ederler.

> *Karayipler bölgesinde askerî müdahaleler hep birbirine benzedi: Küba'da, Nikaragua'da, Honduras'ta, Haiti'de, Saint-Domingue'de... 1923'ten başlayarak, bu devletlerden hiçbiri, Birleşik Devletler dışında kimseyle ödünç anlaşması yapmadı ve Amerikan sermayesi sel gibi aktı oralara. Örneğin Küba'da, şeker kumpanyaları, 1930'da, adanın beşte birine sahiptir; şeker rafinerilerinin yüzde 60'ı ile öteki rafinerilerin yüzde 801i, Amerika bankalarının sağladıkları kredilerle yaşarlar; Amerikan banka ve sigorta şirketleri tam bir tekele sahiptirler. Kıta üzerinde ise,* United Fruit Cy*, 1930'da, şekerkamışı, hesapsız kakao plantasyonları, rafinerileri, imalathaneleri, bu arada yüz gemilik donanması, demiryolları ve telgraf servisleriyle, bir "muz imparatorluğu"dur; ve Siyahi, Hintli, Çinli, tam bir emekçi ordusunu çalıştırır.*

Halklar, bu üretim ve ticaret tekeli karşısında güçsüzdürler; hükümetler, zenginliği ve gücü kendilerininkinden çok daha büyük olan, diktatörler indirip çıkaran, memur ve politikacıları satın alan, siyasal rekabetlerle oynayıp ihtilaller kışkırtan bu büyük kumpanyalar önünde direnemezler. Onların etkinliği halkın çıkarlarına zıttır; çünkü tek bir bitki tarımı geliştirmektedir ki, ülke ekonomisi için tehlikedir; besleyici bitkilere ayrılabilecek yığınla toprağı kullanılmaz halde bırakmaktadır; sosyal reformlara da karşıdırlar.

Böylece Birleşik Devletler, terimin geleneksel anlamıyla sömürgecilik uygulamaz; Latin Amerika'da, gerçek anlamda **koruma altında devletler** yaratmıştır, ya Saint-domingue'de olduğu gibi bir bakıma doğrudan

doğruya işleri eline almıştır, ya da *United Fruit Cy*'in yaptığı gibi, ülkelerin iktisadî ve mali yaşamı denetimi altındadır.

Bağımsızlık yolunda çabalar

Yabancıların ulusal zenginliklere böylesine el koymasına karşı bir hareket gelişip, **işçilerle** doğmakta olan **orta sınıfları** birbirine **yaklaştırır**. Bu ortak cephe, Birleşik Devletler'le, onun emperyalizmine tabi ve iktidarda da onun yardımıyla kalan yönetimlerin karşısına dikilir. Bu ulusal muhalefetin biçimleri çeşitlidir ve askerî müdahalelerin olduğu yerlerde şiddetli bir biçime bürünür: Nikaragua'da Sandino, Amerikalılara, altı yıl süren bir gerilla savaşı verir; Haiti ile Saint-Domingue'de, işgalciyle suç ortağı yönetimlere karşı gerilla savaşına girişen -halkçı havalara da bürünen- "haydut"lar türer, alt edilmeleri iki yıl süren gerçek bir savaşla mümkün olur. 1928'de Kolombiya "muzcular"ının grevi, 1.000'den fazla ölü pahasına bastırılır. İşgallere ve Amerikan birliklerinin uyguladığı yöntemlere karşı halkın tiksintisi Amerikan politikasında da değişikliklere yol açar: "**İyi komşuluk**" onlardan biridir.

Öyle olunca, kimi yönetimler de bağımsızlıkçı bir politika dener olurlar; bu tavır dış politika değişikliklerinden, toprak reformuyla büyük yabancı ortaklıkların kazancını sınırlandırarak bir ulusal ağır sanayi geliştirmeye kadar değişmektedir; millileştirmelere girişmek de bir yoldur. Ne var ki, hepsi sonunda Birleşik Devletler'in politikasının çizgisine girmek zorunda kalırlar. İşçiler için kanunlar çıkarma, yabancı sermayenin çıkarlarını göz önünde tutmadan ulusun çıkarlarına göre ekonomiyi planlama yolunda çabalar yenilgiye uğrarlar. "İyi komşuluk politikası", 30'lu yıllarda, iri sopa (*big stick*) politikasının uyandırdığı güvensizliği ve tepkiyi biraz yatıştırmayı başarır. Savaş, 1939'dan sonra, işbirliği ve danışma yolundaki Amerikan sistemini güçlendirir: Latin Amerika devletleri, bir iktisadî ve mali yardım elde etme amacıyla yüzlerini Birleşik Devletler'e çevirmişlerdir. Ancak, F.D. Roosevelt'in ölümünden sonra durum değişir: Latin Amerikalılar, Amerikalılar arası ilişkilerde, Birleşik Devletler'in -Şapultepec (1945) ve Bogota (1948) konferanslarında- istediği güvenlik sorununun kendilerini az ilgilendirdiğinin ve yarıkürenin savunmasının güçlendirilmesinin sadece Birleşik Devletler'in işine yarayacağının farkına varırlar; uluslararası ilişkilerine sıkı denetim getirilmesine karşı çıkarlar. Marshall Planı'ndan kendilerine düşen payın, özellikle Batı Avrupa'ya

oranla devede kulak kalmasını siyasal nedenlere bağlayarak -ister istemez- hoşnutsuzluklarını belirtirler.

> *Yabancı, giderek Amerikan karşıtı milliyetçi tepki edebiyatı da ortalığı sarar: Bolivyalı Ciro Alegria'nın, Şilili Gabriella Mistral, Pablo Neruda, Perulu Daniel Varcarcel, her şeyden önce yabancıya karşı bağımsızlığı sağlayacak bir devrimin havarileridir; Miguel Angel Asturias'ın eseri, Guatemalalı yerlinin kendi yoksulluğunu sömüren yabancılara karşı mücadelesini anlatmaz mı? Aynı tepki, eski müdahaleci politika geri geliyor korkusuyla, Amerikalılararası Washington (1951) ve özellikle Caracas konferanslarına da (1954) gelip girer.*

Gelişmelere daha da genişliğine bakıldığında görünen şudur: Bir **Amerikalı kimliğin bilinci**ne varış, Avrupa'ya, özellikle de Anglosakson ülkelere muhalefetin damgasını taşır ve Meksika'da yola çıkarak bütün Güney Amerika ülkelerini sarmıştır. Hareket, hem yerlici bir tavır, hem de İspanyol-Amerikan kültüründen yana bir tepki halinde kendini belli eder. Güney Amerika'nın ulusal sorunlarını dile getiren özgün bir edebiyat çıkmıştır ortaya ve kuzeydeki ilerlemelere cephe almaktadır; Ancak fikir planında kolay olan birlik, siyasal ve ekonomik alanda çok daha az sağlanır haldedir. Yönetimlerin tavrı, coğrafi durumlarına, zenginlik derecelerine, Birleşik Devletler ya da Avrupa ile ilişkilerinin önemine göre değişir. Arjantin gibi Avrupa'yla pek sıkı ilişkiler içinde olanlar, en özgür haldeki ülkelerdir ve Amerika'nın nüfuzunu sınırlayabilirler; ötekiler, bu çekiciliğe uğrarlar, ona direnemedikleri gibi bağlaşıklar da bulamazlar. Böylece, devletleri birbirinin karşısına çıkaran -ve hünerli biçimde de yönlendirilen- bölünmeler, Kuzey Amerika'nın baskısını kolaylaştırır. Dört ülke şansını denemiş ve belli bir ölçüde bağımsızlığı elde etmeyi de başarmıştır: Meksika, Küba ve belli bir dönemde de Arjantin ile Brezilya'dır bunlar. Gerçek bir sosyal devrimi başaranlar da, sadece Meksika ile Küba olmuştur.

Meksika Devrimi

Meksika'da, 1920'de, ülkeyi yakıp yıkan iç savaş sona erdiğinde, ağır ağır yürüyen bir **"inşa" hareketi** başlar: Karışıklık öğesi olan Kilisenin yetkileri sınırlanır; Anayasa'nın büyük toprakların (*haciendas*) kamulaştırılmasını öngören maddeleri uygulanır; köy topluluklarının

ortaklaşa mülkiyetine (*ejidos*) gidilir; yerlilerin borçları silinir ve işçiler için kanunlar çıkarılır. Toprak reformu, 4 milyon hektar toprak dağıtır ve tarım bankaları kurar. Dağıtılacak daha 120 milyon hektar toprak ve 2 milyon topraksız aile varken, 1930'da hareket durur; maden sanayisi için millileştirmeler de ahım şahım değildir. Asıl önemli olan milli eğitimde yapılanlardır: Uyanık bir bakan, Jose Vasconcellos, yığınla tarım okulu kurar ve dev bir halk eğitimine girişir. Devrim, kuma gömülmüştür, ama Amerikan tarihinde yeni bir olgudur: büyük kitlelerin çıkarına ve onların da katılımıyla bir) tarım devrimi yapılmış, yönetim kadrosunda -sıradan olmayan- bir değişikliğe gidilmiş; feodal oligarşi bir ölçüde yıkılmış ve yabancı çıkarların baskısına bir ölçüde direnilmiştir.

1929-30 Büyük Bunalımı, Cardenas başkan seçildiğinde reformlara yeni bir atılım getirir. Bir tür *New Deal* politikasına girişir Başkan; köylülere pek yakındır ve ülkenin derin yenileşme arzusunu ciddiye alır. Ulusal Devrimci Parti'nin sol kanadını canlandırır. Yönetimi altında Meksika'ya özgü bir Halk Cephesi örgütlenir ve mevcut parti de, komünistleri, sol liberalleri, çeşitli küçük örgütleri çevresinde toplayan Meksika Devrimci Partisini dönüşür. Toprakların dağıtımına yeniden ve görülmemiş bir hızla girişilir; 1940'ta, 774.000 kişiye 20 milyon hektar dağıtılmış bulunuyordu. Topraklar, yoksul yerlilere bireysel mülkiyet olarak verilir; ancak yönetim, bunları -modern biçimde donanmış- kooperatif çiftlikler haline getirmenin de aranışı içindedir, eski *hacienda*'nın yerini alıp dışarıya satış için ürün üretebilecek olanlar da sadece onlardır.

Başkan Cardenas, bizzat örnek olur, öne düşer.

"Meksika Meksikalılarındır" deyip ulusal kaynakları, bu arada yabancıların elindeki demiryolları ile petrol kumpanyalarını millileştirmeye gider. Kendisinden sonra gelenler geriye adımlar atsa da, ulusun katıldığı bir iktisadî kalkınma olmuştur; siyasal istikrar ve toprak reformunun sonucu olarak tarım üretiminde ilerlemeler, ulusal sermayeyi sanayileşmeye iter ve bu da yabancı sermayeyi çeker.

> *Devrim, sanatla toplumu bütünleştirmede örnek oluşturacak bir ulusal sanata da esin verir ki, yüzyılımızda belki tektir: Ressamlar, heykelciler, gravürcüler, halk kitleleriyle ilişki içinde çalışır, yerli geleneğe döner ve devrimin üstüne kurulduğu ideali işlerler yaptıklarıyla; halkı çarpan acıları, felaketleri dile getirirler. Zalim,*

sert, tumturaklı, ama her zaman soylu ve güçlü bir sanattır bu: Orozco'ların, Rivara'ların, Siqueiros'ların sanatı...

Ne var ki, bir işçi ve köylü demokrasisi ideali de giderek terk edilmiş görünür. İktidardaki parti, Meksika Devrimci Partisi, adı öyle olsa da aslında kentlerin orta sınıflarının organıdır, öyle olunca da gitgide büyük mülkiyet ve Katolik Kilisesi yararına yasalar kabul eder. Öte yandan, köylü toplulukların ortaklaşa mülkiyeti (*ejidos*) parçalanma eğilimi içindedir ve toprakları güçten düşüren tek tip tarım uygulanmaya başar, ayrıca dışardan girişimcilere kiralamalar uç verir. İşsizlik ve enflasyonun tehdidi çıka gelir: Tek çıkar yol, emekçilerin (*braceros*) Birleşik Devletler'e doğru -kitleler halinde-yollara düşmeleridir...

Peron'un Arjantin'i

Güney Amerika'nın başlıca iki devletinin, Arjantin ile Brezilya'nın sağladığı örnek ise, sarsıntı ve gerilemelere karşın, bir yarım yüzyıldan beri oluşan değişikliklerin derinliğini ve daha çaplı bir bağımsızlığa doğru yürüyüşü pek iyi gösteriyor.

Arjantin, İngiltere'ye iktisadi bakımdan bağımlı olduğu için, Büyük Bunalım'ın etkisini pek pahalıya öder; şunun farkına varır ki, Ottawa anlaşmaları, İngiliz pazarında, rakipleri Kanada ile Avustralya'yı ayrıcalıklı kılmaktadır. Sonraki yıllarda, tarımın öncülüğünü savunanlarla, daha ileri bir sanayileşmeyi ve daha renkli bir ekonomiyi savunanlar arasında bir iktidar mücadelesi olur. Savaş sırasında, spekülasyon ve kıtlık, fiyatları yükseltir ve hoşnutsuzluk artar; öyle olunca 4 Haziran 1943'te "Albaylar hareketi" hükümeti devirir. Geleneksel askeri bir darbe değildir bu; klasik tepki ile modern devrimci milliyetçilik karışımı bir şeydir; kapitalizm, liberalizm ve demokrasi düşmanlığı iç içedir. İçlerinden bir grup genç subay ağır basarak faşizmden kopya edilmiş bir rejim kurar: totaliter, özgürlük ve Yahudi düşmanı bir rejimdir söz konusu olan. Ne var ki, Birleşmiş Milletlerle girebilmek için çok partiliğe razı olur ve terör altında da olsa seçimleri yapar. Yeni rejimin zaferini Peron sağlar ve 1945'tebaşına geçer. Yaptığı reformlarla kitleler nezdinde büyük bir sevgi toplar: İşçi ücretlerini artırır, yiyecek fiyatlarına istikrar getirir, tarım işçilerine asgari ücret sağlar; yabancı sömürüsüne karşı

> *mücadele edebilecek, kent ve kırsaldaki sefalete son verecek bir o görülür; elinin altında başvuracağı fedakârları,* Descamisados *vardır, otoritesi güçlü ve tehdit edici gösterilerle sarsılır gibi olduğunda hemen müdahale ederler.*

Peron'un diktatörlüğü, hem kapitalizmi hem komünizmi reddeden bir "üçüncü yol" olarak sunar kendini. Kapitalist bireycilikten ve her biçimiyle kollektivizmden farklı bir "felsefe sistemi" olduğunu söyler. Aslında Mussolini'den, Salazar'dan, Codreanu'dan esinlenen -kendine özgü- **faşist bir öğreti**dir: İktisadî bağımsızlığa, sosyal adalete ve ulusal egemenliğe önem verir, ama korporatif devlet arkasında değildir ve sendikalara siyasal bir görev de tanımaz. Sendikaların başlarını hükümet seçer, işçi sınıfını sıkı sıkıya kuşatan bu kuruluşlara da, hükümet bol bol vaadeder, ama hiçbirini de tutmaz. Bütün faşist rejimler gibi, sınıf mücadelesine son vermek ve yerine birlikte çalışmayı koymak iddiasındadır; milliyetçiliğine gelince, ırk üstüne kuruludur.

Yeni bir Anayasa, 1949'da, yürütme iktidarını alabildiğine güçlendirir; çalışanların sosyal haklarını güvenceye bağlar ve "sosyal mülkiyet"in bireysel mülkiyetin yerini alacağını söyler. Peron'un eşi Evita Peron, "umudun kadını", yaşlılara, çocuklara, kadınlara yardım için bir örgüt kurar ve rejime büyük bir sevgi toplar yaptıklarıyla. **Rejimin paradoksu** şudur ki, kendisini ezilen sınıfların koruyucusu olarak sunsa ve onlarda bir sınıf bilinci uyandırsa, proletaryaya dayansa da, toplumun tutucu güçlerini, orduyu, polisi, ruhbanı da sağlamlaştırır; eski aileleri ise yansızlaştırmakla yetinir, topraklarını kamulaştırıp dağıtmaz.

Ekonomik yönden yaptıkları da önemlidir: Ülkeyi yabancının iktisadî vesayetinden kurtarmak için, güçlü bir ulusal sanayi kurmak gerekir. Bunun için de, ekonominin kilit noktalarını devletin eline veren güdümlü ve devletçi bir politika izler. Planlı ekonomiye gider: Ulusal üretimde ilerlemeler vardır, ne var ki, bir genel yavaşlama da kendini gösterir; kimi millileştirmeleri gerçekleştirse de, genişliğine bir planı uygulamada sermaye yetersizliğini hisseder ve sanayinin yayılışıyla tarımdaki durgunluk arasında bir dengesizlikle karşılaşır, sonucu da tarım üretiminde korkunç bir gerileme olur. Başka nedenlerin de etkisiyle, işsizlik, grevler, enflasyon çıkagelir. Öyle de olsa, 1951 seçimlerinde, 1946'da olduğundan çok daha fazla çoğunluk elde eder. İkinci beş yıllık plan (1953-1957), köklü bir

değişikliğe gider: Tarım ve hayvancılık ön plana çıkar, sanayileşme ılımlı bir ölçüdedir ve yabancı sermayeye ihtiyaç gösterir, Amerikan sermayesine davetiye çıkarılır. Ne var ki güçlükler muhalefeti de güçlendirmiştir. Toprak sahipleri, tacir ve orta sınıflar, üniversite öğrencileri ve ezilen aydınlar, Kilise, ordu ve özellikle de deniz kuvvetlerinin koalisyonu karşısında 1955 Eylül'ünde yıkılır Peron.

Birleşik Devletler'e karşı direnişi ve yine ona karşı Latin Amerika'nın şampiyonluğunu üstlenişi, Peron'a büyük bir saygınlık kazandırdı; sosyal klanda yaptıkları, Amerikan karşıtı bir siyasal ve ekonomik devrim çabaları büyük yankılar yaptı kıtada. Bolivya'da, Paraguay'da, Ekvator'da, Şili'de, ona bakıp harekete geçenler oldu: Hepsi de, Amerikan tekelleri karşısında bağımsız bir tavır takınır ve millileştirmeler arkasındadırlar ve Latin Amerika'da Amerika aleyhtarı bir dayanışma ruhu yaratmak isterler. Öyle olduğu içindir ki, Peron'un düşüşü, eski egemen sınıf ve partilerin yabancı çıkarlarla kol kola iktidara gelmesine yol açar.

Vargas'ın Brezilya'sı

Birleşik Devletler'le iktisadî bağları özellikle sıkı olan Brezilya'da, 1929 Amerikan sarsıntısının derin yankıları oldu. Böylece, 1930'da Vargas'ı iktidara taşıyan askerî ihtilal, geleneksel kadroların üstünlüğüne son verir ve orta sınıfların desteklediği yeni insanları iktidara getirir; ve milliyetçi ve reformcu Yeni Devlet'i (*Estado Novo*) yaratır. Vargas, faşist partinin yarattığı güçlükleri göğüsler, yerel direnişleri ve ayrılıkçı hareketi kırar ve 1937 Anayasasıyla iktidarını güçlendirir, 1945 yılına kadar da diktatör kalacaktır. İlk yaptığı, federal iktidarı güçlendirirken, sosyal reformlara da el atmak olur: Çalışma saatini sınırlandırarak, sosyal sigortalar kurarak, ücretli tatillerle, asgari ücretle ve iş istikrarı yaratarak, köylülerin, melezlerin, başka renkten insanların durumunu iyileştirir. Liberal aydınları karşısında bulur; özellikle de, iktidardan uzaklaştırdığı eski toplumun üyelerini, yani eski aileleri, toprak aristokrasisi ile eşrafı!

Bir ara iktidardan indirilirse de, 1950'de tekrar gelir iktidara ve 1954'te ölümüne değin orada kalır. Peron'un ideolojisi gibi, Vargas'ınki de, bir yandan komünizmle mücadele ederken, bir yandan da köylülerle işçiler yararına büyük çaba harcamaktır: O zamana değin görülmemiş çapta **sosyal yasalar** çıkarır; etkisi kentleri aşmasa da, bunlarla halk kitlelerini bağlar kendine; **sanayileşme politikası** da iş adamlarının sevgisini toplar.

Bir **oportünist diktatörlük**tür bu!

Pek ihtiyatlı olup sertliği en aza indirilmiştir, herkese gülücük dağıtır; çok partililik vardır, basın özgürlüğü yok ama konuşma özgürlüğü tamdır; eski faşist parti ile komünistleri koğuşturur, ama şefleri ile ilişkisini sürdürür. Savaş sırasında Mihver'e sempatisini gösterirken, Birleşik Devletler'in de bağlaşığıdır, İtalya'ya savaş için bir birlik yollar. Amerikan aleyhtarı Brezilya milliyetçiliğine sırtını dayarken, sanayisini geliştirmesi için Birleşik Devletler'in açtığı kredilerden bol bol yararlanır. 1945'te kamu sağlığını, yiyecek içecek üretimini, taşıt araçlarını ve enerjiyi planlar. İktidardan 1945'te uzaklaştırılıp da 1950'de oraya yeniden seçildiğinde, eskisinden çok daha cesur bir sosyal programla göreve başlar. Ancak biraz ileri gidip yabancı sermayeyi tehdit ettiğinde bir askeri darbeyle çekilmek zorunda kalır. Dramatik biçimde canına kıyması ve tumturaklı vasiyetnamesi, halk nezdinde saygınlığını ve partisinin şöhretini daha da artırır. Vargas'ın ve partisinin zaferi, dış kapitalizmin bağlaşığı eski yönetici sınıflara karşı, sol partiler de dahil olmak üzere, özellikle ulusal sanayinin gelişmesine, iç pazarın ve bütün ülkelerle ticaretin genişlemesine ilgi duyan güçlerin zaferidir.

Halk sınıflarının rolü ise desteklemektir henüz.

Peron'cu ve. Vargas'cı rejimler, ikircil bir anlama sahipler: bir yandan eski oligarşileri, özellikle toprak aristokrasisi ile büyük özel girişimin ayrıcalıklarına saygı duyarken, öte yandan halkın yaşam koşullarını yükseltmeye ve iktisadî bağımsızlığın şartı olan sanayileşmeyi hızlandırmaya çalışıyorlardı. Yapısal reformlara başvurmayı ve sermayenin gelirlerine dokunmayı reddederken de, yatırımları ve sosyal giderleri karşılamak için enflasyona başvurmak zorunda kalıyorlardı ister istemez; öyle olunca da, fiyatların yükselişini kışkırtıyor ve ticaret dengesini altüst ediyorlardı; böylece, Kuzey Amerikalı çıkarların desteklediği oligarşiler de, bu rejimleri kolaylıkla devirdiler.

KÜBA DEVRİMİ VE SONRASI

Fidel Castro'nun direnmecilerinin Batista'nın kanlı diktatörlüğüne karşı 1959 Ocak'ında kazandıkları zafer, Birleşik Devletler'le Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde, her iki gücü bir kuvvet denemesine götürerek,

uluslararası derin bir bunalıma yol açtı; dahası, kıtanın siyasal ve sosyal yaşamını köklü biçimde değiştirdi.

Aslında neydi Küba'da olup bitenler?

Küba, Birleşik Devletler'in **tam bir sömürge**şiydi. Güçlü Amerikan ortaklıkları, uçsuz bucaksız toprakların ve önemli fabrikaların sahipleri olarak, adanın tüm iktisadî yaşamını denetliyorlardı. Küba, Batista'nın düşüşüyle, kitlelerin yaşam düzeyini yükseltmek için bir dizi reforma girişti: Kiraları indirdi, latifundiaları tarım kooperatiflerine dönüştürdü, okuryazar olmamaya karşı savaş açtı, halk milislerini silahlandırdı. Toprak sahipleriyle iş adamlarının boykot ettiği, çok geçmeden de Birleşik Devletler'in iktisadî yaptırımlarıyla karşılaşan bu reformlar, 17 Mayıs 1959 tarihli tarım kanunu ile taçlandı. 1960'ta Birleşik Devletler, şeker alımının kotasını değiştirince uyuşmazlık patlak verir: Amerika, Kübalı göçmenlerden oluşan bir müdahale ordusu hazırlar ve Küba'ya gönderilen her türlü Amerikan mallarına ambargo koyar; Küba da, şeker, yemiş ve bitkisel elyaf satımı için Sovyetler Birliği ile anlaşır, ayrıca Sovyetler kredi açar adaya. Dahası var: Rejim, Amerikan şirketlerine (şeker, petrol rafinerileri, elektrik santralları, telefonlar...) el koyar, bankaları millileştirir, Sovyet blokunun siyasal çizgisini kabul eder. Gitgide daha radikalleşen bir dizi önlem ve tavır karşılıklı olarak birbirini izler ve 1961 Ocak'ında da diplomatik ilişkilerin kesilmesine varır; Amerikan makamlarının örgütlediği, Domuzlar Körfezi'nde bir göçmenler çıkarması girişimi her şeye tüy diker.

Küba'da devrim olmuştur ve meyvalarını verecektir.

Tarım sorunu

Küba devriminin başarısı, Birleşik Devletler'in Fidel Castro'nun reformlarına karşı çıkmaktaki başarısızlığı, bağımlılar dünyasında sonsuz bir umuda yol açar, ona öykünme arzusu uyandırır. Diktatörlüğün ordusuna karşı zafer, köylülerin desteğiyle kazanılmıştı; bu da bir örnek olur, Güney Amerika'nın çeşitli ülkelerinde, toprak işgalleri, karışıklıklar baş gösterir. İletişim araçları, radyosu ve gazetesiyle, bu tarım dünyasını tüm dünyayla ilişkiye geçirir, onu ihtiyaçları ve gücü konusunda bilinçlendirir.

Hükümetler de, devrim salgınını önlemek üzere önlemlere koyulurlar hemen. Böylece, Küba örneğinin ilk sonucu şudur: Her türlü köklü değişikliğin anahtarı olan **toprak reformunun ivediliği**ne duyarlı kılmaktır kamuoyunu. Nüfus artışı öylesinedir ki, üretim onun hızını izleyemez

haldedir; köylerden kentlere kitlesel göç ekonominin dengesini gitgide bozmaktadır. Buradan kalkarak, geleneksel otoritelerin tarım kesimindeki halk üzerinde mutlak iktidarına son vermelidir: Onların sürdürdükleri *latifundia* sistemi, tarımda üretimle sanayi kesiminin gelişmesini engellemekte; nüfusun önemli bir bölümünü pazarın dışında yaşatmaktadır. Ekilebilir çoğu toprağı tarımdan alıkoyarken yığınla köylü işsiz güçsüzdür; ve Latin Amerika, 1939'dakinden de az üretmektedir toprakta.

Bunun sonucu olarak, 1959-1962 yılları, Latin Amerika'da toprak kanunlarının art arda çıkarıldığı bir dönemdir. Bu yasalar, hemen her yerde, toprak sahiplerinin umutsuz direnişi ile karşılaşır; dahası, kimi yerde reform aleyhinde askerî darbelere bile yol açar. Ne var ki, sadece dört ülkede, ciddi bir tarım reformu gerçekleşir ya da iyi bir yoldadır: Meksika'da, Bolivya'da, Venezuela'da, son olarak Küba'da böyledir. Küba'da -1959 Haziran'ında- olan da en tam biçimiyledir: 400 hektarın üstünde olan topraklar topraksız köylüler arasında dağıtılır; köylüler kooperatifler halinde örgütlenir ve onlar da 1962'de devlet çiftliklerine dönüşürler; tümü, toprakların yüzde 80'ini oluşturmaktadır.

Birleşik Devletler'in politikası. Liberalizmin başarısızlığı

Başkan yardımcısı Nixon'un Güney Amerika yolculuğu sırasındaki gösterilerin ortaya koyduğu gibi, Birleşik Devletler'in uğradığı korkunç itibar kırıklığı, Castro'nun rejimini yıkmak için harcadığı çabaların boşa gitmesi, Birleşik Devletleri **birbirine zıt iki tepki**ye götürdü.

İlk tepki, Latin Amerika ekonomilerine yardım amacıyla, kesenin ağzını alabildiğine açma biçiminde oldu: 1960'larda başlayan bu politika, yardım edilen ülkeye kimi yükümlülükler de içeriyordu; yaşam düzeyi yükseltilirken, bir toprak reformu yapılacak, ulusal gelir hakça dağıtılacak, sanayileşme hızlandırılacaktı, vb. Ne var ki, bu mali yardım pek hayata geçirilemediği gibi, başarısızlık Güney Amerika devletlerinin alabildiğine hoşnutsuzluğuna yol açtı. Öte yandan, alınan sonuçların zayıflığı, Birleşik Devletler için de hayal kırıcı oldu.

Arkasından, iri sopa (*big stick*) politikası geldi: En ılımlı liberal reformculara karşı "Marksizm", "komünizm" suçlamalarına gidilirken, Küba ablukası şiddetlendirildi; dahası, on paralık saygınlığı olmayan diktatörlere yardım eli uzatıldı, eylemlerine ortaklık edildi; Haiti'ye kan kusturan François Duvallier için yapılanlar bunlara bir örnektir.

Aslında, Amerikan mali çıkarlarına bağlı diktatörlüklere karşı yönelmiş ulusal bağımsızlık hareketi, bir on yılda, hemen hemen her yanda, seçim ve çok partililiğe dayanan bir biçimsel demokrasiyi yaygınlaştırmıştı. Öyle olduğu içindir ki, örneğin) Brezilya'da, Vargas'ın ölümünden (1955) sonra, İşçi Partisinin, başkanı Juscelino Kubitschek, ülkeye başkan seçilebilmişti.

Ne var ki, bu liberal zaferlerin çoğu geçici oldu: Çünkü bin ülkelerde çarpık bir ekonomi yürürlükteydi; kimi modern kesimlerle köhnemiş yapılar yan yana idi; üretkenlik zayıf olduğu gibi, ulusal sermaye yatırım yerine gayrimenkul spekülasyonuna yöneliyordu. Böylece, bir bunalım patlak verdiğinde, liberal hükümetler eli böğründe kalıyordu. Ayrıca, zorunlu yapısal reformlara girişmekte de yeteneksizlikleri ortaya çıktı. Öyle olunca da, klasik süreç her yanda tekrarlanıyordu: Mali bunalım, paranın değerinden düşmesi, yaşam pahalılığı, işsizlik, devalüasyon; çare olarak da, millileştirme politikasından dönüş ve yabancı sermayeyi çekmek için ödün vermek...

Hayal kırıklığı içine düşen aydınların bu güçsüzlüğü, bu yapacağını yapamama duygusu, sonunda şuraya götürür onları: İçine girdikleri kısır döngüyü kırmak amacıyla, özel mülkiyete karşı çıkmadan ve ulusal kapitalizmin kadrolarıyla bozuşmadan, neredeyse feodal bir mülkiyet rejimine ve yabancı sermayenin mutlak iktidarına son verecek önlemlere girişeceklerdir. Örneğin Bolivya'da ve Venezuela'da bu yapılacaktır.

1968'de kıtanın durumu

1960'tan beri durum pek değişmiştir. O tarihte dört diktatörlük bulunuyordu: Paraguay, Nikaragua, Dominik Cumhuriyeti, Haiti. 1961'den beri, askerî ihtilaller -az çok başarılı biçimde- sıraya girerler: 1965'ten 1968'e kadar 19 askerî ihtilal görüyoruz; ikisi Peru'da olmak üzere, Ekvator'da, Guatemala'da, San Salvador'da, Arjantin'de, Brezilya'da, Bolivya'da, Dominik Cumhuriyeti'nde, Panama'dadır bu hareketlenişler.

Aslında, reformlar kuma gömülmüştür.

> *Şili'de bile olan odur: Eduardo Frei, Hıristiyan Demokrat Parti'nin başında olarak, 1965'te Başkan seçilip iktidara gelir. Partinin programında, işçilerin işletmenin yönetimine katılması ve toprak reformu vardır; Frei, "Özgürlük İçinde. Devrim" yapmak ister, öyle olunca da, Güney Amerika'nın -binbir oyununun oynandığı- parlamenter oyunun kurallarına boyun eğer. Amerikan bakır*

kumpanyalarının güçlü kartelinden -millileştirme tehdidiyle- büyük ödünler elde etse; Küba ablukasına karşı tavır koysa ve Sovyetler Birliği, Polonya ve Çekoslovakya ile ilişkiler kursa, bir Latin Amerika ortak pazarı yaratma yolunda adımlar atsa da, Kongre'de Senato'nun, Şilili iş adamlarının, uluslararası tröstlerin, dahası bizzat Hıristiyan Demokrat Partisi'nin sol kanadının azgın muhalefetiyle karşılaşır: Bu kanat, hükümetin vaadettiği yapısal reformların lagarlığından hayal kırıklığına düşmüştür, o kadar ki her türlü reformun anahtarı durumundaki toprak reformuna bile sekiz yıldan beri el atılmamıştır. 1970'te yerine, Halk Eylem Cephesi'nin adayı Salvador Ailende seçilir: Millileştirmelere, toprak reformuna ağırlık veren bir sosyalist rejim kurmaya girişir. Ne var ki, ağır siyasal ve ekonomik güçlüklerle, bu arada Birleşik Devletler'in düşmanlığıyla karşılaşır. General Pinochet'nin yönettiği bir askeri hükümet darbesi sırasında, 11 Eylül 1973'te canına kıyar.

Bütün kıtada, iktisadî durum gitgide kötüleşir; özellikle nüfus artışı ve işsiz köylü kitlelerinin gecekondularda yığışmaları yaşam koşullarını daha da cehenneme çevirir.

Amerikan propagandasının abarttığı Castro örneği ve komünizm tehlikesi, kıtanın yaşamında yeni etkenlerdir ve **düzenin yıkılacağı korkusu**nun işlenmesine yol açar; reformcularla komünistleri bir ve aynı şeyler olarak görme eğilimi güçlenir, özellikle orduda görüş böyledir ve Birleşik Devletler'e karşı düşmanlık hafifler. Askerî görevliler alıp verme, Amerikan eğiticilerinin yönettiği kamplarda kontrgerilla talimleri, her iki tarafın subaylarında dayanışmaya yol açar ve böylece, iktisadî alanda zaten ezici durumda olan Kuzey'in siyasal etkisi kolaylaşır.

Öte yandan, reformlar, özellikle de en temel nitelikteki **toprak reformu için mücadele**, oligarşinin çıkarlarına, bu arada sosyal yasalardan tek yararlanır durumdaki kent ücretlilerinin kayıtsızlığına çarpar. Günden güne bozulan durumu düzeltme umudu adına dar formüllere gelip sığınır ihsanlar. Bir Güney Amerika ortak pazarı yaratma da umutlar arasındadır: Brezilya ile Arjantin'in -gelecekte tehlikeli olabilecek-milliyetçi eğilimlerine karşın, çoğu Latin Amerika ülkelerinin 1967'den beri yürüttükleri böylesi bir girişim başarıya ulaşsa bile, üretimdekinden çok daha yüksek bir hızla artan nüfusu nasıl besleyebilecektir? Ya çoğu devletin

dışsatımlardan elde ettiklerinin yüzde 20’sini, 30’unu yutan dış borçlardaki artışa nasıl çare bulunacaktır?

Reformculuk çıkmaza girmiştir; sol partiler güçsüz ve bölünmüşlerdir ve böylece iktidarı yasal olarak alabilecek durumda değildirler. Barışçı reform yolunun da yasaklandığı bir ortamda, ne kalıyordu geriye? Castro’nun aşıladığı umut mu? Yoksa onun rakiplerinin başvurdukları gerilla mücadelesi mi?

Hangisi? Yoksa hiçbirisi mi?

BÖLÜM III
GÜNEY VE GÜNEYDOĞU ASYA

Dünyanın bu bölgesinde, bağımlı halkların ulusal hareketleri amaçlarına çabucak ulaşırlar. İran'ın sınırlarından Yeni Gine'ye kadar yayılan bu uçsuz bucaksız bölge, savaş sonrasında **en derin değişikliğe** uğrayan coğrafya parçasıdır kuşkusuz. 1947'de Hindistan'ın -İngiltere'ce tanınan- bağımsızlığı, arkasından Çin'in bağımsızlığı, çağdaş dünya tarihinin temel olaylarıdır. Öyledirler, çünkü uluslararası ilişkilerin dengesinde köklü bir değişikliğe ve eski dünya sisteminde kesin bir zayıflayışa tanıklık ederler: Asya'nın denetimi, Avrupa'nın ve Birleşik Devletler'in denetiminden çıkmıştır artık. Daha önce bağımsızlığını kazanmış olan Tayland bir yana, İngiltere'nin, Hollanda'nın ve Fransa'nın sömürgesi olan bütün ülkeler, siyasal bağımsızlıklarını elde ederler ve iktisadi bağımsızlığı da ekleyerek kesin bir niteliğe büründürürler onu.

HİNDİSTAN

Hindistan, korkunç sosyal koşullar içinde, büyük çabalar ve ağır özveriler pahasına kazandı bağımsızlığını.

Ulusal hareket

1914'te, ulusal hareket, 1885'te İngiliz hükümetinin rızasıyla -"düzen yanlıları"nı "aşırı uçlar"dan ayırmak amacıyla- kurulmuş **Kongre Partisi**'nce yönlendirilmişti. O tarihe değin, sadece siyasal hedeflere yöneliktir programı; savaş sonrasında halk kitleleri sahneye çıkınca, yabancı ile -devrimci eylemleri gitgide kaygılandırıcı hale gelen- Hintli kitleler arasında sallanamazdı artık.

Ne var ki, savaşla beraber durum, "şiddet karşıtlığı"nın havarisi Mahatma Gandhi'nin çelişmeli kişiliği yüzünden karmaşıktır hâlâ.

> *Gandhi'nin ideali aslında ahlaka dönüktür: Bilinçlerde bir reform ister; basit ve ataerkil bir yaşam arzular; toprağa ve eski Hint uygarlığına dönüşün arkasındadır; yün, çıkrıkta eğrilecek, elde dokunacaktır; İngilizli ya da İngilizsiz, pek farketmez, çünkü ona göre Hindistan'ın kurtuluşu, siyasal değil manevi bir değişikliğin eseri olacaktır. Öyle olunca da anayasal ve sosyal reformlara kayıtsızdır.*

> Swaraj *(özerklik),* Satyagraha*, yani etkin, ama her türlü şiddetten uzak bir direnişle elde edilecektir. Ermiş kişiliği, çileci yaşamı, alçakgönüllülüğü, yoksulluğu baştacı etmesi, eşi görülmemiş bir saygınlık sağlamıştır kendisine; ancak bütün bunlar, gerici ve ütopyacı yanını da gözlerden saklar uzun süre. Durgun bir ekonomide zanaatçılık vaazı çekilir, ama çelişmeler içinde çırpınan bir toplumda? Ulusal bağımsızlığı isterken iktisadî sorunlara yüz buruşturmak; köylülerle işçilerin korkunç sefaletine çare ararken toprak ağalarını (*zamindari*) savunup sendikalara karşı çıkmak nasıl olur?*

Toprak sahiplerinden gelen ilerici öğeleri, yeni sanayi burjuvazisini, hali vakti yerinde aydınları çatısı altında toplayan Kongre Partisi, önce bütün Hindistan adına bir temsil ister; arkasından da cesaretini toplayıp **ulusal kurumlarda özerkliği** öne sürer ve iktisadi bağımsızlık arkasındaki *swadeshi* hareketini destekler. Birinci Dünya Savaşı ve evrensel devrimci dalganın uç vermesi iledir ki kitlelere ulaşır ve küçük burjuvazi partiye girmeye başlar. Savaş, mali yükümlülükleri ağırlaştırmış, fiyatları yükseltmiş, yaşamı daha güçleştirmiştir ve korkunç bir enfluenza salgını da -belki- bir 14 milyon Hintliyi öldürmüştür; Pencab'da ayaklanmalar vardır ve Tilak, Annie Besant'ın yardımıyla, 1916'da *Ligue of Home Rule*'u kurar;
5 aynı yıl toplanan Luknow Kongresi, 1907'den beri birbirinden ayrı duran "aşırılar"la "ılımlılar"la birleştirir ve 1905'te kurulan 4 Müslüman Birliği ile bağlaşıklık kurar. Bu toparlanış, İmparatorluğun içinde özerklik doğrultusunda pir reformlar planına varır. 1917'de Sovyet Devrimi patladığında, İngiliz hükümeti, "Britanya İmparatorluğu'nun tamamlayıcı parçası olan Hindistan'ın sorumlu hükümetini yaratmak amacıyla, *self government* yönünde kurumları gitgide geliştirme"yi vaadeder alelacele. Ancak, 1920'dedir ki, **iki başlı bir rejim** kurulur: Yetkiler, bir merkezi yönetimle, genel yönetimler arasında bölüşülür; sadece sağlık, tarım ve eğitim bu sonunculara bırakılır. Merkezi yönetim, bir kral naibi ile yürütme kuruluna ve iki meclise verilmiştir. 20 eyaletten her birinin de kendi hükümeti vardır. Kral naibi ile yönetenler yalnız Britanya hükümetine karşı sorumludurlar ve meclislerin eylemlerine karşı da veto hakkına sahiptirler.

Self government'ten pek uzak olsa da, Hindistan, 1920-1935 yıllarını bu rejim altında yaşar. Bu arada, ılımlı burjuvazinin İngiltere'ye yanaşmasıyla ulusal muhalefet de bölünür. Öyle de olsa, Kongre, zor koşullara karşın,

daha derinliğine reformları istemeyi sürdürür. Bu arada Gandhi, edilgin direnişi askıya alır ve “şiddetsiz işbirliğinden uzak durma”yı ilan eder. Her şey boykota uğrar. 1922’de 30.000 Hintli siyasal nedenlerle hapistedir. Gandhi daha da geriler, sivil itaatsizliğe son verir, kendisi de altı yıl hapse mahkûm edilmiştir. Hareket, moral kırıklığı içindedir, Kongre Partisi’nin üye sayısı 200.000’e düşer. Hükümet, bütün bunlardan yararlanıp verdiği kimi ödünleri geri alır.

Ama bıçak da kemiğe dayanmıştır.

Swaraj değil, **tam bağımsızlığa** karar verilir. Gandhi’nin etkisiyle görüşmeler yapılır; 1929’da, Kongre’nin şefleri, hükümete, Hindistan’ın dominyona dönüştürülmesi karşılığında işbirliği öneren *Delhi Manifesto* sunulur, ama reddedilir; 1929’un sonlarında bağımsızlık ilan edilir ve 26 Ocak 1930’da bütün Hindistan onun ilk gününü kutlar.

Böylece, başlarda orta sınıftan bir avuç aydınla sınırlı ulusal hareket, imparatorluk çerçevesi içinde kalan reformlar isterken; bir yarım yüzyılda tam bağımsızlığı isteyen bir kitle hareketine bürünmüştür ve Britanya İmparatorluğu’ndan ayrılmanın arkasındadır artık.

İngiltere’nin yapacağı tek şey kalmıştır: Kongre Partisi’nin içindeki tutucuların duraksamalarına tutunmak, yarattığı büyük toprak sahipleri sınıfı ile, yığınla yerli devletin başındaki prenslere oynamak! Ama halkın yüzde 24’ünden az bir bölümünü içine alan Müslüman azınlığa, özellikle buna dayanır İngiliz emperyalizmi. Bütün içinde daha az bilgili, daha az zengin, iktisadî ve fikri açıdan daha az ileri olan Müslümanlar, Hindu dininin bağnaz çoğunluğundan korkar; Müslüman Birliği çevresinde gruplaşılmıştır ve farklı bir temsilden yararlanırlar. İşte bu dinsel zıtlık ve siyasal rekabettir ki, 1947’de **bölünme**ye yol açacaktır.

Hint toplumu

Bütün olarak, **korkunç bir yoksulluğun** içindedir Hint toplumu. Nüfusundaki hızlı ve aşırı çoğalmanın elbette payı var bunda. Ancak, tam bir sanayi gelişmesi içindeki bir ülkede felakete yol açmayacak bir çoğalış, tarımsal üretimi durağan ve sanayisi dışardan yiyecek maddeleri getirtmeye olanak sağlayacak bir fazlalık üretmeyen bir toplumda felaket doğurucudur. Hindistan, yaşam şansının en düşük olduğu ülkelerden biridir: 1911’de yaşam ortalaması 23, 1931’de 27, 1955’te 32’dir erkekler için.

Halkın asıl büyük kitlesi **köylü**dür. Onların sefaleti, bir bölümüyle, İngilizlerin XVIII. yüzyılda yaptıkları reformun sonucudur: Bununla, Hint

geleneğine yabancı bir anlayış getirilmiş; bireysel mülkiyet sokulmuş, toprağı satma ve ipotek etme hakkı tanınmıştır. Ürünle oranlı kralî verginin yerini de parayla ödenen sabit vergi almış ve vergi kesenekçileri (*zamindari*) toprak sahibi olabilmişlerdir; köylüler de geçici ortakçılar olup çıkmışlardır. Böylece İngilizler, egemenliklerinin en güvenilir dayanağı olan bir büyük toprak sahipleri sınıfı yaratmışlardır; para ekonomisine geçiş de tefecilerin servetine yol açmıştır. Alacaklının alacağı, devletin vergisi, toprak sahibinin rantı, yani gelirinin üçte ikisini alıp götüren bu üç ağırlık altında ezilen köylüye de, toprağını satmaktan ya da göç etmekten başka yol kalmamıştır. Toprağa zenginler konarken, Avrupa'dan gelen mallar da tarımda -rahatça rekabet edebildiği- zanaatçılığı çökertir. Bunun sonucu da tarımda bunalım, gerileme ve işsizlik demektir

Sanayideki nüfus da böylesi kötü bir durumdadır: Çalışanlar, etkin halkın içinde devede kulaktır; türdeş olmadığı gibi bir ayağı köydedir; istikrarsızdır; düzenli ve hızlı iş alışkanlığı yoktur, verimsizdir, çünkü sefaletten dolayı kansızdır. En kötü koşullar içinde yaşar. Ücretler alabildiğine düşüktür. İşçi bilinci pek azdır. 1918'i izleyen yıllarda, sendikacılık ve sosyal hareketlilik başlayacaktır; sosyalist, komünist düşünceler uç verecektir, 1926'da da ilk işçi ve köylü partisi kurulacaktır. Çin'de olduğu gibi, Hindistan'da da, işçi hareketi, yabancı egemenliğine karşı ulusal hareketin başını çeker.

Bağımsızlık ve Hindistan'ın bölünmesi

Savaş, hoşnutsuz ve 1935 tarihli yeni federal anayasaya karşı bir Hindistan bulur. 1939'da kral naibi, ülkenin temsilcilerine danışmadan Hindistan'ı savaşa soktuğunda, bütün bakanlar istifa ederler ve Kongre Partisi savaşa katılmaktan çekinir. Yenilgilere de uğrasa, İngiliz hükümeti her türlü bağımsızlık vaadini reddettiği gibi tüm muhalefeti tepeler, ulusal hareketin başını çekenleri (Gandhi, Nehru, Patel...) tutuklar. O sırada, milliyetçi şeflerden biri ve Kongre. Partisi'nde de Gandhi'nin hasmı, Subhas Şandra Bos, "Özgür Hindistan" (*Azad Hind*) hareketini kurar ve herkesi İngilizlere karşı ayaklanmaya çağırırken, bir ulusal ordu da toplar.

1945'te İngiliz yönetimi Mısır'da, Filistin'de, Malezya'da ve Hindistan'da büyük güçlüklerle yüzyüzedir: Orada grevler, halk ayaklanmaları, orduda başkaldırılar birbirini izler; memurların direnişi de işin içine girince, otorite uygulanmaz olur. Derin iktisadî sorunları da vardır İngiltere'nin. Böylece, 1945'te Kongre Partisi ve Müslüman Birliği ile bir

yakınlaşma olur; iktidar onlara devredilecektir. Yeni İşçi Partisi hükümeti de görüşmeleri hızlandırır ve 1947 Temmuz'unda, bağımsız Hindistan, **iki bağımsız devlete** bölünür; çok geçmeden, İrlanda'nın iki parçası gibi, birbirinin hasmı kesilecek bu iki devlet arasında İngiltere hakem rolü oynamayı deneyecektir.

Bölünme, dinsel nedenlerle olmuştu. Ancak kimi bölgelerde Müslüman ve Hindu halk öylesine içiçe geçmişti ki, birbirinden ayırmak imkânsızdı. 1941 istatistiklerine göre, Müslümanların yüzde 75'i Pakistan'da idi; Hint Birliği ise, 280 milyon Hindu'nun dışında 35 milyon Müslüman içeriyordu. Bunun sonucu karşılıklı **korkunç bir boğazlaşma** oldu; yüz binlerce insan öldürüldü; bir o kadarı da göçe zorlandı. Gandhi de kurbanlar arasındaydı; kendisini hançerleyen Hindu, Müslümanlar karşısında fazla uzlaşmacı olmakla suçlamıştı onu!

Pakistan'ın sosyal ve siyasal yapısı

Başlarda birbirinden 1.800 kilometre uzaklıkta iki bölgeden oluşan Pakistan, en büyük İslam ülkesidir. Yüzeyinin sadece yüzde 37'si ekilebilir durumdadır; onun da üçte biri sulanabilir haldedir. Yeni devlet, buğday, kenevir, pamuk ve derice zengindir; ancak Hindistan'dan farklı olarak, yiyecek maddesi yönünden yetersizdir. Nüfusunun büyük bölümü tarıma bağlıdır ve sefalet içindedir. Batı Pakistan'a oranla, sonra ayrılıp Bangladeş adını alacak olan Doğu Pakistan daha da feci durumdadır. Eyaletlere göre toprağın yüzde 60 ila 8O'i büyük toprak sahiplerinindir (*zamindari*); köylülerin büyük çoğunluğu ise, kiracı. ya da ortakçı haldedir, ürettiğinden verir, ayrıca yasal olmayan borçları (*abwab*) vardır. 1946'da Müslüman Birliği'nin programında yazılı toprak reformu, Birliğin kurmayını oluşturan büyük toprak sahiplerinin korkunç direnişiyle karşılaşmıştır.

Durumu, sanayileşme düzeltebilir; ancak ağır sanayi için gerekli temeller eksiktir, olan da başta dokumacılık ve dericiliktir. Toprak sorununu çözmek, ya büyük toprak sahiplerini ortadan kaldıracak radikal bir reformla mümkündür, ya da mali araçlarla ki, devletin elinde de o yoktur. Böylece, ortadaki siyasal bir sorundur aslında; çünkü sosyal ve iktisadî yapı, birinin ya da ötekinin kabulünü engellemektedir.

Bölünme sırasındaki dinsel çatışmanın yankılarından yararlanan ulema takımı, ilkeleri İslamdan gelen **dine dayalı bir devlet**in kuruluşunu sağlamıştır; Müslüman olmayanlar yönetici makamlardan uzaklaştırılmalı, kadın ise siyasal yaşamın dışında bırakılmalıdır. Böylece, 1956 Anayasası;

her yönüyle bir Müslüman devlet kurar. Öyle de olsa, modernistler, siyasal kurumların İngiltere'dekine benzer olmasını sağlamışlardır: Genel oyla seçilen bir Parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet olacaktır; ne var ki, bu modern çerçeve, büyük toprak sahiplerinin neredeyse mutlak egemenliğini pek gizleyemez durumdadır. Sosyal bunalım yığınla muhalefet partisine yol açmıştır, ama *zamindar* kendi yöresinde mutlak egemenliği altındaki cahil köylülerce üst üste seçilir durur. Böylece Pakistan'da demokrasinin sadece dekoru vardır; demokratik öğeler ise, istedikleri reformları ya da duygularını açıklamayı iki yolla sağlarlar: Ya ayaklanarak, ya da suikaste girişerek!

> *Yönetici kadrodan başlayarak genel kokuşmanın doğurduğu siyasal ve iktisadî istikrarsızlık, kitlelerin korkunç sefaleti, Mısır'da olduğu gibi, 1958'de ordunun darbesine yol açar: Başındaki General Eyüp Han, partileri kapatır, sıkıyönetim ilan eder, anayasayı kaldırır, basına "disiplin" getirirken, büyük toprakları parçalamaya yönelik bir toprak kanunu çıkarır; ne var ki, bir küçük ve orta köylü sınıfı yaratılır, ama kiracı ve ortakçılar bir şey elde edemezler. Öyle de olsa, rejimin bilançosu olumsuz değildir: 1959'da -dirençle karşılaşan- bir toprak kanunu çıkarmış, kadının haklarını belirleyen bir Aile Yasası ilan etmiş, mollalar dirense de doğumların denetimini yüreklendirmiştir. Bir iktisadî, giderek sanayisel gelişme vardır; ama yoksulluk ve cehalet sökülüp atılamamıştır.*
>
> *Anayasal reforma gelince, sonuçta tam bir fiyaskodur.*

Hint Birliği'nin sorunları

Eski yüzölçümünün yüzde 81'ini kapsayan bağımsız Hindistan, 1950'de 369 milyon, 1967'de de 500 milyondur ve o da esas olarak bir **tarım toplumu**dur. Halkın yüzde 80'i topraktan kazanır ekmeğini. Büyük çoğunluğu okuryazar olmayan ve sürekli kıtlık tehdidiyle yaşayan köylünün, Pakistan'da olduğu gibi, sömürücüleri, yani büyük toprak sahipleri (*zamindar*) ve tefecileri vardır. 1951'de kabul edilen bir toprak reformu, sınırlıdır ve ağır aksak yürür.

İşçi sınıfı, savaş dolayısıyla büyük bir gelişme içine girmiştir. Hindistan, Güneydoğu Asya ve Ortadoğu'da cirit atan İngiliz ordularının kışlası ve silah deposudur; öyle olunca, ekonomisi de, silah ve bu arada küçük gemi sanayisinden etkilenir. Her yıl artan sayıda mevsimlik işçi büyük kentlere

akar durur. Kentlerde sefil bir yaşamı sürdürürler ve çoğu sokakta yaşamaya mahkûmdur. Kentleri kuşatan ise, gecekondu dünyasıdır. Hepsi de kötü bir beslenme içindedir.

Bölünmenin ertesinde Hint ekonomisi, sanayinin her alanında büyük bir düşüşe uğrar; fiyatlar ise gitgide yükselir. En başta, korkunç bir hızla artan -yılda 13 milyon!- halkı, tahıl artışı o hızla olmadığı için beslemek bir dev sorun olup çıkar. Bir coğrafyacının deyimiyle, “topraklar daha verimli, kadınlar ise daha az verimli olmak gerekir” denir.

1951’de ekonomi **beş yıllık plana** bağlanır. Taşımacılık, tarım, sanayileşme bir değişim ve atılım içine sokulur. Sonuçlar doyurucudur; en azından kıtlık tehdidi savuşturulmuş olur. İkinci Plan (1956-1961), daha cesur adımlar atar: Ağır sanayiye, madenciliğe ve taşımacılığa öncelik tanınır; tüketim malları ve tarım ise savsaklanır. Bir bölümü Colombo Pîanı’nca sağlanan temel yatırımların önemi, kamu kesiminin gelişmesini ve özel kesime oranla üstünlük kazanmasını dayatır; revaçta olan iyi-kötü devlet kapitalizmidir. Öyle de olsa, İngiliz ve Amerikan yabancı sermayesi, yerli Hint ortaklıkları aracılığıyla, büyük boyutlardadır. 1950-1951’den başlayarak da, Birleşik Devletler Hint pazarında baş alıcı olur. Böylece, ilk iki plan, bütünüyle gerçekleşmese de olumlu sonuçlar vermiştir. 3. ve 4. planlar (1961-1970), daha ileri hedefleri gözüne kestirse de, Pakistan ve Çin’le savaş, kötü iklim koşulları ve durmadan artan nüfus yüzünden, çetinlikler içinde yürürler.

Hind’in değişmezliği. Sosyal huzursuzluk

Hindistan’da yönetim, yüksek Hint burjuvazisinin temsilcisi **Kongre Partisi**’nin elindedir. Arupalılaşmış Hindulardan oluşan parti, eski idare mekanizmasını, hatta İngiliz rejiminin bürokrasisini, mahkemelerini, polisini muhafaza etmişti; iktisadî ve sosyal politikası, İngilizlerin izlediklerinden az farklıdır: Büyük mülkiyet ve dev yatırımlar korunmuş ve vaadedilen, yabancı sermayenin nüfuzunu daha da kırabilecek olan kilit-sanayilerin millileştirilmesi ertelenmiştir; eski prensler, önemli makamlara atanmışlardır; basın ve sendikalar üzerindeki baskı, 1947 öncesindeki kadar serttir; hapishaneler, eskisinden de fazla olarak, siyasal suçlularla, yani komünistler, sosyalistler, sendikacılarla tıka basa doludur.

Neyle açıklanabilir Hind’in bu değişmezliği?

İktisadî ve sosyal gelişmenin önünde en ciddi engel halindeki bu **değişmezlik**, modern anlayışlarla Hindistan’ın felsefi ve dinsel anlayışları

arasındaki zıtlıkla açıklanabilir. Ciddi gözlemciler, kastlar ve onların ideolojisinin sürekliliği ve her yere burnunu sokması üzerinde ısrar ederler. Gerçekten kastlar, ortadan kalkmak şöyle dursun, güçlenmişlerdir ve baskı gruplarına dönüşerek seçimlerde ve idarede büyük yer tutarlar; "Hint fakirinin şaşırtıcı uyuşukluğu, zengin Hintlinin dehşet verici duygusuzluğu, Hint politikacısının rüşvetçiliği ve planlamacılarının mutlak yetersizliği"nin altı çizilir. Gelenekler ve hareketsizlik, **modern yasalar**ın uygulanmasını güçleştirir: Bu yasalar, laik bir tavır takındığı, boşanma hakkı tanıyıp çok evliliği yasaklayarak kadına bağımsızlık tanıdığı, kız çocuklarına miras hakkı verdiği, klinikler açarak, *family planning* merkezleri kurarak doğum denetimini kolaylaştırdığı... için pek önemlidirler; ve karşılaştıkları ilgisizlik de, o ölçüde tehlikeli olur.

Sosyal ve ekonomik alanda da durum aynıdır.

Ne var ki, toplumsal ve kültürel **çelişmeler** dayatır.

> *Alabildiğine eşitsizlik -halkın yüzde 2'si, gelirin yüzde 30'sine sahiptir!- ve sefaletin artması, derin bir huzursuzluğa yol açar. Halk güçlükle beslenmektedir; yetersiz beslenme, onun sonucu olan hastalıklar, ölüm oranını korkunç ölçüde artırır. Öyle olunca da, huzursuzluk gitgide gözle görülür olur. 1942'de, 1946'da ve 1947'de, Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde korkunç köylü ayaklanmaları patlak verir. Köylünün atasözlerine geçen sabrı kaybolur, sefaletini artık karmasına değil, başkaldırdığı sosyal düzenin adaletsizliğine bağlar. Polisin sert ve kanlı bastırmasına karşın, köylüler direnirler; 1947'de, Hint tarihinde görülmemiş biçimde, Haydarabad'ın Telengana bölgesinde, ilk silahlı ve örgütlü köylü ayaklanması olur: Danimarka büyüklüğünde bir yerde, 2.000'den fazla köy, bir tür köylü yönetim örgütlerler; köy komiteleri, ortak silolar kurulur, topraklar bölüşülür, borçlar silinir ve faiz oranı yüzde 6 olarak saptanır. Ayaklanma ancak 1951'de bastırılır. İşçi sınıfında grevler gitgide artar; sendikalar ve üye sayıları da çoğalır. Muhalefet partileri, sosyalisti ve komünisti ile, Hindistan çapında etkindir. 1951-1952 seçimlerinde, Gandhi ile Nehru'nun -1947'den beri iktidarda olan- partisi, büyük başarı kazanır, ama karşılarında ciddi bir muhalefetin olduğu da anlaşılır. Sosyal huzursuzluğun ve kitlelerdeki hayal kırıklığının açık bir*

belirtisidir bu; anlaşılmıştır ki, yığınlar köklü reformlar özlemekte ve korkunç sefaletine bir çözüm getirilsin istemektedir.

Kongre Partisi, 1967 seçimlerinde daha da geriler.

Sosyal huzursuzluk ve gerilimin bir başka kanıtı dil sorununda ortaya çıkar: "Hindi" 15 yıl içinde ulusal dil olmasını isteyen 1950 Anayasası'nın hükümlerini yürürlüğe sokmak isteyen tasarıya karşı, korkunç karışıklıklar patlak verir.

Hindistan: Dünya çapında bir güç

Bağımsız Hindistan Cumhuriyeti; nüfusu, coğrafi konumu, kendisinden de geride bir Asya ortamında iktisadî gücü ile, dünyanın ön sırada gelen birkaç devletinden biridir ve büyük bir rol oynar uluslararası arenada. 1948'den başlayarak, kimi büyük sorunlar, ya New Delhi'de tartışılıp çözüme bağlanmış, ya da onun aracılığı ve girişimini gerektirmiştir; Endonezya sorunu, Kore uyuşmazlığı, Vietnam Savaşı, Süveyş uyuşmazlığı, Birleşik Devletler'le Sovyetler Birliği'nin anlaşmazlığı sırasında oynadığı olumlu rol unutulmaz ve bu, özellikle de yabancı egemenliğine tabi Asya ve Afrika halklarına yardımı ve sıcak davranışları, büyük bir saygınlık ta kazandırmıştır ona. Pakistan'a gelince, en çok nüfuslu bir Müslüman devlet olarak, Müslüman ülkeler arasında önde gelen bir rol oynamanın aranışı içindedir: İslam devletleri arasında kültürel ve dinsel -ve aynı zamanda siyasal- bağları güçlendirmek için konferanslar, 1949'dan başlayarak Karaşi'de toplanır. Hiçbir bloka girmeyip **yansızlığı**nı titizlikle sürdürmeye çalışan Hindistan'a karşılık, Pakistan, Türkiye ve Irak'la bağlaşıklık kurmuş, dahası Amerikan yörüngesine girmiş, Bağdat Paktı'na da katılmıştır. Ancak, Keşmir konusunda Hindistan'la uyuşmazlığa girince, Çin'e yaklaşmış ve Birleşik Devletler'den de uzaklaşmıştır.

Hint'i yönetenler, derinden derine batılılaşmış insanlardır. Nehru, yetişmesi bakımından; nüfusun olsa olsa yüzde beşini temsil eden ve orta sınıftan gelen Kongre Partisi'nin çoğu üyeleri, yüksek görevliler, hatta ordu, Batı'nın liberal anlayışları ile içiçedirler; nitekim, yönetimin kurum ve yöntemleri de Batı'dan alınmıştır.

Öyle de olsa, bu insanların eseri, pek **yerine oturmamış**tır. Beş yıllık planları gerçekleştirmekte onca sıkıntılar buna bir örnektir. Modernleşme politikaları ve elde edilen sonuçların orta düzeyde oluşu, rejimin güçsüzlüğü, çoğu kez sergilediği kokuşmuşluk, karşısına dikilen muhalefetin sertliğini de açıklayabiliyor. Ne var ki, sağlarında çarpıştıkları,

ayrıcalıkları tehlikeye girmiş yüksek kastları temsil eden gelenekçi partilerdir: Bir yerde milliyetçi ve ırkçı olan bu partiler, geleneği savunurken toprak reformuna, sanayinin millileştirilmesine, Müslümanlara, kadının bağımsızlığına, kimi kastlardaki dokunulmazlığın kaldırılmasına karşıdırlar; kendilerini tutan sanayicilerdir, çünkü komünizme karşı -Alman faşizmini hatırlatan!- şiddet yöntemleriyle savaş açmışlardır. Nitekim Gandhi'nin katili, o sağdan bir örgütün, Millete Hizmet Örgütü'nün bir üyesiydi. Sollarında ise, pek dinamik Komünist Parti vardır ki, 1952 seçimlerinde Hindistan'ın üçüncü partisi olmuştur ve kimi bölgelerde seçimi kazanıp iktidara geldiği de olur. Hatırlatmak bile fazla: Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki kopukluk, onu da iki fraksiyona ayırmıştır...

GÜNEYDOĞU ASYA

Güneydoğu Asya, Endonezya, Filipinler, Birmanya, Malezya, Çinhindi, Vietnam demektir. Hepsine ayrı ayrı bakmakta yarar var.

Endonezya

Endonezya'da, Hollandalılar **tutucu ve ataerkil bir politika** uyguladılar; çoğu noktada Belçikalıların Kongo'da uyguladıklarına benzer bu. Sömürge halkları, bağımsızlık yolunda -kimi zaman İngilizlerin yaptıkları gibi- eğitmeyi düşünmediler; Fransızların yaptıkları gibi, özümsemeyi de aramadılar. Yerli şeflerin aristokrasisine dayandılar. 1830'da konulan zorla çalıştırma, 1919'a kadar kahve tarımı için sürer; öteki adalar için hiçbir zaman kalkmaz.

Bu tutucu politika, örflere saygılıdır. Başta küçük mülkiyet korunur. Köy, öksüzler, yaşlılar, hastalar ve işsizler için canlı bir ocaktır, korunur; bir evin yapımı ya da hasat, ortaklaşa bir eylemdir, sürdürülür bu dayanışma. Bununla beraber, az da olsa büyük toprak sahipleri vardır. Dış ticaret Avrupalıların ve Çinlilerin elindedir. Nüfusun da pek artar olduğu bir sırada, Japon ya da Avrupa malları istila eder, köy sanayisi ölür. Orta sınıfın büyük bölümü ücretli ise, bir bölümü de görevlidir; Hollandaca öğrenmiştir ve pek yüzeysel de olsa Batılı bir eğitimden geçmiştir. Genel eğitim ise pek zayıftır; onu edinenler de, alt görevlerde çalıştırılır. Bir yerde bu **ırkçı ayrımcılık**tır ki, Avrupalıya karşı milliyetçi akımların ete kemiğe bürünmesine yol açar; "Avrupalıdan aşağı yanımız yoktur, onlar olmadan da kendi kendimizi yönetebiliriz" denir.

1911'de, Avrupa ve Japon mamullerinin istilasına karşı korunmak için kurulan *Sarekat Dagang Islam* (İslam Ticaret Ortaklığı), bağımsızlık

isteyen bir kitle partisine dönüşür çabucak. 1921'de Endonezya Komünist Partisi kurulur ve bir mühendis olan Sokarno da, Endonezya Ulusal Partisini kurar. Bu partiler, yabancılardan gelen ne kadar adaletsizlik ve eşitsizlik varsa, onlardan hoşnut olmayanları toplar. Ödün olarak, 1918'de, Yerel Temsili Meclis kurulur; 1927'de de yasama yetkisini elde eder, Genel Yönetici ise, kararlara karşı veto hakkını elde tutar.

Gitgide artan vergilerle yaşam düzeyindeki düşüş ve hızlı nüfus artışı, ulusal hareketi de ilerletir ama Hollanda egemenliği de ağır basar: Dışardan ve içerden yardımcıları vardır ve ulusal hareketi sınırlamak için önlemler de almıştır. Bununla beraber, Hollanda savunması hızla çöker ve üç yıllık Japon işgali, ulusal hareketin önünü açar: Hapishaneleri boşaltır, Avrupalıları kovar. 1945'te Hollandalı geri geldiğinde yapacak hiçbir şey yoktur artık. 1945'te Japonlar da teslim olunca, ulusal hareket tek başına ülkenin sahibidir; Hollandalılar bir iki kez karışıklık çıkarmak isterlerse de sonuç alamazlar; 1949'da Endonezya Birleşik Devletleri kurulur, 1955'te daha da oturur rejim.

Hollanda'dan yakasını sıyıran Endonezya, bağımsızlığını kazanmış bütün öteki eski sömürge ülkeler gibi, **büyük sorunlar**la yüzyüzedir: Ulusal yapıyı güçlendirmek; ulusu modern bir ekonomi ile donatarak iktisadî bağımsızlığı elde etmek; özellikle de, hızla çoğalan sefil bir halkı beslemektir bunlar.

> *Ulusal birlik, takım adaları oluşturan yığınla adanın dağınıklığı ve uzaklığının yanı sıra, çeşitli etnik grupların, dinlerin ve dillerin tehdidi altındadır. Öyle olunca, yeni devlet, Hollandalıların dayattıkları federal biçimden vazgeçer ve 1950 Anayasası, alabildiğine özerk on eyaletten oluşan tek yapılı bir Cumhuriyet örgütler. Öyle de olsa, merkezi yönetime karşı, takım adaların zenginliklerini sadece Cava yararına sömürdüğü suçlamasını yapan dinsel ve etnik rekabetlerin sonu gelmeyecektir.*

1968'de nüfus 110 milyondur ve yüzde 75'ten fazlası tarımla yaşar. Onları beslemek gerekir ve bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi tek çare, ekonomiyi modernleştirmek ve sanayileştirmektir. Ne var ki kadro, teknisyen ve sermaye eksikliği vardır. İktisadî bağımsızlığı kazanmak için, yalnız üretimi artırmak değil, ekonomiyi üç yüzyıldır dünya pazarlarına ve

metropole bağımlı kılan bir sömürge ekonomisi olmaktan kurtarmak gerekmektedir. Tarım merkezlerine sokulan kooperatifçilik, üreticilere teknik ve mali yardımı götürürken, onları, tefecilerden de kurtarır. Sanayi, başlarda yurt ihtiyaçları içindir ve yabancı sermayenin yatırımlarıdır. Devlet, yeni yatırımların Endonezya ekonomisine yararlı olmasını; ulusal sermayenin yüzde 51 oranında katılmasını, yönetici kadroların yarısının da Endonezyalı olmasını şart koşar ve kimi kilit sanayileri (elektrik, çimento fabrikaları, kimya ürünleri) gözetimine alır. Bir süre sonra, Hollanda işletmelerinin millileştirilmesine gidilecektir. Milliyetçi partiyle Komünist Parti'ye büyük oy sağlayan 1955 seçimlerinden sonra, bütün sömürgecilik karşıtı partiler, ekonominin değişimini ulusal bağımsızlıktan ayırmadıklarını göstermek üzere, Sokamo'nun çevresinde toplaşırlar. Ne var ki, hükümetin zayıflığı, bir "güdümlü demokrasi"ye götürür: Ordu, önemli bir mevkidedir; Ulusal Cephe dışında bütün parti etkinlikleri yasaklanır; 1968'de Asya'da sadece Japonya ile Hindistan'da yaşayan parlamenter rejim de askıya alınır.

Yeni hükümeti, biri komünist, dört parti kurar ve Parlamentonun yerine, işçi, köylü, sanatçı, iş adamı meslek gruplarını temsilcilerinden oluşan Ulusal Konsey geçmiştir. Ancak Sokarno'nun inişli-çıkışlı ve kof belagati, idarenin rüşvetçiliği ve yeteneksizliği, ekonomiyi felakete götürür: Enflasyon 1965'te yüzde 900'ü aşar, bütçe açığı alır başını gider, sanayi kapasitesinin altında çalışır olur. Tutkulu şeflerin yönlendirdiği ordu ile, kafaları Amerikan üniversitelerinde biçimlenmiş bir bölüm aydının husumeti, komünistlerin bir askerî diktatörlük kuracakları iddiasıyla, öğrenci gösterilerini kızıştırır, on binlerce komünisti öldürür ve partiyi yasaklatırlar. Böylece Endonezya, 1968'de General Suharto'nun ve önemli mevkilere yerleşmiş generallerin elindedir. Ne var ki hiçbir şeyi düzeltmez bu. Endonezya, yabancı kredi olmaksızın ekonomisini doğrultamaz. İktisadî liberalizme kapılar -ardına değin- açılır; iş çevreleri, özellikle kârlı yatırım aranışı içindeki Amerikalılar, Japonlar ve Almanlar, Endonezya'nın doğal zenginliklerine üşüşürler. Bu zenginlikler, ham haliyle, yani halka bir yarar sağlamadan alınıp dışarıya götürüldüğü içindir ki, Endonezya yeniden bir yarı-sömürge haline düşme tehlikesiyle burun burunadır.

Filipinler

1899'da. Filipinlerin yerleşen Birleşik Devletler, orada, Hollandalılarınkinden pek farklı bir politika izlediler. 1916'da, bir Senato

ile bir Temsilciler Meclisi'nden oluşan bir Yasama Meclisi kurulur; ancak, bütün yasaları genel vali ile Amerikan Senatosu uygun bulmalıdır. Çok geçmeden, yönetimin çoğu önemli makamları Filipinlilerin eline geçer ve 1925'ten başlayarak, Filipin ürünlerinin rekabetinden etkilenen Amerikalı ve Kübalı şeker üreticilerinin baskısıyla, Birleşik Devletler yönetimi takımadaların bağımsızlığını hazırlar.

Bu liberalizme karşın, **Filipin milliyetçiliği** alabildiğine gelişir; çünkü, takımadaların Birleşik Devletler'e iktisadî bağımlılığı gitgide artmaktadır. Amerikan sermayesi ülkeye aktığı ve mallar karşılıklı olarak serbestçe girip çıktığı için, ekonomi altüsttür. Üstelik bu alışverişten gönenç sağlayan, yabancı ve Filipinli bir azınlıktır; halk kitlesinin kayda değer bir çıkarı yoktur. Şekerkamışı ve kopra üretimi, geniş topraklar ve büyük sermaye gerektirdiğinden, gelişme küçük mülkiyetin aleyhinedir. Yaşam düzeyi de pek düşüktür. Birleşik Devletler, genel sağlık ve eğitim alanında çok şey yapmıştır; ancak yetersiz beslenme yüzünden, ölüm oranı pek fazladır. Ulusal zenginliğin ve ticaretin büyük bölümü yabancıların, yani Amerikalıların, Çinlilerin ve Japonların elindedir.

Çatışmaların arkasından, 1946'da Filipinler bağımsız ilan edilseler de, yalnız iktisadî alanda değil, askerî alanda da, Birleşik Devletler'e bağımlılığını sürdürür; Amerikan çıkarları her yönden ayrıcalıklıdır. Amerikalı *businessmen*'lerle Filipinlilerin, bankacılarla esas olarak dışsatım için üreten büyük toprak sahiplerinin koalisyonu, zayıf bir ekonomide her türlü köklü değişikliğe, özellikle de tarımda çeşitlenmeye ve sanayinin gelişmesine karşıdır. Bu işadamları ve büyük toprak sahiplerinden oluşan küçük gruptur ki, savaşı izleyen gönençten tek yararlanan olmuştur. Emekçi hak ettiğini alamaz, nüfusun yüzde 75'ini temsil eden köylülerin durumu ise, kent işçilerininkinden daha kötüdür.

Sonunda şunu farkeder işçilerle köylüler: Siyasal bağımsızlık hiçbir şey getirmemiştir kendilerine; sefalet ve güvensizlik sürmektedir; iktidar da büyük toprak sahiplerinin elindedir ve Manilla'daki yönetim de Amerikalıların uşağıdır. 1950'den başlayarak vaktiyle Japonlara karşı savaşmış olanlar, "Ulusal Kurtuluş Güçleri" adını alarak, 30.000 savaşçıyla ve Çin Komünist Partisi'nden alınma bir program ve yöntemle **yeniden kavgaya** koyulurlar: Amerikalılara, büyük toprak sahipleriyle burjuva kompradorlara karşı mücadele; köylülerin, işçilerin ve ulusal burjuvazinin yöneteceği bir "yeni demokrasi"dir hedef.

Hareket 1954’te ezilir, ama Filipinler’in sorunları sürer...

Birmanya, Malezya, Çinhindi ve Vietnam

Birmanya’da ulusal hareketin ilk şefleri genç Budist rahipleri olur. Hareket, sadece İngilizlere değil, Hintlilere de karşıdır; ama her şeyden önce Avrupalıları hedef alır. Bağımsızlık ve köklü bir sosyal politika ister: Büyük mücadelelerin arkasından, 1947’de, İngilizler bağımsız bir cumhuriyeti tanırlar; Büyük Britanya ile hiçbir bağ yoktur artık. Çağdaş Birmanya’nın özgünlüğü oradaki, yönetimi bağımsızlık ve ulusal birliği sürdürme kaygısındaki bir partinin elindedir. Böylece, baştan beri, kurumların ve ekonominin millileştirilmesi ve dış politikada da -en azından- yansızlık izlenir. Ne var ki, etnik tutarlılığı olmayan ülkede siyasal rejim istikrarlı değildir; o yüzden olacak, 1962’de ordu iktidara gelir.

Malezya, Çinhindi gibi, Avrupalıların kendilerine karşı olan millici hareketlere -büyük bir hırsla- kafa tuttukları Asya dünyasının nadir ülkelerinden biridir; uluslararası durumdaki gelişmeler de, bu toprakları iki büyük ideolojinin çatıştığı bir sahne yapıp çıkmıştır. Malezya da, bir Avrupalı sömürgeci gücün 1955’e kadar otoritesini sürdürdüğü tek Asya ülkesidir. Bu otoriteye karşı açılan savaşın pahası da ağır olur.

Malezya’da da, öteki tropikal sömürgelerde olduğu gibi, gözalıcı ekonomik gelişme, Avrupalı girişimlerin eseridir esasta. Orada da bu gelişmeye İngiliz egemenliği yol açar; ancak, kurulan ekonomi dışarıya bağımlıdır ve ülkeye dışardan göçmüş -birbirinden pek farklı- Hintli, özellikle de Çinli yığınla halkı birbirine kaynaştırmaz. Ulusal bilinci uyandıran, milliyetçi hareketi geliştiren Japon işgali olur; Japonlar, İngiliz egemenliğinden ne ki kalmış silmeye çalışır ve Beyazlara karşı -üstü örtülü- düşmanlığı güçlendirir. Ne var ki, o da halkları kaynaştırmaz, özellikle Malezya ile Çinli öğeler arasındaki uçurumu derinleştirip, ama sömürür ve sonunda bağımsızlık isteğine yol açar. İngilizler 1945’te geri geldiklerinde, ulusal duyguya ödünlerde bulunur ve özellikle, gümrük duvarlarıyla birbirinden ayrılmış bir dizi sultanlığın yaşadığı ülkeyi birleştirme arzusuna yanıt verip “Malezya Birliği”ni kurarlar. Bu düzen Malezyalıdan çok Çinlilerin işine yaradığı için, bir süre sonra “Malezya federasyonu”na dönüştürülür. O da yürümeyince, İngilizlere karşı bir gerilla mücadelesi halinde yürütülecek bir bağımsızlık savaşı sonunda, 1957’de yeni devlet doğar. Hindistan’da olduğu gibi, burada da sömürgeci güçle yerli yönetici sınıf arasında bir uzlaşma söz konusudur; onun sonucudur ki, İngiltere

askerî üslerini elinde tutar. Ne var ki gelişmeler, Asya’nın bu bölgesinde İngilizlerin varlığını sorun haline getirecektir.

Ama asil iğreti durum, Çinhindi’nde Fransızın durumudur.

> *Çinhindi’nde, Fransa’nın egemenliğine geçirdiği bölgede izlediği politika, 1939’a kadar, tam bir özümseme politikasıdır; ülkeyi, Fransa’nın Asya’da bir “uzantısı” yapmak ister. Ne var ki, iki toplum -Fransız ve yerli- ve iki ekonomi, birbirine pencerelerini kapatmış halde, yanyana yaşarlar. Ama Fransızlar ve özümsediği kadrolar, bir avuç insandır. Koşinşin’de, Annam ve Tonkin’de, daha önceden sürüp gelen durumda -kayda değer- hiçbir değişiklik olmamıştır. Fransız, büyük orman işletmeleri ve plantasyonlarıyla, ülkeyi sömürür durur. Öte yandan, ülkenin genel ekonomik donanımı, sağlığı ve eğitimi için çok şey yapar; ama bütün bunların gideri, ağır vergiler halinde yerli halkın sırtına yüklenir. Gümrük birliği öylesinedir ki, ülke, yalnız Fransa’ya satar ve oradan da daha pahalıya alır alacağını; keser, her konuda hep Fransızdan yana yontar durur.*
>
> *Bunun sonucu da şudur: Yerli için, ilerleyen ekonomiye denk düşen bir sosyal ilerleme söz konusu değildir. Sömürgecilik, Endonezya dışında Asya’nın geri kalanında olduğu gibi, bütün ortaklaşa ve dayanışmacı kurumları yıkmıştır. Nüfusun sadece yüzde onunun kentte yaşadığı bu ülkede, ücretler devede kulaktır; tarımda ise halk, yetersiz beslenir ve sefildir. Başlıca yiyecek olan pirinç bile, 1900 ile 1930 arasında, kişi başına yüzde 30 düşmüştür. Özetle 1931’de, “ayrıcalıklı sınıf” (Avrupalı, Çinli ve Yerlinin zengini), nüfusun yüzde 10’unu oluşturduğu halde, ülkenin yıllık ortalama gelirinin yüzde 37’sini bölüşür ve dışardan getirilenin de yüzde 49’unu tüketir; geri kalan, yoksul sınıflarındır.*

Böylesi bir durum, daha ilk günden sürtüşmelere yol açar ve asla dinmez. Bunun bir sonucu da, milliyetçi hareketin palazlanışıdır. Hayal kırıklıkları birike birike başkaldırıya dönüşür. 1940’ta metropol çökünce, Fransızın Çinhindi’ndeki durumu da sallantıdadır. Vichy yönetimi, Japon işgali karşısında, Japonlarla birlikte durumu kurtarmaya çabalar. Sonunda, Japonlar 9 Mart 1945’te, bu bekleyiş politikasına son vererek, Fransız birliklerini hapsedip kendi yönetimlerini Fransız yönetiminin yerine geçirir

ve İmparator Bao Dai ile Kamboçya kralını razı ederek, bağımsızlıklarını ilan ederler.

Ne var ki, 1941'den beri, pek değişik eğilimlerdeki Vietnamlı milliyetçi gruplar, Çin'de toplaşmış ve Vietnam Devrimci Örgütler Birliği'ni kurmuşlardı; etkinliği de birliğin hem Japonlara, hem de Fransızlara karşı olmaktı. Bu gruplar içinde, bütün ülkeye yaygınlığıyla başta geleni, Ho-Şi-Minh'in yönettiği Komünist Parti'nin mirasçısı *Viet-Minh*'ti. 9 Mart'tan sonra, bu gruplar mücadelelerini sürdürürler ve Japonya'nın çöküşü ve Bao-Dai'nin de tahttan feragatıyla, Ho-Şi-Minh'in başkanlığında geçici hükümeti kurarlar; Birmanya'da, Endonezya'da, Filipinler'de Japon karşıtı milliyetçi hareket ve gerillaların egemen güce karşı tavırlarını ortaya koydukları bir sırada, Ho-Şi-Minh bağımsızlığı ilan eder.

Böylece, Fransızlar yeniden iktidarlarını kurmaya geldiklerinde, büyük bir direnişle karşılaşırlar; yabancıya karşı bir gerilla savaşıdır sürdürülen. 1948'e kadar, ulusal mücadeleye sempati ile bakan Birleşik Devletler, komünistlerin Çin'e egemen oldukları andan başlayarak, tavırlarını değiştirirler. Fransızlar, 1949'da, komünist olmayan milliyetçi öğeleri birleştirir umuduyla, büyük ödünler de vererek, Bao-Dai'yi yeniden yerine oturturlar. Ancak boşunadır. Ve savaş kızışır; Çin'in askerî yardımı Birleşik Devletler'in Fransızlara yardımını dengelediğinden, *Viet-Minh*, ülkenin 3/4'üne egemendir ve halkın da yüzde 53'ünü kazanmıştır. Açıkçası "her yandadır"... Fransızların son bir girişimi, 1954 Mayıs'ında, Dien-Bien-Phu'da korkunç bir yenilgiye uğrar; ve Cenevre'de, *Viet-Minh*'in tam işgalindeki Kuzey'le Güney arasında bir uzlaşmaya varılır, bir birleşme usulü öngörülür. Ne var ki Amerika, gelişmelere, Asya'da komünizmin yayılışı diye bakmaktadır; bunu önlemek için bir haçlı seferi başlatır.

Vietnam, bir ikinci Kore olur ve 17. enlemle ikiye bölünür: Her zaman yoksul ve kalabalık Kuzey, köklü yapısal reformları yapmıştır ve yatırımlar için gerekli sermaye eksikliğine karşın sanayileşmeye başlamıştır; Güney ise, Ngo Dinh Diem'in karanlık diktatörlüğünün arkasından, onun 1963 sonlarındaki ölümüyle, bir askerî darbeler, dinsel ve sosyal karışıklıklar dönemine girmiştir. Bunlar olurken, 1960'ta kurulmuş olan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin başkaldırısı, Kuzey'in de desteğiyle bir gerilla savaşına dönüşür ve -Amerika'nın "tırmanış"ıyla- tam bir savaş niteliğini alır, Bu amansız savaş, bağımsızlıktan yana güçlerin zaferiyle sona erecek ve

1968’de Paris’te barış görüşmeleri başlayacaktır; 1976’da da Kuzey’le Güney birleşecek ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti adını alacaktır.

BÖLÜM IV
İSLAM ÜLKELERİ: DOĞU VE AFRİKA'NIN KUZEYİ

Fas'tan İndus'a ve Endonezya'ya kadar yaşayan Müslümanların sayısı 1920'de 240 milyondur. Bu dev kitle, Birinci Dünya Savaşı'yla derinden derine hareketlenir. Kuzey Afrika'nın, Hindistan'ın, Arabistan'ın Müslümanları, Almanya'ya ve Türklere karşı girişilmiş harekâta katılırlar; halkların kendi yazgılarını kendilerinin belirleyeceği yolunda İtilaf Devletleri'nin liberal programı, onlar arasında alabildiğine yayılmıştır; dahası, Arap birliği vaatleri revaçtadır. Ne var ki, bu vaatler yapılırken, Ortadoğu'yu paylaştıran gizli anlaşmalar da yapılmıştır; o kadar ki, Paris Konferansı, Çin'i Japonya'ya feda ederken, İngiltere'nin korumasına aldığı İran temsilcileriyle Mısır temsilcilerini dinlemeyi reddeder, Türkiye'yi parçalar ve bağımsız son Müslüman devletleri vesayet altına sokmak ister. Bu düş kırıcı ve umutsuz ortamda, Müslümanlar, ilk belirtileri daha 1914'ten önce ortaya çıkmış bir **kurtuluş hareketi**ni genişletip geliştireceklerdir. Bir milliyetçi harekettir bu ve 1930'dan sonra, dev bir yaygınlık kazanır; ve, İkinci Dünya Savaşı'nın arkasından, İslam ülkelerini değiştirmeye başlarken egemenlerle onlara tabi olanlar arasındaki gerilimi daha da sivrileştirir.

Arap Rönesansı. İslam'da çağdaşlaşma

Milliyetçilik, XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Cemalettin Afgani (1838-1897) ile çömezi Mısırlı Muhammed Abduh ve Mustafa Kâmil'in etkisi altında ortaya çıkmış **Arap Rönesansı'**nın hazırladığı bir zemin bulur kendine. Mısır, Abdülhamit'in zaptiyelerinden tedirgin olan aydınların sığınma yeridir ve İngiliz işgali ülkede ulusal duyguyu kamçılar; milliyetçilik de, işte orada -XIX. yüzyılda Avrupa'da olduğu gibi-kültürel milliyetçilik biçiminde ortaya çıkar: Arap dilinin sağlığını korumak, edebiyatını zenginleştirmek, Avrupa'nın -bu arada Osmanlı Türkünün-etkisine karşı İslamın görkemli geçmişini yüceltmektir söz konusu olan; modern bilimin fikir ve ilkelerini dile getirmede eksik kalan teknik sözlüğünü yaratarak çağdaş yaşamın gereklerine dilini uydurmak da işin içine girer. Bir bölümü Lübnanlı Hıristiyan olan yazarların çabalarıyla, gerçekçi bir edebiyat, bir halk tiyatrosu doğar; Avrupa'nın teknik eserleri

çevrilir, dil Arapçalaştırılmış Avrupalı kelimelerle, bilinmeyen cümle biçimleriyle zenginleşir; birörnek bir klasik dil bütün Müslümanlar arasında bağ kurmanın aracı olur; basın, daha güçlü ve etkili olan radyonun da etkisiyle bir Arap kamuoyu yaratır.

Nedir sorun aslında?

Sorun, Uzakdoğu'da olduğu gibi, Avrupa'nın gücünü oluşturan modern bilim ve tekniği özümsemektir; çünkü, geleneğin temelini, yani dil ve dini, yabancı egemenliğe karşı en iyi savunmak böyle mümkündür. Bunun sonucu da şu olur: **İslam'ı** yenileştirme ve çağdaşlaştırma yolunda büyük bir çabaya girişilir.

> *Cemalettin Afgani gibi, Muhammed Abduh ve çömezleri gibi reformcular, fatihlerin temasıyla bozulmuş olan İslam'ı arıtıp durultmayı öğütlerler önce; putperest kalıntılar, İslami bir nitelik taşımayan büyüsel inanç ve uygulamalar, halk dinini istila etmiş olan ermişlere tapma yok edilmelidir; reformculardan kimileri -Raşit Rıza'nın yönettiği* Al-Manar *(Fener) gazetesi grubu böyledir- Ortaçağlı ilahiyatçıların otoritesini reddetmeye kadar gider, sadece selefleri, yani "büyük atalar"ın otoritesini kabul ederler.*

Söz konusu reformcular, ilahiyat kadar Avrupalı modern bilimlerin ve tarihle dinlerin de okutulduğu bir **yüksek eğitim reformu** isterler. İsterler ama, gelenekçi ve tutucu ulemanın hırslı muhalefetiyle karşılaşırlar; nitekim o ulema, toplum işlerinin dinden ayrılması üstüne bir eser yazmış olan Şeyh Abdül Razik'in ve 1930'da, doğacı bir anlayışla yorumlanmış bir Kuran yayımlayan Şeyh Muhammad Abu Zaid'in görevlerine son verdirirler; Avrupa'da yayımlanmış ünlü İslam Ansiklopedisi'nin çevrilip yayımlanmasını, "günaha itiyor" deyip yarıda keserler. Bununla beraber, pek heyecanlı olan gençlerin coşkusu, büyük kentlerde kurulmuş Avrupa biçeminde okullarla üniversitelerin yol açtıkları ihtiyaçlar, köhnemiş El-Ezher Üniversitesi'yle cami okullarını, eğitim yöntemlerine reform getirmeye, fizik bilimlerini de programlarına almaya zorlar.

Yeni fikirler, bir avuç seçkine ulaşabilmiştir henüz; akılcılar istisnadır, ancak okuryazar bütün Müslümanlar, Avrupa'da XVIII. yüzyılda aydın seçkinlerin Hıristiyan öğretisi karşısında uğraştıkları sorunların aynısıyla yüzyüzedirler. Gelenekçi *ulema*ya karşın ve dinde serbest eleştiri henüz

hiçbir yerde kabul edilmemiş olsa da, fikirlerde laikleşme ilerler, modernistler inançlarının temellerini özgürce eleştirmeye girişirler; Kuran'ın yetkinliği, Yahudi Ve Hıristiyanların kutsal kitaplarının karışıp bozulmuşluğunun tersine onun metninin aynı kalışı ve Peygamberin kişiliği üstüne yeni bir övgü ve savunma söylemi yaratırlar.

Hindistan'da ise, Batı usulü yüksek eğitim uzun süreden beri yürürlüktedir ve kültürlü sınıflar İngiliz fikirlerinin derin etkisi altına girmiştir; 1920'de üniversite haline getirilen Aligarh Koleji, bu değişikliğin merkezlerinden biridir. Öte yandan, yine uzun süreden beri, din eğitimi ile modern bilimlerin incelenmesi atbaşı gitmektedir Hindistan'da ve modernizm -Muhammed İkbal ile- Ortadoğu'da olduğundan çok daha cesur bir durumdadır.

İslam'ın yayılışı

Az çok bağımlı ülkelere bölünmüş bu egemenlik altındaki İslam, kültürünün birliğini derinden derine duyar ve örgütlenmek ister: **Panislamizm** ve **Panarabizm**, bu eğilimin birbiri arkasından büründüğü iki biçimdir. 1920'li yıllarla beraber, İngiltere'nin desteği, Türkiye'deki kurtuluşçu ve laik hareket, panarap hareketi destekler; ancak, bu ulusal nitelik, Müslümanların -gitgide açık biçimde- bir dinsel bilinçlenişi ile içiçedir. İslam, **tam bir yayılış** içindeki din durumundadır.

Gerçekten İslam, bütün dinler içinde, Birinci Dünya Savaşandan beri, tropikalar altı ve tropikal bölgelerin -ilkel diye ünlenmiş- halkları nezdinde en çok ilerleyenidir ve bu da, aşağı yukarı varolan bütün dinlerin zararına olmuştur. İslamla beraber, Arap dili de ilerler; böylece, gitgide geniş bir Afrika alanı, Müslüman Doğu'nun kültürel alanına katılmış olur. Nijerya tarihçisi E.A. Barnes'in bir saptamasıdır: Hıristiyanlıkla İslam'ın rekabet ettiği noktada, Hıristiyanlığı kabul eden 1 kişiyse, İslama dönen 10 kişidir; ve Uganda, Tanganika, Kamerun, Belçika Kongo'su örnekleri, bu rakamları doğrulamaktadır. İslam, "bir Afrika dini olmada en iyi durumdadır".

Nedir yaptığı İslam'ın?

İslam haklarda, ırklarda ve sınıflarda **eşitlik** getirmekte ve inananları arasında sağlam bir **birlik** yaratmaktadır; kadir-i mutlak bir Tanrı'ya ve ebedi yaşama inanç aşılarken, karmaşık olmayan ibadet ve dogmalara sahiptir; dahası, Yerli, yeni dinde, Avrupa nüfuzuna karşı **en güven verici** bir **koruyucu** bulmaktadır, öyledir çünkü İslam'ın Avrupa emperyalizmiyle hiçbir gizli anlaşması yoktur. Son olarak İslam, Batı uygarlığının yaptığının

tersine, ecdattan kalma örfleri yıkmadan, yüksek bir uygarlık taşımaktadır; Avrupalı Hıristiyanlık, yerlilerin yaşam ve alışkanlıklarını değiştirmek isterken, İslamın böyle bir arzusu yoktur. Olay, Mısır'da bile pek duyarlıdır: Orada, Kuran okulları Kıpti, yani Mısır ve Habeş Hıristiyan çocuklarını çekmektedir ve Kıptilerde ise İslam'a geçiş yüksek bir sınıfa geçişi temsil etmekte ve her yıl binlerce Hıristiyan Kıpti -rahipleriyle beraber- İslam'ı kabul etmektedir.

Kimlerdir propagandacıları İslam'ın?

Propagandacıları tacirlerdir, askerlerdir ve aynı zamanda misyoner dernekleridir ki, 1901'de Mısır'da kurulmuşlardır; başka örnekleri, Hindistan'da kurulan İslam Misyonları Derneği; Afrika'da, Çin'de, Japonya'da, Endonezya'da, hatta Avrupa'da etkinliklerini sürdüren Ahmadiya, Muhammadiya hareketleridir. Söz konusu misyoner etkinlik dev boyutlardadır; çoğu kez, yöntemlerini Hıristiyan misyonlarından alırlar; Hıristiyanlıkta, yabancıların dinini görür ve Avrupa emperyalizminde de Ortaçağ Haçlıları'nın devamını General Allenby, 1917'de Kudüs'e girerken, askerlerini "Son Haçlılar!" diye göstermemiş miydi halka?

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM

Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Yakındoğu, Sykes-Picot anlaşmalarına uygun olarak, **iki nüfuz bölgesi**ne bölünür. Milletler Cemiyeti, bir bölüm devleti Fransa'nın mandası altına sokar ve Fransa Emir Faysal'ı oradan kovar; Balfour Bildirisini uygun olarak kurulmuş Yahudi yurdu sıfatıyla Filistin, Ürdün ve Mezopotamya da, İngiliz mandasına konulur. İngiltere'nin yaptığı vaatlerden kala kala, Arabistan'ın görece bağımsızlığı kalır: Böylece, Müslüman dünya şu durumdadır: Beş devlet, Türkiye, İran, Afganistan, Arabistan ve Yemen resmen bağımsızdırlar, ama dolaylı yoldan tam bir himaye altına alınmışlardır, ya da bağımsız bir yaşam sürdüremez durumdadırlar. Geriye kalanlar, bir Avrupalı devlete bağımlı haldedir: Fransa,(Lübnan, Suriye, Kuzey Afrika ve Müslüman Siyahi Afrika); Büyük Britanya (Mısır, Filistin, Ürdün, Irak, Arabistan kıyı prenslikleri, Hindistan, Malezya); Hollanda (Endonezya); İtalya (Libya, Eritre, Somali); İspanya (Kuzey Fas ve İfni); Sovyetler Birliği (Türkistan).

İki savaş arası dönemde, Fransız sömürgeleri, Müslüman eyleminin asıl merkezinin dışında bulunduklarından pasif kalırken, öteki ülkeler, -birbirinden farklı ölçüde başarılarla- Avrupa egemenliğine karşı çıkarlar.

En büyük yankı yapan da, Türklerin başarısı olur.

Türkiye'de Devrim

Yenilginin sonuçlarından ilk sıyrılan Türklerdir; dahası, özgün bir devrim yaparak, Batı usulü modern bir devlet kurmayı başarırlar.

10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması'nın bölüp parçaladığı, Anadolu'nun güneyi ile İzmir ve hayalisinin, İstanbul ve dolayı dışında bütün Doğu Trakya'nın koparılıp alındığı Türkiye, Mustafa Kemal'in öncülüğünde ulusal bir şahlanışta bulunur: Anadolu'nun bağrından çıkan ulusal güçlen. Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni toplarlar ve bir hükümet kurarlar, başı da Mustafa Kemal olur.

Mustafa Kemal, yeniden örgütlenmiş bir orduyla, -Profesör Bülent Tanör'ün güzel deyimlerini kullanarak söylemiş olalım- "haklı" ve "halklı" bir Ulusal Kurtuluş Savaşı verir; ve 1922'de Afyon'da, Yunanlılara kesin darbeyi vurarak bütün Anadolu'yu kurtarır. Savaştan zaferle çıktığı için, 1923'te Lozan'da yeni bir antlaşma dayatır: Kapitülasyonlardan yakasını sıyıran Türkiye, **tam bağımsız** bir devlettir artık. **Ulusal** bir devlettir de: Varlığını sürdüren tek azınlık, İstanbul'daki Rumlarla Ermenilerdir; bir de, Anadolu'nun doğusu ile güneydoğusundaki Kürtler; talihsiz bir olay, bu sonuncuların 1925'teki başkaldırısı, yeni rejimle aralarındaki uzlaşmaya son verir ve daha sonra birbirini izleyecek sert tavırların başını çeker.

Mustafa Kemal, **Kemalizm** adını alacak bir dizi önlemle, yeni rejimi örgütler.

> *Bu, tek parti, Cumhuriyet Halk Partisine dayanan otoriter bir rejimdir; partinin, 6 noktada formüllenen programı, Cumhuriyetçi, laik, ilerici, milliyetçi, devletçi ve devrimcidir. Kurumlar, baştan aşağıya modernleştirilmiştir: Ankara yeni başkenttir; Cumhuriyet ilan edilip sultanlığa ve halifeliğe son verilmiş, böylece geçmişle bağlar koparılıp atılmıştır. Yeni bir tarih tezi de işlenir: Türkler, ne Moğol ne de Turanlıdırlar, Sümer ve Hititlere bağlanan Aryenlerdir. Devlet, bağımsızlığını sınırlayan yabancı ve (Arap kökenli) dinsel etkilerden yakasını sıyırmalıdır: Bir dizi önlem, onu laik bir devlete dönüştürür ve dünyasal olanı uhrevi olandan kurtarır; bu cümleden olarak, dinsel mahkemelere son verilir, laik eğitim kurulur, haftalık tatil cumadan pazara alınır, uluslararası takvim kabul edilir, fes yasaklanır, tarikatlar yasaklanıp tekkeler ve zaviyeler kapatılır, Kuran da Türkçeye çevrilir. İsviçre Medeni Yasası'nı örnek alan bir Medeni Yasa ilan edilir;*

İtalyanlardan ve Almanlardan alınan başka önemli yasalar da vardır. Devleti laikleştirmenin adımlarından bir başkası atılır: 1928'de, "Devletin dini İslamdır" diyen madde Anayasadan çıkarılır. Ve yine o tarihtedir ki, Latin kaynaklı yeni Türk Alfabesi kabul edilir; yeni alfabe, bir yerde geçmişle olan bağları da gevşeterek, ulusu yeni bir kültür, dünyasının içine sokacak, giderek çağdaşlaşmayı hızlandıracaktır. Bu büyük reformun yanı sıra, medeni ve siyasal haklarda kadın-erkek eşitliği, giderek kadına eğitimin kapılarının ardına değin açılması, onu sosyal yaşamın içine daha çok sokar. Bu arada kılık kıyafete çeki düzen getirilir. Eğitim, ilke olarak herkes için eşittir, karmadır, parasızdır. İlkokulda da zorunludur; ne var ki, nüfusun yarısından fazlası okuryazar değildir, kimi bölgelerde yüzde 90'a ulaşır bu oran.

Sosyal değişikliklere ekonomik değişiklikler eklenir.

İktisadî alanda, yeni rejim **milliyetçi** ve **devletçi**dir: Osmanlıdan kalma borçları öderken, dışardan borç almamayı da ilke edinir; demiryollarını millileştirir. Ülke kendi kendine yeterli bir hale getirilmelidir: Dışardan mal getirtilmeyecek, yerli hammaddeyi işleyecek bir sanayi, özellikle de maden sanayisi geliştirilecektir; pek titiz bir korumacılık, vergiden bağışıklık, devlet siparişleriyle sanayiye bir atılım getirilir ve Sümerbank gibi bankalar da maddi yardımlarıyla el uzatır ona. Ne var ki, nüfusun beşte dördü tarımla yaşamaktadır. Böylece, ulusal pazar genişletilmek ve sanayi hareketlendirilmek isteniyorsa, tarıma bir çeki düzen getirilmelidir. Tarımda ise, köylülerin çoğu küçük üreticidir, yarısının toprağı bile yoktur, büyük toprak sahiplerinin ekimden uzak tuttukları yığınla boş alan vardır; ekme ve biçme yöntem ve araçları ise geridir; öşür, adaletsizliklere yol açtığından, daha 1925'te kaldırılır ve gelire dayalı gayrimenkul vergisi konulur yerine; kredi ve satış kooperatifleri kurulur, tarım eğitimi geliştirilir ve Ziraat Bankası, kooperatifleri denetlerken pazara göz kulak olur, buğday satın alır ve köylüye borç verir.

1929'da, bütün bu çabaların sonucu henüz yeterli değildir: Kalifiye işçiler pek az, yerel kapitalistler ılımlı, girişim anlayışı yetersiz, sermaye birikimi zayıftır; ve bütün bunlar, varolan ilerlemeleri de frenleyen şeylerdir. Öte yandan, Avrupa Türkiye'sinde okuryazar olmayanların oranı yüzde 66, Asya Türkiye'sinde ise erkekler arasında yüzde 88, kadınlar

arasında ve kırsalda yüzde 97'dir. Karasaban çoğunlukta, demir saban azınlıktadır. Ticaret dengesi açığı hâlâ yüzde 25'tir. Sosyal eşitsizlik çarpıcıdır; halkın sadece küçük bir bölümü, atılmış adımlardan yararlanmaktadır. Bununla beraber, rejimin başındaki Atatürk'ün saygınlığı dünyada büyüktür; laik reformları, tutucu ve gelenekçi çevreleri irkiltmiş olsa bile, Müslüman dünya da saymaktadır kendisini. Bunun sonucudur ki, Kemalist Türkiye, uzun süre komşularınca örnek olarak alınacak ve kendisini yenenlerin çabalarını boşa çıkaran bir ülke olarak taklit edilecektir.

Mısır

Mısır'ın Müslüman dünyada özgün bir çehresi vardır: Pek yüksek bir ölüm oranına karşın olağanüstü bir doğurganlık -ortalama yüzde 4,25!-, çölle sınırlanmış bereketli daracık bir toprakta, nüfusunu hızla artırır; dünyanın en kalabalık vahasıdır o.

Oysa, 1920'de 16 milyonluk bir halkın içinde 225.000 yabancı, ülkenin bütün servetinin yarısından fazlasına (yüzde 53) sahiptir; Fransız, özellikle İngiliz görevliler, idarede en önemli görevlere yerleşmişlerdir. Arap Rönesansının başlıca ocağı olan bir ülkede böylesi bir **yabancı üstünlüğü** iyi karşılanmaz. İstemediği halde savaşa itilmiş Mısır, dört yıl boyunca İngiliz birliklerinin işgalinde yaşamıştır; buğdayına, pamuğuna onlar el koymuş, sıkıyönetimle bunaltılmışlardır. Dahası var: İngilizlerin 1914'te himayelerini ilan etmeleri, 1882'den beri süren fiili bir işgali kesin bir rejime dönüştürmüş gibidir; o yüzden, 1918'den beri ulusal duygunun yol açtığı gösteriler şiddet kazanmıştır.

İngiliz egemenliğine karşı mücadele ise, Mısır toplumunun küçük bir fraksiyonunun eseridir. Hemen hemen tüm okuryazar olmayan sefil Fellah kitlesi, yeni fikirlerle buluşmuş değildir henüz. Büyük toprak sahipleri arasında birkaç moderniste de rastlanır; özellikle Kahire'de, Afrika'nın bu en büyük kentinde, **kırsal kökenli** bir **orta sınıf** gelişmiştir: Teknik okullarda ve üniversitede okumuştur, günlük yaşamda geleneğe bağlı kalsa da Fransızca ve İngilizce bilir ve Batılı fikirlerin etkisi altındadır. Küçük ve orta memurlardan, tacirlerden oluşan bu sınıf, üniversite gençliği ile etkin bir kitledir. Sanayi proletaryası az ve örgütsüz olduğu için sosyal sorunların içine pek girmemiş olan söz konusu sınıf, esas olarak milliyetçidir. Zaglul Paşa gibi İngiliz karşıtı hareketin şefleri bu sınıfın bağrından çıkmıştır. Mısır'ın boşaltılmasını, Sudan'ın geri verilmesini, kapitülasyonların ve

karma mahkemelerin kaldırılmasını o ister; Lozan'dan beri Türkiye'de -ve kimi başka ülkelerde- son bulan bu sonuncular, daha da göze batar haldedirler. Çeşitli sanayi dallarının yaratılması; 1920'de, doğrudan Mısırlıların sermayesiyle kurulan Mısır Bankası'nın -sigortacılıktan tiyatro ve sinema işletmeciliğine kadar yayılan- başarılı girişimleri, siyasal ve ekonomik alanda **ülkenin bağımsızlığı**nı daha da arzulanır kılmaktadır.

Bütün siyasal partiler içinde en önemlisi ve etkin olanı, Sait Zaglul Paşa'nın yönettiği *Wafd Partisi*'nin halk arasında sonsuz bir saygınlığı vardır. Parti, milliyetçi istemleri gündemine alır; sloganlarını ülkenin en ücra noktasına değin ulaştıran sağlam bir örgüte sahiptir, o kadar ki Mısır'ın her yerinde bir anda kepenkleri kapatabilir, grev ve boykotları başlatabilir. 1918'den 1922'ye kadar, -Zaglul Paşa'nın sürgüne yollanması da dahil-İngilizlerden gelen her baskıya yanıt verilir; Lord Milner'le Lord Curson'un anayasa tasarıları reddedilir. Son olarak, 1922'de, İngiliz hükümetinin tek yanlı bir bildirisiyle himaye rejimine son verilerek Mısır'ın bağımsızlığı ve egemenliği ilan edilir; ancak bu egemenlik kuramsaldır, çünkü şu dört temel nokta bir anlaşmaya kadar İngilizlerin kararına bağlı tutulmuştur: Britanya İmparatorluğu'nun iletişim güvenliği (yani Süveyş kanalı sorunu), Sudan'ın statüsü, Mısır'ı yabancı saldırısına karşı koruma, yabancı azınlık ve çıkarların korunması!

Yakındoğu'da İngiliz egemenliği. İran ve Afganistan

Savaş sırasında, tam egemenliği bütün **Yakındoğu**'da kurmayı düşlemiş olan İngilizler, az çok başarır bunu. Ajanları Lawrence ve St. John Philby aracılığıyla "çölün ayaklanışı"nı kışkırtır; Hicaz'da hüküm süren Haşimi hanedanının başı Hüseyin'e bir Arap krallığı vaadeder. Fransa, 1916'daki gizli anlaşmalara uyulmasını isteyip Faysal'ı da Şam'dan kovunca, İngiltere onu alır Irak kralı yapar ve kardeşi Abdullah'ı da Ürdün emiri: İkisi de iki yapma devlettir, özellikle ikincisinin maliyesi ve ordusu yoktur; ikisi de İngiliz mandası altındadır ve görevlileri İngilizdir. Bir İngilizin, Glubb Paşa'nın komutanlık ettiği Ürdün ordusu, Irak-Akdeniz yoluyla, Musul petrolünü kıyıya akıtan *pipe-line*'ın güvenliğini sağlar. İngiliz politikasının sadık hizmetkârı olan Faysal'ın 1930'da bağımsızlığı tanınır; Büyük Britanya'ya yığınla hak tanıyan bir askerî anlaşma ile de astarlanmıştır bu.

Arabistan'da, İngiliz politikası, daha az başarılı oldu. İngilizlerin koruduğu Haşimi'lerin amansız düşmanı olan Vahhabi'lerin başı İbni Suud, yerleşmiş bedevilerin yardımıyla, ihvan adıyla, silahlı ciddi bir güç kurar:

1926'da, Mekke'yle Medine'yi ele geçirir ve Hicaz'la Necid'in kralı olarak tanıtır kendini. Yemen'de olduğu gibi burada da, modernleşme sadece ordunun silahlarındadır; din temeline dayanan ataerkil monarşi tüm çağdaş düşüncelere düşmandır.

Bütün bu bölgede, İngiltere, Irak'la Ürdün'e dayanarak, birkaç garnizonla birbirine hasım kabilelere asayiş getirir; ayrıca elinde para ve yöreyi her yönüyle tanıyan bir kadro vardır; kabileler arası düşmanlıkları oynama sanatında ise zaten uzmandır. Sahip olduğu güç, İbni Suud'a haddini bildirmeye yettiği gibi, bağımsızlığa soyunacak olanları da yola getirir.

Filistin'de, 1917'de Balfour Bildirisinin kurulmasını vaadettiği bir ulusal Yahudi ocağı örgütlenir. Ne var ki, bu bildirinin kökenindeki anlaşmazlık pek vahim sonuçlara götürecektir: İngilizler, sadece bir özerk kültürel cemaat yaratmayı düşünürken, Siyonistler onu bir devletin çekirdeği olarak anlarlar ve başarırlar da bunu.

İngilizlerin, Doğu Akdeniz'le Kızıl Deniz'de sağlamca ellerinde tuttukları bu kalenin doğusunda kalan Müslüman ülkeler bağımsız diye bilinir: **İran** ve **Afganistan**'dır bunlar. Her iki ülkede de, Türkiye'yi örnek alıp, hükümdarlar, aydınların da desteğiyle, -bağımsızlığın koşulu- bir modernleşme çabasına girişmişlerdir. Ancak, sefil ve bilgisiz kitlelerin arka verdiği **dinsel geleneğin direnişi**yle yüzyüzedir bu çaba.

> *İran, savaş boyunca, Türklerin ve Almanların entrikalarından kaygılı İngilizlerin ve Rusların işgalinde yaşar; Rus Devriminin arkasından da, İngilizler, 1919'da tam bir himaye rejimi kurarlar. Bundan doğan hoşnutsuzluktan, bir subay, Rıza Han yararlanıp 1921'de bir hükümet darbesi yapar ve 1924'te de şah olur. Rıza Şah Pehlevi, Türkiye'ye bakıp -ama dinsel görüşlerle de çatışmadan- ülkenin modernleşmesine girişir: Göçebe kabileleri yerleşmeye zorlar; büyük toprak mülkiyetini, giderek onların sahiplerinin nüfuzunu sınırlamak ister; düzenli bir idare ve mahkemeler kurar ve o sayede -1928'de- kapitülasyonlar da kalkar; giysi reformu (takke yerine kasket ya da şapka) getirir; modern bir ordu oluşturur, maliyeyi örgütler, yollar açar, sulamayı çeki düzene sokar, sanayileşmek ister; Anglo-Persian* Oil Cy*'e, Hazine için daha avantajlı koşullar dayatır.*

Afganistan’da ise, tersine, 1919’da Han olan Amanullah’ın ülkeyi modernleştirmek yolundaki girişimi, bir başarısızlıktır. Kral, İngiltere’ye karşı başarılı bir savaştan sonra, sadece -İngilizlerin elindeki- Hindistan’la diplomatik ilişkilerde bulunma yükümlülüğünden sıyrılır öteki devletlerle ilişkiler kurar, Avrupa’ya öğrenci yollar, yabancı teknisyenler çağırır, Kabil halkına Batılı tarzda giyinmeyi dayatır; 1928’de, devlet görevlilerine çok kanlılığı yasaklar ve kraliçe de çarşafını çıkarır. Ne var ki, 1929’da Nadir Şah kendisini devirir ve modernleşme de toprağa gömülür.

Büyük Bunalım’ın etkisi

Yakındoğu’da, 1929 bunalımı ve diktatörlüklerin gelişmesi, **milliyetçiliğin ilerlemesi**ni alabildiğine destekledi. Bunalımdan doğan ekonomik güçlükler, arkaik yapıdaki bir toplumun dengesizliğini derinleştirirken, liberal geleneklerin yokluğu faşist ve askerî ideolojiye uygun bir zemin yaratıyordu. Avrupa’ya direnişin yengin kahramanı, güçlü ve saygın bir ulusun yaratıcısı Atatürk örneği şunu ispat eder: Bağımsız ulusal bir devleti çabucak kurmak mümkündür. Öte yandan, gitgide artan sayıda göçmenin doluştuğu ve dışardan bol sermayenin aktığı Filistinlide Yahudi yurdundaki gelişme, Arap çoğunluğu boğma tehlikesini yarattığı için derin bir hoşnutsuzluğa yol, açmıştır: 1931’de toplanan Arap Kongresi, dışardan Yahudi göçünün durdurulmasını ister ve Müslüman dayanışmasına çağrıda bulunur. 1935’te İtalya’nın Habeşistan’ı ele geçirmesi komşu ülkeleri kaygılandırır, ama diktatörlüklerin saygınlığını da artırır ve bir diktatörün her şeyi yapabileceği izlenimini yaratır. İtalyan ve Alman propagandası da, geri kalanı tamamlar: 1933 yılından başlayarak, Mareşal Balbo, Libya’da yerlilere karşı bir yumuşama politikasına girişir, Müslüman diniyle Arap dilinde eğitimi destekler; İtalyan diplomasisi de, 1930’da Milletler Cemiyeti’nde, İngilizlere karşı Irak’a, 1934’te Fransızlara karşı Suriye’ye, Siyonizme karşı Arap davasına arka çıkar. Almanlar da, Filistin’in ayaklanışı boyunca Arapları tutar ve bütün Yakındoğu ülkelerinin öğrencilerini üniversitelerine çağırırlar. Beride, İspanya’nın Franco’su da, Abdülhalik Torres’in Faslılar arasında yürüttüğü milliyetçi harekete omuz verir. Bütün bunların sonucu olarak, tüm Yakındoğu ülkelerinde, **disiplinli genç gruplaşmalar** oluşur, orduyu örnek alan selam, işaret, üniforma ve gösteriler yaygınlaşır: Mısır’da, Ahmet Hüseyin’in kurduğu -yeşil gömlekleriyle- “Genç Mısır” örgütü boy atar; Suriye’de, Suriye Ulusal

Partisi, Suriye Ulusal Eylem Birliği, Irak'ta Arap Kulübü vardır, vb. 1936'da kaynaşmalar, Mısır hükümetinin istifasını ve Mısır'ın bağımsızlığını yeniden tanıması yolunda İngiltere ile görüşmeleri dayatır. Suriye'de gösteriler, elli gün süren bir genel grev, polisle sokak çatışmaları, Fransa'yla bağımsızlığı vaadeden bir antlaşmayla sonuçlanır. Filistin'de, şiddetli bir Arap milliyetçi patlayışı, İngiliz hükümetini, Siyonist sorununa bir çözüm arama ve politikasını değiştirme zorunda bırakır.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUÇLARI

İkinci Dünya Savaşı, Yakındoğu'nun evrimini kesin olarak etkiledi. Milliyetçilik, o tarihe değin yönetici sınıfların bir fraksiyonu ile sınırlı iken, halk kitlelerine yayılır. Aydınların milliyetçiliği ise, sosyal sorunla içiçe geçer. İslam da, bir din olarak derin bir şok geçirir; ancak gelenekçilerle modernistler arasındaki zıtlık, yayılma gücünü azaltmaz, özellikle Afrika'da sürer bu.

Birinci Dünya Savaşı süresince, askerî harekâtın Yakındoğu'da ikincil bir niteliği olmuştur, İkinci Dünya Savaşında ise, bu ülkelerin stratejik önemi bütün boyutlarıyla ortaya çıkmıştır. Hitler'in kırsal imparatorluğu, bu dev mücadeleyi, bir yerde Anglosakson deniz gücüne karşı veriyordu. Öyle olduğu için, Afrika'daki büyük savaşlar, **Süveyş Kanalı'na sahip olma** uğrunda olmuştur.

Aynı zamanda, savaş, bu ülkelere büyük çıkarlar da sağlamıştır.

Son olarak, savaş, söz konusu ülkelere şunu ispatlamıştır: Avrupa'nın üstünlüğü bir mitostur ve Batılı teknikleri edinme, onları, bağımsızlıklarını çabucak elde eder hale getirecektir.

Kimi konular da var ki, üzerlerinde ayrıca durmalı.

Petrolün rolü

İkinci Dünya Savaşı süresince ve savaştan sonra, Doğu'yu değişikliğe uğratan en önemli etkenlerden biri, **petrol zenginliği**nin oynadığı dev rol olmuştur. Dünya petrol rezervlerinin pek büyük bölümünün (yüzde 70'e yakın) Ortadoğu'da olduğunu hatırlatmaya gerek yok. Bölgenin sadece stratejik önemi değil, işte bu zenginliktir ki, İngiltere ile Birleşik Devletlerin söz konusu topraklara sürekli müdahaleye götürmüştür. 1933'e kadar İngilizler bölgenin petrolünü çıkarmada tek başlarınadırlar; sonra büyük İngiliz ve Amerikan kumpanyaları gelir işin içine girerler. Ne var ki, savaş, büyük atılımlarda bulunma fırsatını verir: 1944'ün sonlarında, *Aramco* diye bilinen ünlü *Arabian American Oil Company* kurulur. Daha

sonra, İngiltere’nin mali ve siyasal güçlüklerinden yararlanan Amerikan kumpanyaları yeni ödünler elde eder ve yayılırlar.

Petrol rezervlerinin gitgide artan ölçüde işletilmesi, bu ülkelerin yaşamını altüst eden etkiler doğurmuştur. Aslında geri kalmış bir ortamda, yan yana, ama birbirinden bağımsız ileri kapitalist bölgeler ortaya çıkmıştır ki, o geri kalmış ortam, bu zenginlikten sınırlı ve hemen hemen sadece mali bir yarar sağlar. Bedevinin yaşamındaki değişiklik devede kulaktır. Üretim, yerinde hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramaz; böylece edinilen yarar, kumpanyaların feodal şeflere ve hükümetlere ödedikleri *royalties* ile sınırlıdır ve bir “ölü rant”tır bu. Onun karşılığında petrolü elde edense, onu istediği biçimde işleyip istediği amaçta kullanmakta serbesttir. Dahası kumpanya, yerli hükümetin üzerinde, kendi ülkesinin politikasının bir desteğidir. Öyle olduğu için, İran Başbakanı Musaddık 1951’de petrol kuyularının millileştirilmesine karar verdiğinde, İngiltere bütün gücüyle kumpanyanın arkasına geçmiştir; ayrıca Musaddık’ı da bir darbeyle devirmiş uysal bir hükümeti iş başına geçirtmiştir.

Büyük petrol şirketlerinin, onların arkasında da Birleşik Devletler’le İngiltere’nin birbirlerine karşı giriştikleri korkunç rekabet, bütün Arap dünyasında da yankılanmaktadır.

Son olarak, şunu da söylemeli: “Ölü rant”ların ve ödentilerin bir bölümü, ülkenin durumunu düzeltmede kullanılsa da, bu olağanüstü zenginlikler, yerli kralcıklara masalsı hazineler yığına ve duygusuz bir harcamaya girişme olanağı sağlar. Yabancı sermayenin bu doğal zenginlikleri sömürmesi, milliyetçilerin hoşnutsuzluğuna yol açar ister istemez ve bağımsızlık duygularını kamçılar; onların gözünde, bu heba olan zenginlikler ülkelerinin sanayileşmesinde kullanılmalıdır, kitlelerin korkunç sefaletine son verecek olan da budur.

Büyük mülkiyet rejimi ve Doğu’nun sefaleti

İki savaş arasında modern tekniklerin ekonomiye sokulmasıyla doğan değişiklikler, bu ülkelerde, **kent nüfusunda hızlı bir çoğalma**ya yol açtı.

Ne var ki, sefil bir halk yığışır kentlerde.

Gelirlerde eşitsizlik artar, halk yığınlarının yaşam düzeyi daha da düşer; bu da, gayrimenkul mülkiyetinin eşitsiz dağılımının ve nüfustaki büyük artışın sonucudur. Eşitliğe dayalı kabile rejiminin yıkıldığı bir sırada, **güçlü bir oligarşi** yükselir; öte yandan, kırsal kitleler sefalete düşüp kentlerde yeni-kentli sefil bir proletarya oluşur.

Son olarak, nüfus, kaynaklardan daha hızlı artarken; bir yandan mülkiyet rejimi, ekilebilir geniş alanların değerlendirilmesini engeller, öte yandan kamu gelirlerindeki yetersizlik zorunlu olan sulama çalışmalarına imkân vermez. Böylece, nüfusun yarıdan fazlası, süreğen bir **düşük istihdam** içinde yaşar. Kentlerde, sanayi gelişmesi zayıftır ve zanaatçılık, dışardan mamul madde getirtilmesi yüzünden çöküş halindedir. Kişi başına düşen gelir gibi tüketim ortalaması da zayıftır. Devlet, zorunlu yatırımlara girişmez; çünkü zengin sınıfın elindedir ve mali kaynaklarını da tüketim maddelerinden ve gümrüklerden alır. Kamu giderleri, büyük bölümüyle, idaredeki görevlilerin aylığına ve israfa harcanır.

Bu büyük yoksulluğa eşlik eden de hep **bilinen felaketler**dir: Yetersiz beslenme, kötü sağlık önlemleri, sefaletin doğurduğu hastalıklar, okuryazar oranındaki düşüklük (halkın yüzde 80 ila 90'ı bu durumdadır). Her yanda köylüler, bu korkunç koşullarda yaşarlar.

Hiçbir ülkede, ne vaktiyle mandacı devletler, ne de onların yerine geçen oligarşiler, tarım üretimindeki yetersizliğe çare olacak bir toprak reformuna el atmamışlardır; Anglosakson çıkarlarının desteklediği büyük toprak sahipleri, bu türden bir reforma ateş püskürürler. Öte yandan, sanayi gelişmesi teknisyen gerektirir ki, o da eksiktir. Ulusal gelirdeki düzeyin düşüklüğü ve onun dağılışındaki eşitsizlik yüzünden para biriktirme de ahım şahım değildir ve halkın alım gücü düşüktür, bu da iç pazarı etkileyip daraltır; böylece, uzun ve orta vadeli krediler nadirdir ve yatırımlar da yetersizdir.

Sosyal huzursuzluk ve siyasal sonuçları

Bu koşullara karşın, otuzlu yıllardan beri, yerinde olsun dışarıya öğrenci yollayarak olsun, eğitimdeki gelişmeler, eski Batılı yönetici sınıfa oranla -genel olarak- daha orta halli bir kökenden gelen bir *intelligentsia* yaratır. 1943'e kadar yükselişini sürdüren faşizmden etkilenmiştir bu zümre; ve kendileri de orta halli bir kökene sahip ordu şefleriyle sıkı ilişki içindedir. İşte, egemen güçlere karşı hareketlenişte gitgide büyüyen bir rol oynayan ve yazgıcı ve gelenekçi eski yönetici sınıflarla mücadele eden, bu **yeni kuşak**tır; bu kuşak, sosyal reformlar, sulamada ve tarım yöntemlerinde iyileşme, sanayi donamını için bir planlama, eğitimin de geliştirilmesini ister. Basın, radyo, bu yeni fikirleri kitlelere götürür; zaten kitleler de, bu kuşağın eylemine kulak kabartır haldedirler ve gitgide şunun

bilincindedirler: Gerçek bağımsızlık, Batılı güçlerin dostu eski "paşalar" sınıfının ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacaktır.

Bir büyük siyasal istikrarsızlık doğacaktır bundan.

Avrupa okullarında okumuş yerli burjuvazi bir parlamenter rejim getirmiştir ki, adı demokratiktir sadece. Hemen her yanda yaşamını sürdüren feodalite, kitlelerin cehaleti ve büyük toprak sahiplerine bağımlılıkları, politika mesleğinde pişmiş **bir avuç oligarşi**yi iktidarda tutar; hile ve dalavereye batmış bu oligarşinin yaptığı ise, hükümet politikasını, milletvekilleriyle seçmenlerinin çıkarlarına alet etmektir. Yetkili teknik kadroların azlığı, idari anarşiyi ve çürümüşlüğü sürdürür. Bu yetersiz ve kokuşmuş ve iktidara da çoğu kez yabancı desteğiyle gelen eski yönetici sınıfları safdışı etmek amacıyla, **yurtsever devrimci hareketler**, iktidarı, Latin Amerika'da olduğu gibi, eşrafa ve feodal güçlere bağımlı, üstelik yetersiz seçmenlerin tutsağı olmaktan kurtarmayı denerler. Ülkenin hem zenginliğine, hem siyasal iktidara sahip olan büyük toprak sahiplerinin elinden iktidarın koparılışı da ihtilal ve diktatörlükle olur. Siyasal iktidar önemlidir, çünkü zorunlu toprak reformu onsuz mümkün olmaz. Milliyetçilik, kimi zaman çelişmeli niteliklere bürünür: Dinsel yaşamı arındırmayı ve geleneksel pratiklere sıkı sıkıya uymayı isteyen en katı dinsel istemleri desteklerler; ama öte yandan, kadının bağımsızlığı ve fikir yaşamının modernleşmesi için de çabalarlar; ve aynı zamanda, komünistlere karşı çıksalar da, kimi zaman "sınıf mücadelesi ile bir tutulabilecek" pek cesur sosyal istemlerde de bulunurlar.

Bu eğilimler, sonra 1948-1949 yıllarında İsrail'e karşı savaşta Müslüman orduların -hükümetlerin ihanet ve yetersizliğine verilen- yenilgilerinin doğurduğu utanç, **ihtilal ve hükümet darbeleri**ne yol açar; bütün ülkelerde, parlamenter demokrasinin görünüşleri bile silinir.

> *1945'te, Mısır adına Almanya'ya savaş ilan etmiş olan Ahmet Mahir öldürülür, 1948'de Nokraşi Paşa'yla Yemen İmamı Yahya'ya sıra gelir; 1949'da, Suriye Genelkurmay Başkanı Hüsnü Zaim hükümet darbesi yapar, çok geçmeden General Çiçekli onu öldürtür yerine geçer; 1951'de, Ürdün Kralı Abdullah öldürülür, çünkü İngiltere'nin sadık bağlaşığı olduğu için Arap davasına ihanet etmiş sayılır; 1952'de de, Filistin savaşının kahramanı ve Mısır*

Genelkurmay Başkanı General Necip, devletin çürümüşlüğünden ve ordunun güçsüzlüğünden sorumlu tuttuğu Kral Faruk'u devirir.

Eski Bedevi toplumunun pek ağır çökmekte olduğu Arabistan'ın en geri ülkelerinde bile, yeni sosyal sınıflar doğar ve modern değişiklikler isterler; Yemen'de, hatta Suudi Arabistan'da böyledir.

Batılı devletler, olan biten karşısında genel olarak gerilerler: Önce Fransa saf dışı edilir, sonra İngiltere gerçekleri kabul eder; Güney Yemen'de bir federasyon kurulmasına razı olurken, Aden'e de bağımsızlık tanır ve çekilir oradan (1968). Ondan boşalan yeri, belli bir ölçüde Birleşik Devletler alır kuşkusuz ve kendi iktisadî ve kültürel nüfuzunu yaymaya başlar.

Ne var ki milliyetçilik pes etmeyecektir.

Dinsel etkenin önemi ve toplumdaki değişmeler

İslam, Batılı düşüncenin etkisine uğrar ve uğramayı da sürdürür.

Kahire'de tutuculuğun kalesi, El Ezher, ağır ağır gerilemek zorunda kalır. 1941'de Ulema Kurulu, Ortaçağlı bütün tefsirlerde bulunan ve "İsrailiyat" denen "sahte hadisler"den farklı olan "sahih" hadislerin bir derlemesinin hazırlanmasını uygun görür; böylece modernistler, inançlarının temellerini yeniden gözden geçirmeye başlarlar. Öte yandan, reformcular ve gelenekçiler İslam'a milliyetçi bir yorum getirmekte birliktirler. Bu davranış, hem her yanda baş gösteren dinsel gericiliği, hem de Müslüman devletleri birleştirme çabalarını açıklar. İnançsa pek canlıdır; Mekke'ye giden hacı sayısı her yıl artar. Yığınla dinsel hareket kalabalıkları çeker: Her yanda *Müslüman Kardeşler*, Endonezya'da teokratik bir devlet yandaşı *Dâr-ul-İslam*, İran'da *Mollalar Partisi* vardır ve orada Kuran eğitimi okullarda gelişmiştir; Pakistan'da *Cemiyet-i İslamiya* ayaktadır ve ülkede yeni Anayasa -esas olarak- dinsel yasalara dayanmaktadır zaten ve "İslam Cumhuriyeti" ilan edilmiştir; Cezayir'de de, *Ulema Cemiyeti* kurulmuştur. Suriye'de 1950'de, Hıristiyan azınlıklar, İslam'ın "devlet dini" olduğu yolunda Müslüman Kardeşler'in istediği bir formülün Anayasaya konulmasını güçlükle engellerler. Pakistan'da 1948'de "Dünya Müslüman Cemiyeti" diye bir dernek kurulur ve amacı da, Katolik Kilisesi ile komünizme karşı ortak eylemde bulunmaktır ve bir "İslamistan"ın kurulmasını önerir. Bu panislamcı birlik arzusu, akılcılığın yükselişine ve yabancı etkilere karşı bir savunma aracıdır; ama İslam'ı modern dünyanın fikri gereklerine uyarlama için bir çabadır da aynı zamanda. Ne var ki söz

konusu arzu, bu camianın sadece dinsel olmayan bir planda yerleşmesi gerektiği ölçüde, coğrafi ve tarihsel farklılıklara dayanan pek büyük farklılıklara çarpmaktadır: Mısır'la Irak, Suriye ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetler, onların yanı sıra başkentler, Kahire, Bağdat, Amman, Şam, Kudüs... arasındaki rekabetlerdir bunlar. Öyle de olsa, büyük devletler arasındaki entrikalar, gitgide daha kolaylıkla bozulmaktadır; kimi şefler arasında kişisel çekişmeler sürse de, Müslüman dünya, bir bütün olarak kendisini dayanışma içinde ve birleşmiş hisseder; öte yandan, İsrail devletine karşı düşmanlık, Müslüman devletler arasında güçlü bir çimento durumundadır.

Kuşkusuz, yer yer de olsa, Doğu'da sanayileşmiş kimi bölgeler de vardır: Türkiye'de bazı noktalar, Nil deltası, Güney İran'ın, Irak ve Arabistan'ın petrol bölgeleri; ona göre de az çok kalabalık bir proletarya! Öte yandan, bütün Afganistan'da, İran'ın büyük bir bölümünde, iç Arabistan'da, Yemen ve Irak'ta, insanları birbirine sıkı bir dayanışma de bağlı ve görece bir eşitlik içinde kabileler yaşar.

Bununla beraber, **eski toplum çatlamıştır**; modern ekonomi, göçebelerin yerleşmesini (Suriye'nin kuzeyinde, İran'da, Irak'ta ve Türkiye'nin doğusunda) hızlandırmakta ve toprağın bireysel mülkiyetiyle beraber, bir avuç zenginle sefil bir kitle arasında hızlı bir farklılaşmaya yol açmaktadır; bunun yanı sıra, örflerde ve kurumlarda, özellikle de aile kurumunda derinliğine bir değişiklik yaşanmaktadır.

> *Türkiye dışında her yerde, aile hukukuna giren ne ki var dinsel mahkemelerin yetkisindedir ve çokkarılılık geçerlidir; ancak kentlerde, konut bunalımının, özerk bir yaşam, bağımsız bir ev ve bütçe arzusunun sonucu olarak, Batılı tipte karı-kocadan ibaret aile egemen durumdadır; ataerkil aile tipi, kimi küçük kentlerde ve kırsalda, tutucu duyguları, egemen ve toprakta kollektif mülkiyetin yaşadığı bu nadir yörelerde sürer. Kabile-aileye gelince... Aynı adı taşıyan bütün bireyleri birleştiren ve hepsi de babadan hısımlık bağlarıyla tek bir şefe bağlı olarak yaşayan bu aile tipine göçebe ya da yerleşik Bedevilerde rastlanır. Artık kentlerde, nişanlıların birbirlerini görmeden evlenmeleri nadirdir; eşlerin eşitliği kural haline gelir, büyük merkezlerde kızların eğitimi ilerler, yığınla kadın aile ocağının dışında çalışmaya başlar, dışarda kocalarına eşlik ederler. Kadınlar*

Türkiye’de, İran’da, Suriye’de, Lübnan’da siyasal haklara sahiptirler; Mısır’da, 1942’den beri seçimlere katılırlar; Türkiye’de kanunla yasaklanmış peçe, başka yerlerde gitgide terk edilir haldedir. Giysiler, beslenme, mobilya, günden güne Batılılaşmaktadır.

Öte yandan, reform düşmanları gizliden gizliye direnişlerini sürdürürler ve fırsatı yakaladıklarında da karşı saldırıya geçerler.

Bunun tipik örneği, **İran**’dır.

Orada yeni Şah Muhammet Rıza, babası Rıza Pehlevi’nin 1927’den beri izlediği reformcu politikayı terk ederek, 1941’de “yeni bir çağ” açar: Örtünmeye izin çıkar, tarikatların etkinliği serbest bırakılır, mollalar geleneksel giysilerine bürünerek işlerine yeniden koyulurlar. Bu gelişine, kuşkusuz araya başka nedenlerin de girmesiyle, 70’li yılların sonlarında, ülkede, monarşinin yıkılıp onun da gerisinde din devletinin kurulmasına kadar gidecek süreci başlatır.

Türkiye’de Kemalizme karşı tepki

Türkiye’de, Mustafa Kemal’in kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi’nin eserine karşı tepki pek açıktır. Yeni rejim, ekonomiyi millileştirmiş ve tarım ve sanayi üretimini geliştirerek kendi kendine yeterlik politikası uygulamıştı. Ayrıca ülke, savaşın etkilerine uğrasa da ateşinden yakasını sıyırmayı bilmiş, her, iki tarafa gülücükler dağıtarak yansızlığını korumuştu. Bununla beraber, bir huzursuzluk da büyür; Atatürk’ün 1938’de ölümünün arkasından, **tutucu ve gerici güçler** nüfuzlarını gitgide genişletirler, bir yirmi yıldan fazla iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı saldırıya geçerler; Sovyetlerin Boğazlarla ilgili istemleri bu güçlerin durumunu sağlamlaştırır. Öte yandan, 1947’den başlayarak, Türkiye, **Amerikan stratejik sisteminin ana parçalarından biri** olup çıkar: Yunanistan’la beraber, Marshall Planı’ndan yararlananlardan biridir. Başlarda askerî nitelik taşıyan Amerikan yardımı, daha sonra ekonomik bir niteliğe bürünür ve Kemalist politikanın ilkelerinin terk edilişine götüren belirgin şartlarla astarlanır. Türk hükümeti, Amerikan şirketlerine, bulunduğunda işletme hakkını da içeren petrol araştırma izni vermelidir; sağlanan fonlardan yararlanmanın, yani iktisadi politikasının denetimini kabul etmelidir; yabancı sermaye karşısında onu dışlamaya götürecek vergi koymamayı üstlenmelidir.

İktisadi politikadaki bu -ters yöndeki- değişiklik, **genel politikada** da o nitelikte bir değişikliğe götürür: 1950 seçimlerinde, iktidar başlıca muhalefet partisi olan Demokrat Parti'ye geçer; demokratlar, seçim sisteminin bir cilvesi olarak, yüzde 53 oyla, 487 sandalyeden 411 sandalye kazanmışlardır mecliste. Yeni Başbakan Menderes, yabancı sermayenin serbestçe girişine ve yüzde 10'a kadar faizlerin de beklemeden çıkışına hemen izin verir; 1953'te, kazanılmış faizlerle yatırılmış sermayelerin -hemen ve sınırsız olarak- yurduna geri dönebileceğini kabul eder ve yabancı sermaye konusunda Ticaret Yasası yumuşatılır. Birleşik Devletler'e böylesine bağlanmanın sonucu olarak, tarım ve maden üretiminde köklü bir artış olur, ama öte yandan ezici askeri giderler, dış ticaret dengesinin altüst oluşu ve özellikle halk kitlelerini hızla etkileyen bir fiyat artışı da gündeme girer. Üretimin artışından yararlanan nüfusun pek küçük bir bölümüdür; önemli bir işsizlik vardır ve sayısı her yıl artacak insanlar, Batı Avrupa'nın sanayi ülkelerine çalışmaya gidecektir. Öte yandan, kişi başına ortalama gelir, 1957'de 250 dolarken, 1965'te 190 dolara iner. Nüfus yılda yüzde 3 artmaya başlamıştır, ama üretimde artış olsa olsa onun yarısıdır. Okuryazar olmayanların sayısı da yüksektir.

Bütün bunlara koşut olarak, büyük toprak sahipleri ile yerel eşrafın desteklediği Demokrat Parti -ki 60'lı yıllarda Adalet Partisi olacaktır-, laik devlet anlayışına dış görünüşte bağlı kalsa da, sola karşı, **gerici İslamcı çevrelere** dayanmaktadır; söz konusu çevreler ise, gitgide palazlanmaktadır (1949'dan beri 5.000, yani bir okula karşı 4 yeni cami yapılmıştır, 1948'de de Mekke'ye hac tekrar başlar). 1945'te çıkarılan ve toprakta özel mülkiyeti bir ölçüde sınırlayan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulanmamıştır (toprakların yüzde 80'i nüfusun yüzde 17,2'sine aittir) ve çok partililiğe götüren siyasal liberalizm, aslında dinsel, siyasal ve iktisadî gericiliğin işine yaramaktadır; onlar, ağırlıklarını seçime her yönde ve büyük ölçüde koyarak kaybettikleri iktidarı yeniden ele geçirme süreci içine girmişlerdir.

. Parlamentoda tam bir diktatoryaya varan bu gerici atılım, sonunda üniversite öğrencileri ile subayları, kokuşmuş Menderes hükümetine karşı çıkmaya götürür ve 27 Mayıs 1960'ta ordu iktidarı alır. O tarihten başlayarak, Türkiye'de politik yaşam hiçbir zaman görülmediği kadar hareketlenecektir; "sosyal devlet" anlayışına da yer veren ve özgürlükler yelpazesini çağdaş anlamda genişletip güvencelere bağlayan yeni, bir anayasa, *1961 Anayasası*, tutucu parlamento çoğunluğuna karşı **sol**

güçlerin gelişmesi için de uygun bir ortam yaratır. Öte yandan, Kıbrıs bunalımının yol açtığı hayal kırıklıkları ve bunalıma -kabul edilebilir- bir çözüm bulmanın imkansızlığı, Birleşik Devletler'le bağların gevşemesine yol açar ve daha yansız bir politikaya doğru bir eğilim kendini gösterir; Sovyetler Birliği ile uzun süreden beri kopuk ilişkilerin yeniden düzelme yoluna girmesi, gelecek için bir Umuttur.

Mısır'da Cumhuriyet ve "Süveyş Olayı"ndan beri Ortadoğu dünyası

1936 Antlaşması, Mısır'ın bağımsızlığını tanımış ve Büyük Britanya ile sürekli bir bağlaşıklık kurmuştu. Ne var ki İngiltere, Süveyş Kanalı'nda, orayı korumak amacıyla askerî birlikler bulunduruyordu ve Sudan sorunu da çözülmemişti; böylece, milliyetçi hareket olsa olsa bir parça yatışmıştı. Savaş, yeni hoşnutsuzluklar ekler harekete: İngilizler, Mısır'a işgal edilmiş bir ülkeymiş gibi bakmaktadır; binlerce Fellah ordu için işe alınmakta ve develerine el konulmaktadır; artan yaşam pahalılığı kentlerin hoşnutsuzluğunu çoğaltmıştır. Rommel'in çöldeki çarpıcı zaferleri duyulduğunda, üniversite öğrencileri gösterilere başlayıp bağrışırlar: "Rommel'in askerleriyiz!" İngilizler, kraldan başbakanın değiştirilmesini isterler. İngiliz birliklerinin gitmesini ve Sudan sorununun çözülmesini sağlamak amacıyla, 1945'te başlayan görüşmeler 1947'de başarısızlıkla sonuçlanır ve karışıklıklar yaydır; sonuçta, iktidardaki *Wafd Partisi* 1936 Antlaşmasını reddederek, 1951'de Faruk'u, "Mısır'ın ve Sudan'ın kralı" ilan eder. O andan başlayarak, yabancılara ve İngiliz birliklerine karşı saldırılar artar. Milliyetçi hareketlenişi *Müslüman Kardeşler* yönlendirmektedir: Dinsel alanda saçlarına kadar gerici olan dernek, yandaşlarını başlıca tarımsal kesimden almaktadır ve Mısır'da, 500.000'den fazla üyesi vardır. Halktan gelen bir başka yeni güç, kent proletaryasıdır: Sosyalist ve komünist propagandaya açık olan sendikalar da büyük önem kazanır ve mücadeleye katılırlar. Yaşam düzeyinin düşüklüğü oranında sosyal huzursuzluk da artar; kentleri olduğu kadar kırsalı da sarmıştır. Hükümetin ihanetine bağlanan askerî yenilgi de ona eklenince, krallık çöker (1952).

İngiltere ile bir anlaşma, Kanal'ın savunma sorununu düzenler ve 1955'te bölgeden İngilizler çekilirler. Daha da önemlisi, Mısır'ın tam bağımsızlığını böylece gerçekleştiren yeni rejim, bir **toprak reformu**na girişir: 1952 tarihli bir kanuna göre 200 feddanın (84 hektar) üstünde olan topraklara el konur; sınır, 1961'de 100 feddana indirilir; 1963'te, 230.000 aile reformdan

yararlanır durumdaydı ve 5 feddandan az toprağı olan herkes bir kooperatife girmekle yükümlüdür; 1965'te, böyle 579 kooperatif vardı; pek geniş topraklara sahip vakıflara son verilir ve toprakları parçalanıp dağıtılır.

Mısır, Arap Birliği'nin merkezidir; nüfusu, Arap kültürüne ocaklık etmesi, yani rejiminin dinamikliği, giriştiği sosyal reformlar, etkin ve girişken dış politikası ile büyük bir rol oynayan önemli bir Ortadoğu ülkesidir; Kuzey Afrika ile Kara Afrika'sının yığınla milliyetçi şefinin sığınağıdır ve pek dinlenen panislama bir propaganda merkezidir. Onun, bir modernleşme, bağımsızlık ve yansızlık politikası izleme yolunda -Müslüman dünyanın bölüştüğü- kararlılığında, 1956'daki **Süveyş bunalımı** da büyük rol oynar; uluslararası bir olaya dönüşen bu bunalım; o tarihten sonra, Ortadoğu'da devrimci süreci alabildiğine hızlandırır.

> *İsrail'in -İngiliz ve Fransızların yardımıyla- Kanal bölgesine saldırısını Birleşmiş Milletler Örgütü mahkûm edince, Mısır'ın saygınlığı artar; ve ülke ekonomisinde pek önemli değişikliklere gidilerek, bütün ekonomi devlet denetiminin altına sokulur. Kanal'ın millileştirilmesine, -çoğu İngilizlerle Fransızların elindeki- banka ve sigorta şirketlerinin millileştirilmesi eklenir; denetim de, 1957'de bir "Ekonomik Örgüt"e bırakılır. Öte yandan, Sovyet mali ve teknik yardımı, Doğu ve Asya ülkeleriyle ticaret ilişkilerini genişletir; özellikle aynı yardımla yapılan Assuan Barajı, tarımsal üretimi üçte bir artırır. Sanayi gelişir. Bununla beraber, sefalet ve işsizlik pek büyüktür.*
>
> *1962'den başlayarak, devlet otoriter bir "sosyalist" niteliğe bürünür ve Mısır, ordunun -neredeyse tam-yönetimine sokulur. Bütün yabancı öğeler, toprak ve sanayi burjuvazisi saf dışı edilmiştir. İdari ve iktisadî, bu arada diplomatik yönetimin en önemli noktalarına küçük burjuvalar yerleşmiştir. En tepede de -subaylardan oluşan maiyetiyle- Reis bulunmaktadır. Ordu, kent küçük burjuvazisi ile küçük mülkiyet sahiplerine dayanan, önemli bir yönetici sınıftır. Ordu, milliyetçi ve Müslüman gelenekleri yüceltir, ama laik ve modern bir devlet yaratma çabasındadır. Suriye, Yemen ve Irak'la birlik girişimi boşa çıkınca, Panarabizme ağırlık verir; yani, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, Arap devletleri arasında gerçekçi bir işbirliği öne alınır. "Altı Gün Savaşı"ndaki korkunç yenilgi ve geniş toprakları İsrail'in*

işgal etmesi, Mısır halkının ulusal gururunu yerle bir eder; Başkan Nasır'ın popülaritesi de yara alır, ama yine de baş tacıdır.

1958'de Suriye'de ihtilal olur ve Irak da monarşiyi devirir. Mısır'ı taklit eden bir toprak reformu gündeme girer her iki ülkede; ne var ki, ağır olarak ilerler. Irak'ta, arka arkaya (1963, 1965, 1968) saray ihtilalleri olur; üstelik, Barzani yönetiminde Kürt ayaklanması rejimin baş ağrısıdır. Barış kurulmadığı sürece, istikrara kavuşma, zorunlu reformların gerçekleşmesi, pek zengin petrol yataklarının değerlendirilmesi imkânsızdır.

İSRAİL "MUCİZE"Sİ

Bu mayalaşma halindeki Müslüman dünyanın ortasında yeni bir etken ortaya çıkmıştır: Doğulu devletlerin kendi aralarındaki ilişkileri karıştırırken, ulusal duyguyu da kızıştırır ve egemen devletlere karşı düşmanlığı körükler: İsrail Deyleti'dir bu.

Yurt, bağımsız devlet oluyor

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurduğu Ulusal Yahudi Yurdu, 1935'ten beri, 1.360.000'lik bir nüfusta yüzde 28'i Yahudi olmak gibi bir önem kazanmıştır; en iyi toprakların siyonist örgütlerce satın alınması, kentlerin ve sanayinin boy atması, elindeki ve avucundakini yitirip bir köşeye itilmiş ve iktisadî bakımdan geri plana atılmış Arap çoğunluk arasında öylesine bir kızgınlığa yol açar ki, İngiliz hükümeti geleneksel Yahudisever politikasından vazgeçmek zorunda kalır. Savaş sırasında İngiltere, bir Filistin milliyetini resmî olarak tanımayı bile reddeder; olsa olsa 1944'te, kendi siyonist işaret ve bayrağıyla, bir Yahudi Müfrezesi kurulmasına izin verir. Filistin Araplarıyla komşu ülkeleri okşamış olmak için de, Filistin'e dışardan göçe alabildiğine kısıtlama getirir; ve Nazi teröründen kaçmak isteyen binlerce kardeşine sığınağın kapılanın kapadığı için yok edilmelerine göz yumduğundan, Yahudileri kızdırır da.

Böylece, savaşın bitiminden başlayarak, Büyük Britanya ile Yahudiler arasında tam bir savaş patlar. İngilizler, kaçak Yahudi göçmenleri yakalayıp Kıbrıs kamplarına kapatır ve İngiliz filosu da, Filistin'e Yahudi taşıyan -ne türde olursa olsun!- gemilerin arkasına düşer. Acılı olaylar olur: Umutsuzluktan kendilerini batıran gemilere rastlanır; en çarpıcı öykülerden biri *Exodus*'ünkidir, 1947 Ağustos'unda Filistin'e varmak için yola çıkar, ama sonra perişan haldeki sığınmacı yüküyle Hamburg'a dönmek zorunda

kalır. Filistin’de gizli gruplar ortaya çıkar ve İngiliz birliklerine karşı tam bir gerilla savaşı açarlar; sabotajlar, misillemeler olur.

Sonunda, 1947 Ağustos’unda, Birleşmiş Milletler, Filistin’i, biri Yahudi öteki Arap olmak üzere iki devlet arasında paylaştırmaya karar verir; halen işgal ettikleri topraklar göz önünde tutulur bu yapılırken, Yahudi devletine -fazla olarak- Necef çölü de verilir. Araplar, bu kararı reddederler; Suriye, Irak, Lübnan, hatta Pakistan’dan Müslüman gönüllü gruplar gelir; ve çok geçmeden, komşu altı Arap devletinin orduları İsrail’i istila eder. Yahudiler silahça zayıf ve Araplar sayıca üstün olsalar da, İngiliz subaylarının örgütleyip komuta ettikleri Yahudiler, arkalarında bütün dünyanın maddi ve askerî olanaklarıyla, hasımlarını yenerler.

Yeni göçler ve yerleşim

O tarihten sonra, İsviçre’nin yarı büyüklüğünde ve yüzeyinin yüzde 72’sini Necef çölünün oluşturduğu yeni devlet, Akdeniz ve Doğulular başta olmak üzere, **bütün dünya Yahudilerine** kapılarını açar: 1954’te, 1.717.000 olan nüfusun 1.526.000’i Yahudidir; bir iki Hıristiyan azınlığı ile, çoğu (800.000 dolayında) korkudan ya da savaştan kaçıp gitmiş olduğundan pek zayıflamış bir Arap azınlığı vardır. Dönüş Yasası’nın ilanına göre, “Her Yahudi, göçmen olarak ülkeye gelme hakkına sahiptir” ve bu “dönüş”, ona kendiliğinden İsrail yurttaşlığı verir. Sonuç şudur: Ülkede oturan on kişiden dokuzu Yahudidir. Ne var ki, çehreler, özellikle de yaşama biçimleri ve kültürel düzeyleri pek farklıdır birbirinden. Bu Batılı ve Doğulu Yahudiler, bu Beyaz Rus, Polonyalı, Baltıklı, Alman, Macar, Balkanlı, Kuzey Afrikalı ve Ortadoğulu, yarısından fazlası da 1948’den beri gelmiş bulunan insanlar, pek ciddi örgütlenme ve bütünleşme sorunları koyarlar ortaya.

Bu yeni halk, öncü siyonistlerin, Çoğu kez sermaye sahibi kurucuların oluşturduğu eskilerden pek farklıdır; Avrupa kökenli ve az buçuk dindar ama sosyalist olan “eskiler” pek tutarlı bir grup oluşturuyorlardı; gelmiş, Avrupa ve Amerika modeline uygun kurumlar yaratmışlardı. Yeni göç ise, tersine, Nazi kamplarından kaçanlardan, Kuzey Afrika’nın ve Asya’nın en geri ülkelerinden gelenlerden oluşuyordu; parasız pulsuz, hatta mesleksizdiler, sağlıksız, pek sefil bir yaşama alışkın, çoğu kez okuması yazması olmayan kimselerdi. Öyle olunca da, yalnız ilk gelenlerin yarattığı öncü ruh ve yapıcı ideal çökmekle kalmaz; Doğulular çoğaldığı oranda, demokrasiye bağlılık ve Batan yöneliş de zayıflar.

Böylece toplum, kültürel ve sosyal bakımdan birbirinden pek farklı **iki gruba** bölünür; bu bölünüşte, Doğulu öğeler, sosyo ekonomik yönden aşağı durumdadırlar. Uyuşmazlık, aynı zamanda toplum anlayışı konusundadır da: Toplum, "eskiler"e göre laik, yeni gelenlere göre ise geleneklere sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Gerçekten, iyiden iyiye Batılılaşmış egemen sınıfın, İsrail devletini, Arap dünyasında "hemen hemen saf bir Batı toprağı" olarak sürdürme düşüncesinde, dar ve katı görüşlü Yahudilerin ağır bastığı yeni öğeler gedikler açmışlardır; hepsi de örgütlü ve etkin siyasal partiler halindedir üstelik.

Ekonomik örgütleniş

Dışardan bu göçmen akını ülkenin dengesini bozdu; sert ve katı bir rejimin (*Tsenâa*) kurulmasına yol açtı; eskilerle yenilerin ilişkisi güçleştiği gibi, dayanamayıp geri dönenler bile oldu. Bu kalabalık ve hızla çoğalan, nüfusun yarısına yakınının da kentlerde toplaştığı halkı, daracık ve yoksul bir toprak parçasında yaşatmak için, **sanayi**yi, özellikle de **tarımı geliştirmek** gerekiyordu.

> *Tarımda, 1940 öncesinin örgütlenişi, özel kesimin yanında, çok sayıda kooperatif ve ortaklaşmacı bir kesim de (*kibbutz*) yaratmıştı. İşçi Partisi'ne (*Mapai*) bağlı ve -Yahudi ve Arap- emekçilerin yüzde 75'ini kapsayan Genel Emek Federasyonu, ülkenin iktisadî yaşamını denetlemeyi sürdürür: Kooperatifler şebekesiyle, bankalarıyla, ticaret, sanayi ve tarım işletmelerine kredi sağlayan sigorta kumpanyalarıyla, sosyal sigortalarıyla, okullarıyla, inşaat ve bayındırlık girişimleriyle yapar bunu. Yani kollektivist* kibbutzim *hep sürmektedir, ancak görece önemleri azalmıştır: 1947'de nüfusun yüzde 7,5'ine karşılık 1959'd!l yüzde 3,7'lik bir kitleyi kapsamaktadır; bu ise, özel kesime oranla sosyalist kesimin gerilediğinin bir kanıtıdır. Gerçekten, savaş döneminin enflasyoncu bunalımı özel girişime ödünler vermeye zorlamıştır ve böylece bir "küçük zengin sınıfı" doğmuştur. Öte yandan, yeni gelen göçmenler, seçimlerini ya kent yaşamı, ya da tarım kolonileri için yaparlar: Küçük mülkiyete dayanan bu son kesimde, konut, evcil ve kümes hayvanları, tarım ürünleri üzerinde bireysel mülkiyet vardır; toprak, 49 yıllığına kiralanır, ancak mekanize çalışma araçları ortaklaşa kullanılır ve ürünler bir kooperatife satılır ve tüketim maddeleri satın alınır. Böylece, eskilerin* kibbutzim*'i,*

yükümlülüklerin azalması ve başka nedenlerden dolayı ciddi bir bunalım geçirmektedir.

Tarım alanında sulama için dev çalışmalar yapılır; daha şimdiden sulanan alan yedi misline çıkmıştır.

Halkı birleştirmek, birbirinden onca farklı öğeleri kültürel ve sosyal yönden kaynaştırmak için, zaten **genç olan nüfus** kolaylıklar sağlar: Amerika'da olduğu gibi, okul ortamı, birkaç ayda çocuğu "millileştirme"yi başarır ve toplumla bütünleştirir; ordu da etkili bir bütünleştirme aracıdır: "Her yurttaştan iyi bir asker, her askerden de iyi bir yurttaş yaratmak" ilkesi, askere götürülen dil, tarih, yurttaşlık eğitimiyle gerçekleştirilir, aynı zamanda bir meslek kazandırılır ona. Öte yandan dil birliği sağlar; "İbraniceyi bilen herkes", yani binlerce gönüllü, günlük uğraşlarının dışında, haftada birkaç saatini, bir ya da iki kişiye, ya da bir gruba dil öğretmeye adar. Son olarak, ulusal tutarlılığı sağlayan bir de dış etken vardır: **Arap ülkelerinin düşmanlığı**dır bu!

İsrail devleti, Ortadoğu'da **tarımdan çok sanayileşmiş** tek ülkedir. Bütün Doğu'da en yüksek yaşam düzeyi oradadır. Tam bir gelişme içindedir; bunda, yabancı sermayenin payını da unutmamalı. Düşmanlarla çevrili olduğu için, pahalı bir orduyu ayakta tutmak, sınırlarını sızmalara karşı korumak ve birliğini güçlendirmek zorundadır. Milliyetçiliğindeki uzlaşmaz tavırda ve dinsel etkene önem vermesinde, bunun büyük payı var. Dinsel gelenekler ise, bütün dar ölçüleriyle pek güçlüdürler. Kendisini kuşatan Müslüman dünya karşısında yapayalnız, ama **Amerikan sermayesine** de **bağımlı** olan İsrail, bir tür "Batılı getto"dur ve Asyalıların gözünde ise, -Nehru'nun deyimiyle- "Doğu'da İngiliz-Amerikan sömürgeciliğinin bir köprü başı" gibi görülüyor. O tarihten beri olup bitenlere bakılırsa, bu kanının doğruluğunu gösteren çok şey var.

İSLAM ÜLKELERİ: KUZEY AFRİKA

Kuzey Afrika'nın Müslüman ülkeleri, bağımsızlık yoluna, Ortadoğu ülkelerinden daha geç gelip girdiler. Sadece eski bir İtalyan sömürgesi olan Libya, galiplerin isteğiyle azat edilmiş ve 1950'te bağımsızlığını kazanmıştı. Ama bu, yerlilerin orada da direnmediği anlamına gelmez; tersine İtalyanlara karşı inatçı bir direniş palazlanır ve Sunusi'lerin etkisi de büyük olur. Sonra İtalyanlar terk ederler ve İkinci Dünya Savaşı'nda da İngilizlerin himayesi altına girer ülke.

Kuzey Afrika’nın öteki ülkelerinde, Fas, Cezayir ve Tunus’ta, milliyetçi hareketler gitgide güçlenerek, sonunda Fransa’ya bağımsızlıklarını dayatırlar.

Yanyana iki toplum: Avrupa toplumuyla yerli toplum

Kuzey Afrika’ya, 1.600.000’den fazla Avrupalının yerleşmesi ve, bir yarım milyon Yahudinin yanı sıra 20 milyon kadar yerlinin “Fransızlaştırılma”sının sonucu şu olur: **Yerli toplum**un yanı başında bir **sömürgeci toplum** da boy atar; birincisi, kendi üretim ve alışveriş biçimlerini korur ve pek aşağı bir yaşam düzeyine sahiptir, ikinci ise sermayeyi elinde tutar ve iktisadî yaşamı denetler, idarede ve siyasal alanda tekel kurmuştur ve yüksek bir yaşam düzeyinden yararlanır. Durum, bir yandan Güney Afrika’dakinden pek farklıdır, orada “ırklar” arasında bir duvar örülmüştür; Kara Afrika’nın başka yerlerinde ise, bir avuç Avrupalı, sadece üretileni alıp dışarıya götürür, üretime ise pek az katılır. Oysa Kuzey Afrika’da, İslam dünyasının hiçbir yanında görülmeyecek biçimde, birkaç kuşaktan beri yaşayan önemli bir Avrupalı kitle vardır; Müslüman yığınlarla çıkarlar iç içe geçmiştir ve Batı’nın sosyal ve kültürel nüfuzu İslam toprağına derinliğine kök salmıştır. Avrupalı, Fas’ta, Cezayir’de ve Tunus’ta bir küçük azınlıktır, ama önemli bir rol oynar o ülkelerin yaşamında: Geniş toprakların sahibidir, banka kredilerinden tek o yararlanır. Böylece, Avrupalı kolonlar, dışarıya yollanan ürünlerin en büyük üreticisidir.

Yerli toplum ise, tersine, pek yoksuldur; sermayesi yoktur, atadan kalma araçlarla çiftini sürer; birkaç zengin toprak sahibi dışında, tarımda modern usullerden haberi olan çiftçi görülmez. Böyle olunca, elde ettiği de ona göredir. Yardım görmediğinden yenilik de yapamaz ve Avrupa ekonomisiyle bütünleşemez. Ufacık toprağının yanı sıra, büyük toprak sahiplerine düşük bir ücretle hizmet eder; tarım makineleştikçe, bu hizmete de ihtiyaç kalmaz ve kendi toprağı da yetmediğinden, kentlere doğru göç başlar. Öte yandan zanaatçılar da, kendi geleneksel imalat usullerine bağlı olduklarından, dışardan gelen fabrika mamullerinin rekabetine boyun eğerler.

Ölüm oranı hızla düşürüldüğünden, nüfus olağanüstü artar. Nüfus arttıkça, topraksız insanların sayısı çoğalır; o çoğaldıkça, doğanın zararına toprak edinme fazlalaşır ve o. fazlalaştıkça da erozyonun etkisi yükselir. Böylece, yararlanılacak toprakla gitgide artan insan arasında bir dengesizlik

gündeme girer. Nüfusla kaynaklar arasındaki bu dengesizliğin sonucu şudur: Yerlilerin korkunç sefaleti!

Yerli ile Avrupalı ailelerin ortalama gelirleri arasındaki korkunç farkı hatırlatmaya gerek yok. İki halk arasındaki eşitsizlik, eğitim söz konusu olduğunda daha da çarpıcıdır.

Nüfus artışının getirdiği bu büyük güçlüklere çözüm olarak sanayi gelecektir akla. Ancak, yerel sermayenin yeğlediği, gayrimenkul edinmektir; öyle olunca da, yatırımlar metropoldeki yabancıdan gelir, onlar Kuzey Afrika'ya göç edip sanayiyi kurarlar. Öte yandan, Amerikan sermayesi de petrol araştırmaya başlar.

Yeni sosyal yapılar

Sömürgecilik, kimi yerli etkinlikleri, modern iktisadi yaşama sokar; bunu yaparken, eski kabile çerçevesini de çatlatıp kırar. Kabilelerin belli topraklarda sabitleştirilmesi, kollektif mülkiyetten özel mülkiyete geçiş, para ekonomisinin o güne değin, kendi içine kapanmış bölgelere gelip girişi, **bireyciliğin gelişmesi**ne ve gitgide artan bir **sosyal eşitsizliğe** yol açar. Güneydeki göçebe kabileler parçalanır ve aileler halinde ufalanırken, büyük su kaynaklarına sahip olmadıklarından, yerleşik yaşama geçemezler; yaylaya çıkanlar, izledikleri yolu sınırlamak zorunda kalırlar ve yaşadıkları vadileri tarıma açarlar; bozkırdaki göçebeler, kuraklığın sürekli tehdit ettiği toprakları işletmek gereğini duyarlar ve kentlerdeki zanaatçılar da, sanayi mamullerinin rekabeti karşısında çökmüşlerdir. Bu değişiklikler, araya başka nedenlerin de girmesiyle, **eşrafa**, servetini ve iktidarını alabildiğine artırma fırsatını verir: Topraklarını genişletirken, çoğu küçük toprak sahibi, topraklarını onlara bırakma zorunda kalırlar; yerleşik yaşama geçmekte olan kabile şefleri geniş topraklara konmuşlardır; kentlerde kimi tacirler de yüklerini tutmuşlardır. Özellikle Fas'ta ve Tunus'ta, **kentlerdeki geleneksel burjuvazi** bir iktisadî çöküş içine girer; Fransız liselerinde okumuş, Batılı âdetlerin büyüsüne kapılmış, ama Batılılarla boy ölçüşmede de yeterli bilgiye sahip olmayan bir burjuvazidir bu. Milliyetçi hareketlerin kadrolarını işte bu sınıf sağlar.

Bir gelişme daha vardır: Kabilelerinden kopmuş on binlerce köylünün oluşturduğu bir **işçi sınıfı** sayıca hayli kabarmıştır. 1936 sayımının birden gözler önüne serdiği bu önemli olgu, her iktisadî dengesizlikte, kıtlık ve kuraklıkta çapını artırarak kendini hissettirecektir. Bir bölümü de yurtdışına Fransa'ya göçecek ve oradan yolladıklarıyla anayurttaki ailelerini

geçindireceklerdir. 1963’te, 20.000 Faslı ve 450.000 Cezayirli vardır Fransa’da. Yurtta kalanlar ise, büyük kentlerin dolayında, sefil gecekondularda yaşarlar. Kentlere, doğru bu göç, geleneksel yaşamın çerçevesini de kırıp parçalar; aile yaşamı, daha öncekinden pek farklı bir niteliğe bürünür.

Giysiden eğlenceye kadar Avrupa’nın etkisini taşıyan bütün bu derin değişikliklere karşın, **Doğu’nun etkisi** ağırlıktadır. Basın, tiyatro, radyo güçlendirir bu etkiyi ve o kitleleri, geniş bir kültürel hareketin, *Arabizm*’in içine sokar. İlahiyatçıların, tarikatlara savaş açarak İslam’ı arındırma çabaları bu etkiyi asla azaltmaz; din kurallarına uymanın bir parça gevşediği kentlerde bile, dinsel bağ diriliğini sürdürür; kendiliğinden küçük tarikatlar türer, çocuklar için Kuran okulları açılır. Müslüman uygarlık güçlü ve canlıdır ve Magrip, uzaktaki kardeşlerinden soyutlanmış hissetmez kendini: Kovuşturmaya uğrayan milliyetçi şefler Kahire’ye sığınır, orada maddi ve manevi yardıma kavuşurlar; öte yandan, egemen güce karşı mücadele için çağrılar da oradan çıkar gelir.

Milliyetçi hareketlerin ilerlemesi

Cezayir’de ve Tunus’ta uzun süreden beri başarıya ulaşmış fetih, Fas’ta 1934’te tamamlanır: Fas, 1914’ten beri, sadece Rif’li Abdülkerim’in, önce İspanya’ya, sonra da 1925’te Fransa’ya karşı yürüttüğü savaşla ciddi olarak sarsılmışta; orada ilk büyük milliyetçi patlayış da, “Fas’ı İslamlıktan uzaklaştırma” kuşkusu altında, 1930’dadır.

O tarihte **üç milliyetçi akım** doğar, ya da uyanır. Aslında, Batı karşın, evrensel kurtuluş ve tepki hareketinin bir dalı olarak, Fas’taki de bizzat Batı’nın etkisiyle hayata geçer.

> *Bu akımlar, her ülkede, iki eğilim arasında bölüşülür: Eğilimlerden birisi, dinde gerici ve siyasal ve sosyal alanda tutucudur. Tunus’ta 1918’de palazlanmaya başlamış Eski Destur ile Cezayir’deki* Ulema Cemiyeti*’nin eğilimi bu türdendir. Eğilim, kitlelerdeki derin dinsel inanca sırtını dayar; Batı’nın özümsemesine karşı çıkar, Doğu kültürünü yüceltir ve ulusal bağımsızlığı da Arap ülkelerinden oluşan bir federasyon çerçevesi içinde örgütler.*
>
> *Öteki eğilim, Fransız liselerinde okumuş bir seçkin grubun eğilimidir; Avrupa modeline dayanan bağımsız bir yurt yaratmak ister.*

> *Burgiba'nın* Yeni Destur*'u (1934),* Cezayir Halk Partisi *ile, Messali Hac'ın kurduğu* Demokratik Özgürlükler Hareketi*, bu eğilimi taşırlar.*

Dinsel ideolojiye sıkı sıkıya bağlı milliyetçi fikir, aydın çevreleri çabucak aşar; zanaatçı çevre ile kent proletaryasından da -artan sayıda- yandaş toplar; son olarak, kırsaldaki yığınların sempatisini kazanır. Her ülkede, Fransız idaresinin eseri olan siyasal ve maddi birlikle modern ekonomi ete kemiğe büründükçe **yaygın**lık kazanır; ülkenin çeşitli bölümleri arasında temas ve ilişkileri çoğaltan geleneksel toplumdaki altüst oluş da rol oynar bu yaygınlıkta. Basın, radyo, sinema, onların yanı sıra gezilerin kolaylığı, bu bilinçlenmeyi hızlandırır.

Tunus'ta ve Fas'taki hareketlere karşı, 1937 ve 1938'de Fransızlardan gelen -ve özümseme politikasına dayanan- baskı, radikal şeflerin etkisini artırır. 1943'te, Ferhat Abbas, kendi anayasasına sahip bir Cezayir devletini öngören reformlar tasarısını, "Cezayir Bildirisi"ni yayımlar; 1943'te de Fas'ta, bağımsızlık isteyen *İstiklâl Partisi* kurulur. 1945'teki bir ayaklanmanın arkasından, Fransızlar 1947'de merkeziyetçilikten hayli uzaklaşan ve geniş yetkili bir Cezayir Meclisi öngören "Cezayir Organik Statüsü"nü ilan ederlerse de, uygulanmaz. Öte yandan, Kuzey Afrika'daki "Fransız yurttaşları", yani kolonlar, görevliler, tacirler, kısacası bu "halksız seçkinler", aralarında görüş farklılıkları olsa da, söz konusu bağımsızlık istemlerinin, reform programlarının karşısındadırlar. Ayrıca, reform programlarının birer aldatmaca olduğunu, Fransa'nın sözüne güvenilemeyeceğini gösteren yığınla kanıt vardır. Daha da kötüsü, Fransız kamuoyu -hiç olmazsa bir bölümüyle- tutucudur; Fransız hükümetler de duraksamalıdır. Bütün bunlardan, bir **zora başvurma politikası** doğar ve karşılığını görmekte de gecikmez. Sonuçta Fransa, 1955'te Fas'ın bağımsızlığını, 1956'da da Tunus'un bağımsızlığını tanır. Cezayir içinse, bağımsızlık, korkunç bir savaşın sonunda, 1962 Temmuz'unda elde edilecektir.

Bağımsızlıktan bu yana Kuzey Afrika

Cezayir'de, 1962'ye kadar, sekiz yıldan beri ülkeyi kana boyayan savaşta, Ulusal Kurtuluş Cephesi ordusunu maddi ve mali olarak destekleyenler, başta Müslüman devletler, onların yanı sıra dünya kamuoyunun sempatisi oldu. Fransız ordusu daha kalabalık ve daha donanımlı da olsa yenildi, çünkü geleceği olmayan bir savaşı sürdürüyordu.

Savaşan iki ordunun yanı sıra, iki toplum da, işitilmemiş bir barbarlık ve kör bir bağnazlıkla karşı karşıya gelmişti. Böylece, maddi yıkıntılarla kalınmadı, dinmez kinlere yol açtı savaş; ve ülke, derin değişikliklere uğradı.

Yeni yönetim bir Anayasa yapar ve **sosyalist** bir **modele** göre ülkenin yeniden örgütlenişine girişir; Kimi önemli kuruluşlar, özellikle de basın millileştirilir; Avrupalı bütün tarımcıların mallarına el konur. Tunus ve Fas, oralarda da ülke, Avrupalılardan tasfiye edilir ve sömürgecilerin topraklarına el konur. Ne var ki, her üç ülkede Devlet Başkanının otoriter politikası, belli bir **muhalefete** de yol açar: Tunus'ta Burgiba'ya karşı güçsüz kalır bu muhalefet; Fas'ta Kral II. Hasan'a karşı çok daha serttir; Cezayir'de ise sonuca ulaşır, bir askerî darbeyle Albay Bumedyen Ben Bella'yı devirir yerine geçer (1965). Ne var ki, siyasal durumdaki bulanıklık sürecek, o da ekonomik gelişmeyi geciktirecektir...

Böylece, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri derinden derine değişmişlerdir: önce, büyük salgınların önlenmesiyle, nüfus artmıştır ve insanlar, gitgide daha fazla kırsaldan kentlere göçmektedir. Başlarında bir ya da birkaç eski ailenin bulunduğu dağınık kabileler olan yerlerde, artık -gelecek devletlerin çekirdeği- büyük birimler görülüyor. Asıl devletin kurulduğu kimi yerlerde ise, kamu hizmeti kavramı ve devletin ulusal yaşamda oynaması gereken rol ağır ağır ete kemiğe bürünmektedir. Öte yandan, radyo, televizyon, uçak, bu halkları dünyadan ayıran duvarları yıkmıştır ve onları dünyayla bütünleştirmektedir yavaş yavaş.

BÖLÜM V.
KARA AFRİKA'NIN DEĞİŞMESİ

"Sahra'nın güneyindeki Afrika"da da, Birinci Dünya Savaşı sonrasından bu yana büyük değişmeler oldu: Bir yandan, 1929 Büyük Bunalım'ı, bütün zayıf ekonomileri vururken Kara Afrika'yı da vurdu; öte yandan, İkinci Dünya Savaşı gelişmeleri hızlandırdı. Sonunda, yapılar altüst oldu; egemen ülkelerle egemenlik altında olan halklar arasında ilişkiler gerginleşti; ve bütün bu halklar bağımsızlığa çevirdiler yüzlerini, bu da sömürgeci devletlerin karşısına çözülmesi hayli güç sorunlar çıkardı.

EKONOMİ VE TOPLUMDAKİ DEĞİŞİKLİK

Olayların akışındaki bu hızlanışın nedeni şu: Kapitalizm, iktisadî rekabeti gitgide öylesine keskinleştirmiştir ki, Avrupalı güçler, kurdukları sömürge imparatorluklarında, doğal zenginliklerin sömürülmesini geliştirmek zorundadır ister istemez; ayrıca, mali kapitalizm, en kazançlı yatırımlar için denizaşırı ülkeleri görmektedir ve Afrika da burnunun ucunda olduğundan, sermayelerin büyük bir bölümü gelir Afrika üzerine kapanır, ve sonuç olarak Avrupalılarla Yerliler arasındaki temaslar da çoğalır.

Nasıl?

İletişim yollarının rolü. Kapalı ekonomiden pazar ekonomisine

Bu temaslar, sayısı fazla olmasa da, denizaşırı ülkelerde yerleşmiş Avrupalıların çoğalmasından ileri geliyor; ayrıca kara derili insan, başka yerlere olduğu gibi, Avrupa'ya da savaşmak için çağrıldı. Bütün bunlar, Avrupalı ile Afrikalıyı, daha yakından tanışmaya götüren etkenler oldular. Her iki insan, birbirinin uygarlığını yakından görmüş, güçlerini ve zayıflıklarını öğrenmişlerdir. Şunu da eklemeli: Avrupa'ya gelen kara derili, kendi ülkesindekinden pek farklı, ırkçılıktan uzak bir ortam bulmuştur. Avrupalı ile Afrikalının ilişkilerinin yoğunlaşmasında, **iletişim yolları**nın, özellikle Afrika'nın bağrına kadar sokulan **demiryolu**nun oynadığı rolü hatırlatmaya gerek yok. Birbirinden pek farklı bu iki uygarlığın karşılaşmasından, ekonomide ve toplumda bir dizi değişiklik ortaya çıkar ve hepsi de geleneksel biçimleri kökünden yıkıp atar.

Neler olur?

En başta, üretimin temel birimi olan köyün, insanların ve kıtanın çevreden soyutlanmış bir halde tek başına kalmışlığı üstüne kurulu eski kapalı ekonominin yerine, bir **pazar ekonomisi** geçer. Afrikalı çiftçi, değişik etkilerin sonucu, alınır-satılır ürünlere, özel olarak da Avrupalı devletlerin kendi sanayileri için ihtiyaç duydukları hammaddelerin üretimine çevirin, yüzünü. Ayrıca, vergisini vermek ve dışardan getirilmiş mamul maddeleri satın alabilmek için gerekli parayı kendisine sağlayacak olan yalnız bu üretimdir. Böylece, yerli yiyecek maddeleri ile zanaatçılığın zararına bir ticaret ekonomisi oluşur; ancak ürünü dışarıya ham olarak gönderme ve dışarıdan gelen mamulleri de içerde dağıtmadan ibaret bir ticarettir bu; ve kendi, içinde pek az çeşitlenmiş, giderek donmuş bir ekonomi! Dış pazarlara karşı savunmasız, birkaç büyük kumpanyanın kararına, giderek keyfine tabi bir alışveriş! Fiyatları istediği gibi saptayan bu kumpanyaların çoğu Afrika dışından insanların, özellikle Avrupalıların elindedir; ve içlerinden bazıları, neredeyse bir tekel kurmuşlardır.

Böylece, **iki üretim sistemi** yan yanadır: Avrupalı, ve Amerikalı büyük kumpanyaların ve plantasyonların elindeki ve düşük ücretli bol el emeği kullanan bir pazar ekonomisi; onun yanı sıra, alet-edevattan ve ücretli işçiden yoksun, cemaatçı biçimler ve alışveriş usulleriyle yaşayan, ürettiğini kumpanyanın saptadığı fiyata satmaya mecbur ve yiyecek maddelerini yetersiz miktarda üreten bir aile ekonomisi!

Ne olur bu gelişmenin sonuçları?

Biri şu: Dış satıma adanmış tarım üretimi, ekim alanını hızla geliştirir, tarıma bilgisizce açılan topraklar takatten çabucak düşer ve erozyona uğrar. Eskiden, toprağın olanaklarıyla uygulanan teknik arasında bir denge vardı, bu kaybolur.

Sonra, yerlilerin durumu, yedek rejimi ve Avrupalılara verilmiş ödünler dolayısıyla da ağırlaşmıştır. En verimli topraklar Avrupalı azınlığa ayrılmıştır; onlardan kat kat fazla yerliler, bir bölümüyle kısır ve verimsiz toprakları kullanırlar ve üstelik hektar olarak yüz ölçümler de Afrikalının aleyhinedir. Yedek rejimi ile anlaşılan da şu: Yeterli kaynaklardan yoksun, ama vergisini de para olarak ödemek zorunda olan halk, Avrupalıların plantasyonlarında ücretli olarak çalışmak ve kendi toprağında de dış satım için gerekli nesneleri üretmek zorundadır.

Bunlar yetmezmiş gibi, zorla çalıştırma vardır.

Bu sonuncusu, 1930 Cenevre Senedi ile kaldırılırsa da, birçok yerde uzun yıllar sürer durur.

Bitmedi!

Halktaki hareketlilik. Kırsalın boşalması ve kentlerin serpilmesi

İktisadî yaşamın bu yeni koşulları, yerli toplumda değişikliklere yol açar ki, onlar içinde en dikkati çekenlerden biri, **nüfusun dağılışındaki altüst oluş**tur. Kara dünyanın eteklerinde, örneğin Sahra'da, Arabistan'da ve Suriye çölünde yaşayan göçebe dünyasının hızla çöküşünün sonucu olarak bir toprağa yerleşme vardır.

Öte yandan, nüfusta hissedilir bir **artış** olmuştur. Tropikal tıptaki devrim sonucu, birçok hastalık (sıtma, veba, cüzzam, kolera, uyku hastalığı, vb.) gerilemiştir. Öyle de olsa, çoğu insan, kötü beslenme sonucu sağlıksızdır ve genç erkeklerin kentlere gidişiyle, doğum oranı tehlikeli biçimde düşer. Öte yandan, ölüm oranı, kimi hastalıklar (örneğin firengi), alkolizmin artışı, kötü ve yetersiz beslenme yüzünden yüksektir. Ne var ki, nüfus artışı yiyecek artışından çok daha hızlı olduğundan, halkın bir bölümü, ek bir kaynak edinmek için yer değiştirir. Böylece, kara derili emekçilerin hareketliliği göze çarpıcıdır.

Ayrıca, emeğin daha çok ücret elde ettiği ülkelere, örneğin Fransız sömürgelerinden İngiliz sömürgelerine doğru -geçici ya da kesin-bir göç de görülür. Son olarak, **kent de çeker**, çünkü köyünden daha çok şey sağlar siyahiye. Kimi zaman köyler de yer değiştirir; yalnızlıktan kurtulmak ve yerel ekonomiye dahil olmak için gelir yol kenarlarına yerleşir.

Ama asıl göze çarpan sonuç, **kırsalın boşalması**dır. Gabon'un, Kongo'nun iri köyleri kaybolur, ya da birkaç hanelik yerlere döner.

> *Kimi köyler, "içleri boş midye kabukları gibidir"; olsa olsa kadınlar, yaşlılar, çocuklar kalmıştır geriye; kadın-erkek ilişkisi altüst olmuştur ve kadınlar çoğunluktadır. Senegal'de, Kongo'da, Katanga'da, Altın Sahili'nde, olanca çarpıcılığıyla yaşamı gelişme. Kırsalın boşalması, çoğu bölgede, yalnız tarım toplumunun çözülüşünü değil, yerli ekonominin gerilemesini ve kırsalla sanayi merkezleri arasında büyük bir dengesizliği de getirir beraberinde. Öyle olunca, tarımın ve, yiyecek maddeleri üretiminin yükü, en başta kadının omuzlarına çöker. Bir başka sonuç olarak, genç yaştaki erkeklerin bu kitlesel göçü, doğumların azalışıyla nüfusu tehdit eder.*

Kırsal boşalırken, kentler, görülmemiş bir gelişme içine girerler.

Göç, her zaman kesin değildir. Göç edenlerin çoğu, belli bir süre için bir ücret aranışı içindedir: Vergisini ödemek amacıyladır bu; evlenmek için paraya ihtiyacı vardır; öyle olunca da kısa vadeli iş sözleşmesi yapar. Bununla beraber, çoğu kökünden kopar ve köyüne dönmez; öyle olunca da, ataların, örfleriyle bütün bağları kopar, ya da döndüğünde, kendi grubunca özümsenmesi tam olmaz; yeni adetler, yeni yaşama ve düşünme biçimleri getirmiştir beraberinde ve çoğu kez tekrar yola koyulur, çeker gider.

Eski sosyal yapının altüst oluşu

Sosyal çerçeveler de zayıflar: Kabileler, temel birim olan ataerkil aile, hızlı bir çöküş içine girerler. Avrupalı ile ilişkinin en az olduğu yerlerde bile, sömürgeleşmenin çözücü rolü hissedilir; topluca çalışma, köy disiplinine saygı ve evlenme konusundaki gelenekler söz konusu oldukta, gençlerin karşı çıkışı önünde grubun sağlamlığı kaybolur. Başta gelen olgu, paranın gitgide daha fazla oynadığı roldür. Öte yandan, sömürgeci güçlerin toprakta özel mülkiyet yaratma çabaları da, tarımda bireyciliği yüreklendirir; toprak, bireysel kazancın kaynağı olup çıkmıştın, giderek değiş-tokuş edilebilir. Öyle olunca, eskiden tek biçimli olan yaşam düzeyleri şimdi farklılaşmıştır; toprak zenginliğine dayanan yeni sınıflar çıkmıştır ortaya. Cemaat ruhu kaybolurken, eski siyasal birimler de kaybolur ve geleneksel şeflerin otoritesi zayıflar; kabilenin üyeleri arasındaki manevi bağlar gevşer. Şef, eskisi gibi dinsel görevler yüklenmiş bir halde, ataların huzurunda topluluğun aracısı değildir; Beyazların sıradan bir hizmetçisi olup çıkmıştır, onların emirlerini taşır ve uygular. Kentlerde mahallenin başı da, manevi otoritesini yitirmiştir ve saygınlığı zayıflamıştır. Vaktiyle genç insanları aynı köyde tek bir şefin otoritesi altında toplayan kurallar vardı: Bu insanlar orada toplu çalışmalara katılmayı öğreniyorlar, grubun görevlerinde yer alıyorlar ve bunlar da cemaatın, tutarlılığında büyük rol oynuyor, gençleri orada yaşama hazırlıyorlardı; şimdi bütün bunlar çöküş halindedir, çünkü gençler bunlardan kaçmaktadırlar. Artık baskıcı olarak görülen yasa, reddedilmektedir. Eskiler, gençlerin disiplinsizliğinden, saygısızlığından yakınmaktadırlar.

Eski ailenin sert geleneksel bütünlüğü kaybolmaya yüz tutar: Geniş aile parçalanıp bağımsız küçük aileler oluşur. Aile disiplini, kişisel kaynaklara

sahip olanlarca tartışılır. Evlenmenin aldığı biçim, geleneksel değerlerdeki kopuşu pek güzel göstermektedir ve **kadının durumu** altüst olmuştur.

> *Değiş-tokuş ve hizmetlerin karşılıklılığına dayanan eski ekonomide, kadın, aileler arasında bir bağdı ve evlilik, aile gruplarının anlaşmasıyla oluşuyordu; şimdi ise, para ekonomisi, kadını bir rekabet ve kazanç metaı haline getirmiştir; kadının ailesi, bir kazanç sağlamaktadır bundan ve büyük yekûnlar tutmaktadır istenilen. Çoğu genç bunu sağlayamadığından bekâr kalanlar çoğalmakta, zengin ve yaşlı erkeklerin yüzü gülmektedir. Öte yandan, misyonlar ve idare de çok karılılığı istemediklerinden, bireyciliği destekler durumdadırlar; kadının istediği de böylesi bir durumdur: Aile şeflerine ve daha yaşlı kadınların isteklerine karşı çıkmakta, evde tek eş olmayı arzulamaktadır. Öyle olunca da, kız kaçırmalar, nikâhsız karı-kocalık, boşanmalar artmakta ve fuhuş gelişmektedir.*

Son olarak, aile içinde, baba ile çocuklar, koca ile kadının ilişkilerinde büyük değişiklikler vardır. Okulda eğitim, aile çevresinde uyuşmazlıklar yaratmaktadır. Çünkü, okulda çocuklar, ana-babalarınkinden başka düşünceler, görüşler ve ihtiyaçların varlığını öğrenmektedirler, giderek geleneklerle zıtlaşırlar. Ayrıca kentlerde spor, sinema, Avrupalı dans, geleneksel eğlencelerin yerine geçer. Öte yandan kadın, kocasına oranla, daha az bilgili olduğundan geleneklere, eski yaşamın alışkanlıklarına daha yakın kalır. Böylece, eşler arasında manevi bir boşanma ortaya çıkar.

Eskisinden bütünüyle farklı **yeni bir toplum** doğar kentlerde ve gösterdikleri de şudur: Gençler, geçmişin kurumlarıyla tatmin olmaz ve onların yerine geçmek üzere başkalarını ararlar. Böyle olunca, geleneksel dinler yavaş yavaş ortadan çekilirler, çünkü eski dinin çevresi kaybolmuştur: Animizm geriler, yerini ya Hıristiyanlık, ya İslam, ya da çeşitli başka kiliseler alır. Ancak ne olursa olsun, putperest uygulamaların ve animist inanışların varlığı sürer.

Sonuç olarak, **grupların atomlaşması** belirir; kırsaldakilerle kentliler, gençlerle yaşlılar, eski geleneksel tarım toplumu ile yeni toplum arasında bir zıtlık ortaya çıkar ve söz konusu yeni toplumda hiyerarşinin temelinde **para** vardır, böylece bireysel zenginliğe dayanmaktadır ve Avrupalılardan, aktarılmış görüşlerin üzerine kuruludur bu yeni toplum anlayışı.

Yeni toplum: İlerlemişler. Kent proletaryası

Kentleşme, nüfus hareketleri, eğitimin gelişmesi ve genel olarak da Beyazlarla temas, **iki yeni sosyal öğe** çıkardı ortaya: "İlerlemişler" denen "burjuvazi" ile, proletaryadır bunlar. Avrupalıların hizmetine giren, ya da sadece onlarla temas eden yerliler, neredeyse bütün olarak ve bir yerde hızla kökünden kopar: Bir yandan, farklı etnik gruplardan gelen çalışanlarla karışma ve kendi geleneksel anlayışlarından farklı anlayışlarla yüz yüze geliş, köyden getirdiklerine "en iyi" şeyler olarak bakmamaya götürür onu; öte yandan, yeni çalışma yöntemlerini öğrenme, Beyazların alışkanlıklarını taklit, eski çevrelerden rahatsız olmasına varır, onların yaşam düzeyine yükselme, onlar gibi giyinme, yiyip içme "**kabileleşmekten çıkış**"la sonuçlanır ve âdet edindiği yaşamdan uzaklaşır.

Böylece, kentlere doluşmuş milyonlarca siyahi arasında, eğitimini bir parça ilerletip, Beyazlarla çalışmak için -ülkesine göre- oldukça Fransızca ya da İngilizce öğrenen ve yaşayışı da Avrupalıların yaşam biçimine yaklaşan biri, "**ilerlemişler**" grubunu oluşturur: Avrupa kültürünün çekiciliğine uğramış kimi tacirlerin, hekim, öğretmen, memur ve müstahdemlerin başına gelen budur; Beyazlar gibi yaşama özlemiyle, Afrikalılar mahallesinde hâlâ eski yaşam koşulları arasındaki çelişmeler ortamında bunalır durun. Onun için sosyal yükselişin doğrultusu bellidir artık: Eş seçerken, evini kurarken, bu "Avrupai" ölçüye dikkat eder. Afrikalı yeni *intelligentsia*'yı oluşturur bu insanlar: Kökenleri, safı, aldığı eğitimin hâlâ sıradan niteliğiyle orta halli durumdaki bu insanlar, öte yandan, siyasal, iktisadî ve sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırma tutkusu içindedirler ve kendi ırkından olan kardeşleri üzerinde nüfuz sahibidirler.

Böylece, "kabileleşmekten çıkış", aynı anda beliren iki hareketle kendini belli eder: Geleneksel değerler karşısında soğukluk ve "pek yakında duran, öyle de olsa uzak ve kapalı Beyazlar dünyasına doğru" çekiliş! Bundan, yoğun bir eğitim arzusu doğar: Onun etkililiğine ulaşmak, teknik yeterliğini kazanmak, iktisadî eşitliğe varmak, onunla aynı makamlara erişmek, saygınlık elde etmek için, Beyaz'ın bildiği her şeyi bilmek gerekir.

"İlerlemişler"in yanında, sanayide ücretli **işçi sınıfı**, genel nüfusa oranla devede kulaktır; öyle de olsa, hızla büyümektedir ve daha şimdiden, klasik sömürge ekonomisinin sürdürülmesine karşı çıkan bir güçtür: Örneğin Rodezya'da, Katanga'da böyledir.

Büyük işletmelerin bulunduğu, emekçiler için oturmanın, yemenin-içmenin, sağlık ve eğitimin az çok kararlılık kazandığını kentlerde, işçinin durumu elbette farklıdır. Büyük sanayi merkezlerinde (Nijerya kalay madenleri, Katanga ve Rodezya bakır madenleri gibi), işçi sınıfının elinde böyle olanaklar vardır. Ama her yanda, el emeğindeki istikrarsızlık ve kalifiye işçi eksikliği büyük sorundur. Verimlilikteki azlık ve düşük ücret bunların sonucudur; Ancak her ikisi de, kötü beslenmenin ve sefil yaşam koşullarının kaynağını oluşturur, özetle bir kısır döngüdür yaşanan.

Büyük kent merkezleri, yaşam koşullarının en kötü olduğu yerlerdir. Üstelik, hızlı kentleşme bir şeye daha yol açmıştır: Avrupalı nüfusla yerliler, birbirinden farklı kentlerde toplaşarak bir ayrımcılık ortaya çıkmıştır. Hızlı kentleşmenin bilinen sonuçlarını hatırlatmaya gerek yok: Konut kıtlığı, gecekondulaşma... Kabilesinden kopup gelen siyahinin yaşamı, işte bu gecekondularda geçecektir.

Büyük bir bölüm çalışmaz; “aile asalağı”dır.

SOSYAL GERİLİMLER

Bir başka egemenliğin altına sokulan halkların durumlarının bilincine varması ve milliyetçi uyanış, ister istemez istemlere yol açar ve ülkeden ülkeye değişen bir gerilim yaratır.

Bunların en şiddetlisi de ırkçılıktır Afrika’da.

Irkçılık

Afrika’da, Avrupalıların sürekli olarak yerleştikleri -ılımlı iklime sahip- bölgelerde, egemen ırk, güvensizliğine bir karşılık olarak ırkçı eşitsizliği öne sürer ve **ırkçı ayrımcılığa** gider. Baskı arttıkça, beyazların toplumu kendi içine kapanır ve; kendisini Afrikalı kültür ve yaşayışa kayıtsız sayar; Avrupalı kentle yerlilerin kenti birbirinden ayrılır, spor dernekleri ve kulüpler sadece Avrupalıların olur, bütün ırkları kucaklayan ilkokul eleştirilir ve okullar herkese açık olduğunda da, Beyaz, çocuklarını özel okullara gönderme eğilimindedir. Kimi yerde: sendikalara varıncaya kadar kendini gösterir bu ayrımcılık.

Eşitliği imkânsız ve ayıp olarak görmeye götüren, işte bu bilgisizlik ve kayıtsızlıktır. Bunun da sonucu, siyahiden gelen her istem karşısında direnme olur. Özellikle, siyahinin “ilerlemiş”inden çekinme vardır. Bu tavırlar, karalar üstüne verilmiş önyargılardan da esinlenir: Bir “büyük

çocuk"tur siyahi ve hep öyle kalacaktır; efendilerine bağlı kalan "iyi zenci"ler vardır ve "kötü zenci"ler de Beyazları taklit etmek isteyen ilerlemişler"dir. Siyahiler hareketlendikçe, hele hele sömürge altındaki halk "bağımlılığını" tartışmaya kalktığı günden başlayarak, ırkçılık az çok bilinçli bir hal alır.

Avrupa'da okuyan Afrikalılar, özellikle 1940'larla, yurtlarına dönüp de sadece Avrupalılara ayrılmış görevlere talip olunca, egemen toplumun sert muhalefeti ile açıkça karşılaşır. Onunla da kalmaz, çoğu işler ve ücretler Avrupalı ve Afrikalı için pek eşitsiz bir yola dökülür. Sömürge halkın tavrı, ister istemez ırkçı bir niteliğe bürünür. Bir yazarın dediği gibi, "Afrikalının ırkçılığı, Avrupalının ırkçılığına karşı bir savunmadır aslında".

Bunun sonucu, hınç ve kin dolu bir toplumdur.

Karalara karşı ayrımcılık taşıt araçlarına varıncaya kadar yayılır. Afrikalı aydın da, bir küçüklük kompleksinin dürtüsüyle, Batı'dan gelen hemen her şeye karşı çıkar. Beyazların gelişinden önceki bir Afrika kültürünü düşünür, o "altın çağı" idealleştirir. Her şeyden önce de, özümsenmeye karşıdır. "Afrika'nın uygarlaşmasını isterim, ama Batılılaşmasına hayır!": Üniversitede görevli tanınmış bir siyahi aydının sözleridir bunlar!

Beyazlara karşı düşmanlığı dinsel motifler de besler çoğu kez.

Huzursuzluk ve gerilim, ülkeden ülkeye değişir elbette. Ama sosyal yapı ve taşıdığı çelişmeler ne olursa olsun, bir sert bunalım ortaya çıktığında, kopukluk kendiliğinden kaybolur, birlik oluşur; sınıfsal anlamda değil, ırksal çizgilere göre, iki blok, **Batılı ve Afrikalı** karşı karşıya gelir. Tıpkı vaktiyle Lenin'in söylediği gibi, bağımlı ülkelerde, ulusal sorun, sosyo-ekonomik gruplar arasındaki mücadelelerin önüne geçer.

Sömürgeci güçlerin önlemleri

Bu huzursuzluk ve çözülüş halindeki toplumda mayalaşmanın karşısında, sömürgeci yönetimler, bir yandan baskıya baş vururken, bir yandan da, **eski yerli otoriteleri** yeniden canlandırır ve **reformlara** girişirler. İngiliz sömürgelerinde, 1930'dan başlayarak, kabile hukukunun ve örflerinin ihyası ile kabilenin yasal olarak tanınması, bunlara bir örnektir; Fransızlar da Madagaskar'da, eski köy ve mahalle kurullarını tanırlar; Belçika Kongo'sunda, geleneksel yerli toplulukların otoritesi kabul edilir.

Eğitim geliştirilir, ama kültür dili konusunda sorunlar da ortaya çıkar. Fransızlar, Belçikalılar ve İngilizler, kendi ellerindeki sömürgelerde üniversiteler açarlar. Nijerya'da, Latin harfleriyle yazılan ve modern

kültürün girişini kolaylaştıran bir dil yaratılır. Ülkeden ülkeye değişse de, eğitime katılan çocuk sayısı gitgide çoğalır. Güney ve Doğu Afrika'da, bu oran en düşük düzeyde kalır.

Ama sorun, yetişkinlerden oluşan tarım topluluklarını iktisadî yaşam ve ülkenin politikasına katmaktır.

> *Söz konusu olan, kitleleri bilgilendirmek, onlarda girişim ruhu uyandırmak, tarım ve hayvancılıkta kimi yöntem yenilikleri yapmaktır. Bu yoldaki bir temel eğitim, -UNESCO'nun da yardımıyla- İngiliz, Fransız, Belçika ve Portekiz sömürgelerinde yaydır. Köyden köye dolaşan gezici ekipler aracılığıyla, bir yandan okur-yazarlık öğretilirken, bir yandan da sağlıktan tarıma, kooperatif ve dispanser kurmaktan yol bakımına kadar yığınla konuda ilk bilgiler aktarılır. Ne var ki, her sömürge sisteminde, bu yöntemler ve liberal önlemler ağır ve güçlükle yürür; kredi yetersizliğinin yanı sıra, özellikle Beyazların -ilkeye inanmadıkları için- karşı çıkışları rol oynar bunda.*

Bir başka konu da şudur: 1945'ten başlayarak, Afrika'ya, eskisinden çok daha fazla miktarda sermaye akar. Asya'dan ayağı kaydırılan Avrupalılar, ellerindeki sermaye ve teknisyenlerle, yatırım için kıtaya doluşurlar. Madenleri, petrolü, pamuğu, vb., alıp götürmek için, ülkeleri limanlar, demiryolları ve yollarla donatmak gerekir. Aynı zamanda insanla da uğraşmak, onun sağlığı ve eğitimini iyileştirmek, sağlıklı bir ekonomi kurmak, tarım ve sanayi üretimini yüreklendirip çeşitlendirmek istenir. Özellikle üretime dönük modernleştirme ve donatım planları yapılır. İngilizler başı çekerler; Fransızlar, Belçikalılar ve Portekizliler onları izlerler. Kimi başarısızlıklara karşın, önemli adımlar atılır. Ne var ki, hatırı sayılır sakıncaları da beraberinde getirir bunlar: **Tek tip tarıma** ağırlık verilmiştir ve yerel ekonomiler, egemen ekonomiler karşısındaki bağımlılıklarından kurtarılmış değildir; bağımsızlık da ne, Avrupa'ya gitgide daha fazla bağlanılmıştır. Bir yenilik daha vardır: Afrika'ya, Avrupa'nın bir eklentisi olarak bakılmaktadır; "tamamlayıcı bir ekonomi" olmalıdır bu. İngiliz ya da Fransız tek başına bunu gerçekleştiremeyeceğinden, Avrupalı devletler, Afrika'yı sömürmekte ortaklaşa işe koyulurlar. Böylece, genişletilmiş yeni bir sömürge sözleşmesi

söz konusudur; Afrika pazarı, öyle birkaç Avrupalı ulus için değil, bütün bir Avrupa için kilit altına alınır.

Dinsel ve fikri bunalım. İslam ve Hıristiyanlık

Avrupalıların varlığından maddi ve manevi alanda derinden derine etkilenen Afrika toplumu, onların kimi âdet ve fikirlerini kabul ederken ötekilerini de reddeder. Kabile toplumunun çözülüşü ve geleneksel dinin egemenliğinin zayıflaması, çoğu Afrikalıda bir **dinsel ve fikri bunalım**, bir "manevi boşluk" duygusuna yol açar; Beyazların eski nüfuz alanı olan bütün kıyı Afrikasında -az çok açıkça- görülür bu ve gitgide içerilere doğru yayılır. Söz konusu bunalımın biçimleri siyasal ya da dinseldir ya da politik-dinseldir. Böylece, coşku içindeki yığınları bir araya getiren siyasal partiler, sendikalar çıkar ortaya. Yerli sendikacılık da, uzun süre büyük güçlüklerle karşılaşır.

Bu "manevî boşluk", İslam'ın başarısında büyük rol oynar. Gençlere, geleneksel kurtulmanın ve yabancı egemenliğine karşı ulusal duyguyu dile getirmenin kapısını açan tarikatlar ve yöntemleri, siyahinin zihniyetine alabildiğine güzel uyarlanmıştır. Bu islamlaştırma çoğu kez yüzeysel ve dıştadır ve temeldeki animist kalıntıların üstünü örter. 10. enlemin kuzeyinde egemen durumdaki İslam, bu çizginin altında hızla ilerler; bir iddiaya göre yılda 500.000 kişi yeni dine girer. Öte yandan, İslam, Afrikalılar için yapılmış bir din görünüşünü sergilerken, milliyetçilerin çoğu da, sömürgecilikle bağları olduğu suçlamasıyla Hıristiyanlığa karşı çıkarlar; yerel kiliselerin dışarda bir otoriteye boyun eğdiği de, suçlamalar arasındadır. Hıristiyanlık söz konusu olduğunda, en az revaçta olanlar, Katoliklerdir; Protestan misyonlar, siyahi toplumların yaşam koşullarına uymakta özel bir dikkat harcarlar: Okulları çoğaltın, iktisadî ve tıbbi yardımı artırırlar; hızla yerli bir ruhban oluşturmaya giderler.

Ayrılıkçı kiliselerin kazandıkları başarıyı da belirtmeli.

> *Bu arada yığınla mistik hareketin yanı sıra, mesihçi inanışın gördüğü rağbetin de altını çizmeli. Bu sonuncuların çoğu, Hıristiyan ideolojilerle eski dinsel inanışlar arasında bir yer tutarlar ve hepsinin de ortak bir yanı vardır: Hepsi de kimi eski inançlara ve büyücülüğe karşı çıkarken, Beyazların otoritesine de tepki gösterirler. Olay çıkardıktan yerler de, ırkçı ayrımcılığın ve modern ekonominin en çok ağır bastığı yerlerdir.*

Böylece, ırksal ve dinsel hınçlar, sosyal istemler, uzun süre oyuna egemen olmuş küçük Beyaz azınlığı tehdit eder ve onda, ırkçı temelde bir kendini savunma hareketine yol açarlar; bu azınlığın oldukça tıkız ve sıkı olduğu ülkelerde, kuzey Afrika kadar Güney Afrika'da, aynı zamanda Kenya'da ve Rodezya'da, böylesi bir savunma pek açıktır. Sonuçta, iki toplum, birbirinden soyutlanma eğilimi içindedirler ve birbirlerine düşman olarak bakarlar.

SÖMÜRGELER AFRİKA'SINDAN BAĞIMSIZ AFRİKA'YA

Siyasal planda, sömürgeci devletlerin kabul ettikleri çözümler, kendi geleneklerine ya da ellerindeki ülkelerin özel koşullarına göre değişir. İngilizler, yerli şefleri koruyup onları sömürgecinin yardımcıları yapmaya çabalayan bir sisteme bağlanırlar. Mareşal Lyautey'nin önerdiği yöntem de buydu: "Yönetici sınıfı çıkarlarımıza ortak etmeliyiz"; yönetici sınıf dediği, yerli aristokrasi idi; ne var ki, Fransız idare gelenekleri bu kurala pek az uyar, doğrudan yönetimi yeğler ve Fransız ilkelerine ısınmış yeni bir sınıf yaratmaya çabalayarak bir özümseme (asimilasyon) politikası izler. Son olarak, Belçikalılar, yerlileri sıkı bir vesayet altında tutan ataerkil ve ırk ayrımcılığına dayanan bir politika uygularlar.

Çeşitli sömürge siyasetleri

İngilizlerin, Afrika sömürgelerinde uzun bir süreden beri uyguladıkları, *Indirect rule*, yani **dolaylı yönetim**dir. Örneğin Kuzey Nijerya'da, emirler özerk yetkilerini korurlar, mali kaynakları ve mahkemeleri saklı tutulur, kimi büyük kentlerde belediyelerin geniş yetkileri vardır; sadece Avrupa nüfuzunun eski ve derin olduğu, "ilerlemişler"in de çok oldukları kıyı kentlerindedir ki, belediyeler Avrupai tiptedir. Altın Sahihinde, Sierra Leone ile Gambia'da da ilke budur. *Indirect rule*, oralarda *self government*'e doğru ilerlemenin bir aşaması olur. Ama başka yerlerde, beyaz azınlığın çok kabarık olduğu sömürgelerde, Beyazlar yararına **ırk ayrımcılığı**na dayanan bir rejim kurulur.

Bu sonuncular içinde, en ünlü ama en zalim örnek, **Güney Afrika Birliği**'ndeki uygulama olur. Nüfustaki payı yüzde 20 dolayındaki bir beyaz azınlık, büyük çoğunluğu yerli olan bir halk üzerinde, gitgide büyüyen bir dalganın altında boğulup gideceği korkusuyla, Siyahilerin neredeyse her türlü hakkını elinden alıp tam bir ırk ayrımcılığına (*apartheid*) dayanan bir terör estirir yıllarca. Ekonomiyi, eğitimi, politikayı mutlak olarak kendi

tekelinde tutup siyahiyi dışlar. Bu duruma karşı en küçük bir muhalefet bile ağır cezalara uğrar. Ne var ki siyahiler, özgürlük ve bağımsızlık yolunda bütün Afrika'yı sarsan hareketlenişi bilmez değildirler; pasif direnişe geçer ve saflarını sıklaştırırlar. Güney Afrika Katoliklerinin bile, "sosyal ahlakın ve Hıristiyan inançlarının yadsınması" olarak mahkûm edecekleri uygulamayı; kendi geleneklerinden zorla sökülüp alınmış yerli halkın duçar olduğu bu sefalet ve umutsuzluğu; bir yanda siyahinin aşağılanmasına, bir yanda da Beyazın korkusuna dayanan bu ırklar çatışmasının dramını, Alan Patton *Haykır Kanlı Yurdum* adlı romanında (1948) anlatacaktır bize.

> *Güney Afrika Birliğinden Sudan'a kadar İngiliz sömürgeleri uzanır: Rodezya, Nyassaland, Tanganyika, Kenya. Bu yüksek yaylalar Avrupalıların yerleşmesine uygun olduğundan, oralarda da, yine azınlıkta olmak üzere, Avrupalılar vardır. Irkların teması sorunu oralarda da kendini gösterirse de,* Colonial office *nüfuzunu saklı tutmuştur ve Beyazların ırkçılığının etkilerini ılımlılaştırmaya çabalar. Kuzey Rodezya ve Nyassaland, Güney Rodezya ile beraber, 1953'te Orta Afrika Federasyonu'nu kurarlar; 1965'te, büyük karışıklıkların sonunda federasyon değildir, Nyassaland temsili bir rejimle donanarak Malawi Cumhuriyeti adını alırken, Kuzey Rodezya da Zambiya olur ve Güney Rodezya bağımsızlığını ilan eder. Daha yukarda Tanganyika, Uganda ve Kenya, İngilizler için askerî yönden büyük önem kazanır; Tanganyika ile Uganda'da muhalefet, Rodezya'dakinden daha az barışçı bir renge bürünür. Kenya'da Avrupalı kolonlar en çok sayıdadır ve ticaret de İngilizlerle Hintlilerin elindedir. Orada, 1948'de başlayan Avrupalılara ve Hıristiyanlara karşı bir halk ayaklanması,* Mau-Mau hareketi, *yaptıkları ve sonra da bastırılmasındaki dehşetle, pek hatırlarda kalmıştır. Ne var ki, bu üç ülkede, İngilizler, liberal politikanın önündeki engelleri sonra kaldırırlar; onun sayesinde, Tanganyika ile Kenya'da, 1960'ta çoğunluğu Afrikalı olmak üzere birer yasama meclisi kurulur.*

Belçikalıların elindeki Kongo'nun öyküsü yürekler acısıdır. Daha baştan başlayarak, ülkenin kaynakları, güçlü Avrupalı kumpanyaların sistemli sömürüsüne açılmıştır. Maden ve tarım ürünlerini dış pazarlara taşıyıp duran bir sömürüdür bu; halkın yiyecek maddeleri üretimini, giderek iç

pazarı savsaklayan, ülke ekonomisini birkaç ürüne ve onu da dış pazarın dalgalanmalarına bırakan -yaralanabilir- bir ekonominin sonucu şudur: Yerlilerin yaşam düzeyi düşük kalır ve kötü beslenen nüfusun da üretkenliği zayıftır. Bu durum, ister istemez milliyetçiliğin uyanışına ve siyasal reform isteğine yol açar. Belçikalı otoriteler ise, İkinci Dünya Savaşı'na değin, iktisadî ve sosyal planda otoriter bir rejim uygularlar. Sıradan ve sınırlı bir eğitim götürülür halka. İktisadî alanda ise, yerliler sıkı bir vesayete tabidirler. Durumu düzeltme yolunda göstermelik birkaç şey yapılır. Ama Kongo, Afrika'da, "sömürgeciliğin sessiz bölgesi" olmayı sürdürür. Sonuç, rejimin iflasıdır. Ayaklanmaların arkasından 1960'ta bağımsızlık tanınırsa da, ülke bir anarşinin de içine gömülür.

Bir başka "sessizlik bölgesi", Portekiz'in elindeki topraklardır. Angola'da, Mozambik'de, Gine'de rejim, Belçika Kongo'sundakinden de otoriterdir, ne var ki etkisi azdır. Çok geçmez, ırkçılık oraları da pençesine alır, milliyetçi tepkiler de oluşmaya başlar. Komşu ülkelere, özellikle Altın Şahili'ne, Nijerya'ya, Belçika Kongo'suna oranla, Fransızların ellerindeki topraklar, doğal kaynaklarca yoksul, nüfus kalabalığı da sıradandır. Avrupalılar da pek azdırlar. Fransızlar, 1946 Anayasası'yla bütün bu ülkeleri, Fildişi Sahili, Kamerun, Çad, Togo, Mali, Madagaskar'ı, her türlü özerklik düşüncesinden uzakta, "Fransız Birliği" içinde toplarlar. Ne var ki, mevcut durumda "özümsemeci üniter devlet" yine ayakta kaldığından, milliyetçi hareket ve partileşmeler oralarda da başlar. 1958 Anayasası, söz konusu ülkeleri, bir "Topluluk" içinde bir arada görmek ister; ve topluluğa girip çıkmakta da serbest bırakır. Aralarından kimisi bağımsızlığını ilan ederken ötekiler üye devlet olarak kalır. Ne var ki, gelişme o noktada da kalmaz, bağımsızlığı kazanma yolunda sürer. Bugün, eski sömürgeleriyle Fransa arasında, "Bağımsız devletler arasında sadece anlaşmaya dayalı ilişkiler" söz konusudur.

Şunu da belirtmeli: İngilizlerin elindeki Batı Afrika'da, yarı-bağımsız yerli devletler yaratıldı; İngilizlerin 1945'ten bu yana oralarda izlediği politika, "daha sağlamca kalabilmek için yola çıkmak"tan ibaret olan "yaratıcı vazgeçme" diye adlandırılıyor. Bunlar, bütün Afrika'nın siyasal yönden en ileri ülkeleridir bugün: Altın Sahili ise, Nijerya ile Sierra Leone'ye kıyasla, en ilerde olanı; oradaki deneyim, ülke sınırlarını da aştı ve 1957'de, Ghana adıyla bağımsızlığını ilan eden ülke, kıtanın bu bölümü için, tam bağımsızlığa giden yolu da açmış oluyordu.

1960'tan beri Kara Afrika

1960'tan beri, Batı ve Orta Afrika, bütünüyle bağımsızdır, Nijerya Federasyonu *Commonwealth*'ın altıncı cumhuriyeti olmuştur. Doğu Afrika'daki İngiliz sömürgeleri de, bağımsızlıklarını elde etmişlerdir: 1962'de Uganda, sonra Kenya, 1964'te Zenzibar'la Tanganyika'nın birleşmesinden doğan Tanzanya, aynı yıl Malawi adını alan Nyassaland, son olarak da Zambiya adını alan Kuzey Rodezya böyledir; 1968'de de Portekiz Gine'si ile İspanyol Gine'si bağımsızlıklarını kazanırlar. Öte yandan, kıtanın güneyinde, iki Portekiz sömürgesi, Angola ile Mozambik, 1975'te bağımsızlıklarına kavuşurlar. Güney Rodezya ile Güney Afrika Cumhuriyeti'nde gerilim daha uzun yıllar sürerse de, 1980'de Rodezya ırkçı ayrımcılığı terk edip Zimbabwe adını alır; Güney Afrika Cumhuriyeti, iktisadî bunalım, ona ek olarak dışarının baskısıyla, daha uzlaşmacı bir politikayı kabul eder sonunda. Bir yandan, rejim iki meclisli bir parlamento (1984), ırkçı ayrımcılığın (*apartheid*) gitgide kaybolması, Kurtuluş Mücadelesi lideri Nelson Mandela'nın serbest bırakılması (1990) ve ırkçılığa kesinlikle son veren yeni bir Anayasanın kabulüyle (1992), liberalleşir. Öte yandan, yönetim, 1988 Aralık'ında, Namibia'nın bağımsızlığı üstüne, Angola ve Küba ile bir antlaşma imzalar; Kübalıların Angola'dan çekip gitmelerini de içermektedir antlaşma.

Özetle, 70'li yılların ortalarından, özellikle de 80'li yılların sonlarından başlayarak, Kara Afrika'da, daha da yerinde olarak Afrika Boynuzu'yla Güney Afrika'da, **önemli siyasal değişiklikler** olmuştur. Ne var ki, bütün bunlar, kıtanın içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal bunalıma son vermediği gibi eski etnik rekabetleri besler ve siyasal istikrarsızlığı artırır. Etnik uyuşmazlıklar ve siyasal istikrarsızlık, işsizlik ve rekabet, onların yanı sıra yabancı müdahaleleri, alt kıtanın yaralarıdır.

> *Gerçekten, Kara Afrika'da, etnik topluluklar arasında çatışmalar pek sıktır. Başta gelen nedeni de şudur: Sömürgeleşmeyle beraber çizilmiş ve sonra da değişmez diye ilan edilmiş sınırlar, Afrika'nın gerçekliklerini yansıtmıyor. Sınırları böyle belirlenmiş devletler, gelenekleri ortak olmayan, kimi zaman da birbirine zıt halkları topluyor (Sudan'da ya da Çat'ta Kuzeyin beyaz ve İslamlaşmış kabileleri, Güneyin yerleşik, animist ya da Hıristiyan siyahileri ile bir*

araya getirilmiştir); kimi zaman da, bazı etnik topluluklar, birçok devlet arasında parçalanmış durumda.

Öte yandan, siyasal rejimler de istikrarsızdır. Bağımsızlığın hemen arkasından, Afrikalı yöneticilerin çoğu siyasal çoğulculuktan vazgeçerek otoriter rejimler kurmuşlardır. Bu liderlerden kimisi uzun yıllar iktidarda kalmış, ama çoğu, askerlerce çabucak devrilmişlerdir; yerlerine geçenler, daha zalim ve kokuşmuş olduklarından onlar da alaşağı edilmişlerdir: 1960'tan 1980'e değin, Kara Afrika'da böyle 60 hükümet darbesi girişimi bilinir ki, bunların 40'ı başarıya ulaşmıştır. 70'lerin ortasından, daha da açık olarak 90'lı yıllarda beraber, yığınla devlet demokratikleşme süreci içindedir. Ama onların da karşısına dikilen bir şey var: Gitgide yoksullaşan halkın hoşnutsuzluğu!

Özetle, Kara Afrika'nın bağımsızlığı, gerçekte **pek biçimsel** kalıyor. Güney Afrika Cumhuriyeti, siyasal ve iktisadî yönden kıtanın güneyine egemen durumda; göçmen yığınla emekçiye iş sağlıyor ve çevresine enerji satıyor. Fransa, eski sömürgelerinde siyasal, kültürel ve iktisadî üstünlüğünü sürdürüyor: 70'li yıllarda Zaire ile Orta Afrika'ya, 80'li yıllarda da Kaddafi'nin askerlerini kovmak için Çad'a müdahalelerde bulundu.

Hatırlatmalı: 70'li yıllarda Sovyetler ve Kübalılar, Addis Ababa'da, Luanda ve Maputo'da yerleşmiş rejimlere yardımda bulunmak amacıyla oralarda tutunmak istediler; ne var ki, 80'1i yılların sonlarında birliklerini çektiler.

Afrika'nın bu onulmaz acılarının kaynağında yatan ne?

Başta şu: Afrika'nın yeraltı kaynakları büyük sanayi ülkelerinin ilgisini çekiyor. Kıta, stratejik konumda aynı zamanda: Pers Körfezini Batılı ülkelere bağlayan petrol yollarının üzerinde; Batılılar ise, ya Umut Burnu'ndan dolaşmak, ya da Kızıl Denizde Süveyş Kanalı'ndan geçmek zorundalar. Böylece, Güney Afrika ile Afrika'nın Boynuzu, denetimi yaşamsal önem taşıyan bölgeler.

Ama öyle de olsa, söylenecek şudur: "Afrika Afrikalılarındır!". Bunu hayata geçirmek için, kurtuluş hareketlerinin son çabalarına da yardım etmekle yetinmemeli; asıl şunu yapmalı: Bu yeni ülkelerin -mümkün olan hızla- kendi kendilerini istikrar içinde yönetmelerini sağlamak gerekiyor; bu ise, genel kültür düzeyinin yükselmesine bağlı, belki daha da önemlisi,

söz konusu ülkelerin, günümüzün büyük güçlerine daha az bağımlı, sağlıklı bir ekonomi ile donanmalarına...

BÖLÜM VI
SÖMÜRGELİKTEN KURTULMA VE YENİ SÖMÜRGECİLİK

Sömürgecilik, sömürge, sömürgelikten kurtulma ve yeni sömürgecilik: Bütün bu kavramlar, “sanayileşme” süreci, giderek **emperyalizm** olgusuyla yakından ilişkili: XIX. yüzyılın sonlarına doğru, kimi Avrupalı devletleri, başka kıtalarda, özellikle de Afrika’da, kendilerini zorla dayatmaya, yani emperyalizme götüren şey, kurdukları sanayiye **hammadde** ve **mahreç bulma** kaygısıydı. Bu zorbalık ve onun doğurduğu rekabet, XX. yüzyılda iki kanlı serüvene, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına yol açmış, bu ikincisinin bitimiyle yeni bir dönem başlamıştır.

Kendine özgü sorunları vardır bu dönemin.

SÖMÜRGELİKTEN KURTULMA

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden başlayarak, sömürgeleştirilmiş halkların durumunu düzeltmek amacıyla verilen ödünler ve alınan önlemler, İster istemez çoğaldı gitgide; çünkü, sömürgeci devletler büyük başarısızlıklara uğramışlardı ve bunun bilincindeydiler: Bir yandan, doğrudan egemenliklerinden doğan yıkıcı askerî ve mali yükleri -geleneksel biçimlerde- sürdürmeye daha uzun süre dayanamaz haldeydiler; öte yandan, vesayet altındaki halkların bağımsızlığı yolunda düşünceler -direnilmesi güç- adımlar atmıştı. Her yanda “çekilme savaşı”nın işaretleri görülür ve sözlüklere kadar yansır: “İmparatorluk”, “sömürge” kelimeleri gitgide kullanılmaz olur ve yerlerini, “ülkeler”e, “*Commonwealth*”e, “Topluluk”a bırakırlar. “Portekiz Sömürge İmparatorluğu”nun adı, 1951 Portekiz Anayasası’nda “denizaşırı eyaletler” olur. Son olarak, sömürge statüleri kaldırılır ve anayasalar “tam bağımsızlık”ın altını çizerken, “yardım” ve “yardımlaşma” da “işbirliği”ne dönüşür.

Yeni sömürge politikası

Böylece, 1945’ten beri, aslında denizaşırı ülkeleri sömürme ve Orta ve Doğu Avrupa’yı da yarı sömürgeleştirme üstüne kurulu liberal büyük devletler, eski doğrudan vesayet uygulaması ile bağlarını koparmak zorunda kalırlar. Japonlarla işbirliği yapmış olsalar da **tutucu milliyetçilere** dayanmayı ararlar: Birmanya’da U Aung San’ı, Filipinler’de Roxas’la Quirino’yu, Vietnam’da Bao-Dai’yi, Malezya’da Dato Oun’u bulurlar.

Arkasına düştükleri bu tutucular, kimi zaman Batı’nın savunduğunu söylediği değerleri yadsıyan bir diktatörlüğün uygulayıcılarıdırlar: Güney Kore’de Syngman Rhe, Formoza’da Çankayşek, Güney Vietnam’da Ngo Din Diem, Pakistan’da Eyüp Han böyledir. Özellikle İngiltere, “yerini son dakikada bırakmasını bilerek”, iktidarı, yerli tacir ve işadamlarının “komprador hükümetleri”ne devretmeyi başarır; Fransa, Çinhindi ile Cezayir’deki “olayların çarpıcı dersi” altında, gecikerek politikasını değiştirir ve Kara Afrika’daki sömürgelerine kendiliğinden tam bağımsızlık tanır; sömürgeciliğe son vermede başarısız görünen belki sadece Hollanda ile Belçika’dır.

Varolduğunda yerli burjuvaziyle, büyük toprak sahipleriyle, yerine göre geleneksel ve dinsel şeflerle bağlaşıklık kurarak, siyasal iktidarı ve ekonominin yararlarının bir parçasını terk ederek, egemen güçler, sömürgeleri tasfiyenin sonuçlarını sınırlayabildiler. Yeni devletlere sundukları yardım biçimleri, sömürge rejiminin, nasıl **daha ölçülü** ve **gizli biçimlerde** kendisini sürdürmeyi aradığını gösterir. Buna bakarak, ünlü iktisatçı François Perroux şöyle diyecektir: “Sömürgecilik, açık çehreyle görünüp itirafta bulunma cesaretine sahip değil; işbirliği amacıyla ve gitgide bağımsızlaştırarak, bir parça da olsa ömrünü uzatmayı örgütlüyor”. Bağımsızlıkların çoğaldığı tarih olan 1960’tan önce, IV. Nokta, Colombo Planı, iki yanlı antlaşmalar, “yeni sömürgecilik” denen şeyin tezgâhını hazırlamışlardı ve bunun en güzel örneği de Filipinler’di.

IV. Nokta ve az gelişmiş ülkelere yardım. Colombo Planı

Cahil kitlelerin dayanılmaz sefaleti, yetersiz beslenmeleri, hastalık ve umutsuzluk içinde çırpınmaları, aralarında komünist propagandasını kolaylaştırır. Akıllarını buna takmamaları için, bu ülkelere istikrar kazandırmak; ayrıca, Birleşik Devletler’in sanayisine hammadde sağlayıp sanayi mamullerine pazar ve sermayesine de yatırım alanı bulmak amacıyla, Başkan Truman, 1949’da, az gelişmiş ülkelere ilk yardım planını açıklar. Kuşkusuz, öteki ülkelere yapılan mali ve teknik yardım da bir yenilikti; Başkan F.D. Roosevelt, Latin Amerika ülkelerine, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sırasında, geniş çapta yapmıştı bunu. Başkan Truman’la ise evrensel boyutlarda bir politika ye bütünlüğüne bir plan başlıyordu. Az gelişmiş ülkelere, yeterince yerel teknisyenlere sahip olamadıkları sürece, teknikçe ileri ülkelerden gelen uzmanlar yardım edeceklerdi. İlgili ülkeler, bu yardımı, ya Birleşmiş Milletler’den, ya da

Birleşik Devletler'den isteyeceklerdi. Birleşmiş Milletler, 1949'dan başlayarak, bir Teknik Yardımlaşma Bürosu kurup uzmanlar yollar; az gelişmiş ülkelerin, yeni tekniklere alışsınlar diye hükümetlerinin belirleyecekleri yurttaşlarına burslar dağıtır; ancak, devletlerin aidatları ile geçindiğinden, daha ileriye gidemez. Amerikan Kongre'sine gelince, bu girişime fazla sıcak bakmadığından, *Mutual Security agency*'nin yönetiminde bir karşılıklı güvenlik programı içinde, IV. Nokta'nın uygulanmasına ayırır kredileri. Böylece, stratejik düşünceler, 1949'da Başkan Truman'a esin veren gerekçelerden daha ağır basar çabucak. Sonunda, iktisadî ve teknik yardım, **komünizme karşı mücadele**nin emrine verilir. 1951'den sonra Kore Savaşıyla, iki yanlı teknik yardım anlaşmaları, sadece savaşta askerî yardım üstlenmeyi kabullenmiş ülkelerle yapılır. 1952'de, *Export-Import Bank*'ın verdiği borçlar, **stratejik hammadde üretimi**nin gelişmesine ve savunmaya ayrılır. Afrika söz konusu oldukta da, Amerikan sermayesi, köylülüğün başta geldiği ülkelere değil stratejik madenlerin bulunduğu ülkelere yatırılır: Rodezya ile Belçika Kongo'sunun bakırı, Altın Sahili'nin manganezi, Orta Afrika'nın elmasıyla kobaltı öne geçer.

Ne var ki Afrika, dünyanın az gelişmiş tek bölümü değildir; ötede, koskoca Asya da böyledir, dünyanın az gelişmiş koşullarda yaşayan nüfusunun yüzde 80'i oradadır ve oralar da ağır sanayiden, teknisyenden ve sermayeden yoksundur. Buradan kalkarak, Birleşmiş Milletler, 1947'den başlayarak, "Asya ve Uzakdoğu İçin Ekonomik Komisyonu" kurar. Komisyon, oraların iktisadî durumunu inceleyip tarımsal gelişimle yavaş ve ılımlı bir sanayileşme adına önerilerde bulunacaktır. Hindistan'dan Kore'ye değin yayılan bu bölgenin ortasında, kauçuk, kalay, tungsten, petrol, Hindistancevizi üreten bir bölge vardır ve orada Malezya sterlini savunan sütunlardan biridir ve böylece siyasal ve stratejik önemi pek büyüktür. Ayrıca, bir yandan Yakındoğu, Avustralya, Afrika, öte yandan Uzakdoğu arasında bir bağlantı noktasıdır orası; Birmanya'dan Çin'e doğru yol da oradan geçmektedir. Aynı zamanda, İngiltere'nin eski yayılma bölgesidir topraklar ve İngiltere oralardan vazgeçmeyi de hiç düşünmemiştir. Böylece, IV. Nokta fikrinin ortaya atılmasından tam bir yıl sonra, Büyük Britanya, "Güney ve Güneydoğu Asya'nın iktisadî gelişmesi için işbirliği" üstüne bir program yaparak yanıt verir o fikre ve söz konusu program da **Colombo Planı** olur.

Aynı tarihte Mao Zedong Çin'in fethini tamamlamıştır ve zaferinin yankıları bütün Güneydoğu Asya'da büyüktür; işte tüm o ülkelerin akıllarını komünizme takmamaları için, bu bölgedeki 570 milyon insanın yaşam düzeyini yükseltmek ivedilik kazanır. Altı yıl için yapılmış olan plan, uygulamada, yararlanan ülkelerden her birinin iktisadî gelişme programlarını birleştirir. Aslında bu ülkeler, Commonwealth ülkeleri olmak gerekirdi; ne var ki, Birleşik Devletler'in mali işbirliği zorunlu olduğundan, 1952'den başlayarak, Colombo Planı genişletilir; Birleşik Devletler, Birmanya, Nepal, Vietnam, Kamboçya ile Siam, Danışma Komitesi'ne girerler, Endonezya, Tayland, Filipinler'in gözlemcileri de. İlk biçiminde Commonwealth'in yedi üyesinden oluşan komite, dokuz yeni "yabancı" üyenin de katılımıyla, Amerikan yönetiminde uluslararası bir komite olup çıkar; ilk plan yerine de, Birleşik Devletler'in Güney ve Güneydoğu Asya'nın tümü için hazırlattığı planlar geçer ve söz konusu planlar, Afrika'da ve Güney Amerika'da olduğu gibi -Birleşik Devletler'in ihtiyaç duyduğu- hammadde üretiminin geliştirilmesine ağırlık vermektedir.

Bandung Konferansı

Aslında, az gelişmiş ülkeler, kendilerine sunulan yardımı kabul etmekte, doğrudan ya da dolaylı baskılara uğramışlardır; bunların uzun vadeli siyasal ve askerî maksatlar taşıdıkları kuşkusuna kapılmışlardır; kendi içişlerine karışma ve büyük sanayiye daha hızlı ulaşmalarını engelleyen bir girişim olarak da bakmışlardır onlara.

Öyle olunca da, bu ülkeler, kendi gerçek bağımsızlıklarının nesnel koşullarını daha iyi farkettiklerinde, büyük Beyaz devletlerce "hareket ettirilmelerini" reddederler. İşte, 1955 Nisan'ında Bandung'da toplanan **Afrika-Asya Konferansı**'nın taşıdığı önemi ve egemen çizgisini gösteren, bu uyanıştır.

Söz konusu konferansa, hiçbir Beyaz devlet çağrılmış değildi; toplantıya, Asyalı ve Afrikalı 29. ülkenin temsilcileri katılıyordu. Böylece, dünya nüfusunun yarıdan fazlasının temsilcileri oradaydı ve bu ülkeler, bir on yıl önce Avrupalıların sömürgesi ya da yarı sömürgesi idiler. Afrika'dan altı ülke vardı sadece: Mısır, Sudan, Etyopya, Altın Sahili, Liberya ve Libya. Ancak Sokarno, "Yeni Asya ve Yeni Afrika"nın birliğindeki zorunluluk ve

dayanışma adına, Fas, Tunus, Cezayir halklarına dileklerde bulundu. Nehru da, “Asya, Afrika’ya yardım etmek istiyor” dedi.

Konferans, kolaylıkla ve tek bir ses halinde, **sömürgeciliği** ve **ırkçılığı, ayrımcı politikaları** mahkûm eder. Önce, ırksal eşitliğin altını çizer: Hangi ırktan olurlarsa olsunlar insanlar, “aynı temel haklara ve benzer ihtiyaçlara” sahiptirler; özellikle, iktisadî ve sosyal güvenlikte böyledir. Ayrıca, Beyazların dünya egemenliğine son verecek bir iktisadî bağımsızlık politikasının ilkelerini ilan eder: Bunlar, teknik ve mali yardımlaşma, ulusal sanayiyi yaratmada yüreklendirmek, o güne değin Batı pazarının saptadığı fiyatlarla satın alınan hammaddelerin yerinde işlenmesi, yerli bankaların kurulması, Batı deniz güçlerinin navlun tekeline son vermedir.

Uluslararası planda, Konferans, Cenevre anlaşmaları ile genel bir savaş tehdidinin yaygın olduğu günlerin ertesinde toplanıyordu. Toplantı, Asya ve Afrika devletlerinin, dünya çapında güçlerin çıkaracağı bir savaşa sürüklenmeyi reddettiklerini ilan ediyordu. Siyasal anlamda bir “**yansızlık**” demekti bu; ama daha da önemlisi bağımsızlık tavrının ortaya konuşuydu: O güne değin hep Beyaz güçlerin konuşup Asya ve Afrikalı ulusların söz almadıkları bir dünyada, artık o uluslar konuşuyor ve karar alıyorlardı.

Bütün bu ilkeler, daha da açık ve sertlikle, sonraki konferanslarda dile getirildi. Ne var ki, yeni devletlerin -başta da iktisadî- güçlüklerle karşılaşmaları, başka sorunları birinci plana getirir; bunlar, “Bandung ruhuna” pek uymayan muhalefet ve rekabetlere yol açarken, bölgesel konferanslara doğru bir eğilimi de başlatır.

YENİ DEVLETLERİN GENEL EVRİMİ

Aşağı yukarı her yanda, Asya’da olduğu kadar Afrika’da da, yeni yönetimler aynı evrimi izlediler; değişmenin seyri, durumlara ya da geleneklere bağlı olarak az çok hızlı oldu. Genel olarak yeni devlet, çoğu kez yapay eski sömürge sınırlarının içinde kaldı; o güne kadar ki yapısın, idare kadrolarını ve adli kurumlarını korudu; son olarak, metropoldakine yakın bir parlamenter demokrasi rejimi kabul etti. Öte yandan, hükümette ve idarede yönetimi ele alan kadrolar, hemen bütünüyle eski görevlilerdi; Avrupa’da okumuş, kimi zaman Hıristiyanlaşmış, Avrupalı anlayış ve yaşam biçimini benimsemiş insanlardı. Bununla beraber, birkaç yıl; hatta kimi zaman birkaç ay sonra, bu kurumların kaybolduğu ya da derin değişikliklere uğradığı görülebildi; çok geçmeden **pek farklı rejimlere** bırakmışlardı yerlerini: Yerine göre askeri diktatörlük, otoriter Başkanlık

rejimi, tek partiye dayanan ve muhalefetin safdışı edildiği “güdümlü demokrasi” idi bu.

Gerçekten, pek çabuk ortaya çıktı ki, korunan ya da taklit edilen Batılı liberal kurumlar, XIX. yüzyıl boyunca, ama Asya ve Afrikalı toplumlardakinden -kökünden farklı- sosyal ve iktisadî koşullarda ağır ağır gelişmiş bu kurumlar, yeni devletlere sorunlarının çözümünde yarayabilmekten uzaktılar.

Nasıl?

Bütünleşme sorunu

İktidara gelen, Batı kültürüyle yetişmiş, ama sayısı da öyle fazla olmayan aydın zümre, tarım kökenli kitlelerle yüz yüzedir: Onları, yabancı egemenliğine karşı ayaklandırmak kolaydı; ancak, modern bir devletle ortak hiçbir yanı olmayan maddi ve manevi bir gerçekliğin içinde yaşıyorlardı onlar da ve ulusal birlik kavramına yabancı, Ortaçağ Avrupa’sındakiyle karşılaştırılabilecek feodal benzeri ilişkilerden örülü cemaatçı bir sistemin içinde gözlerini açmışlardı; bu halklar, köyle, klanla, etnikle sınırlı bir çerçevede sıkı bir dayanışma içindeydiler, ancak gruba ait olmayan her şeyi yadsıyor ya da komşuyu düşman olarak görüyorlardı. Böylece, bu bütünleşmemiş, “yerel toplulukların eklentisi” durumundaki toplumlar, bir **millet** oluşturmak için gerekli asgari birlikten yoksundular; bunu olabilmeleri için de, **yurttaşları yetiştirmeleri** gerekiyordu önce. Geçmişleri zengin eski Asya devletlerinde fazla göze çarpmayan bu iç birlik yokluğu, Afrika’da özel olarak hissedilir durumdadır; öyle de olsa, Hindistan, Birmanya ya da Endonezya gibi ülkeler aynı sorunla karşılaştılar ve benzer güçlükleri aşmak zorundadır onlar da.

Yeni devletler, ayrıca bu zayıf birliği tehdit eden güçlerle de mücadele etmek zorundadırlar: **Etnik azınlıklar** ve **kabile grupları**dır bunlar. Onların arasındaki bir çatışma, örneğin bir Ruanda’da Hutu’larla Tutsi’lerin birbirine girmesi, binlerce insanın yaşamına malolmaktadır. **Dillerin alabildiğine parçalanmışlığı**, bir başka bölünme etkenidir: Afrika kıtasını 600’den fazla dil aralarında paylaşmışlardır; Filipinler’de 70 lehçe, Endonezya’da 30 dil, Hindistan’da 60 dil konuşulur; Güney Hindistan’da Tamul’ların Hindî dilinin “emperyalizmi”ne karşı 60’lı yıllardaki ayaklanışının dehşeti unutulur türden değildir. Ayrıca, **rakip dinler**’in birbirlerine olan düşmanlıkları da ortalığı karıştırır durur. Ülkesine göre,

Hıristiyanlarla Müslümanlar, Müslümanlarla Hinduistler, Katoliklerle Budistler, birbirlerine diş bilerler.

Son olarak, kimi halklar, güncel sınırlarla birçok parçaya bölünmüşlerdir; örneğin Ashanti'ler Gana ile Altın Sahili arasında; Fang'lar Kamerun, Gine ve Gabon arasında, Ewe'ler Gana ile Togo arasında... parçalanmış haldedirler.

Şişkin bürokrasi ve gösteriş harcamaları

Kurumların durumlara uymazlığını **personelin yetersizliği** daha da artırır. Kimi yerlerde, örneğin Hindistan'da, Seylan'da, Pakistan'da, sömürge yönetimi, yalnız alt görevler için değil, orta ya da yüksek görevler için de yerlilerden yönetici almaya başlamıştı. Ama başka yerlerde, sömürge görevlilerinin yerine, birden yetersiz ve sorumluluk almaktan aciz insanlar alınıp konur; içlerinde politikacılar da vardır ki, okuryazar olmayan, hatta oylarının anlamını bile bilmeyen yığınlarca seçilmişlerdir. Böylece, görevlerinden azami maddi çıkar sağlamayı düşünen bir **politikacılar sınıfı** oluşur hızla. Ayrıca, sömürge döneminden kalma bir anlayış da vardır: Kamu görevlisi olmak saygınlık sağlamaktadır; ve gitgide artar sayıları. Memur olsun politikacı olsun, kamu görevi, bu tür ülkelerin başlıca "sanayi"sidir.

> *Ünlü bir uzmanın, Rene Dumont'un söylediğine bakılırsa, Batı Afrika'da Fransızca konuşan ülkelerde, 150'den fazla bakan, birkaç yüz üyeli kabineler, birkaç bin üyeli meclisler vardır ve ödenekleri İngiliz parlamenterlerininkinden çok fazladır. 450.000 nüfuslu Gabon'da 65 milletvekili vardır ki, 6.000 kişiye bir temsilci düşüyor demektir. Öyle olunca, yalnız personel harcamaları da, bütçenin büyük bölümünü alıp götürür.*
>
> *"Gösteriş adına" bu harcamaların şu örneği de unutulmamalı: Fildişi Sahili'nde Abican'ın başkanlık sarayı için İtalya'dan uçakla 2.500 ton mermer getirtilmiştir ki, 9 milyar frank tutmaktadır; sarayın günlük elektrik tüketimi, 25.000 nüfuslu ortalama bir Fransız kentinin tüketimini aşan miktardadır.*
>
> *Askerî giderlerdeki aşırılığı da belirtmeli!*

Özetle, bu ülkeler, ulusal gelirle oranlı olmayan bir bürokrasiyle donanmışlardır ve korkunç bir **savurganlık** içindedirler. Ayrıca, bu

görevliler sınıfı ayrıcalıklı ve rüşvetçi bir kast oluşturur ve üretime harcanması gereken kaynakları çeker alır; şatafatı da ekleyerek boşa harcar. Son olarak bu sınıf, ülkelerindeki istikrarsızlığı da bildiklerinden "valizleri hazır" bekler ve dışarıya kaçtıklarında da yabancı bankalardaki paraları kendilerini bekler haldedir.

Milliyetçilik ve yeni rejimler

İdeolojiden yoksun, sadece şu ya da bu şefin çıkar çatışmasının ürünü olan parti mücadeleleri, bunlar için boşuna zaman harcanması, çürüme ve reformlara girişme olanaksızlığı, üretimi örgütleme ve yansızlıkla hareket etmede iktidar yetersizliği, bir yerde liberal kurumları, muhalefet serbestliğini, çok partiliği yararsız bir lüks ve tehlikeli bir fren olarak görüp reddetmeye götürür. Aslında, kitleleri yapılandırmak ve onlara ulusal bir anlayış kazandırmak için; yığınları seferber etmek ve planların gerektirdiği disiplini edinip özveriyi göze almalarını sağlamak için; çıkarlar dengelemek ve uyuşmazlıklara hakemlik etmek için; iktisadî gelişmeye olduğu kadar siyasal düzene de pek uygun olmayan sosyal yapıyı değiştirmek için, **güçlü bir otorite** gerekir. Ancak böylesi bir iktidar, bir mistiğe dayanarak kitlelerin rızasını elde edebilir. Bu mistik, Asya milliyetçiliğidir ya da Afrika'da Afrikalılılık mistiğidir: Biri, "Asya demokrasisi"nin yolunu gösterirken, ötekisi "Afrika sosyalizmi"nin Afrika'daki yolunu aydınlatır. Bu karışımda, sömürge öncesinin altın çağı mitosuna inançla, doğrudan gelişme hakkı isteği içiçedir; bunun gibi, istediğini alıp özümseyen bir modernleşme ile, yeni bir yabancılaşma biçimi olacak Batılılaşma arasında açık bir ayrım yapma iradesi de söz konusudur.

Böylece, bütün bağımsız yeni ülkeler, 50'li yıllarda, liberalizmin ilkeleri ile parlamenter rejimi reddederler. Bu, ya ani askerî darbeler, ya da kurumları gerçekliğe uyarlama yoluyla olur; örneğin Kongo-Brazzaville'de, 1958'den 1959'a kadar, tam 11 Anayasa birbirini izlemiştir. Ama asıl dikkati çeken şeylerden biri şu: 1955 Nisan'ındaki Bandung Konferansı'nın sonunda ilan edilen 3.300 kelimelik uzun bildiride demokrasinin bir kez dahi adı anılmamıştır!

Sık aralıklarla görünen, **yeni bir milliyetçi yöneticiler kategorisi**dir: Bunlar da askerlerdir ve kokuşmuşluğa karşı mücadeleyi, dağılıp parçalanmaya karşı da milleti savunmayı görev edinirler. Latin Amerika'da olduğu gibi, feodaliteye ve aristokrasiye karşıdırlar; ekonominin ilerlemesini isterler, ancak iyiden iyiye antidemokrattırlar, nadir de olsa

“düzeni savunma” ve mali kaygılarla, kalkınmayı frenleyip muhafazakâr bir davranış içine girerler. Asya ve Ortadoğu, bu tip askerî darbelerin tiyatrosu olur: Irak’ta General Kasım, Pakistan’da Mareşal Eyüp Han, Sudan’da Mareşal Abduh, Birmanya’da Mareşal Sarit, son olarak da Mısır’da Nasır!

> *Kara Afrika’da, bu tür askerî ihtilaller çoğalsa da, hep sıradan bir diktatörlüğe dönüşmezler; başka yerlerde yasal olarak kurulandan biraz farklı yeni bir rejime varırlar. Bir başkanlık rejimidir bu: Örneği Kemalizmde ya da Gaullizmde aranabilecek rejim, güçlerin ayrılığı ile işbirliğini ustaca birbirine karıştırır ve parlamentoyu “bir onaylama, bir danışma görevi”ne dönüştürür; yürütme gücü, olağanüstü yetkililerle donanır ve hükümetin parlamento önündeki sorumluluğu kalkar. Aslında, klanın şefine ait geleneksel otoriteyi Batılı bir biçim altında yeniden yaşatan bu “iktidarın kişileşmesi” genel bir olgudur ve tek parti sistemiyle bütünleşir. Milliyetçi ideolojiyi benimseyen tek parti ise, kitlelerin temsilini tekeline alır ve esas görevi milletin bütünleşmesini sağlamaktır; hem yürütmeyi denetler, hem de halkın bütününü, seçmenleri ve fikirleri çerçeve içine alır. İktidarı somutlaştıran tek partinin şefi, kimi zaman geleneksel kadrolardan doğar; ya da Seku Ture, Prens Sihanuk gibi, kral ailesinden gelir. İktidarın tek partide toplaşmasının sonucu ise, özgürlüklerin ve anayasal güvencelerinin yok olmasa bile, sıkı sıkıya sınırlanmasıdır...*

EKONOMİK BAĞIMSIZLIK SORUNU

Sömürgeci güçler, yalnız politika ve idari alanda değil, özellikle ekonomi alanında da yerlerinde kalırlar.

Bağımlılık ilişkileri

Bir yandan, bütün bir taşıma sistemi, demiryolları, yollar, limanlar, sömürgecinin stratejik ya da iktisadî çıkarlarına göre örgütlenmiş akımlar ve yönler birden değişmezler ve onların **karmaşıklığı**, yaşayabilir bir ekonomi kurmada çoğu devleti engeller. Öte yandan, sömürge ülkeler, bağımsız bir ekonomi geliştirebilmek için büyük engellerle yüz yüze, gelir, yığınla dar boğaz kalkınmalarını felce uğratır: Yerli sermaye kıtlığı, yetkili teknisyen ve kalifiye el emeği kıtlığı yüzünden, bunları dışardan -astarı yüzünden pahalı olacak biçimde- sağlamaya çalışırlar.

Emeğin uluslararası iş bölümü de pek uygunsuz bir durum yaratır onlara: Bu ülkeler, bir ya da birkaç hammadde üreticisidirler ve kendi

aralarında rekabet ederler; böylece, içlerinde bir seçim yapacak büyük sanayi güçlerine bağlıdırlar ve aynı zamanda donanım mallarını sağlayanlar da bu güçlerdir. Öyle olduğu için, dışarıya satılan ürünlerde bir düşüş, her şeyi altüst etmeye yeter. Ayrıca, dışarıya satılanlarla dışardan alınanlar arasında her zaman bir fiyat farkı vardır ve söz konusu farklılık, bu sonuncular için daha hızla artar; çünkü temel ürünleri yönlendiren ve denetleyen, uluslararası tekel ve kartellerdir: Örneğin Afrika için *Unilever*, Orta Amerika için *United Fruit*, Kamerun için *Alucam*, Ortadoğu için de petrol şirketleridir. Ünlü iktisatçı Frahçois Perroux'nun deyimiyle, "gerçek sömürgeci güçler" de onlardır. Merkezleri hep bir büyük sanayi ülkesinde olan bu uluslararası dev birimler, eski sömürgelerde önemli işletmeler kurarlar, ama onlar ulusal ekonomiyle asla bütünleşmezler, etkinlikleri kendi genel politikalarına bağlıdır; üretimi denetler, çeşitli ülkelerde kendi çıkarına rekabete girişir ve son olarak da, kazandıklarını, nadir olarak yerinde yatırımda kullanırlar.

Bütün bunlar, nadir istisnalar dışında, bir kendiliğinden vasallaşmanın kaynağıdırlar ve sadece **sanayileşme** ile etkisinden uzaklaşılabilir onun. O söz konusu oldukta da, sermaye ve teknisyen eksikliğine, Avrupa ya da Amerikan mallarının rekabeti, iç pazarın darlığı gelip eklenir; alabildiğine şişirilmiş ve üretken olmadığı gibi eşitsizliklerin de kaynağı olan üçüncü sektörün olumsuz etkisini, bir de ulusal geliri yağmalayan yönetimlerin savurganlıklarını eklemeli bunlara.

Yeni sömürgecilik

Böylece, sanayi ülkeleriyle bu bağlar, söz konusu ülkelerle, yeni devletler arasında yapı eşitsizliğinden doğan **bağımlılık ilişkileri**ne yol açmaktadır. Bu bağlar ise, bıçağın kemiğe dayandığı haller dışında, orduların eskisi gibi müdahalesini yararsız kılmaktadır. Söz konusu bağları maskelemek ya da bir yana bırakmak için kullanılan biçimler ne olursa olsun, onlar, sanayici güçlerin ayrıcalıklı durumlarını -en azından bir bölümüyle- koruma, güçlendirme, hatta yenilerini elde etme olanağını sağlarlar.

Bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde, özel girişimler yetersizdir ve sıradan yararları dokunur, çünkü hızla kar elde etme ve elde ettiklerini de olduğu gibi dışarı çıkarma uğraşındadırlar: Böylece, egemen olan, **devlet yatırımları**dır. Oysa, bu yatırımlar, söylensin ya da söylenmesin, birtakım politik koşullar yüklenirler. "Genç devletler"in yararlandıkları bağış ve ödünçler için de durum aynıdır: Söz konusu devletler, birtakım ödünler

vermek zorundadırlar ve onlar da ekonomileri üzerinde belli bir denetime yol açarlar; gümrük ve mali ayrıcalıklardan millileştirme yasağına ya da sermaye ve kârları serbestçe dışarıya çıkarmaya kadar varan denetimlerdir bunlar. Bu “dolar sömürgeciliği”ni, bütün sanayici güçler uygularlar. Çoğu kez de **siyasal koşullar dayatılır**; örneğin yeni devletin, bir başka kampta ağırlık oluşturması engellenmek istenir. Birleşik Devletler’in askeri ve mali yardımının baş maddesi budur. Ülkenin fazla bağımsız davranmaya kalktığında yardımın kesildiğinin yığınla örneği vardır.

Teknik iş birliğine gelince... İster uzmanlar, mühendisler, hekimler, profesörler, orduyu örgütlemek için subaylar yollama biçiminde olsun, ister öğrencileri yabancı üniversitelere çeken burs verme biçiminde olsun, amaç, sanayi ülkesinin dilini yaymak, böylece oluşturulacak yerli kadrolar üzerinde nüfuz kazanmaktır.

Böylesi yardımlara en çok başvuran ülkelerin başında açıktır ki, Birleşik Devletler geliyor; vaktiyle Sovyetler Birliği, ve Çin de, yeni devletlerin çıkarlarını öne alacak biçimde, giderek Amerikan anlayışından pek farklı olarak, konuya önem veriyorlardı.

Şu da var: Bağımsızlığını yeni elde etmiş ülkeler, iki yanlı anlaşmalardan ziyade çok yanlı anlaşmaları yeğliyorlar; böylece, tek bir egemen gücün baskısıyla karşı karşıya kalmaktan sıyrılmış oluyorlar bir ölçüde...

Nasıl bir çözüm?

Yeni devletlerin kalkınmasını, giderek iktisadî bağımsızlığını hızlandırabilecek **üç çözüm** var; bunlardan birincisi, kendi yağıyla kavrulmak (*otarsi*), uygulanamaz olduğu gibi salık da verilemez; ikincisi, vaktiyle Sovyetlerin ve Çinlilerin uyguladıkları otoriter planlama, çoğu ülkenin yüzünü buruşturarak baktığı bir çözüm niteliğinde. Üçüncü çözüm, özellikle Afrika için ivedi, büyük bölgesel birimler halinde birleşmek. Az gelişmiş ülkelerin gitgide yöneldikleri yol bu! 1955’ten sonra, Mısır’la Ürdün, Irak’la İran, Pakistan’la Hindistan, Afganistan’la Pakistan, Fas’la Cezayir, Etyopya ile Somali, Endonezya ile Malezya... çeşitli uyuşmazlıklarla birbirlerine düşseler de, “Bandung anlayışı” sürdü ve özellikle 1956’da Süveyş bunalımı sırasında olanca sertlikle kendini belli etti; şunu göstermiş oldu ki, Asya’da ve Afrika’da Batı’nın egemenliği uzun süremezdi artık.

Ne var ki, dinsel ve etnik farklılıklar, devletin başındaki şu ya da bu şefin tutkuları, körü körüne Batı’ya ya da Doğu ülkelerine eğilimler, Afrika-Asya

dünyasını zayıflattı. Oysa, tutarlı ve birleşik bir blok oluşturulsaydı, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki rolü yönlendirici olacaktı. Pakistan'la Hindistan arasında -Keşmir konusundaki- savaş, Çin-Sovyet ideolojik uyuşmazlığı, ayrışıklıkları daha da derinleştirir. Öte yandan, 1955'teki Bandung Konferansı, yansızlık ve Avrupa ile hâlâ güçlü sömürgecilik karşısında ortak dayanışmanın önemini belirtirken, Afrika-Asya halklarının çabası iktisadî yeni sömürgeciliğe karşı mücadeleye yönelir.

Gerçekten, sömürgelikten kurtulma siyasal yönden -aşağı yukarı- sona erdiğinden, sömürgeciliğe karşı olanlar, Üçüncü Dünya'nın az gelişmiş bütün ülkeleri için ortak yeni sorunların bilincine vardılar: Bunlar da, iktisadî yeni sömürgeciliğe **sanayileşme** yoluyla direniş, **toprak reformu** ve **silahlanmadan arınma** idi! Öyle olduğu içindir ki, Afrika-Asya grubu, aynı sorunlarla başbaşa olan Latin Amerika halklarına doğru yayılmaya kalkar ve 1965 Haziran'ında Cezayir'de toplanacak olan "İkinci Bandung" Konferansına, o dünyanın kimi temsilcileri çağrılır.

Fiiliyatta olan ise şudur o sıralar: Az gelişmiş ülkeler, iki blok da değil beş büyük güç arasında çekiştirilmektedir: Sovyetler Birliği, Çin, Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Fransa'dır bunlar. Söz konusu ülkeler ise, hâlâ sömürge halindeki kardeşlerini kurtarmaktan çok, kimi zaman çelişmeli kendi ulusal çıkarlarının içine gömülmüşlerdir. Öyle de olsa, 1966'nın başlarında Havana'da toplanan ve devrimci yönetimlerle hareketlerin beş yüzden fazla temsilcisini bir araya getiren "Üçüncü Kıta" Konferansı, yeni sömürgeciliğe karşı, bağımlı halkların -silahlısı da dahili- direniş hareketlerini yüreklendiriyordu...

VII
BİLİM VE TEKNİKTE HIZLANIŞ

Şu içinde yaşadığımız dünyada sadece birbirine hasım ideolojiler, birbirine düşman ırklar çatışmıyor; bir yarım yüzyıldan beri göz alıcı biçimde değişen yalnızca toplumlar ve devletler değil, fikir yaşamı da büyük değişikliğe uğradı ve ondaki olağanüstü yoğunluk, çağımıza niteliğini veriyor ve insanın gücünü koyuyor ortaya.

Yüzyılın başlangıcından bu yana bir ikinci bilimsel devrim gerçekleşti ve modern zamanların başlarındaki devrim kadar önemlidir bu; ve yine yüzyılın başlarından bu yana bilimin gerçekleştirdiği ilerlemeleri, insanlık tarihi bugüne değin görmüş, değil. Bilim, hastalıkların, sefaletin ve ölümün binlerce yıldan beri yükseldiği yükü atmanın araçlarını insanın eline vermiştir artık.

Böylece, çağımız bilimler ve teknikler çağı en başta; ve onların öneminin ve hızla gelişmesinin bilincine varan XX. yüzyıl insanları için, uygarlığın da bir simgesi durumunda. “Tarihin hızlanışı” denen şey de asıl bu alanda en iyi görülüyor: Buluşlar ve teknikler, baş döndürücü bir gelişme içinde ve sonuçları da çığ gibi büyüyor. Öte yandan, atom enerjisindeki gelişme ile, gelecek yıllar için bir yeni bilimsel ve teknik devrimden bahsedemez miyiz?

Bilim ve teknikteki bu yürüyüş, dünyayı altüsteden olaylarla, yani savaşlar ve iktisadî bunalımlarla da içiçe oldu; bilimler ve uygulamaları, yalnız yıkıcı yanlarıyla değil dayattıkları dünya görüşüyle de, bu felaketlere karıştılar. Kötümser, çağına karşı çıkarken, çoğu kez -savaş da dahil- bilimi sorumlu tutuyor olan bitenden. Gelecek için iyimser olan ise, tersine bilim ve tekniği yüceltiyor: insanlığı bütün felaketlerden kurtaracak olan bilimdir. Bilim, insan emeğinin etkisini ve insanın gücünü artırır; yaşam koşullarını -hatta insan ömrünü uzatacak biçimde- düzelten, sefaletin tehdidinden onu kurtaran, herkesin kişiliğini alabildiğine geliştiren, bütün bu konulardaki araçları insanın emrine verirken, üstelik bilimin yolunu da tıkayan her türlü metafizik kaygıdan da temizleyecektir yarının toplumunu, diyor.

Bununla beraber, insanların büyük çoğunluğu, böyle tam bir güvenden çok, kaygı ve güvensizlik içindedir bilime karşı; iki dünya savaşıyla, 1929’da başlayan Büyük Bunalım göstermiştir ki, insan yaşamı, bilimdeki ilerlemeler savaştaki yıkıcılığa adanmadığı hallerde bile, hayal kırıcı durumda. Vaktiyle makinelerin ortaya çıkışıyla, yığınla işçi nasıl iş bulamaz hale düşmüşse, “Şimdi de teknolojik ilerlemelerin bir sonucu olan

“otomatizasyon”, işçi yığınlarının önünde yeni bir işsizlik etkeni olarak sivriliyor. Ne diyeceğiz? Aslında “bilimin davası”nı görürken, onu, yer aldığı iktisadî ve sosyal sistemden soyutlarsak, yanlış yapmış olmaz mıyız? Bilimin “hayrı”na da “şerri”ne de biçim veren, başta bu sistemden başka ne olabilir?

BÖLÜM I
FİZİKSEL BİLİMLERDE DEVRİM

Bilimin ve tekniğin, toplumların yaşamında geçmiştekinden farklı bir yeri vardır. Bilimsel araştırma da yeni koşullarda yapılıyor.

Neler onlar?

BİLİMSEL ARAŞTIRMANIN YENİ KOŞULLARI

XX. yüzyılı daha başında yakalayan Sanayi Devrimi, bilim ve teknikteki, özel olarak da fizik ve kimya bilimlerindeki gelişmelere yeni bir hız getirir. Hiçbir fabrika, bir laboratuvarı ve kendini sadece araştırmaya vermiş bir bilim ekibi olmadan yaşayamaz artık. Kendilerine ayrı ayrı hedefler çizmiş olan, ister sosyalist ister kapitalist ülkelerde olsun, sanayi dünyası hareket halinde olan bir dünyadır; orada başarı, elle tutulur bir ilerlemeye bağlıdır ve söz konusu ilerleme de, sadece **bilimsel ilerleme**nin damgasını taşır.

Bilimsel araştırmayı belirleyen

Ne var ki, teknik donanım ve bir araştırma laboratuvarının bakımı, büyük sermayeleri gerektirir ve bunu sağlayacak olan da sadece **dev girişimler**dir. Ayrıca, söz konusu girişimlerin piyasadaki tekeli sürdürebilmeleri için, bilimsel ilerlemeye ihtiyaçları vardır. Böylece, İ.G. Farben ya da Dupont de Nemours gibi firmaların, bilimsel araştırmayı alabildiğine geliştirmeleri rastlantı değildir.

Gitgide artan **uluslararası gerilim**in de, bilimsel ilerleme ile doğrudan ve karşılıklı ilişkisi var; çünkü, söz konusu gerilim, tahrip tekniğinde belli bir ilerlemenin aranışı içindedir. İşte, bu aranışın etkisiyledir ki, hükümetler, özellikle de 1940'tan beri, bilimsel çalışmanın örgütlenişine ve denetimine gitgide müdahale eder olmuşlardır; bunun bir sonucu da şudur ki, araştırmaya ayrılan sermayelerin önemli bir bölümü askerî ihtiyaçlar içindir.

Son olarak ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından beri, görece yüksek bir ortalama yaşam düzeyinden yararlanan Batı dünyasının karşısına, eksik beslenen ve o tarihe kadar Batanın sultası altında tuttuğu dünya parçası dikilmiştir. Dünyanın değişik bölgelerindeki nüfusun artışı ve bu "az gelişmiş" halkların ulusal ya da sosyal bilince varması ve kimi zaman da komünizmce büyülenmesi, insanlığın ayrıcalıklı bölümünün

dikkatini çekiyor ve söz konusu ayrıcalıklı bölüm, bu başkaldırının ortaya attığı büyük sorunları çözmeyi bilimden istiyor.

Ne var ki, doğrudan doğruya ve daha da görülür biçimde, bilim ve onun gelişmesine kapıları açtığı teknik, **herkesin dikkati**ne çarpıyor. Onların olanak sağladığı kitlesel üretim, artık sadece toplumun ayrıcalıklı ve sınırlı bir tabakasını değil, sanayileşmiş toplumların bütününü ilgilendiriyor. Teknik buluşlar (elektrik, radyo, televizyon, sinema, ordinatör, internet ve ev eşyası...) günlük yaşamı gitgide istila ediyor ve onların hızla değişimi maddi çevresini de her an başkalaştırıyor; böylece, son bilimsel ve teknik yenilikler, yaptıkları yankılarla herkesi ilgilendiriyor. Bir avamileştirme basın ve edebiyatının alabildiğine başarı kazanmasının ve yakın tarihlere kadar üzerinde fazla durulmayan bir edebiyat türünün, yani "bilim kurgu"nun hızla gelişmesinin kaynağında bu var; hele bu sonuncusunda, bilimsel uygarlığın geleceğinin kimi zaman korkutucu kimi zaman da düşsel görünüşü dile getiriliyor.

Bilimin bağımlılığı

Kendi köşesinde ve sadece bilim aşkıyla yaşayan bilgin tipi kayboluyor.

Gerçekten, bir yandan, bilimsel çalışmanın iç değişiklikleri, araştırma dallarının alabildiğine çeşitlenişi ve birbirine bağlı alanlardaki araştırıcıların gitgide artan sayıları, bilimsel çalışmaya günden güne **kollektif bir nitelik** kazandırıyor. XIX. yüzyılın sonlarında) dünyada bilimsel araştırmaya kendini vermiş olanların sayısı ortalama 15.000 iken, yüzyılımızın ortalarında bu sayı 400.000 dolayındadır. Her bir araştırıcı da, etkili olabilmek için, pek belli bir konuda, bir planlamaya ve eşgüdüme bağlı olarak çalışır. İkinci Dünya Savaşı, bu personelin sayısını alabildiğine artırırken, aralarındaki iş bölümünü de keskinleştirmiştir. Ayrıca, gizliliğin yasası da uzmanlaşmaya gelip eklenmiştir.

Öte yandan, bu insanlar, siyasal, iktisadî ve sosyal örgütlenişe, en başta da mali gerekçelerle sıkı sıkıya bağımlı hale gelmişlerdir. Bir uzun süre mutlak bir özgürlükten iyi kötü yararlanmış olan bilgin, çalışmaları için gerekli **fonları sağlayana bağımlı**dır artık. Üniversitelerin bütçeleriyle "bilimsel araştırma"nın fonlarını sağlayan, genel olarak devlettir; özellikle Birleşik Devletler'de, kapitalist girişim de, ya üniversitelere bağış ya da doğrudan fabrikalara bağlı özel enstitü ve laboratuvarlar için kesenin ağzını açmaktadır. 1940'tan sonra, hükümetler, yalnız paraca desteklemek için değil, araştırmalar -üniversitede olsa bile- **denetlemek** için de müdahale

ediyorlar; hele araştırma askerî savunma bakımından önemli görüldüğünde, denetim daha da sıkılaşıyor. Öte yandan, Soğuk Savaş yıllarında, her şey hükümetleri ve genelkurmaylar ilgilendirir oldu.

Sonra bilginin, bu koşullardan ve onun sonucu olan bağımlılıklardan kurtulma yolunda araçlar gitgide daha az elinde. Başkalarının çizdiği bir çerçeve içindedir o; bu ise, başka sakıncalar bir yana, özellikle sosyal bilimlerde **bilimsel nesnelliğe** zarar verici.

> *Öte yandan, özel sermayelerin ya da devletin bilimsel araştırmaya böylesi müdahalesi, bir süreden beri, araştırına merkezlerinin de -önemli ölçüde- yer değiştirmesine yol açtı. Bu merkezler, 1900'e kadar İngiltere, Fransa, Almanya gibi Avrupa'nın eski sanayi ülkelerinde bulunurken, yüzyılın başlarından beri Birleşik Devletler'e, 1917 Devrimi'nden sonra da Sovyetler Birliği'ne kaymıştır. Nobel ödülünün dağılış oranı, bunun en çarpıcı tanığıdır.*

Ayrıca, Sovyetler Birliği'nde, bilimsel buluşlardan yararlanma daha baştan aranan bir kaygıydı; 1929 Bunalımı, arkasından İkinci Dünya Savaşı'nın gerçekleri, Batı'yı da gitgide daha fazla planlama yoluna sokmuştur. Öyle olunca, yeni bilgiler **hızla uygulanmaya** konuluyor. Geçmişte buluşlar rastlantıyla oluyordu ve yararlanılmaları da uzun yıllar -kimi zaman yüzyıllar!- alıyordu. Şimdi bu süre kısalmıştır. En çarpıcı örnek de atom enerjisidir Atom çekirdeği ilk kez 1938'de parçalandı; Hiroşima ile Nagazaki'nin bombalanması ise 1945'tedir. Sonra, savaş sonrasının UNESCO gibi uluslararası kuruluşlarının yardımıyla yeni bilgiler ve olası uygulanmaları bütün dünyaya yayılıyor.

Bir süreden beri de, uydular ve internet vardır.

Böylece bilgin, **dünyanın geri kalanına bağımlılığı**nı bilmemezlik edemez artık. Hitler'in iktidara gelişi ve arkasından da Alman bilgin ve düşünürlerinin yurttan kaçışları, sonra İkinci Dünya Savaşı gibi olaylar, bilgini sıkı sıkıya tarihe bağlamıştır. Sorunlar, onun için sıradan kuramsal bir değer taşımazlar artık. Yaşamsaldır onlar, insanın geleceğini ilgilendirirler. Ve ahlaksal sorunlar da gitgide düşüncesinde yer ederler; çünkü, kuramsal buluşlarının pratik yankılarına ilgisiz kalamaz halledir. Kimi zaman, Albert Einstein olayında olduğu gibi, trajiktir: Büyük bilgin, önce Nazilerin elde edeceği korkusuyla, atom bombasını yapmaya canla

başla çalışmalarını öğütlemişti Amerikan yöneticilere; öğütlemiş, ama kullanılmasını da mahkûm etmişti...

FİZİK BİLİMLERİNDE DEVRİM

XIX. yüzyılda büyük fikir tartışmalarının merkezi biyoloji idi ve pek devrimci varsayımların doğmasına yol açmıştı; XX. yüzyılda ise, en çarpıcı yenilikler fizik bilimleri alanında oldu. XIX. yüzyılın sonlarındaki buluşların etkisiyle, bilginin temellerini bütünüyle altüst eden kuramlar çıktı arka arkaya. Fizikteki bu devrimin bir sonucu olarak, o tarihe değin birbirinden açıkça ayrı duran bilimler arasındaki ilişkiler değişti: Fizik, kimya, kozmoloji (evrenbilim) arasındaki eski bölünme kayboldu ya da sürüyorsa pratik kolaylıklar adınadır; uzmanlaşmanın tehdit ettiği **bilimin bütünlüğü** yeniden kuruldu; bütün bu disiplinler, aynı anda aynı maddenin gerçekliği üzerine eğilmişlerdir; bunlar olurken, **bilimle tekniğin birliği** de gitgide daha sıkı hale gelmiştir.

Fizikte yeni kuramlar

Keşiflerden doğan ya da hesapla bulunup sonra deneyle de doğrulanmış **yeni kuramlar**, eski fiziğin geleneksel görüşlerini altüst etti: Bunlar, Einstein'in görecelik ilkesi, Max Planck'ın quanhta kuramı, Louis de Broglie'ün dalga mekaniğidir. Uzayı maddi bir eterin doldurduğu kuramını terk etmeye neden olan Michelson ile Morley'ın deneyleri (1887), Einstein'ı, Sınırlı Görecelik Kuramı'nda (1905) şu sonuçlara götürdü: Zaman mutlak bir nitelik taşımaz ve uzay da görece bir değerdedir: Hızlandırılmış hareketleri incelediği Genelleştirilmiş Görecelik Kuramı'nda (1915) ise, vardığı sonuçlar şunlardı: Madde ile enerji eşdeğerdedir; enerji yayan bir cisim kitlesinden kaybeder ve böylece madde enerji yaratırken yok olabilir; atom ise, pek küçük bir bölgeye sıkıştırılmış bir enerjiden başka bir şey değildir ve ışığa ya da sıcaklığa dönüşebilir. Einstein, uzayın ağır cisimlere doğru dışardan içeriye eğildiğini gösterirken Newton'un yasasını da gözden geçirmiş oluyordu ve böylece Euclides'ci olmayan geometrileri haklı çıkarıyor ve kimi astronomik olguları da açıklamış oluyordu: Merkür gezegeninin hareketindeki düzensizliklerle, güneş tutulmasında ışığın Güneşin arkasında bulunan yıldızlardan bize ulaştığı gerçeği böyleydi.

XIX. yüzyılın sonuna kadar ilke, enerjinin, maddenin ve elektriğin **sürekliliği**ni kabul etmektir; quanta kuramı, 1900'de bu ilkeyle bağları koparır: Enerji, *quanta* denen tanecikler biçiminde, aralıklı, kesik kesik

yayılır ve değeri de radyasyonun frekansına göre değişir; böylece enerji, madde (*atom*) ve elektrik (*elektron*) olarak taneciklerden oluşmuştur. Bu kuram, ışığın, süreklilik üstüne kurulu dalga kuramında gedikler açıyordu, ne var ki, Louis de Broglie, 1924'ten başlayarak dalga mekaniğini kuruyordu: Dalga ile parçacığın kimliğini saptayarak, birbirine zıt iki kavramı uzlaştırıyordu. 1926'da Schrödinger, Louis de Broglie'ün dalga mekaniği ile Heisenberg'in kuantik mekaniğinin birbirine denkliğini gösteriyordu. Son olarak, Heisenberg, olguların "belirlenemezlik" ilkesini öne sürerek atomların hareketlerinde belirlenimciliği (*determinizm*) reddeder, böylece eski fiziğin tartışılmaz postulasını ıskartaya çıkarır. Daha önce gördüğümüz gibi, bir yandan tartışılsalar da bütün bu devrimci kuramlar, fizikçileri zaman, uzay, madde gibi kavramları **gözden geçirme**ye zorladı ve bunun, hemen her alanda, özellikle de dalga ve cisimcikler olgularıyla ilgili yeni alanlarda bereketli sonuçları oldu.

Atom fiziğinde gelişme

XIX. yüzyıl fiziğinin reddettiği atom kavramı, **elektronların bulunuşu**yla fizikçilerin dikkatine çarpar; elektronların, elektriğin maddesi olduğu yolunda J. Thomson'un varsayımı da bu dikkatleri çoğaltır. Arkasından, **radyoaktif cisimlerin keşfi**, enerjinin muhafazası kuramı gibi elementlerin değişmezliği kuramını da sarsar. Görünen odur ki, radyoaktif cisimlerden çıkan enerji, olsa olsa bizzat atomdan gelebilir ve atom, o enerjiyi büyük miktarda içermektedir; arkasından, Pierre ve Marie Curie, polonium ve radiumla, uranimunkinden de büyük enerji kaynaklarını bulurlar; Rutherford ile Soddy de (1902) şunu saptarlar: Her radyoaktif element, α, β, δ ışınları yaymaktadır ve böylece, elementler ne basit ne de türdeştirler ve her biri, kimyaca birbirinin aynı, ama farklı biçimlerde bölünebilen belli sayıda atom içerirler ki, "izotop"lardır bunlar.

Von Laue ile baba ve oğul Bragg'ların buluşlarıyla, **atom** doğrudan doğruya incelenmeye başlanır ve yapısı ortaya konur.

> *Daha önce Rutherford şunu aydınlığı çıkarmıştı: Atomda pozitif elektrik yüklü bir çekirdek vardı ve negatif yüklü elektronlarca çevrelenmişti. Ancak, onun laboratuvarında çalışan genç bir Danimarkalı, adına sonra "yeni Kepler" sıfatı eklenecek olan Niels Bohr, atomun yapısıyla ilgili bir tablo çizecek ve güneş sistemine benzetecektir onu: Bu sistemde her elektronun kendi yörüngesi vardır;*

bir elektron, yüksek enerjili bir yörüngeden daha zayıf enerjili bir başka yörüngeye geçtiğinde de X ışınları ortaya çıkarmaktadır. Böylece, atomların içerdikleri elektronların sayısını bilmek mümkün oluyordu; her atom, farklı nitelikler gösteren, enerji farklılıklarına sahip bir yapıdaydı. Rutherford-Bohr'un atomu, cisimlerin kimyasal nitelik farklılıklarını açıklamanın olanağını sağlıyordu şimdi: Kimi cisimler madenleri ve kimileri de gazları oluşturuyorlarsa, onlardaki elektronlara bağlıydı bu; böylece, Mendelelev'in yaptığı cisimler tablosu anlaşılır hale geldi: O tabloda, yer alan, hidrojenden uraniuma kadar 92 doğal cismi birbirinden ayıran, her çekirdeğin pozitif yük sayısıydı.

*Rutherford 1919'da bir azot çekirdeğini parçalayınca, çekirdek, fizikçilerin baş ilgi alanı olup çıkar ve arka arkaya bir dizi buluş çekirdeklerdeki değişimlerin denetimine götürür. İlk büyük keşif, Bethe'in 1930'larda gözlemleyip de Chadwick'in 1932'de bulduğu nötronlar olur. Onu, Anderson'la Neddermeyer'in keşifleri izleyecek, pozitif elektronun (*pozitron*) arkasından atomu oluşturan pozitif protonlarla nötronlar arasındaki bağ, daha önce Japon Yukawa'nın varsaydığı* mezon*lar bulunacaktır. Böylece, maddenin oluşumunda önemli rol oynayan bir öğe bulunmuştur.*

1932 ile 1940 yılları arasındaki bütün bu buluşlar, **nötronların oynadığı** önemli **rolü** göstermektedir. Pek çarpıcı bir olay olarak, Joliot-Curie, yapay **radyoaktivite**yi bularak, şunu gösterir: Nötronlarca bombalanan bütün atomlar radyoaktif hale gelirler. Bunun pek önemli sonuçları olacaktır. 1936'da da, Fermi, ağır cisimleri nötronlarla bombalayarak doğada bulunanlardan daha ağır yeni cisimler elde eder; bunun sonucu, yeni bir kimyanın, nükleer kimyanın doğmasıdır. 1938'de Hahn ile Strassmann, uraniumunki gibi ağır çekirdeklerin bir niteliği olarak, bir protona karşı yığınla nötronun serbest kaldığını görürler; bu nötronlar yeni çekirdeklere çarptıklarında onları da patlatıp yeni nötronlara yol açacaklarından, artarda sonsuz tepkilere, giderek korkunç bir enerjinin açığa çıkması olanağına erilmiş olur.

1939'da **atomun parçalanması** gerçekleştirilmiştir; böylece, zincirleme tepkiler mümkün demektir. Olay, bütün yönetimlerin dikkatini çeker: Almanya'da Heisenberg, araştırmaların başına getirilir; ne var ki, ülke, en

yetkin araştırmacılarından yoksun haldedir, çünkü faşizm yüzünden hepsi İngiltere'ye, Fransa'ya, Birleşik Devletler'e kaçmışlardır. Yabancı ülkelere sığınmış bilginler, sonunda, doğal kaynaklarca zengin ve ileri bir sanayiye sahip Birleşik Devletler'de toplaşıp Amerikalılarla beraber çalışırlar. 6 ve 9 Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları, bu çalışmaların ürünü olacaktır.

Ne var ki, fizikte devrim bununla kalmayacak, çeşitli uygulamaları olan **elektronik**le sürecektir. 1948'de de, Amerikalı Norbert Wiener, elektronik beyinle insan beyni arasında benzerlikten yola çıkıp, "bir ayağı fizikte bir ayağı biyolojide yeni bir bilim" olarak sunulan *sibernetik*'i yaratır.

Kimyanın yenilenmesi. Astrofizik ve jeofizik

Fizikte bunlar olurken, kimya da, son buluşlar ve yeni kuramlarla altüst olur. Daha önce betimleyici bir bilimken, açıklayıcı bir bilim halince gelir. Fizik kuram ve yöntemleri, kimyacıları, eski görüşleri üzerinde **yeniden düşünme**ye götürür; son olarak, gitgide istikrarsız duruma gelen birleşik cisimleri incelerken, daha da karmaşıklaşır kimya. Moleküllerin ve kristallerin yapısını incelemede yararlanılan X ışınlarına, elektronların kırınımlarını gözlemleme ve elektronik mikroskop eklenir. Buradan kalkarak, Hindistanlı fizikçi Raman, 1928'de göğün mavi rengini açıklayacaktır. Yeni atom bilgisi, bütün bir organik kimyayı yeniden yorumlama, birleşik cisimlerin niteliklerini ve oluşum nedenlerini açıklama olanağını sağlar. Öte yandan *quanta*, kimya kuramında yeni bir ilerlemenin kapısını açarak, nadir gazların, metallerin, metal olmayanların ve tuzların yeniden sınıflandırılmasına götürür.

X ışınlarına dayanarak kayaları inceleme yer kimyasını doğururken, maden dünyasındaki kaosa da bir çeki düzen getirir; ayrıca, metallerin fiziksel özellikleri açıklanarak, onları daha iyi işleme olanağı elde edilir; böylece sanayi, daha az amprik hale gelir, giderek daha çok aklileşir.

Astronomi, optik aletlerdeki yetkinleşmeden ve fotoğraftan yararlanmaya başladığı bir sırada, Einstein'in kuramlarıyla yeni bir atılım içine girer. Arka arkaya dev teleskoplar hizmete girer: Biri 1918'de Wilson dağına, öteki 1947'de Palomar dağına yerleştirilirken, 1955'te de Forcalquier elektronik teleskopu göğe çevrilir. Teleskopların gözlemlerini uzay araçlarının, füze ve uydularının yolladığı bilgiler tamamlamaya çalışır. Yıldızların yanı sıra, gezegenler ortamı (Mars, Venüs, Jüpiter), ay ve güneş

daha iyi tanınır. Böylece, bir astrofizik doğar; sadece kayıtla yetinmez yoruma da başlar.

1918'den başlayarak şu keşfedilir: Samanyolu, bir kırk milyar yıldızdan oluşan bir disk biçimindedir ve 1925'te, bu diskin kendi çevresinde devindiği anlaşılır ve bir dönüşünü de iki yüz milyon yılda tamamlamaktadır. Samanyolu dışında kalan sarmal bulutsular incelenmeye başlanır; onların da birer gökada oldukları anlaşılır ve dünyamıza en yakın olanı, 800.000 ışık yılı mesafededir. 1929'da da şunun farkına varılır: bütün bu sarmal bulutsular birbirinden uzaklaşmaktadır. Böylece, bu milyonlarca bulutsudan oluşan Evren, durmuş oturmuş bir sistem değildin, ağır ağır genişlemektedir. Bu buluşlar, astronomlarla astrofizikçileri **kozmogonik kuramlara** götürür.

> *Onlardan birini. 1917'de Einstein dile getirmişti ve ona göre, Evremin bir hacmi vardır ama belirli sınırları yoktur; Milne ile Eddington ve Sovyet bilgini Landau'ya göre de, Evren'in kitlesinin pek önemli bir bölümü görünmez maddedir; Belçikalı Lemaître de, bir varsayım ortaya atar, başlarda bir atom vardı, Evren, korkunç bir patlayışla ondan çıktı ve uzak bulutsuların bizden gitgide uzaklaştıkları göz önünde tutulursa, başlarda dev bir atom halinde hepsi bir arada iken, Evren, bu patlamadan sonra sürekli bir yayılış içindedir. Bu, genişleyen Evren kuramıdır ki, bugün birçok bilgince kabul edilmektedir.*

Kozmik ışınların keşfi de pek önemlidir. Son olarak, yukarı atmosfer ve gezegenler arası boşlukla ilgili bilgilerimiz, füzelerin attığı uydularla çabucak zenginleşmiştir. 21 Temmuz 1969'da, Ay'a insan ayağının bastığını da hatırlatalım ve aynı insan Mars yolculuğuna hazırlanmaktadır.

Jeolojiye gelince... İlkeleri dönüşüme uğramadı, ama maden ve petrole artan ihtiyaçlar nedeniyle, alanı genişledi. Bir jeofizik doğdu ki, özellikle radyoaktivite yardımıyla, yerkürenin en derin tabakalarına kadar inip incelemektedir. Dağların oluşumunu yer kabuğunun sıkışmasıyla açıklayan Laplace'ın kuramının terk edilmesiyle, denkleşmeye pay ayıran başka kuramlar ortaya çıktı; kıtaların oluşumu ile ilgili olarak Wegener'in kuramının, sonraları pek tartışılsa da, başlarda nasıl heyecan uyandırdığı pek bilinir.

BÖLÜM II
BİYOLOJİNİN ZENGİNLEŞMESİ VE TIPTA DEVRİM

Biyolojinin uğraştığı konular fiziktekilerden daha karmaşıktır; öyle olunca, burada laboratuvar çalışması daha da kollektif, neredeyse anonim ve her araştırıcı için daha da uzmanlığa seslenir. Bunun sonucu olarak, XX. yüzyılın ilk yarısında, biyolojide birbirinden bağımsız disiplinlerin çoğaldığı görülür: Biyokimya, biyofizik, hücre fizyolojisi, vb. Çağdaş dönemin buluşları, bir bütün olarak biyoloji bilimini -uygulamaları bakımından- altüst eder kuşkusuz, ancak yine de kısmi kalır bunlar, aynı dönemde fizikin tanık olduğu kuramsal dönüşümlere götürmez. Büyük ilerlemeler olur, ama bunlar temel bağlantı noktalarını göstermekten uzaktırlar. Dahası, bir buluş, çoğu zaman uzun gözlemlerin, birbirini doğrulayan ve yılları içine alan bir yığın deneyin ürünüdür; ne var ki onlardan çoğu için, belli bir tarih vermek mümkün değildir.

Bununla beraber, biyoloji, bir yandan öteki bilimlerde, başta fizik ve kimyadaki, onların yanı sıra psikoloji ve sosyolojideki çağdaş gelişmelere, öte yandan genel tarihin olaylarına sıkı. sıkıya bağlı kalır: Beslenme ile vitaminlere ilişkin araştırmaları uyaran 30'ların Büyük Bunalım'ı olur; penisilinin, DDT'nin kitlesel üretimine yol açan ve cerrahlıkta uyuşturucuların ilerlere esini belirleyen de, İkinci Dünya Savaşı'dır.

BİYOLOJİDEKİ İLERLEMELER

Biyolojide ilerleme, en başta kullandığı aletlerdedir.

Biyoloji uzmanının aletlerindeki yetkinleşme

Söz konusu yetkinleşme, fizikçi ile kimyacının yardımıyla olur. Böylece, 1932'de Knoll ile Ruzcka'nın kullanıma sundukları **elektronik mikroskop**, o tarihe kadar canlının yapısında -tahminlere dayanan- öğeleri, bunun gibi virüslerle bakterileri bütün çıplaklıklarıyla gözler önüne serer. Sıradan mikroskop da yetkinleşir ve hücrenin yapısında o güne değin görülmeyeni gösterir. Artık, en az bir 20.000 kez büyütülmüş canlı bakterilerin fotoğrafını çekmek mümkündür. Aletlerdeki incelme, görüş gücünü de artırır; bu yetkinlik sayesinde fizyoloji uzmanı, hücrede -inceden inceye- gözlemlere girişir, en küçük elektronik olguları farkeder olur, saniyenin binde biri ya da miligramlarla ölçer. Kimyasal çözümlemenin yeni

yöntemleri de kılı kırka yarar. Lazerin, radyoaktif elementlerin, izotopların kullanılışı, yaşamı, çeşitli görünüşleriyle inceleme fırsatını verir ilk kez. Öte yandan, bir başka alanda, biyoloji, cerrahlığın ulaştığı yetkinlikten yararlanır; özellikle yüksek sinirsel merkezlere müdahale imkânlarına kavuşur. Psikoloji laboratuvarlarına, kayıt tekniklerine, biyoloji ile psikoloji arasındaki sınırı anlamsız kılan hayvansal ve insansal davranışı gözlemleyip ölçmeye de çok şey borçludur.

Böylece, XX. yüzyılın biyolojisi için araştırmanın **iki ana doğrultusu**, birbirine zıt ama biyoloji kuramı kadar tıp ve cerrahlık pratiği söz konusu oldukta sıkı sıkıya birbirine bağlı iki doğrultu kendisini dayatır olur: Bileşiminde ve işleyişinde canlının temel yapısına girildikçe, onun bağlı olduğu genel yapı daha çok farkedilir; öte yandan, bu genel yapı da, içinde çeşitli türden organizmaların ve inorganik maddenin yer aldığı yeni bir yapıdan ayrılmaz durumdadır.

Yaşamın temel olguları

XX. yüzyılda doğan **biyokimya**, bir önceki yüzyılda hüküm süren ve yaşamın ürünlerini inceleyen organik kimyadan ayrılır; biyokimya, yaşamsal etkinliğin temelini oluşturan ve bizzat canlının ortaya koyduğu kimyasal öğelerin incelenmesidir.

Başta, **enzimlerin bulunuşu** gelir ve XIX. yüzyılda Pasteur'le Liebig arasındaki bir kavgaya son verir: Pasteur, mayalaşmayı bir yaşamsal olgu olarak alırken, Liebig'e göre o, canlıya has kimyasal bir cisimden ileri geliyordu. Araştırmalar ilerledikçe, enzimler gerçeği ortaya çıkar. Temel yaşamsal etkinliklerde, mayalaşmada, oksitleşmede ve fotosentezde büyük rolü olan ve sayıları da hayli fazla olan enzimlerin çoğu, proteindir ya da içeriklerinde o vardır; onların yanı sıra da, yaşam için gerekli metaller. Örneğin, bir otlağın toprağında kobalt yokluğu hayvanlarda bir hastalık etkenidir. Böylece buluş, kimi hastalıkların sağaltılmasında, dengeli bir rejimin kurulmasında başta gelen bir önem taşır.

Yaşam için gerekli bir başka öğe, XX. yüzyılda bulunan **vitaminler**dir. XIX. yüzyılda, her hastalığın mikroplardan ileri geldiği eğilimi vardı, şimdi ise, kimi eksikliklerden doğan hastalık kavramı ortaya çıkıyordu: İskorbüt, beriberi, raşitizm, pellagra böyleydi. Bu hastalıkların iyileştirilmesinde gerekli vitaminler laboratuvarlarda sentetik olarak elde edilir. Vitaminlerin bulunuşu, beslenme rejimini de etkiler ve daha akla uygun bir biçeme sokar.

Ancak, canlı organizmanın besinlerde, yani başka organizmaların hazırladığı şeylerde bulduğu bu maddelerin dışında, kendi iç salgı bezlerinin ürettiği maddelere de ihtiyacı vardır. XX. yüzyıla kadar görevleri bilinmeyen bu maddeler **hormonlar**dır. Hormonlara verilen önem, modern biyolojinin temel niteliklerinden biridir. Hayvanların ve bitkilerin büyümesinde ya da organların çalışmasında, onların etkisi kesin ve büyük.

Böylece, biyokimyanın bütün bu buluşları, canlı organizmada protein moleküllerinin önemini ortaya koyar. Buradan kalkarak, hücrenin yaşamının incelenmesi, **molekül boyutlarında** olacaktır artık. Bu alandaki gelişmeler, yalnız tıptaki uygulamalar bakımından değil, bizzat yaşamın tanınması ve yeryüzünde ortaya çıkışı bakımından da önem taşırlar: Bugün yaşam, alçak ısıda bir dizi kimyasal süreçler bütünü olarak görülüyor; bu süreçler ise, hücrede, giderek organizmanın bütününde elektronların dolaşımını da içermektedir.

Yaşamın, her türlü metafiziğin dışında görünüşü bu!

Organizma ve organizmalar. Mikroorganizmalarla yüksek organizmalar

Hücrenin yaşamına daha da derinliğine girildiğinde, onun organizmayla iyiden iyiye bütünleşmiş olduğu görülür. Oysa, yüzyılın başından beri yapılan deneyler şunu göstermiştir: Bitkisel ya da hayvansal, organizmadan ayrılmış bir doku, alçak ısıda yaşamını sürdürüyor ve biyokimyasal yapısını değiştirerek tek başına yaşama kendini uyarlıyor. Buradan kalkarak, organlar muhafaza bile edildiler. Böylece, organizmanın **kendi kendini düzenleyici** bir gücü vardır; kimi hastalıklar, bu gücün kaybolduğu hallerdir, kanser böyledir; öyle olduğu için de, mümkün olduğunda, cerrahi müdahalenin dışında bir çare kalmıyor.

> *Bu arada, yeni mikroskopların artan gücü sayesinde, mikroorganizmalar iyiden iyiye incelendi yüzyılımızda. Görüldü ki, virüsler ve bakteriler, canlı varlıklardır; çünkü çoğalıyor ve içinde bulundukları ortamın zararına yaşamlarını sürdürüyorlar. Bakterilerin bir özelliği ise, toprakta çok sayıda olmaları; denebilir ki, dünyada bütün yaşam onlara dayanıyor; böylece, yüksek organizmalar aşağı organizmalara bağımlıdır ve bu sonuncuların hazırladıklarıyla besleniyorlar. Mikroorganizmaların tanınması, kimi besinlerin ilerde yapay yollarla üretilerek, insanlığın beslenme sorununa yardımcı olmak gibi olası yararları bir yana, antibiyotiklerin bulunuşuyla, en az*

bir yarım yüzyıldır kimi bulaşıcı hastalıkların sağaltılmasında büyük rol oynadı.

XX. yüzyılda biyokimyadaki buluşlar, yüksek organizmaların düzenleyici mekanizmalar konusunda da aydınlık getirdiler. Sonunda anlaşıldı ki, kan dolaşımı, damar basıncı ve ısı, bütün bunlar organizmada ilişki içindeler ve bir noktada bir değişiklik bütünde de değişikliğe yol açıyor; ve normal olmayan yaşam koşullarına uymada, organizmanın bölümleri olağanüstü bir işbirliği içine giriyorlar. Öte yandan, şu da görüldü: Beden içindeki bezler, salgılarıyla, organizmanın kimyasal düzenlemesini sağlıyorlar; sonra bu bezler, kimi kimyasal maddelerin ve sinirsel etkenlerin etkisi altındalar; ayrıca, görünen o ki, hepsi bir arada, hipofizce denetlenen gerçek bir "sistem" oluşturuyorlar ve birbirlerini de etkiler haldeler. Böbreküstü bezler, cinsel bezler, tiroid (kalkanbezi), şimdiye kadar en iyi tanınan bezler oldular. Ayrıca, bu bezlerle, organizmanın bir başka düzenleme sistemi, yani sinir sistemi arasında yakın ilişki bulunuyor, özellikle heyecanlarda hormonların rolü pek biliniyor.

Sinir sistemi üstüne bilgilerimiz çok daha eskiye gider; ama XX. yüzyıl, bu konuda da pek önemli buluşları önümüze koydu. Bedende, elektrik nitelikte "sinirsel akızlar" bulunuyor; buradan kalkarak, sinirsel merkezlerin elektrik dalgaları ölçülebiliyor; özellikle, beyin elektrosu, epilepsi gibi hastalıkların tanısında yol gösteriyor. Öte yandan Pavlov'un. (18491936) ve okulunun şartlı refleksler üstüne çalışmaları, bilinçli eylem ile bilinç, derecesine ulaşmamış sinirsel süreç arasındaki ilişkileri daha iyi tanımamıza yardımcı oluyor. Bu ikisi arasındaki ilişkilere dayanarak, Sovyet hekimleri, ağrısız doğum tekniğini geliştireceklerdir.

Şunu da eklemeli: XX. yüzyılda psikoloji, sinirsel etkinliği tanımada fizyoloji ile işbirliği içinde. Hayvansal davranışların bilinmesinde bunun büyük yararı oldu. Ama asıl katkı daha çok **fizyoloji**den geliyor. Bütün bu gelişmelerin, tıpta, özellikle de cerrahlıkta ve kimi akıl hastalıklarının sağaltılmasında açtığı yeni olanaklar görülüyor; "elektroşok" yoluyla tedavi onlardan biridir.

Genetik

Yeryüzünde yaşam zincirinin kimi halkları eksik olsa da, bir evrimin varlığı yadsınamaz olgu. Buradan kalkarak, Bergson gibi bir filozof,

Yaratıcı Evrim adlı eserinde, materyalizmi, felsefesinin sütunlarından biri yapıp çıkar. Böylece, dikkati çeken, artık evrim değil bu evrimin gerçekleşme biçimi ya da biçimleridir. Veraset, yani saçların ya da gözlerin rengi gibi ikinci derecede nitelikler bir yana, türün ve soyun kendine özgü niteliklerinin geçişidir asıl sorun biyolojide artık; ve genetik bilimi, hem türlerin sürekliliğini, hem de onların birinden ötekine dönüşümünü açıklama doğrultusunda ilerleyecektir. Niteliklerin geçişindeki süreklilik üstüne Mendel'in gözlemlerini, 1919'dan başlayarak Amerikalı biyolojist T.H. Morgan derinleştirir ve açıklar; bunu yaparken, **kromozomlara** dayanan bir veraset kuramı öne sürer; kromozomlardır taşıyan karakteri.

Ne var ki, de Vries daha 1910'da, verasetle de geçebilen **ani dönüşümler**in varlığını ortaya koymuştu; ve bunlar, genlerdeki kimi istikrarsızlıkları gösteriyordu. Sonradan anlaşıldı ki, dönüşümler, denetlenemez biçimde, dış etkenlerce -X ışınları ya da kimyasal-gerçekleşebiliyordu. Böylece, genlerin mutlak etkisi gözden geçirilmiş oluyordu. Kromozon kuramı ile ani dönüşümler kuramının çatışması, Batı'da genetiki, özellikle de İngiltere'de Fischer ile Haldane'in öncülüğünde şöyle bir evrim anlayışına götürecektir: Evrim, olumlu ya da olumsuz rastlantıların yol açtığı dönüşümlerce belirlenmiş olsa gerekti; onlar arasından en mutlu olanların doğal uyarlanışı, hayatta kalmalarını ve soylarını sürdürmeyi sağlamış oluyordu her halde. Ne var ki, bu kuram, gelişmenin gözlemlenişini denetlenemez hale getiriyordu.

Sovyetler Birliği'nde ise, genetik, -çoğu kez pratik- başka çizgiler üzerinde yürüdü ve zıt sonuçlara vardı; Soğuk Savaş yıllarında da genetikçiler arasında -dünya çapında- sert çatışmalara yol açtı. Rusya'da genetik elbette Ekim Devrimi ile doğmadı. Nitekim, Miçurin, 1888'den başlayarak, bitkiler, özellikle de yemiş ağaçları üzerinde deneyimlere girişmiş, ıslah etmiş, melezleştirme ve aşılama yoluyla çeşitlilik sağlamıştı; ancak, işin içinde **dış etkiler**in de rol oynadığını görmüştü. Miçurin'in fikirlerini, Sovyet biyolojisti Lisenko ele aldı ve kışlık ürün yerine ilkbaharlık -ya da tersine!- ürün elde etmek amacıyla tohumluk tane üzerinde çalıştı; elde ettiği sonuçlardan da kalkıp yeni bir genetik kuram geliştirdi. Ona göre, genlerin varlığını gösteren bir kanıt yoktu; Lisenko, verasetle kromozomlar arasındaki ilişkiyi kabul eder, ancak bu ilişki, gen ya da kromozomlar olarak belli bir organda gerçekleşmeyip bütün organizmaya dağılmıştır ona göre Besin, hayvanlar için ne denli önemli ise,

çevre de bitkiler için öyledir; çevre, hücrelerin sitoplazmasını etkiler, o da verasette bir rol oynar; kazanılmış kimi morfolojik karakterlerin geçişini belirleyen budur.

Bu genetik kuramla ilişkili olarak, Sovyet evrim anlayışı, Batılıların üzerinde durdukları rastlantının payını sal dışı edip belirleyici etkiyi çevreye tanır; böylece, onun yol açtığı dönüşümler, daha baştan olumlu olacaktır. Ne var ki, söz konusu görüş de, birçok kuramsal güçlükleri çözmeden bırakır.

Son olarak, Jacques Benoit ve öğrencilerinin çalışmaları, ördeklerin ırksal niteliklerinde değişimlere yol açarak Mendel'le Morgan'ın kuramlarını tartışılır hale getirmiş görünüyorlar ve genetike belki yeni adımlar attıracak nitelikteler.

TIPTA DEVRÎM

Biyolojideki ilerlemelerin yanı sıra tıpta da bir devrim olur. Birbiri arka sıra büyük buluşlar gerçekleşir, yeni teknikler ortaya çıkar, tanı yöntemleri yetkinleşir, hekimin elinde yepyeni araçlar vardır; bunlara bağlı olarak cerrahlık ve sağaltmada da büyük adımlar atılır. Her şey baş döndürücü bir hızla gelişir.

Tıpta yeni anlayışlar ve yeni teknikler

Tıpta, sonuçları olumlu yeni görüşler ortaya çıktı.

Bütün dokusal hastalıklarda baş etken olarak **sempatik sistem**in önde gelen rolü, sağaltma boyunca yeni bir tekniği gerekli kılar. Şu da görülür: Patolojinin büyük bir bölümü, bunaltı tepkilerine, bireyin kendi kendisiyle **psişik uyuşmazlıkları**na bağlıdır.

Hastalıklar daha yöntemli ve daha yakından incelendikçe, şunun altı çizilir: Bir beden ya da bir organ, ihtiyacı olan kimi kimyasal ürünlerin eksikliği halinde, hastalanır. Eskiden beri bilinen hastalıklar daha iyi tanınır ve laboratuvar ve klinik araştırma yöntemlerinin yetkinleşmesi sayesinde yeni hastalıklar keşfedilir. Bütün hastalıklar, biyokimyanın sağladığı ürünler sayesinde, daha yöntemli, gitgide daha başarılı sağaltılır hale gelir: Serumlar, sülfamitler, antibiyotikler, hormonlar, -kan kanserinde- radyoaktif izotopların kullanılışı, heparin, vb. seferber edilir. 1901'de bulunan kan grupları üzerindeki araştırmalar, 40'lı yıllarda Landsteiner ve Wiener'in buluşlarıyla desteklenir; kanda proteinler pek kendine özgü olduklarından, insanlar -Rhesus Pozitif, Rhesus Negatif diye- kan gruplarına ayrılırlar ve böylece **kan nakli** uygulaması denetlenebilir olur. Elektriğe gelince,

özellikle akıl hastalıklarının sağaltılmasında iş yarar. 1890’da bulunan, 1943’ten sonra da Pavlov’un çömezlerince geliştirilen bir başka sağaltım yöntemi, “uyku kürü”dür.

İç salgı bezleri üstüne araştırmalar, insan bedeninde çeşitli bezlerin yetersizliğine bağlı korkutucu hastalıkların belli bir bölümünün iyileştirilmesine yol açtı: 1922’de Banting’le Best, şeker hastalığına karşı ensulini keşfederler; 1939’da Deanseley’le Parkes, Addison hastalığına çare bulurlar; 1942’de Evans, böbrek üstü salgılar sağlayan A.C.T.H.’ı keşfeder; 1946’da bulunan kortizon, organizmada şeker ve albüminin dağılımını düzenleyen bir başka önemli yeniliktir. Vitamin eksikliğinden doğan büyüme yetersizliği, raşitizm, görme hastalıkları ve daha başkaları gibi dertlerin imdadına vitaminlerin bulunuşuyla yetişilmiştir.

Bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele. Cerrahlıktaki “mucize”ler

Bulaşıcı hastalıkların çoğu gelişmiş ülkelerde yok olur ve az gelişmiş ülkelerde ise geriler. Bu ilerlemede, önleyici aşıların genelleşmesinin, kimi ülkelerde zorunlu kılınmasının ve serum yoluyla sağaltmanın payı büyüktür; sülfamitler ile antibiyotikler ise, bu tip hastalıkların seyrini kökünden değiştirmiş ve onların sonucu olan ölümleri azaltmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca, Batı’da sefer halindeki ordular, salgınlardan korunmuşlardı ama sivil halkı büyük bir grip dalgası kırıp geçirmişti; İkinci Dünya Savaşı’nda, silah altına çağrılanlar ve tropikal ülkelerde yaşayanlar salgınlara karşı etkili önlemlerle alabildiğine korundular.

G. Ramon’un ve 1924’te de Dr. Roux’nun buluşlarının arkasından difteri, gelişmiş ülkelerde neredeyse kaybolur. Öteki afetler, sarı sıtma, veba, verem, tetanoz, boğmaca, kızamık, menenjit, malarya da yeni buluşlarla altedilir. 1963’te, İsviçre’li üç bilgin, bütün bir tropikal bölgeyi kırıp geçiren bilharziosa çareyi bulurlar.

Serumların üstesinden gelemediği mikropların yol açtığı hastalıklar ise sülfamitler ve antibiyotiklerle yenilgiye uğratılır; bu arada cüzzam sülfamitlerle tehlikeli olmaktan çıkar; antibiyotiklerin başını çeken penisilin en ağır iltihabi dertlere çare olur, Waksmann’ın streptomisini (1944) verem basillerine karşı etkisini gösterir; aureomisin septisemiyi, kloromisetin tifüsü ve tifoyu iyileştirir; Jean Bernard’ın 1965’te bulduğu rubidomisit kan kanserine çare bulmakta rol oynar. Bu arada bakterilerin direnç kazandığını, ona karşı mücadelenin de gündeme girdiğini hatırlatmalı.

Aşılar ve yeni ilaçların yanı sıra, mikrop taşıyıcılara karşı mücadelede de, dev adımlar atılır: İnsanın ve büyük hayvanların dışında, sinek, bit, pire gibi haşarata karşı -1939'dan beri kullanılan- İsviçreli Paul Müller'in bulduğu D.D.T.'yi en başta zikretmeli.

Tıp gibi cerrahlık da, aletlerdeki yetkinleşmeden yararlandı ve ameliyat sonrası özen ayrı bir önem kazandı. Her ameliyat), bedende ister istemez bir dengesizlik yaratır ve sonu ölüme varan önceden görünmez tepkilere yol açar. Bu, cerrahları, ameliyatı -öncesi ve sonrasında- bir dizi önlemlerle tamamlamaya götürdü.

> *Anestezi, bir uzmana bırakıldı; bedeni, müdahaleye uygun hale getiren yığınla önlem alındı, ameliyat öncesi ve sonrası kan nakli gündeme girdi. Kan, canlı "verici"lerden ve -Judine, ölen insanda kanın bir on iki saat canlı kaldığını keşfettiğinden- cesetlerden alınır oldu. Filatov'un, organ ve dokuları soğukta koruma ile ilgili buluşu, canlı varlıklardan doku alıp aşılamayı da kolaylaştırdı; "kan bankaları"na, "göz bankaları", kemik, doku, damar bankaları... eklendi.*
>
> *Son olarak, cerrahlık, etkinlik alanını bütün organlara yaydı ve en cesur ameliyatları başardı. Onların arasında, belki en çok yankı yapanı ve ilk kez Güney Afrikalı hekim Christian Barnard'ın başardığı,* ***kalp nakli ameliyatı*** *olmuştur. Ona böbrek nakli, kemik aşılamasını eklemeli.*

Tıpta ve cerrahlıktaki bütün bu buluşlar ve teknik yetkinleşmeler, müdahaleyi hızlandırırken, hastalıkları önlemenin yanı sıra iyileştirmeyi de en iyi biçimde örgütlemiş oldu; bunun sonucu olarak, sadece milyonlarca insanın yazgısı düzeltilmekle kalmadı, insanların ortalama ömrü de uzatıldı, giderek yeryüzünde nüfusun kitlesel artışının kapıları açıldı.

BÖLÜM III
TEKNİKTEKİ HIZLANIŞ

Geleneksel olarak makineye bağlanan teknik kelimesi, XX. yüzyılla beraber, siyasal, kültürel, ekonomik planda insan ilişkilerine kadar anlamını yaydı; bugün teknik deyince, sadece üretimin mekanikleşmesini değil, sosyal girişimlerin aklileştirilmesini, ölçülü-biçili hale getirilmesini de anlıyoruz: Bir reklam, bir propaganda tekniği vardır, nasıl ki iktisadî girişimlerin sosyal tekniğinden, Amerikan ya da Ortadoğu sorunlarının uzman teknisyenlerinden söz edilir. Söz konusu olan, artık, gitgide ciddilik kazanan uzmanlaşma, bu arada mesleki uzmanlaşmadır; sonuçta, insan etkinliği ancak uzmanların anlayabileceği alanlara ayrılmıştır ve bu noktaya getiren de, sanayideki işitilmemiş teknik atılımların boyutları olmuştur.

SANAYİLERDEKİ TEKNİKLER

Önce, bilimle tekniğin ortaklığından bahsetmeli.

Bilim ve teknik ortaklığı, modern tekniğin nitelikleri

Bilimle teknik **fabrikada** karşılaşıyorlar; çünkü orada gitgide daha fazla işbirliği içindeler ve oradadır ki, sanayi, yığınla insanı araştırma için bir araya getirecek laboratuvarlara gitgide önemli sermaye yatırıyor. Her ikisinin birbirine bağımlılığı artıyor; bir bilim öndedir, bir teknik; ancak ilerleme iki alanda da birbirini belirler durur. Genel olarak, sanayide teknikler, modern fiziğe egemen olan bilgilerin altüst ettiği keşiflerin -ve bir de ekonominin- etkisi altındadır. Teknik alandaki ilerleme ve önemli yeniliklerin kaynağında, **pazarın, rekabetin** ve **kazancın** koşulları rol oynar.

Bilimle teknik, kitlesel üretimi yetkinleştirmede, maliyet fiyatlarını azaltmada, mekanizasyonu ve otomatizasyonu geliştirerek verimliliği artırmada el eledir.

Başlıca enerji kaynağı olup çıkan elektrikle işleyen sanayi en çarpıcı ilerlemeleri gerçekleştirmiştir; onunla beraber, kimya sanayisi, modern uygarlığın önde gelen sanayisidir ve en eski etkinlikleri, maden, dokuma, kauçuk, demir-döküm ve -gübreler aracılığıyla- tarım etkinliklerini de kendine katarak ilerlemektedir. **Elektrik** ve **kimya**, bu iki sanayi, özellikle sentetik alanda ve ikame ürünlerindedir ki, dev adımlar atmış ve etkileri

insanın günlük yaşamını belirleyen gerçek devrimlere yol açmıştır kimi zaman.

Sentetik sanayi XX. yüzyılıdır; renklendirici maddeler, parfüm ve ecza maddeleri üretimi ile doğmuş ve ilerlemiştir. Yüzyılın bir özelliği buysa, bir özelliği de, göz alıcı ilerlemesi ve bilimsel araştırma ile yakın ilişkisi bakımından, **plastik maddeler sanayisi**dir.

Modern tekniğin niteliklerinden bir başkası da, taşıt araçlarının **hız**ındaki sürekli artıştır. Burada da, bilimle sanayi tekniği el ele vermiş ve günlük yaşamı derinden derine değiştirmişlerdir. Otomobilin arkasından, özellikle uçak, yükselişte olduğu gibi hızda da rekorlar kırmıştır. Kıtaları birbirine bağlayan, her şeyden önce -sesten hızlı seyreden- tepkili uçaklardır artık; pervane, geçmişe ait bir anı olup çıkmıştır. Ticaretin asıl yükünü de uçaklar çekmektedir.

Füzeleri kullanan bir **uzay bilim tekniği**nin doğduğunu hatırlatmak bile fazla. O sayededir ki, insanoğlu 1968'de Ay'a ayak basmıştır; şimdi de Mars yolculuğuna hazırlanmaktadır. Gidiş odur ki, XXI. yüzyılda Güneş Sisteminin ulaşıp görülmedik yeri kalmayacak Telefon ve televizyon iletişiminde ise, dünyamızı fır dönen uydulara görevler verilmiştir ve o uyduların sayısı da gitgide artmaktadır.

Çağda mimarlık

O çifte kaygı, yani yeni teknik ve malzemeden yararlanıp insanlar için, modern sanayi uygarlığının zorladığı koşullara uygun bir yaşam çerçevesi yaratma kaygısı, en göz alıcı biçimde mimarlıkta kendini gösteriyor. **Modern şehircilik** için söz konusu olan şu: İnsanı doğa ile yeniden bütünleştirmek; kentlinin, insansallığını yitirmiş kentten yakayı sıyırıp "aydınlık kentine bir denge ve mümkün olan en iyi konfor koşulları bulmasını sağlamak! Kent, her biri haç ya da Y biçiminde inşa edilmiş belli sayıda bloklardan oluşmuş bir mahalleler bütünüdür; bu inşa biçimi de, iç avlu doğal olarak yasaklandığından, insanlara alabildiğine hava ve ışık sağlamak içindir. Yüksekliğine yapı sayesinde, inşaatın dışında büyük bir alan -yüzeyin 3/4'ü, çimenli parkları, spor yerleri, vb. ile korunmuş olur. Her blok grubu, okullar, klüpler, eğlence salonları, ticaret mahalleri, vb. ile donanmıştır. Böylesi bir şehirciliği esinleten Le Corbusier olmuştur; onun öğrencileri, savaş sırasında Güney Amerika'da ve 1945'ten beri de Avrupa'da aynı rüzgârı estirdiler: Örneğin Oscar Niemeyer Rio

Üniversitesini, özellikle de yeni başkent Brasilia'yı kurdu; dünyanın başka yerlerinde başka örnekleri de zikretmek mümkündür.

Yeni baştan inşa ihtiyacının ağır basması, yapı sanayisine ve **prefabrike malzeme**nin gelişmesine yol açtı: Duvarlardan merdivenlere kadar her şey fabrikalarda yapılır oldu. Söz konusu prefabrikasyon örneklerin de gösterdiği gibi, yapıların çeşitliliği ve güzelliği ile hiç de uzlaşmaz değil. Yüzyılın başlarındaki "yeni" malzemenin, yani çeliğin, betonarmenin ve camın yanı sıra, plastikler, alüminyum ve fabrikada işlenmiş ve biçimlendirilmiş ahşap da yerlerini alırlar. Son olarak, bu alanda esinin kaynağı canlılığını sürdürüyor: Asma bahçeli, trafiği yer altında, üç boyutlu kent modeline kadar uzanan tasarılar, daha şimdiden gözler önündedir.

Mekanikleştirme ve otomatikleştirme

Anlattıklarımızdan da çıkarılacağı gibi, makine, **insan yaşamının bütün alanlarına** girmiştir: Madenler, gitgide daha fazla mekanik olarak işletiliyor; toprağın açılıp düzeltilmesi, yapı sanayisi buldozerler, mekanik kazma ve kürekler kullanıyor; gemi ve kamyonlar mekanik vinçlerle donanmışlardır; bürolarda en ince hesaplar ve sınıflandırma çalışmaları elektronik makinelerle yürütülüyor. Baştan sona insan emeğinin gerekli olduğu ve mekanikleşmenin dışında kalmış pek az meslek vardır.

Bunun sonucu şu: **Çalışmanın koşulları**, hatta işçilerin yaşamı derin bir değişikliğe uğramıştır. Atölyede iş bölümü, arkasından çalışmanın mekanikleşmesi, sanayi üretiminin ilk ilerlemeleri idi; bu ikisi, en azından kitle üretimi için, çalışmanın tam bir dallanıp budaklanmasına götürdü; gitgide uzmanlaşan makineleri işçiler işletip ayarlıyor, ama hızlarına da egemen durumdaydılar. Öte yandan, Taylorizmin getirdiği "bilimsel işletme", bireysel çalışmayı aklileştirdi, daha önceden "bilimsel olarak" ölçülüp biçilmiş belli davranışları dayattı ve böylece aletlerin ve el emeğinin verimliliğini artırdı. Bir sonraki aşamada, bu uzmanlaşmış makineler zincirleme gruplandırıldılar, makinenin dayattığı hıza tabi olsa da, işçi yine hep aynı işi görüyordu.

Bugün varılan aşama ise şu: Otomatik makineler, bütün bu işlemleri yeniden gruplarıdırıyor ve birçok alet, **işçinin müdahalesi olmadan** aynı anda harekete geçiyorlar; işlenen parça da, yine otomatik olarak, bir çalışma durağından ötekine geçiyor. Fabrikada, diyelim 20-25 elektromanyetik beyin, birbirinden farklı yüzlerce işlemi aynı anda gerçekleştiriyorlar. İmalatta yanlış ya da eksikleri giderme de otomatik olarak yapılıyor.

Denetlemede de elektronik gitgide genelleşiyor. Böylece, otomatik makineyi gözetlemenin nedeni ortadan kalkınca, onu yapan işçiye de ihtiyaç kalmıyor. Otomobil fabrikalarında, onların yanı sıra dokuma sanayisinde durum budur. Her şey, insan eli değmeksizin başlayıp sonuçlanmaktadır. Yaratıcı emek, “işi görenden kurucuya” geçmiştir.

TARIMDA TEKNİKLER

Sanayi üretiminde olduğu gibi tarım üretiminde de, koşullar, bilimin derinliğine müdahalesiyle altüst olmaktadır.

Nasıl?

Mekanikleşme ve motor, kimya sanayisinde ve biyolojideki ilerlemelere koşut olarak, her alanda olduğu gibi tarımda da **tam bir devrim**e yol açmıştır. Aslında XVIII. yüzyılda başlayan bu devrim XX. yüzyılda hızlanır: Patlamalı motor hayvan çekimini geri plana iter, elektrikli motor işleri daha da kolaylaştırır; sabanın yerine geçen biçer-döğerlere, buğdayı ve mısırı anında biçip ayıklayan, patatesi ve pancarı toplayıp çuvallara dolduran makineler eklenir. Gübreyi yayan, böcek öldürücü sıvıları toprağa serpen, makinedir, kimi zaman uçaktır. Yapay yağmurlar girmiştir gündeme. Makine girerken, topraktaki çalışma da daha düzenli olmaktadır. Özetle, tarımın alabildiğine mekanik hale geldiği ülkelerde, tarımsal çalışmaların neredeyse hepsi makinelerle olmaktadır.

Kimya ve biyoloji de katkıda bulunmaktadır olan bitene.

Bütün bu yetkinleşmeler, Birleşik Devletler’de, Kanada’da, Avrupa’nın, Amerika’nın, Avustralya’nın kimi bölgelerinde büyük çapta uygulanmaktadır; vaktiyle Sovyetler Birliğinde de öyleydi. Ne var ki, onların dışında, bir milyarı aşkın tarımcı bugün de geleneksel yöntemlerle çalışmaktadır. Ancak, belirttiğimiz yetkinlikler nereye ki girmiştir, üretkenlik artmış, el emeği aza inmiş, çok kültürlülük terk edilip tek kültürlülüğe geçiş başlamıştır. Şu da var: Kapitalist ekonomi ülkelerinde, motorun egemen olduğu ölçüde, küçük işletmeler daha az verimli hale gelmekte, işletme ve çoğu kez de mülkiyet **tek elde** toplanmaktadır; çünkü, makine karşısında uygun duruma hemen geçebilen, sadece büyük mülkiyettir. Son olarak, tarımcı, iklim koşullarına daha az bağımlı hale gelse, tüketici çalışmaya daha az uğrasa da, **ulusal** ya da **uluslararası piyasaya** daha bağımlı duruma girmiştir ve bütün bunalımların etkisini -olanca sertlikleriyle- hissetmektedir; o, uğraşlarıyla bir işletmeci ve bir tacir olup çıkmıştır, bu sıfatıyla da, felaketlerin tehdidi altında bir planlamaya

boyun eğmek zorundadır ve böylece, geleneksel bireyciliğinden vazgeçmelidir.

Öte yandan, tarımın sanayiye ve ekonominin tarımsal olmayan öteki alanlarına bağımlılığı da artmaktadır. Vaktiyle çekim hayvanlarına yem için ayrılan geniş alanlar, ticari bitkiler için kullanılmaktadır artık. Böylece, tarımsal üretim artmıştır. Ayrıca mekanik enerji, kırsalın elektriğe kavuşması, telefon, otomobil, tarımsal yaşamı baştan aşağıya değiştirmiştir ve köylünün yaşam koşullarını kentte oturanlarınkine gitgide yaklaştırmaktadır.

Ancak bu söylediklerimizin tersine olarak, tarımda işsizliğin ve istihdam azlığının bugünde sürdüğü az gelişmiş ülkelerde, tarımda makineleşme **sefaleti derinleştirmekte**dir; çünkü, yerinden olan emekçi başka yerde iş bulamamaktadır. Durumdan yararlanan da, büyük toprak ve çiftlik sahipleridir; çünkü ancak onlar yeni malzemeyi edinebilir haldedir. Bütün bunların sonucu olarak, zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum derinleşmektedir.

Bunun örneklerine Ortadoğu'da bol bol rastlanmaktadır.

SOSYAL SONUÇLAR

Teknikteki gelişmelerin sosyal sonuçları derken, başlıca şu üç nokta üstünde durmalı: Başta, çalışmanın koşullarındaki değişme geliyor.

Çalışma koşullarının değişmesi

Üretim tekniğindeki değişikliğin yol açtığı verimliliğin artması, modern insanın yaşam koşullarını derinden derine değiştirmiştir; çalışmasında olduğu gibi günlük yaşamında da böyledir bu.

Makine, kas gücünde tüketimi azaltıyor ve elin yaptığı çok işi yapıyor. Öte yandan, el emeğinin büyük bir bölümünü "serbest bırakıyor", yani işçi sayısında olsun, çalışma gününde olsun, azalmaya uygun koşullar yaratıyor. İşçi sendikalarının en başta gündeme aldıkları, birincisine yani işsizliğe oranla, bu ikinci azalıştır. Avrupa sanayisinde 1900'e doğru -neredeyse genel- uygulama olan 60 saatlik hafta, 1921'de 48, 1937'de 40 saate inmişti. Bu **azalma eğilimi**, 1945'ten beri durmuştur ve ağır bir yükseliş hissedilmektedir. Ne var ki, otomatizasyonun dayattığı kitlesel işten çıkarma tehdidi, sendikaların gündemine 30 saatlik iş haftası istemini de sokmuştur; Fransa'da güncel savga, 35 saat üzerinde yoğunlaşmış halde.

Aynı zamanda, makine gitgide artan bir önem ve karmaşıklık kazandıkça, **işin ve işçinin niteliği** üstüne ölçütler de altüst oldu. "Parça başına iş"

anlamını yitirmiştir; çünkü işin ritmi emekçiye değil makineye bağlı şimdi. Öte yandan, mesleki hünerin derecesi de düşmüştür. Bir nesneyi olduğu gibi üretme ya da onarmada ehil deneyimli bir meslek adamına ihtiyaç yoktur artık; tam bir mesleki formasyona erişmese de, işin türüne göre bir iki haftalık bir alıştırmayla bir ölçüde uzmanlaşmış işçiler yetiyor. Otomatik makineler karmaşıklaştıkça, işçinin rolü daha da azalıyor. Böylece, sonuçta çalışma parçalanıyor; işçi, kendi mesleksel eyleminin yerine geçme eğilimindeki bir mekanizma karşısında, makinelerin işleyişine ve üretime **gitgide daha yabancı** hale geliyor; yaptığı, mühendisin yaptığıyla gitgide sınırlanmış haldedir.

Ama buna karşılık şu soru sorulabilir: Bu karmaşık aletlerin bakımı ve onarımına kendini vermiş işçilerden oluşan "yeni bir zanaatçılık"ın doğuşu da söz konusu değil midir? Öte yandan, yeni teknik yetkinlikler, söyleneni yerine getirenlerle yöneticiler arasındaki iş bölümünü, giderek bir uzun süreden beri haber verilen kopuşu da artırıyor.

Makinenin pek sert bir disiplin dayattığı yeni koşullarda çalışan sadece işçi değil; **büroda çalışan** da, "belli bir zaman çerçevesi içine hapsedilmiş" bir halde, "gecikme korkusundaki bir kalabalığın ortasında bunaltıcı bir yarış"a sürüklenmiştir ve makinenin değiştirdiği bir ortamda çalışıyor; fabrikada olduğu gibi büroda da, makine insanın yerine geçmiştir, dinleyen, okuyan, hesaplayan, yazan hep makinedir...

Otomasyonun sosyal sonuçları

Otomasyon, sosyal sonuçlarını doğurmaya ve meslek yaşamının bile koşullarını -alabildiğine- değiştirmeye başlamıştır. Otomasyon, işçilerle müstahdemlerin çalışma koşullarını birbirine yaklaştırıyor hiç kuşkusuz, ama öte yandan iş kapılarını da kapıyor. Geleneksel -uzman ya da sıradan- işçilerin sayısı azalıyor ve **yeni işler** ortaya çıkıyor: Teknik ajanlar, işaret tabloları denetimcileri, programcılar, analistler, ortadan kaldırılmış işlerin sayısından çok daha az. Bir el işçisinin bir teknisyen ajana dönüşmesi neredeyse imkânsız. Bürolarda personel azalması daha az görülür türden. Ne var ki, elektronik beyin, hesaplamada, insan beyninin korkunç bir rakibi. Bankalar, sigorta şirketleri ise, elektronik kullanmada, güçlü sanayi girişimleriyle kimi kamu yönetimlerine oranla daha gelişmiş durumdalar,

Birleşik Devletler'de, daha şimdiden -hem de sürekli biçimde- kendini gösteren bu **yapısal işsizlik** tehdidine, eski ücret hiyerarşisindeki altüst

oluşu da eklemeli; ve şimdilik ayrıntı olarak görülse de, anlamlı bir işaret: Verimlilik priminin yerini ağır ağır **sorumluluk primi** almakta.

Otomasyonun yayılışının bütün bu sonuçları, Georges Friedmann'ın belirttiği gibi, üretimin denetlenmesini ve ayarlama ile yeniden uyarlama sağlayacak mekanizmaları kurmayı zorunlu kılıyor; bir başka deyişle, "otomasyonla planlama karşılıklı olarak birbirlerine bağlı"dırlar.

Günlük yaşamdaki değişme

Şu noktada kuşku yok: Kitle için üretim, biraz daha ucuza geldiği için, başta Birleşik Devletler olmak üzere kimi ülkelerde, maddi yaşam düzeyini -pek büyük boyutlarda- yükseltmiştir. Öte yandan, kadının çalışmasının genelleşmesi yaşam düzeyinin yükselmesine yardımcı olurken, ev işlerinin çoğunun makineleşmesi ananın yükünü azaltmış ve daha önce bilinmeyen bir konfor sağlamıştır.

Buna karşılık, çalışma bugün daha az bir bedensel çaba gerektirse de, **sinirsel gerilim** eskisinden çok daha fazladır; makine, onu kullanana sürekli ve dayanılması güç bir çaba yüklüyor ve eski kas yorgunluğunun yerini genel ve ağır bir bitkinlik alıyor, bir aşınma içine giriyor insan. Bir başka söyleyişle, bedensel "kölelik" hafiflemiş, onun yerine sersemletici ve bunaltıcı bir "zihni kölelik" almıştır: Psikasteni, sinirsel çöküntü, aşırı duyarlık, iş hekimlerinin sık sık rastladıkları belirtilerdir. Son olarak, çalışmanın yoğunlaşması, hem ağır kazaların hem de zihni rahatsızlıkların sayısını alabildiğini artırmıştır.

Çalışma, sinirsel yorgunluğa yol açarken, öte yandan her türlü fikri ya da teknik yarardan soyutlanmış haliyle, durmadan tekrarlanan sıradan birkaç işleme indirgenmiş olarak **monotonlaşmış**tır ve bu da sıkıntı kaynağıdır. Georges Friedmann'ın gösterdiği gibi, fiş sistemi, zaman ayarlayıcılar, müfettişler, denetleyiciler, işçinin onurunu yaralıyor, çalışmadan soğutuyor; yukarı görevler için aranan yüksek teknik düzey, onun elinden her türlü sosyal yükseliş olanağını çekip alıyor. Bunun sonucu, "mesleksel olarak" engellenmiş, bir şeylerden yoksun bırakılmışlık duygusudur: İnsan **kaçma**yı arıyor, çünkü işinde "yaşam" yoktur; öyle olduğu için de, birbirinden farklı etkinliklere kendini vererek vaktini geçirip eğleniyor; bahçe işlerinden sanatsal etkinliklere, spordan turizme, radyo ve televizyondan sinemaya kadar yayılır bu çeşitlilik. Böylece, bütün bu etkinlikleri örgütleme, devlet için ivedi bir görevdir.

Sonra işçi, “insanı sıradan makine durumuna” indirgeyen bir **sisteme de tepki** duyuyor. Çünkü karşısındaki sistem, aşırı çalışma ve bitkinlik, mekanikleştirme ve otomatikleştirme, özellikle de işsizlik tehdidi demektir kendisi için. Böylesi bir sisteme karşı çıkmak için de, elinde tek araç vardır: Greve gitmemişse, bilerek verimliliği düşürme! Onunla direnmek ister.

Öte yandan, sanayi toplumlarının ücretliler sınıfı da, yüzyılın başlarındaki durumun tersine, türdeş olmaktan çıkmıştır; teknik gelişmenin yarattığı farklılaşma **yığınla ücret grubu**na yol açmıştır: Erkek ve kadın, sanayi ve tarım, kamu kesimi ve özel kesim, ulusal ücretliler ve yabancılar birbirinden farklı işlemlere tabidirler. İşçilerle müstahdemler arasındaki farklılıklar, davranış, yaşam düzeyi, sınıf bilinci farklılıklarının da kaynağıdır; bu sonuncu farklılık, sosyal eşitsizliklere bakışı da etkilediğinden, sendikal eylemi böler, kimi zaman felce de uğratır. “Mutlak yoksulluk” tezi tartışıla dursun, ücretlilerin “görece yoksullaşması” bir gerçektir.

Özetle, “ruhsuz makine”, yazarların ve ahlakçıların pek gözde bir teması olmuştur. Modern yaşamın yeknasaklaşmasından, çirkinleşmesinden, her türlü hayalin ortadan kaldırılmasından, sanayinin tekniği sorumlu tutulmuştur; bütün bu eleştiriler, aslında, Karl Marx’ın dediği gibi, makinelerden çok o makinelerin kullanılış biçimine, Georges Friedmann’ın yazdığı gibi tekniğe değil anarşik bir üretim sistemine seslenseydi akılcı olabilirlerdi. “İnsanla ilgili olarak doğayı büyütme” umudu, yalnız teknik ilerleme ile mümkündür; durmadan çoğalan kitleleri beslemenin, onlara yaşamın maddi ve manevi zevklerini tattırmanın başta gelen yolu budur. Bunlardan herkes yararlanmıyorsa, sorumlusunu teknikte arayacak yerde, **yaratılan nimetleri dağıtan sisteme** gözleri çevirmek daha doğru değil midir?

BÖLÜM IV
XX. YÜZYILIN BÜYÜK SORUNU: HIZLA ARTAN NÜFUSU BESLEMEK

Çarpıcı bilimsel ve teknik ilerlemeler, XIX. yüzyıldan beri, dünyada üretilen zenginliklerin çapını alabildiğine etkilerken pek hızlı bir nüfus artışına da yol açtı. Bir başka sonuç da, eşitsizliğin derinleşmesi olmuştur: Sosyal sınıflar arasında eşitsizlikle halklar arasında eşitsizlik ortaya çıkar; her ulusta insanlardan oluşan bir azınlıkla dünyada halklardan oluşan bir azınlık olan bitenden aslan payını alırken, insanların büyük bölümü sefaletin, hatta kıtlığın acısını çekmeye başlar. Öte yandan, "zengin" halklarla "yoksul" halklar arasındaki bu bölünüş, çoğu kez ırksal bir bölünüşle de astarlanmış haldedir.

XX. YÜZYILDA DEMOGRAFİK DEVRİM

Dünya üzerinde **nüfus artışının ritmi** gitgide hızlanır. XVII. yüzyılın ortalarına doğru 500 milyon dolayında, onu izleyen yüzyılın ortalarında 700 milyon olarak tahmin edilen dünya nüfusu, 1850 ile 1965 arasında 1.200 milyondan 3.200 milyona geçerek neredeyse üç katına varır; böylece, üç yüzyılda dört mislini aşan bir çoğalış olmuştur ve görünüş odur ki, yeni bir yüzyıla belki 4 milyara yaklaşan bir nüfusla gireceğiz. Bu hızlı çoğalışta başı çeken de Asya'dır; onu Amerika kıtası izlemektedir. Artışın oranı da zamanda ve mekânda pek farklı olmuştur. Bu farklılık ve yerine göre artış hızı, dünyanın siyasal ve iktisadî dengesini altüst ederken, geleneksel çerçeveleri de çatlatmıştır.

Avrupa, XIX. yüzyıl boyunca, nüfusu en çok artan dünya parçası olmuştur. Ancak, oradaki bu nüfus gelişmesi, yaşam koşullarının düzeldiği ölçüde, derece derece oldu; öte yandan, doğum oranının çoğalmasından önce ölüm oranı azalmıştır ve o da ağır ağır gerçekleşmiştir. Böylece, dengesizlikler görece azalmış, ya da zamana yayılmış haldedir. Tersine bugün, ölüme karşı etkili mücadele ölüm oranını sert biçimde düşürürken, istikrarlı ya da zayıf bir doğum oranı sonucu nüfusta hatırı sayılır bir çoğalma görülmektedir. Çağımızın temel olgusu, işte bu **ölüm oranının azalışı**dır ve bu azalışın hızı etkilerini de çoğaltmaktadır.

Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, genel eğilim, doğum ve ölüm oranlarında çifte azalış doğrultusundaydı; 1940'tan beri ise, çeşitli nedenlerle, doğum oranı kimi Avrupa ülkelerinde artarken ve bu artış devam ederken, ölüm oranı düşüşünü sürdürmektedir. Bununla beraber, Batılı tipte eski uygarlıklarda, aradaki fark büyüse de zayıf kalıyor; oysa başka yerlerde, ölüm oranı birden düşüp doğum oranı pek yüksek seyredince, farklılık da pek kabarık olmaktadır. Uzakdoğu'nun tropikal ve ekvatoryal ülkelerinin çoğunda böyledir. Kimi Latin Amerika ülkelerinde, Karayipler bölgesinde ve Afrika'da da, hastalıklara karşı mücadelenin modern yöntemleri sayesinde, ölüm oranında hissedilir bir düşüş görülüyor.

Böylece, Avrupa'nın bütün ülkelerinde, nüfus eşitsiz ama zayıf ölçüde artmaktadır; bu artış, Doğu Avrupa'da Batı'ya oranla daha hızlıdır ve nüfus da çarpıcı biçimde daha gençtir. Güney Afrika, Avustralya, Kanada, Birleşik Devletler gibi ülkelerde, esaslı bir doğum fazlası görülmektedir; örneğin Birleşik Devletler, 1932'de 124.800.000 iken 1963'te 200 milyona ulaşmıştır. Latin Amerika'nın az gelişmiş ama sanayileşme yolundaki, ülkelerinde, doğum oranı yüksekliğini sürdürürken ölüm oranı Avrupa ülkelerindekine yaklaşır. Asya'da Japonya'da da böyledir; ancak orada, doğum denetimi sonucu doğum oranı azaltılmıştır. Son olarak, nüfus artışının en çok olduğu ülkeler, Doğu'nun ve Uzakdoğu'nun alttropikal ve tropikal ülkeleridir: Hindistan, Pakistan, Seylan, Mısır böyledir. Eklemiş de olalım: Bütün az gelişmiş ülkelerde nüfus pek gençtir.

Yeniden altını çizmeli: Çağımızda demografik devrimde, ölüme karşı kazanılan zafer önemli bir rol oynamıştır. Hastalıkların önlenmesi, sağlık hizmetinin gelişmesi, özellikle en gelişmiş ülkelerde, yaşamın ortalama süresini alabildiğine artırmıştır; bu da, "üretici yaşam"ın süresini -hissedilir ölçüde- uzatmıştır. Öyle de olsa, **ölüm karşısında eşitsizdir insanlar** ve bu eşitsizlik, sosyal sınıflar arasında olduğu gibi halklar arasında da görülüyor. Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de de olsa, rakamlarla sabit, liberal mesleklere oranla işçi sınıfından ölenler daha fazla...

NÜFUSTA HIZLA ARTIŞIN SONUÇLARI

Yüzyılımızdaki demografik devrimin, beslenme sorunu başta olmak üzere, önemli sonuçları var.

İnsanlığın üçte ikisi eksik bekleniyor

F.A.O.'nun, yani Birleşmiş Milletler Beslenme ve Tarım Örgütü'nün çalışmalarının ortaya koyduğu gerçeklerden biri şu: İkinci Dünya Savaşandan önce, insanların sadece 1/3'ü günde 2.750 kalori alıyor, yarısı ise 2..250'den, yani fizyolojistlerin sağlığı sürdürmek için zorunlu saydığı miktardan az bir kalori ediniyordu. Hayvansal proteinlerin günlük tüketimi de ülkeden ülkeye değişiyordu; sadece Kuzey Amerika, Büyük Britanya, Fransa, İskandinav ülkeleri ve Almanya, genel olarak yeterli ve akla uygun bir beslenme içindeydiler. Savaş, bu durumu alabildiğine değiştirir: Alman sömürüsüne tabi ülkelerde, kıtlık ve yetersiz beslenmenin hastalıkları yeniden baş gösterir; sonra durum ağır ağır ve eşitsiz olarak düzelir; ama yiyecek maddeleri üretimi nüfustaki artışın gitgide gerisinde kaldığından durum ağırlaşır her yanda. Bu kıtlığın derinleşmesi -aslında eski- bir felaketin bilincine varmanın vesilesi olur: **İnsanlığın** sadece **küçük bir azınlığı** beslenme ihtiyacını giderebilmekte, dünyanın geri kalan nüfusu ise, "eksik beslenmenin sınırında" kararsız, iğreti ve geçici bir yaşam sürmektedir.

Rakama vurulursa şöyle denecektir: İnsanlığın 2/3'ü sürekli bir açlık içinde yaşıyor. İnsanı cansızlığa ve kısa bir sürede de ölüme götüren yiyecek yokluğu ya da onun pek yetersiz oluşunu dile getiren asıl anlamıyla açlık nadiren söz konusu; burada anlatılmak istenen, "gizli açlık", vitaminlerden madensel tuzlara ve madenlerden proteinlere kadar, insanın fizyolojik dengesi ve sağlıklı büyümesi için gerekli kimi öğelerin yetersizliğidir. Bunların eksikliğinin bir sonucu, insanın "sefaletin hastalıkları"nın pençesine düşmesi oluyor: Göz kuruluğunun, beriberinin, pellagranın, iskorbütün...

Josue Castro'nun -kılı kırka yaran- incelemeleri, **kötü beslenmenin coğrafyası**nı ayrıntılarıyla önümüze koymuştur: Başta az gelişmiş ülkeler, sömürge ya da yarı sömürge bölgeler oluşturuyor bu coğrafyayı; çünkü oralardadır ki, mülkiyet rejimi, ticaret amaçlı bitkiler; doğal kaynakların sömürüsü, "doğal ortamı" acımasızca yok etmiştir.

> *Öte yandan, başka gerçekler de var: En gelişmiş ülkelerin yoksul sınıfları da, bu eksik beslenmenin yol açtığı hastalıkların uzağında kalamıyor hep. Latin Amerika'da, 90 milyonu aşan nüfusun 2/3'ü eksik beslenme içinde. Oralarda -o ünlü- "tropikal uyuşukluk"un kaynağında, esas olarak mısır ve fasulyeye, yani protein, madeni tuzlar*

ve vitamince eksik bu bitkilere dayanan beslenme yatıyor. Yeşil sebzelerin, yemişin, etin ve sütün payı, bu beslenmede pek yetersiz. “Açlık Dünyası” olan Asya’da, beslenme rejimi esas olarak bitkiseldir. Çin’de beslenme pirinç, buğday ya da darıya, hayvan olarak da domuza dayanır; miktar ve nitelik olarak açlık içindedir insanlar ve kimi hastalıklarla boğuşulur. Hindistan’da, nüfusun neredeyse yarısı, “kötü yemek ve üretici yaşa gelmeden önce ölmek için doğar”; ve halk, salgınlara karşı dirençsizdir ve bir geldiğinde milyonları kırar. Tarımda verimliliği yöntemli biçimde artırmış olan Japonya’da bile, kıtlıklara son verilmiştir, ama beslenme rejimi pek sıradandır. Afrika da aynı yetersizliklerin acısını çeker.

Kitlesel yığınla bulaşıcı hastalığın kaynağında işte bu eksik beslenme yatıyor. Böylece şu saptama bir doğruluk taşıyor: “Kötü sağlığın coğrafyası, aynı zamanda açlığın ve bilgisizliğin coğrafyasıdır”.

Çare? İlk akla gelen çare, nüfusun hızla çoğalışının yarattığı ihtiyacı da göz önünde tutarak, yıllık besin üretimini artırmak! Başarılabilmiş midir bu?

Yaşam düzeylerindeki eşitsizlik

Dikkat edilmiştir, sık sık bilgisizlikten, sefalet, açlık ve hastalıklardan söz ettik. Ama bunlar, dünyanın çeşitli halkları arasında pek eşitsiz dağılmıştır; çeşitli sosyal sınıflar arasında da öyle.

Fikri açıdan **bilgisizlik afeti** pek yavaş geriliyor. Birçok ülke, en başta kentlerde okur-yazar olmayanların sayısını alabildiğine azaltmıştır. Ancak, bunda da bir oransızlık vardır: İleri sanayi ülkelerinde okul çağındaki çocukların yüzde 80’i – 100’ü okula gidebilirken, Afrika’da, Uzak ve Ortadoğu’da bu oran yüzde 20’lere kadar düşer. Eğitimin her düzeyindeki öğrenci sayısı çağdaş dünyanın niteliklerinden biri olsa da, dünyamızda bilgisizlik içinde yüzen uçsuz bucaksız yöreler ve büyük halk kitleleri bugün de vardır.

Maddi bakımdan yaşam düzeyine gelince... Kişi başına düşen gelir, alabildiğine yetersiz bir ölçüttür. Büyük sanayi ülkelerinde başı çeken rakamlar, aşağılara indikçe düşer. Sonra rakamlar, şu bakımdan da pek yetersiz kalırlar: Bir ülkede gelirlerin dağılışı bölgeden bölgeye değiştiği gibi, sosyal sınıflara göre de başka başkadır; ne olursa olsun, yukarı sınıfların payı yoksul sınıflara oranla pek fazladır.

Kitle hastalıklarına karşı mücadelede de büyük eşitsizlik görülüyor; çünkü böylesi bir mücadelenin etkililiği, tıbbi ve sağlıksal donanımla yakından ilişkili. Örneğin, kişi başına düşen hekim sayısı ülkeden ülkeye pek farklıdır: Almanya'da ya da Fransa'daki oranla, bir Kolombiya, ya da Mısır'daki oran arasında ölçüsüzlük çok çarpıcıdır. En zengin ülkelerde hekim yoğunluğu doğal olarak daha fazladır. Hastahanelerde kişi başına düşen yatak sayısı bakımından da ölçüsüzlükler görülür.

Böylece, dünya nüfusunu, iki insanlık, iki toplum eşitsiz olarak aralarında bölüşürler. Ulusal gelirden kişi başına düşen payı da ölçü alsak görürüz ki, yaşam düzeyi, **zengin ülkelerle yoksul ülkeler** arasında pek eşitsizdir. Dünya nüfusunun 1/5'ini oluşturan zengin ülkeler, büyük hammadde zenginliğine, onları tüketim maddelerine dönüştürecek güçlü bir sanayiye ve yığınla teknisyene sahiptirler; yoksul ülkeler ise, aşırı artan nüfuslarıyla, sermaye ve teknisyenden yoksundurlar. Bu ülkelerin haritası, okur-yazarlarının düşüklüğü ve hızla çoğalan insanlarıyla **az gelişmiş ülkeler**in haritasına denk düşmektedir. Az gelişmiş halkların 2/3'ü, dünya tarım üretiminin ancak üçte birini üretmektedirler. Yoksul halkların varlığı yeni bir olgu değildir; bu halklar vaktiyle de yoksuldular ama sefillerin sayısı -bir bakıma- sabitti; bugün yeni olan ise şudur: Bir "dengesizlik" vardır ortada, nüfusun hızlı ve aşırı çoğalması, dünya tarım üretiminin artışı ile dengelenmiş değildir. Karşılaştırmanın başladığı 1959'da, nüfus artışı yüzde 1,6, üretimindeki ise yüzde 1'di. Dengesizlik, o tarihten bu yana artmış, eksilmemiştir. Böylece, sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki açık gitgide büyümektedir ve açların sayısı da eskisinden fazladır. Ancak, öte yandan, az gelişmişler dünyasında, her devletin kendi içinde de bir dengesizlik görülür: Çoğunluktaki halkın yaşam düzeyi ile ayrıcalıklı azınlığın yaşam düzeyi arasındaki dengesizliktir bu. İşte, ulusal ya da yabancı, söz konusu ayrıcalıklıların "aşırı yetkileri"dir ki, tam bir gelişme çabasını başlatmanın önünde engel olup çıkmaktadır.

Konu burada siyasal bir soruna dönüşmektedir.

Açlığa karşı mücadele

Bilimsel ve teknik ilerlemeler gösteriyor ki, yiyecek ve enerji üretimini -neredeyse sınırsız oranda- artırmak mümkündür. Önce Sovyetler Birliği'nde

kullanılan, sonra da evrensel çapta kabul gören planlama teknikleri şunu ortaya koymuştur: bilimsel araştırmayı -etkili biçimde- örgütlemek ve pek kısa süreler içinde laboratuvarlarda buluşlara gitmek imkân dahilindedir; Birleşik Devletler de savaş sırasında ve sonrasında bunun pek güzel örneğini vermiştir. Böylece, insanlığın yazgısını düzeltmek; vaktiyle Saint-Simon'cuların düşledikleri gibi, dünyadan akılcı yöntemlerle yararlanmak; geçmişin inanılmaz koşulları içinde sürmüş "insanların zahmeti"ne son vermek, teknik olarak mümkündür. Son bir söyleyişle, F.D. Roosevelt'in ünlü savaş programında yollamada bulunduğu tehditlere, yani korkuya, sefalete, hastalığa son vermek imkânına -teknik planda- sahibiz.

Nüfusun hızlı çoğalışı karşısında, egemen uluslar, açıkça Malthus'çudurlar. XIX. yüzyılın başlarında yönetici sınıflar, yoksul sınıfların sefaletine tek çare olarak, Malthus'la beraber nasıl doğumların sınırlanmasını görüyorlardıysa, bugün de aşırı çoğalan az gelişmiş Asya halklarına **doğum denetimi**ni (*birth control*) öğütlüyorlar. Japonya, Hindistan, Çin -belki geçici olarak- bunu resmen kabul ettiler. Buna karşılık, Malthus'a karşı olan iyimser tavrı, dinler, geleneksel görüşleri gereği savundular; öte yandan, açlığın, coğrafyadan çok iktisadî etkenlere bağlı olduğuna ve "uygun bir sosyal örgütleniş"le nüfus artışına çare bulunabileceğine inananlar da iyimser tezden yanaydılar. Josue de Castro'ya katılıp şöyle düşünenler de aynı fikri paylaşıyorlardı: "Kollektif açlık, genel olarak olanakların ve doğal kaynakların beceriksizce kullanılışına, bir de tüketim mallarının aptalca dağıtılışına bağlı, sosyal türden bir olaydır."

> *Nitekim, dünyanın tarıma elverişli topraklarının yüzde 50'sinden sadece yüzde 10'u bugün üretkendir; böylece, büyük bir alan, tarım için kullanılabilir durumdadır. Bununla beraber, Sovyetler Birliği'nde ve Orta Avrupa'da planlama yöntemlerindeki gelişme, 1967'de meyvalarını vermeye başladı. Birleşmiş Milletler'in o yıl için yayımladığı rapor, tarım üretiminde pek büyük bir artışı gösteriyor: İlk kez, dünya besin üretimindeki artış, nüfustaki artışı geçmiştir; oranı da, sanayi üretimindeki orana yaklaşmıştır; Çin'de bile, buğday üretimi, 1967'de, 1966'dakinden yüksektir ve Orta ve Güneydoğu Asya'da düzeliş gözalıcıdır. Yetkinleştirilen tarım teknikleri, yalnız daha önceden işletmeye açılmış toprakların verimini artırmakla*

kalmıyor, o güne değin savsaklanmış bakir toprakları da -hızla- üretimin emrine veriyor.

Öte yandan, kalsiyum ve vitamince pek zengin yeni bitki türlerinin ehlileştirilmesi üstüne araştırmalar var; yüzde 90'ın üstünde kuzey yarıkürede yoğunlaştırılmış olan balıkçılığın geliştirilmesi ve balık yetiştirme de besinlerin miktarını artıracaktır. Biyokimyadaki buluşlardan, hatta atom enerjisinden de dev sonuçlar beklemek hakkımız. Proteince zengin deniz yosunları üzerinde duruluyor. Bunun gibi, genetik daha dirençli, daha da erken yetişen bitki türleri, hatta yepyeni bitkiler elde ediliyor. Bütün bunlara ve daha başka gelişmelere bakarak, dünyamızdan her türlü kıtlık korkusunun kesinlikle uzaklaştırılabileceğini söyleyebiliriz.

Yeni sanayi devrimi

Aynı şeyi, sanayi **tüketim malları üretimi** ve en başta da, her türlü kitle üretiminin ve mekanikleşmenin şartı olan **enerji** için de söyleyebiliriz. Kimi enerji kaynakları kendi kendilerini yaratmıyorlar ve onların hiç de uzak olmayan tarihlerde tükeneceklerini biliyoruz: Petrol ve elektrikteki ilerlemelerin karşısında gerileyen taşkömür, bizzat petrol, doğal gaz böyledir. Ne var ki, termik ve hidroelektrik santralların ürettiği elektrik, kıvraklığı, uygulanma alanının genişliği bakımından, başta gelen enerji kaynağı olup çıkmıştır; tüketimi, sanayi ülkelerinde, her on yılda bir katlanarak büyür. Üretimi de, sonu gelmez kaynaklar sayesinde yaygındır: Rüzgâr gücünden ve volkanlara varıncaya değin yararlanıldığı görülüyor; güneş enerjisinden tam yararlanıldığı gün de, çöller, dünya çapında güçlü enerji kaynaklarına dönüşecek demektir; bunlara, atomla işleyen elektrik santrallarını eklemeli. Gerçekten, şu nokta, her türlü kıtlık korkusundan bizi uzaklaştırıyor: Uranyum ve toryum; petrol ve taşkömür rezervlerinden çok daha önemli enerji kaynaklarıdır ve hemen hemen sonsuz denebilecek miktardalar. Böylece, buharlı makine ile elektriğin yol açtığı devrimlerden sonra, atom enerjisinin kullanılması ve elektroniğin sağladığı otomatik denetim, gözlerimizin önünde bir **üçüncü devrimi** başlatmıştır. Bu enerjinin kullanılışı, daha şimdiden değişik ve geniştir; elektriğe dönüşümü ya da gemileri, uçakları, lokomotifleri itmede, dahası meskenleri ısıtmada yararlanılması, teknik olarak mümkündür. 100.000 kilovat, yani 100 binlik bir kentin tüketimi için yetebilecek bu enerjiyi üretecek bir atom santralı,

150 kilogramlık uranyum kullanacaktır; Nautilus adlı denizaltı, bir atom reaktörü ile 600 gram uranyum kullanarak 35.000 mil katetmiştir!

Daha şimdiden, olağanüstü güçte **yeni mekanik aletler**, sanayi merkezlerinin coğrafi dağılışını devrime uğratmıştır. Toprağı kazıp atan dev makineler, tünel deliciler, maden işletmeyi yeraltı çalışmasından çıkarıp açık havaya taşıyan araçlar, her gün binlerce işçinin yaptığı işi görüyorlar; onlar sayesinde, demiryollarını daha kolaylıkla döşeyeceğiz. Çölleri aşma sorun olmaktan çıkmıştır; helikopterler, uçaklar, piplaynlar, taşımanın koşullarını değiştirmişlerdir. Bütün bu teknik yenilikler, kutuplar gibi barınılamaz ülkelerin kaynaklarını işletilir kılıyorlar. Böylece, bütün dünyanın zenginliklerini insanlığın hizmetine açacak tüm koşullar sağlanmaya başlıyor. Buradan kalkarak, dünyanın çeşitli bölgelerinin iktisadi bakımdan eşitsiz gelişmesi ortadan kalkacak ve onunla beraber, egemen olmayla egemenlik altında olma durumunu yaratan güç ilişkilerinin eşitsizliği de kaybolacak.

Ancak yola çıkış, **dış yardım** olmadan mümkün değildir. Oysa, pek yetersiz kalmaktadır bu. “Ülkemize yardım gitgide azalıyor ya da en iyi halde durgunlaşacak” diyordu Nijerya Cumhurbaşkanı 1966’da; ve görülen oydu ki, bağış ve yardımlar, yatırılan sermayelerin faizlerini ödemeye -şöyle böyle- yetiyordu. Leopold Sedar Senghor da, sömürge ürünlerinin fiyatının sürekli azalıp sanayi mallarının fiyatının artmasına bakarak 1966’da şöyle diyordu: “Avrupa’nın gönderdiği metanın ton başına değeriyle Afrika’nın yolladıklarının ton başına değeri arasındaki gelişme oranı, on iki yıldan beri gitgide kötüleşir oldu. Gelişmiş ülkelerin yaşamındaki iyileşmenin ceremesini biz sırtlanıyoruz!”. Son olarak Altın Sahilinin verdiği örneği zikretmek yeter: Orada, 1960’tan 1964’e kadar, Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yollanan malların değeri birim olarak 100’den 74’e inerken, söz konusu topluluktan getirtilenlerin değeri 100’den 123’e çıkıyordu. Yoksul ülkeler zararına yardımdaki eşitsizlik de pek çarpıcıdır: Gerçekten aynı tarihte, Avrupa Ekonomik Topluluğu, İtalyan zeytinyağı fiyatı ile dünya pazarındaki zeytinyağı fiyatı arasındaki farkı karşılamak amacıyla, İtalya’ya 140 milyon dolar ödüyordu!

VIII
YÜZYILIN SON ÇEYREĞİ

Yüzyılın son çeyreğinin şaşırtıcı özellikleri var. En başta geleni de şu: 1950-1970'1i yılların dünya dengesinin iki sütunundan biri, Birleşik Amerika'nın karşısında Sovyetler Birliği, üstelik doğrudan bir saldırıya uğramadan -80'li yıllar boyunca- içerden aşınır ve sonunda uydularıyla beraber birden çöker. Arkaya bıraktığı büyük sorular vardır: Komünist sistemdeki bu ani çözülüşün nedenleri neydi? Yıkılış, niçin Avrupa'da tam oldu da Asya'da sınırlı kaldı? Sonunda söz konusu olan, tek başına Birleşik Devletler'in egemenliği midir, yoksa kaos mu bekliyor insanlığı?

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, giderek Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Birleşik Devletler'i, bloklar arasındaki dengeye bağlı baskılardan kurtarır gerçi; artık Amerika'nın, tek evrensel güç olarak dünyanın himayesi görevini yerine getirmesinin yolu açılmıştır. Ancak, Birleşik Devletler'in başına geçtiği yeni bir dünya düzeni gerçekten var mıdır? Varsa, böyle bir düzen Birleşmiş Milletler yararına mı örgütlenmiştir, yoksa Amerikalılardan yana mı işliyor? Kısacası, "küreselleşme", büyük bölümüyle, Amerikan hegemonyasını gizlemiyor mu? Eğer öyle ise, bunun barındırdığı tehlikeler nasıl savuşturulacaktır?

Sorular bunlardan ibaret değil!

Amerikan gücünün ağır basmasının ve kelimeleri henüz ağzında dolaştırıp anlaşılmaz sesler çıkaran bir küreselleşmenin ilk taşlarının yerleştirilmesinin ötesinde, kapıda bekleyen başka tehlikeler de var: Milliyetçi, cemaatçı, etnik ya da dinsel rekabetlerin zaten bölüp parçaladıkları dünyamızı büyük felaketler de tehdit ediyor; yerküre, kaosun pençesine düştü düşecek bir halde.

Neler söylenebilir geleceğe dönük olarak?

Yetersiz beslenme ile kötü beslenmenin yıkıntıları yaşanıyor. Nasıl önlenecektir bu tehdit? Dünyamız, "kirlenme" denen ve insan etkinliklerinin sonucu, giderek bir sisteme bağlayabileceğimiz kaygılandırıcı bir tehlike ile yüz yüze. Nasıl savuşturulacaktır bu? Öte yandan, son bir afet, aids çıkmıştır karşımıza. Onun tıpsal, ekonomik, ahlaksal sorunlarının üstesinden nasıl geleceğiz?

Bitmedi!

Soğuk Savaş sona ermiş ve iki kutupluluk da yok artık.

Ama beklenen yatışma olmamıştır dünyamızda; tersine savaş, üstelik karmaşık biçimlere bürünerek sürüyor. Çoğu çatışmada, gerilla, mafya ve

uyuşturucu ilişkisi görmezlikten gelinemez. Öte yandan, İslamcı tehdit ve milliyetçi tehlike önemlidir. Ayrıca, dünyanın hemen her yanında bizzat devletin içine düştüğü bir bunalım yaşanıyor: Kimi yerde devletin düpedüz yokluğu, kimi yerde rüşvetle kokuşmuşluğu ve yurttaşlardan gelen bir güvensizlikle yüz yüzeyiz. Nasıl yerli yerine oturtulacak devlet?

Son olarak, bütün: bu belirsizlikler ortamında, bir de insan haklarına saygısızlık hüküm sürüyor. Bireyin temel ve vazgeçilmez haklarına saygıyı nasıl hayata geçirmeli? İnsan soyunun en az iki yüzyıldır süren hümanist çabalarının diktiği kurumları, başta işkenceye ve etnik temizlemeye karşı etkili kılmanın yolu nedir? İnsan haklarını savunmak, çağımızın yeni “emredici ahlak” ilkesidir. Aydınlara, giderek sanata da ne gibi görevler düşüyor bu konuda?

Bir yüzyıl biterken can alıcı sorulardır bunlar...

BÖLÜM I
KOMÜNİST SİSTEMİN ÇÖKÜŞÜ

1950-1970 yıllarının dünyası, hareketsiz olmadığı gibi barış içinde de değildir; bunalımlar ve uyuşmazlıklar birbirini izler ve tehlikelidirler hepsi de. Öyle de olsa, Birleşik Devletler'le Sovyetler Birliğinin ağır ağır yerleştirdikleri çifte tekel, tam olmasa da dönemin sonlarında tartışılır hale gelse de, dünya kamuoyuna, belli bir istikrar ve dengenin bulunduğu izlenimini verir. Ne var ki, bu görece ferahlatıcı hava, 1950-1970'li yılların dünya dengesinin iki sütunundan birinin ani çöküşüyle tartışılır hale gelir. Cepheden bir saldırıya uğramadan sadece içerden aşınmasıyla, komünist sistem 80'li yıllar boyunca erir ve 90'ların başında da yıkılır. Şaşırtıcı bir olaydır bu; o kadar ki, Henri Kissinger buna bakıp şöyle diyecektir: "Dünyada hiçbir güç, askerî bir yenilgi olmadan, bu çapta ya da bu kadar hızlı çökmemiştir!"

Söz konusu yıkılışın yol açtığı üç büyük soru var: Neydi bu ani çözülüşün nedenleri? Niçin yıkılış Avrupa'da tam oldu da Asya'da sınırlı kaldı? Bu değişikliğin ertesinde, dünya için seçenek, kaos mu ya da tek başına koşuyu sürdüren üstün bir gücün, Birleşik Devletler'in egemenliği midir? İlk iki soruyu şimdi, sonuncusunu da gelecek bölümlerde yanıtlayacağız.

SİSTEMİN İFLASI

İşin kolayına kaçıp daha baştan kestirip atmak istenmiyorsa, yıkılışın kaynağındaki etkenleri sıralarken, **sistemin başarıları**nı da bellekte tutmalı. Gerçekten, bu başarılar tartışılmazdır. Büyük komünist devletlerin yöneticileri, başta da Brejnev, bu başarılara dayanıp -Üçüncü Dünya'da komünist ilkelerin çekiciliğinden de yararlanarak- nüfuzlarını dünyanın büyük bir bölümüne yaymışlardır. 1970'li yıllarda bile, içerdeki güçlükler diz boyu iken, Sovyet, Küba ve Vietnam birlikleri de saldırılara kalkıyorlardı. Şunu da unutmamalı: Dünyanın fethi uğruna iki üstün gücün -birbirine karşı- verdiği amansız kavgada, Sovyetler Birliği ile uyduları, kimi gözlemcilere göre, partiyi kazanacak görünüyorlardı. Komünist askerî cihazın, 1962-1972 yıllarında stratejik silahlarla donanırken, Baniyi nasıl büyülediği de unutulmasın!

Evet, çöküşünün eşiğinde komünist yapının **dış görünüşü pek çekici**dir. On dört komünist ülke, 1970'lere doğru, bir milyar iki yüz milyona yakın insanıyla, yani insanlığın neredeyse üçte birine sahip insansal ve ekonomik potansiyeliyle, baş döndürür durumdadır. Öte yandan, yeminli düşmanlar bir yana, hiç kimse, komünist rejimlerde -eğitimden sosyal güvenliğe kadar- devletin halka sağladığı **sosyal kazanımları** küçümseyemez.

Ne var ki, uzun süre sistemin şöhretini sağlayan bu başarılar, alabildiğine çaptan düşmüşlerdir. 70'li yıllarda ve 80'lerin de başlarında, sosyalist ülkelerin gerçek durumu üstüne -*Samizdat*'dan ya da Batılı gizli servislerden kaynaklanan- kaygılandırıcı haberler dolaşmaya başlar.

Başta siyasal ve iktisadî tıkanıklıklar vardır.

Siyasal tıkanıklıklar

Komünist ülkelerin sistemini etkileyen çeşitli tıkanıklıklar arasında, o yıllarda şu ikisi pek önemlidir: Halkın, iktidarın kullanımına **gerçek bir katılımdan yoksun** oluşu; söz konusu iktidar **partinin** sürekli **tekelinde** tutması! Leninist uygulamanın doğrudan sonuçları olan bu nitelikler, aslında yeni olmayıp, zamanla ve kimi yöneticilerin otoriter yönelişleriyle, gözleri tırmalar hale gelmişlerdi; ve, dünyada çoğu devletin geçirdiği evrim göz önünde tutulursa, çağdışı bir niteliğe bürünmüş ve komünist ülkelerin siyasal yapısına da köhneliğin damgasını vuruyorlardı. Gitgide olumsuzlaşan bu görünüşe bir örnek vermek gerekirse, 1980'lerin başında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin genel sekreterinin seçimini göstermek yeter: Dönemin iki büyük süper gücünden birinin başına, dünyanın şaşkın bakışları önünde, arka arkaya pek yaşlı, takatten düşmüş ve neredeyse yatalak insanlar getiriliyordu.

Gerçekten, komünist devletleri yöneten ve hem sosyal hem siyasal bir demokrasi kurmaya yarayabilecek anayasa ilkelerine, bu arada genel oylu seçim kuralına karşın, halk katılımının gerçekleşmesinde elle tutulur hiçbir ilerleme kaydedilmemişti. Partinin oluru olmaksızın, hiç kimse bir sorumlu göreve aday olamıyordu; aynı göreve birçok adayın gösterilmesinin kapısı aralanmamıştı bile... Sistem, bir demokratik duman perdesinin arkasında gizlenen birtakım uygulamaların içinde donup karmış gibiydi; o uygulamalar ise, halkın çoğunluğunu -edilgin ve siyasal sürece kayıtsız bir halde- iktidardan uzaklaştırıyordu.

Halkın katılımı, Partinin içinde de etkili değildir. Parti, tersine, tek başına **her şeye karar verme** ve **her şeyi yönetme** iddiasını sürdürür durur.

Kuşkusuz, çoğu ülkede (Polonya, Demokratik Almanya, Çin) partiye girişin kapıları olabildiğince açılmıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi de, 1964'le 1983 arasında yüzde 64 artmıştır. Ne var ki, bu şişme, partide daha demokratik bir işleme adına değildir; girenlerin pek büyük çoğunluğunun ağırlığı devede kulaktır ve partinin sorumlu üst tabakası ile devletin yukardaki kadrolarını oluşturanlar, bir seçkin zümredir.

Öte yandan, kimi insanlar, iktidarın kullanılmasını tekellerine alırlar yavaş yavaş. Özellikle Sovyetler Birliği'nde, bölge sorumluları, Merkez Komitesi'nde olduğu kadar kendi yörelerinde de, Stalin'in ölümünden beri, Partinin Birinci Sekreterini seçmede kesin nüfuz sahibi olmuşlardır: Nitekim 1957'de Kruşçev'i kurtarır, 1964'te safdışı eder; Brejnev'i sürekli destekler ve 1985'te de Gorbaçev'e onlar arka çıkarlar.

Her komünist devletin başındaki **Parti Genel Sekreteri** ise, kendisini iktidara getirenlere minnet borcunu unutmuyordu. Bunun gibi, Siyasal Büro ile Genel Sekreterlik üyeleri, debdebe ve ayrıcalıkları olan birer senyör durumuna gelmişlerdi. Böyle bir ortamda, grupların ve hiziplerin haşarat gibi çoğalmaları ve iktidarın tepelerini bir kral sarayına dönüştürmeleri işten değildir; nitekim, Sovyetler Birliği'nde olan da oydu.

Durum bu iken, bu Parti oligarşisi, kalabalık bir bürokrasiye dayanarak ülkenin siyasal bütününü denetleme iddiasındaydı. Parti, yıllarca yasama ve yürütme görevlerine el atmaktan geri durmadı. Politikanın genel doğrultularını -kendi görevi olarak- belirlerken, her iki organı **vesayet** altına da almaya kalkıyordu yanlış olarak. Bakanlar Kurulu'nun aldığı az çok önemli her karar için önceden Partinin oluru elde ediliyordu. Büyük bakanlıklar (Dış İşleri, Savunma, Güvenlik...), doğrudan doğruya Siyasal Büro'ya ve Genel Sekreterlikle bağlanmıştı. 1977'de yayımlanmış Yeni Anayasa, Parti'nin bu yetkiler tekelini resmileştirir ve onu, "siyasal sistemin merkez öğesi" yapıp çıkar (m. 6).

İktisadî tıkanıklıklar

Komünist devletlerin ekonomileri, 70'li yıllarda ve 80'lerin ilk yarısında, **pek ciddi sıkıntılara** uğrarlar; ne var ki ülkelerin gelişmişlik derecelerine göre çeşitli biçimlere bürünür bunlar. Öyle olduğu içindir ki, bir Vietnam ile bir Macaristan'ı karşılaştırmak pek güçtür; Biri, korkunç bir savaşın altüst ettiği bir ekonomiyi az gelişmişlikten çıkarma çabasındadır; öteki, Batı'nın sanayileşmiş ülkelerinkine çok yakın iktisadî sorunlarla başbaşadır.

Çin'de, Mao'nun felaketli girişimlerinin sonucu olarak tıkanıklıklar pek erkenden baş gösterirler: "İleriye Doğru Büyük Sıçrayış", 1960'tan başlayarak, ekonomiyi tam bir kaos içine atar; "Kültür Devrimi" ise, 1966'dan başlayarak, sanayi üretiminde büyük bir düşüşe yol açar. Ne var ki, Çu Enlai-Deng Siyaoping ekibinin aldığı enerjik önlemlerle, ekonomi oldukça hızla yeniden yoluna koyulur.

Sovyetler Birliği'nde "frenleme mekanizmaları" daha dağınıktır. 50'li yıllardan başlayarak, kalkınma hızı gitgide düşer, sonra 1974-1979 yılları arasında tükenir. Sanayi üretimindeki artış oranı da, 1980'den sonra, yüzde 8'den yüzde 4 dolayına iner. 1975'ten başlayarak yatırım oranlarında da baş döndürücü bir düşüş görülür ve açılan bir "oyuk"la 1979'da sıfır kalkınmaya varılır.

Doğu Avrupa ülkelerinde, özellikle de 1975'ten başlayarak, "dinamizmin dramatik düşüşü" (W. Brus) görülür. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, ulusal gelirde kalkınma oranı alabildiğine düşer. En erkenden dibe vuran Polonya'dır; 70'li yıllarda gelişmelere karşı ciddi bir direniş gösteren Yugoslavya da, 80'li yıllarda sert rüzgârlara karşı koyamaz.

Neydi dış etkileri bu iktisadî tıkanışların?

Dış etkiler arasında, 70'1i yıllarda dünya çapındaki bunalımın etkilerini göz önünde tutmalı. Söz konusu bunalım, dışardan getirtilen ürünlerin fiyatlarının pek yükselişi ve kapitalist dünyanın siparişlerinde de gerileme yüzünden, komünist ülkelerin dış ticaretini alabildiğini sarsmıştır. Bunalımın çarpması, küçük devletleri daha da sendeletir.

Ayrıca bunalım, görece gergin bir uluslararası ortamda çıka gelir.

> *Ordu ve dış politika için seferber edilen insan ve donanım kaynakları, ağırlıklarını hep duyuruyorlardı; 1960'lı yıllarda, bu yük ezici olup çıkar ve Kore, Vietnam, Küba ve hepsinden önce de Sovyetler Birliği için, iktisadî kalkınmada bir köstek haline gelir. Sovyetler'de askerî giderlerin artışı ulusal gelirdeki artıştan çok daha ilerde seyreder. Özellikle Brejnev döneminde böyledir. Gorbaçev, anılarında bu durumun nasıl boğucu olduğunu söyler durur. Silahlanma, hafifleyecek yerde, R. Reagan'ın "yıldızlar savaşı" diye bilinen programını açıklamasıyla daha da yoğunlaşır; öyle olur, çünkü söz konusu savaş, Sovyetlerin zaten tıknefes oldukları bir alanda pek yüksek bir teknolojiyi gerektiriyordu.*

Komünist dünya, özellikle de onun iki büyük kutbu olan Sovyetlerle Çin, bu 70'li yıllarda, **yeni teknolojilere** uymada açık bir **uyumsuzluk** içindedirler; yalnız silah sanayisinde değil, hemen tüm ekonomi ve iletişim alanlarında böyledir. Batı'yla aralarında bir çukur kazılmaya başlar. Aynı dönemde ise, dünyanın öteki bölümleri iktisadî gelişmelerinde bir hızlanışı başlatmış bulunuyorlardı.

Son olarak diplomalıların sayısındaki artışa ve onların heyecan ve sabırsızlıklarına karşın, kimi alanlardaki hantallıklar (merkezi planlama, bürokratizasyon, işletmelerin özerkliğe sahip olmayışları) öylesinedir ki, sistem **kendi kendisini reforma** uğratmakta **yetersiz** kalır. Gorbaçev *Anılar*'ında, eski dogmalara körü körüne yapışıp, dış dünyadaki değişiklikleri görmeyerek Sovyetlerle dünya arasında bir uçurumu daha da derinleştirirken ülkeyi de bir çıkmaza sokmakla suçlayacaktır Brejnev dönemini. Ama onun kadar vahim olanı, şudur: Uçurum, yalnız dış dünyayla değildi; girişimden ve yenilikten aciz ve bir asgarî kalkınma ve gönenç düzeyi sağlayamayan iktidarla, gitgide doyumsuz ve sabırsız hale gelmiş sivil toplum arasındadır da uçurum.

Sivil toplumun yükselişi

Komünist sistemin iflasına götüren sürecin içinde, sivil toplumun, yani hükümet dışı örgüt ve çevrelerin oynadığı rolü de küçümsememeli. Kuşkusuz, sivil toplum, bir iki özel durum dışında, gerçek anlamda iktidara karşı silaha sarılmadı; ama olan biteni de, birkaç reformcu yöneticinin tasarlayıp gerçekleştirdiği bir basit "yukardan devrim" olarak da görmemeli. Gerçekte, bu reformcular, temel reformlara karar verirken, sivil toplumdan gelen dileklere ve açık ya da kapalı baskılara da yanıt vermiş oluyorlardı ve böylece rejim için tehlikeli olabilecek bir patlamanın da önünü alıyorlardı. Şurası açıktır ki, sistem toplumun bütününü çarkları arasına yeniden katarak kendini kurtarabilirdi ancak.

Komünist devletlerin çoğunda, Parti'nin, ülkenin aydın tabakasıyla bütünleşmeyi kendine görev bildiği günler gerilerde kalmıştı. Bu bakımdan da, emirlerin tekeline sahip bir bürokrasi ile, eğitimde ilerlemenin günden güne çoğalttığı bir "uzmanlar sınıfı" arasında bir uçurum açılmıştı; ayrıca, bu sonuncu sınıfı gelişmeye gitgide daha çok katılmak arzusundaydı ve huzur istiyordu. Yeni diplomalılardan (teknisyen, mühendis...) oluşan bu sınıf, kendi ilerlemesine ayak bağı olanların bilincindeydi ve Parti ve devlet

çarkının çeşitli kesimlerinde yer tutmuş reformcu azınlıkla işbirliği yapmaya hazırdı.

Söz konusu yeni ama doyumsuz sosyal tabakalar, Parti'nin denetiminden sıyrılmış, **küçük** ama **bağımsız alanlar** yaratmışlardır. Bu gruplar, günlük sorunları (mesken, eğitim, çevre...) özgürce tartışmaktadır ve kentten kente aralarında sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Özellikle *intelligentsia* içinde, grup ya da çevre olarak, tartışmalar daha özgür ve daha dokunaklıdır. Brejnev iktidarı boyunca, üniversitelerde, yayınevlerinde, dergilerde ve kimi akademilerde, aydınlar, Marksizm-Leninizm'den kopar ve başka akımlara açılırlar.

Bu görece özerk alanlar genişleme eğilimindedirler de. Rejimin yeterince karşı çıkamadığı ya da bunda güçsüz kaldığı bir gelişme sonunda, karşılıklı **iki toplum** doğar: Kendisini hep tanrıtanımaz, enternasyonalin, kollektivist olarak gören bir resmi tokunun karşısında, yer altında, dinlerin gitgide etkisinde, ulusal kimliklere pek duyarlı ve resmî ekonomiye koşut bir ekonomi uygulayan bir toplum palazlanmıştır.

Komünist dünyada sivil toplumun evrimi ile ilgili bu genel şema, ülkeden ülkeye ve sosyal kategorilere göre pek çeşitlidir. Baltık ülkeleri, Kafkas ülkeleri, Polonya'da, öte yandan aydınlarda ve işçilerde bu tür eğilimlerin ağır bastığı açıktır.

Sivil toplumun bu tavrı karşısında, iktidar **gevşeklik, baskı** ve **uzlaşma** arasında gider gelir. Rusya için tam bir afet olan alkolizm ya da uyuşturucu alışkanlığı gibi sapmalar, "emniyet supabı" olarak görülür ve hoş karşılanır; ama muhalifler (*dissidents*) için, tersine, işler çetinleşir. Hapsedilirler, akıl hastahanelerine kapatırlar, ya da yurt dışı edilirler. Sovyetler ve uydularınca Helsinki sözleşmelerinin (1975) imzalanması, baskı yöntemlerini pek değiştirmez.

Öte yandan, iktidar, sivil toplumla uzlaşmaları da kabul eder hale gelir. Birçok devlette, bir tür *modus vivendi* yerleşmeye başlar. Görünüşlerin kurtarılmaya çalışıldığı durumlar dışında, iktidar, saldırgan muhaliflere, çalışmada pek az üretken olanlara, kimi yasal olmayan uygulamalara ve ulusal kültürler için ilgiye göz yumar olur.

Bu tür üstü kapalı uzlaşma, komünist iktidarın, kendine hedef edindiği sosyal türdeşliğe eriştiği ya da ideolojisine bir katinin sağladığı anlamına gelmiyor. Söz konusu olan, durumlar arasında **sıradan bir uzlaşma** idi: Bir yanda, sistemi işletmede yetersiz kalmış, ama ne olursa olsun, iktidarı

elinde tutmak isteyen Parti-Devlet bulunuyordu; öte yanda da, iktidarı istemeyen ve sadece onu yarım yamalak da olsa iyileştirmeyi arzulayan halk vardı. Kimi ülkelerde, bu tür uzlaşma, başka yerlerde olduğundan daha iyi yaşadı. Örneğin Janos Kadar'ın Macaristan'ında (1956-1988) ve özellikle, 1970'li yılların sonlarından başlayarak, Deng Siyaoping'in Çin'inde böyle oldu.

ÇİN'DE DENG SİYAOPİNG'İN KURTARMA GİRİŞİMİ

Çin'de, Mao Zedong'un belirlediği veliaht Lin Biyao'nun 1971 Eylül'ünde düşüp ölmesi, Parti'nin yönetici organlarının hizipleri arasında -acımasız-bir mirasçılık savaşına yol açar. iktidarı kendi yararına ele geçirmek için mücadele eden bu insanlar, seçimleri çağdaş Çin tarihinin iki temel eğilimine denk düşen iki büyük düşman kampında yetişmişlerdi. O kamplardan biri, **sürekli seferberlik ve devrimi** savunuyordu, temsilcisi de, özellikle Wang Hongwen, ikinci planda da Hua Guofeng'di; ötekisi, çok daha **pragmatist** bir anlayışla, iktisadî kalkınmaya önem veriyor ve geleneksel işletme yöntemlerine ayrıcalık tanıyordu, başında da Çu Enlai ile Deng Siyaoping... bulunuyordu. Bu farklı akımların yandaşları, birbirine oldukça eşit biçimde dağılmışlardı, öyle ki ufak bir ekleme terazinin kefesini ondan yana çevirebilecekti. Mao Zedong, yaşamının son yılları boyunca, alabildiğine duraksamalı, -ya da güçsüz!- olduğundan, şaşırtıcı bir bale oyuncusu gibi, bir çın beş yıl içinde, işbaşına kâh bir solun temsilcisini, kâh bir pragmatisti getirmişti.

Mirasçılık savaşı (1971-1981)

Çu Enlai, pek gözde bir diplomat ve idareci olsa da, ön sırayı hiçbir zaman istemedi. 1970'lerle tavrını değiştirdiyse, ülkesinin Kültür Devrimi yıllarının kaosuna yeniden düşeceği korkusunu taşıdığındandı. Ne yaptığını bilen bir eylem içine girdi, ama Lin Biyao'nun amansız hasmı oldu, ve o sahneden çekilince de, her noktada aşırı solcu akıma zıt bir politika izledi (1971-1973).

Dışarda, bir açılış politikasını yeniden başlattı: Birleşik Devletler ve Japonya ile ilişkilerin kurulması, halkçı Çin'in Birleşmiş Milletler'e alınması (1971), o politikanın başarılı sonuçlarıdır. İçerde ise, Kültür Devrimi öncesinin ilkelerini -pragmatizmle- yeniden yerleştirmeye koyulur: Okullara eleyici ölçütler tekrar sokulur; üniversiteler bir kez daha açılır ve eski profesörler çağrılır. Marksizm-Leninizm'in temel klasikleri yeniden öne çıkarılırken, seferberlik kampanyaları da tavsar. Yaşam koşullarına,

özellikle en yoksul sınıfların durumuna özel bir dikkat gösterilir. Siyasal alanda, hükümet ve parti yeniden yapılandırılır. Son olarak, orduda tasfiyeye gidilir.

1973 Ağustos'unda, Parti'nin X. Kongresi'nde, Çu Enlai, hiyerarşide ikinci durumdadır, başarının doruğundadır ve Mao'ya halef olabilecek en gözde adaydır. Mao ise, aynı kongrede, şu ya da bu nedenle, aşırı solcu takımdan bir genç yöneticiye, Wang Hongwen'e yolları açar, çok geçmez Mao'nun yeni veliahtı olarak görülür.

Ne var ki, Mao'nun "Marksizm-Leninizm'in ilkesi zıddına gitmektir" diyen sloganına sarılıp, Çu Enlai'nin yaptıklarını altüst etmeyi hedef alan, -dolaylı ya da doğrudan- yıkıcı bir taktikle işe koyulan Wang Hongwen'in karşı-saldırısı kısa sürer (1973 yazı-1974 yazı). Mao'nun kendisi bile, diplomasi ve idarede Çu Enlai'nin yerinin doldurulmaz olduğunu daha da yakından görerek, radikal karşı-saldırıyı tutmaz görünür.

Çu Enlai, 1974'ün Ocak'ından başlayarak, kanserden bitkin düşünce, içişlerini, yakın arkadaşlarından biri olan Deng Siyaoping'e bırakır. Ding, 1966'da politika sahnesinden kaybolup 1973'te itibarı iade edilmiş bir kişidir ve yukarılara doğru hızla tırmanır. Çevresine dinamik çalışma arkadaşları toplamanın bilinci içindedir. Dört Modernleştirme adlı programı çabucak ve bütünüyle gerçekleştirmeye karar verir. Söz konusu programı, aslında Çu Enlai ilk kez 1964'te ortaya atmış, sonra Ulusal Halk Meclisi'nde (13-17 Ocak 1975) -siyasal vasiyeti gibi- tekrar ele almıştı.

Deng Siyaoping, **ülkenin iktisadî kalkınması**na dört elle sarılır, yararlı yöntemlere gider, örneğin uzmanların itibarını iade eder, yetkilere göre aylıkları ayarlar, dışardan teknoloji getirilmesine önem verir. Ne var ki, bütün bunlar, radikalleri -ve bir olasılıkla Mao'yu da- pek rahatsız eder. Böylece, 1975'in ilkbaharından başlayarak, resmî solun sorumluları, üç konuda saldırıya geçerler: Biri ideolojiktir ve proletarya diktatörlüğü ile burjuva hukukunun sınırlandırılmasıyla ilgilidir; ötekisi, tarım politikası konusundadır; son olarak üçüncüsü, eğitim üstünedir, Deng'in yakını olan Eğitim Bakanı'nı hedef almıştır.

8 Ocak 1976'da Çu Enlai ölünce, en azından Kültür Devriminden beri mücadele eden iki kamptan hiçbiri kesin zaferi kazanmış değildir. Her şey mümkündür.

Her türlü beklentinin tersine, 1976 Şubat'ında, Deng Siyaoping değil Hua Guofeng adlı biri Çu Enlai'nin yerine çağrılır. Bütünüyle katılmasa da resmî

sola yakın, pek az tanınmış bir kişidir bu ve 1973'de Kamu Güvenliği Bakanı olmuştur. Şimdiki çağrılış ise, Parti'nin, temel iki akımın liderlerinden biri üzerinde anlaşamamış olmasının sonucudur.

Hua Guofeng, asıl tehlike olarak Deng Siyaoping ile yandaşlarını gördüğünden, onlara ve Dört Modernleştirme politikasına karşı şiddetli bir saldırı ile başlar işine. Ne var ki bu, "ılımlılar"ın temalarını halka yakınlaştırdığı gibi, Deng'in durumunu da güçlendirir. Ancak, Hua Guofeng, halkın onlar lehine 1976 Nisan'ındaki gösterilerini bahane edip "ılımlılar"ı tepeler ve Deng'in de bütün siyasal görevlerine son verir (7 Nisan). Yaptıkları, Mao'dan da destek görür. Hua, iktidarını iyice yerleştirme umudu içindedir. Ne var ki ortam elverişsizdir. 9 Eylül'de de Mao ölür. Hua Guofeng, yolları açmak için, kimi radikallerle yüksek rütbeli askerlere dayanmak ister. Bu uzlaşma sayesinde, "Dörtler Çetesi"ni safdışı ettiği gibi, hem Mao hem de Çu Enlai'ye halef olur.

Hua Guofeng'in bu ihtiyatlı politikasına karşın kamuoyunun, bu arada askerlerin beklediği Deng Siyaoping'dir. Nitekim, Deng görevine döner: 1977'de iktidar bölüşülür ve iki akımın liderleri birlikte iktidarda bulunmak zorundadırlar; ancak, her birinin son amacı da ötekini. safdışı etmektir.

Bu yeni düello, Hua Guofeng'in yenilgisiyle sonuçlanacaktır (1982).

Deng Siyaoping devrimi

Ding Siyaoping'in iktidarı kullanma biçimine bakıp onun **eşsiz bir taktisyen** olduğunu görmemek mümkün değil. Kendisini kuşatan sağcı eğilim, aşırı solcu eğilim ve ordu arasında, yani görünür-görünmez onca tehlikenin ortasında manevra yapıp ayakta kalmak kolay değildi. Özellikle ihtilalci hiziplerin dikkatine ve baskısına ve dönemlerin kimi sürprizlerine karşın, Deng Siyaoping ve ekibi, şu noktada kararlılığını hep sürdürdü: Mao'cu deneyimin anlayış ve desteklerini sistemli olarak reddetmek! Deng'ın gözünde Mao, "büyük Marksist ve büyük devrimci, proleter strateji ve kuramcı" da oka, Kültür Devrimi bir büyük yanlıştı ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne -kuruluşundan beri- en korkunç kayıplara mal olmuştu. Mao'ya bakışı böyle ölçülü-biçili de olsa, iktidardaki politikası, ekonomide olsun dış politikada olsun, onun tam tersidir.

Temel amaç, **ekonominin baştan aşağıya reformu** olmuştur.

Deng Siyaoping'in "reformcu devrimi", saçlarına kadar pragmatizm üstüne kuruludur. Sovyetlerin NEPini ve Kruşçev deneyimini andırırsa da, hiçbirine benzemez; daha yumuşak, sosyalizm dışı yöntemlere, özellikle

kapitalist dünyada. yapılanlara daha açık bir nitelik taşır. İlke şudur: Asıl önemli olan, **etkililik, başarı** ve **verimlilik**tir; Batı'dan ya da Doğu'dan gelmesi fazla önem taşımaz!

Esini pragmatik, gerçekleşmesi parçalı ve olayların cilvesine alabildiğine bağlı "reformcu devrim"in açık-seçik bir programı ve takvimi olmadı. Tersine, el yordamıyla, parçaları birbirine uydurarak asıl biçimi bulmaya çalışılacaktır. Ancak, "reformcu devrim"in yine de bir mantığı vardır: Çeşitli reformlar birbirinin içindedir; en başta Deng'den gelen yönlendirici bir irade söz konusudur, öncelikleri belirler, işlerin akışını hızlandırır ya da yavaşlatır.

Neler yapar?

> *Birkaç yıl içinde, Çin kırsalının yeniden ve gerçekten dirildiği görülür. Üretimin yapısı kollektifleştirmeden uzaklaştırılır ve pazara açılır. Çalışan köylülere, devletle bir "sorumluluk anlaşması" önerilir, ama toprağı işlemede bir serbestlik taninu1. Bunun ilk sonucu ise şudur: 1950'lerden başlayarak Mao'cu deneyimin temeli olan "halk komünleri" azalmaya başlar ve giderek kaybolur (1984). Bu kollektifleştirmeden sıyrılmanın getirdiği de şudur: Üretim, şaşırtıcı biçimde ve hızla artar ve köylünün yaşam düzeyi de gözalıcı biçimde yükselir.*
>
> *Sanayide reformlara daha ihtiyatlı girişilir; önce pilot bölgelerde denenir ve ancak 1984 sonbaharından başlayarak sistemli hale getirilir. Bu reformların asıl amacı da şudur: İşletmelerin özerkliğini genişletmek! Tıpkı köylülerle yapıldığı gibi, onlara da, sorumluluk anlaşmaları önerilir. Planın nicel ve nitel yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra, işletme, kazancının bir bölümünü kendine saklar, ya yeniden yatırıma gider onunla ya da prim olarak dağıtır. Bankalar ve başka fabrikalarla anlaşmakta da serbesttir. Bütün bunlara karşılık devlete ve yerel otoritelere karşı mali borçları sürer.*
>
> *İşletmelerin özerkleşme yolunda yürüyüşlerini etkileyecek ve Çin'in uluslararası ticaretle bütünleşmesini kolaylaştıracak, en nazik ama en zorunlu reform, kuşkusuz genel fiyat sistemi idi. Güçlükleri de olsa, buna da -Mao dönemindekinden farklı- bir çözüm getirilir.*
>
> *Bu güçlüklere karşılık, kentsel reformlarla sanayi işletmeleri reformunun genel bilançosu, rakamların da gösterdiği gibi, olumlu*

gözüküyor.

Deng Siyaoping ekibinin bir başka olumlu reformu, Mao Çin'inin içinde yaşadığı -bir bakıma- kendi yağıyla kavrulmaya son vermesidir. Bu alanda da değişiklik hızlı ve çarpıcı oldu. Söz konusu yeni pazara Japonya egemen olduysa da, Birleşik Devletler ve Batı Avrupa da onu ihmal etmediler. Bu arada, yabancıların Çin sanayisinde doğrudan yatırıma gitmelerinin yolu da açıldı. Bütün bu katkılar sayesinde, Çin'in dünya ticaretindeki ağırlığı, 1980'le 1995 arasında üç misli artmıştır.

Kimi noktalarda ılımlı, kimi noktalarda terslikleri olan "reformcu devrim", her şeye karşın, çarpıcı bir hızla Çin'in çehresini değiştirmeye başlar. Bir büyük Çin uzmanı olan J.L. Domenach'ın şu sözleri anlamlıdır: "Deng Siyaoping'ın modernleşme politikası, Çin halkının yaşam koşullarını yükseltirken) aykırı olacak söylemesi, Mao'cu dönemin bütün eşitçi laflarından daha fazla o koşullara eşitlik de getirmiştir!"

Öte yandan, Deng Siyaoping'li yıllarla, Çin, dünya sahnesine yeniden döner. Ancak, söz konusu yılların siyasal bilançosu -kuşkusuz- daha az olumludur. Ama yine de, **dış politikada büyük değişiklikler** görülür. Başta, Sovyetler Birliği'nin takındığı tavırlara da bakıp, Çin'in, Mao'cu dönemin "kâğıttan kaplan"ı, yani Birleşik Devletler'le uzlaşma yoluna girmesini belirtmeli. Çin-Japon barış ve dostluk antlaşmasını da eklemeli buna. Birçok kez kesintilere de uğrasa, Sovyetler Birliği ile uzlaşma da gecikmez. Ancak, Çin'in dış politikasındaki bu açılışın sorunsuz olduğu da söylenemez. İnsan haklarından Tibet'e kadar uzanan bir yığın bunalımın gölgesi vurur gelişmelere...

Sınırlar ve sorunlar

"Dengizm"in bir bilançosu yapılmaya kalkıldığında göze asıl çarpan şudur: En sınırlı sonuçlar, **rejimin siyasal reformu** konusundadır hiç kuşkusuz. Asıl gerçekleştirmek istediği amaç, yani ekonominin hızla modernleştirilmesi adına düşündükleri, Parti'nin devlette ve toplumda yeniden tanımlanması idi. Parti kadrolarını yenilemek, diplomalıları yüreklendirmek bir yana bırakılırsa, en tutkulu plan -ki 1987'de durdurulmuştur!-, idareden ve işletmelerden "Komünist Parti grupları"nı uzaklaştırmak ve memur yetiştirmek için bir Ulusal İdare Enstitüsü kurmak olmuştur. Bununla beraber, ekonomik. reform, ister istemez yetkileri

dağıtmış ve merkezî iktidarı -bir ölçüde- zayıflatmıştır; bu iktidarın karşısında artık, özellikle kıyı eyaletlerinin -güçlü ve kararlı- bölgesel bürokrasileri vardır. Köylerde ise, yetkililerin seçimi sadece bir görüntüden ibaret kalmaz.

Toplum, Mao Zedong döneminin zincirleri içinde değildir. Demokratik modelin ilkelerini isteyenin arkasına hemen siyasal polis takılır kuşkusuz; muhalif üniversite öğrencileri ile Tibetliler hapishaneleri boylamaktadır. Ama halk, sürekli ihbar ve tutuklanma korkusu içinde de yaşamaz. Kimi yüksek görevliler *intelligentsia*'yı korumaktadır. Tien'anmen olaylarından sonra, eskiye oranla fikir ve eleştirilere karşı bir hoşgörü açıktır. Geçmişin ısrarlı ve yoğun ideolojik propagandası görülmez; milliyetçilik ve Konfüçyüsçülük, Marksizm-Leninizm'in ve Mao Zedong düşüncesinin aleyhine adımlar atmaktadır.

Bununla beraber, iktidarın tepelerinde, hizipler, kendi egemenlikleri adına çarpışmayı sürdürürler. Yaşlı politikacılardan oluşan muhafazakâr kesim, çeşitli nostaljiler adına, ilerici iki lider, Hu Yaobang ile Zhao Ziyang'la çatışmadan geri durmaz. Bu bitip tükenmez mücadeleler ise, reformların akışında kopukluklar yaratır. Deng Siyaoping, uzlaşmaları çoğaltarak, gerektiğinde gerileyerek, iyi kötü "**reformla karşı-reform arasında bir denge**" kurmayı başarmıştır.

Bir başka konu, iktisadî reformun sosyal sonuçlarıyla ilgilidir. "Reformcu devrim", ilk ve çarpıcı sonuçlarını kırsal kesimde elde etse de, bu kesim kaygılandırıcı gelişmelere de sahne oldu: Halk komünlerinin dağılışının arkasından tarım ve sağlığın altyapısında ağır ağır gerileyiş; kimi temel maddelerin -tahıl, pamuk, kenevir...- üretiminde, devletten de kaynaklanan düşüş; yerel idarecilerin rüşvetçiliği ile parti kadrolarının çürümüşlüğü; halk kitlelerinin göçü, ilk akla gelenleri bunların.

Gerçekten, reformda en tehlikeli kayma, büyük yerleşme yerlerinde görülmüştür. Aslında, devlet sektörü ile özel sektörü bir arada yaşatmak güçtü. Ne var ki, devletçilikten uzaklaşma da pek çabuk ve fazla eleyici olmuştur. Parti'nin işlere burnunu sokması ve kötü işletme yüzünden felce uğrayan devlet işletmeleri, özel girişimin pek gerisinde kalmıştır gerçi; ancak, devletin dizginlerini elinden kaçırdığı bu çok vitesli ekonomi, hem de pek erkenden, **büyük eşitsizliklere** yol açar: Sektörüne göre, ücretler arasında eşitsizlikler; köylülerle kentliler arasında eşitsizlikler baş gösterir. Bunun da sonucu, köylü kitlelerin, büyük yerleşim merkezlerine, onun da

en gönençlilerine akını olur; her yıl, altı milyon genç insan emek piyasasına çıkınca, işsizlik de başta gelen bir sosyal sorun olup çıkar. Ayrıca, “kızıl kapitalizm”in zenginleri türemiştir ve Dünya Bankası’nın rakamlarına göre, yüz milyon insan, mutlak yoksulluğun sınırının da altında yaşamaktadır. Son olarak, bu kaygılandırıcı gelişmeye, memurlar ve Parti saflarındaki çürümüşlük de katılırsa, Deng Siyaoping devriminin neye mal olduğu ve yol açtığı tehlikeler de anlaşılmış olur.

Son bir sorun da**, muhalefet**in kıvılcımlarının uğradığı zulümdür.

> *Deng Siyaoping, daha 1979’da, Kültür Devriminin “Her başkaldırı haklıdır” sloganını eleştirmişti. Onun iktidarının kararlılığının ilk uygulaması da, 1987’den 1989’a kadar süren Tibet’te Çin karşıtı patlayışlar sırasında görülür. Kanlı bastırma, başka muhalefetlere, özellikle gençliğe bir gözdağı anlamını da taşır. Gerçekten, Kültür Devrimi sırasında ve 1978-1979’un “Birinci İlkbaharı” aylarında pek etkin olan gençlik, sakinleşmiş değildir. Mao’cu ilkelerin tartışılması, iktisadî reformun yolunda gitmemesi (özellikle işsizlik) ve başka nedenlerle, Deng Siyaoping yıllarının Çin gençliğinin bir bölümü uçlara doğru kayar ve çoğu kez de suç işlemeye yönelir. Üniversite gençliği, kendi sorunlarının yanı sıra yurt sorunlarına da el atar. Kimisi, bir bölüm* intelligentsia*’nın da tartıştığı, sistemi derinliğine yenileştirmeyi, ya da değişmeyi hedef alan sorunlardır bunlar. Gösteriler, 80’li yılların ikinci yarısında sıralanır; içlerinde, tarihin özellikle unutmayacağı 1989 Mayıs ve Haziran’ındaki,* Tien’anmen Hareketi *diye bilinendir. İktidar sorgulanırken, “Yaşasın Demokrasi!” diye de haykırılır. Pekin’le sınırlı olan hareket taşraya da yayılır. Sıkıyönetim ilan edilir; 3 Haziran’ı 4 Haziran’a bağlayan gecenin bilançosu, bir bin kadar ölüdür. Bastırma, Mao dönemindeki gibi kitlesel boyutlara ulaşmasa da, genişler.*

Nasıl yorumlamalı olan biteni?

Batı televizyonlarında göründüğü biçimiyle olayların yorumu, evrensel çapta kahramanca bir başkaldırı; demokrasi isteyen bir gençliğin totaliter bir iktidara karşı ayaklanışıdır. Çin uzmanlarına göre ise, Tien’anmen’in genç göstericileri, aslında yöneticilerde bir değişmeyi, aydın tabakanın

iktidarın kullanılmasına katılmasını istiyorlardı; Parti'yi bütün olarak reddetmek de söz konusu değildi. Böylece bölünme, resmî toplumla sivil toplum arasında değil, bir **ilericiler topluluğu ile tutucular arasında**ydı; bunların her ikisi de, söylediğimiz iki topluma aittiler. Sivil toplumdan sadece kentli kitle, "reformcu devrim"den alabildiğine zarar gördüğünde öğrencilere sempati besliyorlardı.

İlk anda, Tian'anmen olaylarının, Deng Siyaoping Devriminin ölüm çanını çaldığı düşünüldü. Ne var ki, Batılı güçler kaşlarını çatsalar ve Deng ve çevresi itibar kırıklığına uğrasa da, reformcu atılım durmadı; işler, eski çizgisi üzerinde yürüyüşünü sürdürdü. Deng Siyaoping'in 19 Şubat 1997'deki ölümü de abartılmadı ve iktidar için rakip cepheler arasında görünürde bir savaş patlak vermedi.

Ancak, arkaya şu sorular kalmıştır: Bir iktisadî sistem, siyasal sisteme dokunmadan bütün olarak reforma uğratılabilir mi? Bir liberal ekonomi ile bir totaliter iktidar uzun süre bir arada yaşayabilir mi? Başı buna benzer bir ikileme çarpacak olan Mikhail Gorbaçev için yanıt, birkaç yıl sonra, olumsuz oldu.

SOVYETLERLE HALK DEMOKRASİLERİNDE GORBAÇEV'İN BAŞARISIZLIĞI

1960 Mart'ında, Konstantin Çernenko'mın yerine geçmek üzere, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin genel sekreterliğine çağrılan, Mikhail Gorbaçev, dünyanın en güçlüleri arasında bulunan bir partinin, bir devletin ve bir imparatorluğun başına getirilmiş bulunuyordu. Bir allı buçuk yıl sonra, 1991 Aralık'ında çekilmek zorunda kaldığında, baştaki mirastan hiçbir şey yoktu: Parti yasaklanmış, Sovyetler Birliği dağılmış, tek başına Rusya kalmışta.. Bu, tarihin alabildiğine şaşırtıcı hızlanışında, Gorbaçev'le sivil toplumun karşılıklı sorumluluk payları neydi?

Gorbaçev'in tasarısının ana eksenleri

Mikhail Gorbaçev, iktidara geldiğinde, en başta **derinliğine bir reform** mutlak bir zorunluluk taşıyordu. Ne var ki, aynı adam uzun yıllar (1970-1978) Stavropol bölgesinde birinci sekreter, arkasından Moskova'da Parti genel sekreterliğinde üye 01sa da, kendi itirafıdır, ne ülkenin "sorunlarının gerçek boyutu" hakkında bir bilince, ne Parti ve devlet bürokrasisinin inanılmaz hareketsizliği üstüne doğru bir fikre sahipti. Sistemin reformuyla ilgili genel bir planı da yoktu. Onun, Sovyetler Birliği'ndeki tıkanıklığın ilk genel çözümlemesini ve devletin iç ve dış politikasına vermeyi istediği

genel yönü bilebilmemiz için, 1987'de, *Perestroyka. Ülkemiz ve Dünya Üstüne Yeni Düşünce* adlı kitabının yayımlanmasını beklememiz gerekir.

En azından ilk yılda yaptığı, politikada akıl hocalarından biri olan, KGB'nin uzun süre sorumluluğunu yüklenmiş Yuri Andropov'un dümen suyunda, gemiyi göz kararı yürütmesidir. Sistemin dibini oyan kimi kötülüklerin üstüne gitmek gerekir: 1985'te alkolizme karşı bir program kabul edilir; rüşvete ve koşut ekonomiye sertçe karşı çıkılır; Parti kadrolarında geniş bir tasfiye yapılır. Parti ve devlet örgütünde, yapıda değişikliğe gitmeden "düzen sağlanması" konusunda, hemen herkes hemfikir olduğundan, Gorbaçev de ciddi bir muhalefetle karşılaşmaz.

Ne var ki, yeni politikanın simgesel kelimeleri, bir *glasnost* (saydamlık) ve *perestroyka* (yeniden yapılanma) ortalığı sarsa, yeni Genel Sekreterin, kendinden öncekilerin -özellikle Afganistan'da- yayılmacı politikalarına son vermeye kararlı olduğuna ilişkin demeçleri şaşkınlık ve umut uyandırsa da, bu ilk dönem içinde girişilmiş hiçbir kesin reform yoktur.

Ancak 1986 yılı boyunca, Gorbaçev ekibi bir çifte bilince ulaşır: Bir yandan, sistemi düzeltmenin yetmeyeceği, onu derinliğine yeni baştan düşünmek gerektiği anlaşılır; öte yandan da, politikada bir değişikliğe gitmeden ekonomik dönüşümlerin imkânsız olacağı farkedilir. Tek etken olmasa da, 1986'nın 25-26 Nisan gecesi Çernobil nükleer santralındaki kaza, bu bilince varışta önemli bir rol oynar; "Derin reformlar için yeni bir kanıttı bu" diyor Gorbaçev *Anılar*'ında.

1986 sonlarında, özellikle 1987'de işe koyulunur!

İlk temel sorun, **devletin ve toplumun rolünü yeni bir değerlendirmeye tabi tutmak**tır. Gorbaçev, 1995'te bir on yıl önceki amacının, "iktidarı, Komünist Parti'nin tekelinden çıkarıp yeniden Sovyetlere vermek" olduğunu yazıyor ki, inanmak güçtür. Ama şu iki konuda kararlı olduğunu söyleyebiliriz: Bütün yönetim görevlerini Partiden alıp hükümete bırakmak; toplumu, Parti'yle yarışacak biçimde, iktidarın kullanılmasına katmak!

Bu düşüncelerden birincisi, 30 Eylül 1988'de, Merkez Komitesinin bir kararıyla gerçekleşti. İkincisine gelince, iki biçimde dile getirildi: "Glasnost" politikasıyla, toplumun bir bölümü, özellikle *intelligentsia*, misilleme tehlikesiyle karşılaşmaksızın, hazırlanmakta olan reformlarla ilgili büyük tartışmaya katılmaya çağrıldı. Ve özellikle 1988 Aralık'ında bir Anayasa değişikliği, yeni bir organ olarak, *Halk Temsilcileri Kongresi*'ni

kurup bir **demokratikleşme** başlatır. Gerçekten onunla, milletvekilliğine adaylık, sadece Parti ya da ona bağlı örgütlerce değil, en az beş yüz seçmenin topluluğunca da sunulacaktı; böylece bir tekel kırılmıştı ve daha ilk seçimden başlayarak yıllanmış koltukları sarsacaktı.

Partinin kaygı ve hoşnutsuzluk içine düştüğü bir sırada, Genel Sekreter, bu iç siyasal reformlara koşut olarak, ekonomide de temel bir değişikliği başlattı. 1988'de yetkinleşecek 1986 tarihli bir kanun, bir otuz kadar zanaat ya da hizmeti özel kişilere de açıyordu: Çin'de olduğu gibi, köylülere, "kiralama sözleşmeleri" öneriliyordu; onlara dayanarak, bir ya da birçok aile, bir uzun süre için (50 yıl) toprak kiralayabilecek ve üretimde bulunabilecekti.

Son olarak, Parti sorumlularının önüne bir başka baş ağrısı çıkarıldı ki, Gorbaçev'in, kendinden öncekilerin tam zıddı bir doğrultuda anlayıp yürüttüğü **yeni dış politika** idi bu.

> *Buna dayanarak, üç yıldan az bir zaman içinde, Genel Sekreter, 180 derecelik bir dönüşle, Sovyet dış politikasını değişikliğe uğrattı: Doğu-Batı ilişkileri baştan aşağıya değişmişti; gerçekliğe sıradan bir uyma değildi olan, rejimin temel kavramları kökünden tartışma konusu ediliyordu. Sınıflar mücadelesi üstüne kurulu Marksizm-Leninizm'in yerine, dünya çapındır karşılıklı bağımlılık geçiriliyordu; uluslararası ilişkilerde, artık ayırıcı olandan çok birleştirici olana, ideolojilerden çok evrensel değerlere (barış, adalet, çevreye saygı...) yer verilecekti. Gorbaçev'in önerdiği barış içinde bir arada yaşama, Kruşçev'inki gibi, kaçınılmaz bir çatışmanın bekleyişi içinde sıradan bir dinlenme değil, komünist dünya ile kapitalist dünya arasındaki yeni ilişkilerde kesin bir hedefti.*

Bütün bunlar, 1970'lerden başlayarak, Brejnev'in -hele hele Afganistan'daki- işgalci ve sert politikasının dünyadaki olumsuz yankıları da görülerek ileri sürülüyordu. Tehlikeli bir kurdun bir kuzuya dönüşebileceğine inanamayanlar olsa da, önemli somut değişiklikler de gerçekleşti. Üç yıl içinde, Gorbaçev, Dışişleri Bakanı E. Chevarnadze'nin katılımıyla, hınçları dağıtıp iyi niyetini ispatlamayı bildi. Engellerle ve başarısızlıklarla da karşılaşıldı: 1986 *Reykjavik Doruğu* bir başarısızlık olsa da, 1987'de Washington'da imzalanan ilk *Nükleer Silahsızlanma*

Antlaşması'nın olumlu sonuçları oldu. Buna karşılık, Gorbaçev'in pek istediği "Avrupa Ortak Evi" fikri hayata geçirilemedi.

Bunlar olurken, "kardeş ülkeler"le, yani **halk demokrasileriyle yeni ilişkiler** kuruldu. "Brejnev Doktrini", yani sınırlı egemenlik anlayışı kökünden reddedildi: "Her ülke, istediğini tek başına yapmalıydı"; COMECON içindeki işbirliği mekanizmaları da baştan aşağıya değişmeliydi. Sovyetler Birliğinin mali yardımları kesilecekti. Bu yeni ve bir parça sert söylem, "sosyalist camia"da farklı farklı karşılandı. 1987'den başlayarak da, Perestroyka bakımından bölünme sosyalist kampta derinleşmeye başladı. Ne var ki, o andan başlayarak, Sovyetler için olduğu kadar "blok"taki öteki ülkeler için de, kararlar, artık bütünüyle yöneticilere değil sivil toplumlara aitti de.

Sovyetler Birliği'nde durumun kötüleşmesi ve Doğu Avrupa'da uyduluktan çıkış (1988-1989)

Sovyetler Birliği, kendisine bağımlı Doğu Avrupa ülkeleri, bir başka deyişle bütün Sovyet "İmparatorluğu", 1987'den, özellikle 1988'den başlayarak, ekonomik, siyasal ve manevi olmak üzere **üçlü bir bunalım**ın bütün etkileriyle yüz yüzedir. Bir on yıldan fazla bir zamandır kendisini tehdit eden bu bunalım, gitgide artmaktadır da. Her şey, durumu ağırlaştırmakta seferber olmuştur: Eski sistem işlemez haldedir; partinin "reformcular"ı ılımlı ve beceriksizdirler; reformcu politika, hasımlarınca bile bile köstekIenmektedir; sivil toplum sabırsızdır ve köktencidir; hükümetlerin -özellikle Batı'ya- borçları ezici bir ağırlıktadır; ve 1988'de Ermenistan depremi gibi korkunç doğal felaketler de çıka gelir... Özetle, 1988'den beri, "imparatorluk", kendisini yere serecek güçlerce sarsılmaktadır.

Daha da şaşırtıcı, giderek kaygılandırıcı olanı şudur: Uzun süredir hareketsiz diye bilinen bu imparatorluk, birden dört bir yandan silkelenir olur; **çeşitli halkların gösterileriyle** çalkalanır. Bir bölümü anarşik ve şiddetli, bir bölümü örgütlü ve barışçıdır bunların: Ermenilerle Azeriler arasında -sonu silahlı çatışmaya dönüşecek- Yukarı Karabağ'la Kosova sorunu birincilere örnektir. Öteki halk gösterileri barışçı ve örgütlüdür, ama Parti'nin elinden sıyrılacak türdendir: Macaristan'daki ve Polonya'daki grevler böyledir.

İmparatorluğun hemen her yanında, **sivil toplumun** belli bir **örgütleniş** içinde olduğu da görülür. Tepkinin sertliğini hesapta tutan, daha dikkatli ve

ihtiyatlı bir örgütleniştir bu. Resmî koşullara uymadan kurulmuş dernekler, ilke olarak çevre sorunları ile insansal konuları savunurlar. Özellikle Rusya'da böyledirler. Macaristan'da üniversiteli kulüpler kurulur; Çekoslovakya'da "Şart 77", başta insan haklarına saygı ister; Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde, gençler ve aydınlar, Barış Hareketinin içinde toplaşırlar ve Kilise çevrelerinde yankılanır kimi söyledikleri. Ne var ki, sivil toplumun, iktidar karşısında en sağlam ve en örgütlü olduğu ülkeler, Polonya ile Baltık ülkeleridir. Özellikle Polonya'da yasa dışı kurulan ve başlıca amaçları da ücretleri artırmak olan. *Dayanışma* adlı sendikal hareketin grevleri Gdansk'taki tersanelere kadar yayılmıştır. Başını Lech Walesa'nın çektiği harekete karşı daha 1981'de "savaş" ilan edilmiştir devletçe, ama nafiledir. Hareketi, üstelik Kilise, Papa II. Jean-Paul, Batı ve Birleşik Devletler desteklemektedir...

Sivil toplumda bunlar olurken, **komünist iktidarın temsilcileri** de, kollarını kavuşturup oturmazlar: Kimisi, yükselen dalgaya karşı bastırmaya girişir; kimisi de tersine, kendi yararına kanalize etmek ister. Gorbaçev'in tutumu böyledir. Tasarısını gerçekleştirmede dönüm noktasına geldiği kanısındadır: Halkın sabırsızlığı ayyuka çıkmıştır; sol'unda, reformların yavaşlığı ve etkisizliği eleştirilip durulur, sağ'ında ise imparatorluğu ve komünizmi sattığı suçlaması altındadır. Bir sıçrayışta bulunmaz, içerde bir barışı kazanmazsa kaybetmiştir davayı. Merkez Komitesi önünde, 29 Haziran 1988'de şöyle der: "Vakit daraltır, bir yıl bitmeden her şeyi yapmalı!" Ne var ki, başarıları sadece dışardadır: Afganistan'dan Sovyet birliklerini çeker; Angola'da, Namibya'da anlaşmaya gider ve Irak'la İran arasında ateşkesi sağlar. Ama, ona karşılık, iktisadî reform tasarıları kuma gömülür ve iaşe sorunları dramatik olur çıkar.

Gorbaçev'in dışında, **Macaristan** ve **Polonya yöneticileri**, yapısal reformlara gönül gezdirip muhalefetin bir parça yumuşak bölümüyle uzlaşarak, dizginleri ellerinde tutmak isterler. Örneğin, Polonya'da General Jaruzelski, 1988'de *Dayanışma* ile görüşmeleri başlatır. Ama onların tersine, Prag'da, Doğu Berlin'de, Sofya'da, Bükreş'te yöneticiler, gelişmelere ayak uydurmayı, sivil toplumla her türlü diyalogu mutlak olarak reddederler. Dört ülkenin dördünde de eğilim sertlik yönündedir ve Gorbaçev'in karşısında bir tutum içindedirler. Bu devletlerde yöneticiler bu durumdayken, dışardakiler, Batılı devletler, insan hakları ihlallerine karşı çıkar ve Macaristan'la Polonya'da "yenilikçiler"i mali ve iktisadî olarak

desteklerler; Papa II. Jean-Paul da, sistemin liberalleşmesini yüreklendirir durur. Sadece Gorbaçev, müdahale etmeyi reddeder sürekli.

1988-1989 kışı ile 1989 ilkbaharında **siyasal çoğulculuk lehinde** eylemler yoğunlaşır: Sovyetler Birliğinde Anayasa reformu sonucu, yeni parlamentoda ilerici gruplar yerlerini alırlar; Macaristan'da çok partililiğe geçişin yolu açılır; Polonya'da ilk seçimlerden sonra kurulan hükümette 24 üyeden 13'ü Dayanışmadandır. Başka yerlerdeki gelişmelerin de gösterdiği şudur: Komünist Parti'nin tekeline son verilmiştir ve komünist olmayan örgütlenişler gelişmektedir.

Bütün bu ülkelerin çoğunda bir görülen de şudur: **Ulusal hakların tanınması** yolunda bir baskı vardır. Kısacası, Sovyetler Birİiği'nde olduğu gibi Yugoslavya'da da federal kavramı pek ciddi yaralar almıştır.

Hemen her ülkede serbest seçimler yaygınlaşır.

Alman Demokratik Cumhuriyetinde, reformlara ek olarak sınırlar ötesine geçiş hakkı falan derken, 1989'un 9 Kasım'ını 10 Kasım'a bağlayan gece, Batı Berlin'i Doğu Berlin'den ayıran duvar, birkaç saatte yıkılır; ve iki Almanya'nın birleşmesine giden yol açılır.

Almanya'daki bu olayların, bütün dünyada ve özellikle Doğu Avrupa'nın "kardeş ülkeler"inde çarpıcı etkileri olur. Prag'da, yoğun halk gösterileri, birkaç günde "kadife eller devrimi"ne varır; muhalefet, parti ve devletin yöneticilerini istifaya zorlayarak, Vaslav Havel, Gustav Husak'ın yerine Cumhurbaşkanı olur. Bulgaristan'da Todor Jivkov da, yerini bir komünist reformcuya bırakacaktır; ne var ki o da bir yedi ay sonra (6 Temmuz 1990) ayrılmak zorunda kalacak, ve yerine, Demokratik Güçler Birliğinin lideri filozof Jelio Jelev geçecektir. "Kardeş ülkeler"deki bu ateşten tutuşmayan bir Romanya kalmıştır; sonunda orada da, 1989 Aralık'ının ikinci yarısında patlayan Romanya "devrim"i, içine komplo ve halk ayaklanması da karışmış olarak, "Conducator" Çavuşeksu'yu ve rejimi silip süpürür.

Son patlayış

Gorbaçev, *Anılar*'ına eklediği bir notta şunları söylüyor: "(Perestroyka'nın) üçüncü dönemi, 1990 ve 1991 yılları, dizginlerinden boşandırdığımız sosyal, ulusal ve siyasal güçler arasındaki mücadelenin doruk noktası oldu". Dürüst bir saptama! Sovyet lideri, iki yıl boyunca, gitgide genişleyip saldırganlaşan, ama durduramadığı gibi kanalize de edemediği bir **muhalefetle** yüz yüze gelir.

Gerçekten, ortaya dökülmüş onca gücün ortak tek bir noktası vardır: Onun politikasına ya da kişiliğine düşmanlık! 1990'da Yüce Sovyet'in başkanlığına seçildikten sonra güçlenen Boris Yeltsin'i izleyen ilerici akımın; durup durup eleştirdiği şudur: Reformların yavaşlığı ve ılımlılığı! Bununla beraber, kaçınılmaz şeylerdir de bunlar: Toprakta ömür boyu kiracılığa izin; çok partililiğin kabulü; "denetimli pazar ekonomisi" ilkesi; fiyatların serbest bırakılması; "Bağımsız Cumhuriyetler Birliği" üstüne antlaşma... Ne var ki, bütün bu tasanlar ve yasalar, gerçekleşme ve uygulamada, tutucu hiziplerin muhalefetiyle karşılaşır. Silahsızlanmadan ve özellikle de Doğu Avrupa uydu ülkelerin kaybından dolayı pek sarsılmış olan asker-sanayici kompleksi de kopar kendisinden. Öte yandan Birliğin yapısı üstüne reform, hem Rusya'da hem de Birliğe dağılmış Rus azınlıkta korku uyandırır. Federasyonun cumhuriyetleri arasında gelişen ulusal bağımsızlık hareketlerine karşı olan Soyuz grubu, yeni Sovyet parlamentosundaki temsilcilerin üçte birini toplar.'

İktidardaki ekibin karşılaştığı sorunlar arasında en tehlikeli olanı, **milliyetler sorunu**dur; çünkü bizzat Sovyetler Birliği'nin varlığını tehlikeye düşürmektedir. Bu açıdan Baltık devletleri belirleyici bir rol oynarlar. Nitekim 1990'da Litvanya, Estonya, Letonya, arka arkaya bağımsızlıklarını ilan ederler. Gorbaçev, hareket öteki cumhuriyetlere de sıçramasın diye bu kararları mahkûm eder. Birlik Antlaşmasının sorunları çözeceğini söyler. Bunun için, zor dışında, her araca başvurur; çünkü zor kullanmanın milliyetçiler ile federalistler arasında uçurum açacağı görüşündedir. Ne var ki, bir an gelir, zora da başvurulur.

Başvurulur ama, Birliğin de ölüm kararı olur bu!

Kendisini artık iktidardan uzaklaştırmaktan başka şey düşünmeyen bu amansız muhalefetlerin kıskacında, Gorbaçev, sırtını Batı'ya dayamak isterken iktidarını da durmadan güçlendirmeye çalışır. Batı, çeşitli nedenlerle destek vermez. Ama Gorbaçev de bir başkanlık rejimi kurmayı başarır; anayasa değişiklikleriyle, neredeyse sınırsız yetkiler edinir. Ne var ki, hiçbir sorunu çözmez bu. O da, 1990 ve 1991 yıllarında, solla sağ arasında tehlikeli bir denge oyununa kalkar. Bir kaos ortamında, reformlar bir yandan da kösteklenir. Her şeye karşın 1991 Temmuz'unda kılçıklı bir konuda anlaşmaya varılır: Bağımsızlık isteyen dokuz Cumhuriyetin (Azerbaycan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna) başkanları arasında yeni bir *Birlik*

Antlaşması yapılır. Antlaşma, 15 Ağustos'ta ilan edilir, 20 Ağustos'ta da İmzalanacaktır. Ancak, 19 Ağustos, 1991'de, olağanüstü hal için kurulan bir Devlet Komitesi, Gorbaçev'i "sağlık nedeniyle" görev yapamaz diye ilan eder; altı ay için sıkı yönetim getirir, sansürü tekrar koyar ve bütün gösterileri yasaklar. Ne var ki, çok geçmeden tersine döner darbe. Yeltsin, Komite'nin kararlarını yasadışı ilan eder, orduların komutasını eline alır ve darbeye karşı binlerce gösterişçi Leningrad ve Moskova caddelerini istila eder. Gorbaçev, 21-22 Ağustos gecesi Moskova'ya döner ama, çabucak anlar ki iktidar, "kurtarıcı" Boris Yeltsin'in ellerindedir artık. Yeltsin de, 23 Ağustos'ta bir kararla, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin etkinliklerini askıya alır ve böylece Gorbaçev'i genel sekreterlikten ayrılmaya zorlar.

1991 yılının ikinci sömestresi, baştan aşağıya Birliğin çeşitli cumhuriyetlerinin geleceği üstüne görüşmelerle doludur. Söz konusu cumhuriyetler, darbenin hemen ertesinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Gorbaçev ise, Federasyonun yeniden yapılanması tasarılarının içine gömülür. Oysa, dizginler Yeltsin'in elindedir: O da, Rusya'nın, Sovyetler Birliği'nin gücüne mirasçı olabileceğine aklı yattığında, Federasyonun geleceğini umursamaz. Rubicon 8 Aralık 1991'de kesin olarak aşılır. Yeltsin'le Ukrayna ve Beyaz Rusya başkanları Minsk'te toplandıklarında, şunu saptarlar: Sovyetler Birliği yoktur artık; eski Sovyetler Birliği'nin bütün devletlerine açık, bir **Bağımsız Devletler Topluluğu** kurmaya karar verirler. Eski birliğin devletleri de, Baltık devletleri ile Gürcistan dışında, 21 Aralık'ta Alma-Ata'da, yeni topluluğa girmeyi kabul ederler. Dört gün sonra, Gorbaçev istifasını verir. Sovyetler Birliği, tarihe karışmıştır; onu, bir başka federal komünist devlet, Yugoslavya izleyecektir.

> *80'li ve 90'lı yılların kavşak noktasında, Yugoslavya'nın duruma, Sovyetler Birliği'ne benzer bir bakıma: Orada da parti tekeli vardır ve federal yapının karşısına milliyetçilikler dikilmiştir; dahası, ekonomi orada da berbattır. Ancak, bu kadardır benzerlik: Tito'nun politikası, Stalin'inkine benzemiyordu; Yugoslav federalizmi de, eksiklikleri olsa da, Sovyet federalizminden farklı olarak, merkeziyetçiliğin ve Ruslaştırmanın sıradan bir paravanası değildi. Ayrıca ekonomik bunalımın kaynağı farklıdır: Sovyetler Birliği'nde bu bunalım, köhnemiş yapıların ve aşırı silahlanmanın sonucu iken, Yugoslavya'da daha çok, reformların getirdiği borçlanmanın, dünyadaki bunalımın ve*

federasyonun çeşitli birimleri arasındaki yatırım savurganlığının eseridir. Son olarak, Sırp Cumhuriyeti lideri Slobodan Miloseviç'in Mikhail Gorbaçev'le ortak hiçbir noktası yoktur: Ne reform fikri vardır onun, ne şiddete karşıdır ne de uzlaşma kaygısındadır.

Bu kritik yıllarda, Yugoslav Komünist Birliği de, Sovyetler Birliği Komünist Partisi gibi, ekonomik ve ulusal sorunlar karşısında beceriksiz kalır. Özellikle bu son noktada, federasyonu çatlatır korkusuyla her türlü reformu reddeder. Böylece, bağımsız cumhuriyetleri içine alacak yeni bir konfederasyonu savunanlarla, mevcut federasyonu savunanlar arasında çatışma kaçınılmazdır. Uyuşmazlık önce barışçıdır, sonra silaha dökülür; önce Hırvatlarla Sırplar arasındadır, sonra Bosna-Hersek'i de içine alır. Miloseviç'in, Yugoslav devleti ile tüm Sırp ulusunun şampiyonu kesildiği bir ortamda, Bosna-Hersek'te büyük acılar yaşanır. Birleşmiş Milletler'in gecikerek müdahale ettiği bir kanlı oyunda, 1995'te barışa gidilir: Dayton Anlaşması ile zorla dayatılan, karmaşık, böylece pamuk ipliğine bağlı bir barıştır bu! Öyle de olsa, eski Yugoslavya'nın dağılışının en kanlı öykülerinden birine son vermek gibi bir meziyeti vardır. Ne var ki, Kosova Arnavutlarının yazgısı gibi, kül altında bıraktığı ateşli sorunlar gündemde bekler.

Bereket versin, Arnavutluk'ta komünist rejimin sona ermesi, komşu Yugoslavya'daki gibi trajik biçimlere bürünmez...

Ne söylenecektir son olarak?

Komünist rejimlerin dağılışının sonuçlarını ölçmek, o kadar kolay değildir. Bu çöküşün, hele hele yol açtığı ani ideolojik iflasın, günümüzde ve gelecek kuşakların bilincinde derin yankılarını gözden uzak tutamayız. Öte yandan, jeopolitik açıdan söz konusu çöküş, bir başka **köklü gelişme**ye götürmüş durumda: Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Çekoslovakya gibi, birçok devletler bölünüp parçalanırken, iki devlet de Almanya'nın şahsında birleşti. Askerî ve ekonomik nitelikte devletler arası büyük toplaşmalar, ya parçalanıp yok oldu (COMECON), ya da yeni bir gelişmeye uymak zorunda (NATO). Son olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, iki süper gücün tekeli üstüne kurulu uluslararası ilişkiler sistemi, onlardan birinin silinişi ile baştan aşağıya altüst olmuş durumdadır; bu ise, yeni bir dünya düzenine götürecektir zorunlu olarak.

BÖLÜM II
AMERİKAN HEGEMONYASI VE KÜRESELLEŞME

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, giderek Sovyetler Birliğinin çöküşü, Birleşik Devletleri, bloklar arasındaki dengeye bağlı baskılardan kurtarır: Artık Amerika'nın, tek evrensel güç olarak, dünyanın himayesi görevini yerine getirmesinin yolu açılmış olur. Ne var ki, bu görev, içerde ve dışarda, iktisadî ve siyasal bir canlılığın yeniden kazanılmasına bağlıdır.

Amerika'nın başına geçtiği yeni bir dünya düzeni gerçekten var mıdır? Varsa, böyle bir düzen Birleşmiş Milletler yararına mı örgütlenmiştir, yoksa sadece Amerikalıların çıkarına mı işliyor? Kısacası "küreselleşme", büyük bölümüyle, Amerikan hegemonyasını gizlemiyor mu?

YENÎ BÎR AMERİKAN DÜZENİNE DOĞRU MU?

Önce, Birleşik Devletler'in iç sorunlara bir göz atmalı.

Birleşik Devletler'in içerden güçlenişi

Ronald Reagan'ın başkanlığı, sansasyonel haberler, bu arada skandallarla içiçe de olsa, **Birleşik Devletlerle Moskova'nın yakınlaşması**nda bir adım olur. George Bush, bu ideolojik başarıyı tamamlar; Demokrat Bill Clinton ise, bütünüyle karşı çıkamayacaktır gelişmelere.

Olan biteni şöylece özetlemek mümkündür.

Ronald Reagan'ın arka arkaya iki kez seçilişi, Birleşik Devletler'in bir **sıçrama anına** rastlar; sistem, aşınmış bir onuru ve kaybedilmiş gücü yeniden elde etme ihtiyacı içindedir. Bunun için de, Olimpiyatlardan sinemaya kadar her olayın gösterdiği gibi, **yurtseverlikte ve milliyetçilikte** bir canlanış gözlenir. Aynı anlayışla **Vietnam Savaşı'**na tekrar eğilinir, yeniden yorumlanır o ve itibarı iade edilir: 1960'lı yılların sonlarında, medya ve aydınlar, Amerikalıların, Vietnam'da emperyalist amaçlar, güttüğünü, halkların kendi yazgılarını kendilerinin belirlemeleri hakkını çiğnediğini düşünüyordular; 1980'lerin başlarında ise, Vietnam Savaşı'nın bir tuzak olduğu, asıl çatışmanın Büyükler arasında cereyan ettiğine inanılır olur. Bunun için, orada batağa saplanacak yerde, doğrudan doğruya Moskova'yla görüşülüp anlaşılmalıdır, denir. Şu da vardır: Vietnam Savaşı Amerikalıların siyasal yönden uzak durmaları gereken bir savaştı, ama ahlak yönünden çatışma yerindeydi, çünkü Birleşik devletler, Vietnam

halkını komünizmin felaketlerinden kurtarmak istiyorlardı. Böylece, Ronald Reagan, Amerika'nın işin içine girmesini bir "soylu dava" olarak yorumlar. Gerçi bütün Amerikalılar bu tezi paylaşmazlar, ama çoğu, oraya giden askerleri yanlış bir politikanın ilk kurbanları olarak görür; onlara sahip çıkılır, anılarına Washington'un ortasında bir anıt dikilir ve sinema da katılır bu itibar iadesine.

Ayrıca, Amerika **güçlü ve sayılan bir ülke** olmalıdır. Böylece, Başkan Reagan, Sovyetler Birliği karşısında kararlı bir tavır takınırken, onunla, özellikle silahlar konusunda görüşme kararlılığını da belirtir.

Son olarak, Ronald Reagan aracılığıyla, yeni Amerikan sağının **bütün tutucu değerleri** dile getirilir. 60'lı ve 70'li yılların değerlerinin, yani cinsel özgürlüğün, Uyuşturucu kullanmanın, otoriteye hayır demenin karşısına, otoriteye saygı, evliliğe ve aileye saygı, Tanrıya inanç geçiriliyordu. Örnek Amerikalı demek, içki ve sigara içmeyen, çok çalışan Amerikalı demektir; din de, toplumun çimentosudur.

Ronald Reagan'ın arkasından George Bush, 1980'li yılların sonunda bu Amerikan değerlerinin temsilcisi olmayı bilir. Ülkenin büyük sorunlarına gelince, Reagan'ın ilkelerini daha ileriye götürmeyi sürdürürken; ekonomik durumla ilgili olarak Amerikan kamuoyunun kaygılarına kimi olumlu yanıtlar getirirken, örneğin bütçe ve ticaret açığını kapatmasa da işsizliği azaltırken, çabalarını daha çok **dış politika başarılarında** yoğunlaştırmayı yeğler: öteki Büyüklerle (Çin ve Sovyetler Birliği, sonra da Rusya) diyalogu sürdürür; Atlantik Bağlaşıklığını güçlendirmeye çalışır; Ortadoğu barış görüşmelerinde rol alır; Libya'ya, Filipinler'e, Nikaragua'ya, Panama'ya doğrudan müdahalelerde bulunur. Özellikle de Irak'a! Başkanlığının sonunda, yenildiğini görenler seyrek de olsa, Körfez Savaşı'nın arkasından popülaritesinin doruğundadır. Bu uluslararası başarılardan, Demokratlar ve Bill Clinton yararlanmakta duraksamayacaklardır.

1992'de, Bill Clinton'un başkanlığa seçilmesi, tam bir zafer olmaz; George Bush'u yener ama, kendi kazandığı yüzde 43 oya karşı onun aldığı da oyların yüzde 38'idir. Bush'un Körfez'deki zaferinden doğan popülaritesine karşılık, o John Kennedy'yi hatırlatan dinamizmini ve gençliğini koymuştur terazinin kefesine. Yeni demokrat Bill Clinton, iktisadî ve sosyal sorunlara verdiği önemin de altını çizer Amerikalı seçmenlerin önünde.

Başbakanlığının ilk aşamasında, Bill Clinton, **Amerikan toplumunun sorunlarını** çözmeyi ister ve büyük tasarılar koyar önüne. Vergileri artırır, kamu giderlerini kısar, bütçe açığını sınırlandırır; ama asıl üstünde durduğu şudur: **Sağlık sisteminde reform** yapmak! Mevcut sistem, sosyal ve coğrafi planda alabildiğine eşitsizlikler içindedir; o, bütün Amerikalılara bir sağlık güvencesi getirmek ister. Ne var ki, tasarısı, parlamento tartışmalarının çerçevesini aşmaz, aşamaz. Bu ve daha başka birkaç konudaki başarısızlıktan ders çıkarır, ılımlılaşır, pragmatizme kayar.

1996'da ikinci kez başkanlığa adaylığını koyduğunda, Senato ve Temsilciler Meclisi yine Cumhuriyetçilerin elinde kalsa da, hasmının yüzde 41 oyuna karşı yüzde 49,5 oyla rahatça seçilir. Kendi eseri olmasa da, Amerikan ekonomisinin sağlığının yerinde olmasından yararlanmıştır. Bu sağlık seçimden sonra da sürer, hatta 1998 için bir bütçe fazlası bile söz konusudur. Amerikalılar, gelecekleri hakkında iyimser görünürken, Bill Clinton da 1998'de bir dizi sosyal girişimde bulunma fırsatını elde etmiş olur.

Böylece, ekonomilerini yeniden güçlendirmek, kendilerine ve geleceklerine güveni tekrar bulmak için, Birleşik Devletler'e bir on yıl yetmiştir. İçerde bu güçlenmeye, dışarda bir güçleniş de eşlik edecek ve gerçekten **yeni bir Amerikan düzeni** yerleştirilmeye çalışılacaktır.

Amerikan üstünlüğü

Amerikan üstünlüğü önce **siyasal** bir üstünlüktür ve bir dizi askerî ve diplomatik başarıyla taçlanmıştır. Siyasal üstünlüğü, **ekonomik egemenlik** pekiştirir.

Gerçekten, 80'li yıllarda, Ronald Reagan Birleşik Devletler'e, özellikle silahlarla ilgili bilimsel ve teknik yetenekleri konusunda bir güven sağlamıştı; "yıldızlar savaşı" fiyasko ile sonuçlanmış da olsa, böyleydi. George Bush ise, Amerikalıya, hem de pek uzaklardaki bir uyuşmazlıkta askerî başarılar kazanabileceği güvenini yeniden verir. Vietnam sendromu kesinlikle silinir, geçmişteki kimi başarısızlıklar unutularak Ortadoğu'ya dönülür. Irak'la komşuları arasında gerilim doruğuna çıkıp da, Saddam Hüseyin Kuveyt'e müdahale edince, onu şeytan olarak gösterip lanetlemek üzere Birleşik Devletler'de kamuoyunu işlemenin yolu da açılmış olur. Daha kuruluşundan başlayarak hukuku ve ahlakı savunmuş olan Amerika'ya yeni bir hasım bulunmuştur: Soğuk Savaşı kazanacak noktaya

varmış Amerikalılar, saldırıya uğramış bir devleti, Kuveyt'i savunmayı, ve böylece **uluslararası ahlakın bekçisi** olmayı reddedebilirler miydi hiç?

Aslında, bu sıradan senaryonun dışında, durum daha karmaşıktır: Saddam Hüseyin için Kuveyt'in işgali, İran'a karşı savaşın sonucu olarak hoşnutsuzluğu doruğa varmış bir halkın karşısında, rejimin yürüttüğü strateji bakımından atılmış son zardır. Saddam, üç amaç güder: Mali amaç, Kuveyt'i ele geçirmekle, Ortadoğu'nun bankası olup Batı'da önemli kredilere sahip bir ülkeye sahip olunacaktır; stratejik amaç olarak, Kuveyt'in zaptıyla, Körfezle tam anlamıyla kapılar açılacaktır; petrol yönünden ise, komşusunun kuyuları ele geçirilince, Irak, dünya rezervlerinin yüzde 20'sinin başına konacaktır. Bu amaçlara ulaştığında da, ne Suriye boy ölçüşebilir Saddam Hüseyin'le ne de Mısır!

Birleşik Devletler içinse, işgale karşı çıkmakla, Ortadoğu'da Amerika'nın üstünlüğü güçlendirilmiş olacaktır. Bu ise, dünyanın başına geçmek gibi bir şeydir!

Bütün bunların sonucu, tırmanış hızla olur.

Uyuşmazlığın sonuçları, özellikle Irak için pek ağırdır. Öyle de olsa, Saddam Hüseyin'in diktatörlüğü ayakta kalır, Hatta Irak'ın kuzeyinde ve güneyinde baş kaldırdıklarında, Kürt ve Şii kanı da akıtır... Kurtarılmış Kuveyt'te ise eski tas eski hamamdır. Amerikanın yerel destekçileri, yani Mısır, Türkiye, İran, Suriye kimi yararlar sağlarlar. Ancak, Körfez Savaşı'ndan **en başta yararlanan Amerikalılar** olur: Bölgenin yer altı zenginlikleri üstündeki denetimlerini sıklaştırır, ve Batılı rakiplerini yerel, askerî ve sivil pazarlardan uzaklaştırmış olurlar. Daha da önemlisi, Irak'a karşı, başta Araplar olmak üzere 43 milleti bir araya toplayabilmiştir; onlar arasında, Sovyetlerin dostu ve antiemperyalist politikanın başlıca temsilcisi Suriye de vardır. Katılmayan Arap ülkeleri uluslararası kamuoyunda lanetlenir. Bir özellik de şu: Birleşik Devletler, Batılı çıkarların Ortadoğu'daki bekçisi olan İsrail'i, uyuşmazlığa bulaştırmaz, yansızlaştırır. Arap ülkeleri olsun, İsrail olsun, Birleşik Devletler'in Ortadoğu'da her şeye egemen olduğunu düşünürler artık

Askerî başarılara, **diplomatik zaferler** eklenir.

> *Gerçekten, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Körfez Savaşı, çoğu Arap ülkelerinin Irak'a karşı toplaşması, Lübnan uyuşmazlığının sona ermesi, Amerikalıları, yeni bir dünya düzeninin aranışında, o tarihe*

değin güttükleri “küçük adımlar” ve “mekik” diplomasisini terk etmeye götürür. Barış sürecinin bir parçası olup çıkarlar. Bir yandan İsrail bağlaşıklığı sürerken, öte yandan Arap devletlerinin güçlü dostu olarak da görünürler; İran’ın Ortadoğu’daki yerleşik düzene yönelttiği tehdide karşı çıkarken, bir Müslüman devletini, Afganlıları, Sovyet emperyalizmine karşı desteklerler. Ortadoğu’ya bu yeni yaklaşım içinde, İsrail’le Arap ülkelerinin ilişkilerini normale dönüştürmek de Amerikalıları arzusu içindedir; İsrail’e baskıda bulunarak, Arapların isteklerine de saygı göstererek yürütürler bunu. Ne var ki, barış aranışı, Amerikalıları sindirme eylemlerinden de alıkoymaz: Irak’ta mevzii bombalamalarla, Türkiye ile İsrail arasında askerî anlaşmalar (Şubat 1996) bunun sonucudur; böylece Amerikalılar, bölgede İslamcıların durumunu güçlendirme pahasına da olsa, Körfez’in güvenliğini ele almış olurlar.

Öte yandan, bir üç buçuk yıl süren ve 200.000’den fazla insanın yaşamına mal olan bir iç savaşın arkasından, Birleşik Devletler, Dayton anlaşmaları (14 Aralık 1995) ile, pamuk ipliğine bağlı kalsa da, bölünmüş ve Müslümanlar için manevra alanları daralmış bir Bosna’da barışı dayatmayı başarırlar.

Bu başarıların yanı sıra, **başarısızlıklar** da vardır: Örneğin, Somali’ye Birleşik Devletler’in müdahalesi bir yarı-başarısızlıktır. Rusya’yla ilişkiler, Boris Yeltsin’in kişiliği, hastalığı, Kremlin’deki iktidar mücadeleleri yüzünden karmaşıklaşır. Japonya, Doğu’da kendi oyununu oynamayı ister. Avrupa Birliği, iktisadi ve siyasal yapısını güçlendirdikçe, ele avuca sığmaz olur; söz konusu birlik içinde de Almanya böyledir. Askerî planda tek başına dünyaya egemen olmuş olan Birleşik Devletler, NATO’yu yeniden yapılandırma çabası içine girerler, ancak örneğin Fransızların tavırları sonucu o da sorunsuz değildir.

Birleşik Devletler’in ekonomik egemenliği

Amerika’nın **iktisadî iktidarı** bir gerçektir: 1990’lı yıllarda, dünya nüfusunun yüzde 5’i olduğu halde, bütün bir brüt iç üretimin dörtte birini o sağlar. Kalkınma, pek düşük enflasyon, iş alanı açma, işsizliğe karşı sert önlemler ve bütçe açığındaki düşüş, bütün bunlar, Birleşik Devletler ekonomisinin sağlığına yeniden döndüğünün işaretleridir. Öte yandan, dünyanın en büyük 500 firmasından üçte biri Amerikandır.

Birleşik-Devletler, 90'lı yıllar boyunca, karşısında bir iktisadî rakip görmemiş olsa da, her şeye karşın iktidarını güçlendirmeyi arar ve bunun için de, söz konusu iktidarı -kendisine uygun olacak- bir **yeni dünya düzeni üzerine yerleştirmek** isteğindedir. Elinde kozları da vardır bu bakımdan: Birleşik Devletler, kimsenin boy ölçüşemeyeceği bir mali güce sahiptir. Çöküşü durdurmayı amaç edinen Reagan politikası, dünyada mali liberalleşmeyi, giderek Amerika'nın yabancı sermayeye açılışını hızlandırmıştır: Bunun zorunlu sonucu, öteki ülkelerin ekonomilerinin de liberalleşmesidir. Böylece, **mali liberalleşme**, Birleşik Devletler'in iktisadî üstünlüğünü yeniden kurmak amacıyla kabul ettiği bir politikadır. Sonuç şudur ki, Birleşik Devletler, mali oyunun dizginlerini elinde tutmaktadır: Amerikan katkısı, dış ülkelerdeki girişimlerin sermayelerinde önemli bir rol oynuyor; öyle ki, Amerikan mali piyasaları değiştiğinde, bütün dünya borsaları anında bunun etkisini duyuyor; Federal Rezerv, kısa vadeli faiz hadlerini yükselttiğinde, Asya ve Avrupa'daki para piyasaları bundan etkileniyor.

Öte yandan, Birleşik Devletler, eşsiz bir teknolojik temele dayanan olağanüstü bir **yenileştirme ve uyarlama yeteneği**ne sahip. Başta bilim, ve araştırmada öyle: Amerikan üniversiteleri ve laboratuvarları dünyanın her yanından araştırmacıları toplarken, bilimsel kongreler de dikkatleri çekiyor. Bilimle iktisadî oyuncular arasındaki yakın ilişki, kimi alanlarda ezici bir üstünlüğün nedenleri arasında; o alanlarda Amerikan yapımcıları kendi normlarını dayatabiliyorlar. Örneğin kompüter ya da lojisyel yapımında böyledir. Bu son sektörde, başta gelen üç yapımcı, Amerikan kökenli (*Microsoft, Oracle, Computer Associates*).

Son olarak, başka alanlarda olduğu gibi iktisadî alanda da, Birleşik Devletler, dünyanın geri kalanına **"ödev"ler dağıtabiliyor**. Böylece, her yanda Amerikan yasası, özgür yarışmaya aykırı olsa da onun yaptırımları yaygınlaşıyor. Nitekim, Amerikan firmalarına olduğu kadar ötekilerine de, kimi devletlerle ticaret yasağı konmuştur. Bu devletler arasında Küba'yı, Libya'yı ve İran'ı zikredelim. Buradan kalkıp Birleşik Devletler, insan hakları ihlallerine, uyuşturucu ticaretine, terörizme, nükleer kirlenmeye, yine kimi devletlerle (Küba, İran, Çin, Afganistan, Kolombiya, Nikaragua, Nijerya...) dünya çapında ticaret yasağı koyarak mücadeleyi göze alabilmekte.

Bununla beraber, Amerikan iktisadî gücünün **zaafları** da var: Söz konusu güç, Birleşik Devletler'in elindeki kozlardan geliyorsa, Avrupalı ve Asyalı öteki ekonomilerin yetersizliklerinin de bunda payı var. Öte yandan, Birleşik Devletler'in dünya üretimindeki payı, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri sürekli gerilemiştir ve bugün de yüzde 25 dolayındadır (bu yüzde 1924'teki düzeydir, 1945'te ise yüzde 40'dı). Denecek odur ki, Amerikan liderliği, başka ülkelerin parasına çağrı çıkarmadan gerçekleşemez. Böylece küreselleşme, Amerikan ekonomisini -öteki ekonomilerin evrimine oranla- belli bir bağımlılık içine de getirip sokuyor. 97-98 kışında patlak veren Asya bunalımı, bunun güzel bir örneğidir. Ancak, öyle de olsa, XXI. yüzyılın eşiğinde, Birleşik Devletler, O.M.C. ile G 7 içindeki rolleri, Dünya Bankası ile FMI üstündeki etkileri, bölgesel örgütlenişlerde. (APEC ile ALENA) dümeni ellerinde bulundurmaları sayesinde, öteki devletleri kendi politikasında tutmayı başarıyor. Bunun sonucu olarak da, Birleşik Devletler, ekonominin küreselleşmesinde, başta gelen oyuncu -bu arada asıl yararlanan!- durumundadır.

YENİ BİR DÜNYA DÜZENİ İÇİN SORULAR

Konuya, önce "küreselleşmiş bir ekonomi", sonra da "küreselleşmiş bir kültür" açısından bakmalı.

Bu kavramlar bir gerçekliğe dayanıyorlar mı?

Küresel bir ekonominin doğuşu mu?

"**Küreselleşme**" kavramı, gitgide dünya çapında bir ekonomiyle bütünleşmeye götüren, malların ve hizmetlerin mübadelesi ile sermaye ve emek akışındaki gelişmeyi belirtiyor. Onunla, hem ekonomik sınırların açılışı, hem kuralların dışına çıkış, hem de iletişimdeki ilerleme anlatılmış oluyor. Böylece, daha geniş bir söyleyişle, 1990'lı yılların başlarında, komünist blokun çöküşü ve liberal modelin -en azından görünüşte!- zafere ulaşmasıyla geçerlilik kazanan **kapitalist ekonominin dünya çapında bir genişlemesi** söz konusudur.

Peki bu kadar yeni bir şey mi bu?

Aslında, bu hareket, XIX. yüzyılda, -özellikle deniz- taşıt araçlarındaki devrim ticaretin gelişmesine yol açtığında başladı. İki Dünya Savaşı'nın etkisiyle zorunlu bir yavaşlamanın arkasından, 1945'ten sonra büyüdü: Birleşik Devletler, çoğu devleti, Bretton Woods anlaşmaları (1944) ile GATT'ın -Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması- yapılışı (1947) arasında, bütünleştirmeye çalıştı; komünist devletler, sonra da Üçüncü

Dünya ülkeleri, dışında kaldılar bu sürecin. Bu “uluslararasılaşma”, çok uluslu firmaları tutup destekliyor ve aynı zamanda aktör olarak içinde topluyor.

Küreselleşmeye doğru bir aşama olan bu uluslararasılaşma olgusu, Parlak Otuz Yıl süresince (1945-1975) ve arkasından taşımacılık ile iletişim alanındaki yeni ilerlemelerden, onların yanı sıra da çok uluslu stratejilerden yararlanır. Devletler, en azından büyük sanayi ülkeleri de sürece yardımcı olur ve iktisadî politikaları için desteklerler onu. Son olarak, Berlin Duvarı’nın yıkılışı, Doğu Bloku ile Moskova’ya bağlı Üçüncü Dünya rejimlerinin çöküşü, Çin’in iktisadî açılışı, 80’li yıllarda, olgunun -bir bölümüyle- o tarihe değin dışında kalmış ülkeleri bütünleştirerek “küreselleşme”ye geçişi sağlarlar.

Bugün küreselleşme, bir yandan içinde malların ve hizmetlerin, aynı zamanda teknoloji, sermaye ve insanların dolaştığı gerçek bir dünya ekonomik ortamının yerleştirilmesini içerir; öte yandan, bütün etkinliklerini **dünya çapında bir perspektif içinde** bütünleştirdikleri için “küresel” diye adlandırılan girişim etkinliği üstüne kuruludur.

Yeni küresel ekonomik mekân, 1973’ten başlayarak, kuşkusuz güçlüklerle dolu bir ortamda, GATT’ın çerçevesi içinde yerleşti: 99 ülke, mübadelelerin yüzde 90’ını kapsayacak biçimde, gümrük haklarının yüzde 30’dan fazlası için ortalama bir indirim kabul ettiler; daha sonra, yüzde 40’a vardı bu indirim. Son anlaşmayı da, 113 ülke, 15 Nisan 1994’te Merakeş’te imzaladılar: Bununla, 1995’den başlayarak GATT’ın yerine geçmek üzere *Dünya Ticaret Örgütü* (OMC) kurulmuş oluyordu.

Mübadele düzenindeki bu gelişmeden başka, yeni küresel ekonomik mekân, tam bir **sermaye patlayışına** da sahne olur; sermaye akışı, iletişim araçlarındaki ilerlemeler sayesinde, 80’li ve 90’lı yıllarda hızlanır. Söz konusu akış, geniş pazarlardan yararlanmak isteyen yığınla ülkeyi ve çok uluslu firmayı içine alıyor. 1995’den beri de, dünyanın en zengin 29 ülkesini kapsayan OCDE çerçevesinde, yeni bir uluslararası ticaret antlaşmasının görüşmeleri yapılıyor: *Yatırımlarla İlgili Çokyanlı Anlaşma* (AMI), dünyada sermaye hareketlerini daha da kolaylaştırma, böylece küreselleşmeyi hızlandırma amacını taşıyor. Yabancı yatırımların, giderek küreselleşmenin önünde -örneğin devletlerden gelen- birtakım engelleri sınırlandırmak üzere, anlaşma kurallar koyuyor; böylece, özel girişimciler, antlaşmayı ihlal edecek hükümetlere karşı dava açabilecekler.

Yeni küresel ekonomik mekân, aynı zamanda insanların yer değiştirmesi, özellikle de emekçilerin göçleri ile ilgileniyor. Bunun gibi, üretim sistemlerinin küreselleşmesi, “küresel girişimler” haline gelmiş firmaların el emeğine doğru yer değiştirmelerine de götürüyor. “El emeğine doğru” dedik, tersi söz konusu değil!

Ne anlaşılmalı “küresel girişim” derken?

Bununla, artık küresel olmuş bir ekonomik mekâna uyabilecek bir girişim söz konusu. “Küresel girişim”in McDonald’s örneğinde olduğu gibi, bir bakıma pazarlar üstüdür; evrensel ürünler tasarlar ve satar ve böylece bir kategori, bir üretim tipi, bir marka ile özdeşleşir. Ne var ki, ekonomistler, küresel ekonomik mekân ile “küresel girişim”in tanımında anlaşsalar da, bölgesel iktisadî blokların rolü konusunda farklı düşünüyorlar. Bu bloklar, korunmuş alanlar yaratarak küresel bir ekonominin işleyişine yardımcı olabiliyorlar. Onların içinde kurumlaşmış bir örnek olarak, Avrupa Birliği ile ALENA’yı gösterebiliriz: Avrupa Birliği, Avrupa Topluluğu’nun güçlendirilmesi yolunda, 9 Şubat 1992 tarihli Maastricht Antlaşması’yla doğdu; ALENA ise, Soğuk Savaş’ın sona erdiği bir ortamda, Avrupa rekabetinden korkan Birleşik Devletler’in ön ayak olmasıyla -aşama aşama- kuruldu; ve bir tür Kuzey Amerika ortak pazarıdır.

Son olarak, bunlar gibi, Japonya’nın tutkularının sonucu olan APEC (*Asya-Pasifik İktisadî İşbirliği*) ile, 1989’da kurulan *Arap Magrep Birliği*’ni (UMA) ve -901ı yılların başında etkinliğe başlayan- Latin Amerika’daki MERCOSUR’ü zikredelim. Orta ve Doğu Avrupa’da da ticareti bütünleştirme ve iktisadî işbirliği yolunda kıpırdanışlar görülüyor.

Bir küresel kültüre doğru mu?

“Küresel” denilen yeni ekonomik model, dünya çapında gelişen **bilgilendirme şebekeleri**ne dayanıyor. Bu “bilgilendirme şebekesi” deyimini, ilk kez Birleşik Devletler’de, 1992 seçim kampanyasında, Başkan Yardımcısı Al Gore ortaya atmış ve “bilgilendirmenin otoyolları” yaratmak istediğini söylemişti. O tarihten beri de yaygınlaşmıştır deyim.

Aslında nedir söz konusu olan?

Şu: Metinlerin, seslerin, sabit ya da canlı resimlerin dolaşımına imkân veren, dünya çapında geniş ağlar kurmak! Başlarda, ideolojik planda pek yüce görünen bir fikir vardır ki, şudur: Değişik araçlarla (kompüter, televizyon...), her türlü bilgi ve habere her an ulaşma imkânı!

Teknik planda, bilgilendirmenin akışı, alıcı ve yayıcı araçlardan başka bir **altyapı** da gerektiriyor. Modern olanaklar, fotoğrafları, metinleri, sesleri, canlı resimleri CD-ROM (*Compact Disc-read only memory*) adı verilen bir plakta, aklın almayacağı bir yetenekte yığmayı mümkün kılıyor. İktisadî planda da, çeşitli medya uygulamaları, bir elektronik pazara alabildiğine canlılık getiriyor. Çoğu da Amerikan firmalarının egemen olduğu bir pazar bu! Öte yandan, çok boyutlu medya, birçok sanayiyi bir araya getirmeye zorluyor. Böylece, 9O'lı yılların başlarında, Birleşik Devletler'de bir dizi birleşme oldu ve gerçek **medya devleri** çıktı ortaya: Örneğin Time-Warner ile CNN birbirlerine yaklaştılar. Japonya'da da aynı süreç yaşanıyor, hatta birleşmeler dışarda, özellikle Amerika'da oluyor: Sony ile Matsushita birleşirken, kimi Amerikan firmalarını da katıyorlar birliğe. Birleşik Devletler'le Japonya karşısında, Avrupa, tek bir tavır takınmakta güçlükler içinde. Eklemiş olalım: Medya devleri büyük sanayi ülkelerine ait olsalar da, Üçüncü Dünya'da doğan birtakım büyük gruplar da birleşmeyi başarıyorlar: Örneğin televizyon programları için *Televisa* (Meksika) ya da *Globo*'yu (Brezilya) zikretmeli.

Ya gelişmenin kültür alanına yansıması?

Kültürel planda, bilgilendirmenin ve bütün bir medyanın otoyollarına doğru ilk adım **İnternet** (*International Net*) ile atıldı. Bu, Amerika'da -21 Kasım 1969'da- doğan ağlardan biri; özelliği de, birbirine bir elektronik şebekeyle bağlı iki ordinatörün, kilometrelerce uzaktan "anında konuşma"ları! Başlarda buluş Pentagon'un dikkatini çekti: Bütün dünyaya yayılmış Amerikan askerî güçlerinin bir iletişim ağıyla ilişkisini sağlamak gerekiyordu. Çok geçmeden, bilim çevreleri böyle bir aracın yararının farkına vardılar: Onunla, çalışmalarının sonuçlarını -kollok ya da dergiler aracılığından- daha hızlı birbirlerine ulaştırmak mümkün olacaktı. Arkasından da, 90'lı yılların başlarında, genel kamuoyu ve işadamları, birbirleriyle ilişki kurar oldular.

Bu yolla iletişim artık her yıl artıyor.

İnternet, dünya çapında bir forum oluştursa da, sakıncalardan arınmış da değil. Pek yüklü hatların ağırlığı bunlardan biri. Öte yandan, pornografiden mafyaya, teröristlerden Nazilere kadar, değişik çevrenin de gelip kendini dile getirdiği bir gerçek. Öyle olunca da, şu soru ortaya çıktı: Bu otorite tanımayan ve hiçbir iz bırakmadan sınırları aşan bu alete bir çeki düzen getirmeli mi, sonra mümkün mü bu?

Bu soruya çelişmeli yanıtlar verildi.

İrili ufaklı gazeteler de, İnternet yoluyla yeni bir okur kitlesine ulaşıyor ve seslendikleri çevreler de gitgide genişliyor.

Böylece İnternet, artık sınırları aşan, ya da sınırsız bir kültürü temsil ediyor. Aslında, dünya çapındaki bu kültür, yerkürenin özellikle Kuzey'ine, Kuzey Amerika'ya, Avrupa Birliği'ne, Doğu Asya'ya, yani yeryüzünde alım gücünün ve yatırımların yüzde 80'inden fazlasını içine alan bölgelere ilişkin. Kimi gözlemcilerin buna bakarak söyledikleri şu: Günümüzde, İnternet yoluyla, bir kültür küreselleşmesi değil, bir kültürel bir örneklik, bir Batılılaşma, dahası bir **Amerikanlaşma** olmakta. Böylece, egemen güç, yani Birleşik Devletler, küreselleşme diliyle, bir başka deyişle İngilizceyle, evrensel dediği birtakım değerleri dayatmış oluyor. O değerler de şunlar: Demokrasi, bireysel irade, mülkiyet; "ideolojilerin sona erdiği"nde ısrar da onlara dahil!

Öte yandan, başka sınırlılıklara işaret edenler var: Önce, örneğin spor karşılaşmaları gibi büyük halk kitlelerini bir araya getiren küresel denebilecek olayların varlığına karşın, dünya çapında insanlık henüz kendini belli edebilmiş değil; sonra, küresel bir kültür çağına girildiği söylense de, Körfez Savaşı ve medya ilişkisi hatırlanırsa, sansür kendini hep hissettiriyor; son olarak, özellikle kimi antropologlara göre, kültürel akışların çoğalması, tek biçimliliğe değil, Brezilya televizyonlarının 90'lı yılların ikinci yarısındaki evriminin gösterdiği gibi, bir **melezleşme**ye götürebilir. Ya da Armand Mattelart'a bakılırsa, tersine, bir **içe kapanışı** da getirebilir: Kendi kimliğine kapanmaya, kabileciliğe, bir etnokültürel püritanizme, yabancıya karşı hoşgörüsüzlüğün çeşitli biçimlerine...

Birleşmiş Milletler Örgütü, geleceğin küresel yönetimi mi?

Doğu blokunun çöküp Soğuk Savaş'ın sona ermesi, **uluslararası yeni bir ortam** yaratmıştır. Bu ortamda, en azından 1990'lı yılların ilk yarısında, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün (BMÖ) rolü, büyümeye aday gibidir. Örgüt, yerine oturmakta bunalımlar içinde çırpınan dünya düzenine bir çeki-düzen getirebilecek mi?

Gerçekten, güçlü devletler, 1990 Ağustos'unda, Irak'ın Kuveyt'e saldırısında takındıkları tavrın gösterdiği gibi, tam bir oy birliği içindeler: Güvenlik Konseyi, BMÖ adına Bağdat'a karşı eylemde bulunacak bir çok uluslu gücün kurulmasını oy birliği ile kararlaştırır; harekâtın amacı, Kuveyt'i, eski hakları ile beraber ayağa kaldırmaktır ve ilginç de bir adı

vardır: “Çöl Fırtınası”! Bir saldırgan devleti cezalandırmayı ve savaşan iki devlet arasında barışı sağlamayı hedef alan söz konusu müdahale, bir yerde klasik ve geleneksel nitelik taşır ve Kore Savaşı’na benzer. Ne var ki, istisna sayılabilecek bir görünüştedir de. Çünkü, Soğuk Savaş’ın bitiminden sonra ortaya çıkan uyuşmazlıklar, artık devletleri karşı karşıya getirmiyor: Bu çatışmalar, **vahim iç gerilimlerin** sonucudur; etnik, dinsel, kültürel veriler iç içe, rakip hiziplere koz veriyor.

Böylece BMÖ, yeni ve pek karmaşık, çoğu kez eskiden olduğundan daha uzun ve daha zor eylemleri örgütlemekle karşı karşıyadır. Belki vaktiyle olduğu gibi, bir askerî yanı var müdahalelerin: “Mavi Bereliler”, önce, barışı korumak amacıyla araya giriyor, ancak sonra rakip grupları silahsızlandırmak, hatta son bir aşamada bir ulusal orduyu yeniden kurmak için çaba harcıyor. Böylece, söz konusu müdahalelerin, askerî görünüşlerinin yanı sıra, çifte amaçlı bir de **sivil bölüm**ü var.

Birinci olarak, BMÖ, **siyasal nitelikte bir görev** yapıyor: Demokratik değerlere uygun olarak bir devlet kurmak, ya da yeniden kurmak söz konusudur; serbest seçimler örgütlenecek, kurumlar yaratılacak ya da reforma uğratılacak, yeni bir idare yerleştirilecek ya da eskisi onarılacaktır ve bir olasılıkla altyapının geliştirilmesine yardım edilecektir. Namibya’da, Kamboçya’da bu yapılmıştır.

Adım başında insan haklarının altı da çizilerek!

İkinci olarak, yeni müdahalelerin **insancıl bir bölümü** de var: BMÖ’nün güçleri, halkı korumak, gerektiğinde güvenlik bölgeleri, ya da “insancıl koridorlar” kurmak, ya da en azından kafilelerin hareketlerine göz kulak olmak, halka yardımların gelişi ve dağıtılışını sağlamak zorundalar.

Eski Yugoslavya’daki iç savaşta bu deneyimler bol bol yaşandı. Bu arada kimi konular eleştirilere de uğradı. Örneğin, kimi gözlemcilere göre, insancıl eylem, aslında gerçek bir politik perspektife sahip olmayışı maskelemekten başka bir şeye yaramamıştır; dahası, BMÖ güçleri, görevlerini bütünüyle yerine getiremediler, nitekim Bosna’da güvenlik bölgeleri gerçekten korunamadığı gibi, Hırvatistan’da özellikle de Sırp milisleri silahlı kaldılar. Başka gözlemciler ise, tersine, *Mavi Bereliler*’in, Müslüman halkın ezilip yok edilmesini önlediğini ve insancıl yardımın da sivil halkı en azından avuttuğunu ileri sürerler.

Somali’de, BMÖ, etnik sorunların iktidar için siyasal mücadelelere gelip karıştığı bir iç savaşı sona erdirmek amacıyla iki görevin ikisini de yerine

getirmeye çalıştı; ne var ki, şu ya da bu nedenle, ikisinde de başarısızlığa uğradı.

Ruanda'ya müdahalenin yazgısı da öyle oldu.

Peki nasıl aşmalı bu ve başka zaafları?

Ruanda'daki başarısızlık, pek sivri bir bunalım baş gösterdiğinde, BMÖ'nün ne denli güçsüz kaldığını ve iş görmez hale düştüğünü pek açık gösteriyor. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, BMÖ'nün müdahalesi o günkü bağlamda tasarlanıp gerçekleştirilmişti: Söz konusu olan, devletlerarası bir uyuşmazlıktı; milletlerarası örgüt de, uluslararası camia ve mevcut tarafların anlaşmasıyla harekete geçiyordu; amaç da, aslında devletlerin egemenliği ve içişlerine karışılamayacağı ilkesine dayanan milletlerarası hukuk kurallarına saygı idi. Oysa, uluslararası camia, günümüzde iç uyuşmazlıklarda bol bol çiğnenen insan hakları ihlallerinin farkına ağır ağır varmıştır. Böylece, söz konusu camia, bir **ikilem** karşısındadır bugün: Devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesiyle, çoğu kez ona değip geçen insancıl yardım görevini nasıl uzlaştırmalı?

Barışı sürdürmeye çalışırken, buna da yanıt vermek gerekiyor.

Öte yandan, BMÖ'nün elindeki araçlar, özellikle de insan katkısı büyük ölçüde gözden geçirilmeli, çünkü yetersiz kalıyor bunlar. Üye devletler, hem mali hem de insanca katkılarda bulunuyorlar. Oysa gitgide artan ve çeşitlenen barışı sürdürme eylemleri günden güne ağır giderleri gerektiriyor. Böylece, 1990'lı yılların başlarında, BMÖ, rolünü yeniden değerlendirdi: Elindeki olanaklar ihtiyaçlar oranında artmadığı için, örgüt, kimi devletlerin (Birleşik Devletler), bölgesel örgütlerin ya da geniş birimlerin eylemini **desteklemekle** sınırlandırmış halde kendini: Öyle olduğu için de, kimi uyuşmazlıklara müdahale etmiyor; nitekim Afganistan'da, Çeçenistan'da, Gürcistan'da, Sri Lanka'da, Peru'da... böyle oldu. Örneğin, son olarak, Kosova uyuşmazlığında, Miloseviç'in azgınlığının karşısına NATO dikildi. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Şartı da, 1945 yılının bağlamında düşünülüp kaleme alındığından, şu son yıllarda patlak veren türde uyuşmazlıklara uyabilir durumda değil...

BÖLÜM III
KAOSUN HAYALETİ

Amerikan gücünün ağır basmasının ve kelimeleri henüz ağzında dolaştırıp anlaşılmaz sesler çıkaran bir küreselleşmenin ilk taşlarının yerleştirilmesinin ötesinde, önümüzdeki dönem öyle görünüyor ki alabildiğine tehlikelerle dolu: Milliyetçi, cemaatçı, etnik ya da dinsel rekabetlerin zaten bölüp parçaladıkları dünyamızı büyük felaketler tehdit ediyor. Yerküre, kaosun pençesine düştü düşecek bir halde.

Neler söylenebilir geleceğe dönük olarak?

BÜYÜK AFETLERİN PENÇESİNDEKİ DÜNYA

Sayısı gitgide artan uyuşmazlıklara sahne olan 90'lı yılların dünyasına, aynı zamanda afetler yağıyor; çoğu kez binlerce yıllık ya da son yıllarda çıkagelmiş afetler bunlar.

Birlerce yılın bir tehdidi: Açlık

Yetersiz beslenme ile kötü beslenmenin yıkıntıları yaşanıyor.

Dünyamızda yaşayan neredeyse altı milyar insanın, 5OO'ü Asya'da ve 250'si Afrika'da olmak üzere, 800 milyonu aşkın bir bölümü, **yetersiz beslenme**nin acılarıyla başbaşa. Tarımın, daha önceleri görülmemiş biçimde cömert davrandığı bir dönemde oluyor bu! Gerçekten, son otuz yıl içinde, tarım üretimi nüfusun artışından daha hızlı gelişti. Söz konusu ilerleme, esas olarak, Kuzey ülkelerinde uygulanan yoğun tarımın eseridir; buna, yöntemlerdeki sanayileşme ile, biyoteknolojideki gelişmeyi ve genetik araştırmaya dayanan türlerin ıslahını da eklemeli; öylesine ki, bütün bunlar, dünya piyasasının tam anlamıyla ele geçirilmesine varmıştır. Böylece, Avrupa Birliği ile Kuzey Amerika, dünyada dışarıya yollanan buğdayın dörtte üçünü sağlamaktadırlar; ve her ikisi, ticaret planında, dış satıma prim vererek ve damping uygulayarak, amansız bir mücadeleye girişmiş durumdalar.

Ama buna karşılık, Güney ülkeleri, yani çoğu az gelişmiş ülkeler, 60'lı yıllarda **yeşil devrim** denen şeyden pek yararlanmamış haldeler. Kuşkusuz, Asya'daki üretim de olağanüstü bir artış gösterdi, ancak üretkenliğin doruğuna çıkışı çok yenidir. Ne var ki Asya bir istisnadır. Afrika'ya gelince, orada ticarete ayrılmış bitkilerin yetiştirilmesi öne alınıp yiyecek

maddelerinin tarımına üvey evlat muamelesi yapıldı; birinci gruptaki maddelerin fiyatlarında da önemli düşüşler görülüyor. Latin Amerika'da, topraklarını terk edip -büyük tarım işletmelerinde boğaz tokluğuna- tarım işçisi olarak çalışmaya gitmek zorunda kalan küçük köylülerin sayısı arttı; 1994'te, Arjantin'in kuzeyinde açlığın yol açtığı ayaklanmaları zikredelim.

İşin içine bir de **kötü beslenme** gelip girmiştir.

Kötü beslenmenin sorunları, yetersiz beslenmenin sorunlarını fersah fersah aşıyor: Dünyamızda iki milyara yakın insan, iyot, A vitamini, demir eksikliğinin acısını çekiyor; kadınların yüzde 40'ı bu yoksunluğun pençesinde, kimi bölgelerde doğan çocukların pek düşük kiloda olmaları da bundan ileri geliyor. Aslında, bu sorunlar sadece Üçüncü Dünya ülkelerinin yakasında değil, ileri toplumları da uğraştırıyor. İşsizlik ve onun doğurduğu dışlanma, C vitamini eksikliğine bağlı iskorbüt gibi, gerilerde bırakıldığı sanılan hastalıkların yeniden ortaya çıkışının nedenleri arasında. Dışlanmaya karşı mücadele, çoğu kez bu sorunlardan habersiz; öyle olduğu için de, daha çok iş ya da mesken sorunlarına ağırlık veriyor. Ne var ki anlattığımız bütün sorunlar çözülmemiş halde bekliyor: 1984 yılında Paris'te, hayır derneklerinin ön ayak oldukları ilk Avrupalı Besin Bankası kuruldu; 1996'da Fransa'da, yoksullar için açılmış lokantalara, yardım bekleyen halka ve başka hayır kurumlarına yiyecek maddesi sağlayan 70'e yakın besin bankası bulunuyordu.

Günümüzün küreselleşme ortamında, açlığı ortadan kaldırabilecek **yoksulluğa karşı mücadele**, uluslararası bir çehreye büründürülecektir.

> *Birleşmiş Milletler'in, Beslenme ve Tarım Örgütünün (FAO) Roma'da 1996'da düzenlediği doruk toplantısında (13-17 Kasım), açlığın acısını çeken 800 milyon insanın 2015'te 40 milyona indirilmesi amaç olarak saptandı. 1974'teki doruk toplantısında, açlığın yirmi yılda yeryüzünde kökünün kazınacağı kararlaştırılmıştı. Bu sorun, genetik işlemlere bağlı öteki sorunları da gündeme getiriyor: Örneğin, Yeşil Barış Hareketi, Birleşik Devletler'de böylesi işlemlerden geçmiş soya ile mısırın Avrupa'ya getirtilmesine karşı protestoda bulunmuştu.*

Kaygılandırıcı bir tehlike: Kirlenme

Volkan patlamaları, çöl kumlarının dağılışı gibi doğal kaynakları olsa da, dünyamızda kirlenme, esas olarak, **insan etkinliklerinin** sonucu: Tarımsal

işlemler, sanayi ve ev yanıkları, trafik, nükleer denemelerin çoğalması... 1960'lı yıllardan beri, kamuoyunun çevreyi koruma gerekliliğinin **bilinci**ne varabilmesi için, gerçek felaketler de yaşandı çoğu kez: Petrol taşıyan gemilerin batmasıyla kıyıların yaşadığı trajediler; başta Çernobil olmak üzere (1986), nükleer santrallardaki kazalar ve bir atom denizaltısının Norveç denizinde batması (1989), ilk akla gelenler. Felaketi her gün sürdüren olgular da var: Avrupa'da asit yağmuru yüzünden ormanlar yok olmakta; kirliliğin acısını çeken Ren gibi ırmaklar, Baykal gölü gibi göller ve Akdeniz gibi denizleri söylemeli; Afrika'da ve Amazonya'da, her yıl gitgide daralan ormanlar yüzünden, yalnız kereste ihtiyacının kaynakları kuruyor değil, tropikal bölgenin genetik zenginliği eriyor ve iklim bozuluyor; kentlerdeki kirlilik ise, milyonlarca kent halkının her gün soluğunu kesmekte, sinir sistemini etkilemekte... Bütün bunlara, yerkürenin yazgısını daha yakından ilgilendiren bir başka olguyu eklemeli: Kirlilik, atmosferde ozon tabakasını zorluyor!

Gitgide daha ağırlaşan sorunlar bunlar!

Her devletin izlediği politikadan başka, özellikle 90'lı yıllarda, sorunların üzerine **dünya çapında** eğilip **çözümler** üretmek önem kazandı: 3-14 Haziran 1992'de, Birleşmiş Milletler, Rio de Janeiro'da çevre ve gelişme üstüne bir konferans düzenledi; medyanın "Dünya Doruğu" diye adlandırdığı toplantıya 178 ülke katıldı. Çevre üstüne bir yirmi yıl önce Stockholm'da gerçekleştirilen -dünya çapında- ilk konferanstan beri, uluslararası camianın yerkürenin geleceği üstüne kaygıları gitgide büyüdüğünden, yine dünya çapında bir adım atmak zorunlu olmuştu. Yoksulluğa karşı mücadele olanağı veren ilerleme ve gelişme, çevrenin korunması ile uzlaşır mı? Rio Doruğu'nun teması bu olmuştu ve büyük tutkulara yol açtı: Uluslararası camiaya bir "kalıcı gelişme"nin zorunluluğunu kabul ettirmeliydik!

Bu kavram, *Rio Bildirisi*'nde ele alındı ve yerkürenin kaynaklarının iyi işletilmesi amacıyla 27 ilke kabul edildi; ayrıca ormanlar, (bitkisel ve hayvansal) türlerin korunması, uzun vadeli önlemler, iklim değişiklikleri üstüne, ekte 4 belge imzalandı. Bu sonuncu konuda, sanayi ülkeleri "sera etkisi"ne yol açabilecek gaz yayılmasını azaltmayı üstleniyorlardı. Konu, 1995 Berlin Konferansı'nda da ele alındı; hem bilim çevrelerinin söyleyeceklerini izleme, hem de birtakım teknik önlemlere gitme kararına varıldı, ancak azaltma takvimi üzerinde anlaşılamadı. Bu nokta üzerinde

1997 Kyoto Konferansı'nda yeniden duruldu: Avrupa yüzde 15, Japonya yüzde 5 azaltmayı vaadediyor, Birleşik Devletler ise daha çok bir dengelenmeyi öneriyordu; az gelişmiş ülkeler ise, önlem almayı reddettiler, çünkü onlara göre iktisadî kalkınmalarına zarar verecekti bu.

Burada, **uluslararası karşılaşmaların sınırları** da ortaya çıkıyor: Kuzey ve Güney, ne kirlenmeyi, ne de çevre korunmasını aynı biçimde anlamıyorlar. Örneğin Rio'da, kimi konulara, dinsel ya da kültürel nedenlerle şöyle bir değinildi: Dünyada özlenir bir ekolojik dengede -her şeye karşın- etkisi olabilecek nüfus artışı denetimi bunlardan biridir; enlemine göre her hükümetin takdirine bırakıldı çözümler. Ormanlar ise, tersine sert tartışmalara yol açtı: Gelişmiş ülkeler, ormanların, insanlığın mameleki olarak bir anlaşma konusu yapılmasını istediler ise de, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Malezya reddettiler. Son olarak, ekonominin küreselleştiği ve serbest mübadelenin kendini dayattığı bir ortamda, yerkürenin kaynaklarını korumanın ortaya çıkaracağı sorunlar -belki de önemli çıkarlara dokunduğu için!- unutuldu Rio'da...

Uluslararası karşılaşmaların sınırlarından bir ikincisi de şu ki, bilim dünyası da her konuda aynı şeyi düşünmüyor.

Ama çözümü daha da güçlük göstereni, **nükleer enerjiden** sivil ya da askerî amaçlarla **yararlanma**ya bağlı sorunlardır; özellikle de, radyoaktif atıkların varlığı pek düşündürüyor ve uğraştırıyor.

> *Nükleer silahsızlanma 1963'te başladı: Moskova Antlaşması, yeraltı denemeler dışında, bütün nükleer patlamaları yasaklıyordu; Doğu-Batı ilişkilerindeki buzların çözülmesinin gündeme geldiği 8O'li yılların ortalarında, konu hızlandı. Sovyet blokunun çöküşü ile Soğuk Savaş'ın sona ermesi, yeni birtakım ilerlemelere yol açmıştır; özellikle nükleer enerjiden yararlanmanın anarşik biçimde yaygınlaşması, bir kaygı kaynağıdır. Konuya uluslararası planda bir çeki düzen getirmeye çalışılıyor. Nükleer denemelerin bütünüyle yasaklanması üstüne bir antlaşmayı, BMÖ'nde Güvenlik Konseyi'nin devamlı üyesi olan beş nükleer devlet onaylamış bulunuyor. Öyle de olsa, nükleer santrallara sahip ve atomdan askerî amaçla yararlanabilecek kimi başka ülkelerin tutumları yüzünden, yürürlüğe girmesinde güçlükler var...*

Son bir afet: Sida

1980’li yılların başından beri, bilim çevreleri, sonra da siyasal otoriteler ve kamuoyu, *sida* ya da Anglosaksonların *aids* dedikleri bir hastalığın sorumlusu bir virüsün arkasındadırlar. Hiçbir önlem kâr etmiyor mikroba.

Aslında, bir tıpsal esrar konusu bu!

Önce mikrobunu bulmak sorun oldu. Sonra da, hastalığın sağaltımı engeller çıkardı. Ancak, şu noktalar şimdiden gün ışığında: Virüsün bulaşmasında, cinsel ilişki kadar kan yolu da (Örneğin kan nakli) büyük rol oynuyor; damara zerk yoluyla uyuşturucu alışkanlığının etkisi de biliniyor. Bu nitelikleri bir yana, sida’nın coğrafyası, sanayileşmiş ülkelerle Üçüncü Dünya ülkeleri arasında, hem yaygınlığının çapı hem de yol açtığı ölüm oranı bakımından, büyük farklılıklar gösteriyor. 26 Kasım 1997 tarihli bir Birleşmiş Milletler raporuna göre, yeryüzünde bu derde yakalanmış olanların sayısı, bir tahmine göre 30 milyondan fazla. Hastalığın en çok hırpaladığı dünya bölgesi ise, Afrika; orada da, beyazdan çok siyahi derdin pençesinde. Sanayileşmiş ülkelerde, önleyici önlemler ve sağaltımda ilerlemeler nedeniyle, salgın geriler halde.

Ama asıl soru şu: Sida, toplumlarımızın bir simgesidir diyebilir miyiz?

Sosyoloji ya da felsefi planda, sida, şu XX. yüzyılın sonlarında, yaşam biçimlerinde ve değerlerde değişmenin etkeni ve giderek toplumlarımızdaki **çelişmelerin** bir göstergesidir.

Gerçekten, önce gelişmiş ülkelerde, **bilimsel ilerleme** kavramını tehlikeye düşürmüştür: Medyada görünür görünmez bir tıpsal sır olarak sunulmuş; arkasından, hakkında yapılan her araştırma ve buluş insanları birbirine katmıştır; hastalığa karşı mücadelenin iktisadî çerçevesi de gün ışığına çıkınca, çıkar gütmeyen bilgin imgesiyle hiç de uzlaşmayan bir görüntü oluşmuştur.

Öte yandan, sida, 1960 ve 70’1i yılkının değerlerinden birini, **cinsel özgürlüğü**, gebeliği Önlemeden -o özgürlükten- alabildiğine yararlanmış ve çocuk aldırmanın serbestliğini görmüş bir kuşak için yeniden tartışma konusu yapıyor. Bunun gibi, tabulaştırılmış bir konuyu, **eşcinselliği** önümüze getiriyor: Başlarda, eşcinsellerin bir hastalığı olarak görülen sida, tanrısal bir ceza olarak algılanır; ve beraberinde, “tehlikeli gruplar, bireyler” diye, kültürel ve ahlaki bir boyutu da olan ayrımcı bir sözlük gelişir.

> *Sida, cinsel özgürlüğü tehdit ederken, bireysel özgürlüğe de dokunur: Ayrımcılığın ırksal; etnik, ulusal, hatta dilsel ya da dinsel*

*gruplara kadar uzandığı -örneğin Fransa'da siyahiler, Araplar, Müslümanlar göz önüne getirilsin!- bir toplumda, mikrobu taşıyan ya da ailesinin dışına itilen, bizzat bireyin kendisidir artık. Aynı zamanda, özellikle "mikrobu taşıma" (*serpositivite*) kavramının ortaya çıkmasıyla, şu da görülür: Hastalık, tek bir gruba bulaşma şöyle dursun, herkesi pençesine alabilir.*

Böylece sida, **kollektif bir dava** olup çıkar. Dahası, bir yandan ekonomik kavganın konusu olur, araştırma testleri ve ilaç piyasasını bölüşme mücadelesi verilir; öte yandan, siyasal kavganın konusu olur, özellikle kan nakli konusunda yeni yasaları gerektirir. Fransa'da, 90'lı yılların başlarında, "hastalığa bulaşmış kan" davası ulusal çapta misli görülmemiş bir tıp skandalına konu olmuştur. O günden beri, kan nakli sistemi, eskisinden çok daha farklı ve etkili bir güvenlik istiyor; hekimlerle idare makamları için apayrı bir sorumluluk kaynağıdır.

Sida, aynı zamanda, **az gelişmiş ülkeler için** sorunlara yol açıyor ve bunlar, Kuzey-Güney ilişkilerinin çapını da aşar durumda. Örneğin Afrika'da böyle: Tıpsal gereklere uyulmaması, evlilik dışı ilişkilerin çokluğu; çoğu kez fiyatı göz önünde tutularak prezervatif kullanılmaması, oralarda hastalığı daha tehlikeli kılıyor. Genel olarak, az gelişmiş ülkelerde, sofunun iktisadî sonuçları pek ağır basıyor; 20-40 yaş sınıfı ve kent halkı alabildiğine tehdit altında olduğundan, üretkenliğin uğradığı kayıp özellikle düşündürücüdür.

Sida, Kuzey-Güney ilişkilerinin gerçekliğini tek başına simgeliyor: Sanayileşmiş ülkelerin hastalıkları en vaad edici sağaltımlardan yararlanırken, Üçüncü Dünya devletlerinin bütçelerinde konu dışı kalıyorlar. Böylece, zengin ülkelerde yürürlükte olan tanı ve sağaltım yöntemlerini, ne olursa olsun, Üçüncü Dünya'da da yaymalı. Bu yolda, daha şimdiden sesler yükseliyor ve Birleşmiş Milletler'in -sınırlı da kalsa- girişimleri görülüyor.

Konunun ekonomik yanı var ki nasıl çözülecek? Etik sorunlara yol açtığında nasıl aşılacak?

Düşündürücü hepsi de...

KAOSUN EGEMENLİĞİ

1970 ve 80'li yılların yığınla uyuşmazlığının kendisinden bilindiği Soğuk Savaş'ın safdışı edilmesi, iki kutupluluğun sona ermesinden beklenen

yatışmayı getirmedi; tersine, açık savaşın ocakları 1990'ların başından beri çoğaldı, üstelik olsa olsa "iç savaş" diyebileceğimiz, akla da fazla uygun gelmeyen **karmaşık biçimlere** bürünerek...

Gerilla, mafyalar ve uyuşturucu

Günümüzdeki uyuşmazlıklar, güçlükleri olsa da dinamikliklerini hâlâ sürdüren ulusal ordularla, çoğu kez açık ideolojik işaretleri olmayan silahlı hareketleri karşı karşıya getiriyor; bu sonuncular içinde kimisi, Che Guevara'cılığı, Maoculuğu, kısacası Marksizmi etiket edinseler de böyle. Kimi zaman birkaç öğreti bir arada bulunabiliyor: Marksizm, milliyetçilik ve yerlicilik (Chiapas'ın Zapatacıları); milliyetçilik ve İslam (Afganlılar, Müslüman Boşnaklar); milliyetçilik ile kültürel ve dinsel değerler (Bosnalı Sırplar), vb. Hiçbir ideolojik dayanağa sahip olmayanlar da var içlerinde.

Neye yormalı bu işaret yokluğunu?

Önce **sosyal değişikliklere**: Bu hareketler, köyünden kopup gelmiş, işsizliğin kurbanı, okuması yazması olmayan, sefalet içinde yaşayan, geleneksel kültür ya da dine referanstan yoksun, öyle olunca da sıradan sloganlara duyarlı yığınların yaşadıkları **kent çevresindeki gecekondulardan** devşiriyorlar birliklerini. Ya da tam tersine, bu değişikliklerin olmayışı ile açıklayacağız: Tarımsal yığınlar, modernitenin dışında bırakılmışlardır ve hiçbir reform ve sosyal ilerleme görmemişlerdir (Chiapas) ve aynı zamanda dil ya da örfleri tehdit karşısındadır...

Söz konusu uyuşmazlıkların **mali kaynakları** da yepyeni: Çoğu kez, bu hizipler hiç, ya da pek az dış desteğe sahip. Müslüman devletler söz konusu olduğunda da, el uzatanlar İran, Suudi Arabistan, Pakistan, vb. Dış destek olmayınca, mücadelelerini sürdürebilmek için, **ticari etkinliklere** başvuruyorlar: Alıp sattıkları da, ya satışı uluslararası sıkı kayıtlara bağlı nesneler (fildişi, nadir keresteler, sanat eseri ya da eski eserler) ya da düpedüz yasaklanmış nesneler (uyuşturucu).

Böylece **uyuşturucu**, Peru'da, Kolombiya'da, Filipinlerde, Endonezya'da, Liberya'da, gerekli bitkilerin üzerine vergi koyan gerillanın maddi kaynağıdır: Örneğin, Senegal'de "Kuzeyciler"in vesayetine karşı çıkan Casamance Demokratik Hareketi, gelirinin yüzde 70'ini bölgedeki -esrar yapımında kullanılan- hint kenevirine saldığı vergiden elde ediyor. Dahası, geçit hakkının, ticaret yapmanın vergiye bağlandığı da oluyor. Kimi silahlı gruplar (Afganistanlı hizipler, Casamance gerillaları, Peru'daki Aydınlık Yol), kendi yerel nüfuz bölgelerinin dışına çıkmıyorlar; ama

zengin ülkelere doğru mal tezgâhlayan şebekeleri kuranlar da var: Lübnanlı Hıristiyan milisler, Kosovalı Arnavut ya da PKK'ya yakın Kürt şebekeler, elde ettikleriyle daha fazla silah sağlıyorlar. Uyuşturucu parası, gizli servislerin kurulmasında da işe yarıyor: Pakistan gizli servisleri, böylece, Afganistan sınırı boyunca eroin ticaretine katılıyorlar; kazandıklarıyla da Hindistan'da, daha da özellikle Keşmir'de ve Pencap'da karışıklık çıkarıyorlar.

Gerillaların ya da silahlı hareketlerin gayrimeşru ticarete katılımı, onları, bir yandan Avrupa ve Kuzey Amerika pazarlarına ulaşmalarında işe yarayacak **mafya gruplarıyla** sıkı ilişkilere götürüyor; bu mafyalar, söz konusu gerillalarla doğrudan hiçbir ilişki içinde değiller ya da Avrupa'ya göçmen olarak gelenlerin ve kendilerini de savaşanların özlemlerine yakın hissedenlerin (Kürtler, Ermeniler) arasından çıkıyor. Öte yandan, söz konusu katılma, bu gerilla ya da silahlı hareketleri, halkı değil de belli bölgeleri denetlemeye götürüyor; gerçekten, yer üstü ya da yer altı zenginliklerin işletildiği bölgeleri denetlemek gerekiyor.

Dış destekler yoksa, ülke ticarete elverişli kaynaklara sahip değilse, savaşçı hizipler, doğrudan doğruya **sivil halkı sömürüyor**, onu sefalete ve kıtlığa mahkûm ediyor. Kıtlık, ayaklanmacıların ya da iktidardaki grupların elinde bir silah haline gelebiliyor; Sudan'da, Somali'de bunun örnekleri görüldü. İster yerel kaynaklara yüzünü çevirsin, ister kanun dışı ticarete ya da yağmaya kendini versin, bu tür bir savaş ekonomisi, silahlı grupları bölünüp parçalanmaya götürüyor; küçük şeflerin ya da savaş ağalarının egemenliği başlıyor, her biri kendine tabi bir alanda istediğini yapar hale geliyor ve kavgaya atılışının nedenlerini bile unutabiliyor.

Konuyu bağlarken diyeceğiz ki, 90'lı yılların -o pek karmaşık- uyuşmazlıklarının akılcı bir yaklaşımı aşan nitelikleri olsa da, gerçeklerden biri şu: Bu uyuşmazlıklardan çoğunun kaynağında **mafyalar** var. Mafyalar, dünyayı etkilemek ya da olabildiğince kazanç sağlamak için iş başındalar; ya doğrudan doğruya ya da gerillalar ya da silahlı ı hareketler aracılığıyla çalışıyorlar. Bu sonuncular söz konusu olduğunda, mafyanın varlık nedeni, onlara paraca yardımda bulunmak daha çok. Öte yandan, mafya tipi etkinlikler, örneğin uyuşturucu ticareti söz konusu olduğunda ise, doğrudan doğruya uyuşmazlık kaynağı olabiliyor. Böylece, Orta Asya'dan Kafkaslar'a kadar, tüketici ülkelere uzanan zincirleme ticareti denetlemek için mücadele yürütülüyor. Bunun gibi, uyuşturucu üreten kimi ülkelerde,

mafyalarla asayiş güçleri karşı karşıya geliyorlarsa siyasal amaçlarla değildir: Merkezî hükümet, uyuşturucu üretim ve ticaretini denetleyen gruplarla anlaşma yapıyor ve kazançtan payını alıyor. Örneğin Birmanya'da böyle.

İslamcı tehdit ve milliyetçi tehlike

80'li yıllarla beraber ideolojilerin, özellikle komünizmin bunalımı ve gerileyişi, araya başka nedenlerin de girmesiyle, **geleneksel değerlere dönüşü** de beraberinde getirdi; din ve milliyetçilikte yeni bir açılıp serpilme bunların başında geliyor. Dinler söz konusu oldukta, "köktendinci eğilimler" ağır basıyor. İslam da bunun uzağında kalmış değil. Özellikle 19781979 İran "Devrim"inin arkasından, o da "köktenci" bir niteliğe büründü ve dünyanın en taşkın ve uğultulu bir bölgesinde büyük bir istikrarsızlık aracı durumunda.

İslamcı tehdide nasıl yaklaşmalı?

Terörcü biçimiyle, Müslüman köktendinciliği, yeryüzünde, güvenlik ve barış, bu arada özgürlük için başlıca tehlikelerden biri olarak gösterilir haklı olarak. Söz konusu hareketin, 1980'li yıllardan beri, yaygın, binbir şekle giren kör şiddetinin yığınla örneğini göstermek mümkün: Lübnan'da ve başka yerlerde kaçırılıp rehine olarak tutulan yabancılar, öldürülen gazeteci ve aydınlar, Cezayir'deki kıyımlar, Mısır'da turist gruplara karşı saldırılar...

Bununla beraber, siyasal islamcılık, bütün öteki ideolojik gruplar gibi, yer**el koşullara uymayı** da biliyor. Sudan'da, islamcılar bir askerî diktatörlüğün başında iseler, örneğin Ürdün'de -ölen- Kral Hüseyin'in partisine -siyasal liberalizm adına- bir muhalefet gücüdürler. Bu ve buna benzer farklılıkları dinsel etken tek başına açıklayamaz. Kimi ülkelerde, islamcı hareketlerin gücünü ve oluşturdukları tehdidi anlayabilmek için, o ülkedeki **siyasal tıkanıklıkları ve sosyal sürtüşmeleri** göz önünde tutmalıdır. Böylece Mısır'da, islamcı şiddet, siyasal sistemin tıkanıklıklarını gün ışığına çıkarıyor: Orada orduya sırtını dayayan iktidar, her türlü gerçek muhalefeti reddeden bir partinin elinde. Bunun gibi Cezayir'de, İslamcı Selamet Cephesi, parlamenter mantığı kabul etmişti; ancak, seçim sürecini ordu kesintiye uğratarak islamcı militan kadrolara karşı bir bastırma hareketine girişti, onların yanıt vermesi üzerine de ülke bir iç savaşın içine gömüldü.

Aslında Arap ülkelerinde, İslamcılar, 701erden beri sosyal yoksunluklardan yararlanıyorlar: Milyonlarca Cezayirli, Mısırlı, İslamcıların tezlerine katılıyorsa, bu onların mutlaka -İran ya da Sudan modeline... dayanan- bir İslam devleti kurma isteğinden değil, daha çok, sosyal adalet -ve özgürlük?- üstüne kurulu bir düzen arzusundan ileri geliyor; çünkü bu ülkelerde, bir azınlık ayrıcalıklı iken büyük kitle sefalet içinde. Özellikle büyük kentlerin yoksul mahallelerinde, islamcıların halka yakınlığı halkın da onlara ilgisi pek biliniyor. Böylece, inanç her şeyi açıklamıyor. Eklemiş de olalım: Söylediklerimiz, bir ölçüde Türkiye için de doğru. Ancak, Türkiye'deki islamcıların amaçları arasında, gizli ya da açık, bilinçli ya da bilinçsiz laik sistemi yıkmanın da bulunduğu görmezlikten gelinebilir mi?

Öte yandan, kimi uyuşmazlıklarda, örneğin Cezayir'de, Bosna'da, Filistin'de, Çeçenistan'da olduğu gibi, Müslüman halkın haksızlığa uğradığı durumlarda, islamcılar, daha da genel olarak Müslümanlar arasında belli bir dayanışma görülebiliyor. Ancak kimi zaman bu dayanışma yok: Körfez Savaşı sırasında, ya da Afganistan ve Filistin'deki durumla ilgili olarak, ülkelerin, Müslüman siyasal hareketlerin ya da islamcıların farklı tavırlar takınmalarını nasıl açıklamalı?

Böylece, **başka mantıklar** işin içine giriyor. Kimi zaman yerel ya da ulusal olabiliyor bu: 1992'de İran, Saddam Hüseyin'in birliklerinin saldırısına uğrayan Irak Şiilerine destek olmadı. Bunun gibi, Lübnan ve Filistinli islamcı hareketler, denetledikleri bölgelerde şeriatın uygulanmasından çok, ulusal toprakların fethine ya da yeniden fethine öncelik tanıdılar. Bölgesel mantıklar da görülüyor: Pakistan, Afganistan'da Amerikalıların rızası ve yardımıyla, önce Hikmetyar'ın yönlendirdiği islamcıları, sonra da Taliban'ı destekledi. Son olarak, küreselleşme ile ilişkili olarak, Körfez Savaşı'nda görüldüğü gibi, daha geniş mantıklar dayanışmalara yol açıyor; ya da mali, kültürel, askerî desteklerle bir İslam liderliğini hayata geçirmenin kararlılığı sergileniyor. Böylece, Suudi Arabistan, arkasından da İran, bir İslamcı Enternasyonal'in yapılandırılmasında büyük rol oynadılar ve oynamayı da sürdürüyorlar, Ne var ki, birinin Mekke ile Medine'nin kendi toprakları üzerinde bulunmasına bağlı bir tarihsel meşruluk, ötekinin ise İslam adına devrim yapmış olmaya bağlı bir meşruluk var elinde. Ama bunlar, bölgede nüfuzunu genişletmek

isteyecek devletlerin başka meşruluklar ileri sürerek tartışamayacağı şeyler değil!

Milliyetçi tehlike karşısında neler söylenebilir?

Milliyetçi idealler eski uyuşmazlıkları besliyorlar: Söz konusu uyuşmazlıklardan bazıları, Avrupa'da bugün de sürer (Bask ülkesinde, Korsika'da, Kuzey İrlanda'da, Kıbrıs'ta böyledir); başka yerlerde de sürenler vardır: Kürdistan'da, Timor'da, Yeni Kaledonya'da, Namibiya'da, vb. 1990'lı yıllar boyunca, özellikle de Berlin Duvarı'nın çöküşü ve komünist blokun patlamasıyla, yeniden nüfuz kazanmışlardır: Almanya'nın -barışçı yoldan da olsa- birleşmesi, sınırların dokunulmazlığının sona erdiğini ortaya koyarak, bağımsız olmak isteyen ulusların isteklerini dışa vurmalarının yolunu açmıştır.

Avrupa söz konusu oldukta, bu uluslar için hoşnutsuzluklar, daha Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlar (Yugoslavya, Arnavutluk -ve Kosova-, Çekoslovakya; Rusya ile Ukrayna ve Romanya arasındaki ilişkiler); kimisi için de, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle (Moldavya, Baltık Devletleri). Kimi ayrılmalar büyük güçlüklerle karşılaşmadı (Slovenya); kimi boşanmalarda uzlaşmaya gidildi: Çekoslovakya'nın Çek ve Slovak diye iki devlete ayrılması böyle oldu. Buna karşılık, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Kafkaslardaki "Balkanlaşma"yı kızıştırdı: Azerbaycan-Ermeni Savaşı, Gürcistan'da iç savaş, Çeçen uyuşmazlığı, Karabağ uyuşmazlığı... Yugoslavya'da federasyonun sona erişi, özellikle Sırpların milliyetçiliği açık artırmaya bindirişleri yüzünden Bosna'da bir trajediye dönüştü; olan bitende, halkların içiçe geçmiş olmasının da büyük payı vardır ki, bunu olası milliyetçi duyguları komünist rejimin sultasına daha iyi tabi kılabilmek amacıyla vaktiyle Tito da istemişti. Eski Yugoslavya'da olaylar, bir başka çapta ve daha trajik durumlarda tekrarlanacak gibidir, tekrarlanıyor da...

Son olarak, ulusal azınlıklar, Avrupa'da, ulusal yurdundan uzakta yaşıyorlar: Üç milyona yakın Arnavut Makedonya'da ve Kosova'da yaşarken, üç milyondan fazla Sırp da Sırbistan'ın dışındadır; 20-25 milyon Rus, Rusya'nın dışındadır (Baltık ülkelerinde, Moldavya'da, Ukrayna'da...); bunun gibi, dört milyona yakın Macar da Macaristan'ın dışındadır (Slovakya'da, Romanya Transilvanya'sında, Yugoslav Voyvodina'sında). Bu bölgelerin bugünkü haritası potansiyel tehlikelerin ağırlığını taşıyor.

Ya cemaatçı ya da etnik tehditler?

90'lı yıllardaki uyuşmazlıkların çoğu, özellikle Afrika'da olanlar, cemaatçı ve etnik bir etiket altında toplanıyorlar. Ancak, bütün bunlarda, siyasal, ekonomik, sosyal, hatta dinsel etkenlerin de -alabildiğine karmaşıklıkla- iç içe geçtiğini gözden uzak tutmamalı!

Devletin bunalımı

Günümüz dünyasında, özellikle de uyuşmazlıklara bakarken, bütün bunların daha geniş bir olguyla bağlantılı olduklarını da görmeli: **Devletin genel bunalımı**dır bu ve Üçüncü Dünya'dan Doğu Avrupa'ya ya da bütün bir Batı dünyasına kadar kendini hissettirmektedir.

İlk saptama, Güney'de **devletin yokluğu** oluyor. Örneğin Arap ülkelerinde, Altı Gün Savaşı'nın (1967) vurduğu darbelerden sonra bile, Nâsır'cı devlet modeli ideal olarak kaldı uzun süre: Bu devlet, halka hemen hemen yaygın bir eğitim ve parasız sağlık hizmeti götürüyordu; iktisadî açılış eşitsizlikleri derinleştirdi, devlet sosyal görevlerini yavaş yavaş terk etti, sadece kentlerde ve kentlerin -kırsaldan kopup gelmiş köylülerin yığıldığı- en yoksul mahallelerinde asayiş göreviyle yetindi; öyle olunca da, kapılar islamcılara açılmış oldu ve onlar da, devletin bu boş bıraktığı görevleri üstlendiler.

Afrika'da, devletin yokluğu başta gelen bir sorun. Durum, bir ülkeden ötekine, alabildiğine değişse de, halkının gönenci kaygısında, ya da sadece uzun vadeli olarak kendi gücünü artırmayı düşünen "geliştirici devlet", neredeyse yok. Gerçekten, iktidardaki seçkinler, elle tutulur bir gelişmeyi sağlamanın pek az kaygısındalar; yeğledikleri, hammadde ya da maden üretiminden gelen gelirleri ve uluslararası kuruluşlardan ya da eski metropollerden yardımları iç etmek ya da adamlarıyla üleşmek! 1990'ların başlarındaki demokratik geçiş, kimi ülkeler için gerçek bir anlam taşıdı, örneğin Kongo'da ve Zambiya'da böyle oldu; ancak istikrar kazanmadı bu ve kurumlaşmış bir pazar ekonomisi yerleşmedi; Bu geçiş başka hallerde, otoriter restorasyonlar yararına yolundan saptırıldı: Yerleşmiş bir iktidar meşruluğunun yokluğu, bir siyasal istikrarsızlık etkeni oldu, bir klik ötekini iktidardan kovarak rantı yeniden bölüştü. En feci olan durum ise şu: Devletin bizzat kendisi bölünüp parçalanıyor ve iç savaşı başlatarak, kendi halkını kıyımlara, kıtlıklara uğratıp yerinden yurdundan ediyor.

Güney Amerika'da, devletler, rüşvetin kokuşmuşluğu içinde: Son on yılda, birçok devlet başkanı, kişisel zenginleşme suçlamasıyla kovuşturuldu

ya da görevini terketmek zorunda kaldı; Brezilya'da, Venezuela'da, Kolombiya'da ve Arjantin'de böyle oldu. Söz konusu ülkelerde bu türden çürümüşlük her zaman görülmüş olsa da, küreselleşmeye bağlı sermayelerin her türlü kuralın dışında dolaşıp at oynatmasıyla daha da arttı. Örnek, devletin en yüksek tepesinden getirildiğine göre, başta polis olmak üzere, bütün bir toplumu sarmış demektir hastalık!

Kuzey'in gelişmiş ülkeleri de, çalkantıların uzağında değil; oralarda da, devletler, tam bir güven bunalımı ile karşı karşıyalar. En başta yurttaşlar, seçimlerde ilgisizlikleriyle bunu belli de ediyorlar. Çeşitli kesimlere, bankacılıktan sağlığa kadar yansıyan mali, ya da siyasal-idari skandallar, çevrilen "işler", medyanın günlük konuları arasındadır; partilerin mali kaynakları kuşku uyandırıyor; politikayla mali çevrelerin gizli anlaşmalar içinde oluşu, politikanın imajına zarar veriyor. İşsizlik ve dışlanma ile başbaşa olan toplumlarda, bu tür çürümüşlükler, aşırı milliyetçilerin ilerlemesine kapı açıyor. Bütün bunlara Fransa'dan ve İtalya'dan getirilecek örnekler vardır. Böylesi çalkantılar, devletlerin bütünlüğünü de tehdit ediyor: Belçika'da, Flamanlarla Wallon'lar ayrılmayı düşünüyorlar; İtalya'da, Kuzey Birliği, Güney İtalya'daki savsaklama ve savrukluklardan bıkkın yığınların duygularını dile getiriyor.

Eski komünist devletler de zayıflıklarla dolu. Gerçekten, Doğu Avrupa'da, komünizmin düşüşüne bağlı büyük altüst oluşun arkasından doğan devletler, bir türlü sağlamlık kazanabilmiş değiller. Çeşitli baskılarla yüz yüzeler: Bir yandan, eski rejimin sosyal sonuçlarını maskelediği bunalımın etkilerine karşı mücadele ederken, gerçek bir pazar ekonomisine girmeleri gerekiyordu; öte yandan, siyasal ve kültürel bir kimlik kazanmaları lazımdı. Liberalizme geçiş için gereken iktisadî yapılanmanın sosyal bedeli yüksek oldu: Kimi zaman yüzde 20'ye yakın işsizlik, dışlanmalar, yaşlıların sefaleti, eskiden bedava olan sağlık sistemlerinin çöküşü... Böylece, siyasal planda, pek çeşitli görünüşler ortaya çıktı: Bir geçiş döneminin arkasından, iktidara gelen eski muhalefet, eski komünistler, liberal kapitalizmi ve Batı'yla bütünleşmeyi öneriyordu (örneğin, Macar Başbakanı G. Horn, ya da 1995 Kasım'ında Başkan seçilen Polonyalı A. Kwasnievski);öte yandan çoğu, milliyetçilikle popülizm arasında bir sentez yapmayı yeğlediler (Romanyalı I. İliescu, Sırp Slobodan Miloseviç, Litvanyalı Brazauskas, Slovak Meciar, Ukraynalı Kuşma...).

İNSAN HAKLARINI SAVUNMAK

Bütün bu belirsizlikler ve yeni “totalitarizm”ler ortamında, insan haklarını savunmak, birinci plana geçmiş durumdadır.

İnsan hakları: Bir parça tarih

“İnsan hakları” teması, iki yüzyıldan beri, devletlerarası ilişkilerin büründüğü “cangıl”a “ahlak”ı sokmanın gözde yolu olmuştur. Batı’nın bir hümanist geleneği üzerine kurulu olan bu ahlak, **bireyin temel ve vazgeçilmez hakları** olduğunu söyler; halkların bencil çıkarlarını aşan ve devletin egemenliğine de bir s ı n ı r getiren haklardır bunlar. Söz konusu gelenek de, XVIII. yüzyıl filozoflarından yola çıkar, Birleşmiş Milletler Antlaşması’na varır; arada, Başkan Wilson’un “14 Nokta”sı (1918) ile Atlantik Şartı’nın (1941) bulunduğunu da hatırlatmalı. Bu yüzdendir ki, kâh “liberal” modeli bütünüyle reddeden yönetimler, kâh sömürge olmaktan kurtulmuş kimi ülkeler, zengin ülkelerin egemen ideolojisinin ürünü deyip ona karşı çıkmışlardır çoğu kez. Bu yönetim ve ülkeler, sömürgeciye karşı mücadelelerini yürütürken, onun karşısına, kendi buluşu olan ahlak ve hukuk ilkelerini (özgürlük, insan kişiliğine saygı, halkların kendi yazgılarını kendilerinin belirlemeleri hakkı, vb.) çıkardıktan sonra, bağımsızlıklarını elde ettiklerinde, halkların kültürel kimliği ile kollektif çıkarının bireylerin haklarına üstün geldiğini ileri sürmüşlerdir genel olarak

Birleşmiş Milletler Örgütü’nün, koyduğu ilkeleri uygulamada karşılaştığı güçlük, işte bu kavramların **bir kaç anlama** çekilmesinden ileri geliyor. Söz konusu ilkeler ise, şu birkaç büyük temel metinde ete kemiğe bürünmüştür:

- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun, 10 Aralık 1948’de kabul ettiği *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, “insanlık ailesinin bütün üyelerine” sesleniyor. Ona göre, bu üyeler, “akıl ve bilinçle donanmışlardır ve birbirlerine karşı kardeşlik ruhuyla. davranmak zorundadırlar” (madde 1). Buradan kalkarak, uluslararası camianın bütün üye devletleri, bireylerle olan ilişkilerinde, kimi kurallara saygılı olmakla yükümlüdürler: Söz konusu kurallar da adalet, özel yaşamın serbestliği ve dokunulmazlığı, medeni ve siyasal haklar, iktisadî ve sosyal güvenlik hakkı, kendini geliştirme hakkıdır.

- Genel Kurul, 16 Aralık 1966’da da, 1948 Bildirisi’nden farklı olarak, dayatıcı nitelikte iki antlaşma kabul etti. Onlardan birisi iktisadi, sosyal ve kültürel haklarla ilgilidir ve “gelişmekte olan ülkelerde, insan hakları ile ulusal ekonomileri göz önünde tutularak”, tedrici biçimde hayata

geçirileceğini söyler. Medeni ve siyasal haklara ilişkin olan ikincisi ise, “bütün halkların istedikleri gibi yararlanabileceklerini”, ancak hemen yürürlüğe girmelerini belirtir.

1980’lerin başında, BMÖ’ne üye devletlerden, sadece yüzde 40’ı bu antlaşmalarla bağlanmış haldeydiler: 63 ülke birincisini, 61 ülke de ikincisini onaylamıştı. Ayrıca, örgütün kuralları 1966 yükümlülüklerinin kapsamını daha da daraltır: “Bir devletin ulusal yetkisine giren konularda”, her türlü müdahaleyi yasaklar. Öyle olduğu için de, Kamboçya gibi insan haklarına saygısı en az olan bir rejim bile, her iki antlaşmaya da katılır.

Güç bir savaş

Görülüyor ki insan haklarının savunulması çetin bir mücadeledir; ancak sürekli bir zorunluluğa yanıt vermektedir. İkinci Dünya Savaşanda faşizmin ezilmesi, savaş sonrasının umutları ve sömürge imparatorluklarının yıkılması, ne totaliter olgunun sonunu getirdi, ne kapitalizmin yükseliş döneminden kalma sömürü ve egemenlik biçimlerini ortadan kaldırdı, ne de dünyanın hemen her yanında insan haklarına ve insan kişiliğinin saygınlığına yöneltilen saldırılara bir nokta koydu. Tersine, **bireyin özgürlük ve saygınlık alanı**, binbir türden gerilimin ve çok boyutlu bir bunalımın pençesindeki dünyada **sınırlandırılma** eğilimiyle yüz yüze; öte yandan, **işkence** ve **etnik temizleme** gibi saldırganlıklar genelleşiyor ve uluslararası kamuoyunda, sistemli değil sadece dağınık ve geçici tepkilere yol açıyor. Tarihin iki yüzyıllık hümanist ideallerine inandıklarını söyleyen ülkeler bile, söz konusu eğilimden uzak değiller: Vaktiyle sömürge ve yarı-sömürge savaşlarında ilkelerini çiğnedikleri yetmezmiş gibi, bugün de, kendi güvenlikleri ya da çıkarları gerektirdiğinde diktatoryal ve terörist rejimleri ve hareketleri destekleyebiliyorlar; kimi zaman da, bizzat kendi ülkelerinde, insan haklarının ayaklar altına alınmasına göz yumabiliyorlar.

Bununla beraber, siyasal baskıların karşısına hümanist idealleri çıkarma yolunda, daha önce söylediklerimize ek olarak başka çabalarda da bulunuldu: 1950 Kasım’ında, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi* imzalandı (ki Fransa, buna 1981’de katılmıştır); onu imza eden devletler, aynı zamanda bireylerin başvurusunu inceleyip karar verecek olan bir *İnsan Hakları Avrupa Divanı*’nı kurdular; ayrıca, 1975 Ağustos’unda, *Helsinki Sonuç Belgesi* imzalandı ki, onun “3. Sepet”indeki maddeler, imzacı devletler arasında fikirlerin ve insanların serbestçe dolaşmasına kolaylıklar getiriyor. Bu sonuncu belgenin aslında manevi bir değeri var; ancak, Doğu

ülkelerindeki “muhalifler”in, yaptıkları mücadelenin bir “insan hakları” mücadelesi olduğunu duyurmada bir araç oldu.

Şu yakın yıllarda ve günümüz dünyasında, Doğu Avrupa’da komünizmin çöküşü ve Birleşik Devletler’in kendi nüfuz bölgesinde liberal bir rejimi dayatmak istemesi, bir yerde insan haklarının savunulmasını bir evrensel ilke olarak tanıtmak anlamını taşısa da, hayata geçmiş olmaktan uzak bu. Ne Amerikalılar, ne Batı’nın Avrupalıları, ne de Birleşmiş Milletler, örneğin Bosna-Hersek’te dört yıl süren kanlı savaşta, Çeçen ayaklanmasında, bu haklara saygıyı kabul ettiremediler. Günümüzde Kosova dramında da neyin ne kadar gerçekleştiğini zaman gösterecek...

Bu güç koşullarda, insan hakları adına belki asıl mücadeleyi, sivil yani hükümet dışı örgütler, ideolojileri aşarak yapıyorlar. Örneğin, 1961’de Londra’da kurulan *Uluslararası Af Örgütü*’nün (Amnesty International) yaptığı budur: Baştan aşağıya üyelerinin yardımlarıyla yaşayan örgüt, düşüncelerinden dolayı hapse mahkûm olmuş olanların serbest bırakılması için çalışırken, ölüm cezasına, tutuklulara karşı işkence ve insanlık dışı işlemlere karşı da mücadele veriyor.

İnsan haklarını savunmak, çağımızın yeni **“emredici ahlak” ilkesi**dir. Fikir dünyasında olduğu gibi, sanat alanında, bu arada, sinemada ağır basan konular arasındadır. Nitekim, yüzyılımızın büyük sinemacılarından bazıları konuya eğilmiş, insan haklarının çiğnenmesine karşı çıkmak üzere çarpıcı eserler koymuşlardır ortaya: Fransız sinemacı Costa Gavras, 60’lı yıllarda Yunanistan’da faşizmin yükselişini anlattığı *Z*’den, onun arkasından Çekoslovakya’da Stalinci temizleme hareketlerini dile getirdiği *İtiraf*’tan sonra, *Missing*’de (1981), 1973 sonbaharında, Şili’de Pinochet cuntasını iktidara taşıyan olaylarda Amerikan yönetimi ile gizli servislerinin sorumluluklarını gözler önüne serdi. Son olarak, 1982’de Güney Amerikalı ünlü romancı Gabriel Garcia Marquez’e Nobel armağanının verilmesinde, hiç kuşkusuz ahlaki kaygılar da rol oynamıştır; 1982’de Kan film festivalinde, büyük Türk sinemacısı Yılmaz Güney’in, güçlünün zayıfı ve zayıfın daha zayıfı ezdiği bir dünyada, -Atilla Dorsay’ın deyimiyle- “insanı şaşırtan, silkeleyen, allak-bullak eden” *Yol* filmine Altın Palmiye ödülü verilmesinde de herhalde böyle olmuştur.

BİTİRİRKEN

XX. yüzyılın büyük şairlerinden Nâzım Hikmet, *Yirminci Asra Dair* adlı şiirinin bir yerinde, yüzyılımızı nitelerken, “Asrım sefil, asrım yüz kızartıcı, / asrım cesur, büyük ve kahraman” der; “ve son gülenleri güzel gülecek olan yirminci asır” diye ekleyip şiirini iyimser dizelerle bitirir. Ne var ki, yüzyıl sona ererken, doğduğu sıralarda olduğundan çok daha büyük sorunlarla yüz yüze: Kazanç hanesinde gerçekten “cesur, büyük ve kahraman” şeyleri barındırırken, zimmet hanesinde “sefil, yüz kızartıcı” şeyler de var ve bu sonuncular, yüzyılın bitiminde yeniden öne geçmiş durumda.

Olan bitene bakıp bir “bilanço” çıkarmak önemli.

Nereden başlamalı?

Fransa’nın tanınmış tarihçilerinden olan Pierre Chaunu’nün -bir tarih dergisinde (*L’Histoire*, 1998, sy. 226, s. 38)- şöyle bir saptaması var: XX. yüzyılda teknik ve teknolojide olup bitenlere bakıp, “Yenitaş Çağı’ndaki o büyük devrimden beri bir eşine daha rastlanmayan en büyük devrim yüzyılımızda oldu”, diyor; kuanta fiziğiyle, enformatiki ile, ordinatörü ile... ışık hızıyla çalışıyor hepsi de. Bu ilerlemeden gurur duysa da, esef ettiği sonuçlar da var tarihçimizin ve biri de şu: “Kültürde korkunç bir uzmanlaşma oldu. Bilgi, ancak belli bir grubun insanlarının anlayabileceği şey halinde. Hangi Voltaire fizikteki son buluşları alıp bize açıklayabilecek?” Newton’un kuramlarını -o güzelim diliyle- yalınlaştırıp anlatmış olan XVIII. yüzyılın ünlü filozofuna yollamada bulunuyor son cümlesiyle de.

Yeni bir Voltaire beklerken, “Yenitaş Çağı’ndakinden beri en büyük devrim”le ilgili olarak, bir özetleme de biz yapalım. Gerçekten, yüzyılımızda görülmemiş bir hızla birbirini izledi buluşlar ve bilgiler. Çağdaş dünyada, derinden derine değişikliğe uğrayan bir ortamda, otomobiller, uçaklar, sonra da füzeler çıktı ortaya. İletişim, yer yuvarlağını bir uçtan ötekine anında kat ediyor. Tıp, antibiyotikleriyle, aşılarıyla, organ nakilleriyle, ölüm üzerinde büyük bir zafer kazanmış durumda. Hele biyolojideki araştırmalar, “kopyalama” tekniğiyle, çoğalmanın ve doğumun yasalarını altüst edip çıkmıştır; işler oraya varmıştır ki, türlerin genetik

birikiminin şifresini çözmede dev adımlar atılmış bulunuyor. İlerlemeler, beraberinde elbette büyük soru ve sorunları da getiriyor. İnsanlar ve hukuk, ilerlemeyi reddetmeseler bile, olan biteni tartışmasız kabul etmeye hazır da değiller.

Bilinçlenme ağır ağır olacak...

Ancak bir nokta var ki, tekniğin yararları yanında, doğurduğu tehlikeleri bütün sonuçlarıyla görebiliyoruz. Neler onlar? Sanayileşme kaçınılmaz, artık biliyoruz bunu; ama sanayi, adım attığı yeri kirletiyor. İnsanı ve doğayı bir yana bırakıp körü körüne bağlanılmış bir "rant ekonomisi", doğa kıyımlarına yol açıyor. Çevre üzerinde oynamanın dünyanın başına neler açtığının örnekleri son yıllarda arka arkaya sergilendi. İklim dengesizlikleri yaşanıyor: Karbon çıkarıp yayma, yerküreyi kuşatan koruyucu ozon tabakasını zayıflatarak "sera etkisi"ni aşırı ölçüde artırırken, yalnız iklimsel dengeleri bozmakla kalmıyor, dünyamızın fiziksel geleceği ile de oynuyor. Ancak, duruma çare olarak yapılan uluslararası toplantıların ortaya koydukları bir gerçek de şu: Düşünülen önlemler, bir yerde egemen kapitalizmin çıkarlarına dokunuyor. Buradan şu gerçeğe varıyoruz: Dünyamızı Saran tehlike, doğrudan doğruya teknikten gelmiyor; öyle dersek tekniği, insandan ve toplumdan, giderek sosyal yapıdan soyutlamış oluruz, oysa teknik insanla, toplumla vardır. Tehlike, hem de yerkürenin yazgısıyla oynayacak biçimde, başta kapitalizmden geliyor; kapitalizm, yalnız "sosyal sorunu" çözemediği için değil, yerkürenin geleceğini tehlikeye attığı için de kaygılandırıcı. Böylece çevre sorunlarını çözmek, bir yerde kapitalizmi tartışmak demek. Deneyimler bize bunu gösteriyor.

Daha da genel olarak söyleyecek olursak, bugün gelip vardığımız nokta, aslında bir karar ânıdır; tekniği, ilerlemeyi, toplumu, kalkınmayı, bütün bu kavramları, yeni baştan gözden geçirip gerçeklerin ışığında yerli yerine oturtacağımız bir karar ânı. Nedir dayanacağımız ölçütler? Tekniği gerçeklerden soyutlayıp ona körü körüne bağlanamayız; öte yandan, ilerlemeye karşı çıkıp onu durdurmak da bir düştür. Ama bir şey elimizdedir: Toplumu, ne yaptığını bilmez bir durumda bir "tüketim toplumu" olmaktan çıkarıp kalkınmamıza akılcı bir çerçeve çizmek!

Aslında bütün bunlar, bir azınlığın değil, tüm insanların insanca yaşayacakları “yeni bir dünya” kurmaya bağlı; Başta insanların sömürülmediği böyle bir dünyada, sadece onda, başka insanlara olduğu kadar doğaya, öteki canlılara ve hayvanlara saygının koşullarını yaratmış olacağız. Geleceğe kaygılı, gözlerle baktığımız, ama insanca bir dünya yaratmamızın da bize bağlı olduğu bir tarih aşamasında, şu gerçeğin de altını çizmeliyiz: İnsanın yeryüzünde tek başına egemen olduğu, hele hele evrenin merkezi olduğumuz inancı, sağlam temeller üzerine oturmuyor. Farklı bir yerimiz var, doğru; ancak doğanın dışında da değiliz; dahası, onun, sorumluluklarının bilincinde olması gereken bir “uzantı”sıyız. Ayrıca, sorumluluğumuz yalnız bugün için de değil, gelecek kuşaklara karşı da; onlara insanca bir toplum bırakmak zorundayız, ama aynı zamanda anlamını yitirmemiş bir doğa da. Felsefeye, sanata, hukuka büyük görevler düşüyor bu bilinçlendirmede. Ne var ki, asıl görevin eğitime düştüğünü yadsıyabilir miyiz?

Birinci Dünya Savaşı başladığında, egemenliğini dünya çapında kabul ettirmiş tek rejim vardır: Kapitalist rejimdir bu. Şavaş biterken, Rusya’da, kapitalizmden bütünüyle farklı ve onun zıddı bir rejim de doğar ve hemen bütün proletarya için bir çekim merkezi haline gelir. Bu gelişme, hiç de bir sürpriz değildir; XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak, -Karl Marx ve Friedrich Engels’in ete kemiğe büründürdüğü- Marksizm, bize böylesi bir sürecin ipuçlarını vermiş ve açıklamasını da yapmıştır. XX. yüzyıl, 1939’a kadar, işte bu yeni eserin yükselişinin coşkulu öyküsüne tanık olurken, “kapitalizmin genel bunalımı” da yaşanır; “faşizm”, hem liberal ve demokratik değerlere, hem de sosyalizmin özüne düşman bir görüş olarak, işte bu bunalım içinde yer alır ve bizzat kapitalizmin çarpık çocuğudur. 1939’da, düşmanı olduğu her iki kanada da karşı çıkarak, dünyayı kana boyar ve savaşın sonunda yenilir: “Liberal dünya”nın karşısında, savaş öncesinin “tek bir ülkede sosyalizm”i, “komünist dünya”ya dönüşür.

Bir başka önemli gelişme olur: Bağımsızlık yolunda daha Birinci Dünya Savaşı ertesinde başlamış bir gelişme İkinci Dünya Savaşı ertesinde hızlanarak, “az gelişmiş” dediğimiz ülkeler, sömürge ya da yarı sömürge olmaktan kurtulurlar. Kimi yerde çarpışarak, kimi yerde uzlaşarak varılmış bir sonuçtur bu. Gelişme bu noktada kalmaz: Kapitalist toplumların niteliklerinden uzak bütün bu ülkeler, “kapitalist olmayan bir yol”a

doğrulurken, bir “Üçüncü Dünya” kimliği içinde, uluslararası sahnede yer alırlar. Siyasal alanda eski hükmü kalmayan kapitalist dünyanın çıkarlarını “yeni sömürgecilik” ilişkileri içinde sürdürme girişimlerini de göğüslemek isteyen bir yoldur “kapitalist olmayan yol”. Bu ülkeler, söz konusu süreç içinde, bunalımlarla dolu, inişli-çıkışlı da olsa, Sovyetler Birliği ve Çin’in de yardımıyla bir yerlere gelirler.

XX. yüzyıl, ortalarından başlayarak, böyle üç blok halinde bir zıtlaşmaya tanık olurken, 90’lı yılların başlarında, Sovyetler Birliği ile Halk Demokrasileri -arkalarında sorular da bırakarak- birden çökerler; Çin ise, kapitalist yöntemler içine gelip girer. Hiçbir zaman türdeş olmamış ve iç yapısı sağlamlıktan uzak “Üçüncü Dünya” ise, eski etkisini yitirir ve Kuzey-Güney ilişkisi içinde, kapitalist dünya karşısında “borca batık” bir hale düşer.

Ortaya çıkan yeni dünya, Amerika Birleşik Devletleri’nin egemenliğinde, deyim yerindeyse “‘tek boyutlu” bir dünyadır: İktisadî, teknik, siyasal, hatta askerî yönlenişleri Birleşik Devletler’ce çizilen “Yeni Dünya Düzeni”nin dayattığı iş bölümüne uymaları istenir ülkelerden; “ulusal devlet”, tarihsel miadını doldurmuştur, ideolojiler de sona ermiştir, hatta “tarihin sonu”dur denir.

XX. yüzyılın sonlarında genel tablo budur.

Ancak, daha şimdiden başlamış önemli tartışmalar vardır ki, kesin sonuçlara ulaşmadan önce XXI. yüzyılın başlarında da sürecektir. Onların içinde en önemlisi şu ikisidir: Kapitalizm, hele “az gelişmiş” ülkeler söz konusu olduğunda, ilerleme yolunda tek seçenek olabilir mi? Dahası, “Yeni Dünya Düzeni”nin aslında hangi sistemin değirmenine su taşıdığı ortaya çıktıkça, köklü bir muhalefetle karşılaşmaması mümkün müdür? Bu sorulara bir üçüncüsünü de eklemeli: Söz konusu tartışmaları, şu ya da bu doğrultuda yönlendirecek olan güçler hangileridir?

90’lı yılların başında, bulunmaz Hint kumaşıymış gibi göklere çıkarılan Fukuyama adlı bir Amerikalı, “Tarihin sonu geldi; dünya, liberalizmin tek ideoloji olarak egemen oluşu sayesinde sonsuz mutluluk çağına girmiştir” yollu bir şeyler yazınca, Fransız yazar Alain Minc de, dayanamayıp *Yeni Ortaçağ* adlı bir kitap kaleme almıştı ve orada özetle şunları söylüyordu: “Tam tersine, başı boş ekonomilerin, düzensizliğin, yolsuzluğun,

mafyaların, din ve mezhep kavgalarıyla etnik boğuşmaların yaygınlaştığı yeni bir Ortaçağ'a giriyoruz".

Gelişmeler, Alain Minc'i haklı çıkarmıştır.

Yüzyıl biterken, Amerikan hegemonyasının iyiden iyiye ağır bastığı ve kelimeleri henüz ağzında dolaştırıp anlaşılmaz sesler çıkaran bir "küreselleşme"nin ilk taşlarının yerleştirilmeye çalışıldığı bir ortamda, karanlık güçler de yuvalarından fırlamışlardır: Milliyetçi, cemaatçı, etnik ya da dinsel rekabetler dünyamızı bölüp parçalarken, yüzyıllık mücadelelerin ürünü olan kimi kazanımlara karşı da bayrak açmışlardır. Emperyalizme karşı çıkarken, onca olumlu rol oynamış olan milliyetçilik, şoven bir saptırma ile kendini yüceltiyor ve, kimi yerde "etnik temizleme"ye de başvurarak, başka halkların canına kastediyor. Her zaman akla dayanmasa da, evrensel değerlere de yer veren dinlerde, mezhepçi, cemaatçı ve tarikatçı bölünüşler daha çok öne çıkar haldedir. Köktendinci yorumlar, Müslüman dünyada daha da saldırgan biçimleriyle, Fransız Devrimi'nden beri çoğu toplumda, laik ve akılcı doğrultuda kazananları yok sayarak, gerilere, geçmiş yüzyılların değerlerine savruluş içindedirler. Aydınlanma, giderek "ilerleme" düşmanlığı kol gezmektedir. İşin üzücü yanı, Samuel Huntington'un 90'lı yıllarda yayımlanan *Uygarlıklar Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Oluşması* adlı kitabında yaptığı gibi, tarih felsefesi havalarıyla ortaya çıkan, geçmişi olduğu kadar geleceği de bir "dinler çatışması", özellikle de bir "Hilâl-Haç çatışması" olarak düşünen kışkırtıcı kalemler görülüyor.

Daha başka tehlikeler de var: 1970'li ve 80'li yılların yığınla uyuşmazlığının kendisinden bilindiği Soğuk Savaş'ın saf dışı edilmesi, iki kutupluluğun sona ermesinden beklenen yatışmayı getirmiş değil; tersine, açık savaşın ocakları, olsa olsa "iç savaş" diyebileceğimiz, akla da fazla uygun gelmeyen karmaşık biçimlere bürünerek çoğalmıştır. Bu uyuşmazlıkların çoğunun kaynağında mafyalar ve uyuşturucu ilişkileri görülüyor. Öte yandan, günümüz dünyasına, özellikle de uyuşmazlıklara bakarken, bütün bunların daha geniş bir olguyla bağlantılı oldukları göze çarpıyor: "Devletin genel bunalımı"dır bu. Devlet, ya Üçüncü Dünya'da -örneğin Afrika'da- olduğu gibi neredeyse yok hükmünde, ya da Latin Amerika'da görüldüğü gibi rüşvetin kokuşmuşluğu içinde, ya da Kuzey'in gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi, mali, siyasal ve idari skandalla da çalkalanıyor; politikayla maliyenin gizli anlaşmalar içinde oluşu, çevrilen

“işler”, politikanın imajına zarar veriyor ve bu tür çürümüşlükler, aşırı milliyetçi akımların palazlanıp ilerlemesine de yol açıyor.

Şu olgunun da altı çizilmelidir: Kapitalist devletin, 1917 Devrimi’nin arkasından, kendi halkına, özellikle de çalışan sınıflara, dikkatlerin başka yönlere çevrilmemesi amacıyla bir ödün olarak verdiği iktisadî-sosyal haklar, daha da genel olarak “sosyal devlet” anlayışı, sosyalist rüzgârların dinmesiyle gerilemekte, “küreselleşme”nin, “özelleştirme” propagandasının etkisinde kalarak devlet küçülmekte, sonuç olarak eğitimden sağlığa kadar en yaşamsal alanlar denetimden sıyrılıp -liberalizmin erdemleri adına!- özel çıkarlara terk edilmektedir.

Bütün bunlara, “Ulus-Devlet”in “miad”ını doldurduğu yolundaki propagandayı da eklemeli!

XX. yüzyılın başlarında, özellikle de Birinci Dünya Savaşı’nın arkasından, kapitalist dünyada klasik “Bırakınız yapsınlar” politikası terk edilmiş ve yerini, az çok güdümlü ve planlı bir ekonomi anlayışı ve uygulaması almıştı. Yüzyıl biterken görünüş odur ki, “Bırakınız yapsınlar” politikası, şu ya da bu adla yeniden diriltilmek istenmektedir. Tekniğin ve sanayinin dünya çapında bir genişleme ve birlik süreci içine girdiği -şu yaşadığımız- yıllarda, her ulusun kendi yağıyla kavrulması ve belli sınırlar içinde iktisadî milliyetçilik yapması elbette dar görüşlülüktür; insanlar ve sermayeler gibi, ürünler de alabildiğince genişliğine dolaşmalıdır. Ancak, büyük çoğunluğu tek kaynak diye tarım ürünlerine dayanan, sanayisi yok ya da emekleme halinde olan, üstelik gitgide artan bir nüfusun baskısına çare arayan az gelişmiş ülkelerin bu geniş alanda at oynatmaları mümkün müdür? Onların içinde en palazlanmış olanlarını bile serbest rekabet alanına sürmek, “kurtlar sofrası”na çağırmaktan başka bir anlama gelir mi? Böylece neresinden bakılırsa bakılsın, “küreselleşme” denilen olgu, gelişmelerden ileri sanayi ülkelerinin, ama en başta onların yararlandıkları bir süreçtir. Şimdi, Üçüncü Dünya ülkeleri için, koşulların daha da insafsızlaştığı bir ortamda, devletin öncülük edeceği akıllı uslu bir planlamanın öncülüğünde kalkınmaktan başka çare yoktur. “Miadı” dolduğu söylenen “Ulus-Devlet”, onlara bu bakımdan da gereklidir; o tür devletlerin, ulusların kültürel kimliklerini dile getiren en eski ve sağlam birimler olduğunu söylemek bile fazla. Siyasal yönden ise, uluslararası hukukun gitgide ağırlığını koyduğu, ya da koyması gerektiği bir “milletlerarası camia” da, “Ulus-Devlet”lerden korkmak için bir neden yoktur.

Bütün bu gelişmeler göz önünde tutulduğunda, demokrasinin ve insan haklarının önemi, kendisini bir kat daha duyuruyor. XX. yüzyıl, her iki konuda da çok şey yaptı: Oy hakkının genelleşmesi, kademeli düzenlerin yıkılışı, eğitime, haberleşmeye, kültüre... genişliğine kavuşma, yüzyılın büyük fetihleri arasındadır. Totalitarizmin acılarını görüp tanımış bir yüzyılın demokrasiye apayrı bir değer vereceği de açıktı. Bir şeyi daha yapmıştır yüzyıl: 1789'un geleneğini sürdürerek, 1948'de, *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*ni yayımlayarak, hak ve özgürlüklerin yeri ve daha tam bir listesini koymuştur ortaya; onu, başka bildiriler ve güvenceler izlemiştir. Bu ilkeleri, hiçbir ülkenin hukuku çiğneyemez. Öte yandan, doğal hukukun çağımızda "İnsan Hakları Bildirileri" yoluyla bir tür somutlaşarak ortaya koyduğu bütünlüğü, geçmişten kalan hiçbir dinde göremiyoruz. Özellikle İslam'da, insan hakları, islamcıların bütün iddialarının tersine, alabildiğine eksik bir tablo gösterirken, var olanlar da, hele hele kadın hakları söz konusu oldukta çağımızın isteklerine ters düşmektedir. Kadın hakları ise, çoğu hak ve özgürlüklerde olduğu gibi, XX. yüzyılda pek büyük adımlar atmıştır.

Yüzyılın, demokrasi derken bir öğrettiği şudur: Demokrasiyi, genel oya da dayansa, sıradan bir seçim olayı olarak görmemeli. Onun yanı sıra, siyasal iktidarı sınırlayan ve anayasaca güvenceye bağlanmış insan hak ve özgürlüklerinin, en başta da "yaşam hakkı" ile "fikir özgürlüğü"nün apayrı bir önemi vardır. XX. yüzyıl, bu tabloya "iktisadî ve sosyal hak ve özgürlükleri" eklemiştir. Öte yandan, demokratikleşmenin, toplumların dinden bağımsızlaşması, dünyasallaşması, giderek laikleşmesi ile atbaşı gittiği gerçeği göz önünde tutulursa, demokrasi, ancak laik bir zeminde doğal sonuçlarını ortaya koyabilir. En genel bir tanımlamayla, "din ve devlet ayrılığı"nın gerçekleşmediği bir toplumda demokrasi de yürümez. Özellikle eğitimde, bu ilkenin uygulanması pek önemlidir.

Demokraside "medya"nın oynadığı -olumlu ve olumsuz!-rolü söylemek bile fazla.

Demokrasi söz konusu oldukta, üzerinde durulması gereken son bir nokta da şudur: Toplumların demokratikleşmesi, "Kuzey" ülkelerinde, devrimci özlemleri -neredeyse- boşuna bir çabaya dönüştürüp çıkmıştır. Bu özlemi destekleyen, başta emekçi sınıfların yoksullaşması idi ve kavgada, Karl Marx ile Friedrich Engels'in deyimiyle "Proleterlerin zincirlerinden başka

kaybedecekleri yok”tu. Günümüzde, ileri sanayi ülkelerinde durum, o yıllara oranla pek değişmiştir; yüzyılın ikinci yarısında, sosyal eleştiri diline dolayacağı konular bulsa da, sosyalist partiler reformcu olmuştur ve komünistler de onları taklit etmekten ileri gidemiyorlar.

Ancak bu, şu gerçeklerin altını çizmekten de alıkoymamalı: XX. yüzyıl, her şeye karşın eşitlik sorununu çözebilmiş değildir. Batı’nın, çapı hiç de yabancı atılamayacak “yeni yoksullar”ı vardır; işsiz, meskensiz, umutlarını yitirmiş geleceksiz insanlardır bunlar. Toplumda aslan payını alan, yine bir azınlıktır: Büyük mülkiyet sahipleri, sanayinin dizginlerini ellerinde tutanlar, teknisyenler, vb. Aynı ulusun sınıfları arasında süren bu eşitsizlik, dünya çapında halklar arasındadır da: Yüzyıl biterken, onun en çarpıcı gerçeklerinden biri, Kuzey’in “zengin ülkeleri”nin karşısında, Güney’in “yoksul ülkeleri”dir. Dünya çapında gelirden aslan payını alan birinciler, kıytırık bir miktarı edinenler de ikincilerdir. Bu eşitsizlik, hafifleyecek yerde derinleşmektedir. Ekonomik gelişmeden asıl yararlananlar, ileri sanayi ülkeleri olmuştur; edindikleri zenginliği de, eskisinden biraz daha adil biçimde kendi yurttaşları arasında paylaştırarak ulusal bütünleşmeyi -büyük ölçüde- sağlamışlardır; onların tersine, az gelişmiş ülkeler, karınca gibi çoğalan nüfuslarıyla, ahım şahım bir atılım içinde değillerdir. İleri sanayi ülkelerindeki gönencin çarklarını çeviren su, işte bu yoksul ülkelerin alın teriyle beslenmektedir.

Nasıl çözülecektir bu sorun?

“Küreselleşme” şarkılarıyla üstesinden gelinecek bir durum mudur bu? “Yeni Dünya Düzeni”nin dizginlerini elinde tutanın, aslında “bilgisayarlı bir güçle donanmış finans kapitalin egemenliği” olduğu düşünülürse, umurunda mıdır olumlu anlamda bir çözüm? Sonra, niçin istesin?

Bu soruların yanıtını XXI. yüzyıl verecektir.

Ayrıca, Batılı ülkelerin temelini oluşturan, bugün de, Maurice Duverger’nin deyimiyle, “kapitalistlerin kapitalist olmayanlar üzerindeki egemenliği”dir. Ne denirse densin, “sınıf çatışması sürmektedir; sadece, yerine göre daha az şiddetli biçimlere bürünmüştür” mücadele.

Böyle bir ortamda, demokrasinin, yalnızca siyasal bir anlam taşımadığı, onun aynı zamanda “sosyal” bir içeriği de olduğu; yani, toplumda zenginliklerin hakça paylaşılması gerektiği, gitgide daha çok anlaşılacaktır. Sorunlara dünya çapında yaklaşıldığında ise, sosyalizm -ister istemez-hatırlanacaktır: Çünkü, kapitalizmin çözemediği “sosyal sorun”u, o büyük

ölçüde çözmüştü; üstesinden tek gelemediği de siyasal demokrasiyi kuramamıştı, ya da kurduğu bir süre işe yaradı, ama sonra yıkılışının nedenlerinden biri oldu.

Yüzyılın “bilanço”sunu çıkarırken, son olarak Pierre Miquel’in söylediklerine de dikkat etmeli. Bu tanınmış Fransız tarihçisi, *Bu Yüzyıl Bin Yaşındaydı* adlı -çiçeği burnunda- kitabına (1999) başlarken şöyle diyor: “2000 yılını, dünya çapında bir olay olarak kutlayan bütün televizyonların gözünde, XX. yüzyıl, savaşların ve ilerlemenin, Ay’a ayak basmanın ve büyük Yahudi kıyımının, Hiroşima’nın ve Cap Canaveral’ın, Hitler’in ve Fleming’in yüzyılıdır her şeyden önce. Ne var ki, bütün ilerlemelerin yanı sıra, Kıyamet’in de yeniden baş gösterdiği yüzyıl, yüz yaşında değil bin yaşındadır. Bu yüzyılın dile getirdiği ne ki var, bir uzun sürenin sonucudur. Ama öyle de olsa, bin yıl diye bir şey yok; bin yıllık bir sınırlama, tarihin yolu üzerinde bir geçiş noktasıdır; ve bin yılı kutlamak, başlangıç noktasına geri dönmek değil, yeni bir bin yıla geçişi selamlamaktır”.

Gerçekten, bir yüzyılı, ondan öncesini, özellikle tarihin büyük dönüşümlerini bilmeden tanımak mümkün değildir. Görece bir sınırlama da olsa, geçmişteki bin yıl, savaşlar, Haçlı seferleri, salgınlar, siyasal altüst oluşlarla dolu; ama onların yanı sıra, insan zekâsının -onur verici- bilimsel fetihleri ve insan imgeleminin -görkemli- edebi ve sanatsal atılımları da yer alıyor o süre içinde. Ayrıca şu büyük düş İnsanın insanca yaşayacağı bir dünya kurmak! Özgürlüğün, eşitliğin, kardeşliğin dünyası; savaşsız, sömürüşüz bir dünya!

2000’li yılların eşiğinde, böyle bir dünyayı kurabilmiş değildir insanoğlu. Bir otuz yıl kadar önce Ay’a ayak basmış ve şimdi de Mars yolculuğuna hazırlanan, karacası akla ve bilime dayanarak onca harikalar yaratan insanın, kendi anayurdunda hâli akla uygun ve insanca bir düzeni kuramamış olması, şaşırtıcı olduğu kadar kendi hesabına üzücüdür de.

Ancak, hiç kuramayacağı anlamına da almamalı bunu!

Geçmişteki bin yıl özellikle de Modern ve Yıkın Çağ’da, sözünü ettiğimiz “büyük düş”ün gerçekleşmesi yolunda çok çaba harcandı. İçine onca acı ve gözyaşının da katıldığı bu çabaların sonunda, “insanın insanca yaşayacağı bir dünya”nın ne anlama geldiğini; özgürlükten, eşitlikten ve kardeşlikten ne anladığımızı; savaşların kaynağını, özellikle de sömürü düzenleriyle yakın bağlantısını, bugün iyi biliyoruz. XX. yüzyılın, bu

konudaki katkısı büyüktür: Şu anlamda ki, kavramların, uygulamaya geçerek içini doldururken, aklın, özgürlüğün ve demokrasinin -somut olarak- düşmanlarını da göstermiştir; bu arada, gözlerimizi geçmişten geleceğe daha çok çevirmiştir.

“Altın çağ”, geçmişte değil gelecektedir.

Ve gelecek uğrunda mücadele ettiğimiz oranda güzelleşecektir. İnsanın gerçekten insanca yaşayacağı dünya, bize gökten, “vaad edilmiş” değildir, onu biz kendi ellerimizle kuracağız.

Niçin bir kez daha tanımlamayalım o dünyayı?

Arkasından koştuğumuz ve kurulmasında daha nice çabaları göze alacağımız dünya, insanın doğayla bütünleşeceği ve böylece onun dengelerine saygılı olacağı; insanın temel hak ve özgürlükleri gibi, halkların ve kültürel kimliklerin de saygı gördüğü; emeğin ve alınterinin sömürülmediği, kadının erkeğe oranla geri sayılıp ezilmediği, insanların tüm yeteneklerinin özgürce serpilip gelişebileceği bir toplumda insanın da kendisini insanca gerçekleştirebileceği bir dünya olacaktır.

Yeni bir yüzyıl ve onun içinde yer alacağı yeni bir bin yıl eskisinin tekrarı olamaz; ister istemez geçmişi aşacaktır. Tarih sürekliliktir ama, yeniyi, değişmeyi, daha ileriye adımları da içinde barındırır; zaman zaman yol ağızlarında sarp ve ani dönüşlere de tanıklık eder; öyle olmasa, mağara döneminden çıkıp bu günlere gelemezdik. Böylece gelecek, bugününkünden -hiç kuşkusuz- daha ilerde olacak. Bunun için de, insan aklına ve emeğine, onlardan yana olan güçlere güvenmeliyiz. Tarih, bu güveni aşılıyor bize; o güveni yitirmek, kapıları kör ve karanlık güçlere açmak demek olur. Onlar bugün de vardır ve her şeyden önce de umudun düşmanıdırlar.

Umudumuzu koruyalım ve “bahçemizi işlemeye” bakalım!..